

Українська мова у ХХІ столітті: традиції і новаторство

Тези доповідей
II Всеукраїнського лінгвістичного форуму
молодих учених

Київ, 24-26 квітня 2012 року

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
РАДА МОЛОДИХ УЧЕНИХ

Українська мова у ХХІ столітті: традиції і новаторство

Тези доповідей
II Всеукраїнського лінгвістичного форуму
молодих учених

Київ, 24–26 квітня 2012 року

За сприяння та участі:

Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
Українського мовно-інформаційного фонду НАН України
Київського національного лінгвістичного університету
Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Інституту української філології Національного педагогічного університету імені
М. П. Драгоманова
Рівненського державного гуманітарного університету
Неографічної лабораторії “NEOLEX-Рівне”

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ. ОНОМАСТИКА.....11

<i>Штанденко У. М.</i> Староукраїнські прислівники в актових текстах другої половини XVII – початку XVIII століття.....	11
<i>Блануца А. В.</i> Археографічний проект видання Литовської метрики в Україні та його лінгвістичний складник.....	14
<i>Макович Х. Я.</i> Учительні Євангелія як джерело для історико-діалектологічних студій.....	17
<i>Осінчук Ю. В.</i> Живомовні особливості в Бибельському Апостолі XIV столітті.....	20
<i>Новикова Ю. М.</i> Лінгвістична специфіка українського антропонімікону.....	23
<i>Корнієнко І. А.</i> Основні напрями дослідження антропонімії.....	26
<i>Падалка Р. М.</i> Особливі групи позапарадигмальних відапелятивних прізвищ Слов'янщини XXI століття	30
<i>Лісова Л. О.</i> Малопродуктивні відіменні прізвища півдня Волинської області.....	34
<i>Тимошенко А. І.</i> Застарілі граматичні форми у складі української фразеології.....	37
<i>Абузарова М. М.</i> Польські прізвища жителів Дрогобича кінця XVIII століття (на матеріалі метричних книг).....	40
<i>Оплеталова О.</i> Передавання українських власних імен латиницею згідно з чеським законодавством. Ситуація у 2012 році.....	42
<i>Бурдунюк О. В.</i> Стан і перспективи дослідження регіональної антропонімії.....	45
<i>Хвіщук О. В.</i> Прізвища жителів м. Нововолинська на -ук (-юк), -чук, похідні від особових імен.....	48

УКРАЇНСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ. ФОНЕТИКА ТА ФОНОЛОГІЯ.....52

<i>Ищенко О. С.</i> Тривалість пауз у діалектному мовленні Східного Полісся.....	52
<i>Вербич Н. С.</i> Реалізація дзвінких приголосних у позиції зовнішнього сандгі (на матеріалі діалектного мовлення).....	55
<i>Ткачук М. М.</i> Флорономени говірок Чорнобильської зони з оцінною семантикою.....	58
<i>Париляк Л. І.</i> Гуцульські діалектні лексеми румунського походження як дериваційна	

база похідних в українській художній мові.....	61
<i>Сікора-Литвин Г. В.</i> Вказівні частки у сучасному львівському мовленні	65
<i>Колєсник Л. Я.</i> Етніміми як характерологічні назви в покутсько-буковинських говірках..	69
<i>Потанчук І. М.</i> Народні назви шляхів сполучення у західноподільському діалектному мовленні.....	71
<i>Волошинова М. О.</i> Динаміка лексики на позначення їжі в українських східнословобожанських говірках.....	75
<i>Романина І. Р.</i> Особливості вияву категорій діалектного тексту (наддністрянські тексти про чуда).....	78
<i>Нечаєва Н. О.</i> Германізми в гуцульських говірках.....	82
<i>Григорчук Ю. М.</i> Функціональна специфіка гуцульської діалектної лексики в “Легендах” Віри Вовк.....	85
<i>Холодъон О. М.</i> Із спостережень над синонімічною варіативністю дієслівної лексики в східнополіських говір.....	88
<i>Чешко Г. А.</i> Діалектна фразеологія в лексикографічній інтерпретації (за “Матеріалами до фразеологічного словника південноволинських говірок” Н. В. Кірілкової).....	91
<i>Марєєв Д. А.</i> “Атлас української мови” у студіях генези українських говорів.....	94

ГРАМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СИСТЕМНІЙ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІЙ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ПАРАДИГМАХ. МОРФОЛОГІЯ. СЛОВОТВІР. СИНТАКСИС.....98

<i>Теркулов В. І.</i> Основи ономазіологічної типології композитів української мови.....	98
<i>Добосевич У. Б.</i> Явище морфологічної транспозиції в аспекті синтаксичних параметрів.....	101
<i>Кадочнікова О. П.</i> Оформлення пояснювальних семантико-синтаксичних відношень у простому реченні.....	105
<i>Колібаба Л. М.</i> Семантико-граматична кваліфікація залежних компонентів у “Словнику граматичного керування дієслів”.....	108
<i>Кочукова Н. І.</i> Сучасні тенденції реалізації категорії роду іменників у мовознавчому тексті.....	112

<i>Галаур С. П.</i> Проблема асиметрії локативних валентностей дієслівного предиката в аспекті префіксально-прийменникової кореляції.....	116
<i>Педченко С. О.</i> Модальний потенціал кількісно-видільних часток.....	119
<i>Кобченко Н. В.</i> Структура та семантико-синтаксичні відношення складносурядних речень із прономінативно-інфінітивним комплексом.....	122
<i>Куцак Г. М.</i> Роль словотворчих афіксів у семантиці номінативних одиниць.....	125
<i>Глібчук Н. М.</i> Адвербіалізація іменників як вияв граматичної перехідності.....	128
<i>Кондратенко Н. В.</i> Специфіка функціонування простих і складних речень у постмодерністському художньому мовленні.....	131
<i>Габай А. Ю.</i> “Словник граматичного керування прикметників” як лексикографічно-граматична праця.....	134
<i>Ландер М. А.</i> Словотвірні категорії іменника: динаміка словотворчих процесів.....	138
<i>Шаповал К. М.</i> Статус складених прийменників у сучасному мовознавстві.....	140
<i>Дерев’янка Л. І.</i> Семантичні кореляції прийменниково-іменникових темпоративів	143
<i>Мєлєкєсцева Н. В.</i> Фазове розмежування предикатного значення посесивної наявності / відсутності.....	146
<i>Прадід О. Ю.</i> Вставлені конструкції в назвах розділів і статей Кримінального кодексу України.....	149
<i>Максим’юк Н. В.</i> Прагматичні механізми заперечення в комунікативному акті відмови	151
<i>Тимочко О. Б.</i> Особливості словотвірної практики поетів-дисидентів 60–70-х років ХХ століття.....	155
<i>Данилюк І. В.</i> Апозиція та її синтаксичні ознаки в українській граматичній традиції....	158

УКРАЇНСЬКА ЛІНГВОСТИЛІСТИКА І КУЛЬТУРА МОВИ. ТЕКСТ. ДИСКУРС. ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЯ.....

<i>Пименова М. В.</i> “Небо в авторском мировидении Н. В. Гоголя”.....	162
<i>Швачко С. О.</i> Статус мовчання у комунікативній діяльності.....	166
<i>Черемська О. С.</i> Історичний характер мовної норми.....	167
<i>Гансчко В. В.</i> Ключове слово: проблема визначення та функціонування.....	170
<i>Горіна Ж. Д.</i> Мовленнєва культура сучасної студентської молоді.....	172
<i>Набок М. М.</i> Монолог та діалог у структурі мовних засобів образотворення в	

українських народних думах невідьницького циклу.....	175
Максимчук Г. В. Авторські лексичні новотвори з колірним компонентом у поезії Ігоря Павлюка.....	178
Гамера О. П., Федорчук О. І. Авторські лексичні новотвори в поезії Б.-І. Антонича та І. Калинця.....	181
Максимчук В. В. Відображення Чорнобильської катастрофи в мовотворчості поетів Рівненщини.....	184
Макарова М. В. Вербалізація концепту “ЛЮБОВ” у творчості Галини Пагутяк.....	188
Трифонов Р. А., Задорожна А. С. Про одну лексичну особливість ідіолекту Михайлини Коцюбинської у світоглядному контексті.....	191
Меркотан Л. Й. Прецедентний текст в українській постмодерній прозі.....	194
Книш О. В. Плеоназми в українській постмодерністській прозі.....	196
Дорогович Н. О. Співвідношення експресивності, емотивності, оцінності, інтенсивності та образності в мові.....	199
Коловоротна Н. Д. Феномен мовчання у світлі різних наукових парадигм.....	201
Жук К. А. Синтаксичні прийоми експресивності в науковому лінгвістичному дискурсі (на матеріалі французької, англійської та української мов).....	203
Гарюнова Ю. О. Реалізація культурного феномену “свій – інший – чужий” для експлікації оцінного значення в кінокритичному дискурсі.....	206
Вороніна Ю. В. Ідіолектні порівняння в сучасній жіночій прозі (на матеріалі творів Л. Денисенко).....	209
Кашуба З. С. Вербалізація мовного портрету як ядра лінгвокультуреми “ЛЮДИ” (на матеріалі прози Марії Матіос).....	212
Дегтярьова І. О. Концепт “МОВА” у постмодерністському художньому стилі.....	215
Гливінська Л. К. Лінгвальні пріоритети українських поетів-шістдесятників.....	219
Мирончук О. Я. Назва чину святості <i>рівноапостольний</i> / <i>рівноапостольна</i> в історії релігійного стилю української мови.....	222
Балаховська Л. В. Лексичні новотвори в повісті В. Дрозда “Ірій”.....	229
Капанайко І. Я. Неперекладені мовознавчі публікації Івана Франка на шпальтах польських часописів: проблеми функціонування української мови...232	
Швачко С. О., Ващук І. В. Лексичне та стилістичне значення номінацій та феномен комунікативного мовчання у художньому дискурсі.....	235
Мислива-Бунько І. Я. Стилiстичні функції складних слів із компонентом <i>само-</i> в мові мас-медіа.....	237

Яценко А. М. Лінгвістичний аспект функціонування сучасних електронних видань на прикладі журналу “Телекритика”.....	239
Хоменко Г. Є. Інформаційний текст як об’єкт лінгвістичного аналізу.....	242
Ріжко Р. Л. Функціональне навантаження кольоративів у поетичних текстах кінця XX – початку XXI століття.....	245
Яворський А. Ю. Лексичні помилки на сторінках друкованих ЗМІ.....	248
Приблуда Л. М. Семантично-стилістичні вияви мовної метафори у малій прозі Марії Матіос.....	251
Гурська Д. В. Художня реалізація прагматичного потенціалу лексеми <i>Бог</i> у мовотворчості Марії Матіос.....	254
Гудима Н. В. Стійкість семантики запозиченого слова в українській постмодерністській прозі.....	257

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА ЛЕКСИКИ І ФРАЗЕОЛОГІЇ. ФАХОВІ МОВИ Й УКРАЇНСЬКЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО. СЛОВНИКАРСЬКА РОБОТА В УКРАЇНІ.....

261

Комарова З. И. Парадигмальний підхід в лінгвістичній термінології.....	261
Дерба С. М. Термін <i>міжнародні відносини</i> у сучасній фаховій літературі.....	264
Овсейчик С. В. Семантика терміна <i>супервайзер</i> у сфері фіксації.....	267
Луковенко Т. О. Структура аббревіатур у гомеопатичній термінології.....	269
Гордієнко Н. Г. Трансформація паспортизаційного параметра в сучасних словниках тлумачного типу.....	272
Кирилюк О. В. Оновлений “Словник авторських лексичних новотворів Павла Тичини”.....	275
Поліщук О. Г. Лексикографічне представлення прикметникових новотворів поетів XX століття.....	277
Бардукова Г. О. Співвідношення норми й девіації у фраземіці сучасної української мови.....	280
Зайцева О. В. Історія формування системи ремарок у словниках нової української літературної мови.....	283
Картамишев О. О. Фразеологічна мікросистема “здібності людини” (ідеографічний аспект).....	287

Монастирська Р. І. Парадигматичні відношення термінів на позначення понять юридичної особи – учасника цивільних правовідносин.....	289
Боярчук О. С. Словник ділової мови” М. Дорошенка, М. Станиславського, В. Страшкевича в історії української лексикографії.....	292
Коляденко О. О. Інтенсивність негативних емоцій у лексикографічному представленні.....	295
Ляшук Н. А. Полісемізація загальноновживаних слів як один із чинників формування лінгвістичних термінів.....	297
Продан Ю. П. Термін-фразема як синкретична лінгвістична одиниця.....	300
Шматко І. В. Найдавніші назви на позначення місткостей для меду: тенденції семантичного розвитку.....	303
Коваленко Ю. С. Слово <i>бізнес</i> в об’єктній функції: семантика, синтагматика, конотації.....	308
Петрова О. І. Структурне моделювання граматичної термінології (на прикладі термінів синтаксису).....	311
Чибор І. С. Відображення анімістичного світогляду українців у фразеології.....	314
Лозова Н. Г. Типологічні різновиди сем. Поняття семантичного (семасіологічного) простору.....	317
Чернобров Ю. А. Тенденції розвитку української синтаксичної термінології в східноукраїнських граматиках початку 20-х років ХХ століття.....	322
Халіновська Л. А. Пароніми в українській авіаційній термінології.....	325
Головань Е. О. Засоби вираження семантики інтенсивності в українській мові.....	328
Облат О. М. Становлення та визначення терміна <i>прізвище</i>	331
Проскурня В. А. Лексикографічна репрезентація гендерних стереотипів (на матеріалі “Фразеологічного словника східнословобожанських і степових говірок Донбасу”).....	333
Андрушко Л. Поєднання лінгвістичної та філософської інформації у дослідженнях українського національного костюма.....	336

УКРАЇНСЬКА МОВА У КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДИНАМІКИ СУСПІЛЬСТВА. КРОС-ГАЛУЗЕВІ ВИМІРИ ЛІНГВОУКРАЇНІСТИКИ. УКРАЇНСЬКА МОВА І КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА.....	339
<i>Ковалевська Т. Ю.</i> Теорія і практика нейролінгвістичного програмування в сучасних мовознавчих дослідженнях.....	339
<i>Щербин В. К.</i> Дисциплінарные направления восточнославянской концептологии.....	342
<i>Комарова З. И., Чукреева О.И.</i> Орудийная категория: парадокс или норма.....	345
<i>Андрусів У. Б.</i> Концепт “БАТЬКІВЩИНА” в українській, польській та французькій лінгвокультурах (на матеріалі прислів’їв і приказок).....	349
<i>Кутуза Н. В.</i> Прецедентні тексти як основа слоганів соціальної реклами патріотичного характеру м. Одеси.....	352
<i>Лавриненко С. Т.</i> Фреймовий аналіз культуро-правового поля фольклору.....	354
<i>Руда О. Г.</i> Урбанолінгвістика в Україні: перспективи досліджень.....	357
<i>Шарманова Н. М.</i> Кліше в сучасній науковій парадигмі (на матеріалі мас-медійного мовного дискурсу).....	360
<i>Стасюк Т. В.</i> Термін у російськомовному мовознавстві: соціокогнітивний підхід.....	364
<i>Белей Л. Л.</i> Вивіски державних установ як елемент мовного ландшафту (на матеріалі Закарпатської області).....	368
<i>Гнатюк В. І.</i> Вплив регіональної еліти Києва на мовну ситуацію в місті: кількісний аналіз.....	371
<i>Олійник О. Ю.</i> Вивіски Києва: основні аспекти номінації.....	374
<i>Чаус К. Ю.</i> Особливості використання займенників у публічних виступах політиків...376	
<i>Пустовалова В. І.</i> Лексеми <i>піжмурки</i> і <i>хованки</i> як знаки вторинної номінації в мас-медіа.....	379
<i>Тільнова І. В.</i> Трансформація семантики власних назв іноземних політиків у мові сучасної української преси.....	382
<i>Мурдза І. М.</i> Вербалізація концепту “сад” в українській літературі донаціональної доби.....	385
<i>Гаврилова Д. А.</i> Особливості мовної реалізації сучасного молодіжного сленгу.....	388
<i>Янченко Ю. А.</i> Метафоричні та метонімічні засоби вербалізації концепту “актор” (на матеріалі інтерв’ю).....	391
<i>Давиденко І. Ю.</i> Концептосфера “внутрішній світ людини” та мовні засоби її вираження.....	394
<i>Морозова Т. В.</i> Перспективні напрями лінгвістичних технологій.....	396

<i>Мархоцька А. В.</i> Сленг представників неформальних субкультурних угруповань як механізм соціальної адаптації мовної особистості.....	398
ЛІНГВОУКРАЇНІСТИКА ТА КРОС-КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ КОМУНІКАЦІЇ. ПРАКТИКА І МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА МОВИ СПЕЦІАЛЬНОСТІ В УМОВАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ. МЕТОДОЛОГІЯ ЛІНГВІСТИКИ.....	403
<i>Федуленкова Т. М.</i> Релаксопедия как метод обучения деловой фразеологии.....	403
<i>Горбунова Н. В.</i> Роль української мови у професійному становленні майбутніх фахівців.....	406
<i>Ковтюх С. Л.</i> Морфологічна парадигматика іменника як окрема дисципліна в навчальному плані підготовки магістра-філолога.....	409
<i>Колган О. В.</i> Методичні рекомендації до викладання спецкурсу “Основи термінознавства” для студентів-філологів ВНЗ України.....	412
<i>Єрмоленко С. І.</i> Лінгводидактичний аспект у лінгвостилістичному аналізі постмодерної літератури (на матеріалі творчості Євгенія Положія).....	415
<i>Кирилюк О. Л.</i> Соціолінгвістична практика як важливий складник системи навчання сучасного студента-філолога.....	418
<i>Кучерява О. А.</i> Прийоми роботи з лінгвокультурним концептом у системі вищої філологічної освіти.....	421
<i>Шабат-Савка С. Т.</i> Комунікативна інтенція у світлі сучасних антропозорієнтованих лінгвістичних теорій.....	424
<i>Курган К. С.</i> Роль медіатексту у формуванні медіакультури студентів.....	427
<i>Ісаєнко А. А.</i> Креолізовані рекламні тексти у методиці викладання української мови як іноземної.....	430
<i>Кононенко М. О.</i> Методичний коментар до вивчення слів категорії стану в шкільному курсі української мови.....	433
УЧАСНИКИ ФОРУМУ	436

СТАРОУКРАЇНСЬКІ ПРИСЛІВНИКИ В АКТОВИХ ТЕКСТАХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII – ПОЧАТКУ XVIII СТОЛІТТЯ

У. М. Штанденко

(Київ)

Здійснено огляд староукраїнських прислівників, які побутували у мовленні та зафіксовані у рукописній пам'ятці ділового письменства другої пол. XVII – поч. XVIII ст. “Актах (протоколах) Полтавського полкового суду”. Розглянуто особливості та специфіку тексту староукраїнської пам'ятки та вказано на актуальність дослідження живомовних елементів у ній.

Ключові слова: *рукописна пам'ятка, староукраїнські прислівники, народнорозмовна лексика.*

Актові документи староукраїнського періоду, зокрема з другої пол. XVII – поч. XVIII ст., є вкрай необхідною ланкою в дослідженні історії української мови, оскільки вони свого часу виступали “головним провідником живомовної стихії до літературної мови” [3: 10]. Про актуальність і важливість для україністики мови актових книг, зокрема канцелярій із Лівобережної України, відзначалося неодноразово. Значення “Актів (протоколів) Полтавського полкового суду” для вивчення історії української мови важко перебільшити. Небезпідставно ці тексти називають своєрідною хрестоматією українських говорів відповідного періоду. Про це неодноразово говорили дослідники та видавці пам'яток ділової мови (О. Левицький та В. Модзалевський) [2: 5].

У досліджуваних “Актах (протоколах) Полтавського полкового суду” відбито явища української мови другої пол. XVII – поч. XVIII ст., які є цінним матеріалом для лінгвістичного дослідження історії української мови одного з найвпливовіших культурних центрів України. Окрім того, зразки зафіксованої в пам'ятці лексики є джерелом середньонаддніпрянського говору, що ліг в основу сучасної української літературної мови. На особливу увагу заслуговують прислівники староукраїнського періоду, які виявлено в тексті досліджуваної пам'ятки.

Оригінал пам'ятки “Акти (протоколи) Полтавського полкового суду” другої пол. XVII – поч. XVIII ст. зберігається в Інституті рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського – Ш. Ф I 55 256 (Лаз. 39₁).

У досліджуваному рукописі зібрано копії протоколів засідань Полтавського полкового суду. Оскільки судовий процес передбачає вислуховування свідків, а писар, який веде протокол, записує показання свідків фактично дослівно, то в актових документах відбито народнорозмовну мову населення краю. Тому для лінгвістів ці тексти цінні тим, що в них, окрім юридичної термінології, яка відображає витоки сучасного ділового стилю, засвідчено також повніше, ніж у будь-яких інших писемних пам'ятках, живомовну стихію того часу.

Тексти документів, наведених у “Актах (протоколах) Полтавського полкового суду другої пол. XVII – поч. XVIII ст.” відповідають стандартам тогочасного діловодства: це і постійна наявність формул початку та закінчення акта, структура викладу змісту позовів та свідчень. Усе це свідчить про збережені традиції української актової мови та наявність кваліфікованих писарів. Варто зауважити, що рівень їхньої писемно-книжної підготовки був не завжди однаковий. Зазвичай писарі, зберігаючи традицію оформлення документів та використовуючи вирази й термінологію, характерні для канцелярського стилю та тодішнього діловодства, у текстах “Актів (протоколів) Полтавського міського суду другої пол. XVII – поч. XVIII ст.” масово фіксували також уснорозмовні елементи, які використовували позивачі у своєму мовленні. Тому в досліджуваній пам'ятці саме через розповіді свідків про певні події до нашого часу дійшли численні фрагменти розмовного характеру, що мають неабияку цінність для вивчення усіх мовних рівнів історії української мови.

В “Актах (протоколах) Полтавського полкового суду другої пол. XVII – поч. XVIII ст.” поряд з основними лексико-граматичними групами слів широковживаними виявилися також різні форми прислівників: *любо, сцглькомъ, бинамънъ, повторе, мало, мимо, о(д)ту(л), предсявзятю, втилю* тощо. Наприклад: *любо по собѣ остави(л) на(с)лѣдника Петра, w(д)на(к) не доро(с)лого в лѣте(х) и розумо(м) (206 зв.), любо то даль (234 а); мѣла гроше(й) деся(т) таяре(й) сцглькомъ (237 зв); А що жъ, панове, в мене то купленая вода, а я w ти(х) мужико(х) и бинамънъ(й) нѣчого не дбаю (246), и бина(м)нъ(й) не доказа(л) Балюкови тую (ж) єму за(ц)но(ст) (214), а єму та(м) и бинамънъ нѣчого не машъ (231); и єще повторе потве(р)жаючи (130 а), станувши повторе, тая (ж) Фе(н)я Фесиха, невѣстка Сорокового, жите(л)ка по(л)тавская, проте(с)товала тиє слови (304); мало що на нашу сторону з(ѣ) ти(х) добръ лекговаль (313 зв.), мало собѣ не оставуючи з(ѣ) трома стѣ(ж)камы сѣна (305 зв.); мимо стариниє кле(й)на, свои новие положи(л) (192); що тежъ по(с)ланиє прибувши о(д)ту(л) повѣли намъ (254 зв.); анъ тежъ будучи о(т) кого намовленимъ, але предсявзятю моємъ уважил-е(м) тоє, ижъ вишелякиє речи (258); синъ мо(й) Анѣдре(й)*

повиненъ о(т)да(т) долгъ мо(й), котори(й) если виненъ втилю золоти(х) деся(т) (258 зв.).

Варто звернути увагу на адвербіанти з формантом -мо. Поширеними в розмовній мові староукраїнської доби були прислівники *та(м)* і *тамо*, напр.: *абы та(м) зо (в)сѣми тими персонами // слушѣне вглядѣли* (39); *єжели (б) та(м) пїну Че(р)няку в єго лѣсу кривда дѣлася* (177 зв.); *при Си(л)цѣ, ме(ш)ка(н)цу па(в)ле(н)скомъ ... и уни(х) люде(й), тамо би(в)ши(х)* (201 зв.) та ін. Зазначимо, що адвербіант *тамó* ще й досі активно побутує в південно-західних говірках української мови.

Прислівник *тутъ* у досліджуваних Актах староукраїнської мови зафіксовано також у варіантах *тут*, *туте* тощо. Наприклад: *Тутъ же питано Гарасима, кто тую липу ободравъ и клейно крес(ъ)тъ зопсовалъ* (363а зв.); пор. також *Тут стоячи Ма(р)ко Друє(н)ко* (173 зв.); *Туте (ж), в томъ млы(н)ку и на то(й) же гребе(л)цѣ мѣсть пїнь Стефа(нъ) и камене(ц) для млыва по(с)тановити* (86 зв.).

Активно вживалися в досліджуваній пам'ятці також прислівники відприкметникового походження. Продуктивним був тип прислівників місця: *прямо*, *далеко*, *поблизу* та ін. Наприклад: *як Иляшенко Левка заводиль, именно взявши о(т) дуброви, о(т) дуба граничного прямо на липу* (363б зв.); *яко мы самы видѣли и зрозумѣвали, та(к) далеко ба(р)зѣ ме(л)ники досконале и сове(р)ше(н)но опознали* (338 зв.); *до вной обнадеживан(ь)є(м) во(л)носте(й) на житло з(ъ)бавляє(т) ... и позволен(ь)є наше поблизу своєго дво(р)ца* (357 зв.).

Проаналізувавши прислівники староукраїнського періоду, можемо стверджувати, що деякі з них збереглися від давньоукраїнської доби, зазнавши певних фонетичних змін, властивих староукраїнській мові, однак в “Актах (протоколах) Полтавського полкового суду другої пол. XVII – поч. XVIII ст.” виявлено також чималу кількість нових локативних адвербативів, у формуванні яких здебільшого відбувалися нові процеси та з’являлися нові моделі творення цієї лексико-граматичної групи слів.

1. Акти (протоколи) Полтавського полкового суду другої пол. XVII – поч. XVIII ст. // Зберігаються в Інституті рукопису НБУ ім. В. Вернадського / Шифр Ф І 55 256 (Лаз. 39₁); 2. Актовья книги Полтавского городского уряда XVII-го века. – Выпускъ III-й. Справы вечистыя 1672–1680 годовъ / Ред. и прим. В. Л. Модзалевскаго. – Черниговъ, 1914; 3. *Ченіа І. П.* Народнорозмовні елементи у мові українських ділових текстів XVI – першої половини XVII ст. // Мовознавство. – 1992. – № 6. – С. 3–11.

OLD UKRAINIAN ADVERBS IN THE BUSINESS WRITING MEMORIALS THE SECOND HALF XVII – THE BEGINNING XVIII CENTURY

Uliana Shtandenko

Overview of the old Ukrainian adverbs used in oral speech and recorded in the handwritten memorials of business writings of the second half of the XVII – the beginning of the XVIII century “Acts (protocols) of Poltava regimental court”. is made. Some specific features of the text of the old Ukrainian memo are examined; currency of the dialect elements studying is observed.

Key words: *memorials of old Ukrainian language, Old Ukrainian adverbs, spoken vocabulary.*

АРХЕОГРАФІЧНИЙ ПРОЕКТ ВИДАННЯ ЛИТОВСЬКОЇ МЕТРИКИ В УКРАЇНІ ТА ЙОГО ЛІНГВІСТИЧНИЙ СКЛАДНИК

А. В. Блануца

(Київ)

Висвітлено досвід різних наукових центрів з видання книг Литовської метрики та указано проблеми лінгвістичний складник видавничого проекту.

Ключові слова: *Литовська метрика, видавничий проект, лінгвістичний складник.*

Проект із видання Литовської метрики (далі – ЛМ) бере свої витоки ще з рішення всесоюзної конференції кінця 80-х рр. ХХ ст. Утім він здебільшого так і залишився відбитий лише на папері. Після розпаду СРСР цю ініціативу було відроджено зусиллями литовських археографів-метрикантів, а згодом і білоруських. В Україні сьогодні ситуація, що склалася з дослідженням та виданням корпусу джерел, не задовольняє сучасні вимоги й потреби історичної науки та суміжних з нею дисциплін. Так, із 50 виданих книг ЛМ на українських вчених випадає лише 2 видавничі проекти: 1) В. В. Кравченко з Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського підготував до видання книги переписів № 561 ЛМ, яка вийшла друком у 2005 р. за кошти Наукового товариства ім. Шевченка в Америці [2]; 2) А. В. Блануца та Д. П. Ващук з Інституту історії України НАН України – книгу записів №22 ЛМ, яка вийшла друком у співпраці з Д. Антанавічусом з Інституту історії Литви за литовською урядовою програмою видання ЛМ [6]. Як бачимо, фінальна частина видавничого проекту в обох випадках залежала від закордонних наукових центрів та їхньої фінансової підтримки. Тому для актуалізації цієї проблематики та здійснення

можливих кроків для започаткування українського видавничого проекту 21 березня в Інституті історії України НАН України організовано круглий стіл “Литовська метрика у комплексі пізньосередньовічних джерел з історії України: проблеми вивчення та публікації”, під час роботи якого фахівці розглянули перспективи організації робочої групи з видання джерел з історії України XIV–XVI ст. [1].

Звернемося безпосередньо до методик підготування до друку книг записів ЛМ сучасними метрикантами. Сьогодні опубліковано 50 книг ЛМ 4-ма археографічними школами з видання книг ЛМ (литовською, білоруською, польською, українською). Особисто доводилося працювати з 22, 32 та 49 книгами записів ЛМ [3], якість збереження яких більш ніж задовільна для документів такого характеру.

Класична схема підготування книги до друку має такі складники: 1) набір тексту документів за мікрофільмованою копією; 2) звіряння та вичитування текстів за мікрофільмованою копією чи оригіналом; 3) археографічний опис книги; 4) робота над науково-допоміжним апаратом; 5) підготування вступної частини книги.

Археографічне підготування ЛМ здійснюють за такими принципами, які, на наш погляд, а також за їхнім неодноразовим засвідченням, направлені на якнайшвидше впровадження важливого джерела до наукового обігу, дещо жертвуючи класичними методами археографічного опису та передавання тексту з його найширшою адаптацією. Так, незалежно від часу публікації книг записів литовські метриканти адаптують усі старовживані літери на сучасні (хіба що залишаючи без адаптації літеру *є* (ять) [5], у них відсутні археографічні описи (стан збереження книги, розміри, дослідження філіграней тощо), так як готувалися до друку виключно за мікрофільмованою копією. Вступні частини книг в основному написані за схемою: хронологія документів книги, почерки, нумерація та пагінація актів, склад і зміст книги, цінні дані, особливості передавання тексту. Утім такий принцип повністю проігнорований А. Балюліс, який підготував книги записів, за що його розкритикували іноземні колеги.

Особливості археографічного підготування до друку 9 книги записів ЛМ [4], яке здійснив польський метрикант К. Пяткевич, та її видання за спільним проектом Інституту історії Литви й Університету імені Адама Міцкевича у Познані дещо відрізняються від підходів литовських метрикантів. Зокрема, К. Пяткевич, по-перше, передав тексти документів без адаптації старовживаних літер на сучасні, по-друге, розділив іменний та географічні покажчики. Інші принципи відповідають класичній структурі підготування до друку книг ЛМ, яку практикують литовські метриканти.

Суттєві відмінності в археографічному підготуванні спостерігаємо в роботі білоруських метрикантів. Так, принципові відмінності знаходимо у виданих 28, 30 та 43

книгах записів ЛМ білоруськими археографами. Набір тексту здійснений за мікрофільмованою копією, проте, на відміну від литовських та польських метрикантів, археографічний опис книг проведено за оригіналом. Існують і певні відмінності у способі набору тексту. Так, під час передавання старовживаних літер варіантні літери *e* та *y* передають за допомогою символу “крапка” зверху над літерою. Кінець рукописного рядка позначають горизонтальною рисою.

Існує лише один досвід видання книг записів ЛМ українськими метрикантами, де враховано усі можливі принципи археографічного підготування до друку. Важливу увагу приділено звірянню, вичитуванню та археографічному описові книги за її оригіналом, що, на нашу думку, дає підстави якісніше здійснювати видання таких джерел. Зазначимо також і принцип збереження передавання старовживаних літер за їх оригінальним написанням. Також детальніше й глибше здійснено дослідження історії публікацій окремих документів та їх використання в працях учених і вперше зазначено вихідні дані кожного з документів за копією варшавського фонду ЛМ.

Таким чином, сучасний стан археографічної й джерелознавчої роботи над виданням книг записів ЛМ (як і решти книг ЛМ), засвідчує різноплановість та варіативність підходів різних сучасних археографічних шкіл. Утім вся варіативність у здійсненні публікацій ЛМ суттєво не виходить за межі загальноприйнятих рекомендацій щодо видання ЛМ, і може лише вказувати на постійний прогрес у цій галузі археографії. Відкритим залишається лінгвістичний складник, що потребує широкого обговорення з філологами.

1. Круглий стіл “Литовська метрика у комплексі пізньосередньовічних джерел з історії України: проблеми вивчення та публікації” // Програма. – К., 2012; 2. Литовська метрика. Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року / Підготував В. Кравченко. – К., 2005; 3. Российский государственный архив древних актов. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 22, 32, 49; 4. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 9 (1511–1518): Užrašymų knyga 9. / Parengė Krzysztof Pietkiewicz. – Vilnius, 2003; 5. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19 (1535–1537): Užrašymų knyga 19. Parengė D. Vilimas. – Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2009; 6. Lietuvos Metrika. Knyga Nr.22 (1547): Užrašymų knyga 22. Parengė A. Blanutsa, D. Vashchuk, D. Antanavicius. – Vilnius, 2010.

ARCHAEOGRAPHIC PROJECT OF THE LITHUANIAN METRICS UKRAINIAN
EDITION: LINGUISTIC CONSTITUENT

Andrii Blanutsa

Experience of the Lithuanian Metrics editing by different scientific centers is reflected; the problems of linguistic constituent of project publishing are indicated.

Keywords: *Lithuanian Metrics, publishing project, linguistic constituent.*

УЧИТЕЛЬНІ ЄВАНГЕЛІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ІСТОРИКО-ДІАЛЕКТОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ

Х. Я. Макович

(Львів)

Розглянуто проблему вивчення українських учительних Євангелій XVI–XVII ст. з погляду історичної діалектології, методи й особливості виділення діалектних елементів у пам'ятках цього жанру.

Ключові слова: *учительні Євангелія, історична діалектологія, діалектизм.*

Студії у царині історичної діалектології є актуальними, оскільки давні тексти є найважливішим джерелом, яке дозволяє робити висновки про стан писемної мови і територіальних діалектів у минулому; це зумовлює необхідність різноаспектного аналізу мови писемних пам'яток.

Учительні Євангелія (УЄ) – це збірники проповідей на неділі та свята, що часто містили ще й відповідні євангельські читання. Як жанр вони постали на українських землях з кін. XIV ст., відтоді поширеним було так зване УЄ Каліста, перекладене з грецької на церковнослов'янську мову. Орієнтовно в другій пол. XVI ст. цей жанр зазнає модифікації – анонімні автори створюють нові оригінальні твори на зразок УЄ Каліста, але вони написані вже українською книжною мовою зі значним використанням народнорозмовних елементів і мають популярний характер, їх виклад простий і доступний. Постанови цих УЄ пов'язують з поширенням реформаційних ідей та українським національно-культурним відродженням. Їх найбільша популярність припадає на період другої пол. XVI – першої пол. XVII ст. УЄ були поширеними переважно на західноукраїнських землях, про широку популярність цих текстів свідчить велика кількість збережених списків (їх відомо понад сто) [4: 23].

Мова текстів є народнорозмовною, хоча й містить церковнослов'янізми та полонізми, у ній переважно є і значна частка говіркових елементів. Різні списки виявляють неоднакове використання діалектизмів, деякі з них близькі до діалектного

мовлення, а деякі, навпаки, тяжіють до книжної мови (українського літературно-писемного узусу), хоча й містять діалектизми, які, проте, не мають регулярного характеру. Зазначимо, що говіркові елементи здебільшого (хоч і не завжди) трапляються в УЄ як варіанти, рідкісні порівняно з їх загальноукраїнськими / книжними чи церковнослов'янськими відповідниками. Ці пам'ятки здавна привертали увагу мовознавців як такі, що містять зразки діалектного мовлення. Так, Л. Деже розглядає Нягівське УЄ на тлі південномараморського діалекту [1: 123], І. Панькевич в Ладомірівському УЄ знаходить вказівки на діалектні процеси, що відбувалися в карпатських говорах на межі XVI–XVII ст. [3: 98–104]. В. В. Німчук на основі діалектизмів у Скотарському УЄ визначає ймовірну територію, з якої міг походити переписувач пам'ятки [2: 12].

Переважає більшість УЄ походить з Карпатського регіону або з Прикарпаття, на що нерідко вказують їх говіркові риси. Це територія побутування архаїчних говорів, які внаслідок історичних процесів і з огляду на природні умови не зазнали інтенсивних змін. Спираючись на відносну сталість мови, при дослідженні діалектних елементів в УЄ потрібно враховувати історію постання карпатських говорів, хронологічні особливості формування їхніх груп.

В історико-діалектологічних дослідженнях основним методом, що дозволяє виділяти говіркові риси у пам'ятках попередніх століть, є їх зіставлення із сучасними діалектами. При цьому важливо відокремити іншомовні елементи – в учительних Євангеліях це передусім церковнослов'янізми й полонізми. Водночас треба врахувати, що карпатські говори містять багато запозичень із західнослов'янських мов, а також архаїчні елементи, які не збереглися в українській літературній мові, але досі (фрагментарно) наявні в карпатських говорах.

В УЄ можна виділити діалектизми на різних мовних рівнях. На фонетичному рівні це можливо зробити, оскільки писарі не завжди дотримувалися правописних правил, а також варто зважати на описки. У словозміні діалектними вважаємо і специфічно говіркові флексії (наприклад, -у в М. в. ім. с. р.: *в доброу^м одѣню* (УЄ 1635 р.: 85а)), і залишки давньої словозміни, що збереглися на карпатській території (як-от -ове в Н. в. мн. ім. ч. р.: *садове ваши не будоу^м родити ва^м* (986)). Лексичні діалектизми можна виокремити, враховуючи наявність відповідних слів у сучасних говірках. За таким самим принципом виділяємо і специфічні синтаксичні конструкції. Важливо враховувати і ті елементи, які в сучасному діалектному мовленні не вживаються, але могли бути наявними кілька століть тому.

УЄ, будучи неканонічними за жанром, існували в багатьох варіантах; серед великої кількості списків, які здебільшого є недатованими, практично неможливо знайти первинний текст, з якого зроблено копії. Навіть при подібності фрагментів різних списків вони відрізняються особливостями мовного оформлення, тобто кожен переписувач вносив у мовну тканину елементи власного говіркового мовлення. За таких умов важко визначити, які риси були притаманними джерелу, а де риси, внесені переписувачем. До труднощів додамо ще неоднакові правописні настанови писарів. У зв'язку з цим, на нашу думку, найбільшої уваги заслуговують вузьколокальні діалектизми, оскільки вони можуть з більшою точністю вказати на територію, де побутував текст (таким, наприклад, як префікс *од-*: *дха стого ѿнови въ вноутрьностѣ мои*^x (УЄ 1635 р.: 46б), стягнені закінчення дієслів: *прѣркъ двѣ повѣда*^m (208а) тощо). Можна виходити і з того, що ці вузьколокальні діалектизми саме переписувачі могли внести у текст, а в разі наявності таких рис у джерелі, копіювання, не відкидати, а повторювати у власному списку, оскільки вони були для них зрозумілими.

Такий аналіз текстів УЄ здатен збагатити джерельну базу історичної діалектології української мови, стати доповненням до історії карпатських діалектів, сприяти з'ясуванню походження його автора чи переписувача.

1. Дзже Л. Очерки по истории закарпатских говоров. – Будапешт, 1967; 2. Німчук В. Передмова // Скотарське учительне Євангеліє – український гоміліар 1588 року / Текст рукопису підготував і видав М. Кочіш; передмова В. Німчука. – Сомбатгей, 1997; 3. Панькевич І. Ладомирівське Учительне Євангеліє // Наук. зб. тов-ва “Просвіта” в Ужгороді. – 1923. – Р. 2. – С. 93–107; 4. Чуба Г. Українські рукописні учительні Євангелія. Дослідження, каталог, описи. – К.; Львів, 2011.

DIDACTIC GOSPELS AS A SOURCE FOR STUDIES IN LANGUAGE HISTORY AND DIALECTOLOGY

Khrystyna Makovych

The article deals with the issues in researches of Ukrainian didactic Gospels of XVI–XVII centuries in view of historical dialectology; methods and principles of dialectal figures detecting in these writings are analyzed.

Key words: didactic Gospels, historical dialectology, vernacularism.

Розглянуто фонетичні риси живого мовлення, зафіксовані в Бибельському Апостолі XIV ст. – церковнослов'янській пам'ятці з особливостями південно-західних українських говірок.

Ключові слова: апостол, вокалізація, мовні особливості.

Бибельський Апостол¹ (далі – БА) – це рукописний фрагмент Апостола-апракоса, що походить із с. Библо Старосамбірського району Львівської області. Пам'ятку переписано у кін. XIII – на поч. XIV ст. із церковнослов'янського тексту, з багатьма особливостями південно-західних українських говірок того часу².

У дослідженні коротко розглянемо окремі фонетичні особливості БА. У пам'ятці широко відбито вокалізацію зредукованих **ѣ** та **ѥ** у сильній позиції: **ѣ** → **о**, **ѥ** → **е**, напр.: младаєнець глѣхъ 9, не вѣ мѣрзости плѣтънѣи 13 зв., плѣтъ наша 19 (пор.: плѣти 34 зв.), ко́нець ко́дѣтъ 24, не вѣрѣнъ 36 зв., кровью 33 (пор.: крѣви 5 зв.). Це добре відображено у прийменниках і префіксах: возвалъ гѣ 2, ѣсть возванъ 2, во вѣхъ васъ 10 зв., со вѣми вами 14, во оутрѣвахъ 18, ко тѣмъ 18 зв. Однак, як залишки традиції, **ѣ** та **ѥ** збережено в окремих випадках пам'ятки: жи́зньныиъ 1, пѣуаъ же плѣти при́моутъ 2 зв., ваиъ вѣзложю 3, хвалоу мою ѣстѣцѣи 4 зв., ѣсть мѣзда 4 зв., не вѣти... помѣсльныиъ 5, крѣстѣце за мѣртвѣи 12.

У переписувачів давніх текстів була традиція писати **ѣ**, **ѥ** після приголосних у кінці слова чи рядка, внаслідок чого визначалася позиція приголосних щодо твердості / м'якості. Дотримуючись цього правила, писар БА ставив **ѣ**, **ѥ** у тих випадках (ці графеми стоять виключно в кінці рядків), де їх немає в старослов'янських відповідниках: сѣ//лоу́жащѣи коу́мироиъ 1, ражѣ//ди́затисѣ 1 зв., ѣсѣ//ми си́лни 4, писанѣ не ѣрѣ//нилоиъ 15 зв., помѣшь//лаѣтъ ѡ себѣ 22 зв., посѣ//лоу́шьствоу́ю во ваиъ 30, азъ сѣ//лѣшаѣтъ 33 зв.

¹ Рукопис пам'ятки зберігається у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України. Шифр: НТШ-І 801.

² Докладніше: Apostol Bybliensis saec. XIV. Grammatisch-kritisch analysiert von dr. Peter Kopko // Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse. – Wien, 1912. – B. LV.

У БА вжито кореневу форму скєрѣ- (є>ѣ) відповідно до старослов'янського скръѣ-: ѿ всѣѣ скєрѣѣи вашѣѣи 13, аще ко скєрѣѣиѣ 13, паки скєрѣѣю 27 зв., скєрѣѣ ко вамѣѣ творю 28, приѣѣмѣ скєрѣѣ ѿ мене 28, що є вагомим аргументом на користь того, що пам'ятки, у яких цей корінь засвідчено, переписувачі відтворювали не просто зі східнослов'янських, а з південних східнослов'янських протографів [1: 10].

В Апостолі зафіксовано так званий новий ґ на місці є в новозакритому складі, який спостерігаємо в різних випадках: у відмінкових формах на -єньє (похоуґѣньє 1, осоужѣньє 1, оуґѣньє 5, камиґѣньє 11 зв.), у словах на -тель (миґститѣль 7, казатѣль 29 зв.), у формах місц. від. од. ч. і с. родів займенників и, сѣ, вѣсѣ (ѿ сѣмѣ 7 зв., в нѣмѣ 14, ко всѣмѣ 15, ѿ нѣмѣ 21, ѿ всѣмѣ 23 зв.) тощо. Написання слів з новим ятем – це суто українська риса, яка була притаманна багатьом давнім галицько-волинським пам'яткам [3: 51].

У досліджуваній пам'ятці помічено значну кількість написань із ґ на місці и в сполуках -иґа, -иґю, -иґє, -иґи (аґлґаґи 1 зв., вѣґговѣґстованґа 16, гавлґґиґа 16 зв., везакоґнѣґю 18 зв., скоґнґанґю 21, ѿроґужґє 22 зв., приґчастґє 29, вѣґ ѿґноґванґи 35 зв.). Написання ґ замість и в сполуках -иґа, -иґю, -иґє, -иґи – одна із характерних рис південноруських галицьких пам'яток [4: 90–91].

У БА виявлено сплутування ґ і є, яке, зокрема, Г. П. Півторак пояснює не лише впливом церковнослов'янської традиції, а й віддзеркаленням відповідних діалектних рис [2: 117]. Наприклад, є замість ґ зафіксовано у відмінкових формах слова тѣґло, які утворені за допомогою суфікса -єс-: ѿ телєґє 8 зв., вѣґ телєґи 8 зв.; у займ. 2-ої ос. од. сєґє, тєґє у давальному і місцевому відмінках: сами вѣґ сєґє соудѣґє 6 зв., грѣхѣґ сєґє приѣґмѣюґь 7, вѣґиґ ко слоґґґаґ єґсть тєґє вѣґ вѣґґюґь 7, помѣґшлѣюґь паки в сєґє 22 зв.

У пам'ятці зафіксовано кілька випадків вживання и на місці ґ: аще кто миґнѣґсѣ виґдѣґти (<вѣдѣґти 'знати, розуміти') 3 зв., вєлю же вамѣґ виґдѣґти 6, не вєлю же вамѣґ не виґдѣґти 8, приґспѣґванґю вѣґ прѣґспѣґванґє 16 зв., приґпиранґє не ѿзоґвоуґцихѣґ васѣґ 31 зв. Окрім цього, виявлено ґ на місці и: аще ли сґамно єґсть стрѣґґґиґсѣ 6, в ѹґоґжѣхѣґ троґґдѣхѣґ 23 (у цьому випадку, напевно, відбувся вплив наступного слова).

Важливою фонетичною рисою давньоукраїнських пам'яток є перехід ґ в и після г, к, х, що спостерігаємо в досліджуваному Апостолі: ѿ зґмиґ поґґиґоґша 5, страґжеґиґиґ иґ

скитаѣмъ сѧ 14, ѡ верхѣи надежи своѣи приуцаѣтсѧ надежею 17, тако ѡ книги си 19, помышляють паки в себѣ 22 зв., многими слъзми 28.

Замість церковнослов'янського початкового ю маємо оу: оутро 12, оутръний 16 зв., оуний 29 зв.

На місці грецької ε в пам'ятці вжито и: тако прѣмудрьно ѡрхытиктонъ 11 зв. (гр. ὀρχιτέκτων).

У тексті БА перед приголосними суфіксів виявлено диспалаталізований приголосний л: не тако пѣуални вѣстѣ. нъ тако пѣуални вѣстѣ в поканыѣ 19, вѣ же силни ѣстѣ вашими свѣршѣнии 26, во съсѣдѣхъ скоудѣлныхъ 31, нѣстѣ страньници. ни ѡбитѣлници 34 зв. Диспалаталізацію звука т відображено у словоформі тмѣ: коли ѡбшѣна свѣтоу ко тмѣ 18 зв., дондеже прийдеъ гѣ ѡже просвѣтитъ тайнаа тмѣ 27 зв.

У досліджуваній пам'ятці зафіксовано м'який кінцевий ц: млладенець глѣхъ 9, к лицу 9, ѡцѣ щедротъ 13, конецъ воудѣтъ 24, падъ ниць 36 зв.

Спостережено заміну оу на в (ѣ), а також в на оу: не оуноутрънимъ ли оутѣ соудите 1, ѡ не себѣ вѣгажати кождо васъ влижнемоу да оугажаѣтъ на бл҃гоу 4, ѡзъ ѡсмь паоуловъ 7 зв., ѡзъ паоулъ оужьникъ ісѣ хѣтъ 35.

Отже, цінність досліджуваного рукопису для українського історика і діалектолога полягає в тому, що в ньому зафіксовано окремі живомовні риси, притаманні галицько-волинським пам'яткам від найдавнішого часу, які характеризують українську мову як окрему лінгвальну систему.

1. Німчук В. В. Євсевієве Євангеліє 1283 р. як пам'ятка української мови // Євсевієве Євангеліє. Наукове видання. Пам'ятки української мови XIII ст. Серія канонічної літератури / Відп. ред. В. В. Німчук. – К., 2001; 2. Півторак Г. П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови: (Історико-фонетичний нарис). – К., 1988; 3. Соболевский А. И. Лекции по истории русского языка. – М., 2005; 4. Ягич И. В. Критические заметки по истории русского языка. – Санкт-Петербург, 1889. – Сб. ОРЯС ИАН. – Т. 46. – № 4.

PECULIARITIES OF LIVE SPEECH IN XIV CENTURY'S BYBEL APOSTLE

Juriy Osinchuk

The theses of the presentation deals with phonetic features of live speech recorded in the Bible Apostle of XIV century, a Church Slavonic monument with specific features of south-western Ukrainian dialects.

Key words: *apostle, vocalization, linguistic peculiarities.*

Визначено специфіку українського національного антропонімікону, проаналізовано погляди учених-ономастів щодо історії формування й становлення української прізвищевої системи, зокрема простежено її розвиток від апелятивів і прізвиськ. Увагу зацентовано на морфемному складі сучасного антропонімікону України.

Ключові слова: антропонімікон, прізвище, прізвисько, суфікс, найменування.

Самобутність національного антропонімікону, його лінгвістична специфіка та історія становлення завжди привертала увагу мовознавців, засвідчуючи вагому роль онімної лексики, прізвищевих номенів – насамперед у загальній перспективі гуманітарної парадигми. Так, історію української антропонімії ретельно досліджували такі вітчизняні вчені, як Б. Б. Близнюк, Ю. О. Карпенко, Р. Й. Керста, І. В. Єфименко, Л. О. Кравченко, Г. Д. Панчук, С. М. Медвідь-Пахомова, Ю. К. Редько, І. Д. Фаріон, М. Л. Худаш, П. П. Чучка та інші знані ономасти.

Проте в лінгвістичній літературі відсутній одностайний погляд на виникнення, формування й становлення українських прізвищ. Існує неузгодженість і щодо тлумачення терміна *прізвище*, яке є “головним носієм антропонімної інформації” [1: 48], оскільки не враховано всі критерії його визначення. Загальноприйняте серед наявних визначень терміна таке: *прізвище* – “додаване до власного імені (або власного імені і назви по батькові), спадкове, незмінне офіційне родинне найменування, яке передається від батька до шлюбних дітей (від матері – до нешлюбних дітей), у шлюбі від чоловіка до дружини і має вже більшу, ніж двопоколінну традицію вживання” [6: 91].

Немає єдиного погляду й щодо визначення часу остаточної стабілізації українських прізвищ. Так, П. П. Чучка називає прізвища “наймолодшим класом найменувань в українській антропонімії” [7], І. Д. Сухомлин виокремлює різні категорії особових назв, що виступали як прізвища на зламі XIV–XV ст., а також вирізняє словотворчі моделі, відомі в історичній перспективі як українські прізвища [5: 15]; О. Д. Неділько, аналізуючи українську історичну антропонімію, зазначає, що “XVII і навіть XVIII ст. – це час формування прізвищ широких мас населення Лівобережної України” [3: 25]. Паралельне використання різноманітних структурних типів прізвищ не лише в російських документах, але й у написаних в Україні, свідчить про те, що процес стабілізації деяких із них у цей час ще не закінчився [3: 9].

Система українських прізвищевих іменувань пройшла довгий і складний шлях історичного розвитку, перебуваючи в певній залежності від соціальної структури суспільства й зародження державності. Морфемний склад сучасного антропонімікону України почав формуватися ще в період праслов'янської мовної єдності. Особам надавалися певні прізвиська, які не передавалися у спадок, а виконували денотативну функцію – називали конкретну особу, а також конотативну функцію – характеризували носія за якимись ознаками [4].

На початку свого розвитку система особових назв була однослівною, зв'язок імен однієї родини прослідковувався за двома лініями: діахронній (батько – син – онук) та синхронній (рідні або двоюрідні брати). Складені особові назви в давньоруських текстах XI–XIII ст. “були нечисленними та становили близько 10% від загальної кількості антропонімів, зафіксованих пам'ятками зазначеного періоду” [2: 203]. Проте почали виникати багаточленні йменування, переважна більшість яких належала до двослівних сполук на зразок “ім'я і додаткове найменування” [2: 203]. Додаткове найменування могло надаватися конкретній людині або успадковуватися нею від батька, рідше матері чи іншого родича. В останній групі додаткових найменувань переважають патроніми, оскільки найавторитетнішим родичем був батько. Такі йменування закріплювалися з суфіксами *-ов*, *-ин*, *-ович*, *-ен('а)*, найчастіше – *-енк(о)*, що вказували на недорослих істот. Сини цих осіб своєю чергою також отримували певне додаткове найменування. Ю. О. Карпенко зазначає, що до йменування на *-енк(о)* цей суфікс міг додаватися вдруге: *Бутенченко* або навіть втретє і т.ін. У найменуваннях третього покоління суфікс *-енк(о)* міг поширюватися суфіксом *-ов*: *Карпенков*.

Розвиток двочленної української антропонімічної системи пов'язаний із поширенням таких способів передачі, коли додаткове найменування безперервно передавалося від батька до сина, але не ставало прізвищем, не поширюючись на наступні покоління. Перший із них передбачав, що син, іменуючись від народження за батьком додатковим найменуванням на *-енк(о)*, згодом отримував від колективу своє власне додаткове ім'я і передавав його своєму синові. Другий спосіб полягав у додаванні суфікса *-енк(о)* лише до календарного йменування і в перетворенні його на додаткову назву. Від цієї нескладної побудови залишалася лише перша частина. Проте, на думку Ю. О. Карпенка, цей спосіб мав істотний недолік, оскільки в цьому випадку додаткове найменування втрачає характеризувальні можливості та своє лексичне розмаїття.

У XVI–XVIII ст. наймасовішим антропонімним класом були прізвиська. З погляду морфемної структури вони не були у своїй більшості спеціальними онімічними утвореннями – ними ставали традиційні апелятиви з категорії *nomina personalia* та *nomina impersonalia*. У допрізвищевий період найголовнішою умовою при ідентифікації особи була актуальність іменування. Вона зберігалася під час часткової десемантизації індивідуального прізвиська протягом двох-трьох генерацій, поки ще лишалася живою пам'ять про особу, власна назва якої була твірною основою для родинного позначення. Перетворення додаткового найменування на прізвище відбулося з появою спадковості, тобто у процесі його поширення щонайменше на три покоління. Лінгвістично це виявилось у втраті здатності трансформуватися.

Таким чином, становлення прізвищ тривало протягом декількох століть. Процес виникнення прізвищ відбувався неоднаково на всіх українських територіях і неодноразово охопив усі соціальні верстви. Основна маса населення України впродовж тривалого часу залишалася без офіційних (тобто зафіксованих документами) прізвищ. Початок їхньому закріпленню поклало духовенство, а саме – київський митрополит Петро Могила, який 1632 р. доручив священикам вести метрики народжених, одружених, померлих. На території Східної України процес остаточної стабілізації прізвищ почався лише в 1826 р., тобто з часом запровадження “Нового гражданского уложения”. На думку відомих ономастів (Б. Б. Близнюк, Ю. К. Редько, П. П. Чучка), періодом становлення українських прізвищ у сучасному розумінні цього терміна слід вважати 30-і рр. XIX ст., коли на всіх етнічних українських землях набуло чинності кодифіковане право й відповідні правила користування особовими назвами.

Сучасні українські прізвища дають підстави говорити про народну основу прізвищевий системи, яка відтворює побут, культуру й духовну спадщину українського народу, зокрема традиційний побут, культуру та звичаї.

1. Карпенко О. Ю. Людина та її ім'я // Записки з романо-германської філології. – Одеса, 2008. – Вип. 20. – С. 48–52; 2. Медвідь С. М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. – Ужгород, 1999; 3. Неділько О. Д. Про утворення українських прізвищ // УМЛШ. – 1967. – № 9. – С. 19–26; 4. Новикова Ю. М. Семантико-словотвірна структура прізвищ Центральної і Східної Донеччини / За ред. Т. Ю. Ковалевської. – Донецьк, 2009; 5. Сухомлин І. Д. Основи полтавської ономастики: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Харьков, 1964; 6. Худащ М. Л. З історії української антропонімії. – К., 1977; 7. Чучка П. П. Історія власних назв. Розвиток імен і прізвищ // Історія української мови: лексика і фразеологія. – К., 1983;

LINGUISTIC SPECIFIC OF THE UKRAINIAN ANTROPONIMIKON

Yulia Novykova

The specific figures of the Ukrainian national antroponimikon are determined, the views of onomasts on the formation and development of Ukrainian surname system are analyzed, in particular its development from apelyatyvs and nicknames. Attention is paid to the morphemic composition of modern antroponimikon of Ukraine.

Key words: antroponimikon, surname, nickname, suffix, name.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ АНТРОПОНІМІЇ

І. А. Корнієнко

(Миколаїв)

Проаналізовано основні напрями дослідження прізвищ та подано короткі відомості з історії розвитку української антропоніміки.

Ключові слова: прізвище, антропоніміка, антропонімія, антропонім, ономастика.

Антропоніми характеризуються багатою лінгвістичною інформативністю, оскільки протягом свого становлення перебували в тісних взаємозв'язках з апелятивною та онімною лексикою. Їх своєрідне місце в мові зумовлене також зв'язком із позамовними чинниками: вони розкривають характер стосунків між людьми, особливості культурного, соціального життя, побуту тощо. Тому власні назви привертали й привертають увагу вчених, спонукаючи досліджувати антропонімію в різних аспектах. Одне з актуальних питань української ономастики – вивчення й аналіз здобутків мовознавців у цій галузі знань.

Питаннями виникнення, становлення, семантики й будови власних назв цікавилися лінгвісти, етнографи, історики та культурологи. Початок наукового вивчення слов'янської антропонімії прийнято пов'язувати з працею Ф. Міклошича “Die Bildung der slavischen Personennamen”, у якій уперше розглядається будова слов'янських особових назв [23]. З другої половини XIX ст. розпочинається дослідження української антропонімії. Стаття А. Степовича “Заметка о происхождении малорусских фамилий” [17] стала першою публікацією про українські прізвища. У 1885 р. М. Ф. Сумцов у праці “Малорусские фамильные прозвания” [18] розглядає прізвище як явище етнографічне. Першим запропонував класифікацію українських особових назв

прізвищевому типу В. Ю. Охримович у роботі “Знадоби до пізнання народних звичаїв і поглядів правних” [11]. Проблема народної антропонімії присвятив свою працю основоположник української антропонімії І. Я. Франко [20].

Історичний словотвір українських антропонімів у XIV–XV ст. стає предметом дослідження Л. Л. Гумецької. В. І. Сімович аналізує процес творення й історичного розвитку особових назв на *-но*, *-хно*, *-ко*, *-енко*, *-ло*, *-ьо* [15; 16]. На матеріалі актових книг XVII ст. особові назви Полтавщини досліджує І. Д. Сухомлин [19]. У 1966 р. Ю. К. Редько розглядає типи сучасних українських прізвищ, процес їх виникнення, будову та поширення на території України [12: 9]. У 60-х рр. учені цікавляться теорією власних назв (А. П. Критенко), співвідношенням значень власних і загальних назв (І. І. Ковалик, Ю. К. Редько).

Розвиток східнослов'янської антропоніміки набуває широкого розмаху починаючи з другої половини XX ст. З'являється ґрунтовна праця М. Л. Худаша “З історії української антропонімії”, в якій розглядаються різні проблеми української антропоніміки: значення антропонімії; стан вивчення української історичної антропоніміки; джерела дослідження українських особових назв; специфіка української антропонімної системи тощо [21: 5]. Вагоме значення у дослідженні власних українських імен має книга П. П. Чучки “Антропонімія Закарпаття (Вступ та імена). Конспект лекцій”, в якій автор аналізує специфіку й місце антропонімів у словниковому складі мови на матеріалі особових імен закарпатських говорів [22].

Протягом 60–80-х рр. розвивається українська історична антропоніміка. Мовознавці Р. Й. Керста й Р. І. Осташ досліджували етимологічний склад і словотвір чоловічих імен християнського походження в писемних пам'ятках XVI–XVII ст. [9; 10]. Фонетичні, морфологічні та словотвірні особливості жіночих християнських імен XIV–XVIII ст. стали об'єктом вивчення М. І. Сенів [14]. М. О. Демчук аналізує лексико-семантичну структуру та походження особових імен українців XIV–XVII ст. [5]. Засоби ідентифікації особи в писемних пам'ятках вивчали Р. Й. Керста, С. М. Медвідь-Пахомова, М. І. Сенів, М. Л. Худаш, В. О. Шевцова.

Особливий науковий інтерес викликають іншомовні назви, оскільки це важливе джерело пізнання географії населення та дослідження міжмовних контактів в антропонімії. Аналіз семантики іншомовних прізвищ сприяє з'ясуванню лексичного значення твірного слова, що дає змогу витлумачити його походження. Так, семантику болгарських прізвищ турецького походження досліджував Е. А. Григорян [3]; семантичну характеристику сербо-хорватської антропонімії XII–XV ст. подала І. М. Желізняк [8]; лексичні значення основ, що утворюють латиські прізвища, вивчала

В. Е. Сталтмане. Типи німецьких прізвищ, утворених за індивідуальними ознаками першопосілів, визначив В. Г. Рудий [13]; особові назви литовського походження досліджувала Л. Л. Гумецька [4]; білоруські прізвища, що походять від апелятивної лексики, – М. В. Бірила [2]; російські прізвища тюркського походження – М. О. Баскаков [1]. Походження російських прізвищ пояснювали також А. М. Селищев, Б. О. Унбегаун, В. А. Никонов та ін. Імена та прізвища іноземців у російській мові XVII ст. проаналізував В. Г. Дем'янов [6].

Учених цікавили також орфоепічні та орфографічні проблеми іншомовних прізвищ: вимова, особливості написання, способи передачі тощо.

Розвиток української антропонімної системи відбувався в тісному взаємозв'язку зі становленням системи особових назв насамперед слов'янських народів. Свої праці присвячували антропоніміці російські, білоруські, польські та ін. дослідники (В. Д. Бондалетов, С. Б. Веселовський, В. А. Никонов, О. В. Суперанська, Б. О. Унбегаун; М. В. Бірила; Я. Бистронь, Я. Карлович, В. Ташицький; Т. Маретич, П. Скок; Й. Бенеш, В. Бланар, Й. Свобода; Й. Заїмов, С. Ілчев).

Одним із важливих завдань антропоніміки є укладання словників антропонімів. Лексикографічне опрацювання прізвищ українців здійснювали Ю. К. Редько, І. Д. Красовський, Р. І. Осташ, В. О. Горпинич, П. П. Чучка, І. Д. Фаріон та ін.

Структуру українських прізвищ різних типів досліджували мовознавці С. П. Бевзенко, І. М. Железняк, Р. Й. Керста, В. Т. Коломієць, Л. Т. Масенко, Н. П. Москальова, А. Д. Очеретний, Ю. К. Редько, І. Д. Сухомлин, О. Б. Ткаченко, В. Б. Фридрак та ін.

Із другої пол. XX ст. з'являються праці, присвячені аналізу лексичної бази прізвищ. Лексичну базу прізвищ війська Запорозького за “Реєстрами 1649 р.” розглянула О. Я. Добровольська (7). Дослідники слов'янської антропонімії займалися питаннями семантики твірних основ прізвищ та їх класифікації (М. Сенів, Р. Й. Керста, В. Шульовська, І. Д. Сухомлин, М. Л. Худаш, Г. Є. Бучко, С. Є. Панцьо, І. Д. Фаріон, Ю. К. Редько, П. П. Чучка та ін.).

На сучасному етапі розвитку антропоніміки актуальності набувають дослідження прізвищ окремих територій. На монографічному рівні обстежено українську антропонімію таких регіонів: Середнього Придніпров'я – С. П. Бевзенко; Лівобережної України – І. Д. Сухомлин, О. Д. Неділько, В. О. Шевцова; Закарпаття – П. П. Чучка; Буковини – Л. В. Кракалія, Л. О. Тарновецька; Південно-Східної України – В. Д. Познанська; Бойківщини – Г. Є. Бучко; Середнього Полісся – І. І. Козубенко; Верхньої Наддністрянщини – І. Д. Фаріон; Лемківщини – С. Є. Панцьо; Північно-

правобережного Степу – В. О. Горпинич, Т. В. Марталога; Лубенщини – Л. О. Кравченко; Великого Лугу – І. І. Ільченко; Дніпровського Припоріжжя – І. А. Корнієнко; сучасної Середньої Наддніпрянщини – Ю. Б. Бабій та ін.

У галузі антропоніміки існують ще питання, які чекають наукового розв'язання: особливості лексико-семантичної бази твірних основ прізвищ, їх граматичної будови та морфемної структури, етимологія антропонімів, співвідношення прізвищ і прізвищ, формування антропонімів різних типів, спільність і відмінність словотворчих засобів загальних і власних назв, укладання словників прізвищ різних типів тощо. Недостатню увагу приділяють дослідники родинним, міждодинним, типологічним, контрастивним, внутрішньомовним, міжмовним, регіональним, діалектним явищам в антропонімії.

Вивчення антропонімів на сучасному етапі вимагає їх всебічного аналізу. Тому слід прагнути комплексно досліджувати прізвища: з'ясовувати граматичну структуру, морфемну будову, сполучуваність твірних суфіксів, лексико-семантичну базу та походження антропонімів певного ареалу. Виявлення територіальних особливостей варто здійснювати шляхом порівняння антропонімів суміжних і несуміжних регіонів.

1. Баскаков Н. А. Русские фамилии тюркского происхождения. – М., 1979;
2. Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. – Мінск, 1969;
3. Григорян Э. А. О семантике болгарских фамилий турецкого происхождения // Материалы I армян. респ. науч. конф. молодых лингвистов. – Ереван, 1974. – С. 33–35;
4. Гумецька Л. Л. Особові назви литовського походження в українських грамотах XIV–XV ст. // Дослідження і матеріали з української мови. – Т. VI. – К., 1964. – С. 121–132;
5. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. – К., 1988;
6. Демьянов В. Г. Имена и фамилии иностранцев в русском языке XVII века // Русская речь. – 1978. – № 3. – С. 125–131;
7. Добровольська О. Я. Лексична база прізвищ війська запорозького за “Реєстрами” 1649 р.: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Ужгород, 1995;
8. Желєзняк І. М. До семантичної характеристики сербохорватської антропонімії XII–XV ст. // Дослідження з мовознавства. – К., 1962. – С. 77–93;
9. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. – К., 1984;
10. Остап Р. И. Украинская антропонимия первой половины XVII века. Мужские личные имена (на материале Реестра Запорожского Войска 1649 г.): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ужгород, 1985;
11. Охримович В. Знадоби до пізнання народних звичаїв і поглядів правних. Розділ 1. Про сільські прізвища // Життє і слово. – Львів, 1895. – Т. 3. – С. 302–307;
12. Редько Ю. К.

Сучасні українські прізвища. – К., 1966; 13. Рудий В. Г. Типи німецьких прізвищ, утворених за індивідуальними ознаками перших носіїв // Іноземна філологія. – 1971. – Вип. 25. – С. 106–110; 14. Сенів М. І. Особові власні імена церковнослов'янського походження (український жіночий іменник XIV– поч. XIX ст.) // Українська історична та діалектна лексика. – К., 1985. – С. 137–144; 15. Сімович В. Українські ймення чоловічого роду на -о в історичному розвитку і освітленні // Праці укр. пед. ін-ту ім. М. Драгоманова у Празі. – Т. 1. – 1929. – С. 305–369; 16. Сімович В. Українські чоловічі ймення осіб на -но // Зб. комісії для дослідження історії української мови. – Т. 1. – К., 1931. – С. 87–112; 17. Степович А. Замѣтка о происхождении и склонении малорусских фамилий // Филологические записки. – Воронеж, 1882. – Вып. 6. – С. 1–7; 19. Сумцовъ Н. Ф. Малорусскія фамильныя прозванія // Киевская старина. – 1885. – Т. XI. – № 2. – С. 215–228; 20. Сухомлын И. Д. Основы Полтавской ономастики (по материалам Полтавских актовъ книг XVII века): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Харьков, 1964; 21. Франко І. Причинки до української ономастики // Іван Франко: Зібр. тв.: У 50 т. – К., 1982. – Т. 36. – С. 391–427; 22. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. – К., 1977; 23. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття (Вступ та імена): Конспект лекцій. – Ужгород, 1970; 24. Miklosich F. Die Bildung der slavischen Personennamen // Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philologisch – historische classe. – Wien, 1860. – Bd 10. – S. 215–330.

THE MAIN ORIENTATIONS IN ANTHROPONOMASTICS STUDIES

Irina Korniyenko

The study deals with the main areas in family names studying; the history of anthroponomastics in Ukrainian language studies is given in short.

Key words: family name, anthroponomastics, system of anthroponyms, anthroponym, onomastics.

ОСОБЛИВІ ГРУПИ ПОЗАПАРАДИГМАЛЬНИХ ВІДАПЕЛЯТИВНИХ ПРІЗВИЩ СЛОВ'ЯНИНИ XXI СТОЛІТТЯ

Р. М. Падалка

(Слов'янськ)

Серед позапарадигмальних відапелятивних прізвищ початку XXI ст. виділено кілька груп, якими вони відрізняються від груп прізвищ кінця XIX ст. і які породжують деякі небажані процеси в мовній ситуації

досліджуваного району. Закцентовано увагу на прізвищах іношомовного походження, російськомовних прізвищах і так званих радянізмах.

Ключові слова: *апелятив, онім, парадигма, формант.*

Оскільки Слов'янщина – частина Донецького басейну, то в першій пол. XX ст. дуже інтенсивно відбувалося дозаселення краю, який потребував додаткових людських ресурсів для вугільної промисловості [2]. До Донбасу було направлено потоки людей з усіх кінців колишнього Радянського Союзу, що спричинило появу у Слов'янщині значної частини іноземних прізвищ. За ступенем освоєння їх розподілено на дві групи. До першої відносимо ті іноземні прізвища, які на новому мовному ґрунті набули додаткового російського чи українського словотвірного форманта відповідно до російських чи українських прізвищевих моделей: *башлик – Башликов, бірюк – Бірюков, Вальц – Вальчук, Данц – Данцук, Дуза – Дузінський* і под. Це вже не іноземні прізвища. У них іноземна лише основа, а саме прізвище – факт, явище української чи російської психології. До другої групи відносимо ті іншомовні прізвища, які не змінили морфемно-словотвірної структури, а зберегли семантичну, морфемну й фонематичну структуру материнської мови і в українськомовному середовищі Слов'янщини побутують як іноземні вкраплення, як екзотизми. У мовознавстві такі слова одержали назву варваризмів – “іншомовне слово, яке побутує в деяких специфічних різновидах мови” (1: 70). З такими ознаками в Слов'янщині нині вживають: єврейські прізвища – *Голда, Гохберг, Енштейн, Лівшиц, Мельдизон, Пенкер, Пікінер, Шнейдерман*; грузинські прізвища – *Дашнішвілі, Девнашвілі, Ізраєлашвілі, Космашвілі, Кудхашвілі, Папіашвілі, Пачіашвілі, Самсонашвілі, Сехніашвілі, Тамазашвілі; Демітрадзе, Какабадзе, Квернадзе, Кабаладзе, Курчадзе, Платонадзе, Чечерідзе, Чекідзе*; вірменські прізвища – *Джагарян, Озекян, Снукян, Катанджан, Кірокасян, Оганесян, Осіян, Погасян, Поповян, Саградян, Саркісян, Саруханян; Ракитянц, Куртянц, Мирзаянц, Мусьянц, Оганянц*; турецькі прізвища – *Досмухамбе, Демжі, Карабет, Орудталієва, Кумчуржі*; прибалтійські прізвища – *Друганіс, Калаускас, Кутоловас, Лінце, Наутс, Орбалайра, Пуолокайнен, Яканайтес*; корейські прізвища – *Пак*; німецькі прізвища – *Каркер, Кравштейн, Райзберг, Райнгард, Райнт, Рафтер, Ротман, Санберг, Штронберг*; болгарські прізвища – *Пенькін, Понайотов*; італійські прізвища – *Кабальєро, Кріоні*; латинські прізвища – *Квантоліан, Копінус*; грецькі прізвища – *Карлос, Кіріакіді*; узбецькі прізвища – *Керімбаєв, Сулейман*; прізвища інших мов – *Касарум, Кейбал, Кая-Кзи, Ліаф, Кхаттак, Пацера, Паціора, Пічахчі, Сарафіді, дю Риво де Бово*.

Ці прізвища позапарадигмальні, тому що не входять до наявних парадигм як похідні компоненти і самі не утворюють навіть міні-парадигм. Вони узаконені юридично, зафіксовані в паспортах та інших правових документах, єдині й обов'язкові для офіційної ідентифікації особи. Прізвища-варваризми прийшли на Слов'янщину ззовні, тому їх немає в метричних книгах кін. XIX ст. Це особливість антропонімікону цього району поч. XXI ст.

Російськомовний елемент у прізвищевому просторі Слов'янщини становить значну частину. У містах та селищах міського типу їх більшість. Зосередимося лише на російських прізвищах на *-их*, які генетично є формами ад'єктивів родового відмінка множини. Це явище суто російськомовне, в українській мові є запозиченням. Форма родового відмінка множини закріпилася у прізвищах. В апелятивній лексиці їх менше, а в прізвищах – більше: *Білих, Гладких, Донських, Картатих, Каротких, Кругових, Кучерявих, Мазких, Мерзлих, Милих, Неласих, П'ятих, Пруцьких, Пшеничних, Рижих, Руських, Сєдих, Сирих, Сижєнських, Сідих, Тильних, Черних, Яних, Чепурних* і под.

Від іменникових основ такі прізвища не утворюються. Генетично – це родовий відмінок прикметників, а значення предметності вони набувають після субстантивації при трансформації в антропонімну лексему. Самостійно вони не формують парадигми, але здебільшого є компонентом прізвищевої парадигми. Своєю специфічною фінальною формою, яка набула ознак прізвищевого форманта, прізвища на *-их* підсилюють російськомовне забарвлення антропонімікону Слов'янщини.

Оскільки в джерелах кін. XIX ст. прізвища на *-их* не зафіксовані, то їх можна вважати визначальною ознакою епохи найвищого впливу російської мови на українську антропонімію.

У другій пол. XX ст. почали з'являтися новотвори – прізвища, семантична база яких відображає колишній радянський спосіб життя. Їх небагато, тому що на цей час прізвища як розряд антропонімів уже сформувався. Тому їх немає в метричних книгах кін. XIX – поч. XX ст.

На поч. XXI ст. в антропоніміконі Слов'янщини з'явилися такі нові прізвища: *Вихованець* – від апелятива *вихованець* поширена назва особи в колишній освітній, комсомольській, партійній сфері життя (*вихованець школи-інтернату, вихованець дитячого будинку, вихованець комсомолу*); *Засідатєлев* – присвійний прикметник від російського апелятива *заседатель*, поширена назва особи в тодішніх усіляких органах, члени яких “засідали” (пор. колишнє *народний заседатель, судєбний заседатель*); *Зекун* – від апелятива *зекун*, тобто *зек* – аббревіатура *ЗК* (рос. *заклученный*); *Кабмін* – очевидно, від аббревіатури *кабмін* (*кабінет міністрів*), можливо, метафорична назва

якоїсь особи з гумористичним відтінком; *Комісар*, *Комісаренко*, *Комісарчук* – від апелятивної назви особи *комісар*. Це була посада у військових частинах і військкоматах: *Комісаренко* – син *Комісара*, *Комісаров* – у російській мові те саме, що *Комісаренко* в українській; *Комісарчук* – особа, що стажувалася, готувалася до посади комісара. *Курортна* – жіноче прізвище, від прізвиська про жінку, що часто їздила на курорт; *Переведенець* – прізвище від прізвиська *переведенець*. У радянські часи була практика переводити з одного місця в інше керівника чи за якісь незначні провини, чи з меншої посади на вищу. Керівника, якого перевели з іншого місця, називали *переведенцем*; *Піонерська* – жіноче прізвище з прізвиська, що вказує, очевидно, на минуле заняття піонерськими справами особи жіночої статі (з *піонерів*, *піонерська вожата* тощо); *Правдівцев* – українізоване російське *Правдивцев* (логічніше *Правдинцев*), від прізвиська за місцем роботи: *правдивець* – можливо, працівник газети “Правда” (обласної чи районної); *Советова* – українізоване російське прізвище *Советова* – асоціюється з апелятивом *совет* (пор. *районный совет*, *сельский совет*); *Ленін*, *Ленінський* – прізвище від партійного прізвиська.

Майже всі поняття, що є в основі цих прізвищ, нині віджили, застаріли, стали архаїзмами чи історизмами. Відповідно до сучасного законодавства людина може змінити своє прізвище, обрати собі інше. Усі ці екзотизми, русизми, радянізми урізноманітнюють національний колорит в антропонімній системі Слов’янщини.

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1969; 2. Багалій Д. І. Заселення Південної України (Запоріжжя і Новоросійського краю) і перші початки культурного розвитку. – Харків, 1920.

EXTRA-PARADIGMATIC APPELLATIVED GROUPS OF FAMILY NAMES IN SLOVIANSK REGION

Ruslana Padalka

Among non-paradigmatic forms of appellative surnames of the beginning of the XXI century several groups that differ from groups of surnames of previous period are allocated, they cause negative process in language situations in the region. Great attention is paid to surnames of foreign origin, Russian surnames and so-called radyanizmy.

Key words: *appellative, onim, paradigms, surnames, formants.*

МАЛОПРОДУКТИВНІ ВІДІМЕННІ ПРИЗВИЩА ПІВДНЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Л. О. Лісова

(Луцьк)

Розглянуто лексико-семантичні особливості відіменних прізвищ півдня Волинської області, мотивованих рідкісними та запозиченими іменами.

Ключові слова: прізвище, прізвищева система, лексико-семантична група.

Значну частину прізвищ південної частини Волинської області, похідних від власних імен людей, становлять лексеми, мотивовані рідкісними іменами загальноукраїнського іменника та запозиченими іменами (понад 900 прізвищ). Поява таких прізвищ зумовлена передусім тим, що завдяки малопоширеності імені воно успішно виконувало вирізняльну функцію, виділяючи особу серед інших лише за допомогою власного імені. Продуктивність певного імені у прізвищтворенні зумовлена багатьма факторами, зокрема його популярністю, багатством словотворчих варіантів. До того ж, на формування іменника пограниччя вагомий вплив мали антропоніми сусідніх народів. Саме ця група прізвищ відображає регіональну специфіку антропонімної системи, її оригінальні особливості, що виникали протягом кількох століть процесу становлення антропонімії регіону загалом і прізвищевих назв зокрема.

Об'єкт дослідження – сучасні малопродуктивні відіменні прізвища (антропооснови представлені в 1-3 прізвищах) півдня Волинської області, які репрезентують старі рідковживані і рідкісні церковно-християнські імена та запозичені, переважно імена польського та єврейського іменників.

За нашими спостереженнями, домінуючу групу становлять прізвища, похідні від поширених на всій території України імен, які у прізвищевій системі Волині представлені лише поодинокими утвореннями: *Антипенков* < *Антип* (4: 7), *Архипчук*, *Афонін* < *Афон* (4: 48), *Валерик*, *Вікторович*, *Віталійович*, *Євгененко*, *Євграфов*, *Митрофанюк*, *Огієнко*, *Оліфер*, *Панфілець*, *Савлук* < *Савл*, *Саул* (4: 325), *Титус*. Незначна активність наведених іменних основ пояснюється, очевидно, їх непопулярністю на Волині.

387 прізвищ Волині утворено від таких рідкісних імен: *Арент* < *Орентій* (4: 273), *Валента* < *Валент* (4: 55), *Горгола* < *Горгоній* (4: 92), *Зотик* < *Зот* (4: 142), *Іконяк* < *Іконій* (4: 149), *Мамок* < *Маммій* (4: 208), *Ольвач* < *Ольвіан* (4: 268), *Радивоник* < *Радивон* (4: 309), *Сазоник* < *Созон* (4: 341), *Сурик* < *Сур* (4: 353), *Турко* < *Тиرون* [1: 172], *Тутейко* < *Тут* (4: 367); більша частина цих онімів виникла шляхом переходу

повних форм християнських імен у прізвища: *Дей* < *Дей* (4: 102), *Кассій* < *Кассій* (4: 168), *Лун* < *Лун* (4: 200), *Майор* < *Майор* (4: 205), *Мар'ян* < *Мар'ян* (4: 220), *Мокій* < *Мокій* (4: 241), *Никон* < *Никон* (4: 252), *Пілат* < *Пілат* (4: 296), *Полуян* < *Полієн* (4: 300), *Полуян* [7: 69], *Прима* < *Прим*, *Прима* (4: 303), *Протас* < *Протас* (4: 306), *Саламан* < *Саламан* (4: 322), *Сатур* < *Сатур* (4: 325), *Серапін* < *Серапін* (4: 334), *Серафін* < *Серафим* (4: 334), *Урбан* < *Урбан* (4: 369), *Філат* < *Філат* (4: 387), *Фірс* < *Фірс* (4: 392), *Флор* < *Флор* (4: 392). Поява багатьох прізвищ, співвідносних з повними формами імен, зумовлена високим ступенем індивідуалізації, який властивий для рідкісних імен.

Значну частину прізвищ становлять антропоніми, утворені за допомогою усічення: *Збар* < *Єлизбар* (4: 130), *Капітула* < *Капітулін* (4: 166), *Парнак* < *Фарнакій* (4: 373) та шляхом додавання патронімічних суфіксів: *Бакуменко* < *Авакум* (4: 16), *Британчук* < *Британко* < *Британі* (4: 53), *Вітюк* < *Вит* (4: 70)), *Єпіфанович* < *Єпіфан* (4: 132), *Капітоненко* < *Капітон* (4: 166), *Крисяк* < *Крис* < *Крискент* (4: 184), *Мамотюк*, *Момонт*, *Момот* < *Мамант* (4: 208), *Мелентович* < *Мелентій* (4: 224), *Олімпіюк* < *Олімпій* (4: 267), *Пивонюк* < *Пивон* (4: 298), *Протолюк* < *Протол* < *Протолик* (4: 307), *Сафатюк* < *Сафат* < *Йосафат* (4: 324), *Сильванюк* < *Сильван* (4: 337), *Трифоненко* < *Трифон* (4: 184), *Уваркін* < *Уварко* < *Увар* (4: 367), *Фокін* < *Фока* (4: 393), *Хрисантов* < *Хрисанф* (4: 401).

Рідкісність наведених імен на Волині у XVIII ст. підтверджують дослідження І. Митнік, за спостереженням якої імена *Віктор*, *Йосафат*, *Лука*, *Панфіл*, *Протас*, *Серафим*, *Созон*, *Тит*, *Фірс* відсутні у проаналізованих джерелах XVIII ст., хоча побутовали у XVI-XVII ст. [7: 88]. Це дає можливість говорити про досить повне та цілісне відображення в сучасних прізвищах давнього іменника Волині, а отже, й про зв'язок між частотністю імені та кількістю прізвищ, мотивованих ним. Цікаво, що деякі із засвідчених в основах прізвищ антропонімів зберігалися у волинському іменнику до 30-х рр. XX ст., пор. наявні в м. Луцьку у 1900–1931 рр. імена *Агафон*, *Лукіан*, *Митрофан*, *Олімпій*, *Тит* [2: 40]. Наведені спостереження над давнім та сучасним іменником Волині засвідчують регіональну особливість антропонімної системи, зумовлену традицією надавати імена згідно з церковним календарем, яка діяла аж до початку XX ст.

Серед прізвищ Волині трапляються утворення від християнських календарних імен, які визнавалися Російською православною церквою до початку XX ст., але були вилучені з церковних книг та календарів: *Гоман* < *Гоман* (3: 89), *Євнат* < *Євнатій*

(3: 108), *Ємсюк* < *Іємсах* (3: 115), *Каїка* < *Акаїк* (3: 135), *Кришпін* < *Кришпін* (3: 154), *Лумбін* < *Олумб* (3: 178), *Троп* < *Тропол*, *Тропон* (3: 316).

Польським впливом на антропонімну систему Волині зумовлена поява багатьох імен католицького календаря, які знайшли своє відображення в прізвищах *Августинюк*, *Амброжевич*, *Бернарт*, *Варава*, *Вільгельм*, *Герба* < *Герберт* (5: 142), *Герман*, *Густав*, *Жигмонт*, *Зігмунт*, *Казимір*, *Криштон*, *Криштоф*, *Людвік*, *Мадей* < *Амадей* (4: 28), *Матеуш*, *Радзивілюк*, *Тиводар* < *Теодор* (5: 550), *Тодераш* < *Тодор*, *Теодор* (5: 554), *Ференц*, *Франц*, *Францішко*. Деякі антропоніми (*Амброж* (*Амвросій*), *Теодор*) входять і до католицького, і до православного реєстру імен, фіксація таких онімів із польськомовними особливостями “могла бути фонетичною модифікацією у документах, писаних польською мовою” [7: 88]. Незначна частина прізвищ походить від єврейських імен: *Борух*, *Єна* < *Єнох* (4: 131), *Мойсик*, *Рубін*, *Шолом*. Перші носії таких прізвищ могли бути як українцями, так і євреями за походженням, оскільки в українській антропонімії єврейське ім’я могло ідентифікувати особу безпосередньо за її іменем або бути прізвищем, отриманим за якоюсь ознакою [6: 399].

Отже, проаналізовані прізвища відображають особливості антропонімної системи півдня Волинської області, вплив на неї мовних і позамовних факторів, серед яких значну роль мали вибір імені церквою, міжконфесійні, міжнаціональні та міжмовні контакти на пограниччі, специфіка фонетичної адаптації церковно-християнських імен. Вони також засвідчують регіональну специфіку давнього іменника.

1. *Осташ Р. І.* Українські особові імена середини XVII ст. як об’єкт лексикографії. 19 // Студії з ономастики та етимології. 2010 / Відп. ред. І. В. Єфименко. – Луцьк, 2010. – С. 157–198; 2. *Скорук І. Д.* Характеристика чоловічого іменника м. Луцька в XX ст. // Мовознавство. – 1999. – №. 2–3. – С. 35–42; 3. *Суперанская А. В.* Словарь народных форм русских имен. – М., 2010; 4. *Трійняк І. І.* Словник українських імен. – К., 2005; 5. *Чучка П. П.* Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник. – Львів, 2005; 6. *Чучка П. П.* Антропонімія Закарпаття: Монографія. – Ужгород, 2008; 7. *Mytnik I.* Antroponimia Wołynia w XVI–XVIII wieku. – Warszawa, 2010.

SURNAME OF VOLYN DERIVED FROM UNCOMMON NAMES

Larysa Lisova

The article deals with the semantic peculiarities of surnames derived from names in the south of Volyn; motivated by rare or loannames.

Key words: surname, surname system, semantic group.

ЗАСТАРІЛІ ГРАМАТИЧНІ ФОРМИ В СКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

А. І. Тимошенко

(Кіровоград)

Досліджено проблему збереження граматичних архаїзмів у складі фразеологічних одиниць української мови. Розглянуто основні погляди мовознавців на природу архаїчних форм. Визначено особливості вживання фразеологічних одиниць, які фіксують застарілі грами.

Ключові слова: *архаїчний вираз, архаїчна граматична форма, діалект, фразеологічна одиниця.*

Проблеми фразеології, зокрема дослідження семантики, етимології, історії становлення літературних і діалектних фразеологічних одиниць (ФО), їхніх стилістичних функцій, вивчали відомі вітчизняні та зарубіжні вчені: О. О. Потебня, В. В. Виноградов, Ш. Баллі, Н. М. Амосова, В. Л. Архангельський, І. І. Чернишова, Г. М. Удовиченко, Л. Г. Авксентьев, М. Т. Демський, Н. Д. Бабич, О. В. Кунін, С. Н. Денисенко, Л. Г. Скрипник, С. Г. Гаврін, В. С. Калашник, Ф. П. Медведєв, В. П. Жуков, В. А. Чабаненко, В. М. Телія, Р. П. Зорівчак, А. О. Івченко, В. Д. Ужченко, М. Ф. Алефіренко, В. М. Білоноженко, Ю. Ф. Прадід, Я. А. Баран, Л. В. Самойлович, М. В. Жуйкова та інші.

Незважаючи на чималу кількість монографій, лексикографічних джерел, спеціальних наукових статей, залишаються актуальними в українському мовознавстві проблеми різноаспектного дослідження компонентного складу фразеологізмів. Сьогодні відчутно бракує праць, у яких розглядалися б граматичні особливості ФО з погляду діяхронії, зокрема фіксація архаїчних словоформ у їхньому складі.

У праці “Французька стилістика” Ш. Баллі до основних ознак фразеологічних одиниць зарахував наявність архаїзмів, утрату живих синтаксичних зв’язків і т. ін. [1: 87]. Російський академік В. В. Виноградов у розробленій класифікації ФО з погляду з’єднаності компонентів і співвіднесеності семантики всього фразеологізму з лексичним значенням його окремих складників-компонентів наголосив на здатності окремих ФО зберігати архаїчні граматичні форми, які в сучасній мові сприймаються як ненормативні [2: 142].

Такі архаїчні елементи часто не тільки не перешкоджають використанню фразеологізму, але й збільшують його експресивність. Прикладом може бути фразеологізм *темна вода во облацех*, який поширений в сучасній українській мові [9: 104]. На думку Л. І. Степанової, таке вживання цього фразеологізму виникло з переносного значення слова *темний* та якраз з архаїчних компонентів: “можна припустити, що біблійний вираз *темна вода во облацех*, який містить архаїзми, зберігся

якраз завдяки переносному значенню прикметника *темний*. Експресивність цього виразу була підкреслена наявністю архаїчних компонентів, які, завдяки своїй незвичайній формі, можуть бути каталізаторами виразності” [9: 109].

Варто розрізняти терміни *фразеологічні архаїзми* та *граматичні архаїзми*. Перші є давніми виразами, які збереглися в українській мові з попередніх, зокрема найдавніших, періодів розвитку (наприклад, *во врем'я оно* “колись, дуже давно; у давнину”, *нічтоже сумняшеся* “без сумніву”). Граматичні архаїзми – застарілі морфологічні форми та синтаксичні конструкції (з народних пісень – *Поїхав козак під зелен байрак; Перечула через люди, Що батенько в гості буде*). Як уважає російський лінгвіст Д. М. Шмельов, такі архаїзми можуть бути зафіксовані “тільки в складі стійких виразів, при цьому вони ніколи не є стилістично нейтральними. Закріплені в них застарілі графеми сприймаються як елементи іншої системи мови, вони різко відділені від усієї сукупності існуючих у мові продуктивних і непродуктивних форм” [8: 22].

Існує різниця між ФО літературної мови з архаїчними словоформами і діалектними граматичними елементами в стійких виразах окремого говору. Якщо в діалектах застарілі явища законсервовані на певному проміжному етапі розвитку й наразі використовуються жителями окремих територій як живі говіркові особливості, то в літературній мові ці явища найчастіше мали продовження, зумовлене загалом перебудовою в межах граматичної системи або аналогією.

Фразеологізми сучасної української літературної мови віддзеркалюють не тільки залишки формотворення, словозміни різних частин мови, а й відмерлі граматичні категорії (наприклад, залишки давньої форми числа – флексія *-i* з *-ѣ* в іменниках твердої групи (*Розумній голові досить дві слові; Одна біда – не біда: от коли дві або три разом біді* (4: 14, 20)) тощо).

Виразною лексико-стилістичною особливістю прислів'їв і приказок є продуктивність функціонування в їх складі коротких (стягнених) і так званих нестягнених (пісенних) форм прикметників, займенників: *Борщ да каша – добрая паша; Паляниця – як пух, як дух, як милеє щастя; За милую куму можна полізти і в тюрму; Лихо той ділає, що твердії горіхи на кінець складає* (4: 21, 54, 56, 57); *Усе теє пригодиться, що на полі корениться; Тут тії правди, як у решеті води* (4: 69; 7: 229); *Чоловік не велик, а все жінці затишок; Март невірен: то сміється, то плаче* (6: 123, 225).

Крім того, прислів'я та приказки часто зберігають деякі реліктові граматичні явища. Наприклад, застарілі значення службових слів, утрачені сучасною літературною мовою: сполучення прийменників *к, о (об)* з формами давального відмінка та інші: *Кожна рука к собі крива; Сядьмо на колоді, поговорім о пригоді; Об Миколі та й ніколи* (4: 119, 127,

Архаїзмами в складі діалектних ФО є такі явища: застаріла форма давального-місцевого відмінка множини іменників I відміни з флексією **-ом** (<**-ьмь**): *курьом на сміх* “надто безглуздо” (3: 126); флексія **-еви** в давальному відмінку однини іменників II відміни: *не вміти коневи фоста зав’язати* “бути недолугим” (3: 132); форма давнього місцевого відмінка іменників II відміни із закінченням **-ох**: *знав на штирьох коньох* “дувся; пишався” (3: 145) (в останньому прикладі також використано архаїчну форму числівника *чотири*) та ін.

У словниках ФО різних говорів зафіксовано й архаїчні числівникові та займенникові словоформи: *бог дає драбину єнним людьом вгору, другим в долину* “бог дає одним щастя, іншим нещастя” (3: 231, 385); *Снилось міні, що я сю ніч їздив на свині; Ти міні такий зелений – аж розовий* (7: 55, 169).

Отже, дослідження архаїчних виразів та застарілих форм у ФО розширить уявлення про граматичну специфіку фразеологічної системи української мови. Оскільки стійкі одиниці характеризуються відтворюваністю, то можуть зберігати давній характер словозміни, формотворення, віджили граматичні категорії, нехарактерні для сучасної мови синтаксичні зв’язки між лексичними компонентами. Видається важливим проаналізувати вузькотериторіальні фразеологізми, у яких наявні граматичні архаїзми.

1. Балли Ш. Французская стилистика. – М., 1961; 2. Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М., 1977; 3. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: У 2 т. – К., 1984. – Т. 1–2; 4. Скарбниця народної мудрості / Упор. Т. М. Панасенко. – Харків, 2004; 5. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К., 1998; 6. Українські прислів’я, приказки, фразеологічні вирази, крилаті вислови / Авт.-упор. А. П. Ярещенко. – Харків, 2008; 7. Чабаненко В. А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 2001; 8. Шмелев Д. Н. Архаические формы в современном русском языке. – М., 1960; 9. Stěpanova L. Ieská a ruská frazeologie. Diachronní aspekty. – Olomouc, 2004.

ARCHAIC GRAMMATICAL FORMS IN THE UKRAINIAN PHRASEOLOGY

Alina Tymoshenko

The issue of preserving the archaic grammatical forms in the idiomatic phrases is investigated in the paper. The basic views of linguists on the nature of archaic grammatical forms are analyzed. The author considers the peculiarities of using the idiomatic phrases with archaic forms.

Key words: archaic expression, archaic grammatical form, dialect, idiomatic phrase.

ПОЛЬСЬКІ ПРИЗВИЩА ЖИТЕЛІВ ДРОГОБИЧА КІНЦЯ XVIII СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛІ МЕТРИЧНИХ КНИГ)

М. М. Абузарова
(Познань, Польща)

Проаналізовано польські прізвища жителів Дрогобича кін. XVIII ст. Їх поділено на групи за семантикою твірних основ відповідно до класифікацій провідних славістів-ономастів.

Ключові слова: антропонімія, історія, прізвище, метрична книга, семантика.

“Королівське” місто Дрогобич здавна славалося своєю історією, видатними людьми, природними ресурсами, торгівельними зв’язками, духовенством і високого рівня освітою. Багато розвідок і досліджень на тему цього старого, з більш ніж 900-річною історією міста проведено українськими та польськими істориками, археологами, краєзнавцями та іншими науковцями, серед яких: Ф. Гонткевіч, М. Мсцівуєвські, Г. Полячкувна, Т. Трайдос, В. Площанській, Я. Д. Ісаєвич, Л. В. Тимошенко та інші. Серед великої кількості праць не знаходимо жодної, яка б була присвячена вивченню антропонімії міста Дрогобича. Саме це стане предметом нашого дослідження.

Зважаючи на обсяг джерельного матеріалу, обмежимося лише коротким аналізом польських прізвищ жителів Дрогобича римо-католицького віровизнання (тобто поляків, адже до кін. XIX – поч. XX ст. у досліджуваному регіоні національна належність ототожнювалася з віровизнанням). Джерелом послужили рукописні метричні книги дрогобицьких римо-католицьких парафій кін. XVIII – поч. XIX ст. із записами про чин вінчання та похорону, які збереглися у фондах Центрального Державного історичного архіву України у Львові (ЦДІАЛ України) (5; 1).

Опираючись на класифікації прізвищ за семантикою твірних основ таких мовознавців, як В. Ташицький, Я. Бистронь, М. Л. Худаш, М. Малець ділимо прізвища на дві основні групи: 1) прізвища, які походять від *nomina appellativa*; 2) прізвища, які походять від *nomina propria*.

Перша група прізвищ розгалужується на кілька підгруп. Найчисельніші з них:

- прізвища, які надавались особі відповідно до її зовнішнього вигляду та рис характеру: *Szczuplakiewicz* (від пол. *szczupły* “худий, сухорлявий, щуплий”), *Luty* (від пол. *luty* “лютий, злий”), *Niemilowiczowa* (від пол. *niemiły* “неприємний”), *Мосук* (від пол. *mos* “сила”), *Malecki* (від пол. *mały* “малий”) і т.д.;

- прізвища, які називають особу за професією, посадою чи заняттям, наприклад: *Wozny* (від назви судового урядовця в давній Польщі), *Wójtowicz* (від пол. *wójt* “війт, службова особа, яка очолювала магістрат”) тощо;

- прізвища, утворені від загальних назв, що означають національну або етнічну належність: *Lachowicz* (від заст. назви *Lach* – так іменували східні слов'яни поляків), *Mazur* (від пол. *Mazury* “мазури – назва етнічної групи, що проживає на пн.-сх. Польщі”) та ін.;

- прізвища, основи яких походять від предметів побуту, страв або продуктів харчування: *Serwatka* (від пол. *serwatka* “молочна сироватка”), *Talarski* (від пол. *talár* “срібна монета”) та ін.

До менших підгруп належать прізвища, які характеризують особу за її соціальним станом: *Bogaty* (від пол. *bogaty* “багатий”); які походять від назв флори і фауни: *Wróblewski* (від пол. *wróbél* “горобець”), *Dąbrowicz* (від пол. *dąbrowa* “дубовий ліс”); в основах яких лежать часові поняття: *Wieczorek* (від пол. *wieczór* “вечір”), *Majewski* (від пол. *máj* “травень”) та ін.;

Друга група – це прізвища, які походять від власних назв. Вони поділяються на:

- відтопонімні – прізвища, які вказують на місце проживання або походження особи, наприклад: *Balicki* (від назви села *Balice*), *Białobrzyska* (від назви місцевості *Białobrzegi*);

- відантропонімні – прізвища, зазвичай утворені від християнських або не християнських імен за допомогою дериваційних формантів: **-owicz** (*Szczepanowicz* < *Szczepan*; *Kasprowicz* < *Kasper*), **-ów** (*Janów* < *Jan*) тощо.

Жіночі прізвища кін. XVIII ст. творилися найчастіше на базі чоловічих із суфіксом **-ow(a)**, який у польській мові означає належність, рідше **-in(a)** – для заміжніх жінок. І з суфіксом

-own(a), рідше **-ank(a)** для незаміжніх [2]. У цьому випадку йдеться про належність дружини чоловікові, наприклад: *Wozniakowa* (від чоловічого прізвища *Wozniak*), *Machwina* (походить від чоловічого імені на **Ma-**: *Marcin*, *Maciej*), *Andrusina* (від чол. *Andrus*); і доньки батькові: *Szczepanowiczowna* (від прізвища *Szczepanowicz*), *Lachowiczowna* (від *Lachowicz*), *Pawlanka* (від чол. імені *Paweł*), *Kilianka* (від чол. імені *Kilian*). Такі утворення все рідше фіксуються в сучасному антропоніміконі поляків.

Слід чітко розрізняти поняття “польські прізвища” і “прізвища поляків”. Серед останніх зауважуємо велику кількість прізвищ німецького походження: *Miller* (від нім. *Müller* “млинар”), *Kais* (від нім. *Kaiser* “кайзер”), *Strauch* (від нім. особової назви *Strauch*), що стануть об’єктом окремого дослідження.

Аналіз прізвищ доводить, що кожна особова назва, особливо прізвище, несе в собі, крім лінгвістичної, культурну й історичну інформацію, адже саме історичні, культурні й освітні умови регіону найінтенсивніше впливають на формування і структуру

прізвищ. Як влучно зазначає М. Л. Худаш, “Антропонімійне багатство кожного народу – це продукт його історії. В ньому відбиті особливості суспільно-економічного і суспільно-політичного життя народу різних історичних епох, особливості побуту, матеріальної і духовної культури...” [3: 5]. Крім цього, аналіз ще раз підтверджує полінаціональний склад міста, що також пояснюється історичними й культурно-економічними умовами.

1. Метрична книга про одруження парафіян м. Дрогобич (римо-католицька) за 1792–1829 рр. Знаходиться в ЦДІАЛ України, Ф. № 201, оп. № 4а, справа № 17202; 2. Режим доступу: http://www.poradniajezykowa.us.edu.pl/artykuly/AS_nazwiska.pdf; 3. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. – К., 1977; 4. Cieřlikowa A. Słownik etymologiczno-motywuacyjny staropolskich nazw osobowych. Odapelatywne nazwy osobowe. – Kraków, 2000; 5. Liber Mortuorum pro Civitate Drohobycz ab Anno 1792 ad Annum 1800. Tom III. Метрична книга про смерть парафіян м. Дрогобич (римо-католицька) за 1792–1800 рр. Знаходиться в ЦДІАЛ України, Ф. № 201, оп. № 4а, справа № 1719; 6. Rymut. K. Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny. – Kraków, 1999.

POLISH SURNAMES OF THE INHABITANTS IN THE CITY OF DROGOBYCH AT THE END OF 18th CENTURY (ON MATERIALS OF PARISH REGISTERS)

Marta Abuzarova

The article analyses polish surnames of Poles who lived in Drohobych in the late eighteenth century. Last names are divided into groups based on semantics of their derivational stems according to the classifications of leading slavists-onomasticians.

Key words: *anthroponomastics, history, surname, parish register, semantics.*

ПЕРЕДАЧА УКРАЇНСЬКИХ ВЛАСНИХ ІМЕН ЗГІДНО З ЧЕСЬКИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ У 2012 РОЦІ

О. Оплеталова

(Оломоуц, Чеська Республіка)

На основі матеріалів професійних семінарів, проведених чеською Палатою судових перекладачів з української мови впродовж 2009–2011 рр., зроблено аналіз функціонування офіційних норм ЧР, які регулюють передачу власних імен.

Ключові слова: *власні імена, транслітерація, транскрипція, кирилиця, латиниця.*

З наявних загальновизнаних способів передавання іншомовних імен власних – транскодування, описовий переклад, калькування, транслітерація і транскрибування – у чеському середовищі два останні з названих керуються офіційними нормами.

Транслітерація, тобто буквальне передавання знаків певної абетки знаками іншої, застосовують у таких областях як бібліотечні каталоги, судочинство, у справах адміністративного характеру, у торгівельному та кадастровому реєстрі тощо. Перша з названих справ (бібліотечна) керується нормою ČSN ISO 9: Транслітерація кирилиці до латиниці – слов'янські та неслов'янські мови, яка є чеською модифікацією міждержавного стандарту ISO 9: 1995[E] Information and Documentation – Transliteration of Cyrillic characters by Latin Characters – Slavic and non-Slavic Languages з 2002 р. [2]. Решту областей упорядковують 2 чеські закони:

1) Закон № 326/1999 Зв. зак. § 81 “Про проживання іноземців” за текстом Зак. № 290/2004 Зв. зак. § 82 (далі тільки Закон Про проживання) [3].

2) Урядова постанова ЧР № 594/2006 Зв. зак. “Про передачу знаків у вигляді, у якому вони зображаються в інформаційних системах органів управління”, додаток № 2, НАПИСАННЯ ЗНАКІВ КИРИЛИЦІ табл. III ... з української мови за текстом Уряд. постанови ЧР № 100/2007 Зв. зак. (далі тільки Закон “Про написання знаків кирилиці”) [4].

У результаті дії цих законів виникають форми українських власних імен, які латинізовано за допомогою транслітерування або транскрибування, тобто записання однієї літерної системи знаками іншої з урахуванням вимови у мові-оригіналі.

Закон “Про проживання” дозволяє українським громадянам перебувати на території ЧР і виконувати деякі адміністративні операції (реєстрація фірми в торгівельному реєстрі, реєстрі з нерухомості, кадастровому реєстрі, також реєстрі з працевлаштування...) “під іменем”, яке наведено у їх документах, виданих в Україні. Це імена, прізвища та географічні анкетні дані, записані в паспортних столах за допомогою чинних транслітераційних таблиць. За останніх прибл. 20 р. ці таблиці кілька разів змінювалися: французьку транслітерацію з радянських часів замінила англійська після виникнення України як самостійної держави. Майже одночасно з'являється кілька транслітераційних таблиць, які й досі є чинними, що призводить до того, що члени однієї родини з однаковим кириличним, але відмінним латинізованим прізвищем, з погляду права, не вважаються за кордоном родичами.

Проте, при певних юридичних заходах згідно з вищенаведеними законами громадяни України повинні виклопотати документи, у яких їхнє ім'я буде транскрибовано знаками чеської абетки посередництвом транскрипційних таблиць, які

є складниками Закону “Про проживання” та Закону “Про написання знаків кирилиці”. Це відбувається, напр., під час реєстрації актів цивільного стану у свідоцтвах про одруження, народження, смерть і реєстроване партнерство. Латинізовані записи одного українського імені можуть містити й більше ніж два варіанти, що спричинене передаванням типово чеськими графемами з діакритиками українських відповідників *ж, ч, ш, щ*. Носії імені з такими приголосними часто не погоджуються з його записом за допомогою надстрокових знаків, документи важко використати в інших країнах. Важливим недоліком таблиць у наведених законах є неоднозначність і друкарські помилки. Рядок, який має бути зразком для транскрибування літери *є*, містив 5 помилок. У чинних текстах законів вони виправлені, але таблиці входять до академічних Правил чеського правопису [5: 76–79], які є до цього часу у бібліотеках. Буква *є* транскрибується, *ю* та *я* транслітеруються.

На практиці, до 2010 р., українські власні імена, правильно відтворені в чеській мові судовими перекладачами, іноді виправляли працівники РАГСів. Сьогодні вони втрачають ці повноваження. Після кількох років зусиль 9.12.2011 у Празі за круглим столом зустрілися члени і представники Палати судових перекладачів ЧР з представниками державних органів, компетентних в оформленні документів (МВС ЧР, Управління РАГСів, Поліція). Була узгоджена транскрипційна таблиця, зіставлена членами-україністами Палати судових перекладачів. Надалі не існує можливості записувати в документах, які видаються органами ЧР, форму імен, наведену через англійську транскрипцію в українських закордонних паспортах. У документах про реєстрацію актів цивільного стану (у свідоцтвах про народження, шлюб, смерть тощо) для перекладачів залишиться обов’язковим передавати українські власні імена за допомогою діакритичних знаків чеської латиниці (*Ющенко* = *Juščenko*).

1. Матеріали I–IV укр.-чеських термінологічних семінарів, проведених Палатою судових перекладачів ЧР у 2008–2011 pp.; 2. ČSN ISO 9 (ČSN 01 0185) Transliterace cyrilice do latinky – slovanské a neslovanské jazyky; 3. Zákon č. 326/1999 Sb. § 81 O pobytu cizinců ve znění Zákonu č. 290/2004 Sb. §82 Údaje obsažené v průkazu o povolení k pobytu a doba jeho platnosti; 4. Nařízení vlády č. 594/2006 Sb. o přepisu znaků do podoby, ve které se zobrazují v informačních systémech veřejné správy, příl. 2 PŘEPIS ZNAKŮ CYRILICE tab. III . Zvláštní přepis některých znaků cyrilice z ukrajinského jazyka (ve znění Nařízení vlády č. 100/2007 Sb.); 5. Pravidla českého pravopisu, вид. Academia – Praha, 1993.

WRITING OF UKRAINIAN PROPER NAMES BY LATIN ALPHABET
IN ACCORDANCE WITH CZECH STANDARDS IN CALENDAR YEAR 2012.

Elena Opletalova

The study deals with the transliteration and transcription of Ukrainian personal and geographical names. The authoress analyzes official standards for transfer of Ukrainian Cyrillic graphemes via letters of the Czech alphabet set by The rules of Czech orthography (Prague, publishing house Academia, 1993, pages 76–89), by Government Regulation No. 594/2006 and by Czech standard ČSN ISO 9 (ČSN 01 0185) –Transliteration of Cyrillic into Latin Characters.

Key words: Ukrainian proper names, transfer of Ukrainian Cyrillic into Czech alphabet.

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ АНТРОПОНІМІЇ

О. В. Бурдунюк

(Миколаїв)

Розкрито особливості розвитку української антропонімії. Закцентовано увагу на дослідженні української антропонімії різних історико-етнографічних регіонів.

Ключові слова: антропоніміка, прізвище, семантико-словотвірна структура.

Антропоніміка як окрема повноцінна галузь українського мовознавства сформувалася тільки в сер. ХХ ст., проте інтерес до особових імен людей з'явився задовго до появи ономастики як науки. Так, перший словник особових назв “Рѣчь Жидовскаго языка, проложена на роускою, нерозумно на розоумъ, и в Єванглихъ, и въ Ап(с)лхъ, и въ Псалтыри, и въ Пармиѣ и въ прочихъ книгахъ” датується ще 1282 р. [2; 9].

Г. В. Бачинська зазначає, що в історії розвитку української антропоніміки умовно можна виділити два періоди: давній і новітній. Давній період репрезентується працями ономастів-немовознавців, наприклад, етнографів М. Сумцова (“Малорусские фамильные прозвания”), В. Охримовича (“Про сільські прізвища”), М. Корниловича (“Огляд народних родових прізвищ на Холмщині й Підляшші”). Новітній період в історії розвитку антропоніміки починається з праці І. Франка “Причинки до української ономастики” (1905), яка не втратила своєї наукової цінності й до нашого часу [1: 3].

Однак попри значну кількість наукових досліджень українська антропоніміка знаходиться тільки на початковій стадії розвитку. Адже сьогодні існує чимало

проблемних питань не вирішено. Серед них – вивчення прізвищ, які є важливим і, водночас, цікавим шаром всієї антропонімійної системи. “Під питанням” залишається визначення періоду формування та становлення прізвищ, з’ясування способів їх класифікації, етимологічний аналіз та ін.

На сучасному етапі нагальна потреба – створення загальноукраїнського словника прізвищ, а це вимагає своєю чергою детального вивчення антропонімії окремих історико-етнографічних регіонів України в усіх можливих аспектах (структурному, семантичному тощо).

Сьогодні уже існує певний доробок із цього питання: написані дисертаційні роботи, монографічні дослідження, наукові статті, які містять важливі спостереження, обґрунтовані висновки. Проте варто зазначити, що антропонімійна система за регіонами досліджена нерівномірно.

Найповніше вивчені прізвища Закарпаття (П. П. Чучка “Антропонімія Закарпаття”) [9]. Одна з перших монографій в українській ономастиці – “Антропонімія Лемківщини” С. Є. Панцьо [6], в якій досліджено антропонімійну систему периферійного говору. Прізвища Бойківщини у період становлення (кін. XVIII – поч. XIX ст.) і в наші часи були об’єктом кандидатської дисертації Г. Є. Бучко [4]. Цінні для антропоніміки кандидатські роботи Т. Д. Космакової “Лінгвістичний аналіз антропонімів правобережного Побужжя” [5] та Л. О. Тарновецької “Становлення українських прізвищ Буковинського Подністров’я” [8].

Фундаментально на основі історичних та сучасних джерел досліджено антропонімію Верхньої Наддніпрянщини (І. Д. Фаріон), Гуцульщини (Б. Б. Близнюк), Опілля (Г. Д. Панчук). Ці автори джерелом дослідження обрали матеріали Йосифінського (1787–1789) та Францисканського (1819–1820) поземельних кадастрів.

Водночас комплексно досліджено антропонімійну систему радянської Буковини (Л. В. Кракалія), Середньодніпровського Лівобережжя України (В. О. Шевцова), південно-східної України (В. Д. Познанська), північної Тернопільщини (С. В. Шеремета), сучасної Середньої Наддніпрянщини (Ю. Б. Бабій).

Сучасну антропонімію Західного Поділля комплексно дослідила Н. І. Рульова в кандидатській дисертації “Антропонімія Західного Поділля кін. XVIII–XX ст.” [7].

Прізвища Північної Донеччини стали предметом ономастичного вивчення Н. Ю. Булави, в результаті яких захищено кандидатську дисертацію “Сучасні українські прізвища Північної Донеччини” [3].

Лексико-семантичні та словотвірні-структурні особливості прізвищ Центральної та Східної Донеччини стали предметом дисертаційного дослідження “Семантико-

словотвірна структура прізвищ Центральної та Східної Донеччини” Ю. М. Новикової [5].

Сьогодні досліджена також антропонімія Дніпровського Припоріжжя (І. А. Корнієнко), Нікопольщини (О. П. Тодорова), Нижньої Наддніпрянщини (І. І. Ільченко), Північного Степу України (Т. В. Марталого), Середнього Полісся (І. І. Козубенко).

Незважаючи на таку кількість досліджень, у галузі антропоніміки є ще чимало “білих плям”. Чекають на свого дослідника ще й інші історико-етнографічні регіони України.

Отже, збирання, систематизація, опис антропонімів, дослідження їх у різні періоди історичного розвитку залишаються актуальними. І тільки успішне вирішення усіх цих головних завдань може бути надійною основою для всебічного вивчення історії антропоніміки.

1. *Бачинська Г. В.* Особливості антропонімікону переселенців з Польщі на Тернопільщину: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 3;
2. *Блажчук Ю. І.* Антропонімія Уманщини XVIII – поч. XIX ст.: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2008;
3. *Булава Н. Ю.* Сучасні українські прізвища північної Донеччини: Автореф. дис... канд. філол. наук. – Одеса, 2005;
4. *Бучко А. Е.* Фамилии Бойковщины в период их становления и в наши дни: Автореф. дисс. ... канд. філол. наук. – Ужгород, 1986;
5. *Космакова Т. Д.* Лінгвістичний аналіз антропонімів Правобережного Побужжя. Семантична та словотвірна характеристика назв осіб у пам’ятках української мови: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Ужгород, 1980;
6. *Новикова Ю. М.* Семантико-словотвірна структура прізвищ Центральної та Східної Донеччини: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Одеса, 2008;
7. *Панцьо С. Є.* Антропонімія Лемківщини. – Тернопіль, 1995;
8. *Рульова Н. І.* Антропонімія Західного Поділля кін. XVIII–XX ст.: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Івано-Франківськ, 2004;
9. *Тарновецкая Л. А.* Становление украинских фамилий Буковинского Поднестровья (на материале ревизских сказок первой половины XIX века): Автореф. дисс. ... канд. філол. наук. – К., 1990.

STATE AND PROSPECTS OF RESEARCH OF REGIONAL ANTHROPONIMS

Oksana Burdunyk

In the study opens up to the feature of development of Ukrainian anthroponimiy; the question of research of Ukrainian anthroponimiy of different historical and ethnographic regions is affected.

Key words: *anthroponomastics, family name, semantic and derivation structure.*

ПРІЗВИЩА ЖИТЕЛІВ м. НОВОВОЛИНСЬКА НА -УК (-ЮК), -ЧУК,
ПОХІДНІ ВІД ОСОБОВИХ ІМЕН

О. В. Хвіщук
(Луцьк)

Проаналізовано прізвища жителів м. Нововолинська на -ук, -юк, -чук, мотивовані власними особовими іменами; розмежовано похідні від чоловічих та жіночих особових імен; простежено кількісні характеристики аналізованого фактажу.

Ключові слова: прізвище, особове ім'я, патронім, матронім, суфікс.

Сьогодні добре вивчена регіональна антропонімія Закарпаття (П. П. Чучка), Буковини (Л. В. Кракалія), Лубенщини (Л. О. Кравченко), Нижньої Наддніпрянщини (І. І. Ільченко) тощо. Прізвищеву систему Волині, зокрема м. Нововолинська, досліджено ще недостатньо, хоча такий матеріал здатний доповнити загальне уявлення про українську антропонімну систему.

Одну з численних груп прізвищ жителів м. Нововолинська становлять найменування на -ук (-юк), -чук. Здебільшого, у кожному такому антропонімі як твірну основу використано особове ім'я; кількісно ж домінують номени, які мають у своїй основі патронімічне ядро.

Серед нововолинських прізвищ на -ук (-юк), -чук, мотивованих власними особовими іменами, можна виділити такі підгрупи:

1) прізвища, утворені від імені батька: *Абрамчук < Абрамко або Абрамець < Абрам; Аврамук < Аврам; Авельчук < Авелько < Авель; Адамчук < Адамко або Адамець < Адам; Андрійчук < Андрійко або Андрієць < Андрій; Андрощук < Андросько < Андрось < Андрій; Андрущук < Андрушко < Андрій; Антонюк < Антон; Антошук < Антош < Антон; Арсенюк < Арсен; Артемук, Артемюк < Артем; Архипчук < Архипко або Архипець < Архип; Базелюк, Базилюк < Базиль (Василь); Богданюк < Богдан; Борисюк < Борис; Вавренюк, Вавринюк < Ваврин (Лаврін); Вавренчук < Вавринко або Вавринець < Ваврин (Лаврін); Ваврищук < Ваврисько < Ваврись < Ваврин (Лаврін); Ваколюк, Вакулюк < Вакула; Василюк < Василь; Вальчук < Валько < Валя < Валентин; Васейчук < Васейко < Василь чи Іван; Гаврилюк < Гаврило; Гаврисюк < Гаврись < Гаврило;*

Гавришук < Гавришко < Гаврило; Гапонюк < Гапон < Агафон; Герасимук, Герасимюк < Герасим; Герасимчук < Герасимко або Герасимець < Герасим; Гнатюк < Гнат (Ігнатій); Гордіюк < Гордій; Гринчук < Гринько < Гринь < Григорій; Грицюк < Гриць < Григорій; Давидюк < Давид; Данильчук < Данилко або Данилець < Данило; Данилюк < Данило; Данюк < Дань < Данило; Дацюк < Даць < Данило; Демедюк, Демидюк < Демид; Демчук < Демко або Демець < Демид; Дем'янчук < Дем'яно або Дем'янець < Дем'ян; Денисюк < Денис; Дмитрійчук < Дмитрійко або Дмитрієць < Дмитрій (Дмитро); Дмитрук < Дмитро; Добринюк < Добриня; Дорошук < Дорош (Дорофій); Жданюк < Ждан; Захарук < Захар; Захарчук < Захарко або Захарець < Захар; Зінчук < Зінько < Зінь < Зіновій; Зенюк < Зень / Зеньо < Зіновій; Іванюк < Іван; Іванчук < Іванко або Іванець < Іван; Івасюк < Івась < Іван; Іващук < Івашко < Іван; Ігнатюк < Ігнат (Гнат); Ільчук < Ілько < Ілля; Ілюк < Ілля; Ілляшук < Ілляшко < Ілляш < Ілля; Іщук < Ісько < Йосип; Каленчук, Калинчук < Калинець < Калина; Каленюк / Калинюк < Калина; Кирилюк < Кирило; Климасюк < Климась < Клим < Климентій; Климук < Клим < Климентій; Климчук < Климко або Климець < Клим < Климентій; Кондратюк < Кіндрат; Корнелюк < Корнель < Корнелій; Корнильчук < Корнилько < Корнило < Корнелій; Корнійчук < Корнійко або Корнієць < Корній; Корніюк < Корній; Костюк < Кость < Костянтин; Кузьмук < Кузьма; Лавринюк, Лавренюк < Лаврин (Лаврен) < Лаврентій; Лавренчук < Лавренко або Лавренець < Лаврентій; Лазарук < Лазар; Левчук < Левко < Лев; Луканюк < Лукань < Лука; Лукашук < Лукаш; Лук'янчук < Лук'яно або Лук'янець < Лук'ян; Луцюк < Луць < Лука; Макарук < Макар; Макаручук < Макарко або Макарець < Макар; Максимук < Максим; Мартинюк < Мартин; Мартюк < Март < Мартин (хоча можна зіставляти з апелятивом діал. мартюк “заєць, який народився у травні” (2: 407) або з жіночим ім'ям Марта); Марчук < Марко; Матвіюк < Матвій; Матвійчук < Матвійко або Матвієць < Матвій; Матійчук < Матійко < Матій (Матвій); Мелещук < Мелешко < Мелетій; Микитюк < Микита; Миколайчук < Миколайко < Миколай (Микола); Мирончук < Миронець < Мирон; Миронюк < Мирон; Михальчук < Михалько або Михалець < Михал < Михайло; Михалюк < Михал < Михайло; Назарук < Назар; Наумчук < Наумець або Наумко < Наум; Наумюк < Наум; Нестерук < Нестер (Нестор); Нестерчук < Нестерко < Нестер (Нестор); Оверчук < Оверко; Оксентюк < Оксентій (Аксентій); Олексюк < Олекса; Олещук < Олешко; Оліферук < Олефір; Омельчук < Омелько < Омелян; Оніщук < Онисько < Онисій; Онопрійчук < Онопрійко < Онопрій; Онофрійчук < Онофрійко < Онофрій; Осипчук < Осипко або Осипець < Осип; Остапук < Остап; Охримчук < Охримко або Охримець < Охрім; Павлюк < Павло; Панасюк < Панас < Опанас;

Панащук < Панасько < Панас < Опанас; Парфенюк < Парфен < Парфеній; Пархомук < Пархом; Пархомчук < Пархомець < Пархом; Петрук < Петро; Пилипюк < Пилип; Пилипчук < Пилипко або Пилипець < Пилип; Процюк < Проць < Прокіп; Романчук < Романко < Роман; Романюк < Роман; Ромасюк < Ромась < Роман; Сачук < Сак < Ісак; Савчук < Савко < Сава; Сав'юк, Савюк < Сава; Свередюк < Свирид; Семенчук < Семенко або Семенець < Семен; Семенюк < Семен; Сеньчук < Сенько < Сень < Семен; Сергійчук < Сергійко або Сергієць < Сергій; Сидорук < Сидор; Сидорчук < Сидорко або Сидорець < Сидір; Стасюк < Стас < Станіслав; Степанчук < Степанко або Степанець < Степан; Степанюк < Степан; Супрунюк < Супрун (Софрон); Тарасюк < Тарас; Тимошук < Тимошко < Тиміш < Тимофій; Тимошук < Тиміш < Тимофій; Титюк < Тит; Тихонюк < Тихон; Тишук < Тишко < Тихон; Томчук < Томко < Тома (Хома); Трофимук, Трофимюк < Трофим; Трофимчук < Трофимко або Трофимець < Трофим; Троцюк < Троць < Трохим; Улянюк < Улян; Федонюк < Федунь < Федь < Федір; Федончук < Федунець < Федунь < Федір; Федорук < Федір; Федорчук < Федорець або Федорко < Федір; Федосюк < Федось < Феодосій; Федчук < Федько < Федь < Федір; Федюк < Федь < Федір; Фесюк < Фесь < Феодосій; Фещук, Хвещук < Фесько, Хвесько < Фесь, Хвесь < Феодосій; Фіщук, Хвіщук < Фісько, Хвесько < Фесь, Хвесь < Феодосій; Франчук < Франко; Харитонюк < Харитон; Хомюк < Хома; Юзючук < Юзько < Юзь < Юзеф; Юзюк < Юзь < Юзеф; Юрійчук < Юрійко < Юрій; Юрчук < Юрко < Юра < Юрій; Юхимук, Юхимюк < Юхим; Якимук, Якимюк < Яким; Яківчук < Яківець < Яків; Якобчук < Якобець < Якоб (Яків); Янчук < Янко < Ян; Янюк < Ян; Яремчук < Яремко або Яремець < Ярема; Ярошук < Ярошко < Ярош < Ярема; Ярмошук < Ярмошко < Ярмош < Ярмолай; Ясюк < Ясь < Яків;

2) прізвища, утворені від імені матері: Ганюк < Ганя < Ганна; Ганчук < Ганка < Ганя < Ганна; Гасюк < Гася < Агафія; Домінчук < Домінія або Домінка < Домінікія; Виклюк < Векла; Кащук < Каська < Кася < Катерина; Маришук < Мариська < Марися < Марина; Оришук < Оришка < Орина; Філюк < Філя < Філія; Христюк < Христя < Христина.

Аналіз дібраного й осмисленого фактажу цілком узгоджується з думкою Ю. К. Редька, що “основами для творення українських прізвищ ставали найчастіше чоловічі імена, тобто імена чоловічого предка роду” [1: 11]. Кількісне співвідношення дериватів від жіночих імен щодо чоловічих становить [1: 17].

1. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. – К., 1966; 2. Словарь української мови: В 4 т. / Упоряд. Б. Грінченко. – Т. 2. – К., 1996.

SURNAMES OF THE NOVOVOLYNSK CITY CITIZENS' ENDING IN -UK (-'UK), -CHUK DERIVED FROM PROPER NAMES

Oleksandr Khvischuk

Ukrainian surnames derived from the proper names of Novovolynsk citizens ending in -uk (-'uk), -chuk are analyzed in this study. The author differentiates surnames derived from male and female names and gives the quantitative characteristics of the surnames.

Key words: surname, proper name, patronym, matronym, suffix.

ТРИВАЛІСТЬ ПАУЗ У ДІАЛЕКТНОМУ МОВЛЕННІ СХІДНОГО ПОЛІССЯ

О. С. Іщенко

(Київ)

Запропоновано експериментально-фонетичне дослідження пауз в українському діалектному мовленні Східного Полісся. Зокрема, проаналізовано тривалість так званих зовнішніх інтонаційних пауз, виявлено деякі закономірності паузації в аспекті фонетичної парадигматики (варіантності) та синтагматики (сполучуваності).

Ключові слова: пауза, темп мовлення, східнополіський говір, експериментальна фонетика.

Пауза є перервою в мовленнєвому потоці, яку реалізують “розрив звукової фонації” [1: 84], себто зупинка артикуляції, або ж “нейтральні голосні чи звукосполюки” [6: 42]. У фізичному аспекті її можна поділити на три типи. До першого належить інтонаційна пауза (далі – ІП), зумовлена мовленнєвою інтонацією. Другий тип – фізіологічна пауза (далі – ФП), пов’язана з диханням, зокрема з набиранням струменя повітря, через що її інколи називають дихальною; здебільшого вона збігається з ІП через кореляцію між ритмом дихання та ритмом мовлення (про це докладніше див.: [4]). Третій тип – артикуляційна пауза, яка є необхідним компонентом зімкнених приголосних звуків. Паузу першого типу розглядають як фонетичну одиницю³, оскільки вона здатна реалізувати низку лінгвальних функцій, а також вступати в парадигматичні та синтагматичні відношення. Пошуку останніх на прикладі діалектного мовлення східного Полісся України присвячено цю розвідку.

Матеріалом дослідження слугують цифрові записи мовлення діалектоносіїв Східного Полісся, використані з Українського діалектного фонофонду [8]. Загалом опрацьовано понад 1,5 години польових записів різних інформантів, та для власне експериментальної частини відібрано записи трьох осіб (с. Карпилівка Козелецького р-ну Чернігівської обл.), мовлення яких, на нашу думку, відповідає типовому східнополіському діалекту (через наявність характерних фонетичних явищ, зокрема дифтонгів на місці етимологічних [o], [e] та [ǣ]). Експериментальна вибірка зафіксованих пауз склала 30 одиниць. Для

³ Пауза як фонетична одиниця має ту особливість, що функціонально є надсегментною, а структурно (фізично) – “порожнім” сегментом.

експериментальних вимірювань застосовано комп'ютерну програму Sound Forge 10.0. Статистичні обчислення виконано в програмі SPSS Statistics 17.0.

Передусім зауважимо, що в мовленні діалектоносіїв похилого віку зафіксовано велику кількість відчутно тривалих пауз, багато з яких – ФП, які, ясна річ, не залежать від лінгвальних особливостей діалектного ареалу, так як найчастіше зумовлені важкістю дихання або чимось подібним. Водночас велика насиченість мовлення ФП збільшує вірогідність їх реалізації і в місцях ІП (відбувається накладання⁴), а отже, й впливу ФП на тривалість ІП. Предметом дослідження стали лише зовнішні ІП, тобто такі, що локалізуються на межі фонетичних фраз – граматично організованих фрагментів усного тексту, які вимовляються за однією інтонаційною моделлю. Внутрішні ІП, які з'являються всередині мовленнєвих фрагментів однотипних інтонаційних моделей, не взято до уваги через відсутність критеріїв виокремлення внутрішніх ІП від ФП: надто складно визначити об'єктивну природу паузації – фонетична (інтонаційна) чи фізіологічна.

В основу методики дослідження покладено встановлення тривалості пауз та темпу тих ділянок мовлення, які межують із ними. Зокрема, передпаузальний та післяпаузальний темп визначено в межах такої ділянки, яка приблизно вдвічі перевищувала тривалість власне паузи. Такий спосіб оцінки пауз зумовлений кореляцією тривалості пауз із темпом мовлення.

Темп зазначених ділянок мовлення оцінено як нешвидкий⁵, адже кількісне його вираження відповідає інтервалу⁶ 3,5–6,3 скл/с. Щоправда, з метою вияву передумов залежності тривалості пауз від темпу мовлення експериментальні зразки (далі – ЕЗ) поділено на дві групи. До першої (далі – 1Г) увійшли такі ЕЗ, що межують із ділянками, темп яких не перевищує 5 скл/с. До другої (далі – 2Г) – ті ЕЗ, що межують із ділянками, які вимовлено швидше за 5 скл/с. Обидві групи аналізовано в окремих підгрупах – передпаузальна (ПеПД) та післяпаузальна (ПіПД) ділянки мовлення.

Результати експериментального вивчення ІП у діалектному мовленні Східного Полісся показали, що середня тривалість пауз такого типу становить 600 (± 200) мс, що відповідає категорії довгих пауз⁷; мінімальне значення тривалості зафіксовано на позначці 175 мс, максимальне – 900 мс. На рис. 1 зображено залежність між тривалістю ІП та часткою кількісного значення кожної ІП від загальної суми ЕЗ.

⁴ Те, як впливає накладання ФП на тривалість ІП, досі не з'ясовано, а тому в дослідженні його не враховано.

⁵ У дослідженні до уваги взято мовлення без чіткої диференціації залежно від темпу, тобто як приклад, а тому його результати не претендують на вичерпність дослідження цієї проблеми.

⁶ (4,5–6,5 скл/с – інтервал помірного темпу українського літературного мовлення, нижчі значення відповідають повільному темпу, а вищі – швидкому; докладніше див. працю: [5].

⁷ За даними джерела [7: 98] тривалість довгих пауз становить 200 мс і більше, помірних – 100–200 мс, коротких 100 мс і менше.

Отже, можна стверджувати, що значення інтервалу 400–800 мс (600 ± 200 мс) формують довірчу парадигму ІІ в нешвидкому темпі мовлення Східного Полісся. Може бути, що форми такої парадигми, тобто паузи різної тривалості, якоюсь мірою залежать від функцій паузації. Це питання потребує свого окремого подальшого розв'язання.

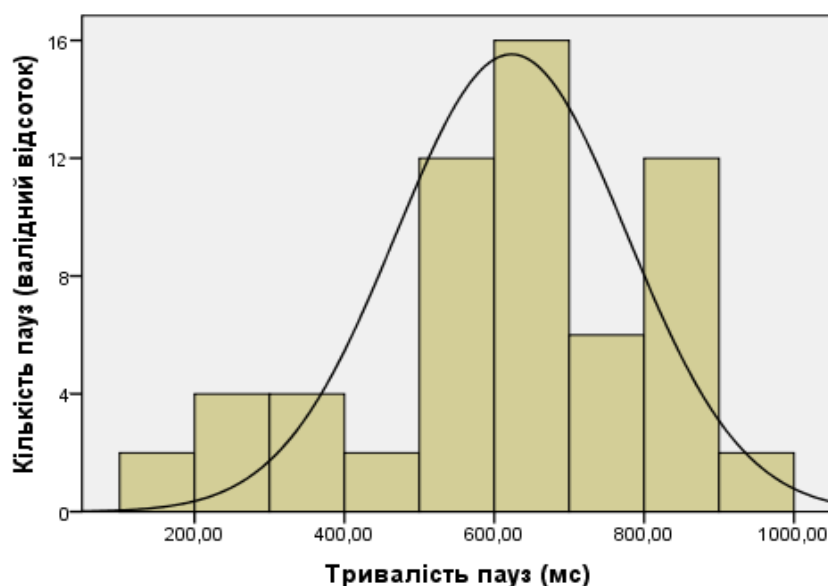

Рис. 1: Кількісний (частотний) розподіл тривалості пауз

Аналізуючи паузи залежно від темпу мовлення, виявлено, що в групі 1Г середня тривалість ІІ становить 610 (± 180) мс (підгрупа ПеІІД) та 720 (± 145) мс (підгрупа ПіІІД); у групі 2Г середня тривалість ІІ – 570 (± 230) мс (підгрупа ПеІІД) та 530 (± 200) (підгрупа ПіІІД). Такий результат підтверджує тезу про взаємозв'язок темпу мовлення і тривалості пауз, адже цифри свідчать, що в мовленні, темп якого нижчий за 5 скл/с, паузи триваліші, ніж ті, які зафіксовані в мовленні швидшого за 5 скл/с темпу. Бачимо і те, що така закономірність властива сполучуваності як передпаузальної ділянки мовлення з паузою, так і паузи з післяпаузальним мовленнєвим фрагментом. Водночас закономірність співвідношення темпу передпаузальних та післяпаузальних ділянок мовлення не виявлено. Натомість, як свідчать дані українських інтонологів, в мовленні літературного стандарту лише передпаузальний темп співвіднесений із тривалістю паузи [3: 94–95], а післяпаузальна ділянка мовлення швидша за передпаузальну [2: 48].

Синтагматичні й парадигматичні відношення паузації можуть виражатися не лише ІІ різної довжини (тривалості), але й квантитативними показниками членування мовлення паузативними засобами, тобто кількістю ІІ за певну одиницю часу / тексту. Утім, це предмет вже іншого дослідження.

1. Багмут А. Й., Борисюк І. В., Олійник Г. П. Інтонія спонтанного мовлення. – К., 1985; 2. Багмут А. Й., Борисюк І. В., Олійник Г. П. Інтонія як засіб мовної комунікації. – К., 1980; 3. Борисюк І. В. Форми і функції інтонації українського спонтанного мовлення. – К., 1990; 4. Дозорец Ж. А. Эксперимент по определению связи между ритмом дыхания и паузами в речи // Ученые записки МГПИ. – 1971. – Вып. 423. – С. 14–20; 5. Іщенко О. С. Голосні звуки сучасної української літературної мови залежно від темпу мовлення (експериментально-фонетичне дослідження): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2009; 6. Светозарова Н. Д. Интонационная система русского языка. – Л., 1982; 7. Типологія інтонації мовлення / Відп. ред. А. Й. Багмут. – К., 1977; 8. Український діалектний фонофонд / Упоряд.: П. Ю. Гриценко, О. А. Малахівська, М. В. Поістогова. – К., 2004.

PAUSE DURATION IN EASTERN POLESIAN SPOKEN DIALECTS

Oleksandr Ishchenko

Experimental phonetics study for pauses of the Ukrainian Eastern Polesian spoken dialects is proposed. In particular, the duration of the so-called external intonation pauses is analyzed; some regularity of the pausation in view of phonetic paradigmatics (variance power) and syntagmatics (combinative power) is showed.

Key words: pause, speaking rate, Eastern Polesian dialects, experimental phonetics.

РЕАЛІЗАЦІЯ ДЗВІНКИХ ПРИГОЛОСНИХ У ПОЗИЦІЇ ЗОВНІШНЬОГО САНДГІ (НА МАТЕРІАЛІ ДІАЛЕКТНОГО МОВЛЕННЯ)

Н. С. Вербич

(Київ)

Описано основні вияви дзвінких приголосних фонем у позиції абсолютного кінця слова перед паузою на матеріалі західноволинської говірки південно-західного наріччя української мови.

Ключові слова: експериментально-фонетичне дослідження, говірка, приголосний, асиміляція.

Розвідку присвячено аналізу асиміляційних процесів за участю голосу в зв'язному діалектному мовленні в позиції кінця слова перед паузою. Матеріал для дослідження записано в с. Грибовиця Іваничівського району Волинської області, що представляє західноволинські говірки південно-західного наріччя української мови. Тексти відібрано з відносно якісних записів, таких, де чітко можна визначити потрібний звук (близько 3 годин звучання). Інформанти – корінні жителі села середнього та старшого віку.

Під час слухового аналізу зафіксовано 67 синтагм з останнім словом, що закінчується на дзвінкий приголосний. Узагальнюючи спостереження аудиторів щодо якості кінцевих дзвінких, відзначимо, що в говірці с. Грибовиця в позиції зовнішнього сандгі дзвінкі шумні виявляють тенденцію до неповної втрати дзвінкості. Зімкнені частіше зберігають дзвінкість, ніж щілинні (29% і 11% від загальної кількості реалізацій). Повне збереження дзвінкості до кінця вимовляння звука трапляється рідко. Здебільшого дзвінку вимову фіксуємо не в абсолютному кінці фрази, а в кінці синтагми перед паузою. Така синтагма переважно має висхідний або рівний контур, а останнє слово в ній позначене логічним наголосом.

В українській літературній мові дзвінкі приголосні в кінці слова або 1) зберігають дзвінкість упродовж усієї своєї тривалості, що може підтримувати кінцевий голосний призвук; або 2) зберігають дзвінкість у першій частині фонації та мають глуху кінцеву фазу (неповнодзвінкі) [1; 4].

У досліджуваному матеріалі не зафіксовано кінцевих дзвінких приголосних із пазвуками. Проте встановлено ще один вияв збереження дзвінкості – імплзивний характер кінцевих приголосних. Найчастіше в нашому матеріалі трапляється імплзивний зімкнений [д]. Під час прослуховування текстів аудитори відзначали в кінці слова перед паузою відсутність приголосного або його слабке вираження. Інструментальний аналіз засвідчує в таких випадках або повну відсутність, або слабо виражений вибух у зімкнених.

У більшості випадків дзвінкість кінцевих шумних виявляється через неповнодзвінку вимову.

Попередні дослідження асиміляційних процесів на матеріалі різних мов засвідчують, що для сприйняття кінцевого приголосного як дзвінкого або як глухого важливі його кількісні характеристики: 1) відносна тривалість дзвінкої ділянки приголосного; 2) загальна тривалість приголосного; 3) тривалість попереднього звука [1; 2; 3].

Для прикладу наводимо результати інструментального аналізу тривалості дзвінкої та оглушеної частин кінцевого зімкнено-проривного [д] (табл. 1). Дані інструментального аналізу підтверджують спостереження аудиторів щодо якості кінцевого [д]: якщо тривалість дзвінкої фази приголосного становить більше 50% від загальної тривалості звука, то його сприйнято як дзвінкий (див. перші чотири слова в табл. 1), якщо ж тривалість першої фази приголосного становить менше 33% від тривалості звука, – як оглушений. Час звучання попереднього голосного більше залежить від середньоскладової тривалості наголошених і ненаголошених голосних та загальної характеристики темпу мовлення, ніж від якості наступного приголосного.

Повне оглушення дзвінких у кінці слова перед паузою аудитори відзначили для 16% реалізацій зімкнених і 17% реалізацій щілинних. Під час інструментального аналізу порівняно фізичні параметри глухих варіантів дзвінких фонем та парних їм глухих відповідників у визначеній позиції. Слова вибирали так, щоб глухі й дзвінки були в однакових контекстах (тобто слова з однаковою кількістю складів, тим самим наголошеним складом та попереднім голосним).

Таблиця 1. Тривалість оглушення зімкнено-проривного [д] в абсолютному кінці слова

	тривалість попереднього звука (мс)	загальна тривалість дзвінкого (мс)	дзвінка частина		оглушена частина	
			мс	%	мс	%
Очередь	128	268	78	29	189	71
яку-небудь	144	185	73	39	112	61
Інвалід	228	119	39	33	80	67
Город	178	148	47	32	101	68
				33		67
Очередь	72	232	122	53	110	47
Город	155	140	80	57	60	43
Город	172	125	62	49	63	51
Холод	78	115	61	53	55	47
				53		47

Порівняння часу звучання досліджуваних звуків засвідчує, що тривалість глухих у середньому на 25–30 мс перевищує тривалість оглушених дзвінких. Крім цього, тривалість попереднього голосного неоднакова: перед глухим голосний на 30–35 мс коротший, ніж перед дзвінким [остаточні висновки щодо порівняння часових характеристик дзвінких і глухих у складі будуть можливі після встановлення тривалості звуків у різних позиціях у слові – на початку, всередині та в кінці. Таких даних поки що не маємо на матеріалі жодної говірки].

Підтвердженням переходу або не переходу дзвінких у глухі може бути порівняння спектральних характеристик звуків. У спектрі оглушених варіантів дзвінких фонем спостережено підсилення в ділянці низьких частот та послаблення високочастотних шумових складників (що не характерно для глухих). Таким чином, остаточного переходу дзвінких у глухі, навіть за умови сильного оглушення, не виявлено.

Порівняння глухих фонем і глухих реалізацій дзвінких у кінці слова перед паузою ставить питання про особливості сприйняття дзвінких приголосних у позиції зовнішнього сандгі. Більшість аудиторів сприйняла такі приголосні як глухі, тоді як інструментальний аналіз не фіксує повного оглушення цих приголосних. Одне з наших наступних завдань –

схарактеризувати ті фізичні параметри дзвінких / глухих приголосних, аналіз яких дасть змогу зрозуміти, за якою ознакою вони протиставлені в західноволинських говірках – дзвінкість / глухість чи напруженість / ненапруженість.

1. *Брахнов В. М.* Явища асиміляції в консонантизмі української мови. – К., 1970;
2. *Касаткин Л. Л., Касаткина Р. Ф.* Противопоставление согласных по напряженности / ненапряженности в севернорусских говорах // Русистика сегодня: Функционирование языка: лексика и грамматика. – М., 1992. – С. 123–137;
3. *Князев С. В.* Фонетическая реализация дифференциального признака. Глухость / звонкость и напряженность / ненапряженность согласных в севернорусских говорах: Автореф. ... дисс. канд. филол. наук. – М., 1991;
4. *Прокопова Л. І.* Приголосні фонери сучасної української літературної мови. – К., 1958.

REALIZATION OF VOICED CONSONANTS IN POSITION OF EXTERNAL SANDHI (BASED ON UKRAINIAN DIALECT SPEECH)

Natalja Verbych

Basic realization of voiced phonemes in position of end of word before a pause is described on material of Western Volynian dialect.

Key words: *experimental-phonetic analysis, dialect, consonant, assimilation.*

ФЛОРОНОМЕНИ ГОВІРОК ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ ЗОНИ З ОЦІННОЮ СЕМАНТИКОЮ

М. М. Ткачук

(Київ)

Проаналізовано ботанічну лексику говірок Чорнобильської зони, до семантичної структури якої входять оцінні семи. Фітономени розглянуто за типами оцінної семантики – загально- та частковооцінної; раціоналістичної, чуттєвої, естетичної.

Ключові слова: *оцінка, загальнооцінна семантика, частковооцінна семантика.*

Номінація багатьох реалій, зокрема й флорооб'єктів, передбачає оцінку предмета дійсності на основі досвіду людини – чуттєвого чи раціонального. У назвах рослин як особливій тематичній групі лексики з конкретним значенням первісно може бути закладена оцінка рослини, що виявляється в мотивації її назви, у структурі номена (напр.,

двокомпонентні назви із загально- або частково оцінним значенням). Конотативний оцінний компонент семантичної структури слова може активізуватися у відповідних контекстах, однак для фітоназв характерний різний ступінь вияву оцінної семантики та різний тип оцінки, закладений у формі слова (див.: [1: 75–77; 2: 98–104]).

Найбільший оцінний потенціал у говірках Чорнобильської зони (далі – ГЧЗ) мають флороназви із загальнооцінною семантикою у своїй структурі, який найчастіше виражається прикметниковим означенням (*гр'ї'б по'гани* ‘неїстівний гриб (загальна назва)’, *мухо'мори' па'ганийе* ‘мухомор білий, *Amanita verna*’ – на відміну від мухомора червоного, *Amanita muscaria*, який у цій же говірці номінують однокомпонентною назвою *мухо'мор / мухо'мора* (с. Бички, Чорнобил. р-н, Київська обл.), рідше – номеном утвореним шляхом універбізації атрибутивних сполучень з оцінною семантикою (*па'ганка* ‘бліда поганка, *Amanita phalloides*’, ‘неїстівний гриб (загальна назва)’). Зокрема, в ГЧЗ поширені номені із компонентом *дур-*: *дур'нийе гр'ї'б'ї* ‘неїстівні гриби, загальна назва’, *дур'не 'з'ел'е* ‘галінсога дрібноцвітна, *Galinsoga parviflora*’, *дур'ман* ‘тс.’, ‘блекота чорна, *Hyoscyamus niger* L.’. З’ясовано, що фітономени із загальнооцінними значеннями у ГЧЗ також виражають часткову оцінку, оскільки характеризують об’єкт з одного боку (отруйність, господарська вартісність, спосіб існування / розмноження тощо).

Більш поширеними в ГЧЗ є назви з частковооцінною семантикою: *св'ї'нарк'ї* ‘гриб із неприємним запахом’, *см'ер'д'уч'їй гр'їб* ‘імовірно, веселка, *Phallus impudicus*’ *см'ер'д'уч'їйе 'йагади*, *ва'н'уч'їйе* ~ ‘чорні лісові ягоди, схожі на горобину’, *зала'ти гр'їб* ‘імовірно, веселка, *Phallus impudicus*’, *па'хуча тра'ва* ‘аір тростинний, лепеха звичайна, *Acorus calamus* L.’

Поширеними маркерами, які виражають семантику ‘менш вартісний’, ‘непридатний для людини’ є прикметникові означення, похідні від назв тварин (*'зайач'ї'ї шча'вел*, *'кон'ск'їй* ~, *жура'ї'л'о'ї* ~ ‘різновид щавлю’, *'кон'с'киї час'ник*, *'зайчи'ко'ї* ~ ‘часник дикий’; *га'д'уч'їйе 'йагади* ‘паслін чорний, *Solanum nigrum* L.’; *'вовч'ї 'йагади* ‘вороняче око, *Paris quadrifolia* L.’, ‘беладона звичайна, *Atropa bella-donna* L.’). При цьому ступінь вияву оцінної семантики залежить від похідної основи – назви тварини, оскільки в традиційному українському світогляді за окремими тваринами може бути закріплена негативна конотація [3: 43].

У ботанічній лексиці ГЧЗ засвідчено всі різновиди оцінності відповідно до сприйняття навколишньої дійсності людиною. У цій тематичній групі серед оцінномаркованих переважають фітономени, в основу яких покладена раціональна та чуттєва оцінка, зокрема: *'куци'ї л'он* ‘слабкі, хилі стебла льону, що відстали в рості’, *смач'на* ‘сорт картоплі’, *'пол'за* ‘ріпак, *Brassica napus* L.’; естетична оцінка: *пан'ї'ч'ї* ‘іпомея, *Ipomoea*’,

кра'сул'к'і ‘настурція лікарська, *Nasturtium officinale* R. Br.’, *ноч'на кра'са*, ~ *краса'та* ‘нічна красуня, *Mirabilis jalapa* L.’. Остання переважає в лексико-семантичній групі декоративних рослин, рідше – в інших лексико-семантичних групах (*па'н'анк'і*, *кра'саўк'і* ‘сорт груш’).

У фітономінації ГЧЗ відзначено назви з культурно-оцінною семантикою, в основі яких – традиційні народні уявлення мовців про “добре” й “погане”. Зокрема, позитивна оцінна семантика лежить в основі флорономів, утворених від назв релігійних понять: *'раїс'к'і' л'он*, *'божиї* ~ *'айстра* степова, *Aster amellus*; *'боже 'д'ерево* ‘полин лікувальний, *Artemisia abrotanum*’; *'божа ро'са*, *'божа сл'о'за* ‘зозулин льон звичайний, *Polytrichum commune* Hedw.’; *бага'род'іча кра'са* ‘дикоросла рослина’. Назви рослин можуть бути утворені від назв інших об’єктів, за якими закріплено культурну конотацію (напр., *моло'д'ічк'і* ‘айстра, *Aster* L.’, *ма'йори*, *ма'йорк'і* ‘цинія, *Zinnia*’, *кава'л'ер* ‘декоративна кімнатна рослина’ – в основі сублімована позитивна оцінка). Деякі фітономени актуалізують свою культурно-оцінну конотацію лише в контексті, зокрема у фразеологічних зворотах (*та'ке вже йак 'рута'мйата* ‘зелене, буйне жито’; *ўпек'лас'е 'гор'ей 'горкаї 'ред'к'і* ‘набридла’ (с. Чистогалівка, Чорнобил. р-н, Київська обл.).

Отже, проведене дослідження засвідчує наявність у фітономінації ГЧЗ як особливій групі лексики з конкретним значенням назв із потенційною оцінною семантикою. Це питання може бути об’єктом докладнішого опрацювання в контексті вивчення традиційної мовної картини світу поліщуків-переселенців.

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М., 1988; 2. Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. – Львів, 2000; 3. Шамота А. М. Назви рослин в українській мові. – К., 1985.

THE PLANT NAMES OF THE CHORNOBYL ZONE DIALECTS WITH EVALUATIVE MEANING

Tkachuk Maryna

The botanical lexicon with evaluative semes in semantic structure is analyzed on the base of Chornobyl zone dialects. Phytonyms are examined in compliance with the types of evaluative semantic: general and partly evaluative; rationalistic, sensible and aesthetic.

Key words: *evaluation, general evaluative semantic, partly evaluative semantic.*

ГУЦУЛЬСЬКІ ДІАЛЕКТНІ ЛЕКСЕМИ РУМУНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ ЯК ДЕРИВАЦІЙНА БАЗА ПОХІДНИХ В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ

Л. І. Паріляк

(Івано-Франківськ)

Румунізми в гуцульських говірках розглянуто як дериваційну базу похідних, зокрема в художніх текстах на гуцульську тематику.

Ключові слова: діалектна лексема, дериват, румунізм, художня мова.

Однією з найчисельніших груп іншомовних запозичень у складі гуцульської діалектної лексики є лексеми румунського походження. Румунізми, що функціонують у гуцульському говорі, були об'єктом наукових досліджень Я. Яніва [22] й Т. Ястремської [21], румунські витоки гуцульських діалектизмів простежувала А. Галя-Горбач [2].

Значна частина гуцульських лексичних діалектизмів румунського походження та їхніх похідних зафіксована в художніх творах української літератури на гуцульську тематику. На підставі дослідження гуцульської діалектної лексики в українській художній мові укладено словничок гуцульських діалектних лексем румунського походження та їхніх похідних (літера "Б"), заманіфестованих у мові художніх творів. Словникові статті, розташовані за алфавітним принципом, містять твірні та похідні гуцульські лексеми румунського походження (семантизацію твірних подано за (3)), а також приклади їхньої репрезентації вибірково в художніх текстах.

БАНУШ Густа страва з кукурудзяної муки, варена на сметані; рум. balmos. *Потім мати поставила на стіл череп'яну миску жирного, паруючого банушу* (4; 216).

БАНУШЕЦ // БАНУШИНА Зменш-пестл. до БАНУШ. – *Юро, та ти розговоривси о тім, як баба дівкою була, а то вже банушец застиг <...>* (20; 41); *Одну ватру ми клали, одну кулешину та й банушину їли, одну воду пили, ба ще й один капишук викурювали* (16; 280).

БЕРБЕНИЦІ Дерев'яна посудина видовженої форми з двома денами для зберігання продуктів (перев. молока і бринзи); рум. berbeniță. *Лукин випадково зачепив ногою кілька бербениць з молоком, котре винесли на сонце, аби швидше скисало, бербениці одна одну повалили, розлилося біле озерц* (13, 56).

БЕРБЕНИЧКА Пестл. до БЕРБЕНИЦІ. – *Ано-ко, Оле, подай оту бербеничку* (15; 153); – *Все, дєдику! Ваш сардак та й сорочка, ненин киптар, опинка та й сорочка, наші кожушинки та й сорочічки, обі верітці, вузлик муки, бербеничка з огірками, Анниччина фустка та й ваші, аді, постолі* (16; 56); *А люди йшли до нього і йшли з сіл, близьких і*

далеких, одна за одною порожніли скрині, бербенички (13; 197); – Ано, глипни лиш, Іва', – звернувся Олекса до Рахівського, – чи ще там щось є, у тій бербеничці, що ми приховали у цій коморі (7; 203); І ще зустрічали старого щоп'ятниці у містечку на ринку за різним газдівським крамом: від меду в дерев'яних бербеничках до виправлених на кувадлі зношених кінських ухналів (6; 5); у пор. Голова велика, живіт, як бербеничка грубий, ноги й руки, мов деревляні без сили у в'язах (11; 5); образн. Сонце-бербеничка – / Денце золоте. / О, коли смерека / Медом зацвіте? (9; 41).

БЕСАГИ Торби, з'єднані одним полотнищем, що їх носять перекинутими через плече; рум. *deságă*. Вранці я вийшов на засніжений ганок, одягнутий в дорогу, з бесагами через плече (18; 24).

БЕСАЖИНА Зменш.-пестл. до БЕСАГИ. А як восени падали яблука і деякі котилися з гори покатим схилом, то Пантела дріботів за кожним зокрема, нехай аж донизу, і скидав їх у бесажину – отоді люди й бачили його і вже не знизували плечима, бо звикли (6; 4).

БЕСАЖКИ Пестл. до БЕСАГИ. Недалічко набоці стоїть в'язка нових смерекових коновок, кошіль з лижками і бесажки з гелеткою кукурудзяного зерна та й смугляве сідло з попругами (16; 109); Жебруций монах з бесажками і з паличков (14; 356).

БОВГАР Пастух рогатої худоби, чередник, той, хто бовгарить; рум. *boăg*. Бовгарям, чи як їх ще називають – гайдеям, коло рогатої худоби куди спокійніше (15; 138).

БОВГАРИТИ Випасати рогату худобу на полонині, бути бовгарем. Тай одної весни, таки зараз по полонинськім ході, лиш си спустили из верха Гаджіни на стоїше, де він того літа сам бовгарив з товаром (17; 165).

БОВГАРКА Кошара на полонині для худоби. Корови спали в короварці, товар у бовгарці, коні в стадарці, лиш вівці спали ботєями окроме в царках (17; 337); – Маєш телєтник на телєта – я й на зимки го держу. Се кіннок на коні, ци сказати – стаднарка. А ту у мене єлівник. А то – куча на свині... А далі бовгарка на подій корів. Се у нас, у Жеб'ю, так називають. А вже в Єворові то каут на бовгарку – оків. А у Ферескулі – вакарка. Ади, усеко люде називають (15; 154).

БОКОР Плїт, збитий з кругляків, який сплавляють по ріці; рум. *bocon*. Він [зак] аж заржавів у дереві. Чи на бутині, чи коли сплавляли бокори – все може бути (10; 261).

БОКОРАШ Сплавник, плотар. Коли відчинялися гаті в горах, потік ставав рікою, і по ній одна за одною летіли дараби. Міцно тримаючи опачини в руках, їх вели сміливі бокораши (10; 100); – Ще рано мені на той світ, – заспокійливо проказав бокораш (19; 80).

БРАНДУШКОВИЙ Присв. прикм. від БРИНДУША; шафрановий. Поклав Довбуш коновочку на долоню: не рясніло на коновці срібло-злото, не блищало коштовне каміння,

на дубових клепках цвіли косиці конвалій і брандушкові дзвоники, поміж ними стріляла перами папороть, а на денці залишався цвіт калини (13; 291).

БРИНДЗЄНКА (БРИНДЗИЦА, БРИНЗЕНКА, БРИНЗЯНКА) Те саме, що БЕРБЕНИЦІ. - Але як давали мені онну бриндзєнку та зрізали рубель, то й бовт ненароком ізрізали (15; 162); На мірі, то мішєнники свої вівці ни жєлували, бо то ни видоювали вни з їх вимен молоко, а попросту йго видушуючі, витегали, аби єкнайбільше на ту бриндзицу надоїти вид них тої молоцини (17; 341); – Ано-ко, Оле, подай оту бербеничку. Це спеціальні бринзенки, міртуків на дванадцять-чотирнадцять. До звичайної бербениці пішло би й двадцять п'ять (15; 153); Пофоркуючи, вони плуганили, важко нав'ючені різними вантажами: великими путнями, коновками, боднями, бербеницями, бринзянками, закуреними казанами, дійницями, бесагами, бордюгами (5; 237).

БРИНДЗИТИ Виготовляти бриндзу. Сам узєвси до бриндзи її бриндзити тай бити в бербениці, а пастирів, то лиш до помочі приймив, бо любив їсти лиш ту бриндзу, шо сам її бив (17; 358).

БРИНДЗЯ (БРИНЗА) Спеціально приготовлений для зберігання посолений сир, рум. brîn. Поставлять з воску три свічі. / В кошелік бриндзю й калачі (1; 72); Носила Єлена й покладки, й солонину, й бринзу, але видимих наслідків ворожіння не давало (15; 67).

БРИНДУША (БРИНДУШКА) бот. Crocus шафран; рум. brîndușă. Образн. На розлогих полонинах, коло заметий в китловинах, сині бриндуші гет до пізна по Юрію, здрібна покліпуючі вид подиху вітру, плакали над зслизаючьов зимов (17; 118); А напровесні Василько поніс до Станіслава продавати панам проліски і бриндушки (12; 28).

БРИНДУШЕЧКА Пестл. до БРИНДУША. Ой на снігу, на морозі бриндушечка сина, – Отак і я, люде добрі, собі сиротина (14; 96).

БУКАТА Шматок, кусок будь-чого; рум. bucătă. Йому пригадалося, як дьидя з роботи приніс був раз із Бессарабії рибу, таку солону, таку добру. Нєня зварила була її з цибулею і дала йому таку букату, як на два пальці (16; 71).

БУКАТКА Зменш. до БУКАТА. Мусила дівчинка від хати до хати пускатися, по букатці хліба жебраючи (19; 28); І щоднини вичитує кожному, кілька той мусить ще корців солі нарубати, аби мав бодай на букатку кулєші на вечерю (7; 64); А молодики, між келишком горілки і букаткою бринзи чи буджєниці, а то й забувши на час про почастунок, усе відвертіше, все колючіше, хоч і без злості та однак їдко, уципливо, зачіпали її співанками-дотинками (4; 253).

Румунізми у складі гуцульської діалектної лексики в українській художній мові служать твірними основами для стилістично-забарвлених пестливих і зменшено-

пестливих похідних іменників (*бануш* → *банушец*, *бербениці* → *бербеничка*, *бесаги* → *бесажина*, *буката* → *букатка*), назв осіб за родом діяльності (*бокор* → *бокораши*), відіменникових дієслів на позначення роду діяльності (*бовгар* → *бовгарити*, *бриндзя* → *бриндзити*), відносних прикметників (*бриндуша* → *бриндушковий*).

1. *Вовк В.* Поезії. – К., 2000.; *Горбач А.-Г.* ...У пошуках за українськими говірками в Румунії // Діалектологічні студії 3: Зб. пам'яті Ярослави Закревської. – Львів, 2003. – С. 419–422.; 3. *Гуцульські говірки: Короткий словник* / Відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997; 4. *Загорулько Б.* Чорногора: Історичний роман. – Львів, 1980. – Кн. 1; 5. *Загорулько Б.* Чорногора: Історичний роман. – Львів, 1984. – Кн. 2; 6. *Іваничук Р.* Дім на горі: Новели. – Львів, 1969; 7. *Качковський Л.* Довбушева пісня: повість // Двоє в осінній вечір: Повість, оповідання. – К., 1990. – С. 5–260; 8. *Матіос М.* Нація. – Львів, 2007; 9. *Радиш Б.* Щедре світло землі: Поезії. – Ужгород, 1990; 10. *Склярєнко С.* Твори: В 4 т. / Авт. передм. З. С. Голубєва. – К., 1990. – Т. 1: Карпати: Роман. – Кн. 1; 11. *Смольський Г.* Олекса Довбуш: Історична повість // Вечірня година. – Львів, 1993. – Число 7; 12. *Федорів Р.* Квіт папороті: Повісті та оповідання. – Львів, 1969; 13. *Федорів Р.* Жбан вина: Повість у легендах; Кам'яне поле. – Львів, 1988; 14. *Федькович Ю.* Твори: В 2 т. – Т. 2: Повісті, оповідання, казки, драматичні твори, листи / Упоряд. М. Ф. Нечиталюк. – К., 1984; 15. *Хоткевич Г.* Авірон; Довбуш: Повісті. Оповідання / Упоряд., авт. післямови Ф. П. Погребенник. – К., 1990; 16. *Черемшина М.* Твори: В 2 т. – К., 1974. – Т. 1; 17. *Шекерик-Доників П.* Дідо Іванчік: Роман. – Верховина, 2007; 18. *Яновський М.* Гірське серце: Повість. Оповідання. – К., 1987; 19. *Яновський М.* Танець дараби. Оповідання. – К.; 20. *Яримович Р.* Гуцульськими пляями: Оповідання, нариси, спомини. – Боффало, 1993; 21. *Ястремська Т.* До функціонування румунізмів в гуцульських говорах: лексика пастухування // Діалектологічні студії 3: Зб. пам'яті Ярослави Закревської. – Львів, 2003. – С. 384–402.; 22. *Janów J.* Wpływ słownictwa rumuńskiego na Podkarpacie, osobliwe na gwaraę huculską: Pochodzenie Huculów w swietle zapożyczeń // Sławia orientalis, 1993. – Т. 42. – № 4. – С. 499–510.

HUTSUL DIALECT LEXEMES BORROWED FROM ROMANIAN LANGUAGE AS A DERIVATIVE BASIS OF SECONDARY WORDS IN UKRAINIAN BELLES-LETTRES

Lilia Paryliak

Romanian lexicon in Hutsul dialect is presented as a derivative basis of secondary words, especially in fiction literature writings about Hutsuls.

Key words: Hutsul dialect lexemes, derivatives, Romanian lexemes, belletristic writing.

Подано спостереження над репертуаром вказівних (дейктичних) часток, що побутують у сучасному львівському мовленні; описано структурні, семантичні та функційні ознаки; досліджено особливості функціонування у мовленні Львова й у зіставленні з діалектним оточенням та літературною мовою.

Ключові слова: львівське мовлення, вказівна частка, дейктичний репертуар засобів.

Спостереження над сучасним львівським мовленням дало інформацію про групу вказівних або дейктичних (від гр. *deixis* – вказівка) часток, яку складають частки *во*, *а 'во*, *вот*, *вон*, *то* (*то 'то*), *ось*, *от*, *ото*, *це*, *оце*, *он*. Вказівні частки належать до високочастотних елементів мовної структури. Специфіка складу вказівних часток мовлення полягає в тому, що у мовленні сучасних львів'ян функціонують як діалектні (*во*, *а 'во*, *вот*, *вон*, *то 'то*), так і літературні частки *то*, *ось*, *от*, *ото*, *це*, *оце*, *он*.

Частка *во* ‘ось’, ‘от’. Особливістю функціонального статусу аналізованої частки є те, що вона може бути як самостійною (функціонувати у своєму інваріантному, автономному вияві, будучи часткою фразовою), так і несамостійною (трансформуватися у морфему внаслідок поєднання з іншими дейктичними засобами, творити нові дейктичні елементи у мовленні львів'ян та виконувати словотворчу функцію). Як словотворча частка вона може перебувати: у препозиції (напр., [*во*]*та 'ка* ‘ось така’, ‘саме така’, постпозиції (напр., *така*[*'во*] ‘ось така’, ‘саме така’) та препостпозиції (напр., [*во*]*така*[*'во*] ‘ось така’, ‘саме така’, [*во*]*така*[*во 'во*] ‘ось така’, ‘саме така’) щодо частин мови, з якими поєднується, зокрема: вказівними займенниками (*о*)*тої*, (*о*)*цеї*, (*о*)*та 'к'і(и)ї*, *с'тіл'к'і(и)*, *'т'іц'к'і(и)*, *нас'тіл'к'і(и)*; вказівними прислівниками *з'в'ітам*, (*з*)*'в'іт:и*, *то'ди(и)*, *те'пер*, *'дос'і(и)*, *там*, *ту(т)*, *'тута(ї)*, *'тутка(ї)*, *так*, *ту'да(и)*, *с'у'да(и)*, *ту'дойу*, *с'у'дойу* та вказівними частками *то*, *о'то*, *це*, *о'це*. Сполучуваність досліджуваної частки з іншими дейктичними засобами схематично можна зобразити так:

модель 1: $x^8 + во: тої['во], такий['во], так['во], тут['во], там['во], с'уда(и)['во], туда(и)['во]$ та ін.;

модель 2: $x + во 'во: тої[во 'во], такий[во 'во], так[во 'во], там[во 'во], с'уда(и)[во 'во], туда(и)[во 'во]$ та ін.;

модель 2а: $x + вово 'во: тої[вово 'во], такий[вово 'во], так[вово 'во], там[вово 'во], с'уда(и)[вово 'во], туда(и)[вово 'во]$ та ін.;

⁸ X – дейктичний засіб.

модель 3: *во* + *х*: [во]'тої, [во]та'киї, [во]'так, [во]'тут, [во]'там, [во]с'у'да(и), [во]ту'да(и) та ін.;

модель 4: *во* + *х* + 'во: [во]тої['во], [во]такиї['во], [во]так['во], [во]тут['во], [во]там['во], [во]с'уда(и)['во], [во]туда(и)['во] та ін.;

модель 5: *во* + *х* + *во* 'во: [во]тої[во 'во], [во]такиї[во 'во], [во]так[во 'во], [во]тут[во 'во], [во]там[во 'во], [во]с'уда(и)[во 'во], [во]туда(и)[во 'во] та ін.

модель 5а: *во* + *х* + *вово* 'во: [во]тої[вово 'во], [во]такиї[вово 'во], [во]так[вово 'во], [во]тут[вово 'во], [во]там[вово 'во], [во]с'уда(и)[вово 'во], [во]туда(и)[вово 'во] та ін.

Частці *во* властива функціональна редуплікація, яка виявляється у повному подвоєнні звукової оболонки редупліканта: [во]та['во] 'ось ця', 'саме ця', [во]та[во 'во] 'ось ця', 'саме ця', [во]та[во 'во] 'ось ця', 'саме ця'; зрідка трапляються форми, творені за моделями 2а, 5а. Дейктичні засоби, утворені за моделями 2, 2а, 5, 5а, є засобом вираження посилення вказівної та стилістичної функцій.

Комунікативні сфери функціонування⁹ (КСФ) цієї частки досить широкі: ПНС, ПНСС, за винятком ПОС. Уживання, як правило, не залежить від віку мовців. Конструкції, творені за моделями 2, 2а, 5, 5а інтелігенція намагається не вживати, особливо у публічному мовленні.

Частка *а'во* 'ось', 'от'. У сучасному львівському мовленні функціонує діалектна вказівна фразова частка *а'во*. Вона частовживана перед іншими дейктичними засобами: [а'во] 'в'іт:и 'ось звідти', 'саме звідти', [а'во] с'тіл'к'і 'ось стільки', 'саме звідти', [а'во] ту'да 'ось туди', 'саме туди', [а'во] 'тута 'ось тут', 'саме тут', зокрема перед редуплікованими формами вказівної частки *во*, посилюючи їхню дейктичну функцію: [а'во] тодіво'во 'ось тоді', 'саме тоді', [а'во] такво'во 'ось так', 'саме так', [а'во] т'іц'к'і'во 'ось стільки', 'саме стільки' тощо.

Поряд із вказівною часткою *а'во* (*а'во* 'д'іт'ам 'хочу та'к'е зру'бити) у мовленні львів'ян побутує омонімічна конструкція *а'во*, яка є поєднанням вигуку *а* і вказівної частки *во* ('а-а / 'во / то ти 'ту йе //), які розмежовуються інтонаційно.

КСФ аналізованої вказівної частки: ПНС, ПНСС, переважно за винятком ПОС. Її функціонування, як правило, не диференційоване віковими та соціальними характеристиками мовців.

Частки *вот* 'от', 'ось', 'осьде', 'оце', 'ото', 'отже', 'он', *вон* 'он'. Як і вказівна частка *во*, аналізовані частки у мовленні львів'ян можуть виконувати фразову та словотворчу

⁹ Комунікативні сфери функціонування (КСФ), їх підсфери: ПОС – публічне офіційне спілкування; ПНС – приватне неофіційне спілкування (вулиця, транспорт, ринок, магазин тощо); ПНСС – приватне неофіційне сімейне спілкування (спілкування вдома).

ролі; знаходитись у препозиції (напр., [вот:]а'ка 'ось така', 'саме така'; [вон]та'ка 'он така', 'саме така'), постпозиції (напр., така['вот] 'ось така', 'саме така'; така['вон] 'он така', 'саме така') та пре постпозиції (напр., [вот:]ака['вот] 'ось така', 'саме така'; [вон]така['вон] 'он така', 'саме така') щодо інших вказівних засобів: займенників, прислівників, часток.

Вказівним часткам *вот*, *вон* теж властива редуплікація: [вот:]ої['вот], [вот:]акиї['вот], [вот:]ак['вот], [вот:]ут['вот], [вот:]ам['вот], [вот]с'уда['вот], [вот:]уда['вот] та ін.; [вон]тої['вон], [вон]такиї['вон], [вон]так['вон], [вон]тут['вон], [вон]там['вон], [вон]с'уда['вон], [вон]туда['вон] та ін. З іншими дейктичними засобами аналізовані частки поєднуються за такими моделями:

модель 1: $x + [вот] ([вон])$: тої['вот], тої['вон]; такиї['вот], такиї['вон]; так['вот], так['вон]; тут['вот], тут['вон]; там['вот], там['вон]; с'уда['вот], с'уда['вон]; туд['вот], туд['вон] та ін.;

модель 2: $x + во + [вот] ([вон])$: тоїво['вот], тоїво['вон]; такиїво['вот], такиїво['вон]; такво['вот], такво['вон]; тамво['вот], тамво['вон]; с'удаво['вот], с'удаво['вон]; тудаво['вот], тудаво['вон] та ін.;

модель 3: [вот] ([вон]) + x : [во'т:]ої, [вон]'тої; [вот:]а'киї, [вон]та'киї; [во'т:]ак, [вон]'так; [во'т:]ут, [вон]'тут; [во'т:]ам, [вон]'там; [вот]с'у'да, [вон]с'у'да; [вот:]у'да, [вон]ту'да та ін.;

модель 4а: [вот] + $x + ['вот]$: [вот:]ої['вот], [вот:]акиї['вот], [вот:]ак['вот], [вот:]ут['вот], [вот:]ам['вот], [вот]с'уда['вот], [вот:]уда['вот] та ін.;

модель 4б: [вон] + $x + ['вон]$: [вон]тої['вон], [вон]такиї['вон], [вон]так['вон], [вон]тут['вон], [вон]там['вон], [вон]с'уда['вон], [вон]туда['вон] та ін.;

модель 4в: [вот] + $x + ['вон]$: [вот:]ої['вон], [вот:]акиї['вон], [вот:]ак['вон], [вот:]уд['вон], [вот:]там['вон], [вот]с'уда['вон], [вот]туда['вон] та ін.;

модель 4г: [вон] + $x + ['вот]$: [вон]тої['вот], [вон]такиї['вот], [вон]так['вот], [вон]туд['вот], [вон]там['вот], [вон]с'уда['вот], [вон]туда['вот] та ін.;

модель 5а: [вот] + $x + во(во)['вот]$, [вот:]оїво(во)['вот], [вот:]акиїво(во)['вот], [вот:]акво(во)['вот], [вот:]удво(во)['вот], [вот:]амво(во)['вот], [вот]с'уда(во)['вот], [вот:]уда(во)['вот] та ін.;

модель 5б: [вон] + $x + во(во)['вон]$: [вон]тоїво(во)['вон], [вон]такиїво(во)['вон], [вон]такво(во)['вон], [вон]ту(д)во(во)['вон], [вон]тамво(во)['вон], [вон]с'уда(во)['вон], [вон]туда(во)['вон] та ін.;

модель 5в: [вот] + х + во(во)['вон]: [вот:]оїво(во)['вон], [вот]такийво(во)['вон], [вот:]акво(во)['вон], [вот:]тудво(во)['вон], [вот:]амво(во)['вон], [вот]с'удаво(во)['вон], [вот:]удаво(во)['вон] та ін.;

модель 5г: [вон] + х + во(во)['вот]: [вон]тоїво(во)['вот], [вон]такийво(во)['вот], [вон]такво(во)['вот], [вон]тудво(во)['вот], [вон]тамво(во)['вот], [вон]с'удаво(во)['вот], [вон]тудаво(во)['вот] та ін.

Важливим засобом для посилення вказівної та стилістичної функцій при творенні нових дейктичних засобів є вказівна частка *во* (див. моделі 2, 5а–г). Особливістю вказівних часток *вот*, *вон* є те, що вони творять змішані типи поєднуваності (див. моделі 4в, 4г, 5в, 5г), які рідше зустрічаються.

Частка *вон* перебуває в омонімічних зв'язках із імперативним вигуком *геть*, який виражає наказ швидко зникнути і має найвищий ступінь інтенсивності ознаки.

Аналізовані частки є дублікатами вказівної частки *во*, тому їхнє функціонування у мовленні львів'ян є однаковим.

Частка *то* (*то 'то*) 'це', 'оце', 'ото', 'то'. Активно побутує у мовленні львів'ян фразова вказівна частка *то*, яка є також і часткою літературною. У львівському мовленні цій частці властиве більше функціональне навантаження, ніж іншим літературним часткам-відповідникам *ото*, *це*, *оце*, що, ймовірно, зумовлено впливом польської мови попередньої доби (пор. укр. *то* / п. *то*). Як високочастотна, частка *то* у львівському мовленні побутує в широкому діапазоні КСФ, її вживають львів'яни різного віку. У мовленні одного інформанта можуть функціонувати й аналізована вказівна частка, й інші рівноцінні літературні вказівні частки за умови, коли інформатор намагається контролювати своє мовлення, "олітературнювати" його.

Вказівна частка *то* може мати діалектну редульовану форму *то 'то* з тотожними функціями, яка здебільшого побутує у мовленні львів'ян старшого віку.

Частки *ось*, *от*, *ото*, *це*, *оце*, *он*. У мовленні львів'ян побутують також вказівні частки – *це*, *оце*, *он*, *от*, *ото*, властиві також і літературній мові, які частіше вживані освіченими львів'янами середнього, молодшого покоління; побутують вони у публічному мовленні.

У сучасному львівському мовленні ці частки, як і вказівні частки *во*, *а 'во*, *вот*, *вон*, *то*, виконують роль своєрідних слів-жестів та служать для додаткової вказівки на місце перебування предмета, який знаходиться в полі зору суб'єкта [1: 506]. Вказівні літературні частки *ось*, *от*, *он* при перелічуванні вказують на послідовність у розташуванні предметів або дій [там само], як і вказівні діалектні частки *вот*, *вон*.

Висновки. Вказівні частки є вагомим складником дейктичного репертуару сучасного львівського мовлення, в якому продуктивніше порівняно з літературною мовою та

діалектним оточенням представлено дейктичну функцію, увиразнену: 1) уживанням діалектних і літературних часток диференційовано щодо вікової, соціальної маркованості мовців та КСФ та 2) здатністю часток *во*, *вот*, *вон* творити нові дейктичні засоби.

Діалектні аналізовані частки та їх редуplikовані форми притаманні мовленню здебільшого всіх вікових груп, однак найкраще їх зберігають у своєму мовленні львів'яни старшого віку. Їхнє функціонування має обмеження щодо сфер побутування, зокрема редуplikованих форм, творених за моделями 2, 4, 5а–г, які львівська інтелігенція намагається не вживати, особливо у ПОС.

1. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. / За заг. ред. І. К. Білодіда – К., 1969.

THE DEMONSTRATIVE PARTICLES IN MODERN LVIV SPEECH

Galyna Sikora-Lytvyn

The observations about the repertory of the demonstrative (deictic) particles in modern Lviv speech are presented, the structural, semantic and functional features are described; the peculiarities of particle functioning in modern Lviv speech and in comparison with dialectal surroundings and literary language are examined.

Key words: *Lviv speech, demonstrative particle, deictic repertory of means.*

ЕТНОНИМИ ЯК ХАРАКТЕРОЛОГІЧНІ НАЗВИ В ПОКУТСЬКО-БУКОВИНСЬКИХ ГОВІРКАХ

Л. Я. Колеснік

(Київ)

Проаналізовано функціонування назв осіб за національністю у покутсько-буковинських говірках, зокрема у характерологічній функції та у функції вторинних номенів.

Ключові слова: *етнонім, говірка, характерологічна назва, вторинний номен.*

На Буковині проживають українці, румуни, молдавани, росіяни, поляки, білоруси, євреї, що посилює роль етнонімів у мовленні регіону; у Сторожинецькому р-ні Чернівецької обл. проживають також нащадки німців і поляків. Найчастотнішими у вживанні в покутсько-буковинських говірках є етноніми: ¹руск'і (Рух.), руса¹ки (Кап.) ка¹цани (Рух.), мос¹кал'і (Б.-П., Луж.) 'росіяни'; у значенні 'німець' поширені назви

¹н'імец (Ст.Вов, Паш., Луж., Рашк., Вл.), *шваб* (Б.-П.); фіксуємо лексеми *по¹л'ак* 'поляк' (Пашк., Б.-П.), акцентний варіант *пол'ак* 'тс' (Луж., Ст. Вов.), *л'а¹хи* (Рух.) 'поляки'; номени *ру¹мун* (Паш., Б.-П., Ст. Вов., Рух., Пан., С.К.), *ру¹мин* (Кап., Рукш., Вл.), *рум'ін* (Под., Рашк.), *ри¹мун* (Яр., Рашк., Луж.) – у значенні 'румун'; у значенні 'молдаванин' фіксуємо назви: *молда¹ванин* (Паш.), *молдо¹ван* (Б.-П., Лаш.), *молду¹ван* (Рукш.). Для називання євреїв національності по всій досліджуваній території поширена назва *жид*.

Крім ідентифікації осіб за національністю ці назви виконують характерологічну функцію. Стійкими у свідомості діалектоносіїв є стереотипи про характерні риси вдачі людини відповідної національності, зокрема, назва *жид* 'єврей' – хитра людина, людини, яка займається торгівлею; нечесна людина: *Кажут "жид" на того / хто дужи хитрий / ни хочи робити / обдур'ює ґторг'їл'ї* (Рух.); *Котрий к'репо з'нає ґс'о робити і з'р'їими ком'їрсувати і / обшем / продавати і купувати / то тожи ка'зали / шо ґ'него голо'ва жи'д'їуска* (Рашк.). Тривале перебування Буковини під гнітом чужинців зумовило неприязне ставлення до представників панівних етносів, пор.: у номінації нерозумної, невмілої людини: *Ка'зали: "Ти – турок!" // А на кого казали? // А дажи ї так ка'зали / от укра'їйниц / а шос в'ін'роби ни по-українски / і ґни ґже ґого нази'вали / шо ти – турок* (Под.); аналогічно вживають і етнонім *молда¹ван*: На кого ще можуть сказати "молдаван"? // *ґак'шо та'кий дур'ний* (Рух.).

Для називання осіб за національністю, зокрема румунів, у покутсько-буковинських говірках використовують вторинні номени: *жан'дар* 'румун': *Жан'дар'ї ка'зали // На любого румуна казали? // Да-да // Ру'м'їни / жан'дар'ї* (Рашк.), *посто'ли* 'тс': *ґ Черн'їу'ц'ах дошч і'де / ґ Хоти'н'ї с'лиз'ко / ут'їкаїте посто'ли / бо чоботи б'лиз'ко // Посто'ли – на ру'мун'їу* (Рух.)

До назв, які характеризують людину за національністю, зараховуємо й ті, які використовують для самоідентифікації. Так, жителі Хотинського р-ну вживають назву *хо'хол*, *ха'хол* (Рух.): *Ми хох'ли шчи'тайемса // Це хто так вас називав, росіяни? // Н'е / та'ки в'ід'коли ми* (Мал.). Діалектоносії відзначають, що ця назва є більш сучасною: *Це / шо ха'хол / це су'часне* // (Рух.). Як застаріла поширена зневажлива назва *во'локи* 'українці' (Рух.): *а'ле на нас ка'зали шче во'локи // А чого? // Це була Во'лох'їя ко'лис за Мол'даўського кн'а'з'їўства* // (Рух.)

Етноніми в покутсько-буковинських говірках функціонують як антропоніми – прізвиська: *ґ нас су'с'їда / во'на сама з Кол'ін'к'їу'ц'їу' / али п'р'їзвишче зари Дудка (не з'найу ґа'ке по-д'ї'вочому) / то ґї кажут Молда'ванка // Ґ'ван Молда'ван / Та'мара Молда'ванка* (Рух.); *Тут ґе чуло'в'їк / в'ін і не ру'мин / і ни молду'ван / то то ґе / шо*

т'рошки йїх там йе // Гага¹уз! / н'росто¹ кажут – Г'р'їшка Гага¹уз (Рукш.); або прізвища – *Фа¹м'їл'їйа¹ була Молдо¹ван тут* (Рашк.)

Отже, етноніми в покутсько-буковинських говірках поширені не лише в номінативній функції, часто вони є характерологічними назвами і виконують роль вторинним номенів.

Обстежені говірки: Хотинського р-ну, Чернівецької обл: Рух. – Рухотин, Кап. – Каплівка, Паш. – Пашківці, Рашк. – Рашків, Вл. – Владична, Рукш. – Рукшин, Яр. – Ярівка, Мал. – Малинці; Сторожинецького р-ну: Б.-П. – Банилів-Підгірний, Пан. – Панка; Новоселицького р-ну: Под. – Подвірне; Глибоцького р-ну: Ст.Вов. – Старий Вовчинець; Кіцманського р-ну: С.К. – Стрілецький Кут, Лаш. – Лашківка, Луж. – Лужани.

ETHNONYMS AS CHARACTERIZING NAMES IN LOCAL DIALECTS OF POKUTTYA AND BUKOVYNA

Ludmyla Kolesnik

The functioning of person names in Pokuttya and Bukovyna dialects according to nationality is analyzed; especially the characterizing function and the secondary nomens function are described.

Key words: *ethnonym, dialect, characterizing name, secondary nomen.*

НАРОДНІ НАЗВИ ШЛЯХІВ СПОЛУЧЕННЯ У ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКОМУ ДІАЛЕКТНОМУ МОВЛЕННІ

І. М. Потанчук

(Кам'янець-Подільський)

Подано апелятиви, що структурують лексико-семантичні групи “дорога” та “стежка” народної географічної термінології західноподільських говірок, визначено мотивацію номенів, їх фонетичні та граматичні особливості.

Ключові слова: *лексико-семантична група, номінація, географічний термін, лексема.*

У сучасній літературній мові слово *дорога* як назва шляхів сполучення має такі семантичні диференційні ознаки (ДО): 1) ‘смуга землі, по якій їздять і ходять’; 2) ‘місце для проїзду, проходу’.

У західноподільських говірках лексико-семантична група (ЛСГ) “дорога” представлена трьома рядами географічних термінів (ГТ) за ДО: ‘моцність’ та ‘немоцність’ (*шосейна дорога* і *грунтова дорога*); ‘розташування в просторі’ – (*перехрестя доріг*).

Очевидним є важливе народногосподарське значення шосейних доріг як основних транспортних шляхів, що сполучають міста, селища та села. Звідси – зацікавленість мовців у їхній номінації, що спричиняє велику кількість синонімічних народних назв. Грунтові дороги переважно пролягають між полями або частинами населеного пункту. Відсутність твердого покриття перешкоджає їхньому широкому народногосподарському використанню. Відтак зацікавленість у найменуванні невисока, що виявляється у нечисленності семантичного ряду.

Для відображення семи ‘шосейна дорога’ респонденти використовують апелятиви: *ас^лвал’т*, *ас^лвал’тна т^лраса*, *бе^нтон:а т^лраса*, *бита до^лрога*, *бру^к’їўка*, *бур^к’їўка*, *бур^коўка*, *до^лрожка*, *камйе^нка*, *му^лрованка*, *наси^н*, *сипанка*, *су^лша*, *со^лша*, *ил’ак*, *ил’ах* (тс. з семантикою “тверда дорога” у степових говірках (4: 204)), *шо^лсе*, *шо^лсеїка*, *шо^лсеїна до^лрога*, *ще^нб’їонка*.

З-посеред зафіксованих 20 лексем та їхніх фонетичних варіантів маємо 4 двослівні назви, у яких відображена потреба мовців точніше схарактеризувати реалію. Двослівні найменування передаються словосполученнями з атрибутивними відношеннями, що виражені залежними прикметниковими компонентами *ас^лвал’тна*, *бе^нтон:а*, *шо^лсеїна*, які вказують на характер покриття. Дієприкметниковий компонент *бита* вказує на ознаку ‘в’їждженість, уторованість’. Зауважимо також, що, “функціонуючи у мові, двоскладні словосполучення (*бетонна дорога*, *брукована дорога*, *шосейна дорога*) стали базою для утворення універбів (*бетонка*, *бруківка*, *шосейка*)” [8: 8]. Так само утворилися загальномовний ГТ *му^лрованка*, *сипанка* та діалектні лексеми *камйе^нка*, *ще^нб’їонка*. Назви *сипанка*, *наси^н* мотивуються ознакою ‘сипаний, насипаний’. Найменування *су^лша*, *со^лша*, *ил’ак*, *ил’ах*, *шо^лсе* актуалізують ознаку об’єкта антропогенного походження ‘призначення для їзди, руху транспорту’. Отже, для інформантів найважливішою ознакою у найменуванні поняття “шосейна дорога” є характер покриття.

Народні назви, що передають зазначену вище семантику, репрезентують місцеві фонетичні особливості. На прикладі найуживаніших на досліджуваній території діалектних лексем *су^лша*, *со^лша*, що у багатьох н.пп. функціонують як дублетні, фіксуємо субституцію [o]<[y] в ненаголошеній позиції. Крім того, варіанти *су^лша*, *до^лрошка*, на нашу думку, є взірцями типового подільського укання в подільському говорі взагалі та в західноподільських говірках зокрема. Припускаємо, що діалектні лексеми *су^лша*, *со^лша* могли утворитися внаслідок метатеми у слові *шо^лсе* (важкому для вимови французькому

запозиченні). Як зауважує С. Бевзенко, приблизно у 30-х рр. XX ст. закріпився в літературній мові за середнім родом іменник *шо|се* [2: 101]. Лексема *суша* “шосейна дорога” побутує з незвичною акцентуацією. Ось що повідомляє інформант з с. Вишнівчик Чемеровецького р-ну Хмельницької обл. про особливості номінації такого ГО: *бру|кована чи шо|сеїна до|рога ў нас нази^{el}вайут су|ша або суша по п|раве^uл'ному //*. Тобто наголос на першому складі сприймається як нормативний.

Аналогічно (внаслідок метатези) утворилися діалектизми *бур|коўка*, *бур|к'іўка* із загальноновживаного ГТ *бру|к'іўка* (тс. у гов. Кіровоградщини [3: 34]).

Діалектизм *ил'ак* (пор. загальноновживане *ил'ах*) відображає субституцію в системі консонантизму *[x] < [к]*, яка постала завдяки зближенню лексеми з нім. *Schlag* [7: 21].

Сема ‘грунтова дорога’ репрезентована невеликою кількістю номенів, а саме: *грунто|ва до|рога*, *г|рунт'іўка*, *г|рунтоўка*, *пол'о|ва до|рога*. Отже, основними мотиваторами у номінації виступають іменники *грунт* і *поле*. Аналізований ряд має однакову кількість однослівних та двослівних номенів. Найчастотнішою є назва *пол'о|ва до|рога*, що є свідченням того, що мовці надають перевагу ДО ‘розміщення ГО відносно іншого’, а саме: *дорога між полями*.

Фонетичною особливістю аналізованого семантичного ряду народоназв є відсутність літературно нормативного проривного задньоязикового *г* (грунт).

За нашими матеріалами, серед репрезентантів семи ‘*перехрестя доріг*’ переважають деривати, утворені за допомогою префіксально-суфіксальних формантів (найчастіше – *пере-*, *роз-*, *-ок-*) від коренів іменників *хрест*, *вила*, *дорога*: *перек|р'осток*, *перех|рес'ц'а*, *перех|р'осток*, *роз|вилка*, *роздо|рожжя*, *роздо|рож'є*, *роздо|р'іж:а*, *роздо|р'іж':а*, *роздо|р'іж'а*, *хре^uсто|вина*.

Російськомовний вплив особливо позначився на лексемі *перек|р'осток* з широкою територією побутування. Зазначені лексеми дають змогу зауважити такі діалектні фонетичні особливості: субституцію приголосних (*[к] : [х]*); кореляцію за м'якістю – твердістю (*[р] : [р']*), наявністю – відсутністю подовження м'яких приголосних іменників с. р. II відміни.

ЛСГ “стежка” за ДО ‘розміщення ГО відносно іншого’ та ‘розмір ГО’ загалом може структуруватися такими синонімічними рядами: *стежка за селом*, *стежка між городами*, *стежка у лісі*; *широка стежка*, *вузька стежка* і т.ін.

Однак, за нашими матеріалами, такої широкої диференціації у говірковому просторі ми не виявили. Очевидно, це пов'язано з двома чинниками: 1) зі зміною способу пересування (люди частіше їздять, ніж ходять); 2) не мають особливої потреби іменувати неважливі у їхньому розумінні ГО.

Зафіксовану апелятивну лексику згруповано у 2 ряди сем ‘стежка (в загальному значенні)’ та ‘стежка між городами’.

Сема ‘стежка (в загальному значенні)’ на західноподільському діалектному просторі означена лексемами *до^урошка*, *до^ур’ішка*, *пол’о^ава до^арога*, *про^ам’іжок*, *с^атешка* (в усіх н.пп) (1: II, к. № 320), *сте^ажина*.

Назва *с^атежка* відома у слов’янських мовах і мотивована давньою семантикою кореня “встигати, поспішати” (6: V, 406). Спільнокоренева лексема *сте^ажина* має типовий твірний суфікс на позначення місця. Закономірним є вживання лексем *до^урошка*, *до^ур’ішка*, у яких завдяки демінутивним суфіксам задекларована ознака ‘невелика дорога для ходіння’. Побутування вузькоговіркових лексем *п’і^ахурка*, *про^ам’іжок* мотивоване твірними основами Загальноновживаний ГТ *пол’о^ава до^арога* на позначення семантики “стежка між полями”, на нашу думку, засвідчує перехід *дорога* ↔ *стежка*. Аналогічні номени вживаються у Закарпатській обл. Так, за матеріалами “Лінгвістичного атласу...”, для передачі семантики “стежка, доріжка” мовці використовують такі лексеми: *п’і^ашак*, *п’і^ашнік*, *п’і^ашач’ка*, поодинокими вкрапленнями є *сте^ажка*, *дорі^ажка*, *до^уруї^ажка*, *дорі^ажка* (5: II, к. № 211).

Пари номенів семантичного ряду *до^урошка* – *до^арога*, *сте^ажина* – *с^атешка* демонструють форми з давнім повноголоссям та чергуванням голосних фонем, а також виявляють субституцію за дзвінкістю / глухістю.

Найчастотнішим репрезентантом семи ‘стежка між городами’ є лексема *ме^ажа*, що й зрозуміло, бо зазвичай по межі проходить стежка між полями чи городами. Крім того, іменуючи ‘стежку між городами’, мовці кажуть: *б’і^ажа^ачок*, *поло^аса*. Уживання вузькоговіркової лексеми *б’і^ажа^ачок* мотивоване коренем дієслова *бігти*: *а ме^ажа м’іж го^ародами / то ми ^акаже^ам б’і^ажа^ачок // вот йак б’і^агайт ^ад’іти там / по ^атім б’і^ажач^аку / то ми так ^акаже^ам // так назі^авайе^ац’а //*

Отже, народні назви шляхів сполучення на досліджуваному говірковому просторі представляють типові загальноукраїнські моделі номінації та діалектні й вузькоговіркові особливості.

1. Атлас української мови: В 3 т. – Т. 2. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі / Ред. тому Я. В. Закревська. – К.: 1988; 2. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни і словотвору). – Ужгород, 1960; 3. Громко Т. В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) / Відп. ред. В. В. Лучик. – Кіровоград, 2000; 4. Громко Т. В. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. – К.–Кіровоград, 1999;

5. Дзензелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської обл. України (лексика). – Ужгород, 1958–1993. – Ч. I–III.; 6. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О. С. Мельничука. – Т. 1–5. – К., 1982–2006; 7. Кочерган М. П. Німецькі лексичні запозичення в південно-західних говорах української мови // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 19–23; 8. Сірик С. В. Назви доріг в українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Запоріжжя, 1998.

PEOPLE NAMING OF THE WAYS OF COMMUNICATION IN WEST PODILYA DIALECTAL LANGUAGE

Iryna Potapchuk

The study gives the appeals that construct lexic and semantic group “road” and “footway” in folk geographical terms of West Podilya dialects. Word-forming motivation of nomens their phonetic and grammatical features are distinguished.

Key words: *lexic and semantic group, nomination, geographical term, lexem.*

ДИНАМІКА ЛЕКСИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЇЖІ В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ

М. О. Волошинова

(Луганськ)

Назви їжі українських східнослобожанських говірок проаналізовано з метою виявлення динамічних тенденцій в окресленій ТГЛ.

Ключові слова: *номен, лексема, східнослобожанські говірки, динамічні зміни.*

Як зауважує З. Т. Ганудель, вивчення побутової лексики українських говорів необхідно здійснювати для того, щоб відстежити складні процеси трансформації, які швидко відбуваються в цій лексичній групі [2: 3]. Л. О. Власова вважає, що головне завдання сучасних діалектологів полягає у фіксуванні й збереженні наявного шару лексики, деякі елементи якого поступово зникають разом з певними поколіннями діалектоносіїв [1: 2].

Актуальність дослідження зумовлена тим, що виявлення динамічних процесів у тематичній групі лексики (ТГЛ) “Назви їжі” в українських східнослобожанських говірках ще не були предметом спеціального вивчення.

Метою розвідки є аналіз динамічних змін у назвах їжі в українських східнослобожанських говірках. Джерела дослідження – польові записи діалектного

матеріалу, здійснені протягом 2009–2012 рр. у 53 східнословобожанських говірках; “Словник української мови” за ред. Б. Грінченка (далі Словник) (4); етнографічна розвідка В. І. Іванова “Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии”(3).

Незмінність (сталість) лексики на позначення їжі проілюструємо на прикладі сем ‘невеликий варений виріб, зліплений з тіста й начинений сиром, ягодами, картоплею’, яку в досліджуваних говірках реалізують номени *ва|рени^ек* (Берез, Білвод, Білкур, Біллуц, Дмит, Донц, Калм, КарвСол, Кол, Кон, Кр, Куз, Мак, МалХ, Марк, Міл, Новай, Новб, Новоах, Новч, Пав, Пет, Підгор, Піщ, Поб, По, Сем, Ст, Тар, Червпоп, Чмир, Шпот), *ва|рени^еки* (Біллуц, Бонд, Бут, Вар, Висч, Лим, Мик, Павл, Півн, Підгор, Прос, Сват, Смол, Солід, СтЛуг, Стріл, Тр), *ва|рени^ечок* (Білкур, Біллуц) *ва|рени^ечки* (Біллуц, Плуг, Тр). З таким самим значенням репрезентант *ва|рени^ек* зафіксовано у Словнику Б. Грінченка: *вареник* ‘род вареного пирожка съ творогом, ягодами, кислой капустой, макомъ, выжимками коноплянаго сѣмени и пр.’. Ум. *вареничок* (4: 1, 126) та в етнографічній праці В. Іванова, де номен *ва|рени^еки* побутує і як повсякденна страва: “...часто варять вареники” (3: 122), і як елемент обрядового харчування: “...потомъ молодая съ дружками варить капусту и вареники” (3: 126), “угощаетъ их ... на Маслянной варениками съ сыромъ и сметаною” (3: 908). Отже, при зіставному аналізі семи на двох хронологічних зрізах не спостерігаємо динамічних змін.

Сему ‘виготовлений для приготування вареників, розкачаний як корж шматочок тіста, який іноді варять і без начинки’ реалізують лексеми *вар’а|ниці’а* (Бівод, Білкур, Біллуц, Бонд, Бут, Висч, Дмит, Донц, Калм, КарвСол, Коляд, Кон, Кр, Куз, МалХ, Марк, Мик, Мороз, Новай, Новб, Новч, Павл, Пав, Петр, Півн, Підгор, Піщ, Плуг, Прос, Сват, Сем, Смол, Солід, Ст, Тр, Чмир, Шпот), *га|лушка* (Бівод, Кол, Новоах, Підгор, Поб, Сват, Тар, Червпоп), *л’і|нів’і ва|рени^еки* (Берез, Коляд, Кр, Новб, Новч, Стріл), *’вушка* (Білкур, Біллуц, Кол, Новай), *к’л’о|цки* (Куз, Ст), *к’л’о|цки* (Підгор), *’ушка* (Павл, СтЛуг), *рван’ці* (Тар). У Словнику з тотожним значенням зафіксовано лише лексему *варе|ница* ‘круглые или четырехугольные раскатанные кусочки тѣста, сваренные въ водѣ; это часто тѣ кусочки, которые были приготовлены для вареников, но остались за неимѣніемъ начинки; варятся тогда вмѣстѣ съ варениками’ (4: 1, 126) та *га|лушка* (3: 268). Інші номени, зафіксовані Словником на позначення інших реалій.

Сему ‘виріб з тіста зварений в олії’ репрезентовано в східнословобожанських говірках лексемами *’понч’и^ік* (Берез, Куз, Пет, Червпоп, Чмир), *’понч’и^іки* (Білвод, Дмит, Кол, Куз, Мик, Плуг, Тр), *пам’пушки* (Білкур, Ос, Підгор, Сем, СтЛуг), *пампуш|ки* (Бонд, Тр), *’розенц’і* (Біллуц), *ор’и|шки* (Бут, Мак, Піщ, Прос), *гор’и|шок* (КарвСол), *кни^еш’і* (Вар), *коржик* (Кон), *вергу|ни* (Кр, Ст), *х’ворост* (Мик, Новай, Підгор, Тар, Тр, Чмир), *’форост*

(Смол, Шпот), *кру^лченик* (Новай), *х^лрусти^еки* (Поб), *вушка* (Сват, Шпот), *кориш* (Смол, Ст, Стріл, Шпот). У Словнику номени *вергун* = *розанець* подано з близьким значенням ‘сладкое печеніє; хворость, хрусты’ (4: 1, 134; 4, 30), а маніфестант *ор^лішок* – ‘печенье: кусочки тіста, изжаренные в маслѣ или салѣ’ – з тотожним (4: 3, 63]. У розвідці В. Іванова також виявлено “у богатыхъ ... в праздники пироги, блины, орѣшки” (3: 71).

Сему ‘суп (борщ) із квашеної капусти’ маніфестовано на досліджуваній території назвами *капус^лн’ак* (Білвод, Білкур, Біллуц, Вар, Висч, Дмит, Донц, Калм, Кол, Коляд, Кон, Кр, Куз, Лим, Мак, Мик, Новай, Новб, Новч, Ос, Павл, Пав, Пет, Підгор, Піщ, Плуг, Поб, Сват, Сем, Тр, Червпоп), *ка^лпуста* (Біллуц, Бонд, Донц, Коляд, Кон, Марк, Пав), *кислий бориш* (Берез, Вес, Новай, Новб, Прос, СтЛуг, Ст, Стріл), *бориш* (КарвСол, Марк, Новоох, Новл, Солід, Чмир). Словник з тотожним значенням подає номени *ка^лпуста*, *ка^лпусняк* (4: 2, 218). Зафіксовано цю назву й у праці В. І. Іванова: “...варятъ бориць съ масломъ и капусту...” (3: 735).

Отже, наведений матеріал дає підстави стверджувати про наявність динамічних змін у лексиці на позначення їжі, оскільки на сучасному етапі семи репрезентовано значно більшою кількістю назв. Незмінність (сталість) демонструє лише сема ‘невеликий варений виріб, зліплений з тіста й начинений сиром, ягодами, картоплею’, кількість репрезентантів якої на двох часових зрізах збігається.

1. Власова Л. А. Лексика кухонной утвари и посуды в орловских говорах: Дис. ... канд. филол. наук. – Орел, 2002; 2. Ганудель З. Т. Бытовая лексика украинских говоров Восточной Словакии (названия пищи, посуды и утвари): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1980; 3. Иванов В. И. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края. – Харьков, 1898. – Т. 1; 4. Словарь української мови: У 4 т. / За ред. Б. Грінченка. – К., 1958–1959. – Т. 1–4.

Берез – с. Березівка, Новописковський р-н; Білвод – смт Біловодськ; Білкур – смт Білокуракине; Біллуц – смт Білолуцьк; Бонд – с. Бондарівка, Марківський р-н; Бут – с. Бутове, Старобільський р-н; Вар – с. Варварівка, Кременського р-н; Вес – с. Веселе, Марківський р-н; Висч – с. Височинівка, Марківський р-н; Дмит – с. Дмитрівна, Новоайдарський р-н; Донц – с. Донцівка, Новописковський р-н; Калм – с. Калмиківка, Міловський р-н; КарвСол – с. Караван-Солодкий, Марківський р-н; Кол – с. Коломийчиха, Сватівський р-н; Коляд – с. Колядівка, Новоайдарський р-н; Кон – с. Кононівка, Біловодський р-н; Кр – м. Кременна; Куз – с. Куземівка, Сватівський р-н; Лим – с. Лиман, Старобільський р-н; Мак – с. Макіївка, Кременський р-н; МалХ – с. Малохатка,

Старобільський р-н; Марк – смт Марківка; Мик – с. Миколаївка, Станично-Луганський р-н; Міл – с. Мілуватка, Сватівський р-н; Мороз – с. Морозівка, Міловський р-н; Новай – смт Новоайдар; Новб – с. Новобіла, Новопсковський р-н; Новл – с. Новолимарівка, Біловодський р-н; Новоах – с. Новоахтирка, Новоайдарський р-н; Новч – с. Новочервоне, Троїцький р-н; Ос – с. Осинове-1, Новопсковський р-н; Павл – с. Павленкове, Новопсковський р-н; Пав – с. Павлівка, Білокуракинський р-н; Пет – с. Петрівка, Сватівський р-н; Півн – с. Півнівка, Міловський р-н; Підгор – с. Підгорівка, Старобільський р-н; Піщ – с. Піщане, Старобільський р-н; Плуг – с. Плугатар, Біловодський р-н; Поб – с. Победа, Новоайдарський р-н; По – с. Попівка, Білокуракинський р-н; Прос – с. Просяне, Марківський р-н; Сват – м. Сватове; Сем – с. Семикозівка, Біловодський р-н; Смол – с. Смолянинове, Новоайдарський р-н; Солід – с. Солідарне, Білокуракинський р-н; СтЛуг – Станично-Луганське; Ст – м. Старобільськ; Стріл – с. Стрільцівка, Міловський р-н; Тар – с. Тарасівка, Троїцький р-н; Тр – Троїцьк; Червпоп – с. Червонопопівка, Кремінського р-н; Чмир – с. Чмирівка, Старобільський р-н; Шпот – с. Шпотине, Старобільський р-н.

DYNAMICS OF VOCABULARY OF THE FOOD'S NAMES IN UKRAINIAN EAST SLOBOZHANSK DIALECTS

Marina Voloshinova

The comparative analysis of the food's names recorded in Ukrainian East Slobozhanshchina dialects was done in the article using the historical sources to show dynamic tendencies in the investigated thematic vocabulary group.

Key words: *nomen (name), lexeme, East Slobozhanshchina dialects, dynamic modification.*

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ КАТЕГОРІЙ ДІАЛЕКТНОГО ТЕКСТУ (НАДДНІСТРЯНСЬКІ ТЕКСТИ ПРО ЧУДА)

І. Р. Романина

(Львів)

На матеріалі текстів про чуда з наддністрянського говору розглянуто основні формальні засоби вираження діалектного тексту на різних рівнях мовної системи. Виявлено їх текстову перспективу.

Ключові слова: *діалектний текст, текстові категорії, мовні засоби.*

Діалектні тексти (ДТ) дають змогу виявити й зафіксувати ті риси говіркової системи, яких не змогли засвідчити атласи, словники та наукові студії. У сучасній діалектології

актуальними і нагальними є нові напрями досліджень діалектного тексту, зокрема лінгвокогнітивних та прагматичних параметрів ДТ буковинських говірок [6], граматики говірки у світлі тексту [2], типології висловлень у структурі ДТ-оповідей східностепових говірок [5] та ін. Як зауважує П. Ю. Гриценко, діалектний текст “репрезентує реальне буття мови, склад, функції мовних одиниць, динаміку їх форми і змісту” [1: 16] (див. також: [6]); тому описи текстової поведінки мовних явищ є особливо важливими. Джерелами дослідження слугували наддністрянські ДТ про чуда, записані у говірках упродовж 2010–2011 рр. на Львівщині.

Критеріями аналізу діалектного тексту є специфічні категорії – основні властивості й ознаки тексту, що під час творення та сприймання інтегрують його частини в інформаційне ціле і відображають мовну діалектну структуру тексту. Дотепер проблема виділення та дефініції текстових категорій залишається дискусійною [див.: 6: 73–76; 3; 4]. Аналіз ДТ про чуда дає підстави окреслити такі текстові категорії: цілісність, зв’язність, членованість, інформативність, референційність, інтертекстуальність, антропоцентричність, континуум. У формальній структурі тексту вияви текстових категорій реалізуються на трьох рівнях: лексичному, граматичному та синтаксичному.

Лексичні одиниці мови є формальними та смисловими виявами більшості текстових категорій. Із-поміж лексичних виявів категорії цілісності та зв’язності (когезії) відзначимо повтори, які є “не лише засобом зв’язності, але й актуалізації важливої інформації” [6: 78], а саме:

- абсолютний повтор: *та|киї ка|л'іка буў ... з|найете ка|л'іка не" |годен дес' іти / каже" в'із'м'іт' і набе|р'іт ми|н'і ў фл'аш|чину во|ди* (с. Бориничі Жидач. р-ну); повтори на рівні “словосполучення” – “слово”: *на С'в'іт'ії го|р'і |с'іла на гу|р'і* (с. Білий Камінь Золоч. р-ну);
- повтор спільнокореневих слів: *в'іт|праў|л'айут там/ так/ в'іт|п|рава там йе* (м. Бібрка Перемишл. р-ну), *а |л'уди приїш|ли ... за тоў л'і|чебноў |водоў ... / ми приїш|ли за |водоў шо|б л'і|чити* (с. Середкевичі Яворів. р-ну); *ка|зали на с'х'іт |сонц'і іти / йак |сонце" бу|де схо|дило"* (с. Унів Перемишл. р-ну);
- повтор синонімів, функція яких полягає у поясненні чи конкретизації: *і ту поя|вило"с'а/ ну йак дже"ре"ло/ во"да* (с. Білий Камінь Золоч. р-ну); зважаючи на специфіку тематики текстів – про чуда – синонім часто є результатом метафоризації: *наз|ваў ту плашч'іў|ниці'у старо|давн'у шо йі|йі не" з|нати |к'іл'ко" л'іт ўже/ то с ста|рих це"р|коў/ наз|ваў о"нучойу ... то ж йе страш|не/ то йе св'а|т ин'а* (с. Жуличі Золоч. р-ну); *і в'ін ў|мивс'а тойу во|дичкойу / але ўже |було за|сунуто / ота|ко |видите з |р'іўчика |було / а то ў'сі ле|т'ат ду |тойі кри|ниці'і |митис' / а то |Боже |т'іло скр'із' / то ш те"че с |тойі*

/ то ш йе сила Божя (с. Бориничі Жидач. р-ну). Для ДТ характерні також синоніми, які формують гіперо-гіпонімічні пари, наприклад: йе та¹ка ху¹роба/ ху¹л'ера ... ни^е було^у ўже тойі б'іди (м. Бібрка Перемишл. р-ну); а також діалектно-літературні дублети, що пов'язано з бажанням носія говору пояснити діалектне слово: ту та¹кий буў .../ ка¹зали ва¹лок/ а то та¹кий р'іў/ найете р'івец (Білий Камінь Золоч. району). Збагачують, урізноманітнюють мовлення діалектоносія, а також уточнюють подану інформацію синонімічні повтори, кожен наступний із яких доповнює попередній.

Із-поміж граматичних засобів текстових категорій виділимо, зокрема, займенники та сполучники. Засобами категорії зв'язності (когезії) є насамперед займенники в анафоричній функції – ту ше Мат'інка Божя зйавилас'а ... во¹на зйавилас'а і там йак п'іт ц¹ерквою ў голу¹бому п'ід¹н'алас'а до¹го¹ри (с. Пługів Золоч. р-ну), Мат'ір Божя йш¹ла/ і во¹на / на С'в'іт'іі го¹р'і с'іла на гу¹р'і/ спочи¹вати і захо¹т'іло¹с'а йї во¹ди (с. Білий Камінь Золоч. р-ну), йа¹кйіс' при¹шоў хлоп¹чина / при¹вели / і в'ін ўмив¹с'а тойу во¹дичкою (с. Бориничі Жидач. р-ну) – та, рідше, у катафоричній: ма¹шиною/ т¹росом ст'аг¹нули то [...] ў бе¹зодн'у к'єнули хрест (с. Пługів Золоч. р-ну).

Мовним засобом категорії антропоцентричності є особові займенники: дес' ка¹зали хус¹тину були по¹в'ісили / ну йа не" вид'іла тойі хус¹тини шо буду бре"¹хати // і кажут ўс'і си поро¹схо¹дили / може йа¹ка б'ідна ж¹с'іночка знайете йа не" ди¹вуйус'а / ўз'ела заб¹рала ту хус¹тину (с. Бориничі Жидач. р-ну).

Сполучники в тексті, які “відтворюють рівноправний і нерівноправний зв'язок, поєднуючи синтаксичні одиниці” [6: 88], є мовними засобами категорії зв'язності. Зокрема єднальні сполучники презентують рівноправний сурядний зв'язок: Лаго¹доўс'кий буў ка¹л'іка / і прис¹нилас'і йї¹му Мат'інка Божя шо¹ йе в л'іс'і во¹да йа¹ка йї¹го о¹здоровит ... і в'ін по¹бачиў ў с'в'ітл'і / йак в'ін при¹шоў йї¹му зйавилас'і Мат'ір Божя і по¹бачиў воду і в'ін по¹миў ноги і зразу стаў на ноги // і так йак в'ін стаў на ноги / в'ін ўже побуду¹ваў тут ц¹еркву і так те дже¹ре¹ло / і так се¹ло по¹йавилос'і (с. Унів Перемишл. р-ну). Підрядний (нерівноправний) зв'язок забезпечують підрядні сполучники та сполучні слова, серед яких – з'ясувальні: п¹равда/ ж¹и з Гава¹речини д'іти пасли там ку¹рови/ і бачили/ ж¹и там на д¹ерев'і пойавилас'і ... Мат'ір Божя (с. Білий Камінь Золоч. р-ну); причини, місця: ни мо¹г'ли йї¹го до¹ни¹тати т'і ш¹л'еч:і/ бо¹ ў т'іі к'ім'нат'і де в'ін си¹д'іў/ в'ін про¹сиў ўс'іх/ ўс'і кл'а¹кали і ўс'і мо¹лили (с. Жуличі Золоч. р-ну); часу, які вказують на одночасність того, про що йдеться в головному й підрядному реченнях: йак во¹на йш¹ла по¹лем/ [...] то¹ так там зир¹но там/ чи тра¹ва/ чи шо в'ідр'із¹н'алас'і (с. Білий Камінь Золоч. р-ну) та ін.

ДТ – складна, надреченнева структурно-сміслова одиниця. Тому на синтаксичному рівні реалізуються насамперед категорії цілісності, зв'язності, інформативності та антропоцентричності (підкатегорія адресантності). Неповні висловлення в діалектному тексті часто творять повну (зрозумілу) змістову цілість, наприклад: *а 'пот'ім йа'киїс' при'шоў хлоп'чина / при'вели / і в'ін ў'мивс'а 'тойу во'дичкойу //... і тої х'лопец' по'мивс'а і 'каже йа 'виджу ку'рови* (с. Бориничі Жидач. р-ну). Зауважимо, що, незважаючи на відсутність лексем зі значенням “сліпий” та “зцілення” у структурі тексту, під час сприймання тексту ці імпліцитні семи “наявні”: *прийшов – привели – каже виджу*.

Контактний зв'язок (підкатегорія адресантності) забезпечують здебільшого питальні конструкції: *а тої – та чо'го сто'їиш? / та да'ваї 'робимо/ а ти щос' 'вид'їу? / – н'е/ – а йа 'вид'їу 'нав'ім' сво'їу 'маму// п'із'наў йак во'на 'була ўб'рана* (с. Загірочко Жидач. р-ну).

Текстові категорії увиразнюють характер ДТ, є параметрами аналізу його структурно-семантичних особливостей (цілісність, зв'язність, інформативність), комунікативно-прагматичного (референційність, антропоцентричність), когнітивного (інформативність, інтертекстуальність) аспектів.

1. *Гриценко П.* Тексти як джерело дослідження українських говірок Румунії // Павлюк М., Робчук І. Українські говори Румунії. Діалектні тексти. – Едмонтон; Львів; Нью-Йорк; Торонто, 2003. – С. 1–16; 2. *Делюсто М.* Граматика говірки у світлі тексту: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2010; 3. *Єщенко Т.* Лінгвістичний аналіз тексту. – К., 2009; 4. *Кочан І.* Лінгвістичний аналіз тексту. – К., 2008; 5. *Литвинова Н.* Структурно-семантичні параметри висловлення в діалектній оповіді: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Луганськ, 2010; 6. *Руснак Н.* Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок. – Чернівці, 2009.

DISPLAYS OF CATEGORIES IN DIALECTAL TEXT (TEXTS ABOUT MIRACLES FROM NADDNISTRYANYA)

Iryna Romanyna

In the paper the role of dialectal text in language researches is discussed. Special attention is given to the standards of textuality.

Key words: *dialectal text, standards of textuality, language forms.*

Розглянуто історію переселення німців на території сучасної України, проаналізовано запозичені з німецької мови лексеми на прикладі гуцульських говірок, з'ясовано зміни, що відбулися в словах на граматичному та семантичному рівнях.

Ключові слова: німецька колонія, германізм, запозичення, гуцульські говірки.

Споконвіку торгівельні, економічні та культурні зв'язки між народами сприяли проникненню в різні мови іншомовних слів, тобто запозичень. “Запозичення – звук, морфема, слово або його окреме значення, фразеологізм, синтаксична конструкція, перенесені з однієї мови в іншу” (9: 194). Запозичення, які є результатом тривалої історичної взаємодії мов та їх змішування, посідають значне місце в лексиці.

Запозичену лексику в українській мові вивчало багато провідних лінгвістів з XIX ст. й до сьогодні: С. К. Булич, П. П. Єфименко, Є. О. Макарушка, І. І. Огієнко, І. В. Муромцев, Г. П. Півторак, С. Й. Караванський, І. М. Кочан, Ю. В. Шевельов та ін. Є праці, у яких увагу зосереджено на запозиченнях з конкретних мов. Так, німецькі слова та елементи в українській мові одними з найперших досліджували І. В. Шаровольський, Д. І. Шелудько, О. Т. Горбач, Л. П. Кислюк, В. В. Скачкова.

Разом з тим, незважаючи на значну кількість праць, тема германізмів в українській мові та їхніх структурно-семантичних особливостей залишається недостатньо висвітленою. Сьогодні немає ґрунтовних досліджень німецької лексики, яка ввійшла до складу української мови загалом чи окремих її говорів, не з'ясовано питому вагу засвоєних германізмів у синхронії та діяхронії. Цим і зумовлено актуальність нашої розвідки.

Мета розвідки – з'ясувати умови виникнення німецьких запозичень у складі гуцульських говірок та їхню функціональну активність у часі й просторі.

Визначена мета передбачає розв'язання таких завдань: висвітлити історію німецьких поселень на території України, на прикладі гуцульських говірок з'ясувати зміни, що відбулися в запозичених із німецької мови лексемах на граматичному та семантичному рівнях.

Об'єкт дослідження – німецькі запозичення в гуцульських говірках.

Перші згадки про німців на території України датовано кін. X ст. У цей час у Київській Русі все частіше з'являються європейські купці, мандрівники, члени посольських делегацій. Починаючи з XI ст., невеликі групи німців із Майнца, Відня, Любека засновують торгівельні колонії в Києві, Володимирі-Волинському, Луцьку. Після

монголо-татарської навали на запрошення галицько-волинських князів німецькі майстри приїждять відбудовувати міста, розвивати ремесла та торгівлю. Нова хвиля переселень німців в Україну розпочалася у другій пол. XVIII ст., коли імператриця Єлизавета Петрівна 1759 р. дала згоду на приїзд німців. На думку українських етнологів, перші постійні німецькі колонії в Україні з'явилися в 60-х рр. XVIII ст. Так, у Чернігівській губ. упродовж 1763–1774 рр. виникли перші німецькі поселення. Більш масового та організованого характеру переселення німців до українських земель набуло напередодні та в роки російсько-турецьких війн XVIII ст. Основними ареалами розселення німців стали західний та південний регіони сучасної території України, західноукраїнський ареал німецькі поселенці почали освоювати в 50-х рр. XVIII ст. в Галичині, Буковині та Закарпатті, а згодом і на Волині. Їх кількість особливо швидко зростала після загарбання західноукраїнських земель Австро-Угорщиною (3: 131–132).

Багатовікова історія існування німецької нації на території сучасної України зумовила виникнення значної кількості запозичень. Деякі з них українці сприймають як питомі, оскільки вони ввійшли до лексичного складу дуже давно, напр.: *фартух*, *цибуля*, *дах*, *фах* та ін.

Оскільки основним ареалом поселення німців стали південна та західна частини України, цілком логічним є те, що поповнення лексичного складу української мови німецькомовними запозиченнями відбулося передусім саме на цих територіях, наприклад, не ввійшли до літературної мови німецькі запозичення, для яких виявлено гуцульсько-бойківсько-буковинські паралелі: *замелдувати* – 1. “повідомити”, 2. “зголосити, заявити” (5: 276; 6: 62; 8: 136); *маглювати* – 1) “качати білизну”; 2. “прати на маглівниці (маглівниця – рубель, пральна дошка)” (5: 425; 6: 97; 8: 272); *фірман* – “заст. візник” (5: 331; 6: 207; 8: 591); гуцульсько-буковинсько-закарпатські: *трафити* – 1. “попадати, влучати”; 2. “потрапляти” (6: 195; 7: 353; 8: 550) та ін.

Проаналізувавши германізми, властиві гуцульським говіркам, доходимо висновку, що будова цих лексем може бути тотожна німецькому еквівалентові: гуц. *айнбрух* “вламування у квартиру” (10: 50) – нім. *Einbruch*; *танц* “зовсім, цілком” (2: 51) – нім. *ganz*; *зіхер* “так, точно” (2: 83) – нім. *sicher*. У деяких словах відбулися зміни на морфологічному рівні: а) до німецької основи додалися українські суфікси: іменникові - *лик*, *-унок*, *-ар* (*ар'*), *-к-*: гуц. *шрайблик* “засіб для писання” (6: 228) – нім. *schreiben*; гуц. *фестунок* “фортеця” (2: 196) – нім. *fest*; *тешештарь*, *тешештяр* “спекулянт” (6: 43; 10: 173) – нім. *Geschäft*; гуц. *фаска* ‘дерев'яна діжка з прямими стінками (квасити капусту)’ (2: 195) – нім. *Fass*; дієслівні *-ува* (*-юва*): гуц. *шпарувати* “рівно обтесувати дошку або колоду; заощаджувати, економити” (2: 219) – нім. *sparen*; б) до німецької основи додалися

українські флексії: іменникові флексії *-а(я)*: гуц. *ферайна* “товариство, компанія” (10: 581) – нім. *Verein*; прикметникова флексія *-ий*: гуц. *фрішний* “свіжий; холодний; чистий” (6: 209) – нім. *frisch*.

Відповідно до семантики германізмів у гуцульських говірках розрізняємо:

а) запозичення, які мають таке саме значення, що й у німецькій мові: гуц. *васервага*, нім. *Wasserwaage* “рівень” (4: 32; 1: 946), гуц. *гимбель*, нім. *Handel* “торгівля” (4: 49; 1: 414), гуц. *гарнелі*, нім. *Haarnadel* “шпилька для волосся” (4: 48; 1: 407), гуц. *гвир*, нім. *Gewehr* “гвинтівка, карабін” (4: 57; 1: 382); б) запозичення, у яких у гуцульських говірках зафіксовано звуження семантики: гуц. *аниуг* “костюм” (4: 20) – нім. *Anzug* 1) “одежа, костюм”; 2. “форма, обмундирування” (1: 78), гуц. *гешефт* “дохідна справа, бізнес” (4: 57) – нім. *Geschäft* 1) “справа, бізнес”; 2) “угода, торгова операція”; 3. “магазин” (1: 374), гуц. *трагати* “нести важке” (4: 169) – нім. *tragen* “нести” (1: 847), гуц. *трафити* “влучати” (4: 169) – нім. *treffen* 1. “потрапляти”; 2) “зустрічати” (1: 850); в) запозичення, у яких у гуцульських говірках зафіксовано розширення семантики: гуц. *фестунок* 1) “велика будівля”; 2) “фортеця, замок” (4: 175) – нім. *Festung* “фортеця” (1: 314); г) запозичення, що увійшли в гуцульські говірки з іншим значенням: гуц. *гальба* “кухоль” (4: 48) – нім. *Halbe* “половина” (1: 410), гуц. *трафунок* “пригода, випадок” (4: 170) – нім. *Treffen* 1) “потрапляння”; 2) “зустріч” (1: 850).

Отже, німецькі запозичення, які посідають вагоме місце в українській лексичній системі, у процесі їх засвоєння можуть зазнавати семантичних та граматичних змін.

Подальші дослідження германізмів дозволять доповнити інформацію про їхній функціональний статус та просторову поведінку.

1. Большой немецко-русский словарь / К. Лейн, Д. Мальцева, А. Зуев. – 9-е изд. – М., 2002; 2. Гуцульські говірки: Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. – Л., 1997; 3. Етнонаціональна структура українського суспільства: Довідник / В. Б. Євтух, В. П. Трощинський, К. Ю. Галушко та ін. – К., 2004; 4. *Негрич М.* Скарби гуцульського говору: Березови / М. Негрич. – Л., 2008; 5. *Онишкевич М. Й.* Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К., 1984. – Т. 1–2; 6. *Піпаш Ю.* Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. Піпаш, Б. Галас. – Ужгород, 2005; 7. *Сабадош І. В.* Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / І. В. Сабадош. – Ужгород, 2008; 8. Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці, 2005; 9. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К., 2004;

10. Хобзей Н. Лексикон львівський: поважно і на жарт / Н. Хобзей, О. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш. – Л., 2009.

GERMANISMS IN THE HUTSUL DIALECTS

Nina Nechayeva

This study deals with the history of the German settlement on the territory of the modern Ukraine, the lexemes taken from the German language are analyzed, which entered into the structure of the Guzul sayings, the changes that happened in the words on the grammatical and semantic levels are explained.

Key words: German settlement, Germanism, borrowings, Hutsul dialects.

ФУНКЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА ГУЦУЛЬСЬКОЇ ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ

В “ЛЕГЕНДАХ” ВІРИ ВОВК

Ю. М. Григорчук

(Київ)

Проаналізовано використання гуцульської діалектної лексики в “Легендах” Віри Вовк. Окреслено роль гуцулізмів у реінтерпретації біблійних сюжетів, зокрема у наданні їм етнічного колориту. Охарактеризовано художні функції гуцульських діалектизмів на тлі загальномовної релігійної лексики, простежено їхню роль у створенні сакральних образів та індивідуалізації героїв, у відображенні місцевого колориту.

Ключові слова: гуцульська діалектна лексика, релігійна лексика, художній текст, сакральне, ідіостиль.

Використання східнокарпатського діалекту в системі художнього тексту В. Вовк ще не було об’єктом спеціального аналізу, хоча до проблеми спорадично зверталися Н. І. Грицик, Л. М. Залеська-Онишкевич, М. Х. Коцюбинська, І. М. Сирко. Про вплив Гуцульщини на творче становлення говорила й сама письменниця: “Я почала писати з раннього дитинства, певно, під впливом чудової карпатської природи, народного мистецтва, Шевченка та інших клясиків (2: 395).

Творчість В. Вовк, починаючи вже від ранніх збірок (поетичної “Зоря провідна” (1955), прозової “Легенди” (1955), і закінчуючи сучасними циклом поезій “Писані кахлі” (1999), повістю “Тотем скальних соколів” (2010), засвідчує активну інкорпорацію в мовну систему художнього тексту гуцульських діалектизмів.

За типологією літературно-діалектної взаємодії ранню прозу письменниці справедливо можна віднести до того типологічного різновиду, що “характеризується окремими вкрапленнями гуцулізмів у літературну мову художнього твору” [4: 3]. Рецепція

східнокарпатського говору в “Легендах” В. Вовк – фрагментарна, засвідчена в основному на рівні лексичних діалектизмів і сконцентрована у сфері мовлення персонажів. Вагоме значення в художньому тексті відіграє функціональна специфіка діалектизмів, зокрема використання їх як стилізації засобу гуцульського етнопростору у творах виразної релігійної спрямованості: специфічне, етномарковане (через зіставлення його з універсальним, вічним) семантично поглиблюється, набуває сакралізації. Історичний і географічний простори Гуцульщини постають оповитим ореолом святості. Мистецька уява авторки виловлює з нього самобутні образи Ісуса-корманіча на дарабі, Ясної Пані в вишиванім платті, Свят-Миколи з червоними від краси вусами.

Найчисленнішу групу серед діалектних лексем, засвідчених у “Легендах”, становлять субстантивні назви на позначення побутових реалій, зокрема: номінації одягу, прикрас, страв, предметів господарського вжитку та ін. У семантичній структурі тексту їм притаманна роль художньої деталі, маркера гуцульського колориту; напр. у “Різдвяній легенді”: “...дід Осип докинув ріща до полум’я й почав варити куліш. Він насупився, як сова, на дитину й на Марію, що почала чесати коси й заплітати дрібушечкою. – Дурна ти! Хто тебе побачить? Тут тільки ведмеді заходять часом у колибу” (1: 381). За допомогою гуцулізмів *ріще* ‘хмиз’, *куліш* ‘густа страва з кукурудзяної муки варена на воді’, *дрібушечка* ← *дрібушити* ‘дріботити’, *колиба* ‘тимчасове житло пастухів на полонині’ (6: 96) та ін. створюється враження етнографічної достовірності зображуваного, реалістичності різдвяного дійства. Діалектні номінації побутових реалій отримують у легендах Віри Вовк специфічне стилістичне навантаження. Цьому сприяє накладання їх на глибокий пласт сакральної лексики, зокрема агіонімів, – найяскравіше засвідченої серед релігійних номенів.

Зауважимо, що ці два, на перший погляд несумісні, лексичні класи в художніх текстах авторки не лише не контрастують між собою, а взаємопроникають один в одного, створюючи, за М. Х. Коцюбинською, ефект переходу “буднів у легенду – і навпаки” [5: 9], напр.: “Христофор поклав Ісуса легенько на коліна Марії і обгорнув їх разом своїм кептарем” (1: 384); “Дружечки переткали їй уставки свіжими квітами,.. а Ясна Пані поставила їй на коси віночок і герданик під віночок” (1: 386); “Свят-Микола почав красити своє яєчко і пофарбував собі геть вуса й бороду, як овечу вовну на ліжник” (1: 387). Прикметно, що сакральна семантика назв Бога і святих (Ісус, Марія, Ясна Пані, Свят-Микола) поєднується з вузькою семантикою апелятивних діалектних номінацій побутових реалій (*кептар* ‘хутряна безрукавка’, *уставки* ‘вишита смуга, вставлена на плечах або рукавах жіночої сорочки’, *герданик* ‘жіноча нашійна прикраса з бісеру’, *красити* ‘фарбувати в червоний колір’, *ліжник* ‘домоткане ворсисте вовняне покривало’).

Унаслідок взаємопроникнення двох пластів діалектної й релігійної лексики створюється двосторонній ефект: “олюднення”, “приземлення” божественного і зворотної “сакралізації” питомого гуцульського, в результаті чого традиційно канонічне отримує свіжість новопрочитання, а етнографічно марковане – символіку сакралізації, що в умовах імпліцитно кодифікованої історичної дійсності ХХ ст. акумулює в собі вагоме ідейне значення.

Серед інших тематичних груп гуцульської діалектної лексики кількісно виокремлюються етнографізми (*керманич* ‘той, хто керує дарабою’, *дараба* ‘пліт із круглих колод’, *гайтач* ‘зіткнення дарабів’ (2: 414), *топірець* ‘інкрустований, різьблений топірець’) та лексеми на позначення складників гірського ландшафту (*полонина* ‘високогірне пасовище’, *потік* ‘струмок’, *плай* ‘гірська стежка’). У “Легендах” Віри Вовк ці назви виконують низку важливих функцій, зокрема: 1) виразників гуцульського етнографічного колориту і світогляду горян, 2) засобів збагачення системи тропів і художніх символів твору, 3) ключових елементів просторового образу Гуцульщини.

Отже, гуцулізми в “Легендах” В. Вовк є важливим компонентом художньо-образної структури твору. Прикметна особливість їх функціонування – контекстуальне накладання на глибокий пласт релігійних номінацій, унаслідок чого створюється художній ефект етномаркованості сакрального. На цій основі ґрунтується система художнього образотворення авторки, формуються унікальні етномарковані образи Ісуса Христа, Богородиці і святих, визначальні для окреслення ідіостилу письменниці.

1. Вовк В. Легенди: Проза. – К., 2001. – С. 381–400; 2. Вовк В. Поезія. – К., 2000; 3. Гуцульські говірки: Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997; 4. Грещук В. Гуцульський діалект у мові української художньої літератури // Українознавчі студії. – 2001. – № 3. – С. 3–10; 5. Коцюбинська М. Метаморфози Віри Вовк: Передмова // Віра Вовк. Поезії. – К., 2000. – С. 5–32; 6. Негрич М. Скарби гуцульського говору: *Березові*. – Львів, 2008; 7. Janów J. Słownik huculski / Oprac. i przygot. do druku J. Rieger. – Kraków, 2001.

THE SPECIAL USING OF HUTSUL DIALECT LEXICON IN “LEGENDS” BY VIRA VOVK

Yuliya Hryhorchuk

The use of Hutsul dialect vocabulary in Vira Vovk’s “Legends” is analysed. The role of Hutsul dialectal figures in reinterpretation of biblical plots for ethnic colour attaching is described. The functions of Hutsul dialectal lexical

figures in comparison with religious vocabulary in standard language are characterized. The role of Hutsul lexicon is traced in view of sacral images forming, personage individualization making, local colour representation.

Key words: *Hutsul dialect lexicon, religious vocabulary, literary text, sacral, idiostyle.*

ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД СИНОНІМІЧНОЮ ВАРІАТИВНІСТЮ ДІЄСЛІВНОЇ ЛЕКСИКИ В СХІДНОПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ

О. М. Холодбон

(Київ)

Проаналізовано явище синонімії в лексико-семантичній групі дієслів мовлення в східнополіських говірках. Виявлено сукупність номінацій, що характеризують різні аспекти мовлення, та показано семантичні й емоційно-оцінні відтінки в реалізації опорної семи ‘обмінюватися думками’.

Ключові слова: *дієслова мовлення, варіативність, синонімія.*

В українських говорах поширена варіантність, яка охоплює різні рівні мови. Однією з ознак варіантності мови є синонімія. Спостереження над лексичною синонімією переконують, що дієслівна синоніміка є розгалуженою й представлена в різних лексико-семантичних групах дієслів, зокрема і в групі дієслів мовлення.

Мета цього дослідження – проаналізувати синонімічні відношення в лексико-семантичній групі дієслів мовлення. Для ілюстрації використовуємо зібрані за спеціальною програмою матеріали в говірках Корюківського, Менського та Щорського р-нах Чернігівської обл.

Дієслова *гава'рит'* (Дом., Дяг., Зар., Кис., Осьм., Сам., Сах., Сяд., Уш., Фес.), *гама'н'ім'* (Дом., Дяг., Зар., Кис., Осьм., Сам., Сах., Сяд., Уш., Фес.) і фонетичний варіант *гама'н'т'* (Дяг., Уш., Фес.), *ба'лакат'* (Дом., Дяг., Зар., Кис., Осьм., Сам., Сах., Сяд., Уш., Фес.), *талка'ват'* (Кис.), *бе'с'і(е)дуют'* (Дом.) об'єднані синонімічними відношеннями на основі спільного значення ‘розмовляти’. Лексема *гава'рит'* найзагальніше виражає основне значення, властиве всім дієсловам цієї групи, і з погляду емоційного є нейтральним. Поряд з ним у говірках функціонують *гама'н'ім'*, *гама'н'т'*, *ба'лакат'*, які є лексичними дублетами до *гава'рит'* і вживаються паралельно. Функціонально в мовленні вони можуть взаємозамінюватися, але різняться частотністю вживання: в одних говірках домінує *гама'н'ім'*, *гама'н'т'*, в інших *ба'лакат'*.

Інший відтінок у значенні має лексема *талка'ват'* – ‘обмінюватися думками, щоб вирішити якусь проблему’ < *товкувати* ‘пояснювати, говорити’ < давньорус. *тълкѣ*

‘тлумачення’. Ситуація, коли збирається багато людей з якогось приводу і обговорюють яку-небудь подію (наприклад, зібратися, щоб пом’янути когось, піти на збори до сільської ради тощо) вербалізується лексемою *бе'се(і)дуват* < *бесіда*, *бесідувати* < давньорус. *бесѣда* ‘місце для сидіння; розмова’, чес. слов. *beseda* ‘дружня розмова; зібрання для розмови’ (Дом.) та словосполученням *паї'ти на 'бес'іду* (Дом.). Номінації *бе'се(і)дуват* та *паї'ти на 'бес'іду*, як зазначають діалектоносії, рідковживані.

Часто на позначення різновидів мовлення застосовують експресивно забарвлені синоніми. Експресивні синоніми виражають емоційно-оцінне ставлення діалектоносіїв до об’єкта номінації. Так, значення ‘проводити беззмистовну розмову, марнуючи час’ передається синонімами: *л'а'л'акат* < *ляля* ‘присудкове слово на позначення базікання, пустої балаканини’, *лялякати* ‘базікати’ < рос. *лялякать* ‘базікати, лепетати’ (про дитину), біл. *ляляшниця* ‘базікати’, сербохорв. (заст.) *лалати* ‘говорити, балакати’ (про дітей) < звуконаслідувальне утворення (Дом., Дяг., Кис., Осьм., Сам., Сах., Сяд., Уш., Фес.), *трин'д'ім* < *трінди* (приспів), *трінди-рінди* ‘вживається в ролі присудка для позначення пустої, беззмистовної розмови’ < рос. *трындить* ‘говорити те саме’, пол. *tryndy-ryndy* (приспів) < звуконаслідувальне утворення, можливо пов’язане з *трінькати* ‘бренькати’ (Кис., Сам., Сах., Уш., Фес.), *га'лакати* < похідне утворення від звуконаслідувальної основи *гал-*, що означає ‘безладне галасування’ (Фес.), *бал'тати* (Дяг., Кис., Сяд., Сах.), *тара'банит* (Зар., Осьм.), *трама'н'ім* (Зар.). Синоніми цього семантичного ряду передають негативний відтінок, оскільки присутня супровідна сема ‘втрата часу’. До складу синонімічного ряду поруч з лексемами входять емоційно-експресивні фразеологічні одиниці (ФО): *л'аси та'чит* (Дом., Дяг., Кис., Осьм., Сам., Сах., Сяд., Уш., Фес.), *тре'пат' яззи'ками* (Дом., Дяг., Сах.), *че'сат' яззи'ками* (Осьм., Уш., Фес.), *л'апат' яззи'ками* (Кис., Осьм., Сам., Уш.), *тере'вен'і ва'рит* (Дом.), *тере'вен'і ва'дит* (Дяг.) та полікомпонентна назва: *је'зик 'наче при'в'язаний, не ўти'хаје і не ўга'ваје* (Дяг.). Серед ФО на позначення мовлення широко вживаються соматичні, які насамперед пов’язані з іменником *язык*. Ототожнення *языка* з мовленням, на основі чого постали ФО *тре'пат'* (*ма'лот'*, *че'сат'*, *л'апат'*) *яззи'ками* та ін., є основою для метафоричних висловлень на означення надмірного говоріння. За походженням соматична фразеологія однотипна: до її складу входять спільнослов’янські і власне українські утворення, а значення вона виражає переважно емоційно-оцінне.

Експресія й оцінка яскраво виявляється при реалізації семи ‘говорити дурницю, нісенітницю’. Дублетні синоніми, які характеризують цю сему, мають негативну оцінку: *ма'лот'* (Дом., Дяг., Зар., Кис., Осьм., Сам., Сах., Сяд., Уш., Фес.), *плес'ти* (Дом., Кис., Осьм., Сам., Сяд.), *верз'ти* (Дяг., Кис.), *т'опат'* (Уш.), *вига'ражуват'* (Зар.),

пл'е'вукат' (Сам.), *лапа'тит'* (Сах.), *беле'мешиг'* (Фес.). Синонімія пов'язана з переносним уживанням слова, що виявляється на прикладі лексем *ма'лот'*, *плес'ти*, *вига'ражуват'* (від *горо'дити*), *лапа'тит'*. Часто дієслова використовуються з префіксом *на-*, який виражає надмірність кількісної ознаки у виявленні дії, наприклад, *нама'лот'*, *на'т'опат'*, *налапа'т'ім'*, *наплес'ти* тощо. Синонімічний ряд доповнюють ФО та полікомпонентні назви: *плес'ти н'ісе'н'ітницю* (Сяд.), *верз'ти н'ісе'н'ітници* (Кис.), *нама'лот' хар'к□ў-белах'востих* (Дяг.), *ма'лот' јазі'ком јак са'бака хвас'том* (Сах.), *с'ім верст ад не'бес і ўсе 'л'ісам* (Кис.), *га'ворит' ба'гато, а с'лухат' н'ічого* (Осьм.). Цікавими є номінації: *прагама'н'ім' 'наче пра 'Химини 'кури* (Дом.), *гама'н'ім' а'би пра шо, 'Химини 'куре да 'Бен'іни 'јайца* (Фес.): *у нас о'це 'кажут' / напас'тојали / прагама'н'іли / 'Химини 'куре / 'Бен'іни 'јайца // а ја'ки 'куре // ја'ки 'тије 'јайца / а де тој 'Бен'а / хто јо'го з'наје //* (Фес.) *Пра шо-на'паў гама'н'іли // прагама'н'іли 'наче пра 'Химини 'кури //* (Дом.)

Інший відтінок значення має номен *'бајат'* 'гарно, правдоподібно розповідати неправду, вигадку' < *бајати* 'розповідати; ворожити' < біл. *баіць* 'говорити, базікати, плести нісенітницю', давньорус. *баяти* 'розповідати байки, чарувати', пол. *bajać* 'розповідати казки, базікати, вигадувати' (Уш.). Ця лексема застосовується діалектоносіями рідко і оцінюється негативно.

Отже, синонімія – яскравий вияв семантичних відношень. На позначення різних аспектів мовлення використано абсолютні й семантичні синоніми, поряд з якими функціонують фразеологічні одиниці. Поширеним є експресивно-оцінне маркування дієслів у говірках.

Дяг. – с. Дягова, Менський район, Дом. – с. Домошлин, Корюківський район, Зар. – с. Заречче, Щорський район, Кис. – с. Киселівка, Менський район, Осьм. – с. Осьмаки, Менський район, Сам. – с. Самсонівка, Корюківський район, Сах. – с. Сахутівка, Корюківський район, Сяд. – с. Сядрине, Корюківський район, Уш. – с. Ушня, Менський район, Фес. – с. Феськівка, Менський район.

THE OBSERVATIONS ABOUT THE VERB SYNONYMIC VARIATION IN EASTERN POLESIAN DIALECTS

Olena Kholodon

The study is dedicated to the analysis of the synonymic variation of the language verbs in eastern polesian dialects. The names of different aspects are revealed and the semantic and affective-valuation shades of meaning in realization of the base seme are exposed.

Key words: speech verbs, variation, synonymy.

ДІАЛЕКТНА ФРАЗЕОЛОГІЯ В ЛЕКСИКОГРАФІЧНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ
(ЗА “МАТЕРІАЛАМИ ДО ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА ПІВДЕННОВОЛИНСЬКИХ
ГОВІРОК” Н. В. КІРІЛКОВОЇ)

Г. А. Чешко

(Київ)

Фіксація та лексикографічна інтерпретація народної фразеології залишається актуальним завданням сучасної лінгвістики. У словнику, який розглядається, представлено та проаналізовано фразеологічні одиниці, притаманні південноволинським говіркам та особливості їх оформлення і побутування в народній мові.

Ключові слова: діалектна фразеологія, фразеологічна одиниця, словникова стаття.

У кожному говорі, крім літературних, функціонують регіональні, видозмінені загальнонародні чи з локальними значеннєво-формальними ознаками вираження фразеологічні одиниці, не зафіксовані загальномовними словниками.

Фразеологічні одиниці фіксувалися, документувалися й частково розглядалися у багатьох мовознавчих і лексикографічних працях, проте найчастіше подавалися разом з лексикою або пареміями. У сучасному українському мовознавстві є небагато праць, присвячених дослідженню діалектної фразеології; серед них можна виділити такі словники: “Фразеологічний словник східнословобжанських і степових говірок Донбасу” (В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко) [5], “Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини” (В. А. Чабаненко) [6], “З діалектології Бойківщини: іменникова словозміна. Іменникова фразеологія” (М. Б. Яким, М. І. Зубрицька) [7], “Із народу не викинеш: Діалектний словник фразеологізмів” (З. С. Мацюк) [3], “Фразеологічний словник говірок Житомирщини” (Г. М. Доброльожа) [1]. Монографічний опис діалектної фразеології здійснили в дисертаційних дослідженнях Р. В. Міняйла, Г. М. Доброльожі, А. Г. Ступінської, М. Я. Олійник.

Внеском у вітчизняну лексикографію має бути диференційний словник фразеологізмів, матеріали до якого ілюструють сучасний стан функціонування образної народної мови й лягли в основу праці Н. В. Кірілкової. Те, що зафіксовані діалектні фразеологізми відрізняються від образних висловів, які функціонують у літературній мові, свідчить про еволюцію мови, розширення та градацію світогляду діалектоносії, що втілюється в образності мовлення. Значне територіальне невидозмінене поширення окремих фразеологічних одиниць є свідченням стабільності світосприймання мовців. Фразеологія є відображенням духовного та культурного аспектів розвитку народу, тому її дослідження фіксує якісні зміни мислення, одночасно ілюструючи й історичні передумови виникнення

стереотипів відображення оточуючої дійсності. Н. В. Кірілкова, крім власне фіксації фразеологізмів, спробувала відтворити й емоційне, і мовне оточення, додаючи до кожного зафіксованого вислову приклад живомовного вживання. До реєстру “Матеріалів до фразеологічного словника південноволинських говірок” (2011) [1] увійшли фразеологічні одиниці, не засвідчені лексико- і фразеологічними працями літературної мови чи відрізняються від зафіксованих нормативними працями одиниць семантикою, компонентним складом, формою компонентів. Основу реєстру складають фразеологічні сполуки з постійним, відтворюваним за традицією складом компонентів, які побутують у південноволинських говірках та на суміжних територіях у мовленні діалектоносіїв.

Актуальність і новизна праці впливає із лінгвістичного завдання – дослідження сучасної розмовної мови, побутування в ній стійких образних зворотів та особливостей їх оформлення.

Фразеологізми, подані у словнику, групуються навколо стрижневого слова-компонента. Опорні слова подані в алфавітному порядку в межах кожної літери в тих формах, у яких вони вживаються у фразеологізмі як їх компоненти. Фразеологічні одиниці зі спільним реєстровим компонентом групуються в словнику під цим словом за алфавітом буквених знаків усіх компонентів. Кожна фразеологічна одиниця має власну словникову статтю із чітко розмежованою реєстровою та тлумачно-ілюстративною частинами. Статті розроблені за опорним словом-компонентом усталеної сполуки, що дає змогу проілюструвати широту вживання одного компонента в різних фразеологізмах і відповідно семантичну варіативність, наприклад, фразеологічні одиниці, подані до опорного слова *баба*: *баба бабі сказала, як баба базарна, як баба беззуба, як москальська баба*.

Структура статті кожного фразеологізму включає реєстрову одиницю в найтипівішій формі разом з варіантами окремих компонентів; елементи граматичної та стилістичної характеристики; словникову дефініцію; за потреби – ілюстративну частину (найчастіше речення); перелік пунктів поширення фразеологічної одиниці. В основному фразеологічні одиниці тлумачаться кількома словами; окремі приклади пояснюються одним словом, інші – шляхом розгорнутого опису. Широко застосовується система позначок, які вказують на сферу вживання, хронологію, поширення виразу, стилістичну характеристику.

Зразок розміщення й розроблення статті до опорного слова *жаба*:

ЖА́БА ДА́ВИТЬ (душить) / **ЗАДАВИ́ЛА** *кого, ірон.* 1. Виявляти жадібність. 2. Бути заздрісним. *Бачу, тебе жаба давить, шо в мене нове плаття* (Острог); Розваж Остр., Вербень Демид., Квітневе Дуб., Млинів (2: 39).

Серед фразеологізмів, зафіксованих у словнику, зустрічаються вже визнані літературною мовою фразеологічні одиниці, притаманні мовленню діалектоносіїв, які є характерними для південноволинських говірок. Але переважна більшість поданих фразеологічних одиниць не увійшла до основного фразеологічного складу української мови. Зокрема, серед таких фразеологічних одиниць є:

1) не засвідчені лексико- і фразеологічними працями літературної мови, наприклад: ПІТИ НОРЧАКА́, *жарт*. Спіткнутися і впасти. Вілія Остр., Вільгір Гоц (2: 77).

2) відрізняються від фіксованих нормативними працями фразеологічних одиниць:

- компонентним складом, наприклад:

ЦВІРКАТИ БИЗ ЗУБ'Я, *несхв.* Говорити нерозбірливо, ледь розтуляючи рота. *Пор.*

СФУМ *цідити крізь зуби* (2: 114; 4);

- формою компонентів, наприклад:

НА ЦУРИК, *зі сл.* висохнути, пересохнути *тощо*. Повністю, більше, ніж досить. *Ковдра на цурик висохла, нікому забрати* (Торговиця Млин.). *Пор.* значення у СФУМ до *цурки*:

1. На дрібні невеликі частини. 2. Повністю, без залишку; на цурки. На окремі частини (2: 115);

- семантикою:

ЧЕРВИ ТОЧАТЬ *кого, ірон.* 1. Хтось уже мертвий. *Того діда вже черви точать, він допитуватися не буде* (Острог); Здолбунів. 2. Заздрити. *Як побачила тебе з кавалером, то її черви точать* (Суйми Здолб) (2: 115).

Діалектні фразеологізми у лексикографічній інтерпретації Н. В. Кірілкової мають лінгвістичну значущість і для користувача, і для дослідників, адже словник містить невичерпний матеріал для наукових спостережень і теоретичних висновків та узагальнень не лише стосовно варіативності функціонування фразеологізмів у живому мовленні, а й стилістичної різнобарвності, граматичного та фонетичного оформлення, виявлення шляхів розвитку значень.

Задля зручності користування, можливо, варто було б, крім покажчика іменників-компонентів фразеологічних одиниць, упорядкувати список усіх опорних слів у вигляді змісту. Проте це побажання ніяк не впливає на значущість праці в цілому.

Багато мовних досліджень залишаються на рівні аналізу та загального опису, який недоступний для широкого ознайомлення. Тому особливо актуальними в сучасній лінгвістичній науці є дослідження, результати виявлення, аналізу та опису мовних форм та їх значень яких набувають органічної лексикографічної інтерпретації. Матеріали до фразеологічного словника Н. В. Кірілкової, висвітлюючи ще один маловідомий аспект

регіонального образного мовлення, дають змогу доповнити відомості про особливості побутування фразеологічних одиниць у сучасній українській мові.

1. *Доброльоза Г. М.* Фразеологічний словник говірок Житомирщини. – Житомир, 2010; 2. *Кірілкова Н.* Матеріали до фразеологічного словника південноволинських говірок. – Острог; Рівне, 2011; 3. *Мацюк З. С.* Із народу не викинеш: Діалектний словник фразеологізмів. – Луцьк, 2006; 4. Словник фразеологізмів української мови / Укл. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук, Н. М. Неровня, Т. О. Федоренко. – К., 2003; 5. *Ужченко В. Д., Ужченко Д. В.* Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу. – Луганськ, 2004; 6. *Чабаненко В. А.* Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 2001; 7. *Яким М. Б., Зубрицька М. І.* З діалектології Бойківщини: іменникова словозміна. Іменникова фразеологія. – Дрогобич, 2001.

DIALECTAL PHRASEOLOGY IN LEXICOGRAPHICAL INTERPRETATION
(ON “MATERIALS FOR PHRASEBOOK OF SOUTH-VOLHYNIA DIALECTS” BY
N. KYRYLKOVA)

Halyna Cheshko

Fixation and lexicographical interpretation of national phraseology is an actual task of present linguistics. In examined dictionary existence of idioms of South-Volhynia dialects, peculiarities of their functioning and subsistence in national language are represented.

Key words: *dialectal phraseology, idiomatic expression, dictionary article.*

“АТЛАС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ”
У СТУДІЯХ ГЕНЕЗИ УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРІВ

Д. А. Марєєв
(Київ)

Проаналізовано аспекти використання матеріалів “Атласу української мови” у дослідженні генези українських говорів. З’ясовано роль лінгвістичної географії у вирішенні проблеми походження і розвитку української мови.

Ключові слова: *“Атлас української мови”, генеза говорів, лінгвогеографія.*

Розв’язання питання генези говірок залишається актуальним, оскільки вказує і на шляхи формування літературного та діалектного різновидів мови.

Генеzu діалектних утворень та окремих діалектів висвітлено в працях І. А. Панькевича [11], М. Ф. Наконечного [10], І. Г. Матвіяса [9], Й. О. Дзензелівського [7], П. Ю. Гриценка [5], К. Д. Глуховцевої [3], Г. І. Мартинової [8], О. І. Скопненка [12] та ін., проте окремі положення щодо походження діалектів залишаються на рівні гіпотез, сумнівні через відсутність писемних джерел, інколи останнє вимагає підкріплення аргументацією. Тому, як справедливо зазначає П. Ю. Гриценко, важливим є розроблення прийомів з'ясування генезису говірок за матеріалами переважно одного синхронного зрізу" [6: 105]. Для розроблення таких прийомів цінним залишається "Атлас української мови" (АУМ).

Ретельне вивчення фонетичної і фонологічної систем середньонаддніпрянського діалекту, опрацювання вокалізму і консонантизму значної кількості говірок дозволило Г. І. Мартиновій увиразнити ареалогічну характеристику діалекту, виявити його специфічні фонологічні й фонетичні риси, що характеризують середньонаддніпрянський діалект як систему, з'ясувати його внутрішню диференціацію, уточнити зовнішні межі. Таке комплексне вивчення говірок середньонаддніпрянського діалекту здійснено шляхом картографування та рекартографування АУМ [8: 11]. З метою вивчення структури діалекту і просторової поведінки мовних одиниць Г. І. Мартинова дала лінгвогеографічну характеристику релевантним явищам середньонаддніпрянського діалекту в загальноукраїнському контексті, з'ясувала особливості їх реалізації [8: 12], широко використовуючи при цьому також дані АУМ.

Зібраний до АУМ лексичний матеріал, безперечно, теж є важливим джерелом визначення генези діалектних явищ. Так, П. Ю. Гриценко змодельовав основні лінії розвитку семантики лексеми з урахуванням типології компонентів семантичної структури лексем цього семантичного поля та розширення кількості говірок, дані яких залучалися для аналізу [6: 108], при цьому одним із джерел для з'ясування генези семантичної структури діалектної лексики слугував АУМ.

Вивчення матеріалів АУМ у процесі аналізу конкретних мовних змін, що відбулися у східнослов'янських говірках, дозволили К. Д. Глуховцевій зробити висновок про те, що "дослідження генезису говірок, яке включає історію формування соціуму – носіїв говірки – та історію виникнення диференційних рис і особливостей функціонування говірки, ... дозволяє встановити ряд закономірностей трансформації говірки" [4: 356].

АУМ є одним із основних джерел реконструкції діалектної структури української мови пізніших періодів її розвитку. Ще Л. А. Булаховський висунув думку про те, що найкращі надбання порівняльно-історичного методу вивчення лінгвістичних явищ "принаймні в тому, що стосується фонетики і великою мірою – морфології, здобуті не з пам'яток, а з

відповідного порівняльного опрацювання фактів живих індоєвропейських мов. Наша мовна сучасність, і при тому розмовно-народна, діалектна, в багатьох моментах, як свідчить історичний досвід мовознавства останнього століття, здатна подати чимало для реконструкції мовної давнини і навіть чи не більше, ніж саме вивчення пам'яток" [2: 14].

Крім того, на картах АУМ здійснено спробу картографувати мовне явище в комплексі його генетичних, структурно-семантичних і ареальних зв'язків, зважаючи на зв'язки між ареалами за їхнім лінгвістичним змістом і за співвіднесеністю їхніх територіальних меж [1: 64].

Отже, велику роль у вивченні генези українських говорів відіграють методи лінгвістичної географії, а значну кількість важливих лінгвістичних фактів для вирішення проблеми походження і розвитку української мови дає АУМ.

1. Атлас української мови: У 3 т. / Ред. кол.: І. Г. Матвіяс, Я. В. Закревська та ін. – К., 1984. – Т. 3: Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі. – 2001; 2. *Булаховський Л. А.* Питання походження української мови. Історичний коментарій до української літературної мови // *Вибрані праці*: В 5 т. – К., 1977. – Т. 2. – С. 9–216; 3. *Глуховцева К. Д.* Генеза українських східнослобожанських говірок: прийоми дослідження // *Slavia / Casopis pro slovanskou filologii*. – Praha, 2007. – S. 415–422; 4. *Глуховцева К. Д.* Динаміка українських східнослобожанських говірок: Монографія. – Луганськ, 2005; 5. *Гриценко П. Е.* Генезис и семантическая структура сельскохозяйственной лексики украинских западностепных говоров: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – К., 1980; 6. *Гриценко П. Ю.* Моделювання системи діалектної лексики. – К., 1984; 7. *Дзендзелівський Й. О.* Стан дослідження генези українських діалектів // *Мовознавство*. – 1981. – № 1. – С. 45–50; 8. *Мартінова Г. І.* До проблеми генези середньонаддніпрянського діалекту // *Мовознавство*. – 2007. – № 2. – С. 10–16; 9. *Матвіяс І. Г.* До історії діалектів української мови // *Совещание по общим вопросам диалектологии и истории языка: Тезисы докл. и сообщ.* – М., 1979. – С. 46–47; 10. *Наконечний М. Ф.* До питання про генезис середньонаддніпрянських говорів // *Питання історичного розвитку української мови: Тези доп. міжвуз. наук. конф.* 15–20 грудня 1959 р. – Харків, 1959. – С. 95–98; 11. *Панькевич І. А.* До питання генези українських лемківських говорів // *Славянская филология*. – М., 1985. – С. 164–199; 12. *Скопненко О. І.* Генеза берестейсько-пінських говірок: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1997.

“ATLAS OF UKRAINIAN LANGUAGE”

IN STUDIES FOR UKRAINIAN DIALECTS GENESIS

Dmytro Mareyev

The study is devoted to the analysis of aspects of the application materials “Atlas of the Ukrainian language” in research of the origin of the Ukrainian dialects. The author defines the role of linguistic geography in addressing the origin and development of Ukrainian language.

Key words: *Atlas of the Ukrainian language, dialects genesis, linguistic geography.*

ГРАМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СИСТЕМНІЙ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІЙ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ПАРАДИГМАХ. МОРФОЛОГІЯ. СЛОВОТВІР.СИНТАКСИС

ОСНОВИ ОНОМАСІОЛОГІЧНОЇ ТИПОЛОГІЇ КОМПОЗИТИВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

В. І. Теркулов

(Горлівка)

З'ясовано засади ономасіологічної класифікації композитів української мови за її базовими принципами – установленням ономасіологічного статусу твірної одиниці, процесу перетворення її в композит, статусу композита стосовно вихідної одиниці, формальної моделі утворення композита, уможливило виділити синтаксичні композити (універбалізаційні й дериваційні) та квазікомпозити.

Ключові слова: деривація, композит, квазікомпозит, типологія ономасіологічна, універбалізація.

Композитом (складним словом) зазвичай вважають “лексичну одиницю, яка складається із двох або декількох повнозначних елементів і характеризується єдністю значення й віднесеністю в лексико-граматичній системі мови до тієї або іншої частини мови [1: 22], наприклад, юкстапозити (*швидкорозчинний, вагон-ресторан*), власне композити (*водонагрівач, хабародавець*), аббревіатури (*СНТ, автомайстерня*), складні запозичення (*філологія, вокзал*), складнопохідні слова (*комсомолец, промтоварний*) тощо. Сьогодні є проблема класифікації композитів. Вважаємо, що в її основі повинні лежати саме ті параметри, що визначають особливості формування номінативного статусу таких одиниць, тобто ця класифікація повинна бути ономасіологічною та враховувати ономасіологічний статус твірної одиниці, процесу перетворення її в композит, статус композита стосовно вихідної одиниці, формальну модель утворення композита.

Базовими для розмежування моделей композитоутворення є перший і третій параметри. Всі інші залежать саме від первинного розподілу композитів за ономасіологічним статусом вихідної та кінцевої одиниць. Здебільшого вихідною одиницею в процесі утворення композитів є словосполучення будь-якого типу (вільне словосполучення, колокація, фразеологізм), наприклад, *проектзакону (> законопроект), редакційна колегія(> редколегія)*. Крім словосполучень, джерелом для утворення композитів можуть бути й прості слова, стягнення яких у складне слово здійснюється не в синтагмі, а за

аналогією до вже наявних композитів, так би мовити, на рівні словника. Наприклад, слово *трубопровід* є не похідним від словосполучення **проводити труби* (оскільки реально трубопровід ніякі труби не проводить, а навпаки, у трубах проводиться щось – газ, нафта тощо), а виникло в результаті співчленування основ слів *труба* й *проводити* за аналогією до слів *газопровід*, *водопровід*, що з’явилися як результат деривації на базі словосполучень із семантичною структурою “дія + об’єкт” (*проводити газ*, *проводити воду*).

Отже, на першому рівні класифікування необхідно розрізнити синтаксичні композити, тобто складні слова, утворені від словосполучень, і аналогічні композити (квазікомпозити), тобто одиниці, утворені або за аналогією із синтаксичними композитами на базі синтагмно не зв’язаних лексем, або внаслідок запозичення іншомовних складних номінативних одиниць.

Цілком очевидним є розмежування двох типів синтаксичного композитоутворення за лексико-граматико-семантичною відповідністю складних слів твірному словосполученню – дериваційного композитоутворення й композитної універбалізації. Їхнє розрізнення пов’язане, в першу чергу, з розходженням процесів утворення номінатем і процесів утворення вербальних модифікацій номінатем. Тому актуальним є встановлення моделей процесів словотвору й номінатемоутворення, визначення ономазіологічного статусу одиниць, що виникли в результаті зазначених процесів.

Необхідно розрізнити два типи вмотивованості – внутрішню, мовленнєву, що виступає як чинник забезпечення модифікування цілісного номінативного інваріанта – номінатеми – в мовленні в її глосах, і зовнішню, мовну, що виступає як чинник утворення нових номінативних одиниць.

Внутрішню вмотивованість ми визначаємо як умотивованість мовним номінативним інваріантом – номінатемою – її мовленнєвих модифікацій. Основним компонентом для глоси тут є номінативний інваріант, носій базового змісту та формальної взаємозалежності глос однієї номінатеми.

Зовнішня, або дериваційна вмотивованість – це вмотивованість однієї номінатеми іншою. Ідеться про семантичну домінанту цього явища, оскільки нова номінація – це пошук нової чи старої мовної форми для нового інваріантного значення. Розрізняємо дві моделі утворення нових номінатем: а) афіксація, або власне деривація, коли засобом словотвору є дериваційні афікси, а структура нової номінатеми містить у собі як частину форму й семантику твірної одиниці; б) трансформація, а точніше – лексикалізація, тобто перетворення мовленнєвої реалізації або групи мовленнєвих реалізацій на самостійну номінатему внаслідок їхнього семантичного саморозвитку, що призводить до розщеплення тотожності номінатеми-джерела.

Дериваційні композити – це самостійні номінативи, оскільки їхня семантика не тотожна семантиці вихідного словосполучення, а є співчленованою семантикою цього словосполучення й словотвірного форманта. Мотивацію композитів у цьому випадку визначаємо як зовнішню. Наприклад, слово *м'ясоконсервний* утворене від словосполучення *м'ясні консерви*. Його план вираження формується шляхом співчленування кореня першого слова (*м'яс-*) із коренем другого (*консерв-*), до яких додається формант *-ний*. Структурним компонентом у цьому випадку, який з'єднує конструкції, є інтерфікс. Якщо розглядати дериваційні композити в межах позначених нами параметрів композитоутворення, то вони можуть бути визначені в такий спосіб. Ономасіологічний статус вихідної (твірної) одиниці: словосполучення різних типів; тип процесу перетворення вихідної одиниці в композит: деривація; статус композита стосовно вихідної одиниці: самостійна номінатива, пов'язана з вихідним словосполученням відношеннями зовнішньої дериваційної мотивації; формальна модель утворення композита: суфіксація й конверсія.

При універбалізації між вихідним словосполученням і словом, яке виникло на його базі, немає ніяких семантичних розходжень, наприклад, *нафтовидобуток* (= *видобуток нафти*), *міськрада* (= *міська рада*), *чорноволий* (= *з чорним волоссям*). Семантична тотожність словосполучення та композита разом із їхньою формальною взаємопов'язаністю дозволяють стверджувати, що всі вони вмотивовані одним номінативним інваріантом. Мотивація універбалізаційних композитів словосполученням, таким чином, є внутрішньою, а самі вони мають статус глос номінатив-колокацій. Якщо розглядати універбалізаційні композити в межах виведених нами параметрів композитоутворення, вони можуть бути визначені в такий спосіб. Ономасіологічний статус вихідної (твірної) одиниці: словосполучення (зазвичай – колокація); тип процесу перетворення вихідної одиниці в композит: універбалізація; статус композита стосовно вихідної одиниці: дублет номінативів з базою-колокацією, пов'язаний з вихідним словосполученням відношеннями внутрішньої мотивації; формальна модель утворення композита: пряма універбалізація, універбалізація компонентного типу, універбалізація метатезного типу, універбалізація компонентно-метатезного типу.

Квазікомпозити – це одиниці, витворені не на основі словосполучень. Їхнє утворення відбувається за двома моделями. По-перше, за аналогією, коли нове складне слово виникає за абсолютизованою як словотвірний тип кінцевою структурою вже наявних у мові композитів як дериваційного, так і універбалізаційного типу. Наприклад, для слова *авіаносець* ми не можемо виявити твірне словосполучення **носитиавіацію*, через що цю лексему варто визначати як квазікомпозитну. По-друге, джерелом для виникнення квазікомпозитів можуть

бути власне запозичення та кальковані запозичення. Розрізняють, з одного боку, освоєння дериваційних композитів, де виділяють пряме запозичення таких одиниць (*голкіпер*), їхнє калькування (*хмарочос*), створення квазікомпозитів (*філологія*) тощо, а з другого боку – освоєння універбалізаційних композитів, де наявним є просте запозичення (*лейтмотив*, *УЕФА*), власне універбалізація еталонного словосполучення (*ботфорти*), калькування універбалізованого композита (*порядок денний*, *називний відмінок*, *ООН*) тощо. Якщо розглядати квазікомпозити в межах зазначених параметрів композитоутворення, то вони можуть бути визначені в такий спосіб. Ономасіологічний статус вихідної (твірної) одиниці: слово; тип процесу перетворення вихідної одиниці в композит: деривація або запозичення; статус композита стосовно вихідної одиниці: самостійна номінатема; формальна модель утворення композита: деривація за моделлю кінцевої структури дериваційних або універбалізаційних композитів, запозичення.

1. *Василевская Е. А.* Словообразование в русском языке: очерки и наблюдения. – М., 1962.

PRINCIPLES OF THE ONOMASIOLOGICAL TYPOLOGY OF THE COMPOSITES IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

Vyacheslav Terkulov

This study gives the foundations of the onomasiological classification of composites of the Ukrainian language. Its basic principles are the determining of the onomasiological status of the derived units, the type of the process of converting the original unit into a composite, the status of the composite as to the original unit, the formal model of the composite formation. This makes it possible to distinguish syntactic composites (univerbal and derivational) and quasicomposites.

Keywords: *derivation, composite, quasicomposite, onomasiological, univerbalisation.*

ЯВИЩЕ МОРФОЛОГІЧНОЇ ТРАНСПОЗИЦІЇ В АСПЕКТІ СИНТАКСИЧНИХ ПАРАМЕТРІВ

У. Б. Добосевич

(Львів)

Розглянуто традиційні критерії визначення частин мови. Актуалізовано синтаксичний критерій, на базі якого узагальнено прийоми, застосування яких допоможе диференціювати частини мови у складних випадках, пов'язаних з явищем транспозиції.

Ключові слова: *частини мови, транспозиція, сполучуваність, пунктуація.*

Критерії, відповідно до яких здійснюється диференціація за частинами мови, передбачають різноаспектний підхід до слова – від семантики з урахуванням особливостей словозміни та реалізації морфологічних категорій до синтаксичних особливостей, які позиціонують слово як елемент комунікативного акту. За таких умов визначення частиномовного статусу слова здійснюється не тільки з огляду на його “внутрішні” характеристики, при інтерпретації яких не виникає потреба у залученні додаткових параметрів (*стіна, ходити, весело*), а й у багатьох випадках вимагає урахування його лінійних синтагматичних зв’язків, що простежуються у контексті (*що, геть, добре*).

Беручи за основу твердження про те, що “граматичні категорії народилися в реченні, виникли з потреби розрізнення членів речення... Речення стало кузнею, де кувалися частини мови” [4: 77], підкреслюємо важливість застосування синтаксичного критерію при визначенні частин мови, які виникли внаслідок граматичної транспозиції. Якщо “частини мови – це відстояні (формалізовані) члени речення” [3: 104], то процеси переходу з однієї частини мови в іншу переважно безпосередньо пов’язані із зміною синтагматики слова. У процесі визначення частини мови витворюється послідовність, яку можна передати у вигляді своєрідного ланцюга “семантика – морфологічні особливості – синтаксична функція”, а при з’ясуванні частиномовного статусу слова, яке виникає внаслідок граматичної транспозиції, ланки цього ланцюга перегруповуються так “синтаксична функція – морфологічні особливості”, при цьому, природно, загальночастининомовне значення слова змінюється, однак його семантична основа в цілому залишається сталою.

У межах синтаксичного параметру зазвичай звертаємо увагу на синтаксичний за своєю суттю критерій сполучуваності (валентності), який не тотожний окресленню синтаксичної ролі слова, а спрямований на визначення особливостей поєднання певних частин мови між собою. Зауважимо, що у процесах частиномовної транспозиції цей критерій допомагає диференціювати різні частини мови й особливо актуалізується за тієї умови, коли формально тотожні словесні знаки одночасно виступають однаковими членами речення (*вивчити вірш завтра – вивчити вірш на завтра; він приїде цими днями – він приїде днями*). В інших випадках простежуємо взаємозв’язок між зміною синтаксичної функції і характером сполучуваності слова, який стає визначальним в окресленні тієї чи тієї частини мови (*горе у нього – горе йому*).

Пунктом відліку для з’ясування частиномовного статусу слова може слугувати його позиція відносно інших слів у межах певної синтаксичної конструкції (*ішов назустріч батькові – ішов батькові назустріч*). Перехід прислівника у прийменник зумовлений

препозицією і тісним граматичним та семантичним зв'язком з іменником. Однак у постпозиції щодо іменника прислівник “повертає” свої частиномовні особливості: виражає загальночастиномовне значення ознаковості (*ішов [у якому напрямку?] назустріч*), причому саме в постпозиції до іменника і в абсолютному кінці речення (за нашими спостереженнями, така позиція виявляється регулярно) це значення посилюється, оскільки відповідно до актуального членування речення перебуває у межах реми. Крім того, слово *назустріч* керує граматичною формою давального відмінка іменника, що теж характерно для прислівника, а тому можна стверджувати, що аналізоване слово й подібні в аналогічних умовах, пов'язаних із зміною позиції відносно іменника, змінюють свій частиномовний статус (пор. [2: 337]).

У багатьох випадках, пов'язаних із фактами переходу з однієї частини мови в іншу, допоміжним чинником, який проявляє сутність нового явища, стає система розділових знаків. За нашими спостереженнями, особливо виразно пунктуація розкриває транспозицію різних частин мови у модальник (*живу я, звичайно, по-простому – живу я звичайно, по-простому*). За певних обставин розділові знаки стають головним орієнтиром і засобом розрізнення частин мови – як це можна спостерігати у процесах взаємопереходу вигуків і частки (*ой, як давно ми не бачилися – ой як давно ми не бачилися*).

Наявність речення як основної одиниці, у межах якої простежується функціонування слова та виявляється його частиномовний статус, важлива не лише з огляду на структуру і порядок слів, але й з погляду його комунікативної організації, яка “визначається мовленнєвою ситуацією”, а тому виникає необхідність брати до уваги ширший контекст, оскільки “механізм комунікативного аспекту зрозумілий тільки за умови, якщо ми розглядаємо речення в конкретному мовленнєвому контексті, у якому це речення функціонує як висловлення” [1: 59]. Комунікативний підхід у складних випадках дає можливість застосовувати й інші прийоми, найдієвіший серед яких – прийом заміни слова у контексті адекватним у частиномовному аспекті словом-дублетом (*На конкурс відібрали всього двадцять студентів – На конкурс відібрали загалом двадцять студентів – На конкурс відібрали лише двадцять студентів*). Розмежовуючи прислівник і частку за формальної їх тотожності, необхідно звертатися до ширшого контексту, який указуватиме на комунікативні характеристики речення в цілому й аналізованого слова зокрема. Комунікативний підхід дозволяє, наприклад, розрізнити загальнокатегорійне значення квантитативності та дейктичності у словоформах *другий* (*друга, друге*), а відповідно й визначити їх частиномовний статус. Незаперечною ознакою порядкового числівника, яка проявляється лише в умовах ширшого контексту незалежно від морфологічних та синтаксичних характеристик слова, є його числівникове оточення. У цьому випадку

аналізоване слово виступає компонентом числового ряду, що вказує на його квантитативне загальночастиномовне значення. За інших комунікативних умов слово *другий* (*друга, друге*) змінює свою семантику в напрямі вказівності – “не такий, як цей, відмінний від цього” (5 (II): 420), а тому його може замінювати синонім-дублет – означальний займенник *інший*. Виявити ці семантичні зсуви, пов’язані з транспозицією числівника в займенник, можна за семантикою іменників, що перебувають у зв’язку узгодження з аналізованою словоформою. Якщо ці іменники позначають парні за своєю природою предмети чи явища, то слово *другий* виступає в ролі вказівника-займенника *той, цей, інший*. Погляд на слово як на одиницю комунікативного акту, який передбачає його сприйняття у суцільній тканині висловлювання, а разом із тим і виявлення його конкретних семантичних особливостей, може стати своєрідним ключем до визначення частини мови.

Отже, синтаксичні параметри стають домінантними для визначення статусу слів, що утворилися внаслідок транспозиції однієї частини мови в іншу. Слово у своїй граматичній оболонці первинно народжується в реченні, й саме в реченні відбуваються його граматичні метаморфози.

1. *Вихованець І. Р.* Граматика української мови. Синтаксис: Підручник / За ред. М. Тимошика. – К., 1993; 2. *Вихованець І. Р., Городенська К. Г.* Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української / За ред. І. Р. Вихованця. – К., 2004; 3. *Загнітко А.* Частки в системі службових частин мови: типологічний і лексикографічний вияви // Лінгвістичні студії: Зб. наук. пр. / Наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк, 2011. – Вип. 22. – С. 104–115; 4. *Карпенко Ю. О.* Ще раз про критерії виділення частин мови // Мовознавство. – 2001. – №3. – С. 76–80; 5. Словник української мови / Гол. редкол. І. К. Білодід. – К., 1970–1981. – Т. I–XI.

THE PHENOMENON OF MORPHOLOGICAL TRANSPOSITION IN THE LIGHT OF THE SYNTACTIC PARAMETERS

Ulyana Dobosevych

The paper dwells upon the traditional criteria of the definition of parts of speech. The syntactic criterion on the basis of which a number of techniques, which can be used to differentiate the parts of speech in difficult cases connected with the phenomenon of transposition, is analyzed.

Key words: *parts of speech, transposition, combinability, punctuation.*

ОФОРМЛЕННЯ ПОЯСНЮВАЛЬНИХ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ У ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ

О. П. Кадочнікова

(Київ)

Розвідку присвячено аналізу підрядного опосередкованого типу синтаксичного зв'язку, що експлікує пояснювальні семантико-синтаксичні відношення між компонентами простого ускладненого речення. Обґрунтовано можливість його сполучникової та безсполучникової реалізації. Відокремлено значення пояснення від інших форм подвійної номінації у простому реченні.

Ключові слова: *просте ускладнене речення, пояснювальні семантико-семантичні відношення, опосередкований підрядний зв'язок.*

Питання про з'ясування сутності зв'язків, що поєднують компоненти граматичних конструкцій і перетворюють їх на комунікативні одиниці, досі не втрачає актуальності в україністиці. Пропонована розвідка має на меті акцентувати увагу на природі граматичного зв'язку, який встановлюється між компонентами структур, що виражають пояснювальні семантико-синтаксичні відношення – “вид семантико-синтаксичних відношень між членами речення або реченнями, який полягає в повторному називанні, але іншими лексико-граматичними засобами, того самого явища дійсності” (7: 513).

Пояснення становить окремий тип мовного значення, яке послідовно втілюється в різноманітних синтаксичних конструкціях – від простого речення до надфразної єдності. На противагу іншим різновидам граматичної семантики спосіб вираження пояснювальних відношень не має стійкої кореляції на рівні граматичних зв'язків. Найпослідовніше пояснювальні семантико-синтаксичні відношення встановлюються між компонентами, поєднаними за допомогою спеціалізованих сполучників та сполучних засобів [4]. Найнижчим щаблем для реалізації пояснювальної семантики є просте ускладнене речення, оскільки значення пояснення завжди формується внаслідок згортання речень тотожності до будь-якого з компонентів структурної схеми речення, напр.: *Статут дозволяє членам синоду обирати намісника лише у двох крайніх випадках: або в разі смерті головного митрополита, або у разі його відходу на заслужений відпочинок, тобто за фактом відставки (Україна молода) – Відхід на заслужений відпочинок – це відставка.* Незважаючи на те, що автори мовознавчих студій послідовно визнають пояснення окремим різновидом семантико-синтаксичних відношень, у поглядах на спосіб його граматичного вираження бракує однастайності. С. М. Глазова зараховує такі утворення до специфічних сурядних словосполучень, “формальними ознаками яких є закритість структури, наявність формальних показників пояснювального відношення, передусім

сполучника *тобто*, неоднотипність і різноманітність будови компонентів” [3: 9], а Н. С. Валгіна та деякі українські мовознавці стверджують, що конструкції з пояснювальними відношеннями в складі простого речення наближаються за своїм значенням до прикладок [1: 129; 5: 305], а отже – пов’язані з опорним компонентом зв’язком кореляції, який виступає частковим репрезентантом площини підрядності. Справді, подвійна номінація є основою для творення семантико-синтаксичних відношень пояснення та відношень апозитивних, проте компонент, що виконує функцію прикладки, крім подвійної номінації, має насамперед атрибутивне значення. Коли між компонентами встановлюються апозитивні відношення, напр.: *місто Київ, спортсменка-біатлоністка*, значення пояснення у широкому витлумаченні, як-от “розкривати особливість якоїсь речі чи явища, вказуючи на їхні певні ознаки” [6: 496], безперечно, встановлюється між складниками, проте воно має характер логічний, а не змістово-граматичний. Тому подібність пояснювальної конструкції та поєднання прикладки з означуваним компонентом перебуває у сфері семантики та функціонального призначення цих структур у мовленні й не поширюється на їхню структуру.

Однак, незважаючи на логічність міркувань дослідників, вважаємо за потрібне звернути увагу на деякі аспекти, що суперечать зарахуванню таких утворень до загалу паратаксичних: 1) ідея однорідності, що є стрижнем концепції сурядності, передбачає відношення незалежності між компонентами, що позначають різні денотати. Члени ж пояснювального ряду співвідносні з тим самим денотатом, являючи собою рівнозначні його номінації; 2) семантична однотипність складників пояснювальної конструкції зумовлює їхню взаємозамінність у складі реченнєвої структури, напр.: *Від дня виходу пароплаву з Астрахані, себто від 22 серпня, я не можу ні за що, навіть за свій журнал, взятись акуратно...* (Т. Шевченко), що не впливає на змістову завершеність предикативної одиниці; 3) граматична незалежність компонентів пояснювальної конструкції не реалізується на власне-синтаксичному рівні, адже за складниками, хоч вони й виконують ту саму синтаксичну функцію, чітко закріплений статус пояснюваного і пояснювального компонентів, що фіксують порядок слів та інтонація. Саме однофункціональність цих компонентів щодо предикативного центру та їхнє чітке позиційне закріплення спонукали І. Р. Вихованця свого часу виокремити підрядний опосередкований синтаксичний зв’язок [2: 26–27], що передбачає поєднання пояснювального компонента з предикативним центром речення за допомогою пояснюваного складника. І хоча дослідник не загострює увагу на рівнозначній можливості як сполучникового вияву такого зв’язку (як це маємо в попередньому прикладі), так і безсполучникового, він зауважує, що позиція компонентів такої структури може бути

повноцінним засобом оформлення підрядного опосередкованого зв'язку, напр.: *Збір підписів відклали на два тижні, до 15 жовтня*. Впадає в око те, що вилучення сполучника зі структури пояснювальної конструкції накладає відбиток не лише на форму, а й на її семантику – хоч компоненти однаково співвідносні з предикативним ядром речення та виконують ту саму синтаксичну функцію, їхню тотожність часом складно встановити поза контекстом, напр.: *Цього козарлюгу ні кулі не брали, ні шаблі, бо він був заворожений, тобто – безсмертний* (Л. Варивода) – Пор.: *Цього козарлюгу ні кулі не брали, ні шаблі, бо він був заворожений, безсмертний*. Це зумовлено тим, що “співвіднесеність компонентів як пояснюваного та пояснювального, що стосуються спільного референта, впливає лише зі створеного мовцем контексту висловлення й не є очевидною поза ним” [3: 7]. Поява пояснювальної конструкції семантично вмотивована лише тоді, коли один із членів речення виражений за допомогою займенника, напр.: *Тут нас повен Хабаровськ отаких – тобто приїжджих* (І. Багрянний). Функціонування пояснювального компонента детерміноване саме інформаційною неповнотою таких конструкцій на комунікативному рівні, а не особливостями формально-граматичної будови речення.

Отже, семантико-синтаксичні відношення пояснення формуються на рівні ускладнювальних компонентів простих речень, репрезентовані за допомогою опосередкованого підрядного зв'язку, що належить до периферійної зони гіпотаксису. Пояснювальні семантико-синтаксичні відношення завжди є наслідком фіксованої позиції компонентів, часто їх маркує пояснювальний сполучник, що створює додатковий план вираження синтаксичного значення і на комунікативному рівні актуалізує постпозиційний компонент. Сполучникове поєднання компонентів визначає тісніший зв'язок між ними, ніж безсполучникове. Воно вказує на семантичну нечленованість подвійної номінації певного явища дійсності. Передбачуваною, але необов'язковою поява пояснювального компонента є тоді, коли предикативна конструкція має у своєму складі займенниковий компонент, за інших обставин поява такого компонента детермінована винятково бажанням мовця.

1. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка: Учебник. – М., 1991;
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К., 1993;
3. Глазова С. М. Пояснювально-ототожнювальні конструкції в українській мові: семантика, граматика, прагматика: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Харків, 2005;
4. Городенська К. Сполучники української літературної мови. – К., 2010;
5. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посіб. / Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська Н. Ф. – К., 1994;
6. Словник української мови: В 11 т. – К.,

1976. – Т. 7. – С. 496; 7. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови) та ін. – К., 2004.

REGISTRATION OF EXPLANATORY SEMANTICS

AT LEVEL OF SIMPLE SENTENCE

Olena Kadochnikova

Research is devoted to the analysis of the of mediated subordination, that determines the explanatory meaning at the level of components of the simple complicated sentence. Possibility of its conjunctive and asyndetic realization is set. The meaning of explanation is dissociated from other forms of double nomination in a simple sentence.

Key words: the simple complicated sentence, explanation, coordinating, mediated subordination.

СЕМАНТИКО-ГРАМАТИЧНА КВАЛІФІКАЦІЯ ЗАЛЕЖНИХ КОМПОНЕНТІВ У “СЛОВНИКУ ГРАМАТИЧНОГО КЕРУВАННЯ ДІЄСЛІВ”

Л. М. Колібаба

(Київ)

Обґрунтовано теоретичні засади аналізу залежних від дієслова компонентів у “Словнику граматичного керування дієслів”. Запропоновано фрагменти словникових статей, у яких представлено семантичну кваліфікацію та граматичну характеристику керованих компонентів.

Ключові слова: керування, дієслово, валентно зумовлені компоненти, керовані (залежні) компоненти.

Керування – вид підрядного зв’язку, за якого головне (опорне) слово потребує залежного (керованого) в певній відмінковій чи прийменниково-відмінковій формі. В українському мовознавстві сформувалося два підходи до кваліфікації граматичного керування – широкий та вузький. Згідно з першим підходом, представленим переважно в традиційному мовознавстві, керування розглядають у морфологічній площині, де кожна відмінкова й прийменниково-відмінкова форма іменників або їхніх еквівалентів поєднана з опорним словом підрядним зв’язком керування [1: 3; 5: 61; 7: 67]. Суть другого підходу полягає в “звуженні” обсягу поняття “керування” та врахуванні його “синтаксичної специфіки” [3: 37]: кваліфікації керування як валентно зумовленого [2: 78–80; 3: 37; 4: 397–399; 6: 5].

Розмежування двох зазначених підходів є принципово важливим для визначення кількості та “якості” керованих компонентів. Зокрема, за широкого підходу кожна залежна від опорного дієслова форма є керованою, тоді як за вузького – керованими

вважають лише ті словоформи, що породжені валентністю слів зі значенням дії, стану, якості тощо. Відповідно до концепції І. Р. Вихованця валентно зумовленими, тобто керованими, є компоненти, що співвідносяться з об'єктними, адресатними, інструментальними та локативними синтаксемами [3: 38].

Концепція “Словника граматичного керування дієслів” (далі Словника), укладання якого розпочато у відділі граматики Інституту української мови НАН України, ґрунтується на тісному зв'язку валентності та явищ керування. Саме тому в Словнику аналізуватимемо нормативні форми вираження тільки значеннєво (валентно) залежних від дієслова одиниць із семантичними функціями об'єкта, адресата, інструменталія (знаряддя чи засобу дії) та локатива (місцеперебування, вихідний і кінцевий пункти руху, шлях руху).

Усі дослідники явищ керування однастайні в тому, що керованими можуть бути тільки компоненти субстантивної природи. І. Р. Вихованець звужує коло іменних частин мови, зауважуючи, що “у первинній своїй якості керований компонент має поширюватися тільки на власне-іменники” [2: 78]. Проте, на думку мовознавця, “валентна рамка керуючого слова зберігається, коли в тотожній синтаксичній позиції замість власне-іменників використовуються невласне-іменники або елементи неіменникового характеру” [Там само]. Зважаючи на це, у Словнику буде подано форми як власне-іменників, так і невласне-іменників чи компонентів неіменникового характеру. Основною умовою залучення їх до розгляду є зумовленість валентністю дієслова.

Отже, дослідження валентно зумовленого керування як лексико-граматичного зв'язку передбачає двовимірний аналіз залежних компонентів: семантичну диференціацію співвідносних із ними синтаксем та граматичну характеристику форм їхнього морфологічного вираження.

У Словнику представимо кількарівневу семантичну класифікацію об'єктних значень. На першому рівні, спираючись на запропоновану І. Р. Вихованцем семантичну класифікацію предикатів, усі об'єктні значення поділяємо на об'єкти дії, об'єкти процесу, об'єкти стану. На другому рівні в межах загального значення об'єктності вирізняємо власне-об'єкти (основні семантичні варіанти об'єктної синтаксеми), що є семантично передбачуваними предикатами дії іменниковими компонентами і мають обов'язковий вияв у мовленні, та решту об'єктних значень, що також прогнозовані семантикою предикатів дії, проте їх можна легко вилучити з контексту без істотних змін у його змісті. До решти (другорядних) об'єктних значень зараховуємо: об'єкт обмеження, об'єкт-співучасник дії, об'єкт-співучасник процесу, об'єкт-співучасник стану, об'єкт мовлення, об'єкт приєднання, об'єкт відокремлення, об'єкт віддалення та ін. Наукова новизна

пропонованого Словника полягає також у докладному аналізі в ньому об'єктних значень синкретичного типу, таких як просторовий об'єкт (об'єкт-локатив), суб'єкт-об'єкт, об'єкт-знаряддя дії, об'єкт-засіб дії, об'єкт-матеріал, об'єкт-речовина тощо.

Адресатному значенню залежних компонентів властиве менше семантичне розгалуження. Його диференціюємо в Словнику на адресат дії та адресат стану.

Локативні значення поділяємо на 3 типи: 1) власне-локативне – значення статичної локалізації (місцеперебування); 2) динамічні значення напрямку руху – вихідний пункт руху / переміщення та кінцевий пункт руху / переміщення; 3) динамічне значення шляху руху / переміщення.

Значення інструментальності розмежовуємо на знаряддя дії та засіб дії, у межах якого виокремлюємо засіб дії – матеріал, засіб дії – речовину й под., а також засіб руху та засіб переміщення.

Граматична характеристика залежних від дієслова іменникових компонентів передбачає подання всіх варіантів (основних і периферійних (після скісної риски) морфологічного вираження їх відмінковими та приєменниково-відмінковими формами, що є типовими для сучасної української літературної мови. Визначаємо також відмінок, у разі потреби – рід, число та належність до класу істот чи неістот. Найбільші труднощі в сучасній українській літературній мові становить морфологічне вираження власне-об'єкта формами родового та знахідного відмінків, бо воно нерідко зумовлене родом іменника, формою числа, належністю до класу істот чи неістот та відсутністю / наявністю в опорного дієслова частки *не*. Тому в Словнику форми вираження власне-об'єкта подаємо окремо для жіночого, чоловічого та середнього родів. Спочатку аналізуємо стверджувальні конструкції, потім – заперечні.

Пропонуємо фрагменти словникових статей, у яких представлено семантичне розмежування та граматичні характеристики керованих (залежних від дієслова) компонентів.

Власне об'єкт дії:

Що? (ч. р. неістот одн.: Р. в. і Зн. в. = Н. в., у заперечних реченнях – Р. в. і Зн. в. = Н. в.; с. р. неістот одн.: Зн. в. = Н. в., у заперечних реченнях – Р. в. і Зн. в. = Н. в.; ч. р., с. р. неістот мн.: Зн. в. = Н. в., у заперечних реченнях – Р. в. і Зн. в. = Н. в.): листа / лист, листи (не ... листа / лист, листів / листи); послання (одн.), послання (мн.) (не ... послання, послань / послання). В останні роки перед війною навіть листа не можна було адресувати по-українськи – на пошті не приймали (Українська правда); Адресувати свій лист можна як окремому користувачеві, так і групі людей (Із інтернетівського джерела);

Адресат дії:

Кому? (Д. в.): матері, батькові, дружині, йому, нам. [Федерація футболу України] *спромоглася тільки на те, щоб адресувати листа голові Івано-Франківської облради Ігорю Олійнику* (З інтернетівського джерела).

Для кого? (для + Р. в.): для матері, для дружини, для батьків, для сина, для неї, для нього. *Адресувати телеграму для дружини.*

До кого? (до + Р. в.): до матері, до дружини, до подруги, до нього, до всіх. *Молоді робітники заводу адресували своє послання до правителя Румунії, генерала Антонеску* (В. Кучер).

Об'єкт-співучасник мовлення:

З / із ким? (з / із / зі) + Ор. в.): з / із батьками, з / із сином, з / з господинею, з з / із людьми, з / із тобою, з / із усіма. *Гості.. чинно бесіднують з господинею* (О. Гончар).

Локатив – вихідний пункт руху:

Звідки? З / із чого? (з / із / зі + Р. в.): з / із хати, з / із двору, з / із Києва. *Біжить поштар із Віфлеєма* (Т. Шевченко).

Знаряддя дії:

Чим? (Ор. в.): ложкою, палицею, ногами, руками. *Маруся ще смачніше позіхала і півсвідомо бовтала ложечкою* (Г. Хоткевич).

Засіб дії – речовина:

З / із чого? (з / із / зі + Р. в.): з / із муки, з / із ягід, з / з пшона, з / із картоплі, з / із м'яса. *Із цієї муки я тижнів би зо три галушки варила* (М. Стельмах); *Тут хоч кандьор варять з пшона, а не з проса* (М. Стельмах).

Отже, семантико-граматичну кваліфікацію залежних компонентів у “Словнику граматичного керування дієслів” зумовлюють такі чинники:

1) концепцію “Словника граматичного керування дієслів” вибудовано на засадах валентно зумовленого керування, що уможлиблює керованими вважати тільки значеннєво (валентно) залежні від дієслова компоненти із семантичними функціями об'єкта, адресата, інструменталія (знаряддя чи засобу дії) та локатива (місцеперебування, вихідний і кінцевий пункти руху, шлях руху);

2) позицію керованого компонента заповнюють насамперед власне-іменники, а також невластє-іменники та компоненти неіменникового характеру;

3) граматична характеристика залежних іменникових компонентів охоплює подання всіх типових для сучасної української літературної мови варіантів їхнього морфологічного вираження (як основних, так і периферійних) та визначення відмінка, у разі потреби – роду, числа, належності до класу істот чи неістот.

1. Булаховський Л. А. Синтаксис (зв'язки) другорядних членів речення. Відмінкова залежність (керування). Безпосереднє (безприйменникове) керування. – К., 1959;
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К., 1992;
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К., 1993;
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. – Донецьк, 2011;
5. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посіб. – К., 1992;
6. Кобылянская М. Ф. Глагольное управление в украинском языке (на материале произведений украинских писателей первой половины и 60-70 годов второй половины XIX века): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Черновцы, 1976;
7. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1972.

SEMANTICANDGRAMMATICALQUALIFICATIONOFDEPENDENTCOMPONENTSIN THE DICTIONARY OF GRAMMATICAL GOVERNMENT OF VERBS

Larysa Kolibaba

The article is devoted to the theoretical bases of analysis of dependent components in the Dictionary of grammatical government of verbs. The fragments of vocabulary articles are proposed. The semantic qualification and grammatical analyze of dependent components of verbs are offered.

Key words: government, verb, dependent on valency components, dependent components.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ КАТЕГОРІЇ РОДУ ІМЕННИКІВ У МОВОЗНАВЧОМУ ТЕКСТІ

Н. І. Кочукова

(Слов'янськ)

Проаналізовано нові тенденції у функціонуванні іменників – назв осіб чоловічої та жіночої статі в мовознавчих текстах, визначено найуживаніші родові форми серед іменників – назв неістот та їхні словотворчі форманти.

Ключові слова: мовознавчий текст, категорія роду іменника, диференціація родових форм.

Дослідження особливостей будь-якого стилю ґрунтується передусім на визначенні його маркованих засобів, а також граматичних особливостей. Морфологічні форми наукового

стилю – чітко регламентовані. Це виявляється в певному обмеженні одних граматичних форм і в необмеженому використанні інших. Для кожної граматичної категорії характерні свої мовні засоби вираження. Граматична категорія роду по-різному реалізована у функціональних стилях, зокрема й у науковому.

Загальновідомо, що в науковому стилі сучасної української літературної мови граматична категорія роду – найбільш граматикалізована й унормована, тому не уможливорює хитання в роді, а також варіантні форми та стилістичні відтінки. Це зумовлено призначенням цього стилю й становить одну з характерних його ознак [9: 54; 10: 145].

У сфері семантико-граматичного функціонування категорія роду спрямована на вирізнення передусім грамем чоловічого і жіночого роду та їхнього підґрунтя – номінації статі [2: 88]. У зв'язку з цим, доцільним є аналіз насамперед іменникових форм чоловічого та жіночого роду в науковому тексті.

Однією з визначальних тенденцій у родовій іменниковій категоризації науковці вважають поширення формально-морфологічної диференціації грамем категорії роду із семантико-граматичним змістом [2: 90–91].

Помітною стає співвіднесеність назв осіб чоловічого й жіночого роду [2: 91]. Особливо широко функціонують співвідносні іменники на позначення осіб жіночої статі в розмовному та публіцистичному мовленні (*годувальник–годувальниця, делегат–делегатка, депутат–депутатка*). У мовознавчих текстах уживання таких граматичних форм є обмеженим (*дослідник – дослідниця, автор – авторка, аспірант – аспірантка*): “*Дослідник* підкреслював прогресивну спрямованість мовних змін, зауважуючи, що “розвивається і прогресує не сама по собі звукова і формальна будова мови, а суспільна мовна діяльність, що стає чіткішою і різноманітнішою” (13: 9); “*Дослідниця* зазначає, що в мішаних говірках одномовного населення не відбувається докорінна перебудова системи...” (8: 27); “У І. Р. Вихованця подвійний синтаксичний зв'язок принципово відрізняється від того, що запропонувала російська *дослідниця* Л. Д. Чеснокова” (5: 130); “Спочатку *автор* описує попередні, ранні погляди, а потім показує, якої еволюції вони зазнали з бігом часу” (11: 18); “Зосередивши головну увагу на розрізненні експресивного й емоційного, *авторка* не лише не протиставляє експресивне – нейтральне, а й абсолютно заперечує останнє...” (1: 57). Варто зауважити, що в тексті, де автора уявляють узагальнено, іменники *дослідник, автор* ужито тільки в чоловічому роді: “Якщо кому й бракує індивідуальності в науці, так це посередньому, пересічному *дослідникові*, який звик бродити второваними стежками” (11: 20); “Тут і *автор-початківець*, і досвідчений *автор* знайдуть для себе багато такого, чого можна й треба повчитися” (11: 20);

“Відтворювання логічних зв’язків – аж ніяк не дрібниця, а турбота ввічливого автора про свого читача” (11: 11).

Раніше в колі мовознавців панувала думка, що “форми з **-ка** слід уживати в художньому, публіцистичному і, безперечно, в розмовному мовленні” [10: 145]. Сьогодні вони зазначають, що “поширенішими і позбавленими емоційно-експресивних відтінків стають утворення з суфіксом **-к-**, що водночас указують на жіночу стать особи та її належність до відповідної професії” [2: 91]. За нашими спостереженнями, чітку диференціацію роду й активне вживання відповідників жіночого роду із суфіксом **-к-** можна спостерегти переважно в тих мовознавчих текстах, де розглянуто творчість або наукову діяльність конкретної особи, із зазначенням її прізвища й імені в контексті. Наприклад: “Ювілярка зробила вагомий внесок у розбудову теорії синтаксису” (3: 12); “Незаперечні здобутки ювілярки і в галузі граматичної лексикографії” (3: 13); “Бажання стати вчителькою і захоплення рідною піснею й словом привели здібну юнку 1966 року після закінчення середньої школи на філологічний факультет Кіровоградського державного педагогічного інституту ім. О. С. Пушкіна” (3: 10); “Левову частку робочого часу завідувачки поглинають телефонні консультації, відповіді на листи-звернення” (4: 112).

В іменниках – назвах виду занять, діяльності, посад, наукових ступенів (*мовознавець, упорядник, фундатор, професор, завідувач, кандидат, доктор*) – родові форми найчастіше диференціюють контекстуально. Показниками належності зазначених іменників до назв осіб жіночої статі можуть бути дієслівні форми минулого часу або ім’я та прізвище особи. Напр.: “Провідний український термінолог була членом кількох комісій, зокрема Української комісії з питань правничої термінології, Міжгалузевої лінгвістичної комісії та ін.” (4: 113); “З ім’ям професора Катерини Городенської пов’язана передусім розбудова теорії граматичної тріади – словотвору, морфології, синтаксису” (3: 11).

Серед іменників – назв неістот помітним є зростання кількості іменників жіночого роду, найпродуктивнішими вирізняювачами яких є суфікс **-ість** та іншомовні суфікси **-ацій, -ізацій- / -изацій-**: “Експресивність проникає у всі сфери діяльності людини” (1: 5); “Нескінченість, постійний рух, мінливість позамовного світу визначає відповідні властивості мови – реальність спричинює слово, слово переходить у реальність” (7: 77); “Помітна активізація деривації різних типів слів, у творенні яких беруть участь повні або усічені іншомовні основи” (12: 139); “Досить потужній тенденції до інтернаціоналізації в сучасній українській мові протистоїть інша визначальна, яка останніми роками стає більш дієвою і впливовою, тенденція – до автохтонізації, або націоналізації” (12: 141).

Значно активізувалося в мовознавчих текстах вживання середнього роду зі словотворчим суфіксом *-ни-*, якого вважають найбільш абстрактним за своїм граматичним значенням. Тому перевага форм середнього роду над формами жіночого і чоловічого в досліджуваних текстах є цілком закономірною. Напр.: *“Як відомо, функціональне призначення сполучників полягає у вираженні синтаксичних зв’язків та різних типів семантико-синтаксичних відношень у складному, рідше – у простому ускладненому реченні”* (6: 7); *“Повернення до функціональної зони єднальних сполучників та і й, спричинило звуження сфери використання єднального сполучника і, передусім як засобу поєднання однорідних членів речення, і меншою мірою – сурядних частин у складносурядному реченні”* (6: 8).

Отже, у сучасних мовознавчих текстах помітною є тенденція до збільшення кількості назв осіб жіночої статі, утворених від іменників – назв істот чоловічого роду та активного функціонування іменників жіночого й середнього роду серед назв неістот.

1. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: Монографія. – Ніжин, 2005;
2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / За ред. І. Вихованця. – К., 2004;
3. Вихованець І. Р., Фурса В. М. У гроні визначних українських мовознавців (до ювілею професора Катерини Городенської) // Мовознавчий вісник: Зб. наук. пр. на пошану професора Катерини Городенської з нагоди її 60-річчя / Відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси, 2009. – Вип. 8. – С. 9–14;
4. Городенська К. Г. Берегиня української термінології (до 70-річчя провідного наукового співробітника Людмили Олександрівни Симоненко) // Українська мова. – 2006. – № 4. – С. 110–114;
5. Городенська К. Г. Іван Романович Вихованець – видатний граматист, теоретик, новатор // Українська мова. – 2010. – № 4. – С. 122–131;
6. Городенська К. Г. Функціональні зони сполучників в українській науковій мові // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр. / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К., 2005. – Вип. VI. – С. 7–13;
7. Коць Т. А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі. – К., 2010;
8. Мартинова Г. І. Фонологічна система мішаної говірки // Мовознавчий вісник: Зб. наук. пр. на пошану професора Катерини Городенської з нагоди її 60-річчя / Відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси, 2009. – Вип. 8. – С. 27–37;
9. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови: Підручник / За ред. Л. І. Мацько. – К., 2003;
10. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови: Підручник. – К., 1993;
11. Селігей П. О. Юрій Шевельов – майстер наукового стилю // Українська мова. – 2010. – № 4. – С. 3–21;
12. Стишов О. А. Сучасне українське словотворення: основні тенденції

розвитку // Мовознавчий вісник: Зб. наук. пр. на пошану професора Катерини Городенської з нагоди її 60-річчя / Відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси, 2009. – Вип. 8. – С. 136–147; 13. *Стишов О. А.* Українська лексика кінця XX століття: (На матеріалі мови засобів мас. інформації). – 2-ге вид., переробл. – К., 2005.

THE USEFUL OF MODERN TENDENCY

OF REALIZATION OF CATEGORY GENDER OF NOUNS IN LINGUISTIC TEXT

Kochukova Nataliya

The functioning of nouns denominating masculine and feminine beings in linguistic text is analyzed. The modern tendencies of their use are found out. The most useful gender forms among the nouns denominating not-beings and their language creation formants are determined.

Key words: linguistic text, grammatical category of gender of nouns, differentiation of gender forms.

ПРОБЛЕМА АСИМЕТРІЇ ЛОКАТИВНИХ ВАЛЕНТНОСТЕЙ ДІЄСЛІВНОГО ПРЕДИКАТА В АСПЕКТІ ПРЕФІКСАЛЬНО-ПРИЙМЕННОКОВОЇ КОРЕЛЯЦІЇ

С. П. Галаур

(Полтава)

Ідеться про принцип “на користь кінцевого пункту руху”, що послідовно виявляє себе на рівні префіксально-прийменникової кореляції як важливого чинника конституювання обсягу речення та його загального плану змісту. З’ясовано особливості функціонування префіксально-прийменникової кореляції в синтаксичних структурах – реалізаторах семантики “напряму руху: фініш” і “напряму руху: старт”.

Ключові слова: дієслівний предикат, принцип “на користь кінцевого пункту руху”, префіксально-прийменникова кореляція.

В українській мові найвищою функційною активністю вирізняються префіксальні дієслівні предикати руху, переміщення, які, залежно від семантики префікса, можна диференціювати на аблативні й лативні. Першій групі предикатів притаманна обліigatorна валентність із семантикою “старт”, другій – із семантикою “фініш”. Умовою обов’язкової експлікації аблативної чи лативної валентності є наявність у складі дієслова відповідно аблативного або лативного префікса. Статистичні ж дослідження мовознавців [1; 4; 3] потверджують явище асиметрії локативних валентностей дієслівного предиката, дію в мові принципу “на користь кінцевого пункту руху”: валентність зі значенням “куди?”

переважає як при лативних дієсловах, так і при аблативних. Когнітивне уявлення ситуації руху та переміщення допомагає зрозуміти таке лінгвальне явище. Досягнення нового місцеперебування суб'єкта є тим, заради чого він переміщувався. Саме тому, що воно є новим, існує потреба в його мовному вияві. Початкове місцеперебування, навпаки, може бути нерелевантним, крім того, воно вже відоме.

Асиметрія в українській мові відображена не лише у валентних властивостях дієслів руху та переміщення. Вона помітна і в просторових префіксах дієслів. Лативних префіксів більше, ніж аблативних, пор.: *в-* / *вві-* / *ві-* / *у-* / *уві-*, *до-* / *ді-*, *за-*, *на-*, *над-* / *наді-* / *надо-*, *під-* / *піді-* / *підо-*, *при-* і *від-* / *віді-* / *відо-* / *од-* / *оді-*, *ви-*, *з-* / *зі-* / *зо-* / *із-* / *ізі-* *с-* / *іс-*, *роз-* / *розі-*. І. Р. Вихованець констатує і “переважний розвиток ... прийменниково-відмінкових форм фінального значення порівняно з більш стабільним фондом форм вихідного пункту руху”, “збільшення кількості фінальних прийменників” [2: 214].

Асиметрія локативних валентностей предиката руху, переміщення послідовно виявляє себе в українській мові на рівні такого реченнєвого сегмента, як префіксально-прийменникова кореляція. Вона репрезентована найширшим спектром моделей та субмоделей різних семантичних типів у синтаксичних структурах зі значенням “напряму руху: фініш”. Семантичний тип кореляції, наприклад, “контактна локалізація: внутрішній контакт: напрям руху в межі локативного орієнтира” можна представити моделями $\text{pref} \leftrightarrow \text{prep}$ [*в* / *у*], $\text{pref} \leftrightarrow \text{prep}$ [*до*], $\text{pref} \leftrightarrow \text{prep}$ [*на*], $\text{pref} \leftrightarrow \text{prep}$ [*по*], $\text{pref} \leftrightarrow \text{prep}$ [*всередину* / *усередину*], $\text{pref} \leftrightarrow \text{prep}$ [*наперед*], $\text{pref} \leftrightarrow \text{prep}$ [*посеред*], $\text{pref} \leftrightarrow \text{prep}$ [*вглиб* / *в глиб* / *углиб* / *у глиб*], $\text{pref} \leftrightarrow \text{prep}$ [*в межі* / *у межі*]. Найрепрезентативніший з-поміж них моделі $\text{pref} \leftrightarrow \text{prep}$ [*в* / *у*] притаманний такий набір конкретних реалізаторів-субмоделей: pref [*в-* / *вві-* / *ві-* / *у-* / *уві-*] $\leftrightarrow \text{prep}$ [*в* / *у*], pref [*за-*] $\leftrightarrow \text{prep}$ [*в* / *у*], pref [*при-*] $\leftrightarrow \text{prep}$ [*в* / *у*], pref [*на-*] $\leftrightarrow \text{prep}$ [*в* / *у*], pref [*пере-*] $\leftrightarrow \text{prep}$ [*в* / *у*], pref [*ви-*] $\leftrightarrow \text{prep}$ [*в* / *у*], pref [*від-* / *віді-* / *відо-* / *од-* / *оді-*] $\leftrightarrow \text{prep}$ [*в* / *у*], pref [*з-* / *зі-* / *зо-* / *із-* / *ізі-* / *с-* / *іс-*] $\leftrightarrow \text{prep}$ [*в* / *у*], pref [*про-*] $\leftrightarrow \text{prep}$ [*в* / *у*]: *Я опатрала б [курей] та вкинула в борці* (І. Нечуй-Левицький); *От ви заходите в установу* (Остап Вишня); *Навесні 1949 [Сергій Домазар] з родиною прибув до Австралії* (П. Ротач); *Йому [Сіркові] аж сльози набігли в кутики очей* (Ю. Мушкетик); ... *ти Всю славу козацьку за словом єдиним Переніс в убогу хату сироти* (Т. Шевченко); *Несподівано м'яч вистрілює в небо стрункою свічкою* (О. Забужко); *Відстрибує в куці переляканий котисько* (В. Яворівський); *Дух мій вільний з тобою, одвічна снаго, У простори братерства зліта* (Д. Павличко); *Дід повз мене пройшов у клуню* (В. Симоненко). У межах же значення синтаксичної структури “напряму руху: старт” спостережено вужчий спектр семантичних типів, моделей та субмоделей префіксально-прийменникової кореляції. Підтвердженням висловленої думки може бути хоча б те, що

префіксально-прийменникова кореляція семантичного типу “контактна локалізація: внутрішній контакт: напрям руху з меж локативного орієнтира” орієнтована лише на такі моделі: *pref ↔ prep* [з / зі / із], *pref ↔ prep* [від / од], *pref ↔ prep* [зсередини / ізсередини], *pref ↔ prep* [з-серед], *pref ↔ prep* [з-посеред].

Принцип “на користь кінцевого пункту руху” пояснює той факт, що найпоширенішою в реченнях із планом змісту “напрямок руху: старт” виступає префіксально-прийменникова кореляція опосередкованого різновиду, при якій аблативний прийменник взаємодіє з лативним префіксом: [Столяр] *Приносить з комори глечик* (Є. Гуцало); *Тим часом увійшов з сіней хазяїн* (Б. Грінченко); ... *дерева надійдуть із лісу* (О. Забужко); ... [вельможа] *з рукава й підсуне йому [хабар] нишком* (І. Багряний); *Компаніям-імпортерам немає потреби вигадувати різні хитрощі, щоб безмитно завезти товар із Росії* (Кременчуцька панорама, 9 жовтня 2008); *Іноді з п'ятого поверху до Павла на третій долинують звуки “фоно”* (П. Вольвач).

Отже, універсальний для різних засобів вираження просторових відношень принцип “на користь кінцевого пункту руху” є незаперечним фактом української мови. Він потребує детальнішого вивчення, оскільки розв'язує чимало граматичних проблем, зокрема тлумачить особливості функціонування в реченні префіксально-прийменникової кореляції.

1. *Апресян Ю. Д.* Опыт описания значений глаголов по их синтаксическим признакам (типам управления) // Вопросы языкознания. – 1965. – № 5. – С. 51–66; 2. *Вихованець І. Р.* Прийменникова система української мови. – К., 1980; 3. *Майсак Т. А.* Семантика и статистика: глагол идти на фоне других глаголов движения / Т. А. Майсак, Е. В. Рахилина // Логический анализ языка (Языки динамического мира) / Под ред. Н. Д. Арутюновой, И. Б. Шатуновой. – Дубна, 1999. – С. 53–66; 4. *Ферм Л.* Выражение направления при приставочных глаголах перемещения в современном русском языке. К вопросу префиксально-предложного детерминизма. – Stockholm, 1990.

THE PROBLEM OF ASYMMETRY OF LOCATIVE VALENCES OF VERBAL PREDICATE IN ASPECT OF PREFIXAL AND PREPOSITIONAL CORRELATION

Svitlana Galaur

The subject matter of the article is principle “in benefit of finish point of movement”, which manifests itself on a level of prefixal and prepositional correlation as important factor of constitution of sentence amount and its general plan of content. Particulars of function of prefixal and prepositional correlation in syntactic structures –

representatives of semantics “direction of movement: finish” and “direction of movement: start” also were elucidated in the study.

Key words: verbal predicate, principle “in benefit on finish point of movement”, prefixal and prepositional correlation.

МОДАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КІЛЬКІСНО-ВИДІЛЬНИХ ЧАСТОК

С. О. Педченко

(Полтава)

Досліджено функційні можливості кількісно-видільних часток як периферійних модифікаторів субкатегорійних модальних значень. З'ясовано комунікативно-прагматичні та семантико-синтаксичні умови реалізації їхніх модальних потенцій.

Ключові слова: модальні частки, партикула, модальність, субкатегорійні модальні значення.

Кількісно-видільні партикули (*ледве не, трохи не, мало не, чи не, майже* та ін.) посідають периферійне місце в системі реалізаторів субкатегорійних модальних значень. Питання про їхній частиномовний статус і сьогодні залишається відкритим. У різних наукових та лексикографічних джерелах ці частки кваліфікують то як прислівники (3 (VII): 559), то як гібридний тип прислівників-часток [5: 507]. Деякі дослідники запевняють, що це омонімічні до адverbіальних лексем партикули, морфемно нечленовані, позбавлені самотійного вживання неповнозначні слова, які слугують засобом увиразнення висловлення [2]. О. О. Стародумова відзначає, що частки російської мови *почти, чуть не, едва не* за синтагматичними властивостями належать до одновалентних, оскільки змінюють модальний зміст не всього висловлення, а лише правого маркованого ними компонента [4: 136–137]. Справді, вирізнені лексеми зберігають генетичний та семантико-синтаксичний зв'язок з адвербами зі значенням міри і ступеня, проте, на відміну від останніх, оцінний компонент у них переважає над означальним або й зовсім витісняє його, пор.: *Суп зовсім охолов і Надворі зовсім весна*. У першому реченні прислівник *зовсім* виражає ступінь вияву ознаки (пор.: *дуже охолов, ледве охолов*), тоді як у другому частка *зовсім* реалізує лише аксіологічне суб'єктивно-модальне значення: увиразнює повноту вияву якоїсь дії, стану тощо (пор.: *дуже весна, ледве весна*).

Отже, для кількісно-видільних часток релевантними є такі характеристики: 1) співвідносність із прислівниками; 2) ідентифікувальна сема – оцінка міри вияву ознаки; 3) детермінована “одновалентністю” контекстуальна незалежність.

Оцінку реалізації ознаки як неповної, часткової репрезентує найуживаніша, стилістично нейтральна лексема *майже*, що є партикульованим дериватом, який не має спільнозвучного прислівникового відповідника. А. Вежицька називає російську частку *почти* текстовим оператором, за допомогою якого мовець визначає дистанцію стосовно окремих реченнєвих елементів. “Пришли почти все” – 1) *Думаю, что можно сказать: “все”*; 2) *Знай, что пришли все*; 3) *Думаю, что ты понимаешь, что меньше* (1: 408–409). Конденсовані часткою *майже* потенційні модальні значення пов’язані з її синтагматичними особливостями: сполучаючись зі словами на позначення кількості, вона відображає об’єктивну інформацію (1), в інших випадках – оцінку її (інформації) суб’єктивно-епістемічного сприйняття. Напр.: 1. *Всю свою трудову діяльність, а це майже двадцять років, пропрацювала листоношею в Красноокнянському відділенні зв’язку* (Одеські вісті, 18 червня 2009); 2. *Пери ніж зникнути в парадному, рука в білій рукавичці потріпотіла в повітрі з теплотою і приворожливістю, пальчики, віддаляючись, кілька разів ворухнулись в якомусь майже інтимному жесті* (О. Гончар). Підкреслюючи крайній вияв ознаки на тлі інших, однорідних, менш “сильних”, партикула, метафоризуючись, зливається з модифікованим компонентом у єдине ціле: *Доріжка була обсаджена чорнобривцями, що переливались від гарячо-жовтого до червоного, майже чорного* (І. Вільде).

Частка *майже* сполучається лише зі словами, що містять сему граничності: означальними, заперечними займенниками, результативними дієсловами, означальними прислівниками, іменниками з якісною семантикою тощо: *Кожен віри його для мене на якийсь час ставав майже молитвою* (О. Сизоненко) = молитва – найвищий прояв досконалості, художньої майстерності.

Іноді спостерігаємо функціонування стилістично обмежених, “книжних” лексем *практично*, *приблизно* тощо в ролі об’єктивних індикаторів неповноти вияву ознаки: *Наприклад, за даними словників, префікс не- вживається приблизно у трьох тисячах іменників, прикметників, дієприкметників зі значенням заперечення, відсутності тощо...* (В. В. Горпинич). Для вирізнених згаданих партикул характерний вужчий, порівняно з *майже*, семантичний діапазон та “валентні можливості”. Вони з певною обережністю стверджують граничний вияв досягнення межі та сполучаються здебільшого із займенниковими словами, заперечними вербативами (*практично*) або лексемами з кількісним значенням (*приблизно*).

Семантику значеннєво споріднених часток *ледве не*, *мало не* (*замало не*), *трохи* *не* формують різні змістові компоненти, а саме: об’єктивні й суб’єктивні. До об’єктивних належать: 1) характеристика дії як такої, що була близькою до здійснення та

2) констатація того, що дія не відбулася. Суб'єктивними компонентами вважаємо оцінку мовцем дії як небажаної та кваліфікацію її як неконтрольованої, епістемічно не категоричної. Небажаність дії виявляється в її заперечному характері: *Наталка ледве не переривається, так старається. І пісню підтягає тоненьким голосочком* (П. Панч). Якщо ж функційне ядро реалізує “позитивну” семантику, прогнозованою є неочікуваність наслідків позначеної ним ситуації: *Маючи звичку гаряче і щиро братися за всяку справу, він [Г.Ф. Квітка-Основ'яненко] до того захопився театром, що навіть мало не одружився однією з його актрис* (Д. Чалий). Неконтрольованість продукованої основним носієм валентності ознаки простежено в імплікованій семі проблематичної достовірності, тобто невпевненості мовця-продуцента в повідомлюваній інформації, що дає змогу іноді кваліфікувати аналізовані частки як еліміновані варіанти гіпотетичних *трохи (чи) не, ледве (чи) не, мало (чи) не*, пор.: *В Кованька згоріли свічкарні, і він трохи (чи) не збанкрутував* (І. Нечуй-Левицький); *Турбай вибіг із хати й так від радості затряс грузина, що в того ледве (чи) не потріскалися ребра* (М. Руденко). Типовою для згаданих частикул є сполучуваність з дієсловом-предикатом доконаного виду минулого часу (*мало не втопився, ледве не вбило, трохи не крикнув*), хоч можливі й інші зв'язки: а) з дієсловами недоконаного виду на позначення найвищого вияву якоїсь дії або стану: *І Пазя в безсилій люті трохи не плакала* (Л. Мартович); б) з ядерними дієприслівниками в згорнених предикативних частинах неелементарних простих речень: *Ми знову притислися до стіни, мало не завмираючи від хвилювання* (Л. Смілянський); в) з адвербативами: *“Краще б таки було піти за гуртом...” ледве не вголос картався думкою, приховуючись між вербами та калиновими кущами* (І. Ле); г) з іменними компонентами – заповнювачами різних семантико-синтаксичних позицій: *Деся збоку корова парко диха мало не в саме лице* (К. Гордієнко).

Отже, основна модальна функція кількісно-видільних часток – комунікативно-прагматична, суть якої полягає у формуванні об'єктивного значення маркованого компонента та реалізації епістемічно-модального ставлення суб'єкта оцінки до дійсності.

1. Вежбицкая А. Метатекст в тексте // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1978. – Вып. 8. – С. 402–421; 2. Кушлик О. П. Омонимия незмінних класів слів: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 2000; 3. Словник української мови: В 11 т. / Гол. редкол.: І. К. Білодід та ін. – К., 1970 – 1980; 4. Стародумова Е. А. Частицы русского языка: (Разноаспектное описание). – Владивосток, 2002; 5. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1969.

THE MODAL POTENTIAL OF QUANTITATIVE-ELIMINATIVE PARTICLES

Svitlana Pedchenko

The functional possibilities' spectrum of quantitative-eliminative particles as peripheral subcategory modal meanings' modifiers are ascertained precisely. Communicative-pragmatic and semantic-syntactic conditions of their modal potentials' realizations were under deep analysis.

Key words: modal particles, particle, modality, subcategory modal meaning.

СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ВІДНОШЕННЯ СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ІЗ ПРОНОМІНАТИВНО-ІНФІНІТИВНИМ КОМПЛЕКСОМ

Н. В. Кобченко

(Москва)

Схарактеризовано структурні типи складносурядних речень з прономінативно-інфінітивним комплексом, визначено семантико-синтаксичні відношення між їх предикативними частинами та роль прономінативно-інфінітивного комплексу в організації кожного структурно-семантичного різновиду цих одиниць.

Ключові слова: інфінітив, прономінатив, складносурядне речення, семантико-синтаксичні відношення.

Чимало науковців зверталося до студіювання речень з прономінативно-інфінітивним комплексом (ПК) [1; 2; 3; 4 та ін.], проте питання про їхню граматичну природу досі залишається дискусійним, а специфіка функціонування – не вивченою.

ПК – це таке поєднання займенникового іменника чи прислівника з інфінітивом, за якого в структурі речення прономінативний компонент посідає позицію об'єктної синтаксеми при предикатах *немає* та *(не)мати* або позицію суб'єктної синтаксеми при предикаті *бути*, не набуваючи при цьому відповідної форми (Р.в. чи Н.в.), а виражаючись формою, характерною для синтаксеми, що перебуває у валентній рамці інфінітива, сам же інфінітив займає місце адвербіальної синтаксеми мети.

Досить часто ПК формує одну або дві предикативні частини складносурядного речення (ССР). Такі утворення представлені зразками як відкритої, так і закритої структури, хоч кількісно значно переважають останні (86%).

1. У ССР закритої структури, одну предикативну частину яких формує ПК, зафіксовано реалізацію таких семантико-синтаксичних відношень:

1.1. Власне-зіставних: [Жінка]: *Пробачте!.. докучаю.. я б не сміла, та злидні тяжкі, осінь наступила, а тут вогню нема де розпалити* [...] (Леся Українка). Трапляються побудови, де на зіставне значення нашаровується інший семантичний відтінок, зокрема, пояснювальний: *З городу продати нічого, а середня зарплата у сільському господарстві – лише половина тієї, що одержують працівники загалом в економіці* (Дзеркало тижня, 14–20.02.2009).

1.2. Власне-протиставних: *Ми ушкоджене покоління. Ще від предків щось узяли, а нащадкам вже не маємо чого передати* (Л. Костенко). Іноді це відношення має відтінок переліку: *Щось вона мала на душі – і не мала кому розказати* (О. Забужко).

1.3. Протиставно-обмежувальних: *У мене збереглось до Мар'ї Іванівни ніжне почуття, я все ладен був би зробити для неї, але мені було ніколи, надто ніколи, а до того ще й жили ми тепер на протилежних кінцях міста* (В. Домонтович). Деяким таким конструкціям властиві додаткові семантичні нашарування, зумовлені лексичними особливостями компонентів: *І побить, і полаять, та як є за що* (Нар. тв.) – протиставно-обмежувальне значення з відтінком умови. Із-поміж структур цього різновиду виокремлюється група, де функцію предиката першої предикативної частини й відповідного компонента ПІК другої предикативної частини, виконує той самий інфінітив, який може бути експліцитним або імпліцитним: *Треба пожаліти одне одного, а нема як. Людина для людини закритий світ* (Л. Костенко).

1.4. Протиставно-допустових: *Широка вулиця, а пройти ніде* (Нар. тв.); *Спиш, спиш, а спочити ніколи* (Нар. тв.). Їм властивий часовий відтінок послідовності, зумовлений семантикою певних компонентів: *Всюди собі постелив, а тепер не має де спати* (Нар. тв.). Також трапляються утворення з синкретичними протиставно-допустово-обмежувальними відношеннями: *В місті, як у тісті, а без грошей нема чого їсти* (Нар. тв.).

1.5. Причиново-наслідкових: [...] *Олександрові Владиславовичу приходить ся служити в Москві, і тут нема кому накинути на свій дім хазяйським оком* [...] (В. Домонтович). У межах ССР із цим типом відношень варто виокремити групу речень, у яких в обох предикативних частинах вжито лексему немає: *Але Влади нема, і розказувати нема кому* (О. Забужко).

1.6. Умовно-наслідкових: *...несвіжа сорочка, загальний наліт занедбаності – так буває, коли людина довго живе сама і нема кому її оглянути на виході з хати* (О. Забужко).

1.7. Приєднувальних: *Ізмір – це перлина Малої Азії, з цим сперечатися нічого, та ніхто й не сперечається* (Ю. Андрухович).

1.8. Пояснювальних: *Стаючи практиком, людина має що рефлексувати, тобто аналізує й оцінює свою практичну діяльність [...]* (Стилістика укр. мови).

2. ССР відкритої структури презентовані лише двома семантичними різновидами:

2.1. Із темпоральними семантико-синтаксичними відношеннями одночасності: *Павло Вольвач – талановитий поет, цікавий книжками виданими в 1990-х, його поетичним голосом говорив Південний Схід, і йому було що сказати* (Країна, 2011, № 5). З-поміж них трапляються побудови з додатковим відтінком причини: *Боюсь тільки, що кожній дівчині є що губити і кожна дівчина стоїть перед небезпекою упасти* (В. Домонтович); *А тоді саме спиртова індустрія перебувала в занепаді й не було чим відсвяткувати подію* (Країна, 19.01.2012).

2.2. Із темпоральними семантико-синтаксичними відношеннями послідовності, які проте самостійно не реалізуються, а переважно поєднуються з причиново-наслідковими: *Вторгує грек, і подорож чудова, і є про що розказувати весь вік* (Л. Костенко); *За логікою дослідження, не вдовольнившись тільки кельтським слідом, треба було йти далі, спробувати інші ділянки, й тепер читач має з чого вибирати* (Укр. тиждень, 24.02.–1.03.2012).

3. Серед ССР з ПІК в обох предикативних частинах також переважають одиниці закритої структури з власне-зіставними: *Тут немає де навіть спочити душі, а старим горобцям вже нема де вмирати* (О. Пахльовська) та власне-протиставними відношеннями: *Є на чім написати, а нема чим присипати* (І. Франко). Конструкції відкритої структури трапляються зрідка: *Президента є за що критикувати і є за що йому дорікати* (День, 24.11.2007).

Отже, ПІК може формувати як одну, так і обидві предикативні частини ССР закритої та відкритої структури. Їхні предикативні частини пов'язані всіма типами семантико-синтаксичних відношень, окрім розділових та градаційних.

1. Апресян Ю. Д., Иомдин Л. Л. Конструкция типа *негде спать*: синтаксис, семантика, лексикография // Ю. Д. Апресян, И. М. Богуславский, Л. Л. Иомдин, В. З. Санников. Теоретические проблемы русского синтаксиса: Взаимодействие грамматики и словаря / Отв. ред. Ю. Д. Апресян, – М., 2010. – С. 59–113; 2. Арполенко Г. П. Інфінітивні речення // Г. П. Арполенко, В. П. Забеліна. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові. – К., 1982. – С. 5–65; 3. Бабайцева В. В. Система односоставных предложений в современном русском языке: Монография. – М., 2004; 4. Шкіцька І. Ю. Реалізація суб'єктивно-модальних значень у структурі безособово-інфінітивних речень сучасної української мови: Дис. ... канд. філол. наук. – Х., 2004.

STRUCTURE AND SEMANTIC-SYNTACTICAL RELATIONS OF COMPOUND SENTENCES WITH PRONOMINAL-INFINITIVE COMPLEX

Natalya Kobchenko

The structural types of compound sentences with pronominal-infinitive complex are defined, the semantic-syntactical relations between their predicative parts are described and the function of pronominal-infinitive complex in the organization of each type of the sentences is determined.

Keywords: pronoun, infinitive, compound sentence, semantic-syntactical relations.

РОЛЬ СЛОВОТВОРЧИХ АФІКСІВ У СЕМАНТИЦІ НОМІНАТИВНИХ ОДИНИЦЬ

Г. М. Куцак

(Слов'янськ)

Порушено питання утворення номінативних одиниць та ролі словотворчих афіксів у них: на тлі агентивних назв проаналізовано номінативну спроможність словотворчих афіксів як визначальних елементів у структурі найменувань.

Ключові слова: словотворчий афікс, номінативна одиниця, ономасіологічний базис, ономасіологічна ознака.

Функцію мови – відображення дійсності – реалізовано в номінативних одиницях. Використовуючи свій або чужий мовленнєвий досвід, асоціації чи аналогії, людина “одягає” змістову структуру в певну оболонку. Причому добір цієї оболонки є важливим для мовця. Вона повинна якнайкраще сприйматися, бути простою і водночас місткою. Насамперед такою оболонкою вважають повнозначне слово.

Серед повнозначних слів найкращими репрезентантами пізнавального процесу є похідні слова, бо відображення дійсності в них відбувається “розчленовано”, частинками, які пов’язують одну реалію дійсності з іншою. На ґрунті вже відомої назви виникає інша назва додаванням якихось словотворчих засобів чи усіченням цієї відомої назви тощо. Так похідні одиниці за допомогою певних формантів стають своєрідною перспективою номінації.

Формування номінації є щонайменше двоетапним процесом. На першому етапі внаслідок мисленнєвої діяльності мовця відбувається “концептуалізація дійсності, тобто виділення певного об’єкта номінації та категоризація загального поняття про такий об’єкт, властиві йому ознаки та відношення”, тобто “здійснюється виділення того, що треба означити і формується уявлення про те, як треба означити таке поняття, які його ознаки

покласти в основу майбутньої номінації такого означуваного як своєрідного його розпізнавального знака” [2: 52]. На другому етапі відбувається власне мовна категоризація сформованої когнітивної структури, вироблення змісту та форми її мовного означення – номінації [2:52].

Уважаючи можливою найменшою мовною одиницею лише повнозначне слово, деякі лінгвісти заперечують наявність жодних номінативних функцій у менших за слово мовних елементах – морфемах, адже морфеми, у яких наявні певні значення і здатність виражати певні поняття, не можуть називати предмети та явища, бо для цього вони не оформлені, занадто абстрактні й узагальнені [5: 6; 3: 5].

Безперечно, у лексемі провідну роль відіграє корінь. Саме корінь є обов’язковим структурним елементом будь-якого повнозначного слова. Водночас, “щоб отримати змогу бути в процесі мовлення співвідносною з якимось предметом, ознакою чи дією, тобто щоб не виражати, а називати, коренева морфема повинна оформитися, отримати якусь оформлювальну ознаку” [3: 5].

Прозорість семантики нової назви створює не лише сам корінь, спільний для твірної та похідної одиниць, а й словотворчий афікс чи інший засіб, зазвичай уживаний у подібних до новоствореної назвах. Похідні одиниці зі спільним коренем указують не лише на зв’язок мовних знаків, а й на співвідношення реалій об’єктивної дійсності, напр.: *вантажний* – *вантажник* – *вантажівка* (“ознака” щодо *вантаж* – “особа” щодо *вантаж* – “предмет” щодо *вантаж*), *читач* – *читальня* – *читанка* (“особа” щодо *читати* – “приміщення” щодо *читати* – “предмет” щодо *читати*) та ін. Зазначену диференціацію згаданих реалій у мовних знаках відображають словотворчі афікси. Очевидним стає те, що на тлі спільнокореневих найменувань визначальним виявляється вже не корінь, а формант, який указує на особу, явище, ознаку тощо.

На думку багатьох мовознавців, зокрема й В. М. Никитевича, В. В. Грещука, Г. А. Уфимцевої, Е. С. Азнаурової, О. С. Кубрякової, номінативну спроможність мають не лише кореневі морфеми, а й афіксальні частини слова: корінь слова лише вказує на поняття, а службова морфема класифікує ці поняття як предмети, ознаки [4: 30]; з-поміж “компонентів словотвірної структури деривата, що корелюють із двочленною ономасіологічною структурою (ономасіологічна база і ономасіологічна ознака), словотворчий формант ідентифікує об’єкт найменування з певною категорією та її підкатегоріями, а твірна основа фіксує його індивідуалізовану ознаку” [1: 13–14]; ономасіологічною базою є саме те, що фіксує належність поняття до класу предметів, ознак, дій тощо [8: 60]. А номінація у вигляді похідної одиниці – це ономасіологічна

структура, у якій поєднано ономасіологічний базис (формальний засіб з результативним значенням) та ономасіологічну ознаку (вихідні значення мотивувальної одиниці) [7: 266].

Маючи хоч якийсь номінативний досвід, під час називання нового поняття мовець намагається дібрати в похідному слові такий структурний елемент, за яким раніше вже закріпилася певна семантика. Переважно для називання нових реалій життя обирають добре відому словотвірну модель, продуктивний чи непродуктивний, але досить показовий, словотворчий засіб, тобто знак (символ), що допомагає швидко відтворити зміст слова.

Так, добре відомою є словотвірна модель, де ономасіологічним базисом виступає суфіксальний формант **-ник** зі значенням особи, а ономасіологічною ознакою – вихідне значення, узагальнене уявлення про діяльність особи, напр.: назва *тваринник* є еквівалентом судження “особа, що доглядає й вирощує сільськогосподарських тварин”. Отже, називаючи особу, мовець з-поміж різних за семантикою іменникових суфіксів, напр. **-ат**, **-ість**, **-ник**, **-ець**, **-ар(-яр)**, **-ізм** та ін., за аналогією до відомих словотвірних моделей обере суфікс **-ник**, **-ець** чи **-ар(-яр)** (пор.: *комунальник*, *мудрець*, *бунтар* тощо), тому що кожен з обраних афіксів має агентивну семантику і широко використовуваний у словотвірних моделях – назвах особи.

Специфічно реалізовано номінативні функції деяких непродуктивних формантів. У них номінатор уміщує не лише кваліфікативний складник, а й асоціативний елемент. Показовим щодо цього є суфіксоїд **-навт** у жаргонізмі *алконавт* (“алкоголік, п’яниця” (6: 34)). Непоширений, але добре відомий із назви *космонавт*, суфіксоїд **-навт** не просто вказує на особу, а й асоціативно пов’язує стан людини, яка пиячить, зі станом людини в космосі.

Очевидна залежність семантики номінативної похідної одиниці від семантики словотворчого засобу. Непомітно входячи в похідну одиницю, суфікс з агентивним значенням робить її не просто похідною, а й новою номінативною одиницею.

Отже, у похідних номінативних одиницях словотворчі афікси здебільшого набувають провідного значення: диференціюють закріплені в назвах реалії дійсності, є базисом у межах ономасіологічної структури. На відміну від власне лексичного, у номінативному аспекті пріоритети переважно визначено так: основу найменування становлять службові (словотворчі) морфеми, а уточнювальну функцію виконує корінь.

1. *Грещук В.* Дериватологічна концепція Івана Ковалика // Ковалик І. Вчення про словотвір. Вибрані праці. – Івано-Франківськ – Львів, 2007. – С. 6–20; 2. *Клименко Л. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П.* Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: Монографія. – К., 2008; 3. *Левицький Ю. А.* Категоризация, модификация и транспозиция //

Словообразовательные и семантико-синтаксические процессы в языке: Межвуз. сб. науч. тр. – Пермь, 1977; 4. *Никитевич В. М.* Основы номинативной деривации. – Минск, 1985; 5. *Панфилов В. З.* Взаимоотношения языка и мышления. – М., 1971; 6. *Ставицька Л.* Український жаргон. Словник. – К., 2005; 7. Языковая номинация. Виды наименований. – М., 1977; 8. Языковая номинация (общие вопросы). – М., 1977.

THE ROLE OF WORD-FORMATIVE AFFIXES IN SEMANTICS OF NOMINATIVE UNITS

Ganna Kutsak

The formation of nominative units and the role of word-formative affixes in them are examined: on the material of person's names the nominative ability of word-formative affixes as determinative elements in their structure is analyzed.

Key words: word-formative affixes, nominative units, onomasiological basis, onomasiological sing.

АДВЕРБІАЛІЗАЦІЯ ІМЕННИКІВ ЯК ВИЯВ ГРАМАТИЧНОЇ ПЕРЕХІДНОСТІ

Н. М. Глібчук

(Львів)

Із позицій теорії перехідності окреслено явище адвербіалізації іменників, унаслідок чого постають функціональні омоніми. Розкрито механізм утворення таких мовних одиниць із урахуванням трьох основних критеріїв виділення частин мови: семантичного, морфологічного, синтаксичного. Окреслено способи розрізнення співзвучних іменників та прислівників.

Ключові слова: адвербіалізація іменників, транспозиція, перехідність, синкретизм.

Проблема визначення частиномовного статусу слів не втрачає своєї актуальності. Опис системи частин мови з позицій теорії перехідності дає можливість виявляти синкретичні явища, які нібито порушують стрункість традиційних класифікацій, однак є закономірними, бо свідчать про безперервні динамічні процеси в мові. На думку В. С. Ващенко, “перехідні лексико-граматичні явища скріплюють систему частин мови в процесі її розвитку... Без перехідних явищ немає нового, немає руху, немає розвитку мови” [2: 14–15]. Дослідженням перехідності як основної причини появи синкретизму займалися зарубіжні (В. В. Бабайцева, О. М. Кім, П. В. Чесноков, І. В. Висоцька) та українські (О. П. Кушлик, І. Г. Данилюк, Ю. Ю. Наливайко) лінгвісти.

І. В. Висоцька стверджує: “Яскравий наслідок явищ синхронної перехідності в галузі морфології – виникнення функціональних омонімів” [4: 40]. Усі перехідні явища

заслужують на увагу дослідників, ми ж розглянемо процеси адвербіалізації іменників, спробуємо розкрити механізм утворення таких мовних одиниць, опираючись на три основні критерії виділення частин мови: семантичний, морфологічний, синтаксичний. Не ставимо за мету дослідити ті випадки адвербіалізації, унаслідок яких виникли прислівники на зразок *збоку, навесні, уперед* тощо, оскільки деривати такого типу не вступають у відношення міжчастиномовної омонімії з співзвучними іменниковими слововформами. Проаналізуємо ті явища транспозиції, які спричинили появу функціональних омонімів іменник / прислівник. “Функціональні омоніми – це однакові за звучанням етимологічно споріднені слова, що належать до різних частин мови” [1: 14]. У практичному курсі морфології їх розрізнення викликає певні труднощі.

Явища переходу різних частин мови у прислівник не раз привертали увагу українських мовознавців (О. М. Огоновський, І. К. Чапля, І. Р. Вихованець).

Іменник як самостійна частина мови, яка може виконувати роль обставини в реченні, абсолютно передбачено вступає в процеси адвербіалізації. Із безприйменникових форм іменників найбільшу здатність до адвербіалізації виявляє орудний відмінок. На наш погляд, слововформи орудного відмінка однини інтенсивніше задіяні в цих процесах порівняно з формами множини. Від форми орудного відмінка однини іменника виникли прислівники *галопом, горою, гуртом, твалтом, духом, самотою, самотиною, світанком, світом, серединою, силою, скоком, скопом, слідом, смерканням, смерком, смугою, сосонкою, спіраллю, стрибком, ступою, часом* та ін. Їх частиномовний статус у тлумачних словниках визначений по-різному. Наприклад, у “Словнику української мови” слова *самотою, світанком, серединою, смугою* подано “у значенні присл.” (5 (IX): 47, 88, 134, 418), а *світом, силою, скоком, слідом* визначено як прислівники в окремих словникових статтях (1 (IX): 96, 170, 291, 358). Це закономірно, оскільки дуже важко на певному мовному зрізі визначити ступінь адвербіалізації конкретних іменникових слововформ, тим більше, що розрізняють два ступені адвербіалізації: “1) початкову, неповну, або синтаксичну, коли вихідна одиниця набуває лише синтаксичної функції прислівника, не змінюючи морфологічної належності до відповідної частини мови; 2) завершену, повну, або морфологічну, коли вихідна частина мови набуває морфологічні властивості прислівника” [4: 11].

Перехід іменникових слововформ в орудному відмінку однини у прислівники підтверджують численні контексти з художньої літератури. Пор.: 1. *На підлозі коло грубки дотліває вихлюпнутий жовто-червоний відблиск вогню, і від нього тягне такою безвихідністю, такою застиглою тугою й самотою* (ім.), *що очі принцеси самі собою наливаються чимсь гарячим-гарячим* (В. Винниченко, “Сонячна машина”). 2. *Дід старівся*

самотою (присл.) *десь у селі на Поділлі* (О. Забужко, “Польові дослідження з українського сексу”). Як бачимо з наведених прикладів, прислівник, на відміну від іменника, не може мати залежних прикметників або займенників прикметникового типу відмінювання. Крім того, у результаті адвербіалізації новоутворені деривати зазнають змін на семантичному рівні. Так, у першому реченні форму іменника *самотою* можна замінити синонімом *самотністю*. У другому реченні до прислівника *самотою* добираємо синонім *наодинці*. Добір синонімів-прислівників є одним із дієвих засобів визначення частиномовного статусу транспозитів. Практично всі “застиглі” іменникові словоформи мають “еквіваленти” серед “повноцінних” прислівників, наприклад: *галопом* – *навскач*, *гуртом* – *разом*, *гвалтом* – *насильно*, *світанком* – *вдосвіта*, *світом* – *рано-вранці*, *силою* – *силоміць*, *скопом* – *спільно* та ін.

За нашими спостереженнями, інколи адвербіалізації може піддаватися кожне значення полісемійного іменника. Граматична форма мотивувального слова (у цьому випадку: однина / множина) теж може впливати на розвиток значень похідного прислівника.

Система прислівників української мови є відкритою, оскільки постійно поповнюється новими словами внаслідок процесу адвербіалізації. Наслідками переходу іменникових словоформ у прислівники є: 1) зміна частиномовного значення (предметності на ознаковість); 2) втрата граматичних категорій роду, числа, відмінка; 3) зміна (не завжди, бо іменник може бути обставиною) синтаксичної функції в реченні (підмета, додатка на обставину чи предикатив). У результаті виникають функціональні омоніми (іменник / прислівник). Транспозиція субстантивів у прислівники часто призводить до змін на рівні лексичного значення. Умови для переходу іменників у прислівники визначаються не тільки синтаксичною функцією слова, але й складною взаємодією елементів лексичної і граматичної семантики. Так, легко переходять у прислівники іменники із семантикою часу, стану.

Кожен випадок адвербіалізації – це індивідуальний “життєвий шлях” конкретного слова, дуже довгий, тому що розтягнений на століття, і загадковий, оскільки часто приховує етапи “перевтілення” іменника в прислівник. Цей процес необхідно розглядати з урахуванням не тільки синтаксичної функції похідного слова в реченні, а й тих морфологічних, семантичних, інколи – графічних чи акцентуаційних “метаморфоз”, яких зазнає дериват у результаті транспозиції.

1. *Бабайцева В. В.* Переходные конструкции в синтаксисе. – Воронеж, 1967. – С. 14;
2. *Ващенко В. С.* Явища переходу в системі частин мови // Українська мова в школі. – 1953. – № 6. – С. 14–15;
3. *Вихованець І. Р.* Адвербіалізація // Українська мова:

Енциклопедія. – К., 2000. – С. 11; 4. *Высоцкая И. В.* Синкретизм в системе частей речи современного русского языка. – М., 2006. – С. 40; 5. Словник української мови: В 11 т. – К., 1970–1980.

NOUNS ADVERBIALIZATION

AS A MANIFESTATION OF GRAMMATICAL TRANSPOSITION

Nataliya Hlibchuk

The nouns adverbialization as a phenomenon that makes the lexicological and grammatical homonyms is considered in this study on the basis of a transposition theory. The formation ways of such language units, taking into account three main criteria of discriminating between the parts of speech, namely semantic, morphological and syntactic are described. The methods that differ the nouns and the adverbs which are pronounced in the same way are analyzed.

Key words: nouns adverbialization, transposition, conversion, syncretism.

СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРОСТИХ І СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ

Н. В. Кондратенко

(Одеса)

Досліджено особливості функціонування простих і складних речень у прозових творах українських письменників-постмодерністів. Визначено специфіку стилістичного навантаження та розширення функцій синтаксичних одиниць у художньому тексті.

Ключові слова: художнє мовлення, просте речення, складне речення, синтаксичні одиниці.

У художньому мовленні синтаксичні одиниці виконують експресивну функцію, демонструючи свій стилістичний потенціал, зумовлений конструктивним характером, тобто “здатністю до побудови нових структур з лексичного та морфологічного мовного матеріалу” [1: 412]. Активні процеси в українській мові на межі XX–XXI ст. зумовили розширення функціонального навантаження синтаксичних одиниць, зокрема в постмодерністському художньому дискурсі, де використання простих і складних речень підпорядковане авторській стилістиці та дискурсивній орієнтації тексту.

Прості речення слугують для опису художньої реальності. Вони скеровані на відтворення окремих фрагментів авторського світу з певною деталізацією. Використання речень з одним предикативним центром уможливорює моделювання такої художньої

реальності, що потребує розчленованого сприйняття, напр.: *Так істина відкрилася йому* (В. Єшкілев, О. Гуцуляк. Адепт). Фіксація кожного фрагмента об'єктивної дійсності як окремої комунікативної ситуації, представленої денотативно простим реченням, скерована на поступову, повільну репрезентацію художнього світу. Вживання поширених, переважно двоскладних простих речень з відокремленим означеннями та поєднання їх з односкладними номінативними визначає загальний тип граматичної конструкції предикативних складників тексту, яку можна кваліфікувати як монопредикативну. Така домінантна монопредикативність демонструє почерговість, поетапність у репрезентації авторської картини світу, що здається реципієнтові нецілісною, фрагментарною.

Прості речення можуть організовувати текстову тканину і за допомогою міжфразних зв'язків, що мають певну специфіку вираження, напр., радіальний зв'язок, який скеровує всі наступні синтаксичні конструкції на ініціальну, напр.: *Пусто. Я нічого не скажу. Я просто варю горох. Я пакуватиму тебе вегетаріанським їдлом...* (І. Карпа. 50 хвилин трави). У цьому разі всі предикативні компоненти, крім першого, містять анафоричні елементи, ритмічно повторювані в кожному реченні, та семантично пов'язані з ініціальним реченням, яке виконує роль теми, тоді як наступні компоненти є ремою. Радіальний міжфразний зв'язок уможливорює розгортання художнього тексту навколо одного змістового центру, що в наступних предикативних компонентах має кожного разу іншу мовну репрезентацію, напр.: *Це вона тут головна. Це вона все зробила. Нас усіх зробила. Вона, бабуся Ліна. Пані Ліна, як звали її сусідки. Поліна, Поленька – казали московські товарки по заслання. Моя ріднабабця, Аполлінарія Аброзіївна Довган-Ватаманюк...* (О. Забужко. Музей покинутих секретів).

У постмодерністському художньому дискурсі також поширені односкладні прості речення, предикативність яких виражена в одному головному члені – іменного або дієслівного типу, напр.: *Зупинимось. Відпочинь. Заспокойся. Віднови дихання. І просто повторюю за мною* (Ю. Іздрик. Флешка – 2gb); *Біжи. Біжи. Біжи. Поворот – брама – парк – алея – дерева – дерева – чорні стовбури* (О. Забужко. Музей покинутих секретів). Вони представлені різними типами, серед яких переважають інфінітивні та номінативні.

Прості речення можуть мати різні типи ускладнень, зокрема нанизування однорідних членів, поєднання в межах одного речення кількох сурядних рядів, напр.: *Відтоді роль основи основ перепадала і нафті, і військово-промислового комплексові, і комп'ютерові, й інформації, і комунікації, і таємним службам, і високим технологіям, і громадянському суспільству, і протистоянню цивілізацій, і мультикультуральності, і регіоналізмові, і глобалізації, і сексуальній революції, і поверненню до природи, і виходові в космос, і навіть остаточному закінченню історії...* (Т. Прохасько. Порт Франківськ). І. О. Дегтярьова

аналізує такі ампліфіковані конструкції як вияв експресивного синтаксису. Вони передають динамічність змісту та “будують текст як гіпертекст і мають високу емоційно-експресивну насиченість” [2: 176]. Нагромадження однорідних членів або однотипних простих речень створює ефект психологічної напруги, поступового наростання художньої динаміки.

Поліпредикативні синтаксичні одиниці представлені в художньому мовленні передусім складносурядними реченнями закритої та відкритої структури, що можуть складатися з двох предикативних частин, напр.: *За моєї пам'яті країна грозилася вибухнути кількома пустопорожніми переворотами, але навряд чи це скидалося на правду* (О. Ульяненко. Син тіні); *Єдиний рисунок став прототипом міста, і місто було як гравюра* (Т. Прохасько. Порт Франківськ). Складнопідрядні речення в художньому мовленні функціонують насамперед як синтаксичні одиниці двокомпонентної структури, напр.: *Все, що відбувалося щойно, з ним траплялось уперше* (Ю. Покальчук. Озерний вітер); *Але невідомо, що зустріне нас ранком* (О. Ульяненко. Син тіні). Однак для постмодерністського художнього дискурсу характерні багатоконпонентні синтаксичні конструкції, зокрема й з кількома підрядними предикативними частинами та різними типами підпорядкування, напр.: однорідна супідрядність, напр.: *Раніше ніколи не прислухався до того, про що саме сповіщають і що “серйозно” говорять жіночі губки* (А. Дністровий. Невідомий за вікном); неоднорідна супідрядність, напр.: *Здається, нехить до чужинців, які цілими днями вештаються твоїм подвір'ям і вічно чимось незадоволені, до їхніх галасливих дітей, закінтюжених машин, які ще довго зберігають на собі специфічний сморід траси, до їхніх вічно вологих купальників, розвішаних по найнесподіваніших закутках, переростає з часом у нехить до самого моря, вякому всі ці чужинці залишають свої нечистоти і болячки* (Н. Сняданко. Dead-line емоцій); *Ностальгія, ця велика механічна м'ясорубка, крізь яку пропускаєш серце, нирки і легені, пропускаєш і береш до рук розжевий фарш свого серцебиття, який продовжує битись за щось своє, незалежно від тебе* (С. Жадан. Марадона); змішувана підрядність, напр.: *Федір Іванович уже набрав повні груди повітря, щоб належно відповісти цьому столичному жевжикові, та, коли почав добирати найдошкульніші слова з лексику, зробив невелику паузу, якою і скористався міський піжон* (О. Ірванець. Загальний аналіз). Поєднання в межах однієї поліпредикативної одиниці різних типів підпорядкування створює ідіостиль авторського експресивного синтаксису. Прагнення відтворити кілька фрагментів дійсності зумовлює використання безсполучникових поліпредикативних конструкцій, у яких домінує безсполучниковий зв'язок, але всередині предикативних частин представлені різні типи сурядності та підрядності.

В українському художньому дискурсі функціонування простих і складних речень підпорядковано принципу синтаксичної надмірності та представлено явищами монопредикативності та поліпредикативності. Для монопредикативних синтаксичних одиниць характерно тяжіння до фрагментації, вони містять сурядні багаточленні ряди. Поліпредикативні одиниці є виявом синтаксичної надмірності, вони поєднані сурядним, підрядним чи безсполучниковим зв'язком або утворюють складні багатокomпонентні побудови з різними типами зв'язку.

1. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст: Вибрані праці. – Чернівці, 2009;
2. Дегтярьова І. О. Стилiстичний потенціал української постмодерністської прози: Дис. ... канд. філол. наук. – К., 2009.

FEATURES OF FUNCTIONING OF SIMPLE AND COMPLEX SENTENCES IN POSTMODERN ARTISTIC SPEECH

Natalya Kondratenko

This article explores the features of the functioning of simple and complex sentences in the prose works of Ukrainian postmodernist writers. The specificity of stylistic and syntactic function expansion unit in fiction is determined.

Keywords: art speech, simple sentence, complex sentence, syntactic unit.

“СЛОВНИК ГРАМАТИЧНОГО КЕРУВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ”

ЯК ЛЕКСИКОГРАФІЧНО-ГРАМАТИЧНА ПРАЦЯ

А. Ю. Габай

(Київ)

Обґрунтовано теоретичні засади та принципи укладання першого в українському мовознавстві “Словника граматичного керування прикметників”, схарактеризовано структуру словникових статей, запропоновано зразки укладених словникових статей граматичного керування прикметників.

Ключові слова: прикметник, керування, правобічна валентність, валентно зумовлені компоненти, об'єкт, адресат.

У сучасному мовознавстві прикметники досліджували в різних аспектах: як окремий частиномовний клас слів [7; 3], як опорний компонент ад'єктивного словосполучення в конкретній мові [6; 11; 4] та в різних мовах [9], як семантично неоднорідний клас

ознакових слів [3; 1] і, нарешті, як спеціалізований морфологічний засіб вираження предикатів якості (предикативні якісні прикметники) [2; 5; 13; 8] та ін. У межах цих аспектів, звичайно, по-різному поставала проблема сполучуваності прикметників, причому в традиційно орієнтованих дослідженнях цю проблему подавали як синтаксичні зв'язки прикметників з іменниками, чи граматичне керування прикметників [12], у новітніх дослідженнях цю сполучуваність предикативних прикметників або предикатів якості із залежними іменниками тлумачать по-новому, а саме як валентно зумовлену сполучуваність, суть якої полягає в поєднанні предикативних якісних прикметників як виразників власне-ознаки із непередикатними іменниками, зумовленими семантикою таких прикметників [10; 13].

За традиційного підходу якісні прикметники – це опорний компонент прикметникового словосполучення, що потребує певної форми залежного іменникового компонента. Із функціонально-семантичного погляду якісний прикметник виконує роль предиката якості, що є організаційним центром елементарного речення, утвореного цим предикатом і непередикатним іменниковим компонентом, породженим його семантикою. За обох підходів важливо правильно визначити форму вираження іменника, залежного від прикметника. Ця проблема становить великі труднощі для практики граматичного вживання якісних прикметників. Саме цим зумовлена потреба укласти Словник граматичного керування прикметників (далі Словник).

Завдання Словника – виявити та лексикографічно зафіксувати прикметникове керування, морфологічне вираження якого типове для сучасної української літературної мови.

Прикметники набувають валентності внаслідок переміщення в первинну для дієслова предикативну позицію. У присудковій позиції звичайно вживаються якісні прикметники – виразники власне-ознаки. Вона не типова для відносних прикметників – виразників невластивості-ознаки.

Керованими вважатимемо ті словоформи, які породжені валентністю предикативних якісних прикметників. Саме тому в Словнику подаватимемо нормативні форми вираження тільки валентно залежних одиниць – переважно власне-іменників (тобто назв конкретних предметів) із семантичними функціями об'єкта та адресата. Проте, як засвідчує мовний матеріал, у позицію керованих власне-іменників потрапляють і невластивості-іменники – назви опредметнених дій, станів, ознак. Їх також залучаємо до аналізу.

Структура статей Словника передбачає наявність таких складників.

I. Реєстрове слово у вихідній формі.

II. Тлумачення лексичного значення реєстрового слова.

III. Аналіз правобічних валентно зумовлених компонентів:

1. Семантична кваліфікація правобічних валентно зумовлених компонентів.
2. Морфологічне вираження.
3. Ілюстративний матеріал.

У словниковій статті після тлумачення прямого лексичного значення якісного прикметника (або ЛСВ багатозначного якісного прикметника) будуть визначені та схарактеризовані всі правобічні валентно зумовлені компоненти, семантичне розмежування яких спричинене належністю опорного слова до певного семантичного типу предиката. Об'єктні значення поділяємо на власне-об'єкт, об'єкт якісної ознаки, об'єкт соціативності (об'єкт-співучасник стану), об'єкт обмеження, об'єкт порівняння та ін., а також виокремлюємо об'єктні значення синкретичного типу, такі як суб'єкт-об'єкт, просторовий об'єкт (об'єкт-локатив) та ін. Адресатну синтаксему кваліфікуємо як адресат якісного стану.

Після семантичної кваліфікації кожного валентно залежного компонента подаємо всі варіанти його морфологічного вираження (спочатку основні, а потім – периферійні), указуючи на відмінкову чи прийменниково-відмінкову форму та найуживаніші іменники й займенники, з якими поєднується якісний прикметник.

Далі подаємо зразки укладених словникових статей граматичного керування прикметників.

ВИННИЙ, ВИНЕН, а, е, і.

1. Який вчинив що-небудь погане, зробив злочин, провинився у чомусь.

Об'єкт обмеження:

Перед ким? (перед + Ор.в.): перед батьками, перед дітьми, перед вчителем, перед друзями. *Я була винна перед тобою* (Ю. Яновський); *Чим я винна перед ним?* (М. Хвильовий).

2. Який має борг.

Власне-об'єкт:

Що? (Зн.в.): гроші, книжку. *Аж нарешті з жахом згадала, що це я сама винна кумові гроші* (Українська газета).

Адресат якісного стану:

Кому? (Д.в.): батькові, братові, сусідці, тобі, мені, йому. *Дитина винна своїм батькові і матері* (Дзеркало тижня); *Побіжи зараз до Соломії, візьмеш у неї курку і мірку картоплі: вона мені винна* (І. Карпенко-Карий); *Пам'ятай же, государю мій, що тепер ти винен мені вже півтораєста без двох* (М. Кропивницький).

ЧЕМНИЙ, а, е, і.

Шанобливо ввічливий до людей.

// В якому виявляється ввічливість, уважність, люб'язність.

Суб'єкт-об'єкт:

Між ким? (між + Ор.в.): між собою. Діти чемні між собою.

Об'єкт обмеження:

З / із / зі ким? (з / із / зі + Ор.в.): з батьком, з матір'ю, з дітьми, з усіма, з вами, зі мною, з тобою. З усіма він [Сашко] чемний і винятково ввічливий (Я. Баш); Увагу дитини слід звернути на те, що чемною треба бути з усіма членами родини (Наука і суспільство); Зі мною вони чемні й добрі, то що можу їм закинути? (І. Франко).

До кого? (до + Р.в.): до батька, до брата, до сестри, до дітей, до всіх. Забула, що перед нею бабуса... Забула, що такий день, коли вона повинна до всіх чемна бути (Ірина Вільде).

Отже, "Словник граматичного керування прикметників" – це лексикографічно-граматична праця, у якій уперше в сучасному українському мовознавстві на теоретичних засадах семантико-синтаксичної валентності буде проаналізовано граматичне валентно зумовлене керування прикметників та системно описано типове для сучасної української літературної мови морфологічне вираження значеннево залежних від предикативного прикметника іменникових компонентів.

1. *Висоцький А. В.* Склад та структура лексико-семантичних груп якісних прикметників в українській мові: Дис. ...канд. філол. наук. – К., 1998; 2. *Вихованець І. Р.* Нариси з функціонального синтаксису української мови – К., 1992; 3. *Вихованець І. Р.* Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К., 1988; 4. *Горная П. Г.* Адъективные словосочетания современного украинского языка в сопоставлении с русским: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1972; 5. *Городенська К.* Реченнєвотвірний потенціал предикатів якості // Лінгвістичні студії: Зб. наук. пр. – Донецьк, 2001. – Вип. 7. – С. 27–31; 6. *Грищенко А. П.* Прикметник у функції головного компонента в словосполученні // Синтаксис словосполучення і простого речення. – К., 1975. – С. 120–131; 7. *Грищенко А. П.* Прикметник в українській мові. – К., 1978; 8. *Кавера Н. В.* Семантична типологія предикатів стану: Дис. ... канд. філол. наук. – К., 2007; 9. *Молошная Т. Н.* Адъективные словосочетания в славянских и балканских языках. – М., 1985; 10. *Пасічник І. А.* Категорія валентності предикативних прикметників: Монографія. – Луцьк, 2006; 11. *Плющ М. Я.* Ад'єктивні словосполучення з залежною словоформою орудного відмінка // Українське мовознавство. – 1981. – № 9. – С. 76–81; 12. *Степаненко М. І.* Прикметниково-іменникові словосполучення у сучасній українській літературній мові (формально-синтаксичний і семантичний аналіз). – Полтава, 1992;

13. Тимкова В. А. Семантико-синтаксична структура двоскладних речень із предикатами якості в українській мові: Монографія. – К., 2005.

DICTIONARY OF GRAMMATICAL GOVERNMENT OF ADJECTIVES
AS LEXICOGRAPHICAL-GRAMMATICAL SCIENTIFIC LABOUR

Anna Gabai

The study is devoted to theoretical bases and principles of compilation of the first modern Ukrainian linguistic Dictionary of adjectival grammatical government. The structure of vocabulary entries is thoroughly described. The specimens of the vocabulary entries of grammatical government of qualitative adjectives are offered.

Key words: adjective, government, right-side valency, dependent on valency components, object, addressee.

СЛОВОТВІРНІ КАТЕГОРІЇ ІМЕННИКА:
ДИНАМІКА СЛОВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ

М. А. Ландер

(Миколаїв)

Використано комплексний підхід до трактування мовних явищ, визначено продуктивні тенденції розвитку словотвірних категорій іменника.

Ключові слова: словотвірні категорії іменника, тенденції словотворення.

Синтаксичне пояснення природи дериваційних процесів уможливило вичленування словотвірних категорій іменника семантико-синтаксичного походження. Зміст семантико-синтаксичного критерію складають семантико-синтаксична позиція і значення відповідної синтаксеми [1: 13] у власне-семантичній структурі елементарного речення.

Вивченням словотвірних іменникових категорій займалися І. Р. Вихованець [1], К. Г. Городенська [2], І. І. Ковалик [4; 5], В. П. Олексенко [6].

Серед невирішених частин загальної проблеми – систематизація знань про причини, динаміку, особливості взаємодії словотворчих засобів у межах словотвірних категорій, з'ясування не тільки цього мовного явища у межах окремої словотвірної категорії, а й спільних закономірностей словотворення, що виявляються у взаємодії словотвірних типів, словотвірних категорій.

Свідченням словотвірної категоризації, а отже, існування словотвірних категорій іменника семантико-синтаксичного походження є передача за допомогою певних наборів словотворчих засобів семантико-синтаксичних значень синтаксем.

Формування та розвиток словотвірних категорій іменника ілюструють такі загальномовні тенденції, як: концентрація функціонування основних словотвірних типів і одночасно периферизація малопродуктивних і непродуктивних словотвірних типів; спеціалізація; нормалізація словотворення шляхом поступового усунення лексико-словотвірних дублетів, інших словотвірних паралелізмів або закріплення за ними вузько диференційованого лексико-словотвірного функціонування у спеціальній групі слів; регуляризація відповідних словотвірних структур; тенденція до поліморфізації суфіксів: -*аль-н-ик*, *тель-н-иця*, *ар-к(а)*; вичленування нових словотвірних елементів: *автобус*, *омнібус*, *тролейбус*, *супервізор*, *біовізор*, *тепловізор*, *термістор*, *транзистор*, *гелікоптер*, *орнітоптер*, *телетайп*, *бульдозер*, *турнодозер*.

Конкуренцію у межах омонімічних і синонімічних суфіксів можна пояснити їх поліфункціональністю. У зменшенні багатозначності суфіксів, у посиленні в них одного певного значення і послабленні або й витісненні деяких значень суфікса за рахунок вираження його іншими засобами виявляється тенденція до аглютинативності в українському словотворенні. Складні слова ілюструють аглютинативність зростанням комбінаторних потужностей питомих і запозичених основ, появу основ-класифікаторів і конкретизаторів, що використовуються як певні семантичні кліше [3].

Дія тенденції до глобалізації як одна з провідних тенденцій розвитку синтетичної в цілому української мови у напрямі до аналітизму й аглютинативності зумовлює такі особливості словотворення в сучасній українській мові:

- активізацію використання запозичених (інтернаціональних) словотворчих ресурсів – префіксів (*анти-*, *бі-*, *де-*, *дез-*, *ди-* /*ді-*/, *діа-*, *ін-*, *інтер-*, *кон-*, *контр-*, *мега-*, *мікро-*, *міні-*, *моно-*, *мульти-*, *полі-*, *ре-*, *супер-*, *транс-*, *ультра-*), суфіксів / суфіксоїдів (*-атор* / *-ятор*, *-ер* / *-ор*; *-граф*, *-метр*, *-скоп*, *-трон*, *-бус*, *-план*, *-стат*, *-скаф*, *-мобіль*, *-літ*, *-візор*, *-том*, *-фон*, *-фор*, *-хорд*), афіксоїдних основ (*електро-*, *авто-*, *фото-*, *радіо-*, *гідро-*, *газо-*, *мікро-*, *аеро-*, *теле-*, *термо-*, *кардіо-*, *вібро-*, *синхро-*, *фазо-*, *бензо-*, *вакуум-*, *геліо-*, *відео-*, *мото-*, *стерео-*, *авіа-*, *моно-*, *кіно-*, *біо-*, *гіро-*, *астро-*, *спектро-*, *аудіо-*);

- інтенсифікацію деривації в українській мові різних типів складних слів (комполітизмів, юкстаполітизмів – *бліц-таксі*, *фітнес-тренажер*, аббревіатур, телескопізмів – *банкомат*, *метробус*, *рація*, *снігомобіль*, *телефакс*) і аналітичних назв – продуктів синтаксичного способу словотворення;

- збільшення класу основ-класифікаторів, семантичних кліше з потужними комбінаторними можливостями;

•кількаступеневу атрибуцію, що сприяє конкретизації загального значення дериватів, використання композитів у юстапозитах (*барометр-висотомір, вагон-трісковоз, культиватор плоскоріз-глибокорозпушувач*);

•появу нових аброморфем, що виникли не на морфемному шві і мають невиразну семантику, однак здатні перетворюватися на терміноелементи (*-бус, -візор, -дозер, -кон, -мат, -мобіль*);

•зростання числа гібридних термінів, у тому числі й аналітичних, у різних сферах спеціальної номінації(*автосамоскид, аерообприскувач, електроверетено, культиватор-рослинопідживлювач із самохідним шасі, мікротвердомір*).

В умовах прогресу науки у міжнародних масштабах мовна гібридизація є продуктивним чинником термінологічної деривації. Творення за національними дериватологічними моделями у спосіб мовної гібридизації термінологічних знаків як ціліснооформлених, так і аналітичних структур унаочнює й оптимізує взаємодію двох стійких тенденцій: тенденцію до нормативного збереження національної самобутності мови та тенденцію до асиміляції зовнішніх запозичень, без яких жодна природна мова не може обійтися [7].

1. *Вихованець І. Р.* Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К., 1993;
2. *Городенська К. Г.* Проблема виділення словотвірних категорій // Мовознавство. – 1994. – № 6. – С. 22–28;
3. *Клименко Н. Ф.* Аглютинативність в українському словотворенні // Українське мовознавство: Респ. міжвідомч. наук. зб. – К., 1990. – Вип.17. – С. 96–104;
4. *Ковалик І. І.* До питання про поняттєві і мовні категорії // Мовознавство. – 1987. – № 1. – С. 16–20;
5. *Ковалик І. І.* Про лінгвальні категорії, їх властивості і види // Мовознавство. – 1980. – № 5. – С. 10–13;
6. *Олексенко В. П.* Словотвірні категорії суфіксальних іменників: Монографія. – Херсон, 2001;
7. *Онуфрієнко Г. С.* Гібриди у складі неологічної лексики кінця XX століття // Вісник Дніпропетровського університету. Мовознавство. – 2003. – Вип. 9. – С. 412–219.

THE WORD BUILDING CATEGORIES OF THE NOUNS: DYNAMICS OF THE WORD BUILDING

Maja Lander

Developing aspect of word building is very actual now as far it gives an opportunity to accomplish the complex approach to interpretation of language units, to distinguish the productive derivational tendencies of the derivation of nouns' word building categories.

Key words: word building categories, the tendencies of the derivation.

Проаналізовано погляди мовознавців на природу вторинних прийменників, з'ясовано можливі принципи їхньої класифікації.

Ключові слова: складений прийменник, прийменниково-відмінкова форма, аналітична одиниця.

Сучасні похідні прийменники нічим не відрізняються від первинних прийменників на ранніх стадіях їхнього вживання, адже останні так само утворилися від повнозначних частин мови, проте для них характерна більша самостійність, “лексичність”, менша “граматичність” порівняно із сучасним станом прийменникової системи української мови. Тому вторинні прийменники викликають різнотлумачення щодо семантичних можливостей, лексичного значення, стилістичних особливостей, морфології вираження головного компонента (якщо йдеться про багатокomпонентні прийменникові утворення), часу появи тощо.

Усі похідні прийменники можуть бути простими та складеними [8: 248]. Об'єктом пропонованого дослідження є складені прийменники просторової семантики.

І. Р. Вихованець відносить прийменники до аналітичних синтаксичних морфем, категорично заперечуючи наявність у них навіть послабленого лексичного значення. Автор спирається на погляди Є. Куриловича, О. М. Пешковського та ін. Він диференціює складені прийменники на прийменниково-відмінкові форми (*з боку, у напрямі, у напрямку, на чолі, по лінії, у бік*), прийменникові комплекси (*далеко від, оддалік від* та ін.) [4: 64–65].

В. В. Коломийцева заперечує використання терміна *прийменниково-відмінкова конструкція*, мотивуючи свою думку неможливістю поєднання понять різних рівнів: номінативного, або лексичного, (прийменник) і граматичного (відмінок). Зберігаючи за прийменником лексичне значення, дослідниця використовує термін *прийменниково-іменникова конструкція* [5: 22].

Складноструктурними прийменниковими зворотами називає відповідні одиниці Ю. Г. Скиба [7: 25]. До складу цих структур віднесено іменники, прислівники та дієприслівники, що втратили категорійні ознаки повнозначних слів, та первинні прийменники з яскраво вираженою функцією керування. Прийменниково-аналітичну структуру формує семантика прийменника та відмінкової форми [7: 21]. Хоч аналітичною конструкцією в європейських мовах вважають поєднання повнозначного та службового слова, лексичне значення якого передає повнозначна лексема, а граматичне – службова,

прийменники слов'янських мов зберігають своє лексичне (функціонально-семантичне) значення й тому разом із відмінковою формою демонструють категорійну єдність. У процесі граматикалізації похідні прийменники (головно відіменні) значною мірою зберігають своє лексичне значення і не перетворюються на відмінкові афікси й далі функціонують у мові як самостійні службові лексеми. Є. Т. Черкасова такі одиниці також кваліфікує як складноструктурні прийменники, прийменники, утворені внаслідок лексико-граматичного подвоєння [9: 33].

Складні типи прийменникових словосполучень В. В. Виноградов називав прийменниковими ідіоматизмами (*услід за, у напрямку до*), вважав їх тими складними фразеологічними єдностями, компоненти яких зрослися в нерозкладне ціле [3: 535]. Відбувається процес стискання (згортання) прийменниково-відмінкової форми до стану аналітичної словоформи і “згущення” її значень до однієї семи [2: 113]. Але при цьому не з'являється фразеологічне значення, оскільки за аналітичною словоформою не закріплюється метафоричність. Отже, номінувати фразеологізмами такі одиниці немає достатніх підстав, їхня стала структура та регулярна відтворюваність засвідчує лише появу релятивних вторинних одиниць вищого порядку.

В. М. Алієва кваліфікує складені прийменники як лексії, що належать до специфічних одиниць аналітичного типу. У складі лексії немає поділу на одиниці граматичні та лексичні, це одиниці особливі, здатні обслуговувати передусім службові сфери мови [1: 45]. Вона виокремила три типи лексій-еквівалентів прийменника: 1) колишній прислівник + первинний прийменник (*недалеко від*); 2) колишній дієприслівник + первинний прийменник (*прямуючи до*); 3) первинний прийменник + застигла форма імені + первинний прийменник (*на шляху до*) [1: 46]. Про прийменникові еквіваленти йдеться в дослідженні Н. В. Куц, точніше про виокремлення синтетичних та аналітичних, однокомпонентних та багатокомпонентних одиниць [6].

Семантика іменників, прислівників, дієприслівників та інших частин мови, що входять до структури складених прийменників, у функціональному плані ніби “розчиняється” у яскраво вираженому синтаксичному значенні первинного прийменника (одного чи двох). Прийменниково-відмінкові / іменникові форми утворюються внаслідок перерозкладу елементів в адвербіальному комплексі. На основі значення іменника розвивається семантика прийменника як виразника різних відношень. Це якісно нове значення, не співвідносне з лексичним. Значення загалом передає не сам прийменник, а прийменниково-іменникова форма; у ньому не можна замінити колишню форму іменника синонімічною, не можна використати інший первинний прийменник. Складені прийменники утворюються наросуванням на первинний прийменник колишніх

прислівників, прийменниково-відмінкових форм, що є семантично спорідненими з первинним прийменником.

1. *Алиева В. Н.* Семантика и особенности функционирования отыменных предлогов в русском языке: Дис. ... канд. филол. наук. – Симферополь, 1998; 2. *Божко Ю. О.* Прийменниково-відмінкова модель українських фразеологізмів: Дис. ... канд. філол. наук. – Х., 2002; 3. *Виноградов В. В.* Русский язык: (грамматическое учение о слове). – Изд. 2-е. – М., 1972; 4. *Вихованець І. Р.* Прийменникова система української мови. – К., 1980; 5. *Коломийцева В. В.* Варіантна структура локативних синтаксем: Дис. ... канд. філол. наук. – К., 2007; 6. *Куц Н. В.* Прийменникова еквівалентність в українській граматиці: структура, семантика, функції: Дис. ... канд. філол. наук. – К., 2009; 7. *Скиба Ю. Г.* Производные предлоги и проблема аналитизма. – Черновцы, 1983; 8. Сучасна українська мова: Підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; за ред. О. Д. Пономарева. – 3-тє вид., переробл. – К., 2005; 9. *Черкасова Е. Т.* Переход полнозначных слов в предлоги. – М., 1967.

THE STATUS OF COMPOSITE PREPOSITIONS IN THE MODERN LINGUISTICS

Kateryna Shapoval

Outlooks of linguists on the secondary prepositions' nature are analyzed in the paper, principles of their classification are determined.

Key words: composite preposition, prepositional-case form, analytical unit.

СЕМАНТИЧНІ КОРЕЛЯЦІЇ ПРИЙМЕНИКОВО-ІМЕННИКОВИХ ТЕМПОРАТИВІВ

Л. І. Дерев'янюк

(Полтава)

З'ясовано особливості реалізації семантичної кореляції прийменниково-іменникових сполук у структурі часових семантико-синтаксичних відношень, акцентовано увагу на домінуючій ролі темпоральних прийменників у диференціації семантичних відтінків.

Ключові слова: кореляція, корелятив, прийменник, темпоратив.

Кореляція, тобто будь-яке співвідношення в системі опозицій мовних одиниць (3; 267), можлива на різних рівнях мови: фонетичному, морфологічному та синтаксичному.

Семантичні кореляції (синонімічні, антонімічні) спостерігаємо в межах лексико-семантичних полів. Міграційні процеси у парадигматично-синтагматичній сфері зумовлюють появу синтаксичних кореляцій, у яких роль ідентифікаторів виконує лексичний склад синтаксичних одиниць.

Семантичне варіювання корелятивів у реченні безпосередньо пов'язане з їхнім лексичним вираженням і відображенням у семантичній парадигмі такого речення. Саме тому семантичні кореляції є парадигматичними відношеннями між семантичними одиницями (семемами).

Для членів пар, що вступають у певний тип кореляцій, характерний різний ступінь семантичної еквівалентності: від повної тотожності до збігу тієї або тієї диференційної ознаки, відображеної в денотативній структурі.

Темпоральні зв'язки як невід'ємний складник об'єктивної дійсності – важливий вид логіко-семантичних відношень у тексті. Репрезентантами часових семантико-синтаксичних відношень у простому реченні є темпоральні прийменники. Поєднуючись з іменниками у непрямих відмінках, вони становлять найпродуктивніший синтаксичний засіб реалізації часових відношень у мові.

Прийменниково-іменникові форми зі значенням часу на парадигматичному рівні є одиницями функціонально-семантичної категорії темпоральності, що відображає сприйняття й осмислення особою часу окреслених ситуацій щодо моменту мовлення [4; 7], і перебувають у складних взаємозв'язках з іншими одиницями цієї групи. Вони взаємодіють у двох аспектах: 1) у напрямі семантичного протиставлення, що реалізується в системі опозицій; 2) у плані значеннєвої близькості, тобто наявності синонімічних структур.

“Одночасність–різночасність” явищ – визначальне семантичне протиставлення темпоральної сфери [1; 140]. На ньому ґрунтуються семантичні модифікації часових прийменниково-іменникових сполук.

Семантико-синтаксична категорія одночасності охоплює конструкції прямого часу, що вказують на перебіг явища в межах часового відрізка або в один із його моментів, і представлена формами *в* + знах. в., *за* + орудн. в., *за* + род. в., *на* + знах. в., *на* + місц. в., *при* + місц. в., *серед* + род. в., *посеред* + род. в., *о (об)* + місц. в., *впродовж (упродовж)* + род. в., *протягом* + род. в., *наприкінці* + род. в., *під час* + род. в., *одночасно з* + орудн. в., *паралельно з* + орудн. в., *у ході* + род. в., *у процесі* + род. в.

Різночасність представлена сполуками відносного часу, що називає дію, яка відбувається за межами часового орієнтира. Її репрезентують форми *перед* + род. в., *напередодні* + род. в., *проти* + род. в., *над* + знах. в., *раніше (раніш)* + род. в., *раніше*

(раніш) за + знах. в., до + род. в., по + знах. в., після + род. в., опісля + род. в., по + місц. в., через + знах. в., услід за + орудн. в., слідом за + орудн. в., пізніше (пізніш) + род. в., пізніше (пізніш) за + знах. в., між + орудн. в., поміж + орудн. в.

Темпоральні прийменники, які беруть участь у структуруванні категорії різночасності, становлять дві підгрупи: 1) часової попередності; 2) часової наступності [2; 339].

Семантика означеної тривалості, яка властива темпоральним сполукам, акумулює в собі протиставлення “означена тривалість – неозначена тривалість”, тобто заповненість – незаповненість часового відрізка дією. Якщо дія цілком охоплює певний проміжок часу, то йдеться про час, повністю зайнятий дією (означену тривалість дії). Якщо ж дія займає часовий відрізок частково або заповнення його дією не марковане, то маємо час, неповністю зайнятий дією (неозначену тривалість дії).

Семантичний діапазон темпоративів, які репрезентують опозиції означеного типу, досить широкий. Прийменниково-відмінкові сполуки розрізняються відтінками в значенні, стилістичними особливостями та функціональним використанням. Таку диференціацію уможливають численні прийменники, які в поєднанні з іменниками різних лексико-семантичних груп передають семантику часових відношень, напр.: у свято – на свято; о цій порі – на цю пору – в цю пору; на осінь – під осінь; на ранок – над ранок; у короткий термін – за короткий термін; за часів Хмельницького – у часи Хмельницького; протягом дня – упродовж дня; в ході обговорення – в процесі обговорення; за час відсутності – за період відсутності; у жнива – під час жнив; за ніч – протягом ночі; за їхньої відсутності – за час їхньої відсутності; під вечір – проти вечора; по обіді – після обіду; за вечерею – під час вечері та ін.

Отже, на рівні темпоральності, яка є впорядкованою системою семантичних, формально-синтаксичних й інших відношень, продуктивно реалізуються корелятивні процеси. Семантичні кореляції прийменниково-іменникових темпоративів – це співвідношення двох чи кількох часових прийменниково-відмінкових конструкцій, кожна з яких, передаючи загальне поняття часу, відрізняється певними відтінками у значенні.

Прийменники є найпоказовішими реалізаторами синтаксичних відношень і дають змогу диференціювати семантичні відтінки у вираженні категорії темпоральності. Вивчення особливостей уживання прийменниково-іменникових корелятивів у структурі часових семантико-синтаксичних відношень допоможе з’ясувати функційний потенціал первинних і вторинних темпоральних прийменників.

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису: Монографія. – К., 1992;
2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика

української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська; за ред. І. Р. Вихованця. – К., 2004;
3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава, 2006;
4. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / Отв. ред. А. В. Бондарко – Л., 1990.

SEMANTIC CORRELATION OF PREPOSITIONAL AND SUBSTANTIVAL TEMPORATIVES

Liudmyla Derevianko

The report contains the deep analysis of prepositional-substantive combinations' semantic correlation's peculiarities in the structure of temporal semantic-syntactical relations. The role of temporal prepositions in the numerous semantic nuances' differentiating tended to be fundamental.

Key words: correlation, correlative, preposition, temporative.

ФАЗОВЕ РОЗМЕЖУВАННЯ ПРЕДИКАТНОГО ЗНАЧЕННЯ ПОСЕСИВНОЇ НАЯВНОСТІ / ВІДСУТНОСТІ

Н. В. Мелєкєсцева

(Кам'янець-Подільський)

Визначено ядерні та периферійні посесивні конструкції, класифіковано предикати посесивної наявності / відсутності за критерієм фазовості буття, проаналізовано засоби їх реалізації в сучасній українській літературній мові.

Ключові слова: посесивність, предикати посесивної наявності / відсутності, фаза посесивності, посесивне дієслово.

Посесивність – це універсальна семантико-синтаксична категорія, що відображає відношення між двома об'єктами навколишнього світу: один із них представлений як елемент особистої сфери іншого об'єкта (особи) або має право власності та користування ним [1: 15].

Складна та неоднорідна природа цієї категорії зумовила численні дослідження з позиції реалізації її на різних рівнях мови – словотвірному, лексичному, морфологічному та синтаксичному. Посилене зацікавлення посесивністю, її семантикою та засобами вираження в різних мовах засвідчують праці зарубіжних (Н. Д. Арутюнової, О. В. Головачової, Т. Н. Молошної, О. М. Селіверстової, В. Н. Топорова, К. Г. Чінчлея) та

українських мовознавців (О. І. Леути, Л. І. Лонської, Т. М. Мішеніної, І. Г. Данильчук, М. Д. Колечко, О. О. Константинової).

Мета пропонованої статті – на основі огляду наукових розвідок і власних спостережень зясувати семантичну типологію предикатів посесивної наявності / відсутності за критерієм фаз буття.

Центр предикативної посесивності – дієслівні конструкції, що репрезентують посесивну ситуацію. Універсальним засобом реалізації предикатів посесивної наявності слугують посесивні дієслова, що позначають власне володіння – *мати, бути* (зі значенням “належати комусь”), *володіти, належати, тримати*. Конструкції з цими дієсловами утворюють ядро категорії посесивності. Багато лінгвістів (Т. Б. Алісова, Ю. Д. Апресян, В. Г. Гак, О. М. Селіверстова, Дж. Лайонз) до посесивних відносять також предикатну дієслівну лексику, яка, крім володіння, вражає відношення придбання, втрати, передання й відчуження об’єкта з власності іншої особи. Вони становлять периферію категорії посесивності.

Конструкції посесивної наявності / відсутності – різновид буттєвих моделей, що репрезентують буття як нестабільний процес, якому притаманна ознака фазовості: тривання процесу чи стану в часі із зазначенням етапів їх вияву (початок, тривання, кінець) [5: 7]. Тому периферійні значення посесивності часто розглядають як фазові модифікації основних моделей володіння та належності [4: 103].

Виокремлюємо три фази посесивності: отримання – власне володіння, належність – втрата.

Перша фаза посесивності притаманна інхотативним дієсловам (вказують на початок дії, “початок володіння”), у значеннях яких репрезентовані різні види отримання [3]. Вони виражають такі семантичні види відношень: 1) отримати, присвоївши собі право власності: *брати, взяти, присвоїти*; 2) отримати внаслідок докладання зусиль: *дістати, заробити, здобути, надбати, набути, одержати; відвоювати, відібрати, вкрати*; 3) придбати за гроші: *замовити, купити, придбати, скуповувати*; 4) отримати внаслідок переваги в боротьбі, змаганні: *виграти, завоювати, захопити*; 5) придбати, звертаючись з проханням до когось, домагаючись чогось, виманюючи в іншої особи: *вимагати, випросити, виканючити, просити*; 6) позичити на певний час в іншої особи: *позичити, орендувати*; 7) придбати, прийнявши щось від іншої особи: *одержати, отримати, успадкувати*; 8) отримати внаслідок обміну: *виміняти, міняти, обмінюватися*.

Друга фаза посесивності в українській мові представлена двома семантичними типами: 1) належність; 2) володіння [2: 113]. Відношення належності реалізують конструкції з дієсловами *бути* (з родовим посесивним), *належати*: *І як вже є, а щастя таки в мене є*

(О. Кобилянська, 248). *Ще й час є в тебе, пізно, але є ж!* (Л. Костенко, 63). *Душа належить людству і епохам* (Л. Костенко, 27).

У ролі засобів вираження володіння функціонують дієслова *мати, володіти*: *Повнолітні мають свій розум і свої права* (І. Вільде, 333). *“Він володів світом, бідні володіли ним, йому слугував світ, а він – бідним”* (П. Загребельний, 67).

Третя фаза посесивності – втрата – констатує припинення володіння, перехід у стан посесивної відсутності. Значення втрати власності передають фінітивні дієслова з посесивною семантикою, об’єднані в такі лексико-семантичні групи: 1) втратити, віддавши назад щось узате, позичене: *віддати, повернути*; 2) втратити, віддавши комусь в тимчасове користування: *позичити*; 3) втратити, віддавши комусь в дарунок для постійного користування: *подарувати*; 4) втратити щось через неухважність, забуваючи, залишаючи десь: *загубити, забути*; 5) втратити, знищивши, зруйнувавши щось: *зламати, знищити, зруйнувати, порвати, спалити*; 6) свідомо позбутися певної речі: *викинути*; 7) втратити внаслідок продажу, обміну: *обміняти, поміняти, продати*; 8) втратити через насильне позбавлення чогось: *вкрати, забрати, конфіскувати*.

За ознакою позитивної / негативної посесивності виокремлено предикати посесивної наявності та посесивної відсутності: *Я не одна, єсть у мене і батько, і мати... Єсть у мене... туманочку, Туманочку, брате!* (Т. Шевченко). *Мала в своїй крові батькову несамовитість і материн легкий норов* (П. Загребельний). *Ні долі, ні волі у мене нема, Зосталась тільки надія одна* (Л. Українка). *Дружини для помочі він не мав...* (П. Загребельний). Отримання та власне володіння, належність репрезентують позитивну посесивність; неволодіння, відсутність належності та втрата – негативну.

Отже, посесивні відношення характеризуються широким набором засобів вираження в сучасній українській мові. Найактуальніші на семантико-синтаксичному рівні ядерні типи посесивних конструкцій – моделі володіння та належності, що потребують подальшого наукового студіювання.

1. Мішеніна Т. М. Структурно-семантичні особливості синтаксичних конструкцій посесивності в сучасній українській мові: Автореф. дис.... канд. філ. наук. – К., 2005;
2. Молошная Т. Н. План выражения категории посессивности / Т. Н. Молошная, Т. М. Николаева, Т. Н. Свешникова // Категория посессивности в славянских и балканских языках. – М., 1989. – С. 112–215;
3. Чанишева Г. А. Посесивні дієслова в англійській і німецькій мовах: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Донецьк, 2000;
4. Чинчлей К. Г. Поле посессивности и посессивные ситуации // Теория функциональной грамматики: Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность. – СПб., 1996. – С. 100–118;

5. Шведова Н. Ю. Русские бытийные глаголы и их субъекты // Слово и грамматические законы языка. Глагол. – М., 1989.

THE PHASE DIFFERENTIATION OF THE PREDICATIVE MEANING OF POSSESSIVE PRESENCE / ABSENCE

Nataliya Melekestseva

The centre and periphery possessive constructions are defined in the article. The author gives the classification of the semantic types of the predicates of possessive presence / absence according to the criteria of the phases of existence and describes the means of their expression in modern Ukrainian language.

Key words: possessiveness, predicates of possessive presence/absence, phases of possessiveness, possessive verbs.

ВСТАВЛЕНІ КОНСТРУКЦІЇ В НАЗВАХ РОЗДІЛІВ І СТАТЕЙ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

О. Ю. Прадід
(Сімферополь)

Проаналізовано вставлені слова і словосполучення в назвах розділів та статей Кримінального кодексу України. Проведений аналіз дає підстави зробити висновок, що вставлені конструкції можуть виконувати такі функції: асоціативного висловлення; конкретизації; уточнення; розширення об'єктних смислів.

Ключові слова: вставлена конструкція, Кримінальний кодекс України, назва розділу, назва статті.

Прості ускладнені речення не належать до самостійних синтаксичних одиниць. До ускладнених найчастіше зараховують речення: 1) з однорідними членами, 2) з відокремленими членами, 3) зі вставними і вставленими конструкціями, 4) зі звертанням.

Прості речення з вставними і вставленими конструкціями прийнято розмежовувати за смисловою функцією. А. П. Загнітко зауважує, що “у сучасній лінгвістиці під вставленням мають на увазі такий компонент, який: 1) не може займати препозицію щодо реченнєвої структури (пор: вставні слова, словосполучення і речення вільно займають препозицію); 2) виражає самостійний об'єктивний зміст і може вільно вживатися поза межами речення, тобто йому притаманна повна структурна і смислова завершеність та інформаційна достатність, тому речення зі вставленим елементом характеризується неоднотипним інформаційним виміром; 3) характеризується інтонаційним оформленням як цілком самостійний компонент; 4) здебільшого виокремлюється дужками (круглими) або тире

(можливі також кома, поєднання коми і тире)” [1: 583].

Якщо вставні конструкції взагалі не вживаються в назвах розділів і статей Кримінального кодексу України (далі – ККУ), то вставлені, які вільно входять до складу речення, – наявні в 3 назвах розділів й 11 назвах статей ККУ. У більшості випадків вставленими є слова: *Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж* (розділ І6 Особливої частини (далі – ОЧ)); *Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння)* (ст. 169); *Несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації* (ст. 361–2) та ін.; рідше – словосполучення: *Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину)* (розділ 4 Загальної частини (далі – ЗЧ)); *Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)* (розділ І9 ОЧ); *Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)* (ст. 212) та ін.

Вставлені конструкції у назвах розділів і статей ККУ виконують функції:

1) асоціативного висловлення: *Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння)* (ст. 168);

2) конкретизації: *Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)* (ст. 212); *Несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку* (ст. 361); *Несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї* (ст. 362) та ін.;

3) уточнення, яке виражене синонімічною конструкцією: *Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину)* (розділ 4 ЗЧ); *Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)* (розділ І9 ОЧ);

4) розширення об'єктних смислів: *Порушення порядку фінансування виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку)* (ст. 159–1); *Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель* (ст. 239–1); *Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови* (ст. 375).

Отже, у назвах розділів і статей чинного ККУ вставленими можуть виступати лише окремі слова і словосполучення, натомість як у мові загалом вставленими можуть виступати також прості й складні речення, підрядні частини складнопідрядних речень, поєднання кількох речень. Вставлені конструкції в назвах розділів і статей чинного ККУ

виступають завжди в постпозиції до пояснюваного слова чи словосполучення.

1. *Загнітко А. П.* Теоретична граматика сучасної української мови: Морфологія. Синтаксис. – Донецьк, 2010.

PARENTHESES IN THE CHAPTERS AND IN THE ITEMS OF CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Olga Pradid

Parenthetical words and word-combinations in the chapters and in the items of Criminal Code of Ukraine are analyzed. The analysis proves that such parentheses may express the following meanings: associative utterance; concretization; specification; diversification of objective senses.

Key words: parentheses, Criminal Code, name of the chapter, name of the article.

ПРАГМАТИЧНІ МЕХАНІЗМИ ЗАПЕРЕЧЕННЯ В КОМУНІКАТИВНОМУ АКТІ ВІДМОВИ

Н. В. Максим'юк
(Чернівці)

Проаналізовано прагматичний аспект категорії заперечення в комунікативному акті відмови, визначено логіко-прагматичну основу комунікативного акту відмови, виявлено конфігурації реакції відмови на різні типи стимулів.

Ключові слова: категорія заперечення, комунікативний акт відмови, конфігурації реакції відмови, комунікативні відтінки відмови.

Комунікативно-семантична категорія заперечення слугує підґрунтям для реалізації мовленнєвого акту відмови. Прагматичні механізми заперечення певною мірою впливають на формування конфігурацій реакції відмови та визначають комунікативні відтінки висловлень відмови.

Акт відмови – це реагування мовця, що відбувається не просто як механічна реакція, а функціонує через складні процеси у свідомості, результатом яких є актуальні конфліктні установа мовця як “відносно сталі, специфічно сформовані позиції людської поведінки” [2]. Висловлення відмови репрезентує наявність відмінностей в інтерпретації комунікантами денотативної ситуації та є результатом виникнення опозитивних відношень “ствердження – заперечення”, що реалізуються установа непогодження

(конфлікту). Непогодження можна розглядати в межах логіко-граматичної категорії заперечення, яка з допомогою мовних одиниць актуалізує негативні зв'язки між поняттями. Заперечні установлення набувають соціокомунікативної якості за умови інтегрування в певні іллокутивні потенціали. Одним із таких потенціалів є відмова, що цілеспрямовано виражає заперечно-негативну реакцію мовця.

Основними типами заперечних інтенцій мовця вважають заперечення, непогодження, заборону, відхилення. Розгляд зазначених типів сприяв виявленню логіко-прагматичної основи мовленнєвого феномену відмови. Ми солідаризуємося з думкою І. М. Осовської, яка стверджує, що основою для розгляду цього іллокутивного потенціалу доречно вважати інтенції відхилення, оскільки лише вони передбачають директивне відхилення запропонованої партнером пропозиції (інтенційно характерне для відмови як мовленнєвого акту). Іntenція відхилення часто супроводжується імпліцитними інтенційними мотивами (враження партнера, використання власного положення або ствердження особистої влади, припинення недоречного процесу, небажання продовжувати беззмістовну розмову, збереження недоторканості внутрішнього світу мовця), що певною мірою зумовлює варіативність змісту відмови та реалізацію додаткових комунікативних значень [1: 10].

Аналіз фактичного матеріалу дозволив виокремити різні конфігурації реакції відмови та визначити комунікативні відтінки відмови на стимул-спонукання, директивний стимул і стимул-запитання.

Із-поміж висловлень відмови на стимул-спонукання визначаємо конструкції акціональної та інформативної відмови. Акціональна відмова передбачає контрспонукання. Відмова контрдією виражає високий рівень небажання продуцента відмови через його готовність протидіяти. Найчастотнішими є такі конфігурації:

- пропозиція – наказ: *Роман (до Зіньки). Ідемо, сестро, додому! Зінька. Геть, любий братіку!* (М. Кропивницький);

- пропозиція – контрпропозиція: *Самрось. Ану, ти, мадистка, давно бита, гайда їхати. Гей, ти, губернанка! Зінька. Бери мене за коси та й волочи, як паплюгу!* (М. Кропивницький);

- прохання – наказ: *Марися. Віддайте мене за Миколу. Мартин. Світ навиворіт. Панночці – мужика забажалось!.. Не смій мені про це й заїкаться!* (І. Карпенко-Карий);

- прохання – пропонування: *Данило. Михайлові я не робітник!.. Поставте на своє хазяйство; багато я не хочу – аби кусок хліба, та женіть мене. Каленик. ... Старший брат нехай попереду ожениється, а ти навчися зароблять...* (І. Карпенко-Карий);

•прохання – інвективне пропонування: *Дмитро. Поцілуй мене... Галина. От я тебе цим жмutom по губах поцілую!* (М. Старицький);

•пропонування – контрпропонування: *Наталя...Випуцу і ждатиму, – будь з козаками завтра. Яким. Ні, тікаймо вдвох* (Б. Грінченко);

•пропонування – наказ: *Халіль. ...Тебе я обрятую...Я знаю, що сказати. І будеш ти жива, але ти мусиш Заприсягтись, що будеш ти моя. Аміна. Геть відціля, нікчемний! Одступись!* (Б. Грінченко).

Інформативна відмова на директивний стимул передбачає перефокусування уваги продуцента відмови на прогнозований результат запиту дії, через що реакцією об'єктивуються причини відхилення стимулу. Виокремлюємо такі конфігурації:

•запрошення – коректування: – *Перебрався б ти до нас!... – Пороблю трохи, тоді перейду* (Василь Барка);

•наказ-пропонування–контраргументування: – *Беріть сестру до себе! – Сестру? Ей боже! Вже тогди я би без свічки вмерла. Ні, мене до неї не тягне. Буду сама* (О. Кобилянська);

•прохання – контрпояснення: *Прокіп Свиридович. Піймай, Химко, собаку... Химка. Хіба я собака? Хіба в мене собачі ноги?..* (М. Старицький);

•заборона – контрпояснення: – *Лиши виноград! – кричав він мені. – Мене від винограду живіт не болить!* (Т. Малярчук).

Відмова на стимул-спонукання реалізує додаткові комунікативні значення недозволу, заборони, неприйняття пропозиції чи запрошення, невиконання наказу, коректування, протиставного пояснення чи аргументування.

Відмова на стимул-запитання може мати характер опозитивної реакції на запит інформації, неекспресивний та експресивний запит точки зору. Зафіксовані такі конфігурації стимулу-запитання:

•питання-пропозиція: *Парвус.Так що ж, ходімо? Диякон. Нам треба ще єпископа пождати* (Леся Українка);

•питання-пропонування:*Варка. Може, внести сирівцю? Демко. Ні, не треба, огірок солоний краще* (М. Кропивницький);

•питання-прохання (непряме): *Бжостовський. Скажіть мені, будь ласка, ви вмієте пекти якесь солодке печиво? Леся (спалахнувши сердито). Ні, на жаль, я не можу завдати вам цієї втіхи* (І. Кочерга);

•питання-прохання:*Леонід Петрович. Так ты ничего мне не прибавишь? Кіндрат Антонович. А пам'ятаєте, як ... ви ані копійчки мені не прибавили...* (М. Кропивницький);

•питання-заборона: – *Чого ти сюди пливеш?! – Мене несе течія* (Т. Малярчук).

Найуживанішими конструкціями відмови на стимул-запитання є конструкції з семантикою:

- ухилення від відповіді: – *Та доки ж я і взимку у літньому пальті ходитиму?* – *Та ти ж сама розумієш: дрохва! Не часто вона трапляється* (Остап Вишня);

- спростування пропозиції стимулу: *Цокуль. То тобі небагато, рублів десять буде?* *Панас. Е, ні. Я хочу всі гроші взяти* (Карпенко-Карий); – *А чи потрапите ви в озеро?* – *питає дід Кирило. – Може, підійти до вас та провести?* – *пропонує свої послуги...* – *Ні, діду, ви розкажіть, які прикмети є до того озера, де повертати на стежку через осоку! Я сам утрплю, а ви поспіть, бо піду я раненько, вдосвіта!* (Остап Вишня);

- відхилення теми: – *А за 180 ти їх не оддаси?* – *Походи десь іще!* (Остап Вишня);

- інвективні реакції відмови: – *Ви сьогодні сумуєте?.. Може, разом ми зможемо забути про сум?* – *Пий і йди геть. Ненавиджу! Забирайся до дідька!* – *майже викрикнула вона останні слова...* (О. Жовна).

Відмова на стимул-твердження виникає за умови неузгодження інформації стимулу з концептуальними орієнтирами продуцента відмови. Інформація стимулу стосується референтного світу продуцента відмови і призначена йому для визнання її правильності чи правдивості або задля згоди з продуцентом стимулу: *Ми чекаємо від вас тільки повідомлення координат з тривалих зупинок по всьому шляху слідування судна.* – *Ні, ні, Матвію Петровичу!.. Це не те... Це – занадто* (Г. Адамов); – *Тепер я піду. Я мушу рятувати свою казку.* – *Яку казку?.. Це божевілля! Це не так треба!..* – *Ні, Шапочко, не можу. Мушу. Так ми не можемо жити. І ви самі це добре знаєте. Я мушу хоч раз довести до краю* (В. Винниченко). Такі типи відмови супроводжуються додатковими модальними характеристиками незгоди чи невизнання нав'язуваних поглядів.

Отже, процес реалізації мовленнєвого акту відмови забезпечує прагматичний аспект категорії заперечення. Логіко-прагматичною основою комунікативного акту відмови є заперечна інтенція відхилення, спричинена ініціальним актом реципієнта з ініціальною функцією вимоги. Імпліцитні мотиви інтенції відхилення зумовлюють вибір конфігурації реакції відмови та реалізацію додаткових комунікативних значень.

1. Осовська І. М. Висловлювання-відмова: структурно-семантичний та комунікативно-прагматичний аспекти (на матеріалі сучасної німецької мови): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2003; 2. Heidolph K.-E. Zur bedeutung negative Sätze // Bierwisch M. und Heidolph K.-E. (Hrsg). Progress in Linguistics. Paris, 1970. – S. 86–101.

PRAGMATIC MECHANISMS OF REFUSAL IN THE COMMUNICATIVE ACT

Natalia Maksymiuk

Pragmatic aspect of refusal category in the communicative act is analyzed, logically-pragmatic basis of communicative act of refusal is defined; configurations of refusal reaction on different types of incentives are disclosed.

Key words: category of refusal, communicative act of refusal, configurations of refusal reaction, communicative undertones of refusal.

ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОТВІРНОЇ ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ-ДИСИДЕНТІВ 60–70-Х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ

О. Б. Тимочко

(Рівне)

Проаналізовано лексико-граматичні, семантичні та словотвірні особливості авторських лексичних новотворів українських поетів-дисидентів. Визначено частиномовні домінанти, встановлено основні способи словотворення, розглянуто тематичні групи лексичних інновацій у поезії В. Стуса, І. Калинця, І. Світличного та Г. Чубая.

Ключові слова: авторський лексичний новотвір, поетичний словник, словник авторських лексичних новотворів, тематична група, ідіостиль.

Словотворчість – одна з виразних ознак креативної лінгвальної діяльності українських поетів-дисидентів 60–70-х рр. XX ст. В. Стус, І. Світличний, І. Калинець та Г. Чубай активно створювали власні інновації – специфічні номінативні одиниці, що відбивали особливості найактуальніших для соціуму реалій тогочасної дійсності, відображали авторське світобачення й світовідчуття, збагачували поетичний словник.

Матеріалом пропонованого дослідження слугували близько 1690 інновацій, засвідчених у поетичних творах І. Світличного, І. Калинця, В. Стуса та Г. Чубая, написаних у 60–70-і рр.

З погляду статистики кількість лексичних інновацій у словнику кожного з поетів-дисидентів є різною. Найпліднішою була словотворча практика В. Стуса (зафіксовано 1120 інновацій), меншу кількість авторських лексичних новотворів (далі – АЛН) виявлено у поетичному доробку І. Калинця (327 одиниць) та І. Світличного (195 номінацій), найменше новотворів зафіксовано у словнику Г. Чубая (50 одиниць). Невелика частка АЛН у творах Г. Чубая пояснюється меншим обсягом поетичного доробку письменника порівняно з літературною спадщиною інших досліджуваних авторів.

Найпродуктивніший період творчості (за кількістю АЛН) дисидентів припадає на 70-і рр. Це безпосередньо пов'язано з посиленням опозиційного руху в усіх сферах суспільного життя та тимчасовим виходом дисидентів із підпілля. У цей період поети створили 72% усіх інновацій. У їхньому поетичному лексиконі авторські іменники складають 54%, прикметники – 25%, дієслова та дієслівні форми – 15,7%, прислівники – 5% та займенники – 0,3%.

Поети створювали АЛН різних частин мови переважно такими способами: 1) словоскладанням – *блакитно-розбілений* (В. Стус), *зіронька-свічарниця*, (І. Калинець), *диво-містерія* (І. Світличний), *птах-блискавиця* (Г. Чубай) та ін.; 2) основоскладанням – *ясногорлий* (В. Стус), *калиноустий* (І. Калинець), *міднокорий* (І. Світличний), *славосяйний* (Г. Чубай) та ін.; 3) префіксацією – *опровесна* (В. Стус), *антилюдина* (І. Калинець), *всемовчальний* (І. Світличний) та ін.; 4) суфіксацією, у тім числі нульсуфіксацією – *стерп* (В. Стус), *чистість* (І. Калинець), *березневість* (І. Світличний), *тополиність* (Г. Чубай) та ін.; 5) префіксально-суфіксальним способом – *вигіркнувати* (В. Стус), *побарвінкувати* (І. Калинець), *безпричалля* (І. Світличний) та ін.; 6) префіксально-суфіксально-постфіксальним способом – *відмрітися*, (В. Стус), *схудобитися* (І. Світличний) та ін.; 7) префіксально-постфіксальним способом – *віддуматися* (В. Стус), *одзьобатися* (І. Калинець) та ін.

Більшість АЛН у поетичному словнику дисидентів становлять складні номінації, утворені основоскладанням та юкстапозицією (61% усіх новотворів). В. Стус та І. Калинець використовували надскладні сполуки, так звані “багатослівні зрощення”, або квазіномінації [1]. До них належать такі високоекспресивні новотвори, як *самосебезмертвілий*, *тойящосин* (В. Стус), *чортійогобатьказвідкілязнащо* (І. Калинець).

Композити та юкстапозити найактивніше створювали І. Світличний (85% від загальної кількості його новотворів), І. Калинець (78%), Г. Чубай (61%). У словотворчій практиці В. Стуса зафіксовано 50% використання складних та складених номінацій, а 31% з усіх інновацій поета утворені способом префіксації.

Аналіз семантичних особливостей АЛН засвідчив, що в поезії дисидентів представлено три лексико-граматичні розряди іменників: абстрактні, конкретні та збірні. В ідіостилі В. Стуса домінують іменники-оказіоналізми з абстрактним значенням, І. Калинцю притаманне творення номінацій із конкретним значенням, а І. Світличний та Г. Чубай активно експериментували як із конкретними, так і з абстрактними іменниками.

Детальний аналіз семантики новотворів дає можливість виокремити такі тематичні групи: 1) назви дій, процесів та їх результатів: *всеждання* (В. Стус), *вир-коловерть* (І. Світличний), *самоприспання* (Г. Чубай); 2) назви звукових явищ: *стокрик* (В. Стус),

квилля-тужилля, (І. Калинець), *бас-речитатив*, (І. Світличний); 3) назви внутрішніх властивостей об'єкта: *усеприявність* (В. Стус), *предикість* (І. Калинець), *однокорінність* (І. Світличний); 4) назви психо-фізично-фізіологічних властивостей: *недуга-журба*, *біль-самота* (В. Стус), *знемога-млість* (І. Світличний); 5) назви явищ природи: *буря-громовиця* (В. Стус), *вітер-густовій* (І. Калинець), *вітер-вітрило* (І. Світличний), *вітер-овація* (Г. Чубай); 6) назви результатів інтелектуальної діяльності: *напасте-злигодне-поезія* (В. Стус), *благослово* (І. Калинець), *бажання-дума* (І. Світличний); 7) позначення просторових уявлень: *позапростір* (В. Стус), *землекрай* (І. Калинець), *безмір-простір* (І. Світличний); 8) назви колірних ознак: *біль-білота* (В. Стус), *злото-синь* (І. Калинець); 9) назви конкретних предметів: *льоля-сповиток* (В. Стус), *дзвін-плакун* (І. Калинець), *лялька-фея* (І. Світличний), *дах-долоня* (Г. Чубай); 10) назви осіб: *антидеспот*, *кат-ворог* (В. Стус), *княжна-віщунка* (І. Калинець), *випаденець* (І. Світличний).

Те, що дисиденти створили велику кількість неологічних одиниць на позначення предметності, не випадкове. Час їхньої творчої діяльності був складним і суперечливим, позначений суспільними катаклізмами і глобальними змінами в житті самих письменників. В. Стус, І. Світличний та І. Калинець зуміли з власної свідомості та генетичної мовної пам'яті видобути потужний арсенал словотворчих засобів і по-новому, переконливо, самотужню позначити реалії, що вже мали свої найменування у національній мові, а також створити мовні образи, що в поетичних текстах авторів отримали високоестетичні назви.

У поетичному словнику дисидентів okazіональні прикметники формують вагомий щодо кількості клас АЛН. Серед проаналізованих одиниць виокремлено такі тематичні групи: 1) назви колірних ознак: *білясто-білий* (В. Стус), *сріблястоажуровий* (І. Калинець), *тендітно-пастельний* (І. Світличний), *світло-темний* (Г. Чубай); 2) назви емоційно-психічних станів: *божевільно-радісний* (В. Стус), *тужливо-передсмертний* (І. Світличний), *взолочено-лякливий* (Г. Чубай); 3) номінації з нумеративним компонентом: *стожальний* (В. Стус), *тисячобарвний* (І. Світличний); 4) назви характерологічних ознак денотата: *всепокірний* (В. Стус), *життємирий* (І. Калинець), *химерно-дивний* (І. Світличний), *світлодумний* (Г. Чубай); 5) назви зовнішніх ознак денотата: *горбато-ззойклий* (В. Стус), *білостеблій*, (І. Калинець), *сніжно-чистий* (І. Світличний) та ін.

Okazіональним прикметникам притаманна експресивність, семантична місткість, вони сприяють створенню не лише яскравих словесних образів, а й характеризуються високою інформативністю, що й відображається у їхніх структурних особливостях.

Аналізований матеріал засвідчує, що поети-дисиденти активно експериментували у сфері okazіонального словотворення. Помітним у їхній словотворчості є вплив

фольклорних традицій, значне розширення зображальних можливостей мови унаслідок використання саме авторських лексичних новотворів, які суттєво збагатили поетичний словник ХХ ст.

1. *Вокальчук Г.* Словотворчість українських поетів ХХ століття: Монографія / Відп. ред. С. Я. Єрмоленко. – Острог, 2008; 2. *Тимочко О. Б.* Словник авторських лексичних новотворів поетів-дисидентів 60–70-х років ХХ століття (на матеріалі поезії В. Стуса, І. Калинця, І. Світличного та Г. Чубая) // Словотворчість шістдесятників. Українська індивідуально-авторська неографія. / Відп. ред. Г. М. Вокальчук. – Острог, 2010. – Вип.4. – С. 155–491.

PECULIARITIES OF WORD FORMATION PRACTICE OF POETS-DISSIDENTS OF 60–70 OF XX CENTURY

Olga Tymochko

The article deals with the analysis of lexico-grammatical, semantic and word formation peculiarities of author innovations registered in poetic speech of poets-dissidents. Dominant lexico-grammatical groups have been outlined, the main ways of word formation have been highlighted, the thematic groups of lexical innovations in the poetry by V. Stus, I. Kalynets, I. Svitlychniy and G. Chubay have been given.

Key words: author lexical innovation, poetic vocabulary, dictionary of author lexical innovation, thematic group, idiostyle.

АПОЗИЦІЯ ТА ЇЇ СИНТАКСИЧНІ ОЗНАКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ГРАМАТИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ

І. В. Данилюк
(Тернопіль)

Простежено трактування прикладки в українській граматичній парадигмі, з'ясовано погляди лінгвістів на синтаксичний зв'язок між прикладкою й означуваним нею словом (зазвичай іменником).

Ключові слова: прикладка, апозиція, кореляція, паралелізм.

Апозиція (прикладка) перебуває в полі зору вчених уже давно. Ще в античних та середньовічних граматиках латинської мови (звідси і термін *apposition* “додавання” (8: 55) її розглядали в межах означення. Наша мета – проаналізувати позиції українських мовознавців щодо прикладки і її зв'язку з означуваним словом, оскільки в спеціальних

дослідженнях науковців ХХ ст. (Л. Л. Рогозін, Б. Г. Ключковський, Л. М. Пархонюк) ураховані не всі здобутки українських граматистів. Існує кілька підходів до визначення прикладки.

Уперше в українському мовознавстві згадки про прикладку з'явилися в 1893 р. у “Граматичі руської мови” С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера. Вони розглядають прикладку як різновид означення (останнє – придаток прикметниковий). Синтаксичний зв'язок між придатком та іменником автори визначають як згода [15: 110–111]. Подібне трактування знаходимо і в граматичі В. Сімовича [13: 379].

У подальших працях науковців першої половини ХХ ст. (Л. Л. Рогозін, Б. М. Кулик, О. С. Мельничук, І. Р. Вихованець) простежуємо ту ж тенденцію – розглядати прикладку в системі другорядних членів речення як специфічний різновид означення і тому зв'язок між означуваним словом і прикладкою відносити до узгодження.

В іншому ключі розглядає прикладку О. О. Потебня: це одна з синтаксичних функцій іменника, граматичного атрибута в цьому випадку [11: 105], на матеріалі сучасної української мови ідею кваліфікувати прикладку як означальний іменник розвиває Л. А. Булаховський у першій українській академічній граматичі [7: 95]. Подібну позицію займає І. Огієнко, який підкреслює, що прикладка-апозичія показує якість іменника через порівняння з іншим іменником і через це “має помітну предикативну силу” [9: 345–346].

Б. Г. Ключковський та Л. М. Пархонюк дотримуються іншої думки: прикладка – це найтипівіший вияв апозичії серед іменників. За Л. М. Пархонюк, апозичія – це “додавання до однієї одиниці іншої одиниці того ж рівня на основі смислової тотожності з метою її конкретизації, оцінки чи індивідуального найменування” [10: 46]. Б. Г. Ключковський вважає: “члени апозитивного словосполучення лексико-семантично залежні та граматично рівноправні” [4: 61].

О. Курило ж узагалі відносить сполуки на зразок *мислі-сльози* до сурядних, тобто парактичних [6: 163], складники яких несинонімічні речівники (іменники), один з яких “може означати прикмету другого” [6: 206]. Фактично цю думку розвивають лінгвостилісти: І. К. Білодід [1: 202] називає сполуки на зразок *пташки-пісні* парними вживаннями з прикладками, а С. Я. Єрмоленко [2: 14] вислови *слова-сльози* і под. – або парними сполуками, або бінарними утвореннями.

З різними трактуваннями самої прикладки як синтаксичної одиниці пов'язане й різне визначення синтаксичного зв'язку між нею і означуваним словом.

Як зазначалося вище, більшість учених називає його узгодженням (згодою) в руслі розуміння прикладки як різновиду означення. Однак проф. Є. В. Кротевич наголошує, що прикладки пов'язуються з означуваними словами зв'язком, який можна визначити як

проміжний між сурядним і підрядним і називає його кореляцією. Її характерні риси: 1) належність сполучуваних компонентів до однієї частини мови; 2) дублювання форм, особливо відмінка [5: 9]. Чернівецькі синтаксисти конкретизували дефініцію вченого: це такий зв'язок між іменниками, коли один з них дублює флексії іншого для вираження апозитивних відношень. При кореляції передаються апозитивні відношення між іменниками, один з яких означає якість чи родову належність. Це засвідчує те, що апозитивні відношення близькі до означальних, але відрізняються від них засобами вираження, пор. *гори-велетні і велетенські гори* [14: 33].

А. П. Загнітко вказує на те, що відношення прикладки з основним словом є апозитивними – це відношення смислової і граматичної рівноправності. Форму зв'язку він називає то кореляцією, то паралелізмом – залежний іменник не повторює форму стрижневого слова, а вступає з ним у паралельний зв'язок, вживаючись у певних формах. На його думку, це особливий вид синтаксичного зв'язку, який поєднує ознаки сурядності і підрядності [3: 171–172].

Зрозуміло, що розбіжність у визначенні синтаксичного зв'язку між прикладкою й означуваним нею іменником зумовлені тим, що для цих учених (Л. А. Булаховський, Б. М. Кулик, Л. Л. Рогозін та ін.) прикладка дорівнює апозиції і розглядається як різновид означення, для якого типовим синтаксичним зв'язком є саме узгодження. Інші дослідники (Є. В. Кротевич, І. І. Слинько, Н. В. Гуїванюк, М. Ф. Кобилянська) розглядають не прикладку, а всю сполуку двох іменників, що позначають один предмет (денотат). Вони називають цю сполуку апозицією, а семантико-синтаксичні відношення, виражені нею, – апозитивними; синтаксичний же зв'язок між означуваним іменником і прикладкою до нього – кореляцією.

Кореляція і паралелізм – це різні позначення того самого: в апозитивному словосполученні не лише форми роду й числа, але й форми відмінка самостійні, тому зв'язок між означуваним іменником і прикладкою до нього не можна кваліфікувати як узгодження. Термін *паралелізм* запропонував Д. М. Овсяннико-Куликовський; його активно вживають у російському мовознавстві (О. С. Скобликова), а термін *кореляція*, з подачі Є. В. Кротевича, усталився в українському синтаксисі. Тому, на наш погляд, все ж доцільніше у вітчизняному мовознавстві користуватися питомим терміном *кореляція* на позначення справді специфічного зв'язку прикладки з означуваним словом, зазвичай іменником.

1. Білодід І. К. Мова творів Лесі Українки // І. К. Білодід. Вибр. пр.: У 3 т. – К., 1986. – Т. 2. – С. 243–278; 2. Єрмоленко С. Я. Неокраєне крило слова // Мовознавство. – 1989. –

№ 2. – С. 11–18; 3. *Загнітко А. П.* Теоретична граматика української мови. Синтаксис: Монографія. – Донецьк, 2001; 4. *Ключковський Б. Г.* Аппозитивні конструкції в сучасній українській літературній мові: Дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 1963; 5. *Кротевич Е. В.* Синтаксические отношения между членами словосочетания и членами предложения // Вопросы русского языкознания. – Львов, 1956. – Кн. 2. – С. 3–18; 6. *Курило О.* Уваги до сучасної української літературної мови. – К., 2004; 7. Курс сучасної української літературної мови. Т. II: Синтаксис / За ред. Л. А. Булаховського. – К., 1951; 8. Латинско-русский словарь / Сост. А. М. Малановский. – Изд. II. – М., 1961; 9. *Огієнко І.* Складня української мови // Рідна мова. – 1937. – Число 9–10. – С. 343–354; 10. *Пархонюк Л. М.* Грамматические и функционально-семантические особенности аппозитивных конструкций в информационном тексте (на материале украинской советской газеты): Дис. ... канд. філол. наук. – Днепропетровск, 1986; 11. *Потебня А. А.* Из записок по русской грамматике. – М., 1958. – Т. I–II; 12. *Рогозін Л. Л.* Прикладка в сучасній українській мові: Дис. ... канд. філол. наук. – Полтава, 1955; 13. *Сімович В.* Граматика української мови. – Друге вид. з одмінами й додатками. – К.; Ляйпціг, 1942; 14. *Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф.* Синтаксис сучасної української мови. – К., 1994; 15. *Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф.* Граматика руської мови. – Третє перероб. вид. – Відень, 1914.

APPOSITION AND ITS SYNTACTIC FEATURES IN GRAMMATICAL TRADITION

Iryna Danilyuk

The article provides the analysis of treatments of the apposition in the Ukrainian grammatical paradigm's history. The author compares the views of linguists at the syntactic relationship between apposition and signified its noun. Scientists call it differently: coordination, correlation, parallelism.

Key words: *apposition, correlation, parallelism.*

НЕБО В АВТОРСКОМ МИРОВИДЕНИИ Н. В. ГОГОЛЯ

М. В. Пименова

(Кемерово)

Рассматриваются способы вербализации концептуальных метафор неба индивидуально-авторской картины мира Н. В. Гоголя. Источником таких метафор выступают различные тексты произведений автора. Основное внимание обращено вопросу анализа концептуальных метафор неба, т.е. образных и символических признаков, формирующих их.

Ключевые слова: небо, Н. В. Гоголь, метафора, авторское мировидение, национальная картина мира.

Письменная культура XIX века ознаменовалась появлением самобытных художественных систем, каждая из которых принадлежит конкретному автору. Язык народа и его представителей неотделим от культуры, в языке отражается современная культура, а также фиксируются ее предыдущие состояния. В языке закрепляется национальная картина мира, включающая систему устойчивых образов и сравнений. Любая художественная система воспринимается как значительная самостоятельная ступень в истории национальной культуры.

Каждый автор дает собственное описание мира, в котором видится общий национальный образ, а также подмеченное авторское – индивидуальное. При восприятии и осмыслении мира человеком значительна роль аналогии, и метафора является языковым отображением важных аналоговых процессов. Данные по авторской концептуальной картине мира извлекаются из произведений конкретного поэта или писателя, что позволяет отчетливо просматривать особенности индивидуально-авторского мировидения, а в нашем случае – мировидения Николая Васильевича Гоголя.

Целью данной статьи является такой важный фрагмент картины мира, как *небо*, изучаемый в рамках индивидуально-авторской картины мира Н. В. Гоголя.

Авторские картины мира объединяет с языковой картиной мира то, что писатели – носители языка – используют общепринятый языковой фонд, вводя в него свои собственные окказиональные (авторские) метафоры. С другой стороны, авторам свойственно активное использование не всех возможных для языка метафор, а только их

части. Приоритет выбора тех или иных метафор обусловлен как тематикой и жанровой спецификой произведений, так и собственно характером самого автора. Писатели и поэты используют знание народной культуры, привнося в нее свое осмысление и обогащая тем самым национальную культуру в целом.

Небеса несут в себе определенную символику этажей мироздания. Народные верования о многочисленности и многоуровневости небес распространены довольно широко. Для Н. В. Гоголя характерно представление неба в виде трехчастной модели: поднебесье – пространство между небом и землей (ср.: *Но на небе и под небом так сделалось темно, что ничего нельзя уже было видеть, что происходило далее между ними.* – Ночь перед Рождеством); поверхность неба – на небе (ср.: *Хоть бы звездочка на небе.* – Пропавшая грамота); объем неба – в небе / в вышине (ср.: *Так же торжественно дышало в вышине, и ночь, божественная ночь, величественно догорала.* – Майская ночь, или утопленница). В славянской культурной традиции трехчастность небес имеет иную трактовку: “первое – ближайшее к людям, доступное зрению; на втором расположен рай; а на третьем пребывают Св. Богородица и Иисус Христос” [2: 378]. Всего плоскостей-этажей на небе в русской языковой картине мира – семь (*быть на седьмом небе*). В мифологии, “наряду с “тремя сводами” или “тремя крышами”, которые держат три бога, известны представления о семи мирах или этажах мира” (3: 207). Представление о семиэтажности небес в русской языковой картине мира восходит к древним книжным источникам и апокрифическим текстам. Упоминание о семи «этажах мира» не свойственно для Н. В. Гоголя.

Для авторского мировидения Н. В. Гоголя характерна и украинская версия о количестве небес: «у украинцев также отмечено представление о двух небесах – видимом небе, приближенном к земле и состоящем из голубой облачной материи, и невидимом «верхнем», «горнем», твердом небе, сияющем пронзительным светом, подобно огню, и иногда раскрывающемся при грозе» [2: 378]. Голубое небо, по Н. В. Гоголю, расположено прямо над землей, оно может заглянуть в величавые земные реки (*В середину же Днепра они не смеют глянуть: никто, кроме солнца и голубого неба, не глядит в него.* – Страшная месть). На видимом небе пребывают ангелы и святые (– *Посмотри, вон-вон далеко мелькнули звездочки: одна, другая, третья, четвертая, пятая... Не правда ли, ведь это ангелы божии поотворяли окошечки своих светлых домиков на небе и глядят на нас?* – Майская ночь, или утопленница). Небесный «верхний», невидимый мир обычно описывается как изоморфный (подобный) земному или как зеркальный по отношению к нему.

В культурах многих народов небо связывалось со сверхъестественными силами. Небесная сфера чрезвычайно насыщена символикой: небо выступает символом

превосходства, власти, духовного просвещения и вознесения души. Небо – активная творческая сила, созидаящая и рождающая по своему образу и подобию. В представлениях о небе Н. В. Гоголя воплотились как дохристианские, так и христианские символы. Согласно народным воззрениям, на небе обитает Бог. В дохристианских представлениях небо понималось как «тот свет», куда по смерти уходят души умерших. У писателя слились воедино дохристианские и христианские представления; для него небо – тот свет, царство небесное. Согласно авторскому мировидению Н. В. Гоголя, на небе обитают не только Бог, Божья Матерь, святые, но и дьявол. В славянской народной традиции существует поверье, что затмение луны является результатом кражи «месяца, приписываемой ведьмам, колдунам-чернокнижникам, дьяволу» [4: 277]. Н. В. Гоголь широко использует мотив кражи месяца с неба. У славян бытует мнение, что луна связана с появлением и активизацией потусторонних персонажей, приходящих в этот мир с того света. Лунный свет привлекает нечистую силу. Эти представления были известны Н. В. Гоголю. Погреться от света луны собираются русалки – утопленницы (*Старухи выдумали, что с той поры все утопленницы выходили в лунную ночь в панский сад греться на месяце; и сотникова дочка сделалась над ними главною.* – Майская ночь, или утопленница). Цвет их кожи подобен бледному свету луны (*Вся она была бледна, как полотно, как блеск месяца; но как чудна, как прекрасна!* – Майская ночь, или утопленница). Свет месяца согревает покойников, освещая могилы (*На берегу виднелось кладбище: ветхие кресты толпились в кучку. Ни калина не растет меж ними, ни трава не зеленеет, только месяц греет их с небесной вышины.* – Страшная месть).

Каждый творец словом пользуется языковым инвентарем, вкладывая свое видение и свое восприятие в ключевые концепты культуры и категории мира. Такие концепты называют индивидуальными, или индивидуально-авторскими, они выражаются ключевыми словами, свойственными тому или иному писателю или философу. Авторское мировидение отображает ценностные установки писателя, его ориентацию на определенные стороны тех или иных характеристик мира. Приоритеты в выборе тех или иных признаков концепта позволяют делать выводы об особенностях индивидуально-авторской картины мира.

Дерево Мировое, горы, месяц – вот символы (согласно авторской картине мира Н. В. Гоголя) пространственных медиаторов между небом и землей. Небо для автора – освоенное пространство, представленное в образах поля, нивы, царства, и, одновременно, неосвоенное пространство – океан.

Объем признаков, что относятся к сфере *неба*, реализуемых в авторской картине мира Н. В. Гоголя, следующий: 1) небесные обитатели (*небожители*: Бог, ангелы и под.), в том числе птицы (*птицы небесные*; ср.: *Испуганные гайвороны стаями подымались из ближнего дубового леса и с диким криком метались по небу*. – Гоголь. Вечер накануне Ивана Купала), которые в мифологической традиции есть души неродившихся или умерших; 2) небесное царство, «тот свет»; 3) небесный дом (шатер, шалаш); 4) океан без границ; 5) небо – некая твердь, плоскость; 6) небо – засеянное звездами поле; 7) небесные объекты (*тучи / облака*), в том числе светила (*солнце, месяц, звезды, молния*).

Мифологические признаки концептосферы неба, реализуемые в авторской картине мира Н. В. Гоголя, объединяются в такие группы: 1) за небо отвечает верховный (*высший, вешний, верховный*) бог, при этом небо заселено жителями; 2) эта область – огромный океан; 3) небо – многоэтажный дом; 4) небес несколько, они могут быть родными (расположенными над родиной – Украиной); 5) размер небес характеризуется неохватностью, необъятностью, глубиной и бездонностью; 6) близость и, одновременно, недоступность, удаленность этой области от земли; 7) эта область – некое покрывало, наброшенное на землю.

1. Белова О. В., Толстая С. М. Луна // Славянские древности. – М., 2004. – Т. 3. – С. 143–147;
2. Белова О. В., Плотникова А. А., Толстая С. М. Небо // Славянские древности. – М., 2004. – Т. 3. – С. 376–380;
3. Брагинская Н. В. Небо // Мифы народов мира: Энциклопедия: В 2 т. / Гл. ред. С. А. Токарев. – М., 1988. – Т.1. – С. 206–208;
4. Плотникова А. А. Затмение // Славянские древности. – М., 1999. – Т. 2. – С. 276–279.

HEAVEN IN THE N. V. GOGOL'S INDIVIDUAL CONCEPTION OF THE WORLD

Marina Pimenova

This study presents an analysis and description of the conceptual metaphor of the heaven in the Gogol's language world outlook. The main source of the such metaphors is the texts of author's works of literature. The issue of the conceptual metaphors of heaven notably figurative and symbolic features formed theirs is studied.

Key words: heaven, N. V. Gogol, metaphor, individual conception, world outlook.

СТАТУС МОВЧАННЯ У КОМУНІКАТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

С. О. Швачко

(Суми)

Ідеться про статус комунікативного мовчання, типи, витоки, значущість та маркери його позначення у художньому дискурсі. Поліаспектність, полімодальність та поліфункціональність мовчання об'єктують інтерес учених різних студій до зазначеного концепту, а саме – силенціального ефекту.

Ключові слова: комунікативне мовчання, силенціальний ефект, графічні, лексичні засоби, поверхнева та глибинна структури, персоніфікація.

1. Не буває людини без соціуму, соціуму – без мови, мови – без мовлення, а мовлення – без мовчання. Актуальність осмислення мовчання об'єктивується його комунікативною значущістю та малодослідженістю невербалізованого простору, “знакової тіні”.

2. Мовчання як невід’ємний компонент комунікації, тісно пов’язане з етнокультурним соціумом, його соціальними векторами.

3. У матеріалах дослідження представлені лексикографічні джерела, художні тексти (проза, поезія), паремійний фольклорний корпус, досвід учених з релевантних питань.

4. Парадигма метазнаків на позначення комунікативного мовчання свідчить про те, що цей феномен став об’єктом лінгвістичних студій.

5. Концепт мовчання представлений у наукових трактатах, дефініціях, ознаках, переліку прямих та описових екстеріоризаторів, авторських okazіоналізмів, поетичних шармах, фольклорних схованках, у розвідках про семантичне наповнення релевантних термінів.

6. Валідним є осмислення лінгвальних та екстралінгвальних чинників комунікативного мовчання, його маркування, в арсеналі вербальної експлікації монологічними та полілексемними одиницями, у поверхневій лакунарності, ситуативній детермінації та в авторському ідіостилі.

7. Сьогоденна глобалізація, розвиток нових технологій, міжмовна та міжкультурна комунікації емпатують увагу науковців на інтеграції вербального і невербального, когнітивного й дискурсивного, екстралінгвального і лінгвального, інгерентного й адгерентного, креативного й канонізованого, стабільного ідевативного, поліаспектного й поліфункціонального феномену. Комунікативне мовчання є відкритим для наукових пошуків та здобутків.

SILENCE VS COMMUNICATIVE ACTIVITY

Svitlana Shvachko

The study considers communicative silence, its types, ources, markers of exteriorization in the English discourse. Linguists of different trends pay much of their attention to the relevant problems du to polyaspectedness, polymodality and polyfunctionality of the phenomenon. The integrity of verbal and nonverbal markers of silent effect is being dealt with in terms of outer and inner structures. The perspective vectors are being mentioned.

Key words: *communicative silence, silence effect, graphic, lexical means, outer and inner structures, personifications.*

ІСТОРИЧНИЙ ХАРАКТЕР МОВНОЇ НОРМИ

О. С. Черемська

(Харків)

Розглянуто конкретно-історичний вимір мовної норми, схарактеризовано значення культурно-історичного критерію серед інших критеріїв нормативності, виокремлено стійку і нестійку фази норми літературної мови з проекцією на сучасний період мовного розвитку.

Ключові слова: *мовна норма, критерії нормативності, динаміка, еволюція мовної системи.*

Окреслюючи поняття норми літературної мови, мовознавці (Ю. А. Бельчиков, К. С. Горбачевич, С. Я. Єрмоленко, Г. П. Мацюк, О. Г. Муромцева, С. І. Ожегов, М. М. Пилинський, В. М. Русанівський, Л. В. Струганець, Н. В. Хруцька, Г. М. Яворська та ін.) відзначають одну з найважливіших її рис – історичний характер. “Вже у визначенні норми підкреслюється її зв’язок з певним часом, з певною епохою, або, як прийнято говорити у мовознавстві, з певним синхронним зрізом мови. Зміна епох поступово приводить до зміни норм української літературної мови, оскільки остання пов’язана з діяльністю народу – її носія” [2: 18].

Нормативність кожного лінгвістичного явища оцінюють за чітко визначеними критеріями (територіальний / культурно-історичний; авторитетних письменників; визнаних зразків, мовної традиції, відповідності законам, системі, структурі мови, поширеності / статистичний; національний; формально-логічний; естетичний [3: 100]; історичний, формально-логічний / кореляції форм, національний / народний, естетичний, географічний / місцевий, літературно-авторський [7: 7–10]), серед яких перший, історичний, або культурно-історичний, передбачає відповідність мовно-літературним традиціям і є вирішальним для відбору мовних засобів.

Однак нормативність – явище відносне, оскільки літературна мова є динамічною системою, якій властиві механізми збагачення, поповнення, розвитку. “Літературна мова існує в певному часовому (історичному) і просторовому вимірі. Норми літературної мови історично змінні. Певним періодам розвитку літературної мови властивий неоднаковий вияв територіального субстрату – тієї діалектної основи, на яку нашаровуються літературні норми” [1], а також різна активність мовних змін. Отож можемо говорити про стійку і нестійку фази мовної норми, які відповідають різним періодам суспільного розвитку.

Важливою проблемою є те, що соціально нестійкі періоди в суспільстві характеризуються мовною вседозволеністю, розхитуванням мовних і мовленнєвих норм та високодинамічним типом еволюції мовної норми (20-ті рр. XX ст., 90-ті рр. – початок XXI ст.). За спостереженнями мовознавців, до початку XXI ст. склалася загрозливіша ситуація для кодифікованих мовних норм, ніж на поч. XX ст., що може спричинити деструкцію мовної норми. Саме в такі періоди соціально-економічної і культурно-моральної кризи пильної уваги потребує проблема лінгвістичного прогнозування еволюції мовної системи, оскільки процеси біфуркації і флуктуації, що відбуваються в соціумі, відображаються в мовній системі на всіх її рівнях і активно впливають на неї [6: 180].

Основними причинами ускладнень нормативних процесів у сучасний період розвитку української мови є соціально-історичні чинники: 1) українська мова розвивалася довгий час під впливом двох сусідніх мов – російської і польської, кожна з яких впливала на структуру народної мови і в різні періоди була зразком для наслідування; 2) внаслідок бездержавності українського народу літературна мова не мала у своїй історії тривалих періодів вільного розвитку, “протягом яких могла б стабілізуватися й набути авторитетності для мовного загалу” [5: 85]. Унаслідок цього можна вважати, що з поч. 90-х рр. почався етап нестійкої фази мовної норми: “Наприкінці XX – на початку XXI ст., у час кардинальних змін у політичному, економічному і духовному житті суспільства, в умовах розбудови української державності помічаємо швидкі стилістичні зміни. Відбуваються активні процеси переорієнтації номінацій, зміни соціальних конотацій, реактивації і пасивізації лексико-семантичних засобів, термінологізації і детермінологізації лексичних одиниць” [4: 40].

Зміни мовної норми, зумовлені здебільшого позалінгвістичними, історичними чинниками, що відбуваються також на різних рівнях мовної системи: а) фонетичному (вимова й наголошування слів); б) граматичному (у системі морфологічних категорій і синтаксичних одиниць); в) стилістичному (в особливостях слововживання). Однак опис динаміки мовної системи в сучасному українському мовознавстві, як і в російському,

присвячений в основному аналізу лексичного рівня (лексико-семантичні трансформації, поповнення лексичного складу запозиченнями, лексичні та словотвірні інновації тощо). Насправді ж активні зміни, іноді й деструктивного характеру, можемо спостерігати й на фонетичному, морфологічному і синтаксичному рівнях мовної системи, що вимагає подальшого їх вивчення.

1. Єрмоленко С. Сучасна літературна мова і діалекти. – <http://www.kulturamovy.org.ua/KM/pdfs/Magazine6-2.pdf>; 2. Муромцева О. Г. Культура мови вчителя / О. Г. Муромцева, В. Ф. Жовтобрюх: Курс лекцій / За ред. Муромцевої О. Г. – Харків, 1998; 3. Пилинський М. Мовна норма і стиль. – К., 1976; 4. Струганець Л. В. Диференційні ознаки норми літературної мови // Культура слова. – 2011. – № 74. – С. 34–43; 5. Тараненко О. Сучасні тенденції... до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (у межах граматичних категорій іменника) // Мовознавство. – 2005. – № 3–4. – С. 85–103; 6. Хруцкая Н. В. О необходимости лингвистического прогнозирования литературной нормы русского языка на современном этапе // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2009. – Т. 22 (61) № 1. – С. 180–184; 7. Doroszewski W. О poprawnosci jezykowej bledach jezykowych I kryteriach oceny tych pojec // Doroszewski W. Slownik poprawnej polszczyzny. – Warszawa, 1980. – S. VII–XII.

HISTORICAL SPECIFICITY OF THE LINGUISTIC RULES

Olga Cheremskа

The concrete-historical dimension of language norms is analyzed, the significance of cultural and historical criterion among other criteria of normativity is characterized, and the stable and unstable phases of literary language norms with the projection for the current period of language development are distinguished.

Key words: linguistic rule, criteria of normativity, dynamics, evolution of language system.

КЛЮЧОВЕ СЛОВО:

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ

В. В. Ганєчко

(Черкаси)

Розвідка присвячена питанню ключового слова та сферам його функціонування. Термін ключове слово використовують і в межах лінгвістичних досліджень, і в суміжних із мовознавством науках. Особливо широкого застосування поняття отримало у веб-дискурсі, зокрема в інформаційно-пошукових системах.

Ключові слова: *ключове слово, веб-дискурс, пошукова система, параметри запиту.*

Поняття ключового слова (далі КС) залишається актуальним у межах проблеми лінгвістичного аналізу тексту. Крім суто лінгвістичної віднесеності, воно стосується таких нових міждисциплінарних напрямів, як комп'ютерна лінгвістика, квантитативна лінгвістика, інженерна лінгвістика тощо. Проблема КС є також актуальною і для психолінгвістики, адже ключові слова впливають на процеси сприйняття й розуміння тексту [4; 2; 5]. Термін КС широко використовують і в лінгвокультурології (роботи А. Вежицької, Ю. С. Степанова та ін.), в межах якої ключове слово є невід'ємним складником культури, тому слова, що носять високий культурний заряд, прийнято називати в сучасних лінгвокультурологічних дослідженнях “ключовими словами культури”. Так, докладний опис ключових слів української етнокультури знаходимо в енциклопедії В. В. Жайворонка [1].

Термін *ключове слово* в сучасній лінгвістиці неоднозначний (див., напр., роботу І. О. Осипової, у якій проаналізовано 73 визначення КС), всі його дефініції співвідносять КС із текстом [3]. Отже, дослідники висловлюють спільну думку щодо розуміння КС як слова або сталого вислову природної мови, яке використовують для вираження певного аспекту змісту тексту; слово, яке має істотне смислове навантаження. Водночас із терміном *ключове слово* у лінгвістиці використовують і інші: *ключові елементи, смислові ядра, смислові опорні пункти, смислові віхи, ключові знаки*. У германістиці також немає єдиного терміна на позначення цього явища. Так, поняття “ключове слово” в англійській мові репрезентують словосполучення *key word, index term, subject term, subject heading* або слово *descriptor*, а в німецькій – співзвучний англійському термін *Deskriptor*, або *Schlagwort*. Основними критеріями для визначення КС є його висока частотність та семантична співвіднесеність. Сукупність ключових слів певного тексту називають набором ключових слів у тексті. Термін використовують здебільшого у формі множини: *ключові слова*, адже одне слово не може повною мірою виражати весь смисл тексту. Так,

відома практика написання статей до збірок наукових праць, які повинні бути оформлені за певними вимогами і складатися з певних розділів. Отже, стаття передбачає, крім іншого, зазначення перед викладом основного тексту переліку ключових слів. Напр., до статті “Особливості лексикографічного представлення авторських лексичних новотворів у сучасних неологічних словниках” автор подає такий список ключових слів: *авторський лексичний новотвір, неологічний словник, письменницька лексикографія, семантика, тлумачний словник, юкстапозит, українська поезія XX–XXI ст.*

Поняття КС є невід’ємним складником веб-дискурсу й відіграє важливу роль в інтернет-просторі. Воно слугує ключем під час пошуку інформації в глобальній мережі чи на сторінці окремого сайту. Протягом кількох десятиріч ключові слова використовують в інформаційно-пошукових системах для того, щоб полегшити пошук необхідної інформації. Техніка визначення ключових слів надзвичайно проста: з так званого первинного документа (книги, статті тощо) спеціаліст-індексатор обирає кілька (зазвичай 5–15) слів, які передають основний його зміст. Ці слова визначають пошуковий образ документа, який у більшості сучасних інформаційно-пошукових системах є набором ключових слів, представлених у вигляді іменника в початковій формі [5: 36].

Усі користувачі Інтернету знають ситуацію, коли під час пошуку необхідної інформації пошукова система видає безліч інформації, яка не відповідає параметрам запиту. Так, при пошуку визначення поняття “ключове слово” на відповідний запит система видає результати, серед яких, окрім визначення, подано й конкретні контексти вживання словосполучення. Пор.: *ключове́ слово* – *слово, або сталий вислів природної мови...*; *Речник Ватикану*: “*Надія* – *ключове слово* папської місії в Африці”; *діяльність* – *ключове слово* *молодих юристів* тощо.

Для полегшення роботи з пошуку необхідної інформації пошукові системи надають поради з правильного й ефективного пошуку. Так, пропонують уникати пошукових запитів, що складаються з п’яти і більше слів, вводити запит без помилок, використовувати пошукові підказки, переформулювати запит, якщо вперше він не дав очікуваних результатів, використовувати розширений пошук для точніших результатів тощо (за матеріалами пошукової системи Rambler).

Отже, термін *ключове слово* використовують і в лінгвістичних студіях, і в суміжних із мовознавством науках. Разом із терміном функціонують синоніми, зокрема в українській, англійській та німецькій мовах. КС широко використовують у межах наукового і веб-дискурсу.

1. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. – К., 2006;.
2. Корытная М. Л. Роль заголовка и ключевых слов в понимании художественного текста: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Тверь, 1996; 3. Осипова И. А. Моделирование понятийного потенциала термина «ключевые слова» // Вестник ОГУ. – Оренбург, 2010. – № 11 (117). – С. 117–122; 4. Роднянский В. Л. О роли ключевых слов в понимании текста // Психолингвистические проблемы семантики и понимания текста. – Калинин, 1986. – С. 106–113; 5. Сахарный Л. В., Штерн А. С. Набор ключевых слов как тип текста // Лексические аспекты в системе профессионально-ориентированного обучения иноязычной речевой деятельности. – Пермь, 1988. – С. 34–51.

KEY WORD: THE PROBLEM OF DEFINING AND FUNCTIONING

Veronica Ganachko

The article deals with the problem of a key word and the spheres of its functioning. The term “key word” is used in linguistic studies and in different sub-fields as well. It is especially widely used now in web-discourse and web search engines.

Key words: key word, web-discourse, search engine, retrieval options.

МОВЛЕННЄВА КУЛЬТУРА СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Ж. Д. Горіна

(Одеса)

Витлумачено сутність поняття “мовленнєва культура” в аспекті ціннісних орієнтирів сучасної студентської молоді.

Ключові слова: мовленнєва культура, культура мовлення, мовленнєве спілкування.

Останнє десятиліття характеризується підвищеною зацікавленістю вчених-лінгвістів і лінгводидактів проблематикою мовленнєвої комунікації у професійній сфері спілкування (Ф. С. Бацевич, З. І. Гур'єва, О. Н. Зарецька, О. М. Казарцева, Є. В. Ключев, О. А. Семенюк, В. Ю. Парашук, Н. І. Формановська, О. В. Яшенкова). Звісно, це в першу чергу стосується галузей з так званою посиленою мовленнєвою відповідальністю (педагогіка, політика, юриспруденція, журналістика, медицина), де вміння спілкуватися виступають чи не основною і необхідною передумовою успішної професійної діяльності. Утім, на жаль, сучасний стан філологічної освіти у вишах України викликає швидше тривогу, ніж усеяє оптимізм. Оновлені стандарти для загальноосвітніх навчальних закладів передбачають

високий загальнофілологічний рівень підготовки випускників шкіл, що відповідає вимогам для вступників у ВНЗ філологічного напрямку, а в останньому випадку (автори програми – Л. І. Мацько, О. М. Семеног [2]) вимоги стандартів профільної середньої освіти, навіть вищі за ті, що передбачено стандартами вищої освіти. Чимало й викладачів відзначає той прикрий факт, що за останні роки рівень підготовки абітурієнтів не відповідає вимогам, які висунуто до підготовки майбутніх фахівців – філологів і вчителів української словесності.

Мовлення сучасної молоді – унікальний комунікативний феномен, а прикметними особливостями мовлення майбутніх філологів є оригінальність, креативне використання мовних норм, відмова від загальновизнаних стандартів і цінностей або ж їх елементарне незнання (О. П. Єрмакова, Л. О. Ставицька, В. В. Хімік).

Метою цієї розвідки є вияв основних тенденцій мовленнєвої культури студентської молоді задля розроблення дієвих механізмів педагогічного впливу на досліджуване явище.

Відомо, що одним із ключових елементів духовної культури людини є її мовленнєва культура. Водночас донині науково не вироблений єдиний концептуальний підхід щодо тлумачення її сутності й змісту; надалі залишається проблемою питання дефінування поняття “мовленнєва культура”, що, на нашу думку, спричинено і дещо розмитим характером самого визначення, і розгалуженістю його зв’язків з іншими, суміжними, як-от: “культура мовлення”, “культура спілкування”, “культура мовленнєвого спілкування”, “мовленнєве спілкування” тощо. Своєю чергою така термінологічна невизначеність дозволяє певну свободу вибору і для теоретиків мовознавства, і для дослідників-практиків, особливо щодо виокремлення критеріїв ефективності самого мовленнєвого спілкування.

Аналіз наукової літератури (Н. Д. Бабич, Л. А. Введенська, В. Є. Гольдін, Л. К. Граудіна, С. Я. Єрмоленко, Т. В. Кочеткова, М. Р. Львов, Л. І. Мацько, О. Б. Сиротиніна, Є. М. Ширяєв) підтвердив, що в розумінні феномену мовленнєвої культури частіше превалює суто філологічний підхід, згідно з яким значна частина досліджень присвячена вивченню мовної норми. До того ж поняття “мовленнєва культура” і “культура мовлення” часто використовують як синонімічні у співвідношенні із такою значущою для сучасної системи мовної освіти категорією, як “мовленнєве спілкування”. Однак, на нашу думку, мовленнєва культура – явище не таке рівнозначне: це частка духовної культури, яка характеризує багатство свідомості людини. На відміну від загальної культури мовлення студентська мовленнєва культура як самотутній і багатовимірний феномен містить еволюцію цінностей, руйнування мовних норм і

стереотипів, оперативність перемикання з одного стилю на інший, зміну мовленнєвих навичок і мовних преференцій.

У зв'язку з означеним вище вважаємо за доцільне тлумачити досліджуване явище в соціокультурному контексті, що передбачає розуміння його як системи цінностей, яка визначає ставлення мовця до рідної мови, зокрема до її літературних норм, адже “цінність – внутрішній, емоційно осягнений суб'єктом орієнтир його діяльності, а отже, сприймається ним як власна духовна інтенція” [1: 164]. А ці цінності, як відомо, різняться навіть у носіїв тієї самої мови. Еталоном мовлення, як довели вчені-філологи, повинна бути вишукана елітарна мовленнєва культура, визначальним критерієм якої є літературна норма. Водночас мовну норму, на нашу думку, усвідомлюють не всі мовці; її вибір, орієнтація на той чи той тип мовленнєвої культури (еталон мовлення) багато в чому залежить і від випадкового поєднання кількох факторів: територіальних, гендерних, соціально-професійних, вікових та ін. Людина у своїй діяльності, в тому числі й мовленнєвій, виходить із певних цілей, ідеалів, норм, усвідомлюваних нею як щось обов'язкове, необхідне, тобто як власні цінності. Це своєю чергою дозволяє говорити про важливе співвідношення категорії цінностей і норми в мовленнєвій культурі студентської молоді: цінність, таким чином, витлумачуємо як засвоєну норму.

Отже, поряд із еталонними вимогами культури мовлення, адресованими всьому лінгвокультурному соціуму, можна говорити і про специфіку мовленнєвої культури окремих професійних, вікових, соціальних груп або територіальних спільнот. Відповідно має свою специфіку й мовленнєва культура студентської молоді, хоча її теперішній стан характеризується певними негативними тенденціями. Скажімо, в мовленні сучасної молоді простежуємо чималу кількість мовленнєвих помилок, пов'язаних передовсім із недотриманням культурно-мовленнєвих норм. Вочевидь, вишукана мовленнєва культура не є у студентському філологічному середовищі яскраво вираженою цінністю. Більш за те, мовлення сучасної молоді укладається у свої нормативні приписи, й сама норма в такому випадку виступає як вельми специфічне уявлення студентів про припустимість, обов'язковість. Не випадково багато хто з відомих соціолінгвістів, фахівців із культури мовлення пояснює це загальною демократизацією літературної мови (О. А. Земська, Л. П. Крисін, Л. О. Ставицька, В. В. Хімік).

Таким чином, мовленнєва культура – це об'єктивна реальність, що існує незалежно від нас і наших наукових уявлень про неї. І чим об'ємнішим буде наше пізнання цієї реальності, тим успішнішою буде педагогічна робота з розвитку відповідного культурно-мовленнєвого середовища у вишах України, де і до сьогодні залишається актуальною лінгводидактична проблема, пов'язана з аксіологічним аспектом формування мовної

особистості майбутнього філолога, що розкриває її ціннісні орієнтації у виборі мови спілкування й мови навчання, і, на жаль, такий вибір робиться не завжди на користь української мови. Така ситуація зумовлена тим, що в південно-східних регіонах країни сучасна молодь, як і раніше, відчуває довкола себе вакуум рідної культури. І хоча ця проблема виходить далеко за межі суто лінгводидактичної, саме лінгводидактика спроможна забезпечити необхідні підходи й оптимальні методи формування мовної особистості, досліджуючи її сутність за допомогою мови.

1. *Каган М. С.* Философская теория ценности. – СПб., 1997; 2. Українська мова. 10–11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям, профіль – українська філологія. Профільний рівень / Уклад. Л. І. Мацько, О. М. Семеног. – К., 2011.

SPEECH CULTURE OF THE MODERN STUDENT YOUNG PEOPLE

Zhanna Gorina

The study deals with the interpretation of the essence of the concept “speech culture” in terms of modern student youth’s values.

Key words: *speech culture, culture of speech, culture of communication.*

МОНОЛОГ ТА ДІАЛОГ У СТРУКТУРІ МОВНИХ ЗАСОБІВ ОБРАЗОТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ДУМАХ НЕВІЛЬНИЦЬКОГО ЦИКЛУ

М. М. Набок

(Суми)

Розглянуто особливості діалогу та монологу в структурі мовних засобів образотворення в думовому епосі. Досліджено епітети, роль прикметникових конструкцій, форм звертань, ліричної та драматичної тональності реплік для розкриття внутрішнього світу героїв українських народних дум.

Ключові слова: *монологізація, внутрішній світ, прикметникові конструкції, художнє зображення.*

Монолог та діалог – основні форми спілкування. Діалог в епосі тяжіє до монологізації, тому репліки героїв можуть переходити в ліричний та драматичний час розвитку подій. В українських народних думах невільницького циклу такі форми спілкування мають психолого-ситуативні мовні особливості, адже у внутрішній природі пізнавального процесу оповідач, творець і виконавець дум керувався чуттєвим сприйняттям

навколишнього світу і себе в ньому [1: 14]. Прихований внутрішній монолог творця дум – це спів як засіб передавання страждань героїв у неволі. Адже саме “співцеві треба перенестися передусім на свій внутрішній світ, чинити нещадний опір всіляким сумнівам, спокусам і зневірі” і все це “широ і правдиво, привільно і легко” передати своїм слухачам [5: 352].

У думках невідьницького циклу “Невідьники”, “Плач невідьника”, “Маруся Богуславка”, “Утеча трьох братів із города Азова”, “Іван Богуславець”, “Самійло Кішка” відбір життєвого матеріалу заснований на зображенні героїв поза рідною землею. Через це вони глибоко страждають. Для них Україна мислилась як найрідніша, найближча серцю і душі сторона. Тому саме на основі розуміння героями понять “свій – чужий”, “рідна земля”, “Україна”, “Бог” формувалася своєрідна образна система цих дум. Опозиція “свій – чужий” виявляється переважно в конфлікті, що виникає між двома ворогуючими сторонами. Відтак, у діалогах переважає драматична, напружена тональність, виражена в прикметникових конструкціях. У думках “Невідьники”, “Плач невідьника”, “Маруся Богуславка” образ “чужого” не конкретизований: “*каторжна неволя*”, “*темниця кам’яная*”, “*розкоші турецькі, лакомства нещасні*” (“Маруся Богуславка”), “*тяжка неволя*”, “*турецько-бусурманська каторга*”, “*баша турецький*”, “*турки-яничари*”, “*віра бусурманська*” (“Невідьники”), “*земля турецька і віра бусурманська*”, “*тяжка неволя*”, “*город Царь-град*”, “*рабська земля*”, “*неволя проклята*” (“Плач невідьника”). В образі “свого” виступають “*города християнські*”, “*родина сердечна*” (“Плач невідьника”), “*ясні зорі*”, “*тихі води*” (“Маруся Богуславка”), “*святий день Великдень*”, “*край веселий*” (“Іван Богуславець”), “*слава славна*”, “*військо запорізьке*” (“Самійло Кішка”).

Монологічна форма викладу в зачинах дум підсилює драматизм буття героїв: “*Гей, що на Чорному морі / Та на білому камені, / А в потребі царській, / В громаді козацькій, / Там багато війська понажено ... / По три, по два у купу посковано, / По два кандали на руки, / на ноги покладено*” (4: 8) (“Невідьники”, запис О. Сластьона від кобзаря М. Кравченка). У зачині думи “Плач невідьника”, записаної від кобзаря Т. Пархоменка, домінують звертання, поклони героя до ясного сокола про допомогу: “*Соколе ясний, / Брате мій рідний! / Ти високо літаєш, / Чому в мого батька – у матері ніколи / в гостях не буваєш?...*” (4: 12).

Важливий прийом художнього зображення є звертання, що містить “слов’янську антитезу” – фігуру з початковим запереченням і наступним ствердженням (“*Не ясний сокіл квилить-проквіляє, / Як син до батька до матері...*”), яку О. О. Потебня та Ф. М. Колесса називали заперечним паралелізмом, що бере початок ще з анімістичних часів. Цей художній засіб “стає до послуг співця як на початку думи, так і всередині, при

викладі сюжетних перипетій. До того ж у першому випадку він виконує переважно психологічні, а в другому – поетично-синтаксичні функції” [3: 36]. Такі заперечні паралелізми властиві й думі “Утеча трьох братів із города Азова”. Монологічна форма викладу характерна для мотиву втечі братів із неволі: “Гей, то не чорні хмари наступали, / Не дрібні дощі накрапали, / Гей, то не сиві тумани й уставали, – / Як три брати з турецької, / Бусурменської, тяжкої неволі, / Із города Озова утікали” (4: 127).

У монологіях для підсилення загального психологічного стану героїв застосовано поетичний засіб “троїстості”: “Тікало три братіки рідненькі, / Три товариші сердешні. / Два кіннихъ, третій піший–піхотинець, / За кіньми біжить–підбігає, / Чорний пожаръ підъ білі ноги підпадає” (4: 104) (“Втеча трьох братів із города Азова”). У числі “3” О. М. Колесса вбачав основу арійської системи, за якою воно було “святим” [2: 435–436]. Драматизують діалогічну форму викладу епітети “три братіки рідненькі”, “товариші сердешні”, звертання “братте миле, братте любе”, “голубоньки сиві”.

Отже, діалоги та монологи в структурі мовообразів цього фольклорного жанру передають загальний психологічний стан героїв, увиразнюють переживання оповідача, творця і виконавця дум. Епітети, прикметникові конструкції, форма звертань, слов’янська антитеза, засіб “троїстості”, лірична та драматична тональність реплік увиразнюють реалістичність відображення дійсності в цих творах.

1. Дей О. Поетика української народної пісні. – К., 1978; 2. Колесса О. Люнарно-астральний мітологічний сюжет у старинній українській колядці (боротьба гордого молодця з чорним туром) // Родина Колессів у духовному та культурному житті України кінця XIX – XX століття: Зб. наук. пр. – Львів, 2005. – Вип. 5; 3. Нудьга Г. А. Український поетичний епос (Думи). – К., 1971; 4. Українські народні думи. Том перший корпусу. Тексти № № 1–13 і вступ К. Грушевської. – Х., 1927; 5. Черемський К. Шлях звичаю. – Х., 2002.

MONOLOGUE AND DIALOGUE AS LINGUAL MEANS OF IMAGE CRIATION IN THE SLAVE GROUP OF THE UKRAINIAN NATIONAL BALLADS

Marina Nabok

The special features of monologue and dialogue use as a means artistic image creation are examined in the Ukrainian national ballads. The role of epithets, adjective constructions, appeals, lyric and dramatic mood, expose in inner world of heroes’ explication is analyzed.

Key words: monologue, inner world, adjective constructions, artistic image.

АВТОРСЬКІ ЛЕКСИЧНІ НОВОТВОРИ З КОЛІРНИМ КОМПОНЕНТОМ У ПОЕЗІЇ ІГОРЯ ПАВЛЮКА

Г. В. Максимчук

(Острог)

Проаналізовано авторські лексичні новотвори з колірним компонентом у мовотворчості Ігоря Павлюка; схарактеризовано лексико-семантичні особливості кольороназв.

Ключові слова: авторський лексичний новотвір, кольороназва, сема.

Сучасна українська літературна мова як система не є закритою, тому постійно змінюється, що найпомітніше відображається в словниковому складі мови, тобто на лексичному рівні. Такі процеси відбуваються завдяки появі нових слів, авторських лексичних новотворів (далі – АЛН), які стали об’єктом досліджень багатьох мовознавців наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. (Н. М. Сологуб, Ж. В. Колоїз, Г. М. Вокальчук, В. В. Герман, Л. М. Мялковська, Д. В. Мазурик, Н. А. Адах, Н. В. Гаврилюк та ін.). Г. М. Вокальчук, аналізуючи основні тенденції частотного розподілу АЛН в частиномовних класах, зауважує, що високою є частотність уживання оказіональних утворень у межах таких частин мови, як іменник, прикметник, дієслово та прислівник [2: 134]. Серед слів на позначення ознаки найчастіше утворюються прикметники-кольоративи. На основі розвідок І. М. Бабій, Л. О. Пустовіт, Л. І. Шутової та ін. можна стверджувати, що вивчення семантики кольорів постійно перебуває в полі зору науковців, однак, на думку Н. А. Адах, “оказіональні кольороназви малодосліджені, оскільки мовознавці розглядають їх як компонент складних слів” [1: 98].

І. Павлюк є одним із найпродуктивніших словотворців кін. ХХ – поч. ХХІ ст. (у його поетичному вокабулярі зафіксовано близько 700 авторських номінативних одиниць), творчість якого досі вивчали лише з літературознавчого погляду (праці Я. О. Поліщука, Я. Ю. Голобородька, М. С. Якубовської та ін.). Комплексне дослідження проблематики та тропіки І. Павлюка, здійснене О. Я. Пухонською, заслуговує уваги, адже в монографії частково висвітлено функцію прикметникових АЛН, які часто лягають “в основу художніх означень, тобто епітетів” [5: 46].

Метою нашого дослідження є аналіз АЛН із колірним компонентом у мовотворчості І. Павлюка.

У поетичному лексиконі автора виокремлюємо такі лексико-семантичні групи (ЛСГ) прикметників на позначення кольору: 1) червоний (із відтінками) – 15 одиниць; 2) жовтий (із відтінками) – 13; 3) синій – 7; 4) білий (із відтінками) – 11; 5) сірий (із відтінками) – 6;

6) чорний – 9. Прикметникові номінанти блакитного, зеленого, коричневого та рожевого кольорів представлено одиничними утвореннями, що можна пояснити периферійним розташуванням зазначених барв у кольоровій палітрі.

ЛСГ червоного кольору включає в себе такі відтінки: вишневий, гранатовий, кровний (кров'яний), малиновий, маковий, червоний, рубіновий, калиновий [3]. Загалом червоний є кольором, “який має забарвлення одного з основних кольорів спектра, що йде перед оранжевим; кольору крові та його близьких відтінків” (7 (11): 296), тому функціонування новотворів *молочно-кров'яний*, *молочно-кровний* у поетичному мовленні є виправданим і доречним. АЛН із таким компонентом уживаються для посилення психологічного напруження реципієнта: *На моєму тілі на віки / Крово-чорно, тонко й непорочно / Погуляла шабля, як вовки*. Інший же відтінок червоного *малиновий* навпаки апелює до мовного чуття і пом'якшує сприйняття означуваного об'єкта: *У вечори малиново-тугі /.../, Оці бездітні статуї богів / Нам суєту пробачити готові*. Як синонім до узуального *рубіновий* І. Павлюк створює кольороназву *рубінний*, уживаючи паралельно складне слово *рубіново-впокорений* з узуальним компонентом. В основу більшості індивідуально-авторських прикметників із семою ‘червоний колір’ покладено зовнішню ознаку предмета – *повно-червоний*, *молочно-кровний* та ін. (*Я зачата була, / Коли Місяць став повно-червоний...*), але також зафіксовано АЛН, сконструйовані на основі порівняння – *медово-маковий*, *вишнево-полинний*, адже, на перший погляд, видається, що слово утворено на основі смакових властивостей, пор. у контексті: *Не страши йому [прожитому дневі. – Г. М.] затемнення, / Нече кров, медово-макові або Але знахарка юна крізь все у мені застогнала / І пішла по прозорій, вишнево-полинній крові*. Високий ступінь новизни має прикметник *каро-красний*, другий компонент якого є калькою з російської. Однак таке слововживання зумовлене паронимазією, що спричинено алітерацією /р/, пор.: *Каро-красне чорнило / Тече по мечі золотому*.

Ядро кольороназв за зовнішньою ознакою ЛСГ ‘жовтий’ формують АЛН з компонентами *золот-ий*, *жовт-ий*: *русяво-золотий*, *крово-золотий*, *жовтогровий* (*А де вибіг з парку ясен жовтогровий / У міську базарну каламуть, / Примостився чемно член кооперативу*) тощо. Одиничними є АЛН із відтінками *буриштиновий* та *лимонний*: *Ще – колодязь, як хребет, глибокий, / З буриштиново-голубими струмами*.

ЛСГ білого кольору репрезентована АЛН із компонентом *біл-ий*, а також *молочн-ий* (*білявокосий*, *холодно-білий*, *молочно-синій* тощо). Білий колір – “символ невинності, чистоти, доброчесності, радості; також він асоціюється з денним світлом, чарівною силою” (6). У мовотворчості І. Павлюка сему ‘білий’ використано і в прямому, і в переносному значенні, пор.: *Грудень. Ліс. Сосново-біла тиша* (використано для опису засніженого

хвойного лісу) та *Цей сніг вже до весни не долетить /.../ Холодно-білий, але не дволикий* (тобто йдеться про холодний і чистий сніг, що й виражено зіставним сполучником, адже дволикий на асоціативному рівні сприймається як нещирий, негативний загалом).

АЛН з компонентом *син-ій* не має експресивного навантаження, пор.: *синьо-житній, синьовікно*. Щодо блакитного (голубого) кольору, який розглядаємо як відтінок синього, то інновації такого типу набувають евфеміністичного звучання, напр.: *...Гримуча суміш літер і півлітри. / Веслом із лавра в осінь загребе, / Невидиму, як мед на золотому, / Як на вітрах солоно-голубе...* (зі значенням *сльоза*) тощо. Лексему ‘голубий’ також використано у складі прикметникового трикомпонентного АЛН на позначення специфічного відтінку кольору: *Сиві крики прадідів і вітер, / Сні зелено-каро-голубі*.

ЛСГ сірого кольору реалізується лише у відтінках *сивий* та *срібний*. Якісний прикметник *срібний* в окремих випадках переходить у відносний (*Синьо-срібно льодиться / Високе небо над водою, та-ам...*), а в інших залишається якісним, реалізуючи сему ‘коштовний’: *І златосрібне молоко із медом / Захлюпає, розбестить далину*. Компонент *сив-ий* актуалізує сему ‘старий’: *жовто-сивий, сивий-щасливий, сиво-юний*, пор.: *Ми вже, вся і кругом, хулігани і митарі, / Жовто-сиве волосся згубили в простій траві; Лірник чекає – / Ніби біжить, спішисть... / Сивий-щасливий, / Сивий, але щасливий*.

АЛН із колірним компонентом *чорний* мають негативну конотацію: *чорnoneбий, чорноптах, чорнохода* та ін., пор. у контексті: *До життя я не вмів / Чорнохода іти по-хазяйськи...; У глибинах себе – / Чорноптах і падіння, й злети*, адже чорний “символ темряви, зла, смерті, диявола, пекла” (6). Водночас “в езотериці цей колір розглядають як символ первісної мудрості, що походить із Прихованого Джерела” (6), тому новотвір *чорнокнижжя* трактуємо в зазначеному аспекті: *Очей чорнокнижжя, волхви і вовчиська задихані...*

Серед одиничних кольороназв заслуговує уваги ЛСГ коричневого кольору. Загалом, як зазначає О. Г. Поліщук, уживання АЛН з семою цієї барви “трапляється у поезії ХХ ст. рідко” [4: 112]. Цю тенденцію спостерігаємо також у мовотворчості І. Павлюка, де зафіксовано предикатив *синьо-коричнево* та АЛН з компонентом *карий* – “темно-коричневий (переважно про колір очей і масть коня)” [3]: *Синьо-чорні коси індіанців, / Травно-карий погляд Богуна...* тощо.

Отже, лексичні новотвори з колірним компонентом у мовотворчості І. Павлюка представлено широким спектром колірної гами та її відтінків. Оригінальні кольоропозначення ґрунтуються на мовно-поетичній концепції сприймання світу автором і традиційному тлумаченні символіки відповідних кольорів.

1. Адах Н. А. Індивідуально-авторські кольороназви у поетичному лексиконі Василя Барки // Науковий часопис Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук. пр. / Відп. редактор М. Я. Плющ. – К., 2009. – Вип. 5. – С. 97–100; 2. Вокальчук Г. М. Словотворчість українських поетів ХХ століття: Монографія / Відп. ред. С. Я. Єрмоленко. – Острог, 2008; 3. Інтегрована лексикографічна система “Словники України” 3.2 [Електронний ресурс] / В. А. Широков, О. Г. Рабулець, І. В. Шевченко та ін. – К., 2008; 4. Поліщук О. Г. Семантика авторських прикметникових новотворів із колірним компонентом (на матеріалі української поезії ХХ століття) // Науковий часопис Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук. пр. / Відп. редактор М. Я. Плющ. – К., 2009. – Вип. 5. – С. 111–113; 5. Пухонська О. Я. Творчість Ігоря Павлюка: проблематика та тропіка: Монографія. – Луцьк, 2010; 6. Словник символів [Електронний ресурс] / За ред. О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. – К., 1997. – Режим доступу : <http://ukrlife.org/main/evshan.htm>; 7. Словник української мови : В 11 т. – К., 1970–1980. – Т. XI.

IGOR PAVLIUK'S AUTHOR LEXICAL NEW-FORMATIONS WITH COLOR COMPONENTS

Halyna Maksymchuk

The author's lexical new-formations with color components in Igor Pavliuk's language creation are analyzed; the lexical and semantic peculiarities of color nominations are characterized.

Key words: author lexical new-formation, color nomination, seme, Igor Pavliuk.

АВТОРСЬКІ ЛЕКСИЧНІ НОВОТВОРИ В ПОЕЗІЇ Б.-І. АНТОНИЧА ТА І. КАЛИНЦЯ *О. П. Гамера, О. І. Федорчук* (Рівне)

Розглянуто індивідуально-авторські новотвори, які функціонують у творчості Б.-І. Антонича та І. Калинця. Виокремлено основні лексико-семантичні групи інновацій. Закцентовано увагу на семантичних особливостях найекспресивніших okazіonalіzmів, їхньому стилістичному забарвленні.

Ключові слова: авторський лексичний новотвір, лексико-семантична група, індивідуально-авторська номінація, словотворчість.

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки значну увагу фахівці приділяють вивченню та дослідженню неологічної лексики. Мовотворчість відомих українських письменників неодноразово була об'єктом вивчення таких мовознавців, як І. К. Білодід, В. М. Русанівський, Г. М. Вокальчук, В. В. Герман, О. О. Жижома, Д. В. Мазурик, Ж. В. Колоїз, Н. В. Гаврилюк, Н. А. Адах та ін.

Метою роботи є зіставний аналіз семантичних особливостей авторських лексичних новотворів (далі – АЛН) Б.-І. Антонича [1] та І. Калинця [4]. До здійснення обраного дослідження спонукав той факт, що І. Калинець вважає Б.-І. Антонича своїм учителем у поезії, про що неодноразово зазначав в інтерв'ю: *“Довгий час я був під впливом Антонича – вчився у нього і тої багатой складної метафори, і як будувати збірку, і де шукати наших традицій для поезії...”* (3).

Б.-І. Антонич та І. Калинець експериментували практично з усіма повнозначними частинами мови. У лексиконі поетів авторські іменники становлять 41 % (Б.-І. Антонич) та 77 % (І. Калинець), прикметники – 46 % (Б.-І. Антонич) та 14 % (І. Калинець), дієслова та дієслівні форми – 6 % (Б.-І. Антонич) та 6 % (І. Калинець), прислівники – 7 % (Б.-І. Антонич) та 3 % (І. Калинець).

Отже, домінантною групою з-поміж усіх АЛН Б.-І. Антонича є інновації з атрибутивним значенням, яким за кількістю дещо поступаються okazіонально-предметні номінації, тоді як у творах І. Калинця найбільшу групу АЛН формують іменники. Значно менша кількість АЛН, виявлених у творах поетів, на позначення дії / стану та адвербіальних одиниць.

У творчості Б.-І. Антонича переважають індивідуально-авторські номінації абстрактних понять (*безбарв'я, блакитнява, буйнота, змінливість, п'янкість, непроглядь, хмільність* та ін.). У словнику І. Калинця, навпаки, представлені здебільшого АЛН на позначення конкретних понять. Серед них домінують індивідуально-авторські назви осіб (*наколінгопчик, дрімона, дівчина-пшениченька, чорноворонь-свашечка, медовуст, антилюдина* та ін.). У межах цієї групи можна виокремити дві підгрупи: 1) номінації з фольклорним підґрунтям: *русин-довговусин, діволюбка-погибель, поплічка-козачка, коса-русалка* та ін.; 2) номінації за характерною особливістю особи: *хамеліончук, ласолежниця, лежидащо, покірливець, блудовод* та ін.

Майже однаковою кількістю представлені в поезії Б.-І. Антонича та І. Калинця індивідуально-авторські назви тварин. Тварини Б.-І. Антонича є міфологічними, ірреальними: *жар-лев, багрокрильці, звірокруг, рибо-гад*. І. Калинець найчастіше звертається до образу коня, що є не випадковим, оскільки в його творчості яскраво

простежуються фольклорні мотиви: ...а я кінь-скакінь / зі-сідла-не-скинь / у біді-не-кинь (І. Калинець).

У поетичному словнику Б.-І. Антонича та І. Калинця авторські прикметники формують вагомий щодо кількості клас номінацій. Поширеними є прикметникові АЛН з колірним компонентом. Виявлено індивідуальні колірні вподобання поетів: для Б.-І. Антонича характерні АЛН із компонентом на позначення *золотого* та *зеленого* кольорів (*зеленорунний, зеленострунний, золотоперий* та ін.), І. Калинця – *білого, чорного* та *золотого* (*білогрекий, чорнорукий, золотоквітучий* та ін.).

Поширеними у творчості обох поетів є індивідуально-авторські прикметники з нумеративним компонентом. Найчастіше Б.-І. Антонич й І. Калинець утворюють інновації з числом *сто*: *стоязиковий, стоправедний* (І. Калинець); *стомилевий, столикий* (Б.-І. Антонич). В усіх випадках автори використовують нумеративний компонент не для того, щоб конкретизувати кількість, а з метою образного підсилення її (кількості) значення, тобто багато: *Прив'язані до пнів, попутані вітри й бог ляку / столикий, хитрий бог, що все нове обличчя має* (Б.-І. Антонич); *Хлюпає полум'ям день, / бризка вогнем і вітрами, / вогнем червоних дерев, / вогнем стоязикової хмари* (І. Калинець).

Семантика прикметників, виявлених у поетичному лексиконі Б.-І. Антонича та І. Калинця, різнопланова. Більшість оказіональних утворень є композитами, що дає можливість авторам лаконізувати мовлення, зробити його більш експресивним та образним.

Група дієслівних новотворів у поетичному лексиконі Б.-І. Антонича (*крилитися, трояндити* та ін.) й І. Калинця (*знеправдіти, линути-переливатися, покелешкувати* та ін.) не є численною, проте інновації вирізняються експресивністю.

Малопродуктивною виявилася словотворча практика Б.-І. Антонича та І. Калинця в царині прислівникової номінації (*золотоструйно, срібнотонно, самодзвонно, широкодзвонно* (Б.-І. Антонич), *ясноперо, медно, оскомно, бистрозоро* (І. Калинець)). Загалом прислівникові АЛН у контексті поетичних творів виконують важливу експресивну функцію.

Хоча І. Калинець називав Б.-І. Антонича вчителем, словотворчі можливості мови поети реалізовували по-різному. Лексикографічне опрацювання авторських новотворів дозволило виявити поодинокі структурно однакові АЛН, уживані у творчості Б.-І. Антонича та І. Калинця (*зеленолезий, золотоморе, омелодійнений*). Однак у контексті інновації різняться семантико-стилістичним забарвленням.

Отже, в індивідуальному словотворі Б.-І. Антонича та І. Калинця переважають одиниці предметної та статично-ознакової номінації, що загалом узгоджується з тенденціями

індивідуально-авторської номінації в поетичному словнику ХХ ст. [2]. Проте домінантним класом у творчості Б.-І. Антонича є прикметники, а в доробку І. Калинця – іменники. Незначною кількістю в словнику поетів представлені авторські дієслова та прислівники.

Аналіз семантичних особливостей АЛН різних частиномовних класів дав можливість виокремити найрепрезентативніші ЛСГ АЛН, із-поміж яких значне місце посідають кольоропозначення, назви осіб, тварин. Такі АЛН поширені у творчості обох поетів.

1. *Антонич Б.-І.* Велика гармонія: (Модерністична поезія ХХ ст.). – 2-ге вид., допов. і переробл. – К., 2003;
2. *Вокальчук Г. М.* Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) / За ред. А. П. Грищенка: Монографія. – Рівне, 2004;
3. *Малетич Н.* Ігор Калинець: не можу пробачити Андруховичу, що він спаплюжив Антонича [Електронний ресурс]: (інтерв'ю). – Режим доступу: <http://www.zaxid.net>;
4. Словотворчість шістдесятників. Василь Стус. Ігор Калинець. Іван Світличний. Григорій Чубай: Зб. наук. пр. / Відп. ред. Г. М. Вокальчук. – Острог, 2010. – Лексикограф. серія “Українська індивідуально-авторська неографія”. – Вип. 4.

AUTHOR'S LEXICAL NEOLOGISMS

IN THE POETRY OF B.-I. ANTONYCH AND I. KALYNETS

Olga Gamera, Olga Fedorchuk

The article deals with the individual author's innovation in the poetry by B.-I. Antonych and I. Kalynets. The main lexico-semantic groups of the innovations are distinguished. The attention is paid to the semantics of the most expressive occasional words, their stylistic meaning.

Key words: *author's lexical neologisms, lexico-semantic group, individual author's nomination, creation of new words.*

ВІДОБРАЖЕННЯ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ В МОВОТВОРЧОСТІ ПОЕТІВ РІВНЕНЩИНИ

В. В. Максимчук

(Острог)

Проаналізовано особливості відображення Чорнобильської аварії в семантиці авторських лексичних новотворів поетів Рівненщини; інновації розглянуто як репрезентанти мовно-поетичної картини світу.

Ключові слова: *авторський лексичний новотвір, Чорнобиль, сучасна поезія Рівненщини.*

Кінець XX ст. ознаменувався формуванням в українській літературі “чорнобильської поезії” [2; 3], “ядерного дискурсу” [5], що бере свій відлік від вибуху на Чорнобильській АЕС 26 квітня 1986 р. Ця подія стала переломним етапом у розвитку українського художнього слова. Чорнобильську трагедію в літературі осмислювали І. Драч, В. Яворівський, Л. Горлач, С. Йовенко, Б. Олійник, В. Кордун та інші письменники. Із поміж наукових праць, присвячених цій проблемі, варто згадати розвідку Т. І. Гундорової, яка вважає Чорнобиль початком відліку українського постмодерну [5]. І. Л. Гоцинець досліджує асоціативно-семантичне поле “Чорнобиль” в українському художньому дискурсі [2; 3; 4], Г. М. Сютя чорнобильські тексти аналізує крізь призму мовно-поетичної свідомості [6] тощо.

Зважаючи на те, що з подіями у Чорнобилі видозмінили “поняття, за допомогою яких зазвичай сприймаємо світ” [5: 27], то вважаємо необхідним проаналізувати особливості відображення Чорнобильської катастрофи в семантиці авторських лексичних новотворів (АЛН) поетів Рівненщини. Частину області, як відомо, було зараховано до “зон радіоактивного забруднення” [1: 115], що, відповідно, знайшло віддзеркалення в АЛН як репрезентантах української мовно-поетичної картини світу XX ст. Інновації аналізованої тематики становлять близько 0,8% від усіх одиниць. У їхній структурі активними компонентами є топонім *Чорнобиль* та інші асоціативні номінації з негативною конотацією, зокрема, *реактор*, *атом*, *полин*, *радіація* тощо.

У семантиці АЛН, утворених від назви міста, актуалізуються семи ‘біль’, ‘смерть’, пор.: *Над Чорнобилем-болею здіймемось / піднесені Богом, / І одне нам сіятиме: лиш Україна і Бог!* (С. Бабій); *Ти здолаєш Чорнобиль-могилу, / І послулих розбудиш зі сну...* (Р. Слободенюк). Оригінальною з погляду структури є інновація *чорнобиль*, утворена контамінацією слів *Чорнобиль* і *біль*, яка асоціативно сприймається як відприкметниково-іменникова конструкція і вносить у поетичний текст ефект страждання, гіркоти, “чорного болю”, пор.: *Ти – людина. Чого ти просила? Невже чорноболю? Невже полину?* (С. Українець).

І. Л. Гоцинець стверджує, що за короткий період номінація *чорнобиль* розширила свій асоціативно-семантичний потенціал, “стала концептуальним мовно-часовим знаком” [3: 96]. У мовотворчості поетів Рівненщини на її темпоральність указують інновації *дочорнобильський* (М. Вівчарук) – “той, що існував до вибуху на ЧАЕС”, *постчорнобильський* (О. Ундір) – “той, що існує після вибуху на ЧАЕС”, утворені за продуктивною словотвірною моделлю і які на сучасному етапі складно трактувати як АЛН, оскільки ці слова ввійшли до загальномовного вжитку [див. он-лайн словники: <http://www.rozum.org.ua>]. Окрім того, М. Вівчарук уживає подібний індивідуально-

авторський прикметник, який указує на місце розташування чогось, пор.: *Зчорніло небо голубе / Від надчорнобильської муки.*

В АЛН *зчорноблений* (І. Пащук) актуалізовано семи ‘безлюдність’, ‘порожнеча’. І. Л. Гоцинець зазначає, що для окреслення мовного портрета *зони* поети активно використовують прийом текстового контрастування, зокрема “буяння природи – мертвий простір” [2: 112], пор.: *Сади Рокитного сміються / В зчорноблений радіозоні.* (І. Пащук). У словотворчості поетів Рівненщини також зафіксовано АЛН *сосновість* на позначення *зони* відчуження, який утворено від дендроніма *сосна*. В основу номінації покладено реальний факт про те, що молоді соснові насадження поблизу Чорнобиля зазнали радіаційного забруднення, перетворившись у “рудий ліс”, пор.: *Як же жити у чорнобильській сосновості / після того всього, що було?* (В. Кучерук).

Активною в процесі авторського словотворення є лексема *полин/полинь*. АЛН *Полинь-скрижалі*, у якому домінують семи ‘гіркий’, ‘пам’ять’, асоціюється з біблійною легендою про Мойсея, який отримав від Бога десять заповідей на кам’яних скрижалях для того, щоб народ ізраїльський виконував (пам’ятав) їх: *І нерозривні кола / Розп’ятої спіралі. / Осиротіле поле... / Сліні полинь-скрижалі* (А. Листопад).

Уплив новозавітних мотивів – “Третій ангел затрубив, і впала велика зірка з неба, палаючи, як смолоскип, і впала на третю частину рік і на джерела вод. Ім’я цій зорі “Полин”; і третя частина вод стала як полин, і багато людей померло від вод, бо вони стали гіркі” (Об. 8:10–11) – спостерігаємо в АЛН *полиново-біблейський* (С. Бабій), у якому актуалізуються семи ‘гіркий’, ‘передбачений Біблією’: *В полиново-біблейській купаюся гіркоті, / Аж у горлі пече...* (С. Бабій). Варто зазначити, що падіння зорі *Полин* ототожнюють власне із вибухом на Чорнобильській АЕС, пор.: *Як страшно падала Зоря-Полинь! / Ми всі обпечені уже назавжди...* (А. Листопад); *...Долає грізне полум’я Чорнобиль / В надії погасить Полин-зорю* (В. Романюк).

Апелювання до Біблії, передбачень також спостерігаємо в контексті, у який уведено дієслівний АЛН *зрадіоактивніти*, пор.: *Написано було нам на роду ще, / Що – зрадіоактивніє роса...* (М. Пшеничний).

Семантику небезпеки, смерті відображено в індивідуально-авторському прикметнику *полиново-чужий* та прислівнику *полинно*: *Чума чорнобильська літає / Підступно, злісно і полинно* (С. Матвійчук); *Він [дощ] сьогодні – чужий, полиново-чужий* (М. Пшеничний).

Отже, у мовотворчості поетів Рівненщини лексеми *чорнобиль* і *полин*, які первинно означали трав’янисту рослину, ужито лише з негативною конотацією для змалювання наслідків аварії, що й пояснює домінування сем ‘гіркий’, ‘пам’ять’, ‘смерть’, ‘біль’ тощо.

Відображення Чорнобильської катастрофи також репрезентовано АЛН, компоненти

яких первинно були фаховими номінаціями ядерної фізики, напр.: *реактор-кратер* (М. Дубов), *атомно-нейтронний* (В. Романюк), *гриб-атом* (А. Листопад) тощо.

Юкстапозит *реактор-кратер* побудовано на порівнянні за зовнішніми ознаками наслідків ядерного вибуху та виверження вулкана. Аналогічно на основі зовнішньої подібності плодового тіла гриба та атомного вибуху, під час якого утворюється грибоподібна хмара, сконструйовано АЛН *гриб-атом*, пор.: *А він з вами бавиться атомом / В пекельнім реакторі-кратері* (М. Дубов); *Колись, як ми з Тобою / у весні зустрілись, / Гриб-атом ще не був / розпущений навгад...* (Г. Царик).

Одиничними є АЛН, утворені від іменника *радіація* та її гетеронімінативів *цезій*, *стронцій*, *атом*. У мовотворчості рівненських поетів засвідчено зокрема номінацію *стронцій-цезій* на позначення радіації загалом: *І стронцієм-цезієм простір прочах – / На тисячу літ в люду туга в очах* (В. Романюк); індивідуально-авторський прислівник *стронцієво*, у якому актуалізовано семи ‘спотворений’, ‘радіоактивний’: *А тим часом стронцієво вмига / Білогора / Мавка / Лісова / Жовті коси губить / Серед літа* (Л. Гольонко). Негативнооцінного ставлення до описуваного досягає автор уведенням у текст двох АЛН чорнобильської тематики, пор.: *Праїзотопна доля / Здозованих потомків* (А. Листопад).

Семантику туги за домівкою відображено в інновації *переселенці-вигнанці*, якою номіновано “людей примусово виселених із зони радіоактивного забруднення”: *Переселенці-вигнанці / За домівками плачуть болем* (Г. Царик).

Автор надає поезії іронічного забарвлення, уводячи в контекст АЛН *кю-кюрікати*, утворений від назви хімічного елемента *кюрій* та дієслова *кукурікати*. Семантику АЛН можна трактувати як “перебувати в зоні радіоактивного забруднення, очікуючи кращих умов”, пор.: *Маєм цезій, маєм бер / Й кю-кюрікаєм тепер* (Л. Куліш-Зінків). Саркастичного відтінку набуває інновація *Едем-проспект*, якою названо територію зони відчуження: *Не до міста Краснодона, / а в Чорнобиль, в мертву зону, / туристів везем, – / за оглядини об’єкта / й Прип’яті Едем-проспектів / долари берем!* (М. Новак).

Отже, відображення Чорнобильської катастрофи в словотворчості поетів Рівненщини свідчить про її безпосередній вплив на формування мовно-поетичної картини світу, виразними презентантами якої є АЛН. У значеннєвій структурі інновацій аналізованої тематики актуалізовано й зазвичай експліковано семи ‘біль’, ‘смерть’, ‘гіркий’, ‘радіоактивний’ та ін.

1. Барановська Н. Чорнобильська трагедія: нариси з історії. – К., 2011; 2. Гоцинець І. Мовний образ Чорнобильської зони у поетичній мовотворчості кінця ХХ століття //

Культура слова. – К., 2010. – Вип. 73. – С. 107–115; 3. *Гоцинець І.* Словник чорнобильської поезії // Культура слова. – К., 2011. – Вип. 74. – С. 95–103; 4. *Гоцинець І. Л.* Асоціативно-семантичне поле “Чорнобиль” у сучасному українському художньому дискурсі: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2010. 5. *Гундорова Т.* Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. – К., 2005. 6. *Сюта Г. М.* Чорнобиль – константа української мовно-поетичної свідомості // Мовознавство. – 2007. – № 4–5. – С. 44–50.

THE REFLECTION OF CHORNOBYL CATASTROPHE IN THE WORD-CREATION OF RIVNENSHCHYNA POETS

Vitaliy Maksymchuk

The peculiarities of the reflection of Chornobyl catastrophe in the semantics of author's lexical new-formations of Rivnenshchyna poets as representatives of the language world view are analyzed.

Key words: author lexical new-formation, Chornobyl, modern Rivnenshchyna poetry.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ “ЛЮБОВ” У ТВОРЧОСТІ ГАЛИНИ ПАГУТЯК

М. В. Макарова

(Луганськ)

Описано концепт “ЛЮБОВ”, що є провідним для формування національно-культурної мовної свідомості українців; розглянуто засоби вербалізації концепту “ЛЮБОВ” у творчості Г. В. Пагутяк.

Ключові слова: концепт, епітет, метафора, дискурс.

Одним із різновидів представлення інформації в мові є концепт, співвідносний з поняттям. До вивчення цих мовних одиниць у лінгвістиці застосовують два підходи – лінгвокогнітивний і лінгвокультурологічний. Представниками останнього є В. В. Виноградов, А. Вежбицька, С. Г. Воркачов, В. І. Карасик, В. А. Маслова та ін. Поняття концепту, за лінгвокультурологічним підходом, має складну структуру. Так, С. Г. Воркачов визначає концепт у лінгвокультурологічних текстах як вербалізований культурний смисл, що є і лінгвокультурологічним концептом (лінгвоконцептом) – семантичною одиницею “мови” культури, план вираження якої представляє своєю чергою двосторонній мовний знак, лінійна протяжність якого нічим не обмежена [1: 13]. Лінгвоконцепту притаманна етнокультурна відмінність. Концепт “ЛЮБОВ” є провідним для формування національно-культурної мовної свідомості українців, бо словом *любов* позначають стосунки між дівчиною й хлопцем, чоловіком і жінкою, батьками й дітьми, братами й сестрами, ставлення до Бога,

природи тощо. Без цього почуття не можна усвідомити життя взагалі. Найяскравіше відтворюють концептуальну картину світу письменники.

Концептуальний аналіз у лінгвокультурологічному вимірі поєднує в собі аналіз мовної та культурної семантик. Мовну семантику розуміємо як етимологію слова, з'ясування всіх можливих значень імені концепту та його парадигматичні, синтагматичні та епідигматичні зв'язки відповідного концепту з іншими словами. Суть культурної семантики полягає в історичній довідці про досліджуване явище, визначення місця та ролі концепту в приказках і прислів'ях, фразеологізмах, художній літературі [7: 30].

Слово *любов* за мовною семантикою – багатозначне. У цьому дослідженні використовуватимемо одне концептуальне значення слова: “стосунки між чоловіком і жінкою, викликані сердечною прихильністю”. Це слово в словнику синонімів Л. М. Полюги входить до такого синонімічного ряду: *кохання, любові, уподобання, захоплення, схильність*.

Культурну семантику концепту розкриємо на прикладі творів Г. В. Пагутяк, відзначених індивідуальним авторським стилем, що виявляється у поєднанні історичного й сучасного, реального й ірреального, наявності символіки, яка пронизує твори. Використані в міру новації інтерпретовані як концепти оновлення традиційних засобів художнього узагальнення [8: 53].

У різних за жанром творах Г. В. Пагутяк любовна лінія не є провідною, але авторка не оминає цього почуття й представляє його за допомогою різних мовних засобів, що робить її стиль специфічним і неординарним. Так, епітети “*перше кохання*”, “*велике кохання*”, “*юнацьке кохання*”, “*небесне і земне кохання*”, “*любов, безкорислива й чиста*”, “*любов принизлива*” переважно мають яскраве меліоративне забарвлення, наприклад: “*Власне, він конче потребував якихось чарів, як кожен нетерплячий закоханий*” (2: 94), “*Справжні митці схожі на тих закоханих, що кохають небесною любов'ю*” (2: 159).

Метафора – найпоширеніший засіб вираження концепту “ЛЮБОВ”, що спостерігаємо й у досліджуваній творчості: “*адже їх надихала любов*”, “*ти не засліплена коханням*”, “*кохання спалахнуло б знову*”, наприклад: “*Потім хвиля прогресу й цивілізованості затопить нам любов або зведе її до чисто фізіологічної прив'язаності*” (5: 85); “*Тоді вона рвонулась до нього і очі в неї наповнились теплом любові та співчуття*” (2: 221).

Г. В. Пагутяк у своїх творах, інтерпретуючи це почуття, постійно звертається до фразеології, яка вербалізує багатовіковий людський досвід, що яскраво відбивають такі контексти: “*Люби мене, як я люблю тебе, і нічого нам більше не треба...*” (6: 484), “*Вона любила про це натякати, мовляв, кохання без гроша за душею завжди закінчується зле*”

(4: 16), *“Се вже не наше діло, чи хтось когось кохає, – відрізала Фріда”* (4: 33), *“Ти будеш любити себе. А хто любить себе, того любитимуть інші”* (4: 168) тощо.

Подекуди авторка прагне акцентувати увагу читача на коханні персонажів, використовуючи риторичні конструкції: *“Хіба можна пояснити, що він здатний любити лише на відстані?”* (3: 22); антитезу, ампліфіковані ряди, до яких входять лексеми, що репрезентують найважливіші складники людського життя, у тому числі й “кохання”: *“Я доплив би до давніх язичеських капищ, де досі моляться багатьом богам, а не одному: сонцю, грому, коханню, де мені не належить нічого і належить все”* (5: 26); *“Тихе згасання, яке теж незмінне у своїх проявах: дитинство, юність, кохання, робота, втома”* (5: 37); *“Тільки глибокі особисті переживання прив’язують нас до того чи іншого міста. Дитинство, юність, кохання”* (4: 221).

Найяскравіше концепт “кохання” представлено в дискурсі, зокрема в діалозі Миколи й Лукаша, які намагаються з’ясувати природу кохання: *“– Правдиве кохання не має встиду. – Яке кохання? Земне чи небесне? – Те, в якому змішуються земля і небо! – крикнув Миколай йому навздогін”* (2: 157).

І далі: *“– Як на мене, – всміхнувся Миколай, – то земна любов набагато привабливіша. Іноді вона буває тим же орлом в небі. – Журавлем, – поправив Лукаш. – Нехай журавлем. Суть така сама. Журавля важко спіймати, але його можна підстрелити. Чи не тому Амура завжди зображають з луком. – І сліпим, – знову втрутився Лукаш. Його дратував трохи зверхній усміх товариша. Зараз, далеко від дому, мали обидва нагоду й підстави піднятися над буденністю й зрозуміти, що їхній приятель та його син пізнали щось таке, що можна лише порівняти з гармонією світил, стигматами та одержимістю. І про те варто було думати, а не про безголових амурів чи підстрелених журавлів. – Ти говориш про кохання, ніби се лови. Загнати дичину – невелика честь”* (2: 163).

Представлені контексти репрезентують семантичне поле концепту “кохання”, до якого ввійшли яскраві художні означення, метафори, порівняння, що відтворюють неповторний авторський стиль.

Отже, різноманітні мовні засоби своєрідно розкривають концепт “ЛЮБОВ” у творчості Г. В. Пагутяк, яку вважають найсерйознішим, найглибшим і найвиваженішим автором сучасної української прози.

1. Воркачев С. Г. Любовь как лингвокультурный концепт. – М., 2007; 2. Пагутяк Г. Зачаровані музиканти. Роман-феєрія. – К., 2010; 3. Пагутяк Г. Потонулі в снігах: Новели, оповідання та есе. – Львів, 2010; 4. Пагутяк Г. Сні Юлії і Германа: (роман). Кенігсберзький щоденник. – К., 2011; 5. Пагутяк Г. В. Гірчичне зерно: Повісті. – К., 1990.

6. Приватна колекція: Вибрана українська проза та есеїстика кінця XX століття / Упоряд. В. Габор. – Львів, 2002; 7. Сукаленко Т. М. Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові: Монографія. – К., 2010; 8. Тебешевська-Качак Т. Художні особливості прози Галини Пагутяк (жанрово-стильовий аспект) // Слово і час. – 2006. – № 9. – С. 51–58.

THE VERBALIZATION OF “LOVE” CONCEPT IN CREATIVE WORK OF GALYNA PAGUTYAK

Maryna Makarova

The concept “love”, which is central for the formation of national-cultural linguistic consciousness of the Ukrainians; the means of verbalization of the concept “love” in the works of Galyna Pagutyak are considered in the article.

Key words: concept, concept, epithet, metaphor, discourse.

ПРО ОДНУ ЛЕКСИЧНУ ОСОБЛИВІСТЬ ІДІОЛЕКТУ МИХАЙЛИНИ КОЦЮБИНСЬКОЇ У СВІТОГЛЯДНОМУ КОНТЕКСТІ

Р. А. Трифонов, А. С. Задорожна

(Харків)

Розглянуто слова зомбування, зомбованість як номінативні одиниці на позначення ідеологічного впливу в тексті “Книги Споминів” Михайлини Коцюбинської. Проаналізовано вживання слів та причини, які зумовили входження цих новітніх лексичних елементів до ідіолекту авторки.

Ключові слова: запозичення, метафора, суспільно-політична лексика.

Неординарні мовні особистості зі спільноти, дуже важливої для української гуманітарної думки, – дисидентів і захисників людських прав у радянські часи – заслуговують на уважне вивчення з метою лінгвістичного портретування й можуть дати чимало цікавого матеріалу загалом для мовознавства. Своєрідно репрезентують людину як мовця мемуарні тексти: не лише подієва ретроспектива, а й світоглядні засади тут вербалізуються з активним залученням фонду абстрактних, експресивних, оцінних одиниць. Спостереження над такими текстами формує уявлення про ідіолект, певні особливості якого є знаковими й значущими, вартими спеціальної уваги.

Дослідження “Книги Споминів” М. Коцюбинської [1] спонукало нас до виокремлення ключових слів, котрі якнайкраще репрезентують цінності й антицінності та позицію особистості у світі. Уже зазначалося, що мемуаристка акцентовано вербалізує значущий для себе концепт за допомогою іменника *пряmostoяння*, перейнятого у В. Стуса [2]. Слово встановлює зв’язки між ідіолектами авторки та її побратима. І хоча М. Коцюбинська ще до використання самого слова усвідомлювала цю світоглядну позицію, що певною мірою знайшла відображення в мовних засобах, проте поява відповідного слова в тексті іншої людини змусила визнати його найбільшу номінативну влучність.

Де в чому аналогічною є ситуація з доволі поширеним уживанням у тексті “Книги Споминів” абстрактного іменника *зомбування* як репрезентанта протилежного ціннісного полюса. Лексема *зомбі* увійшла в українську мову нещодавно через посередництво англійської мови й, відповідно, західної культури; слово має африканські корені (з мови конго [3: 1770; 4: 3855]), пов’язані з уявленнями про штучно оживлюваних містичними засобами мерців, позбавлених власної волі, які сліпо підкоряються чужим наказам. Дуже швидко це слово на основі семи ‘несамостійність волі, поведінки’ набуло переносного значення й спричинило появу відповідних похідних, які часто використовуються для нищівної характеристики світоглядних опонентів.

Варто звернути увагу, що мовна особистість М. Коцюбинської, однієї з шістдесятників, сформувалася набагато раніше, ніж у загальний ужиток в українській мові увійшло слово *зомбування*, яке зайняло вагоме місце в уже сформованому ідіолекті. Авторка неодноразово вживає його, ретроспективно позначаючи потужний ідеологічний вплив, коли розмірковує над важливим і емоційно невідстороненим для себе щоденником матері: *Підвладна міфам панівного ідеологічного докiлля, авторка щоденника все бере чи хоче брати за чисту монету. Той, так би мовити, щирий офіціоз проникає в кожен оцінку, зумовлює кожен реакцію, навіть, здається, спонтанну й незадану (адже – щоденник). Той гіпноз офіціозу, прірва нерозуміння, наслідки ідеологічного зомбування особливо виразно прозирають у реакціях на самогубство Хвильового й Скрипника. Тут і симпатія, і відчуття величі постаті й трагедії втрати, і розгубленість. Та душить у собі відрухові симпатії і сумніви – над усім невблаганне “треба”* [1: 152]. Пор. також уживання слова з того самого словотвірного гнізда, але з дещо інакшою (результативною) семантикою: *“Цікаво (письмівка моя. – М. К.) відбувається чистка партії” – що за тим “цікаво”?* *Захисна реакція? Зомбованість?* (1: 155). Лексема *зомбування* включається в ціннісну опозицію: *зомбування – прозріння, спротив: На тлі зомбування свідомості – спалахи прозріння і внутрішнього, хай несміливого, спротиву* (1: 158).

Проте вживання лексеми не обмежується відсиланням до радянського ладу, оцінна функція застосовується й щодо сучасності: *Досить бодай доторкнутися до стихії сучасного масового культурного “ширвжитку”, в якій мимоволі “купається” і формується сьогоднішня “звичайна людина”. Полегшеність, розважальність, примітивізація, що обертається зомбуванням...* (1: 264). Тож авторка використовує слово і для загальної вербалізації своїх світоглядних засад: *Оглядаючись на своє життя, мушу сказати, що воно аж ніяк не забарвлене в темні тони, радше – навпаки... Відкритість до Іншого, імунітет до пристосуванства й зомбування...* (1: 100–101).

Активність лексеми *зомбування* мотивована номінативною потребою, яка виникає в процесі діалектичного розкриття світоглядної цінності М. Коцюбинської – свободи особистості, що виявляється передусім у свободі думки. Тиск на особистість – те, з чим авторка зіткнулась (і чому протиставляла *пряmostoяння*), – потребує відповідного номінанта із семантикою протилежності, антицінності. З огляду на загальну напруженість такого психологічно-інтелектуального опору цілком умотивованим є використання слів *зомбованість* та *зомбування* з відповідними прагматичними настановами та семантичними властивостями. Міфологічне підґрунтя експресивізує вербалізацію семи ‘несамостійність’ і водночас інтенсифікує її через образ, який за тим стоїть; у той самий спосіб посилюється й емоційна конотація.

1. Коцюбинська М. Х. Книга Споминів. – Х., 2006; 2. Трифонов Р. А. Слово на перетині ідіолектів: інтертекстуальний і метамовний аспекти (на матеріалі спогадів Михайлини Коцюбинської) // Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького держ. пед. ун-ту. – Кривий Ріг, 2011. – Вип. 6. – Ч. 2. – С. 215–222; 3. Klein E. A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language / By dr. E. Klein. – Amsterdam; L.; N. Y., 1967. – Vol. II; 4. Partridge E. Origins: A Short Etymological Dictionary of Modern English / By E. Partridge. – L.; N. Y., 2006.

ON ONE LEXICAL PECULIARITY OF MYKHAILYNA KOTSYUBYNKA'S IDIOLECT IN WORLD-VIEW CONTEXT

Roman Tryfonov, Alyona Zadorozhna

The study considers words zombuvannya, zombovanist’ (derived from zombie) as nominative units signifying ideological influence in the text of “The Book of Memories” by Mykhailyna Kotsyubynska. The usage of words is analyzed alongside with the reasons why those new lexical units were included in the author’s idiolect.

Key words: adoption, metaphor, sociopolitical vocabulary.

ПРЕЦЕДЕНТНИЙ ТЕКСТ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОСТМОДЕРНІЙ ПРОЗІ

Л. Й. Меркотан

(Кам'янець-Подільський)

Проаналізовано прецедентний текст, подано його визначення, встановлено вимоги щодо параметрів та функцій прецедентного тексту. Вказано мовні засоби вираження інтертекстуальності в українській постмодерній прозі.

Ключові слова: *прецедентний текст, інтертекстуальність, функція, постмодернізм, проза.*

Будь-яка культура має свої ознаки, які ідентифікують її, дозволяють відрізнити “своїх” від “чужих”. Однією з таких ознак є знання чи незнання певних текстів, що кваліфікуються як прецедентні.

Прецедентний текст – одне з найпопулярніших понять сучасної лінгвістики. В. І. Карасик, Ю. М. Караулов, В. А. Кухаренко, Г. Г. Слишкін розглядають прецедентний текст як передумову інтертекстуальних відносин і складник фонових знань окремої лінгвокультурної спільноти.

Термін *прецедентний текст* увів у науковий обіг Ю. М. Караулов, позначаючи ним текст, “(1) значущий для тієї чи тієї особистості в пізнавальному та емоційному плані; (2) що має надособистісний характер, тобто добре відомий і широкому оточенню цієї особистості, у тому числі її попередниками і сучасникам; (3) звернення до них відбувається неодноразово в дискурсі цієї мовної особистості” [5: 216].

До прецедентних текстів належать не лише цитати з художніх творів, які відповідають вимогам (1)–(3), але й міфи, уснопоетичні твори, легенди, казки, анекдоти тощо. Прецедентним текстом може бути й власна назва. Суттєвою ознакою всіх прецедентних текстів є те, що вони “виступають як цілісна одиниця означення” [5: 217], тобто як цілісний знак, який апелює до тексту-джерела й представляє його згідно з принципом “частина замість цілого”.

Прецедентні тексти задовільняють такі вимоги: усвідомлення адресантом факту посилання на певний прецедентний текст; знайомство адресата з вихідним текстом та його здатність розпізнати посилання на цей текст; наявність у адресанта прагматичної пресупозиції знання адресатом певного тексту [2: 240].

Прецедентні тексти виконують такі функції: 1) номінативну – “знак, який уводить прецедентний текст, вказує на певну характерну якість, типову ознаку, ототожнюється з найпомітнішою та загальновідомою рисою особи (персонажа, письменника) чи твору в цілому” [5: 222]; 2) експресивну – визначає “емоційне навантаження й нерідко констатує

наявніть гіперболізму чи іронії”; 3) етичну – виступає в ролі “підсилювальних засобів у розкритті художнього образу”; 4) аргументативну “дозволяє обґрунтувати мовцю думку, що висловлюється” [5: 223–230].

Прецедентні тексти є невід’ємним елементом української постмодерної прози, адже інтертекстуальність та прецедентність – “поняття власне постмодерністської текстології, що артикулюють феномен діалогу / полілогу культур, безперервного процесу взаємодії текстів як складників широкого культурного контексту: кожен текст є інтертекстом; це лінгвістичне втілення асоціативності мовомислення автора” [3: 10]. Інтертекстуальність у досліджуваних прозі реалізують такі мовні засоби [3: 10]:

1) пряме цитування, епіграфи, які налаштовують читача на певний лад сприйняття, актуалізують семантику, експресивність оповіді й визначають її стиль: *Вона зробила бровами “море хвилюється, раз” і пішла до барної стійки* (4: 121); *Хрещатицький годинник пробамкав “Як тебе не любити, Києве мій” на честь восьмої години вечора* (6: 56);

2) цитатні назви художніх творів: *Мозком блукала назва оповідання Редьярда Кіплінга “Чому в кита така горлянка?”* (4: 83);

3) алюзії, введення в оповідь трансформованих цитат-натяків: *П’єса називалася “Дама з собачкою та іншою живністю”* (4: 101). *Тут у нас починається флора. Черемшина – калина – садок вишневий коло хати ...* (1: 35);

4) авторефлексія, яку ми кваліфікуємо як відсилання не тільки до художніх текстів одного автора, а й письменників того самого літературно-мистецького напрямку;

5) полістилізм та змішування жанрів: використання кінематографічних назв, художніх образів, мистецьких явищ, введення текстів пісень, легенд, поетичних і драматичних фрагментів: *Він дивився на мене так, як на Ахілла, який зробив зі своєї п’яти щит та меч або наступив нею на горло ворога* (4: 9); *Тернопіль – це як Твін Пікс, – додав Тимофій* (4: 81); *Чулися оплески, регіт й окремі вигуки, за тим пісня продовжувалася: Не будемо пити ту гірку воду, // Нехай поцілує молодий молоду! // Гірко! Гірко!* (1: 11).

Отже, прецедентний текст – це показник належності до певної культури чи, навпаки, відмежування від неї. Постмодерністський текст постає як багатомірний простір, синтезований із прецедентних текстів, що відсилають до певної культури.

1. Андрухович С. Старі люди. – Івано-Франківськ, 2008; 2. Галиева Э. Ю. Прецедентные тексты в публицистике / Э. Ю. Галиева, Р. Р. Зиннатова // Современная филология: Материалы междунар. заочной науч. конф. (г. Уфа, апрель 2011) / Под общ. ред. Г. Д. Ахметовой. – Уфа, 2011. – С. 239–241; 3. Дегтярьова І. О. Стилiстичний потенцiал

української постмодерністської прози: Автореф. дис. ... канд. філолог. наук: 10.02.01. – К., 2009; 4. *Денисенко Л.* Сарабанда банди Сари: роман. – К., 2008; 5. *Караулов Ю. Н.* Русский язык и языковая личность // Юрий Николаевич Караулов. – Изд. 7-е. – М., 2010; 6. *Поваляєва С. В.* Ексгумація Міста: Новели. – Харків, 2007.

PRECEDENT TEXTS IN THE UKRAINIAN POSTMODERN PROSE

Lesia Merkotan

The article deals with the precedent texts. The notion of the precedent text is given, the demands to the precedent text and its functions are determined. The linguistic means of intertextuality expression in the Ukrainian postmodern prose are analyzed, the examples are given.

Key words: precedent text, intertextuality, function, postmodernism, prose.

ПЛЕОНАЗМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКІЙ ПРОЗІ

О. В. Книш

(Кам'янець-Подільський)

Розглянуто плеоназм як вияв закону мовної надмірності, що є джерелом виразності, образності мови, розвитку експресивності та емотивності мовних засобів в українській постмодерністській прозі. В основу плеоназму закладена надмірність словесного вираження змісту, що реалізується в семантичному та структурному дублюванні елементів висловлювання.

Ключові слова: плеоназм, надмірність, постмодерністська проза.

Мова сучасних постмодерністських творів дедалі частіше стає об'єктом дослідження лінгвістів, адже є одним із провідних чинників розвитку сучасної української літературної мови. Для української постмодерністської прози характерною є тенденція до надуживання мовних засобів, що реалізується у повторах на рівні макроструктури (фабульні збіги) та мікроструктури тексту (семантичні повтори, гра слів, нагромадження синонімічних виразів).

У науковій літературі поняття надмірності отримало різні термінологічні найменування: *надмірність / надлишковість, гіперхарактеризація, гіперексплицитність, надспецифікація, семантичне дублювання, плеоназм*. Складність розуміння плеоназму як мовного явища породжує неоднозначне його потрактування. Суть його полягає у присутності двох і більше знаків для передавання одного граматичного чи семантичного змісту в системі мови чи реалізованому мовленні.

Зарубіжні вчені вдавалися до розгляду плеоназму в синтаксисі (А. Геллер, Г. Раскоу, Дж. Хейман), стилістиці (Р. Г. Паркер, К. Леманн, Д. Дімов, М. Янакієв), риторичі (Ж. Дюбуа) та прагматичі (А. Круз). Плеоназм як важливу стилістичну фігуру виокремлювали у своїх працях російські мовознавці ще з XIX ст. (С. П. Шеви́рьов, Ф. І. Буслаєв, І. І. Давидов). Окремі питання вивчення плеоназму досліджували також сучасні російські лінгвісти (А. П. Сковородніков, О. Б. Сиротініна, Ю. М. Скребньов, М. Я. Блох, С. Д. Кацнельсон, Н. С. Жукова, І. Р. Гальперін, В. А. Виноградов, І. В. Арнольд, К. А. Войлова, Н. Г. Гольцова, І. Н. Смірнов, М. В. Нікітіна, О. О. Зайц). В українському мовознавстві досі не існує єдиної теорії плеоназму. До окремих питань вияву цього явища у синтаксисі, зокрема, зверталися В. В. Коломійцева, Н. В. Шульжук, Л. П. Павленко. Поширеним стало трактування плеоназму як стилістичної фігури (В. С. Ващенко, О. В. Селіванова, В. Ф. Святовець, Т. Ю. Попп).

Плеоназм (від грецьк. *πλεονασμός* – надмірність, перебільшення) – це явище мовної системи й мовлення, репрезентоване надмірною кількістю граматичного й лексичного забезпечення змісту повідомлення (4: 466); фігура мови, побудована на повторі слів або афіксів з тотожним чи подібним значенням – повторенні, що з суто логічного погляду може видатися зайвим, але насправді не позбавленим певних семантичних і стилістичних функцій (5: 491).

Головним для визначення плеоназму є поняття надмірності. Повідомлення є надмірним, якщо містить елементи, які не додають нічого нового до його змісту. Повтор за своєю суттю є надмірним. Занадто вузьке розуміння “надмірного” передбачає зайвість, а звідси й непотрібність. Проте надмірність функціонує на всіх рівнях комунікації та граматики. В теорії інформації вона слугує адекватному розумінню повідомлення навіть за складних умов комунікації. На рівні комунікації є засобом впливу на співрозмовника.

У широкому трактуванні плеоназм постає не лише як мовленнєвий надлишок, але і як стилістичний засіб, який дозволяє уточнити, конкретизувати, пояснити поняття. У зв’язку з тим, що в процесі комунікації мовленнєва свідомість автоматично вицленовує структури, які містять у своєму складі плеоназм, вони часто вживаються в мовленні персонажів і відносяться до непередбачуваної надмірності, що створюється елементами семантичного дублювання.

Плеоназм реалізується і в межах речення, і в ширшому контексті; може проявлятися в ізосемії (смісловій близькості) цілих речень, які дублюють певний спільний зміст.

Плеонастичні відносини між двома елементами виникають, коли один із них видається надмірним, не додає жодної семантичної інформації, вже наданої попереднім елементом. Плеоназм трактують широко – як багатослів’я, усяке стилістично зумовлене

перебільшення, підкреслення змісту поняття або вужче, відмежовуючи від плеоназму повторення та редуплікацію. На думку В. В. Коломійцевої, широкий погляд продуктивніший і конкретніший з огляду на обсяг поняття застосовуваного терміна, його зв'язок із грецьким етимомом та загальнотеоретичні підходи до розуміння логіки відношень між теоретичним і загальним. Отже, плеоназм, крім властивого вживання однозначних слів (синонімів) і словосполучень та подвоєння близькозначних лексичних одиниць, охоплює також явища редуплікації, діафори, анафори та епіфори [3: 33].

І. Р. Гальперін наголошує, що цінність інформації у висловлюванні, яке містить стилістичний прийом, залежить від того, скільки зусиль необхідно вжити для тлумачення цього висловлювання. У художньому тексті здебільшого багатому на стилістичні прийоми, цінність інформації не втрачається, попри її багаторазове повторення, адже кожне нове повторення пов'язане з новим тлумаченням висловлювання [2: 19].

Надмірність сприяє підвищенню інформативності повідомлення на рівні додаткової інформації, що включає емоційний стан мовця, його суб'єктивно-оцінне ставлення до дійсності та предмета розмови. Плеонастичні мовні конструкції у постмодерністських художніх текстах привертають увагу реципієнта до надмірної інформації, надзв'язності тексту.

Перспективним напрямом наших подальших студій є глибше дослідження плеоназму в сучасній постмодерністській прозі та систематизація цього явища.

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М., 1955;
2. Гальперин И. Р. Избранные труды. – М., 2005;
3. Коломійцева В. Явище плеоназму в українському синтаксисі // Українська мова. – 2009. – № 1. – С. 33–40;
4. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава, 2006.
5. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К., 2004;
6. Lehmann C. Pleonasm and hypercharacterisation // Yearbook of Morphology. – NY, 2005. – P. 119-154.

PLEONASMS IN UKRAINIAN POSTMODERN PROSE

Olena Knysh

Pleonasm is reviewed as realization of linguistic redundancy law, a source of language emphasis, imagery, intensification of expressive and emotive linguistic means in Ukrainian postmodern prose. Pleonasm is based on the redundancy of verbal representation of content that is realized in the semantic and structural elements of the expression.

Key words: *pleonasm, redundancy, postmodern prose.*

СПІВВІДНОШЕННЯ ЕКСПРЕСИВНОСТІ, ЕМОТИВНОСТІ, ОЦІННОСТІ, ІНТЕНСИВНОСТІ ТА ОБРАЗНОСТІ В МОВІ

Н. О. Дорогович

(Івано-Франківськ)

Висвітлено лінгвістичні погляди на проблему кореляції експресивності, емотивності, оцінності та образності в межах висловлення й тексту. Розглянуто емотивність, оцінність, інтенсивність та образність з погляду семантичної структури експресивної лексичної одиниці.

Ключові слова: експресивність, емотивність, оцінність, інтенсивність, образність, конотація.

Актуальність проблеми співвідношення експресивності, емотивності, оцінності, інтенсивності й образності в мові зумовлена відсутністю в лінгвістиці єдиного погляду на критерії відповідних понять, що ускладнює практичний аспект лінгвостилістичного аналізу тексту.

Емотивність, оцінність (оцінка), інтенсивність, образність уживаються у вузькому та широкому значенні. У вузькому розумінні дослідники (І. В. Арнольд, Н. І. Бойко, Н. О. Лук'янова, В. М. Телія та ін.) розглядають відповідні компоненти в межах семантичної структури слова. Емотивність та оцінність найчастіше зараховують до складу конотації, яка може супроводжувати денотативно-сигніфікативне (предметно-логічне) значення слова [7; 9; 1; 2]. Н. О. Лук'янова виокремлює такі компоненти конотації, як 'емоційна оцінка', 'образність', 'інтенсивність' [7: 77]. Н. І. Бойко пропонує розглядати семантику експресивної лексичної одиниці (ЕЛО) як сукупність трьох макрокомпонентів – денотативного, конотативного й образного (емпіричного). Своєю чергою конотативний макрокомпонент дослідниця трактує як сукупність емотивного й оцінного компонентів, що становлять основу експресивності, та інтенсивно-параметричного, що належить до факультативних складників експресивної семантики [2: 490].

Оцінка є складною і багатогранною категорією мислення, а відповідно складним є механізм її породження та репрезентації в мові. Це явище пов'язане з такими поняттями, як індивідуальний та колективний світогляд, норма, стереотип, ціннісна орієнтація, картина світу тощо. У мовознавстві оцінка постає передусім як семантична категорія, що "об'єднує всі засоби, які має сучасна мова у своєму розпорядженні для категоризації й позначування розмаїття оцінних значень, що мотивовані зв'язками між мовцем і дійсністю" [6: 305]. Оцінний компонент може формувати денотативне значення слова (оцінне значення нейтральних слів на зразок *хороший, погано, злодій*) або входити до

структури конотативного макрокомпонента ЕЛО. Позитивну чи негативну оцінку може визначати висловлення в цілому, тобто відображати ціннісну орієнтацію мовця щодо інтеріоризованої події. У такому разі оцінку розглядають як різновид модальності висловлення [3: 11]. Висловлення може передавати оцінне судження в нейтральній чи експресивно маркованій формі. Експресивне вираження оцінки забезпечене комплексом мовних засобів та прийомів.

Проблема розмежування експресивного й емотивного – одна з ключових у лінгвостилістиці. Зауважимо, що термін *емотивність* уживаємо з конкретним лінгвістичним наповненням (мовний рівень), оскільки емоційність належить до категорій психології (екстралінгвальний рівень), що по-різному репрезентовано в мові. Широковідому тезу російської дослідниці Є. М. Галкіної-Федорук, згідно з якою “вираження емоції в мові завжди експресивне, але експресія в мові не завжди емоційна” [4: 121], вважаємо не цілком обґрунтованою. Адже емоція в мові може називатися (*любов*), описуватися (*Я люблю тебе*) чи виражатися за допомогою експресивних засобів (*Ах, як я тебе обожнюю!*). Власне слова, які номінують позитивні чи негативні емоції та почуття, до експресивної лексики не зараховуємо, що цілком узгоджено з розрізненням трьох семантичних статусів емотивності лексичної одиниці, а саме: обов’язкова / денотативна (емотивне значення слова), факультативна (конотація слова), потенційна (емотивний потенціал слова) [10: 39]. Експресивність (експресивний ефект) передбачає емоційне чи емоційно-логічне увиразнення думки, вплив на емоційно-почуттєву сферу реципієнта (адресата). Тож погоджуємося з думкою (див. [8: 67]), що не варто (зрештою, неможливо) проводити буквальну межу між експресивним та емоційним, адже ці явища значною мірою взаємозумовлені.

Образність у мовознавстві вивчається у двох аспектах – лексико-семантичному (семантична природа образних лексем, внутрішня форма слова) і функціонально-стилістичному (тропеїчність). Образний макрокомпонент семантики ЕЛО може бути представлений семами, що лягли в основу номінації при формуванні нового лексико-семантичного варіанта цього слова. У цьому випадку йдеться про образність як про внутрішню форму ЕЛО, тобто концептуальну ознаку, закріплену в слові [5: 34]. Додамо, що сама по собі прозора внутрішня форма слова не є гарантією експресивності. Відповідно до другого підходу, образність вивчається як визначальна ознака тропів. Причому, троп розглядаємо не просто як індивідуально-авторське слововживання. Троп – результат взаємодії двох смислів, він може співвідноситися з цілим висловленням і навіть текстом (наприклад, текст-метафора). Не кожна образна лінгвоодинаця сприймається як експресивна, це стосується передусім “стертих” метафор і метафор, які виконують

номінативну, а не експресивну функцію (до таких належать наукові терміни, утворені за допомогою семантичної деривації).

Отже, у семантичній структурі ЕЛО емотивність, оцінність, інтенсивність, образність – обов'язкові (емотивність, оцінність) чи факультативні (інтенсивність, образність) складники, тобто вони є субкатегоріями семантичної категорії експресивності. Не належать до експресивів слова, у яких емотивність, оцінність, інтенсивність формують денотативне значення. Емоційне та експресивне в тексті (висловленні) перебувають у нерозривному взаємозв'язку, натомість образне, оцінне, інтенсивне не завжди є експресивним.

1. Арнольд И. В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность: Сб. статей / Науч. ред. П. Е. Бухарин. – СПб., 1999; 2. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: Монографія. – Ніжин, 2005; 3. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. – Изд. 2-е, доп. – М., 2002; 4. Галкина-Федорук Е. М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке // Сб. статей по языкознанию. – М., 1958. – С. 103–124; 5. Голянич М. Внутрішня форма слова і дискурс: Монографія. – Івано-Франківськ, 2008; 6. Космеда Т. А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. – Львів, 2000; 7. Лукьянова Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления: проблемы семантики / Под ред. А. И. Федорова. – Новосибирск, 1986; 8. Мойсієнко А. К. Мова як світ світів. Поетика текстових структур. – Умань, 2008; 9. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М., 1986; 10. Шаховский В. И. Эмоции как объект исследования в лингвистике // Вопросы психолингвистики. – 2009. – № 9. – С. 29–42. – Режим доступа: <http://iling-ran.ru/library/voprosy/9.pdf>.

CORRELATION OF EXPRESSIVENESS, EMOTIVITY, EVALUATION, INTENSITY AND IMAGERY IN LANGUAGE

Natalya Dorogovych

Linguistic ideas concerning the problem of correlation of expressiveness, emotivity, evaluation and imagery within utterance and the text are determined in the article. Emotivity, evaluation, intensity and imagery are analyzed as semantic components of an expressive lexical unit.

Key words: *expressiveness, emotivity, evaluation, intensity, imagery, connotation.*

ФЕНОМЕН МОВЧАННЯ У СВІТЛІ РІЗНИХ НАУКОВИХ ПАРАДИГМ

Н. Д. Коловоротна

(Харків)

Осмилення невербальної комунікації спонукає до дослідження феномену мовчання. У розвідці з'ясовано комунікативну значущість мовчання як одиниці комунікативного акту. Фокусовано увагу на тому, що мовчання – знак людської комунікації.

Ключові слова: феномен, мовчання, комунікація, вербальна мова, невербальні засоби комунікації.

Незважаючи на значну увагу дослідників до невербальної комунікації, явище мовчання залишається малодослідженим. На комунікативному мовчанні здебільшого фокусують увагу філософи, психологи, літературознавці, лінгвісти.

Мовчання – суперечливий, багатоплановий, важливий психолого-комунікативний феномен, який ніколи не можна вважати зрозумілим до кінця, оскільки щоразу в кожній новій ситуації воно набуває якісно нових ознак.

Лінгвісти почали досліджувати мовчання зовсім недавно – з сер. ХХ ст. (С. Баден, К. Чоузі, Г. Штайнер, К. Бассо). Найактивніше досліджують проблему мовчання з погляду функціональної прагматики Н. Д. Арутюнова [1; 2], С. В. Крестинский [3] та інші проблему мовчання розглядають на рівні мовної комунікації та комунікативної поведінки.

Багато дослідників зауважують, що мовчання – така ж невід'ємна характеристика людини, як і мова. Це не антитеза мови, а знак людської комунікації. Крім того, мовчання в деяких випадках розглядають і як нереалізовану можливість говорити – як потенцію, як внутрішню мову.

Сутність мовчання не може бути кількісно описана й емпірично доведена. На жаль, ступінь точності під час аналізу мовчання в системі звичних наукових категорій практично дорівнює нулю. Вводити поняття мовчання в межі наукових дефініцій не варто, оскільки його екзистенційний сенс надає термінології умовності.

Мовчання треба вивчати в системі мови й дискурсу, в комплексі психологічних, соціальних, культурних характеристик.

Таким чином, мовчання – це не показник відсутності мовлення, а своєрідна форма несловесного проголошення промови. Розмова не переривається, коли людина замовкає, вона продовжується на якісно іншому рівні.

1. Арутюнова Н. Д. Молчание: контексты употребления // Логический анализ языка: Язык речевых действий. – М., 1994. – С. 106–117; 2. Арутюнова Н. Д. Молчание и

чувство // Логический анализ языка: Язык речевых действий. – М., 1994. – С. 141–145;
3. Крестинский С. В. Коммуникативно-прагматическая структура акта молчания // Коммуникативно-функциональный аспект языковых единиц. – Тверь, 1993. – С. 59–66;

PHENOMENON OF SILENCE IN THE LIGHT OF DIFFERENT SCIENTIFIC PARADIGMS

Natalya Kolovorotna

The investigation is dedicated to non-verbal communication and silence phenomenon. The communicative value of silence is determined.

Key words: *a phenomenon of silence, communication, verbal language, nonverbal communication.*

ДЕЯКІ СИНТАКСИЧНІ ПРИЙОМИ ЕКСПРЕСИВНОСТІ У НАУКОВОМУ ЛІНГВІСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

К. А. Жук

(Одеса)

Розглянуто деякі стилістичні прийоми афективного синтаксису в наукових статтях із лінгвістичної проблематики. Досліджено різні види експансії синтаксичних груп, зокрема вставні конструкції, перелік синтетично однотипних, семантично подібних чи контрастних зворотів.

Ключові слова: *наукова стаття, експресивність, синтаксичні групи.*

Загальновідомим є той факт, що будь-яка комунікація здійснюється з певною метою і так чи інакше впливає на співрозмовника або читача. Експресивність тексту з'являється тоді, коли автор експліцитно чи імпліцитно передає своє ставлення до предмета чи явища повідомлення та їх оцінку. О. В. Александрова стверджує, що взагалі не існує висловлювання без експресії: звичайне, нейтральне чи навіть “монотонне” мовлення – експресивне завдяки саме цій “нейтральності” та “монотонності” [1: 16].

Довгий час уважалося, що наукова комунікація здійснюється лише з пізнавальною та інформаційною метою, а емотивність їй не властива. Проте сучасна наука, що розвивається в час панування ідей про авторську неповторність, поступово звільняється від кайданів радянської схоластики. Як зазначає Н. В. Зелінська, уже в лінгвістичних дослідженнях 70-х рр. ставлення до літературної форми наукових творів принципово змінюється – помітна тенденція до “гуманізації” викладу, все більша орієнтація на інтереси, потреби і можливості читача, максимальне пристосування спеціального тексту до участі в процесі комунікації [2: 14]. Тому сьогодні наукове висловлювання

сприймається не як суха констатація фактів, а як твір, який відображає не тільки авторську індивідуальність, а й соціальний контекст, у якому працює науковець.

Отже, авторська присутність у науковому дискурсі є актуальним і ще не достатньо вивченим питанням, що гармонійно вписується в парадигму досліджень сучасної лінгвістики. Саме тому наше дослідження, присвячене вивченню наукового лінгвістичного дискурсу, базується на вивченні широкого соціокультурного контексту: сучасної наукової періодици з лінгвістичної проблематики. Ми аналізуємо україно-, франко- та англomовні статті, що були опубліковані в наукових журналах або збірках статей у період з 2000-го р. до цього часу.

Авторська присутність у тексті тісно пов'язана з поняттям суб'єктивної авторської модальності. Одним з найважливіших способів вираження авторської модальності є синтаксична будова повідомлення, що є предметом нашого дослідження.

Структура наукової статті відповідає першорядним цілям комунікації, тому всі статті – обґрунтовані, логічні та послідовно викладені. Разом з тим, з метою підкреслення суттєвих моментів у логічно аргументованих міркуваннях, відокремлення однієї частини від іншої, надання висловленню переконливості автор вносить у повідомлення елементи емоційної образності.

У досліджених текстах широко вживаними є такі стилістичні фігури, як повтор та наростання, що передають стан емоційного напруження автора та привертають увагу співрозмовника (читача) до найважливішого в цьому висловленні. Так, це може бути перелік синтетично однотипних, семантично подібних чи контрастних зворотів. В останньому випадку застосовано стилістичний прийом антитези чи парадоксу.

Наведемо кілька прикладів із проаналізованих статей:

La sousénonciation pourrait se limiter à des stratégies d'investissement minimum et à une volonté, plus ou moins consciente, de ne pas s'impliquer, voire de se désengager (Vion: 105); *Те, що для однієї особи очевидне, незаперечне або аксіоматичне, для іншої особи може бути сумнівним, гіпотетичним, фантастичним* (Монастирецька: 26) – наростання. *У світі мовознавчих студій останнього часу стає зрозумілим, що традиційний аналіз часток як службових слів не цілком придатний для дискурс-аналізу різних типів модальності* (Михайленко: 32); *Qu'en est-il de cette conviction et, si elle est vérifiée, comment le style indirect libre, le plus souvent à la troisième personne, pourrait-il être le mode privilégié de l'expression de la subjectivité d'autrui, cette subjectivité qui ne peut s'exprimer qu'à la 1re personne ?* (Reboul: 11) – парадокс. *The negative citers may themselves be wrong and citees right* (White: 101); *Ми можемо обробляти нові дані не інакше як звернувшись до пам'яті про раніше накопичений досвід* (Доля: 48) – антитеза.

Цікавим є використання стилістичної фігури полісиндетону, який полягає у повторенні однакових сполучників у простому чи складному реченні, що створює ефекти урочистого уповільнення мовлення і служить засобом експресивності [3: 564]. Напр.: ...*В з певних причин позиціонує А чи себе, або обох одразу інакше, ніж це робить А, наприклад, проектуючи А як А₂. підлеглого або як А₃. молоду людину, яка не бажає (можливо, лінується) закрити вікно сама, і сприймаючи його прохання як наказ, або себе як фізичне тіло, яке відчуває дискомфорт і т. п.* (Бурбело: 5); *For this study directive force was seen as typically realized in the surface structure of an utterance in three main ways: by the presence of an imperative; by a modal of obligation addressed to the reader; by a predicative adjective expressing the writer's judgement of necessity / importance controlling a complement to-clause* (Hyland: 216).

Найбільш характерним синтаксичним прийомом експресивності у досліджених текстах є вставні конструкції. Дотримуючись класифікації, що запропонувала О. В. Александрова, ми розділили виокремлені вставні конструкції за трьома семантичними категоріями: посилення (як видно, в такому разі, in so doing, then, ce faisant, dès lors), екземпліфікації (наприклад, порівняймо x та y, for instance, suppose we take, imaginons que, comme) та деліберативності (очевидно, не можна не погодитися з, no doubt, at any rate, il nous paraît important de, il est en effet possible de). Саме остання категорія найтісніше пов'язана з категорією авторської модальності, адже до неї відносять слова та конструкції, що виражають сумніви, розмірковування, оцінку автора щодо висловлювання.

Отже, серед поширених стилістичних синтаксичних прийомів в україно-, франко- та англомовних наукових лінгвістичних статтях можна виділити кілька видів експансії синтаксичної групи: вставні конструкції, перерахування, повтори, наростання тощо.

Перспективним видається аналіз блогів мовознавців, що дасть змогу повніше дослідити явище авторської присутності в сучасному науковому лінгвістичному дискурсі.

1. Александрова О. В. Проблемы экспрессивного синтаксиса. На материале английского языка: Учеб. пособ. – М., 1984;
2. Бурбело В. Б. Дискурс і смисл // Вісник Київського національного ун-ту ім. Т. Шевченка: Іноземна філологія. – К., 2009. – № 42. – С. 4–7;
3. Доля І. В. Когнітивно-прагматична спрямованість оцінних висловлень в англомовному дискурсі // Записки з романо-германської філології. – Одеса, 2009. – № 23. – С. 44–52;
4. Зелінська Н. В. Який він, науковий стиль? // Культура слова. – 1990. – Вип. 38. – С. 13–17;
5. Михайленко В. В. Модусний маркер у структурі дискурсу // Вісник Житомирського державного університету: Зб. наук. пр. / П. Ю. Саух. – Житомир, 2009. – № 45. – С. 30–33;
6. Монастирецька Г. Синергетичний підхід до аналізу модальності в українській мові //

Лінгвістичні студії: Зб. наук. пр. – Донецьк, 2008. – Вип. 16. – С. 24–28; 7. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава, 2010; 8. Hyland K. Directives: argument and engagement in academic writing // Applied Linguistics – London, 2002. – № 23/2. – P. 215–239; 9. Reboul A. Communication, fiction et expression de la subjectivité // Langue française – P., 2000. – №128. – P. 9–29; 10. Vion R. Modalités, modalisations et discours représentés // Langages: Effacement énonciatif et discours. – P., 2004. – № 156. – P. 96–110; 11. White D. H. Citation analysis and discourse. Analysis Revisited // Applied Linguistics – London, 2004. – № 25/1. – P. 89–116.

SYNTACTICAL WAYS OF EXPRESSIVENESS IN ACADEMIC LINGUISTIC DISCOURSE (on the material of French, English and Ukrainian)

Kateryna Zhuk

The article focuses on some stylistic ways of affective syntax in academic linguistic articles. Means of different types of syntactical groups' expansion, particular transitional expressions, enumeration of synthetically homogeneous, semantically similar or contrast word combinations.

Key words: academic article, expressivity, syntactical groups.

РЕАЛІЗАЦІЯ КУЛЬТУРНОГО ФЕНОМЕНУ “СВІЙ – ІНШИЙ – ЧУЖИЙ” ДЛЯ ЕКСПЛІКАЦІЇ ОЦІННОГО ЗНАЧЕННЯ В КІНОКРИТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Ю. О. Гарюнова

(Харків)

Прокоментовано вербалізацію оцінного значення у текстах кінокритичного дискурсу через використання культурних феноменів “свій”, “інший”, “чужий”, які формують аксіологічну шкалу. Предметом дослідження є прямі й непрямі оцінні акти.

Ключові слова: оцінка, критик, культурний феномен, оцінне значення, кінокритичний дискурс.

Категорії “свій” і “чужий” – це члени традиційної універсальної бінарної опозиції, що є однією з основоположних для формування культурного каркаса нації [3; 8]. Проте вона не може повною мірою описати розмаїття варіантів взаємодії суб’єктів, що мають різні ціннісні орієнтири [2]. Тому є потреба говорити про формування образу “іншого” й функціонування тричленної моделі співіснування різних форм колективної свідомості: “свій – інший – чужий”. Ця схема найчастіше реалізується у ситуації культурного протистояння, конфлікту. Внаслідок зіткнення концептуальних систем формуються

аксіологічні настанови опонентів. Варіанти використання тричленної моделі у різних її конфігураціях демонструють реалізацію авторських стратегій впливу у критичному тексті.

Лінгвокультурний феномен “свій – чужий” вивчали з погляду концептуального аналізу, асоціативного моделювання, дискурсивного проектування тощо такі науковці, як К. Леві-Стросс, Ю. М. Лотман, О. Б. Пеньковський, О. І. Селіванова, Ю. С. Степанов, О. М. Трубачов, В. В. Красних, Е. Лассан, М. М. Петроченко, Т. В. Кузнєцова, О. П. Дубчак та інші. Маємо на меті дослідити використання категорій “свій”, “інший” та “чужий” у кінокритичному дискурсі для експлікації оцінного значення, формування комунікативного портрета реципієнта [4] та вираження авторської культурної компетенції.

Модель “свій – інший – чужий” автори кінокритичних статей використовують як додаткову шкалу оцінок; вона демонструє культурний феномен незгоди [7] і полярність думок учасників комунікації: *Всі розжовані автором істини їсти просто неможливо. Якщо ви неперебірливі – дивіться* (Новинар / 2007 (№ 10)). У цьому випадку шкала оцінок містить лише два протилежних варіанти. Критик є представником реципієнтів тобто групи “своїх”, для яких кінопродукт – неприйнятний. Уявний співрозмовник, означений у діалозі як “ви”, належить до групи “чужих”. Обрана для висловлення оцінного значення текстова модель демонструє категоричність автора. Це демагогічний прийом маніпуляції колективною свідомістю.

Для встановлення контакту з опонентом кінокритик може використовувати мовні штампи. Це одна з авторських стратегій впливу: *Молодь, мовляв, треба виховувати. І чому б не на зразках кіномистецтва? Але не в цьому випадку... Американська педагогіка. Коли ти підпрацьовуєш як бекі-сітер, будь готовим до того, що за всіма твоїми діями стежитиме плюшевий ведмедик із прихованою камерою* (TELECITY / 2007 (№ 2)). У першому реченні запропонованого тексту автор застосовує мовний штамп. Так він зближується з опонентом. Образ “чужого” представлений прихильниками американської педагогіки, яку засуджує автор. Для аргументування висловленої думки критик вдається до маскуванню асерції під пресупозицію [1: 270]: в останньому реченні запропоновані факти подаються як загальновідомі. Це один із прийомів надавання висловленню псевдооб’єктивності [6: 159], засіб впливу на аудиторію.

Коли авторська оцінка не однозначна, може використовуватися модель “свій – інший – чужий”: *Дуалізм. Треба дуже любити творчість Кіри Муратової, щоб позитивно сприйняти цю стрічку. Однозначних оцінок не буде...* (Новинар / 2007 (№ 5)). Шанувальники та противники творчості режисерки уособлюють два межових варіанти аксіологічної шкали – “свій” і “чужий”. Сам критик є представником групи “іншого”. Така

модель демонструє асиметрію вимог до комунікантів, що може бути властивою ситуації культурного протистояння, а також реалізацію принципу орієнтації на “іншого” [5: 120].

Конфлікт між опонентами може загострюватися через використання прийому переходу на особистості: *Подивився фільм німецького режисера Тіля Швайгера. Це продовження дуже успішної історії, знятої два роки тому. Називалася вона “Засць без вух 2”. Нам це нагадало фільми Оксани Байрак, помножені на туалетний гумор. Туалетний американський гумор нам набагато ближчий за туалетний німецький. Шкода було Швайгера, який приперся зі знімальною групою в 10 чоловік. Глядачів булодесь удвічі більше* (Країна / 2010 (№ 6)). Для посилення негативної оцінки стрічки критик реалізовує стратегію відчуження від опонента, яким є режисер Тіль Швайгер. Щоб розширити коло солідарних із автором статті реципієнтів, він використовує прецедентне ім’я Оксани Байрак, яка уособлює групу “своїх”. Прихильники американського гумору є в цій аксіологічній моделі “іншими”, а шанувальники німецького – “чужими”. Для посилення ефекту критик використовує квантор загальності – займенник *нам*, що є одним із прийомів зближення з читачем. Конфлікт глобалізується через використання іронії.

Отже, для трансляції аксіологічного значення можуть використовуватися прямі оцінні акти. Засобами вербалізації у таких випадках стають лексичні одиниці із семою “негативна оцінка”, мовні кліше, а інтенсифікаторами – квантори загальності, риторичні питання тощо. Непрямі оцінні акти характеризуються зверненням до прецедентних імен, алюзій, засобів іронізування. Способом зближення з опонентом може стати прийом діалогізації.

Модель “свій – інший – чужий” активно використовують автори кінокритичних текстів як лінгвокультурний феномен для експлікації аксіологічного значення. Звернення до кожного із фрагментів схеми має регулятивно-оцінну функцію.

1. Гуслистая Л. А. Параметры негативной этической оценки в критическом дискурсе публицистики // Вісник Харківського ун-ту. – 2001. – Вип. 520. – С. 267–273;
2. Дубоссарская М. Л. Свой – Чужой – Другой: к постановке проблемы // Вестник Ставропольского гос. ун-та. – 2008. – Вип. 54. – С. 167–174;
3. Дубчак О. П. Концептуальна опозиція “СВІЙ” – “ЧУЖИЙ” в українській мовній картині світу: Автореф. дис. ... канд. філ. наук. – К., 2009;
4. Каменская О. Л. Текст и коммуникация. – М., 1990;
5. Лассан Э. Дискурс власти и инакомыслия в СССР: когнитивно-риторический анализ. – Вильнюс, 1995;
6. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М., 1975;
7. Пеньковский А. Б. О семантической категории “чуждости” в русском языке // Проблемы структурной лингвистики. – М., 1989. – С. 54–82;
8. Петроченко М. Н. Семантический

компонент «свой / чужой» в фольклорном и диалектном бытовом текстах: Автореф. дис. ... канд. фил. наук. – Томск, 2005. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com>.

REALIZATION OF THE CULTURAL PHENOMENON “ONE’S OWN – ANOTHER’S – ALIEN” FOR AN EXPLICATION OF ESTIMATION MEANING
IN CINEMA-CRITICAL DISCOURSE

Julia Hariunova

The author scrutinized the verbalization of estimation meaning in cinema-critical discourse in usage of cultural phenomena “One’s own”, “Another’s”, “Alien” forming an estimation scale. Objects of a researching are direct and indirect estimation acts.

Key words: estimation, critic, cultural phenomenon, estimation meaning, cinema-critical discourse.

ІДІОЛЕКТНІ ПОРІВНЯННЯ В СУЧАСНІЙ ЖІНОЧІЙ ПРОЗІ
(НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ Л. ДЕНИСЕНКО)

Ю. В. Вороніна
(Луганськ)

Досліджено індивідуально-авторські порівняльні структури Л. Денисенко, що є характерною ознакою ідіостилю письменниці. Класифіковано та описано гендерну специфіку формування ідіолектних порівняльних конструкцій.

Ключові слова: гендерний стереотип, гендерні ролі, ідіолектне порівняння.

Сьогодні поняття гендеру й усе, що з ним пов’язано, є предметом наукових зацікавлень та енергійних дискусій. Воно є рушієм формування художнього тексту, невід’ємною часткою індивідуального стилю письменників.

Мета нашої розвідки – дослідити ідіолектні порівняння Л. Денисенко, які є характерною ознакою ідіостилю авторки.

Сформульована мета передбачає розв’язання таких завдань: виокремити ідіолектні порівняльні конструкції, класифікувати їх за опорною лексемою об’єкта порівняння, за ознаками фемінності й маскулінності та охарактеризувати їх.

Об’єкт дослідження – ідіолектні порівняння в романах Л. Денисенко “Сарабанда банди Сари”, “Танці в масках”, “Кавовий присмак кориці”, “24:33:42”.

Наукових праць із гендерної лінгвістики в Україні небагато, вони не охоплюють усі аспекти вивчення мови. Питання ж функціонування порівняння не є новим для

мовознавців, їх вивчають у різних аспектах: С. М. Рошко досліджує формально-граматичну та функціонально-синтаксичну структуру порівняльних конструкцій [7], К. І. Мізін розглядає порівняння з позицій когнітивістики [6] тощо. Попри ці зусилля все ще лишається потреба подальшого розгляду цієї синтаксичної структури, зокрема, не з'ясовано вплив гендерних стереотипів на формування та функціонування порівнянь, у чому й полягає актуальність нашого дослідження.

У романах “Сарабанда банди Сари”, “Танці в масках”, “Кавовий присмак кориці”, “24:33:42” ми зафіксували близько 900 порівнянь.

“Порівняння, зазначають науковці, – фігура мови або рідше троп (у формі орудного відмінка іменника), що полягає в зображенні особи, предмета, явища дії через найхарактерніші ознаки, які є органічно властивими для інших” (9: 507). Учені виділяють традиційні та індивідуально-авторські (ідіолектні) порівняльні структури. Індивідуально-авторські порівняння “відображають художні смаки майстрів слова” (Там само: 507). У пропонованій розвідці ми подаємо порівняльні конструкції Л. Денисенко, відсутні, за нашими спостереженнями, в інших сучасних українських авторів (було проаналізовано 20 творів І. Роздобудько, М. Матіос та ін.), що, як вважаємо, підтверджує ідіолектний характер цих структур.

Л. Денисенко використовує ідіолектні порівняння з фітономенами: *“Батьки вважали, що з нас має виростити творча інтелігенція. Наче творчу інтелігенцію можна виростити, як фіалки на підвіконні”* [1: 11] – про виховання творчої інтелігенції; *“Вони сходяться у велике коло, подібне на святковий багатоповерховий торт, який сам, наче жива квітка, пелюстки котрої розкриваються назустріч сонцю і ворухатяться від ледь чутного вітерцю”* [2: 108] – про красивий торт. У цьому прикладі поєднано дві ідіолектні порівняльні конструкції, немов одна ланка ланцюжка чіпляється за іншу.

Ще одну групу становлять порівняння із зоономенами: *“...дивилася на собачок, які стрибають, на акробатів, які крутилися в повітрі, як риба на гачку...”* [3: 4] – про рухи акробатів у повітрі.

Л. Денисенко використовує й порівняння з опорною лексемою на позначення природних стихій та явищ природи: *“...не допусти прикрощів і нещастя, а якщо вони вже трапилися, то зроби так, щоб наслідки були чисті, наче джерельна вода та сніг на високих горах...”* [2: 174] – про залагодження проблеми.

Ще одну групу становлять порівняння, у яких опорною лексемою є продукти харчування: *“Це – типовий корейський будиночок-палац, палац, який відтворено в мініатюрі, схожий на святковий торт, що його робила бабця в далекому дитинстві”* [2: 48] – про екзотичний будинок.

Одна з найулюбленіших тем жіночих розмов – одяг. Навіть жіноча мода змінюється миттєво. Дослідники пояснюють таку швидку зміну тим, що жінки „пристрасно люблять зміни й завжди прагнуть новизни” [5: 287]. Серед порівнянь української письменниці є й ті, що згруповані за опорною лексемою *одяг*: “...адміністратор так тобі посміхається, наче знає, як пахне білизна, яку ти сьогодні вдягнула” [2: 59] – про посмішку добре обізнаної в усьому людини та ін.

“...Дескриптори ідеологем, – зазначала Л. О. Ставицька, – у яких домінують жіночі асоціації при образному осмисленні авторами дійсності, представлені такими тематичними сферами: предмети одягу, постіль, елементи хатнього інтер’єру й засоби ведення домашнього господарства...” [8: 243]. Загалом, порівняння, опорними лексемами яких є назви продуктів харчування та предметів побуту, характерні для жіночої прози. Вони є ознакою фемінної побудови порівняльних конструкцій.

Індивідуально-авторські порівняння Л. Денисенко є елементом ідіостилу письменниці. Вони неповторні за своєю семантикою, що надає мові твору особливого звучання. Порівняльні конструкції є свідченням авторської майстерності та своєрідного світовідчуття.

Серед порівнянь, згрупованих за семантикою, ми виділили структури за ознакою фемінності та маскулінності, оскільки вони мають важливе значення для розуміння впливу гендерних стереотипів та виконання гендерних ролей на побудову порівнянь.

Отож, ми виокремили індивідуально-авторські порівняльні конструкції, що є елементом ідіостилу Л. Денисенко, класифікували їх за опорною лексемою. Зважаючи на гендерну специфіку побудови порівнянь, виділили та охарактеризували ідіолектні структури за ознаками фемінності та маскулінності.

Проблему розбіжностей чоловічого та жіночого начала досі остаточно не розв’язано. І хоча цьому питанню присвячено значну кількість світових наукових праць, однак ще багато моментів залишаються поза увагою дослідників. Особливо це стосується визначення місця української жінки в нашому історичному минулому та сьогоденні, на що можуть пролити світло дослідження в царині гендерної лінгвістики.

1. Денисенко Л. Кавовий присмак кориці: Роман. – К., 2007; 2. Денисенко Л. Танці в масках: Роман. – К., 2006; 3. Денисенко Л. 24:33:42: Роман. – К., 2007; 4. Денисенко Л. Сарабанда банди Сари: Роман. – К., 2008; 5. Ильин Е. П. Пол и гендер. – СПб., 2010; 6. Мізін К. І. Порівняння у фразеології. – Вінниця, 2009; 7. Рошко С. М. Формально-граматична та функціонально-семантична структура порівняльних синтаксем і підрядних речень у сучасній українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Ужгород, 2001;

8. Ставицька Л. О. Сучасний стан лінгвогендерологічних досліджень в Україні // Мовознавство. – 2008. – № 2 – 3. – С. 236 – 246; 9. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К., 2004.

IDIOLECTIC SIMILES IN MODERN FEMALE PROSE (BASED ON WORKS OF L. DENISENKO)

Julia Voronina

The work features individual author's comparative constructions in the works of L. Denisenko which forms the extraordinary style of the writer. Gender special traits of simile build are classified and described.

Key words: gender stereotype, the role of gender, idiolectic simile.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ МОВНОГО ПОРТРЕТА ЯК ЯДРА ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМИ “ЛЮДИ” (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗИ МАРІЇ МАТІОС)

З. С. Капуба

(Кам'янець-Подільський)

Проаналізовано засоби створення мовного портрета та їх стилістичні функції у прозі Марії Матіос. З'ясовано, що лексико-семантичні особливості портрета персонажа відображають не лише зовнішній аспект образотворення, а й розкривають усю повноту внутрішнього духовного життя людини у ХХІ столітті.

Ключові слова: мовний портрет, образ, мовна картина світу.

Портрет у художньому творі є способом лінгвального зображення персонажа в індивідуально-авторській мовній картині світу письменника. Він є системою всього зображального пласту художніх засобів. Протягом багатьох років проблема створення портрета і його ролі перебуває у полі уваги багатьох лінгвістів та літературознавців. У працях, присвячених досліджуваній темі, розкрито питання розвитку портретного опису (Б. І. Галанов, Г. С. Сиріца), виявів структурно-семантичних і лінгвістичних особливостей портрета (О. А. Гончарова, В. М. Жирмунський), розроблено типології портретних описів (А. І. Білецький, А. Н. Безпалов, Н. А. Родіонова, К. Л. Сізова).

Портрет (від франц. *portrait*) – це зображення зовнішнього вигляду людини, що є одним із засобів типізації образу [2: 4]. З-поміж різноманітних типологій поняття “портрет” ми виокремлюємо поняття мовного портрета, що виходить за межі власне лінгвістики у філософію, психологію, історію культури. За визначенням Є. Я. Куська, мовний портрет –

це індивідуалізований й одночасно типізований спосіб передавання мовлення персонажа, вияв у ньому характеру героя в його безперервному розвитку, його світобачення, ідеологічних позицій, політичного рівня [1: 52]. Створюючи портрет певного персонажа, М. Матіос за допомогою різних мовних засобів (використання диференційних шарів лексики, акцентування уваги на стилістичних фігурах тощо) передає не лише зовнішній, а й внутрішній вияв почуттів, розкриває суть духовного світу людини.

У своїх творах письменниця змальовує портрети людей, які належать до таких груп:

1) люди, пов'язані родинними відносинами (чоловік, жінка (“дружина”), діти, батьки (мама, тато): *“Мама стількох навчила цьому за час свого вчителювання! А її навчили – батьки і закони співжиття в усі часи толерантних буковинців”* [3: 68]; *“А наші тато, що з 15 років пропрацював у колгоспі, прищепив своїм дітям те, що передається тільки в родині: працьовитість і почуття справедливості”* [3: 68]; *“То, може, мої батьки – інтелігенти не першого все-таки покоління?!”* [3: 78];

2) люди, пов'язані сусідськими відносинами (сусіди): *“А сусідів у Онуфрійчуків не густо...”* [4: 9]; *“Близькі сусіди жаліли Маріцу, але якоюсь особливою жалістю – поводили себе так, нібито нічого взагалі не трапилося...”* [4: 11];

3) представники автохтонного населення Буковини (гуцули): *“Знаєте: усюди є “добрі” люди. І між гуцулами також”* [3:66]; *“Гуцул з гуцулом договориться. У вас одна кров. Може, навіть вас одна мама родила. Миріться!”* [5: 22];

4) представники інших національностей на території Буковини (румуні, німці, австрійці, поляки, євреї): *“І румуні часом дивилися крізь пальці на неньову таку бесіду, бо їм треба було в селі спокою й порядку”, “У жидів своїх Отченашів, своїх Кадішів також багато”* [5: 46]; *“Після наглої загибелі чоловіка Естер довго ходила в чорному. Як і решта односельчанок – гуцулок, австрійок, німкень, польок і євреюк, що їхніх чоловіків порозкидало по близьких і дальніх закутках землі (і не знати, чи навіки, чи лише на час воєнної хуртовини)”* [5: 43].

На сучасному етапі розвитку мовознавства увага дослідників звернена до питання художньої інтерпретації письменником жіночої суб'єктивності, вираженої образом жінки, чия гендерна ідентичність є проблемною (С. О. Філоненко, Л. О. Ставицька, О. А. Вороніна, О. А. Кучерук та ін.). В індивідуально-авторській мовній картині світу М. Матіос створена нова концепція жінки, незалежної у своїх думках і водночас трагічної у своїй долі. Одним із прийомів портретизації, які використовує письменниця, є семантична і структурна деталізація зовнішності (описи частин тіла, через які розкриваються тогочасні складні і суперечливі соціальні катаклізми, які негативно впливали на устрій життя людини). Авторка змальовує типовий портрет тогочасної жінки,

у якому виявляється увесь трагізм її долі: *“Вона дивилася на свої ще молоді, але в’янучі від безконечного прання – прибирання руки, гладила обличчя, що бралось зморшками...”* [4: 20]; *“Вона дивилася карими – розширеними на пів-обличчя – очима, в яких тремтіли сльози чи то образи, чи то страху – і Маріца відчула, що в неї чомусь підкошуються ноги”* [4: 27].

Найчастіше у прозових творах М. Матіос натрапляємо на порівняння, які найповніше розкривають внутрішні стани при змалюванні портретів персонажів. Зокрема, цей прийом базується на:

- зіставленні особливостей рис характеру людини і тварини: *“Крові в ній, як у гадині, або нема, або вона застигла навіки. Тому їй її кров не заважає”* [4: 54];

- зіставленні особливостей поведінки тварини та людини: *“Сидимо в хаті, полуднуємо, а москалиця кругом столу тупцює, ніби корова до бика проситься”* [4: 10]; *“О, скільки разів у житті вона борсалася, як знесилено борсається дитина дикої свині, коли морозної снігової зими пробиває собі дорогу під молоді смерічки чи добуваючись до букового жиру”* [4: 46]; *“Вона – равлик у своїй хатці. Вона мало не щодень так собі думає, що хтось десь іще є такий, хто пам’ятає, що вона – москалиця”* [4: 60];

- метафоричному зіставленні психологічного стану людини з певною життєвою ситуацією: *“Северина вдивляється перед себе в такий веселий ранковий світ ще трохи сонного Лустуна і чує, що їй тепер так, ніби хто у пропасть її кинув і лишив там без хлібчика-без водички”* [4: 21]; *“Триваюче щастя було щемке, як спогад про далеку тепер Маріцину батьківщину сонця, червоних помідорів, винограду і сльозогінного флуєра”* [4: 8];

Дослідження прози М. Матіос доводить, що формування портрета персонажа здійснюється різноманітними мовностилістичними засобами, які відображають не лише зовнішній аспект образотворення, а й розкривають всю повноту внутрішнього духовного життя людини у ХХІ ст.

1. Кусько Е. Я. Лексико-синтаксические средства языковой характеристики персонажей в романах А. Шаррера: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Львов, 1969; 2. Марчук Л. М. Мовні засоби створення портрета в жіночій прозі Галини Тарасюк / Наукові праці Кам’янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка: Філологічні науки. – Кам’янець-Подільський, 2009. – Вип. 18. – С. 3–7; 3. Матіос М. Вирвані сторінки з автобіографії. – Львів, 2011; 4. Матіос М. Москалиця; Мама Маріца – дружина Христофора Колумба. – Львів, 2008; 5. Матіос М. Нація. Видання шосте. – Львів, 2011.

VERBALIZATION OF LINGUISTIC PORTRAIT
AS A LINGUISTIC AND CULTURAL UNIT “PEOPLE”
(ON THE MATERIAL OF PROSE BY MARIA MATIOS)

Zoreslava Kashuba

The theme is devoted to the analysis of language means of creation language portrait and stylistic features in the prose of Maria Matios. Research of the works of the writer argues that the lexical and semantic features of the character portraits reflect not only the external aspect of image, but also reveal the full inner spiritual life in the twenty first century.

Key words: linguistic portrait, image, language picture of the world.

КОНЦЕПТ “МОВА” У ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

І. О. Дегтярьова

(Дніпропетровськ)

Дослідження присвячено лінгвофілософській та лінгвокогнітивній інтерпретації концепту “МОВА” у текстовій реалізації української постмодерністської прози. Визначено основні компоненти концепту “МОВА” у постмодерністському художньому дискурсі.

Ключові слова: мова, слово, концепт, постмодерністський дискурс.

Концепт “МОВА” є однією з ключових універсалій у концептуальній картині світу, що інтегрує в собі всю парадигму смислів, світів, понять. Саме зачарування мовою, власне МОВА, СЛОВО, мовний перфоманс стає вихідним пунктом побудови постмодерністської філософської та художньої системи й, одночасно, ключем до її інтерпретацій. Мову в постмодерністській світоглядній парадигмі ідентифіковано з проявом людської екзистенції, проголошено “найвищим фетишем, мовним бунтом” (Н. Б. Маньковська) [6: 121], “парадигмою людських можливостей” та “sine qua non усієї праці та поведінки” (Дж. Марголіс), “жертвою” (Ж. Батай), “словесним монстром” (Ж. Дерріда) (2: 267-268) і “лінгварною бомбою” (В. Єшкілев) (ЄП: 140). Ю. Крістева зазначає, що “десубстанцізована і деідеалізована, мова стає кордоном між об’єктивним і суб’єктивним, символічним і реальним” [5: 31], це точка діалектичної побудови реальної й уявної, метафоричної дійсності. Мова стає психотерапевтичним і психоаналітичним засобом (З. Фрейд, К. Юнг), адже вербалізує несвідоме, утворює генотекст (Ю. Крістева). За філософією постмодернізму слово живе своїм життям, а буття людини є заглибленням у мову (Г. Гадамер), тобто те, що доступне для розуміння й пізнання буття, і є мовою

(метафора Ж. Дельоза “лайно буття та його мова”) (2: 268). Р. Барт хаотичну й динамічну сучасність, насичену полі-мульти-квазі-поняттями, схарактеризував як “гул мови” [1: 541–542], Ж. Бодрійяр висунув теорію симулякрів, мовної симуляції дійсності (3: 183, 728). “Енциклопедії постмодернізму” інтерпретують мову як філософську категорію: художньо-образна мова (мова *de trope*) “окреслює, пояснюючи, системи репрезентації... є знаряддям своєї утвореної-з-розколу присутності, де “істинне” звучить як метонімія найглибше вдихнутого і видихнутого повітря” (2: 267). Ю. Іздрик, один з творців постмодерністського “Станіславського феномена”, твердив, що “мова дає можливість, мова дає шанс паранаркотичного звільнення”, тому суттю творів є “змагання з мовою, дивні ігри з мовою. Спроба йти за нею, спроба керувати нею” [4: 11]. Мова у постмодерністській літературі, зорієнтована на пошук нових форм і способів зображення, стає технікою візуалізації: “слова не пояснюють зображення, а створюють його” (ІФД: 28). Слід зауважити, що образна парадигма “мова – мовотворчість – мовотворець” у різних метафоричних інтерпретаціях є в усіх постмодерністських текстах, автори свідомо обирають модель іронічної лінгвістичної поведінки, вербальні ігри, різноманітні маргінальні форми художнього висловлення з метою порушення соціокультурних стереотипів та самоіронічного висміювання хворого, людиновідчуженого технократичного світу: “*світ і зміст світу існують у вигляді текстів і упроявлені через гливку, задубілу... факану-бадану мову*” (ЄП: 139).

У постмодерністському художньому дискурсі концепт “МОВА” представлено такими основними парадигмами: мова-життя / логос, мова-деміургія, мова-деструктив / хаос, мова-влада, мова-гра / карнавал. Аксиома постмодерністської художньої творчості – текст як життя і життя як текст / контекст. Мова є логосом, що впорядковує буття, мова є живим організмом, який живе за своїми законами: “*слова виявилися мешканцями якогось іншого, паралельного світу*” (ІЛ: 35), “*літери-переростки*” (ЄГ: 98), “*слова-посередники*” (ЄП: 86), “*слова полізли назад у його розверзлу пельку*” (АП: 211), “*держава – величезні надими слів... держава мешкає у Домі Мови*” (ЄП: 140).

Мова – це деміургія, творчий процес, акт творіння (дух, Слово) та його результат (матерія, Тіло) реалізується насамперед через фал-логоцентризм, еротизм слова, задоволення від тексту [2: 34], “*словесний секс*” (АМ: 50), “*вербальну розкутість*” (АД: 20), “*слово оволодіває тобою... Воно тебе хоче. Воно тебе має*” (ЄГ: 80), “*кайфую від називання*” (АП: 34). Мова як результат творіння метафорично співвідноситься з архітектурою, не випадково автори послуговуються спеціальною лексикою для вираження глибинних смислів: “*лаконічна лапідарність слова*” (ІВ: 84), “*герметичні метафори*” (АП: 268). Використання термінології та спеціальної лексики природничих наук для

означення й опису гуманітарних понять є нерідким явищем: *“абетка – система координат..., є непорушним каркасом. Літера виявляється базовою одиницею (елементарною частинкою, “атомом”) знакування знання”* (АЛ: 4).

У структурі концепту “деструктив” виділено компоненти мова – хаос – смерть – руйнація – інвектива – порожнеча, репрезентовані різними мовними одиницями: *“словатрупи”* (ЄП: 86), *“вбивця слів”* (ІЛ: 37), *“семантичний вакуум”* (ЄП: 141), *“захлинатися власною мовою”* (АП: 211), *“дзиготлива цвинтарність мови”* (ЄГ: 96), *“мова як тюрма”* (ЄГ: 96), *“у багатовимірній порожнечі буття щомиті спонтанно виникає і зникає незліченна кількість слів”* (ІФД: 113), *“слова перестали бути назвами речей і самі перетворилися на речі, опавши в змертвілі аркуші книжок...”* (ІЛ: 35). Постмодерністську апокаліптичну тональність визначають есхатологічні образи, зокрема метафора звіра, монстра, потвори на позначення мови: *“мова, цей ненависний монстр, пожерши всіх, почне пожирати сама себе”* (ІВ: 144), *“потвора ходить, бігає, повзає фонетичними коридорами, вигризаючи з їхніх мурів бюрократичні сленги і кайдани дебільних правописів, правила вмирання і брехливі означення”* (ЄП: 140). Інвективно-агресивну природу мови постмодернізм використовує для інвективного вербального зображення дійсності: *“паскудні й ниці слова”* (АМ: 37), *“тихато-пустодзвінні терміни”* (ІВ: 132), *“бундючно-пишиномовні кліше і штамп”* (ІВ: 75), *“падлюка-рима”* (АД: 63), *“словарна агресія”* (ЄГ: 80), *“гидкі, спазматичні сенси”* (ЄГ: 82), *“словесна зайвина”* (ІФД: 8), *“мізерна азбукова рать”* (ІЛ: 36), *“бурмотливе суфле”* (ЄП: 85), *“словесний пронос”* (ЄП: 135), *“огидна лексема”* (ІАМ: 188), *“гнилі базари”* (ЄП: 135). Серед дієслів на позначення процесу говоріння переважна більшість – це стилістично знижена, жаргонна лексика (*белькотіти, варнякати, виригнути, втирати, гавкати, гарчати, жвіндіти, пашталакати, пирхати, шварготіти, видушити (вичавити) із себе, розкривати дзьоба і т.п.*).

Мова співвідносна з поняттями “влада” і “свобода”, Р. Барт акцентував на тому, що слово має “відчужувальну владу”, а феномен письма є “суспільним механізмом” [1: 14–15]. Влада мови – смислотвірна і текстоконструювальна: *“граматика маніпулює буттям”* (ІФД: 9), *“називання – перша передумова влади. Словник – найдовший її нагай”* (ЄП: 141), *“знаки оклику нагадували жезли, скіпетри, вектори”* (АП: 142), *“образи, цитати – інструментарій дорослого мислення”* (ЄГ: 97).

Мова є і способом карнавального висловлення, і власне грою, текстовий простір слугує полем для “мовного карнавалу”: *“бундючно-пишиномовні кліше і штамп”* (ІВ: 75), *“шаржована мініатюра”* (ІФД: 116), *“мовні еквілібристські вправи”* (ІВ: 68), *“пишиномовні маразми”* (АП: 295), *“блазенський монолог”* (АМ: 102), *“фабрика метафор”* (АМ: 49),

“підвально-горищні пригоди текстів” (ЄГ: 117). Тексти стають “лексиконами” дійсності (“Лексикон таємних знань” Т. Прохаська, “Лексикон інтимних міст” Ю. Андруховича).

Таким чином, усі компоненти концепту “МОВА” взаємозумовлені й семантично переплетені; та вершиною його лінгвокогнітивних інтерпретацій у постмодерністському художньому дискурсі, на нашу думку, є поняття “свободи”, “вищої свободи”, “вивільнення свідомості” на шляху пізнання людини самої себе, онтологічних та аксіологічних цінностей та глибинних екзистенційних смислів.

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика / Пер. з фр. Г. К. Косикова. – М., 1989; 2. Енциклопедія постмодернізму / Ч. Вінкіст, В. Тейлор та ін. / Пер. з англ. В. Шовкун. – К., 2003; 3. Постмодернизм. Энциклопедия / А. А. Грицанов, М. А. Можейко. – Минск, 2001; 4. Іздрик. Інший формат. – Ів.-Фр., 2003; 5. Крістева Ю. Поліог / Пер. з фр. П. Таращука]. – К., 2004; 6. Маньковская Н. Б. Эстетика постмодернизма. – СПб., 2000.

АД – Андрухович Ю. Дванадцять обручів. – К., 2005; АМ – Андрухович Ю. Московіада. – Ів.-Фр., 2006; АП – Андрухович Ю. Перверзія. – Л., 2004; АЛ – Андрухович Ю. Лексикон інтимних міст. – К., 2011; ЄП – Єшкілев В. Пафос. – Л., 2002; ЄГ – Єшкілев В. Інше гроно проникнень і свідчень. – Ів.-Фр., 2006; ІАМ – Іздрик. АМ™. – Л., 2004; ІВ – Іздрик. Воцтек. – Л., 2002; ІЛ – Іздрик. Подвійний Леон: історія хвороби. – Ів.-Фр., 2000; ІФД – Іздрик. Флешка: Дефрагментація. – Калуш, 2009.

THE CONCEPT “LANGUAGE” IN THE POSTMODERN LITERARY STYLE

Iryna Degtiarova

The research focuses on the linguophilosophic and linguocognitive interpretation of the concept “LANGUAGE” in the Ukrainian postmodern fiction textual realization. The main components of the concept “LANGUAGE” in the postmodern discourse are defined and analyzed.

Key words: language, word, concept, postmodern discourse.

У дослідженні йдеться про особливості функціонування лексичної підсистеми в художньому мовленні українських шістдесятників. На матеріалі творчості М. Вінграновського, І. Драча, Л. Костенко, Б. Олійника і Д. Павличка проаналізовано високочастотну поетичну лексику.

Ключові слова: поетичне мовлення, кількісний аналіз, високочастотна лексика.

У сучасній стилістиці художньої літератури спостерігаємо тенденцію до вироблення найзагальнішої типології словесно-поетичних прийомів, індивідуально-авторських смислів, до пошуку провідних, домінантних мовленнєвих засобів у масиві текстів.

Творчість українських поетів-шістдесятників – показовий матеріал для виявлення текстових домінант, зокрема на лексико-семантичному рівні.

Важливим підґрунтям у встановленні релевантних ознак ідіолекту є квантитативний аналіз. Цифри хоч і не керують світом, але вказують на те, як ним керувати [4:134].

У пропонованому дослідженні предмет уваги становить високочастотна лексика, дібрана з електронних поетичних словників М. Вінграновського, І. Драча, Л. Костенко, Б. Олійника і Д. Павличка [5]. Існує думка, що перші сто повнозначних одиниць частотного словника є вагомими складниками культурно-мовної картини світу певної спільноти, конкретного автора [3]. “Оскільки художньо-поетичний світ письменника... постає як результат відбору, класифікації, узагальнень різних проявів реального світу, то можна говорити і про ієрархію мовних засобів, виділяючи при цьому одиниці першого плану і периферійні”, – слушно зауважує Л. В. Зіневич [2: 9].

Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що в поезії українських шістдесятників переважають слова з категорійним значенням предметності. У списку домінант, визначених для художнього мовлення М. Вінграновського, питома вага іменників є найвищою (66 %), а в словнику І. Драча – найнижчою (49 %). Актуалізованими виявилися, зокрема, назви абстрактних понять (*слово, життя*), номінації натурфактів (*вітер, сонце*), часових вимірів (*ніч, день*), соматизми (*серце, рука, око, крило*).

Назви просторових реалій – один із ключових об'єктів естетизації в словесній творчості. Три топоси – *земля, небо, світ* – збігаються в поетичних лексиконах. У текстах М. Вінграновського, наприклад, найвищу абсолютну частоту вживання (125) в аналізованій тематичній групі має лексема *небо* (індекс / порядковий номер у списку домінантних слів – 2). Для порівняння: у словнику Д. Павличка ця одиниця трапляється із частотою 79 (індекс 4), у І. Драча – 64 (8), в Б. Олійника – 51 (10), у Л. Костенко – 44 (15);

в інтегрованому словнику лексема *небо* розташована на 9 позиції. Домінування цього вербального образу засвідчує його національно-культурну (власне українську) конотованість, а також указує на виразну значущість небесної сфери для мовомислення саме М. Вінграновського. Тяжіння автора до непізнанного, таємничого втілюється й у частотному використанні назв інших небесних реалій: *хмара* (індекс 18), *зоря* (28), *сонце* (44).

3-поміж номінацій абстрактних понять поетичні тезауруси споріднюють іменники *слово* і *життя*. Наявність лексеми *слово* в списку високочастотних одиниць відбиває фундаментальну рису української поезії – її словоцентричний характер. Переважання лексеми *життя* в словниках поетів дозволяє висунути припущення про життєстійкість, життєствердження як іманентний складник українського менталітету. Цікаво зауважити, що в інтегрованому частотному словнику назва *життя* перебуває на 21 позиції, *жити* – на 25, *живий* – на 68, а слово *смерть* має індекс 53. Характерно, що список домінант М. Вінграновського і Л. Костенко не містить слова *смерть* як антитези до слова *життя*, що вказує, можливо, на поглиблену віталістичну тональність, яка споріднює поезію цих авторів.

Єдиний смисловий ряд з абстрактними поняттями можуть становити домінантні іменники, що формально належать до інших тематичних груп. Наприклад, слова *світ* (індекс в інтегрованому словнику – 3), *серце* (10), *кров* (51) у художньому контексті нерідко вербалізують “ідеальну” – почуттєву сферу. Якісний аналіз мовотворчості дозволяє виявити такі невідповідності-взаємопроникнення між формальним тезаурусом поета, репрезентованим у частотному словнику, і смисловим навантаженням одиниць у конкретному вживанні. А отже, кількісні дані скеровують увагу дослідника на приховані від емпіричного спостереження якісні особливості індивідуального стилю, відтак стимулюють до використання інших методик із метою поглибленого вивчення ключової одиниці й встановлення її місця в мовно-поетичній (ширше – етнічній) картині світу.

Слова з категорійним значенням динамічної ознаки посідають друге місце (після іменників) в аналізованих поетичних лексиконах, і тільки Б. Олійник надає перевагу номінантам статичної ознаки (17 % ад’єктивів, 12 % дієслів). Списки високочастотних дієслів очолює лексема *бути*. Релевантними виявилися й інші одиниці із семантикою буття, існування, як-от: *жити*, *мати*, *стати*. Показовим у поетичному мовленні М. Вінграновського є слово з позитивно-оцінним значенням *любити* (індекс 7). Другим домінантним дієсловом (після *бути*) у І. Драча є лексема *йти* (12), у Л. Костенко і Д. Павличка – *могти* (10 і 22 позиції відповідно), в Б. Олійника – *іти* (15), а в інтегрованому словнику української поетичної мови – *знати* (14). Зауважимо, що слова

бути, жити, знати, любити, стояти входять до складу спільної лексики, проте в частоті вживання демонструють розходження [1: 218–219]. Взагалі, у словах, що називають динамічні ознаки, “ідеальне” превалює над “речовинним”: склад дієслів з абстрактною семантикою є ширшим, ніж кількість одиниць на позначення конкретних дій (руху, переміщення).

Зі складу ад’єктивних одиниць у поезії шістдесятників увиразнюється колористична лексика. У М. Вінграновського цей тематичний ряд найбільш розгалужений і містить 8 компонентів (*білий, чорний, синій, червоний, золотий, голубий, зелений, сірий*), тоді як в Б. Олійника – 7, у Д. Павличка і в інтегрованому словнику – по 6, у І. Драча – 5, у Л. Костенко – 4 [5: 206–217]. Для М. Вінграновського, І. Драча й Б. Олійника найзначущим є *білий* колір. У Л. Костенко найвищий ранг з-поміж домінантних кольорономінацій має лексема *чорний*, у Д. Павличка – слово *золотий*. Ці ж прикметники – *білий, золотий, чорний* – потрапили до загальножанрового реєстру високочастотної лексики. Цікаво, що з-поміж ад’єктивів у поетичному мовленні домінують слова на позначення зовнішніх характеристик реалій, зокрема кольорономінації, натомість список одиниць із виразно оцінною семантикою нечисленний (у словнику І. Драча фіксуємо лексему *теплий* (індекс 70), у Д. Павличка – *рідний* (64)).

Узагальнюючи, зауважимо, що пізнання лінгвальних пріоритетів художників слова потребує залучення якомога ширшого фактичного матеріалу – і власне мовного, і позамовного. Та все ж аспектне вивчення має передувати комплексному розглядові, і в цьому контексті розкриття особливостей функціонування лексичної підсистеми в мові поезії доцільно здійснювати на засадах і кількісного, і якісного аналізу.

1. *Гливінська Л. К.* Поетичне слово Миколи Вінграновського: лінгвостилістична інтерпретація: Монографія. – К., 2006; 2. *Зіневич Л. В.* Мовна майстерність Миколи Зерова: Дис. ... канд. філол. наук. – К., 2002; 3. *Праведников С. П., Хроленко А. Т.* В поисках методик исследования идиолекта // Идиолект. – 2000. – Вып. 1. – С. 4–14; 4. *Хроленко А. Т.* Лингвокультуроведение: учебн. пособие. – Курск, 2001; 5. Частотний словник сучасної української поетичної мови. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.mova.info>.

LINGUAL PRIORITIES OF THE UKRAINIAN POETS OF THE SIXTY’S

Lesia Halivinska

The research deals with the functional peculiarities of lexical subsystem in literary language of Ukrainian “Sixties Generation”. The most frequent lexicon in the texts of M. Vinhranovsky, I. Drach, L. Kostenko, B. Oliynyk and D. Pavlychko is analyzed.

Key words: poetic language, quantitative analysis, most frequent lexicon.

НАЗВА ЧИНУ СВЯТОСТІ РІВНОАПОСТОЛЬНИЙ / РІВНОАПОСТОЛЬНА В ІСТОРІЇ РЕЛІГІЙНОГО СТИЛЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

О. Я. Мирончук

(Київ)

Стаття присвячена аналізу назви чину святості рівноапостольний / рівноапостольна. У ній, зокрема, подано найпоширеніші дефініції терміна, простежено його походження та функціонування в пам'ятках релігійного стилю.

Ключові слова: апостол, перифраз, релігійний стиль, рівноапостольний / рівноапостольна, чин святості.

Назви чинів святості (далі – НЧС) як окрема частина агіографічної термінології, що входить до складу релігійної термінології, яка активно функціонує у відповідному стилі мови, в українському мовознавстві не були об'єктом наукового вивчення, зокрема в контексті історії мови. Адже історія мови – це не лише історія її стилів, але й історія слова. Однак тут варто розрізняти два аспекти: 1) історію поняття та його словесного вираження, у тому числі й 2) історію словоформи (слова, лексеми), що спричиняє багатозначність.

Відчуваючи потребу заповнення цієї лакуни, зосереджуємо увагу на назві одного з чинів святості – рівноапостольний / рівноапостольна, на прикладі якої проілюструємо поєднання історії поняття та історії слова.

Загальномовні й спеціальні (галузеві) лексикографічні та довідкові (друковані й електронні) джерела фіксують вживання лексеми рівноапостольний / рівноапостольна з певними відмінностями у її дефініціях. Принагідно зазначимо, що відомі словники української мови, “Словник української мови” в 11 т. (1970–1980), до 90-их рр. XX ст. – поч. XXI ст. цього слова не фіксують. Тільки “Великий тлумачний словник сучасної української мови” за ред. В. Т. Бусла (1999, 2005) фіксує лексему рівноапостольний з таким значенням: “РІВНОАПОСТОЛЬНИЙ, -а, -е. Якого за його діяння, подвижництво, святість прирівнюють до перших апостолів. *Рівноапостольні солунські брати*” (ВТСУМ: 1224). Російський мовознавець В. М. Живов у своєму короткому словникові агіографічної термінології “Святость” подає таке визначення терміна рівноапостольний: “РІВНОАПОСТОЛЬНИЙ (лат. *aequias apostolis*) – найменування святих, які особливо прославилися проповіданням Євангелія і наверненням народів у християнську віру” (СКСАТ: 87). Схоже визначення подає автор енциклопедичної статті у “Вікіпедії”: “РІВНОАПОСТОЛЬНИЙ (грец. *ισαπόστολος*, лат. *aequalis apostolis*) – лик православних

святих, що особливо прославилися проповідуванням Євангелія й наверненням народів у християнську віру” (ВП). Протоієрей Г. Дяченко у своєму “Полном церковно-славянском словаре” фіксує два слова – *равноапѣстолѣ* і *равноапостѣльный* з такими дефініціями: “*Равноапѣстолѣ* = той, хто зрівняний з апостолами” (ПЦСС: 534) і “*Равноапостѣльный* = зрівняний з апостолами; таким іменем свята Церква називає тих ревнителів віри християнської, які, подібно до апостолів, насаджували й утверджували віру Христову” (ПЦСС: 534). Протоієрей Г. Дебольський зазначає: “Св. учеників і учениць, співробітників і співробітниць апостольських та інших, які, подібно до апостолів, на основі їх і пророків <...> насаджували й утверджували віру Христову, Церква називає рівноапостольними” [1: 323]. Майже ідентичні міркування висловлюють митрополит Ювеналій та О. М. Нікуліна: “Якщо служіння святих проходило в розповсюдженні або утвердженні християнства, то їм присвоюється визначення “рівноапостольних”” [3: 134] та “Якщо служіння святих полягало в розповсюдженні або утвердженні віри, їх називають “рівноапостольними”” [2: 13].

До цього чину святості належать: *мироносиця рівноапостольна Марія Магдалина*¹⁰ (ПЦК: 62), *рівноапостольний Ростислав, князь Великоморавський*¹¹ (ПЦК: 46), *першомучениця рівноапостольна Фекла*¹² (ПЦК: 79), *рівноапостольний Аверкій, єпископ Ієрапольський, чудотворець*¹³ (ПЦК: 85), *рівноапостольні Мефодій і Кирил, учителі Словенські*¹⁴ (ПЦК: 46), *рівноапостольні цар Константин і матір його цариця Єлена*¹⁵ (ПЦК: 49), *рівноапостольний Миколай, архієпископ Японський*¹⁶ (ПЦК: 17) та ін.

Пам’ятки XI–XII ст. лексеми *рівноапостольний* / *рівноапостольна* не фіксують. Це пов’язане, на нашу думку, з тим, що станом на цей час не була чітко розроблена, усталена й диференційована тематична група термінів “чин святості” (далі –ТГЧС), а також не було багато святих цього чину, а ті, що існували (святі Фекла, Константин і Єлена, Аверкій), вживалися або з епітетами-відповідниками назв чинів святості – *преподобний, святий* та ін., напр.: *памѧ(т). прп(д)внѧѧ. мариѧ. магдалинѧ* (Ев. Мст.: 202а / 274); *памѧѧ сто цѣѧ константина и мѣри кѣо клѣнѧ* (Ев. Сим.: 161.2)¹⁷, або з іншими чинами святості, до яких вони також, крім чину *рівноапостольних*, належали.

¹⁰ День пам’яті – 04. 08 (н. ст.).

¹¹ День пам’яті – 24. 05 (н. ст.).

¹² День пам’яті – 07. 10 (н. ст.).

¹³ День пам’яті – 04. 11 (н. ст.).

¹⁴ День пам’яті – 24. 05 (н. ст.).

¹⁵ День пам’яті – 03. 06 (н. ст.).

¹⁶ День пам’яті – 15. 02 (н. ст.).

¹⁷ Режим доступу: http://manuscripts.ru/mns/kn?p_id=48010335.

У цей період на позначення святої, яка особливо прославилася проповіданням Євангелія і наверненням народів у християнську віру вживається іменник жіночого роду апостола: (“стра̑ сѣзньа прѣвоѣща **апо̑лы** деклаи (Ev. Ass.: 121a / 243); видѣвѣши же жена многа исцѣлениа бываѣща сѣоѣж **апо̑ло** ѡеклоѣж (ЖФ.: 2.1.1–2.12))¹⁸; и сзкры и въ своеѣ домоу вѣровавъ проповѣданію сѣтыа **апо̑лы** (ЖФ.: 2.1.2–14.2))¹⁹; егда сѣага **апо̑ло**ѡекла възвѣрена бѣсть къ звѣрьма (ЖФ.: 2.2.2–17.6))²⁰; сѣага же **апо̑ло** блговѣсти нмаз еѣглане (ЖФ.: 2.2.2–10.20)²¹). І. І. Срезневський у “Матеріалах...” зі значенням “жін. від апостол, проповідниця слова Божого” фіксує два слова *апостолица* (Срезн.: 25) й *апостоло* (= *апостола*?) (Срезн.: 26) та ілюструє його відповідними прикладами. Автори “Старославянського словаря...” лексему **апостола** фіксують зі значенням “проповідниця християнства” як відповідник до грецького, що правда, із застереженням, ἰσαπόστολος (!) (СС: 72], що перекладається як “рівноапостольний”.

Отже, в XI–XIII ст. окремого терміна, який би позначав “святих, які особливо прославилися проповіданням Євангелія і наверненням народів у християнську віру” не було. Його функцію виконували або епітети-відповідники НЧС, або інші НЧС, до яких належали святі, або лексема **апостола**, виражена іменником, що мав категорію чоловічого і жіночого роду. А це, своєю чергою, дає підстави говорити про семантику лексеми **апостола** в досліджуваній період. Так, в XI–XIII ст. слово **апостола** містило семи ‘місіонерство’, ‘проповідництво’, ‘посланництво’. Адже спершу це слово у грецькій мові вживалося зі значенням “посланець, посол” (ВГРС: 179), з виникненням християнства воно стало позначати ‘учнів Ісуса Христа, яких Він послав на проповідь Євангелія’, тобто почало вживатися на позначення місіонерів-проповідників. Згодом відбулися зміни у семантичній структурі цього слова. Воно стало номінувати найближчих учнів Ісуса Христа, кількість яких чітко визначена й обмежена; ці учні, крім місіонерів-проповідників, здійснювали ще й єпископське служіння, а його, як відомо, можуть здійснювати тільки особи чоловічої статі. У зв’язку з цим лексема *апостол* в релігійному стилі звужує свою семантику, втративши категорію жіночого роду, і починає вживатися на позначення учнів Ісуса Христа, яких Він послав на проповідь Євангелія, які здійснювали єпископське служіння, властиве тільки особам чоловічої статі, і діяльність яких обмежена в часі. Тоді як на позначення інших святих місіонерів-проповідників, не

¹⁸ Режим доступу: http://manuscripts.ru/mns/kn?p_id=31187457.

¹⁹ Режим доступу: http://manuscripts.ru/mns/kn?p_id=31186821.

²⁰ Режим доступу: http://manuscripts.ru/mns/kn?p_id=31188034.

²¹ Режим доступу: http://manuscripts.ru/mns/kn?p_id=31187872.

залежно від статі, діяльність яких припадає на післяапостольський час, починає вживатися лексема *рівноапостольний / рівноапостольна*.

Принагідно зазначимо, що в XI ст. засвідчено перифразову номінацію **БЖСТВНАГО ДХА СЦІНОУЧЕНИКЪ**, співвідносно зі святим *Аверкієм*: **(БЖСТВНАГО ДХА СЦІНОУЧЕНИКА ПОЧЪТЪМЪ АВЕРКИА** (Мин. Окт.: 86.1.1–11.41)²². На підставі цього контекстуального функціонування робимо висновок про те, що в цей період слово **сцїноученикъ** вживається як контекстуальний синонім на позначення святих місіонерів-проповідників. Адже компонент *священно-* вказує на належність особи до священного сану, а *ученик* – контекстуальний синонім до слова *апостол*. Як зазначено вище, в цей період історії розвитку мови і стилю, за умови відсутності лексеми *рівноапостольний*, слово *апостол* уживалося на позначення всіх проповідників-місіонерів, навіть незалежно від статі та часу діяльності.

З XII ст. починає входити у вжиток термін *рівноапостольний / рівноапостольна* (св. *первомуч. равноапост. Феклы* (Студ. Уст.: 446). Але інші святі цього чину у цій самій пам'ятці продовжують вживатися з епітетами-відповідниками НЧС, напр.: **пр[еподобного]. о[тца]. н[ашего]. Аверкія** (Студ. Уст.: 447), **святою царю Константина и Елены** (Студ. Уст.: 453)).

У пам'ятках XV–XVI ст. відповідне термінологічне значення передається словосполученням **равнъ апѣмъ: сѣго иравна апѣмъ црѣ коньстантина и мѣри егд елены** (Час.: 247); **сѣго равноапѣмъ аверкіа еппа иропольскаго чюдотворца** (Час.: 193 зв.); **сѣѣ и равноапѣмъ црѣи коньстѣнтина и елены** (Ап., 1464 і 1468: 301)) та згодом – іменником **равноапѣстолъ** (форма Р. в. мн.) (**сѣѣ црѣи и равноапѣлъ кѣвѣстанти и елены** (Четв.: 459 зв.); **сѣѣ црѣи иравноапѣлъ конѣстанти и елены** (Пс., Четв. і Устав: 86 зв.); **сѣѣ црѣи иравно апѣлъ конѣантина и елены** (Ап. (1574): 266).

У XVI–XVII ст. відбувається термінологізація прикметникового словосполучення **равно апѣстѣльный** (**сѣго и равно апѣлногѣ Ѹца нашего аврѣкіа. еппа, ерапѣльскагѣ, и чоудотворѣца** (ПЄ: 450 зв.)), а також слова **равноапѣстѣльный** (**сѣѣлъ прѣво.мѣнѣца, и равноапѣльной феклы** (ПЄ: 447 зв.), **сѣѣ, и равноапѣльнѣ црѣи кѣстѣнтина и елены** (ПЄ: 466), **Сѣѣлъ Мѣроносици и равноапѣлнои Мѣріи Магдалы** (Тр. ПМ (3): 427), **Сѣѣлъ великихъ црѣи равноапѣльныхъ Кѣнѣстанти и Елены** (Тр. ПМ (3): 425)).

²² Режим доступу: http://manuscripts.ru/mns/kn?p_id=33271365.

У XVIII–XIX ст. зафіксовано назву відповідного чину, виражену як іменником, так і субстантивованим прикметником *равноапѡстолѡз* і *равноапостѡльный* (сѣ́агѡ *равноаѡла*, *великагѡ кнѣзѡ владѣмѣра наречѣннагѡ во сѣ́ѡмѡз крѣ́ченѣи васѣ́ла* (Ап.: 303); сѣ́ѡмѡ *мѣроно́сицы*, ѿ *равноаѡлѣныѡ* *марѣи магдаѣны* (Ап.: 304); сѣ́ѡмѡз *великиѡз црѣ́ѣи ѿ равноапостолѡвѡз* *кѡнстанѣна*, ѿ *ѣлѣны* (Ап.: 298); сѣ́агѡ *равноаѡлѣнагѡ ѡвѣ́ркіѡ*, *ѣ́пкѡ ієрапѡлскагѡ чѣ́дѡтвѡрца* (Ап.: 271 зв.); сѣ́ѡмѡз *великиѡз царѣ́ѣи ѿ равноапѡстолѡвѡз*, *кѡнстанѣна ѿ ѣлѣны* (Мин. Май: 160 зв.)).

У XX–XXI ст. усталюється термін, виражений субстантивованим прикметником, *рівноапостольний* / *рівноапостольна* (Свв. *рівноапостольних* *царів Константина ѿ Єлени* (УПК: 26); *Упокоєння св. Рівноапостольного* *кн. Володимира (Василія)* (УПК: 31); *Св. рівноап. Марії Магдалини* (УПК: 32), *святих рівноапостольних* *Мефодія ѿ Кирила*, *учителів слов'янських*²³ (Служ.: 23), *святого благовірного і рівноапостольного великого князя Володимира і блаженної великої княгині Ольги*²⁴ (Служ.: 23), *святих рівноапостольних* *Мефодія і Кирила*, *учителів слов'янських*, *святого рівноапостольного великого князя Володимира і блаженної великої княгині Ольги і всіх святих*²⁵ (Служ.: 84).

Крім лексеми *рівноапостольний*, на позначення святих, які особливо прославилися проповіданням Євангелія і наверненням народів у християнську віру в досліджуваних джерелах вживається перифраз (іменниково-іменникове словосполучення, другий компонент якого не відмінюється), утворений за моделлю слово *апостол* + назва країни чи народу, де він проповідував: (і́ннокѣ́нтѣѡ, мѣ́тропѡлі́тѡ мѡскѡ́вскагѡ ѿ коло́меникагѡ, *ѡпѡ́стола сиби́ри ѿ ѡме́рки* (Мин. іуній: 554); *ні́колѡѡ, ѡрхі́єпі́сѡпа то́кі́йскагѡ, ѡпѡ́стола ѡпѡ́ні* (Мин. іуній: 554)). У цьому перифразові означення стоїть після означуваного слова і виражене іменником у формі родового відмінка (S_{nom} + S_{gen}). Іменник у формі родового відмінка у постпозиції передає семантику присвійності. Тому такі словосполучення трансформуються у прикметниково-іменникові (Adv_{nom} + S_{nom}), де означення стоїть у препозиції й обидва компоненти відмінюються: *Слѣ́д тако́ж зга́дати і сиби́рських апѡсто́лів ви́хѣдцѣв з Киє́во-Печерської Лаври*²⁶ (Сайт “РВУ”).

Отже, в історії релігійного стилю функціонує НЧС *рівноапостольний* / *рівноапостольна* на позначення “святі, які особливо прославилися проповіданням

²³ З молитви (літійної екстенії) «Спаси, Боже, людей Твоїх...».

²⁴ З молитви (літійної екстенії) «Спаси, Боже, людей Твоїх...».

²⁵ З чину проскомидії.

²⁶ Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/analitica/14169-osobennoe-ukrainskoe-pravoslavie-k-probleme-istoriograficheskogo-mifotvorchestva-chast-1.html>.

Євангелія і наверненням народів у християнську віру”. Лексема *рівноапостольний* – калька з грецької мови (грец. *ισαπόστολος*) – до сучасної української мови потрапила через церковнослов’янське посередництво. У церковнослов’янській мові вона функціонувала з XII ст. Відповідне термінологічне значення виражалось словосполученням: *равна ѿпѣмъ* (форма Р. в. мн.), *равно ѿпѣ* (форма Р. в. мн.), *равно ѿпѣного* (форма Р. в. од.), *равноѿпѣмъ* (форма Р. в. мн.), іменником: *равноѿпѣсто* (форма Н. в. од.), *равноѿпѣ* (форма Р. в. мн.), *равноапѣстоу* (форма Р. в. мн.), субстантивованим прикметником: *равноѿпѣноу* (форма Р. в. од. ж. р), *равноѿпѣноу* (форма Р. в. од. ж. р), *равноѿпѣноу* (форма Р. в. мн.), *равноѿпѣноу* (форма Р. в. од. ч. р). До XII ст. це значення передавала лексема *апѣсто* у формі категорій чоловічого і жіночого родів. Сьогодні поряд із усталеним терміном, вираженим субстантивованим прикметником *рівноапостольний* / *рівноапостольна*, на позначення святих, які особливо прославилися проповіданням Євангелія і наверненням народів у християнську віру актуалізувалося вживання лексеми *апѣсто* як компонента перифразової номінації. У перспективі об’єктом дослідження може бути лексична сполучуваність, родо-видові та синонімічні відношення у НЧС *рівноапостольний* / *рівноапостольна*, а також образні номінації святих цього чину.

Ап., 1464 і 1468 – Апѣсто [1464 и 1468 гг.] [Электронный ресурс] // Сайт “Дом Живоначальной Троицы”. – Режим доступу: <http://www.stsl.ru/manuscripts/medium.php?col=1&manuscript=079&page=1>; Ап., 1574 – Апѣсто. – Львів, 1574. – [Электронный ресурс] // Сайт Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/books/rarity/apostol/>; Ап., 1738 – Апѣсто. – К., 1738; Ев. Сим. – Евангеліє апракос полный (“Симоновское евангеліє”) [1270 г.] [Электронный ресурс] // Сайт “Славянское письменное наследие “Манускрипт””. – Режим доступу: http://manuscripts.ru/mns/main?p_text=43532484; Ев. Мст. – Апракос Мстислава Великого [XI–XII ст.] / Под. ред. Л. П. Жуковской. – М., 1983; ЖФ – Житіє Феклы [XI в.] [Электронный ресурс] // Сайт “Славянское письменное наследие “Манускрипт””. – Режим доступу: http://manuscripts.ru/mns/main?p_text=21795418; Мин. Май – Минія мѣсяць май. – К., 1893; Мин. Іуній – Минія мѣсяць іуній. – К., 1893; Мин. Окт. – Минія служебная на октябрь [1096 г.] [Электронный ресурс] // Сайт “Славянское письменное наследие “Манускрипт””. – Режим доступу: http://manuscripts.ru/mns/main?p_text=33118322; ПС – Пересопницьке Євангеліє [1556–1561] / Київська Митрополія Української Православної Церкви. – факс. вид. – К., 2008; Пс., Четв. і Устав – Псалтирь,

Четвероевангелие и Устав церковный [1500 г.] [Электронный ресурс] // Сайт “Дом Живоначальной Троицы”. – Режим доступа: <http://www.stsl.ru/manuscripts/medium.php?col=1&manuscript=046&page=1>; ПЦК – Православный церковный календар. 2010. – К., 2009; Сайт “РВУ” – Сайт “Релігія в Україні” [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.religion.in.ua>; Служ. – Служебник. – К., 1999; Студ. Уст. – Студийский устав XII века // Полный месяцеслов Востока: В 3 т. / архиепископ Сергей (Спасский). – М., 1997. – Т. 1: Восточная агиология. – С. 445–456; Тр. ПМ – Требник Петра Могили: В 3 ч. – К., 1646; УПК – Український Православний Календар на 1960 рік. – Бавнд-Брук, 1959; Час. – Часослов [нач. XV в.] [Электронный ресурс] // Сайт “Дом Живоначальной Троицы”. – Режим доступа: <http://www.stsl.ru/manuscripts/medium.php?col=1&manuscript=017&page=1>; Четв. – Четвероевангелие [1472 г.] [Электронный ресурс] // Сайт “Дом Живоначальной Троицы”. – Режим доступа: <http://www.stsl.ru/manuscripts/medium.php?col=1&manuscript=066&page=1>; Ev. Ass., XI Evangeliarium Assemani: Codex Vaticanus 3. Slavicus glagoliticus / Ed. J. Kurz. – Pragaе, 1955; ВГРС – Вейсман А. Д. Гречечко-русский словарь. – Репринт 5 изд. 1899 г. – М., 2006; ВТСУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь, 1999, [2005]; ПЦСС – Дьяченко Г., прот. Полный церковно-славянский словарь. – М., 1993; Срезн. – *Срезневский И. И.* Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам. – СПб., 1893. – Т. 1 (А – К); СС – Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков) / Э. Благова, Р. М. Цейтлин, С. Геродес и др.; под. ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. – М., 1994; СУМ, 1970 – 1980 – Словник української мови: В 11 т. – К., 1970 – 1980; ВП – Рівноапостольний [Электронный ресурс] // Сайт “Вікіпедія”. – Режим доступа: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9>; СКСАТ – Живов В. М. Святость: Краткий словарь агиографических терминов. – М., 1994.

1. *Дебольский Г., прот.* Дни богослужения Православной Кафолической Восточной Церкви / протоиерей Григорий Дебольский. – Минск; Харвест, 2002; 2. *Никулина Е. Н.* Агиология: курс лекций. – М., 2009; 3. *Ювеналий, митр.* Канонизация святых в Русской Православной Церкви: Доклад митрополита Крутицкого и Коломенского Ювеналия // Поместный Собор Русской Православной Церкви (Троице-Сергиева Лавра, 6–9 июня 1988 года): Материалы. – М., 1990. – С. 126–148.

RANK OF HOLINESS *EQUAL-TO-THE-APOSTLES* NAME
IN THE HISTORY OF RELIGIOUS STYLE OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Oleksandr Myronchuk

The study is devoted to the rank of holiness equal-to-the-apostles name analysis. In particular, there are the most common definitions of the term, its origin and functioning in the monuments of religious identity were also retraced.

Key words: *apostle, periphrasis, religious style, equal-to-the-apostles, rank of holiness.*

ЛЕКСИЧНІ НОВОТВОРИ В ПОВІСТІ В. ДРОЗДА “ИРІЙ”

Л. В. Балаховська

(Київ)

Висвітлено поняття оказіональності та потенційних можливостей мови. Проаналізовано узуальне та індивідуально-авторське словотворення у повісті В. Дрозда “Ирій”. Встановлено найбільш продуктивні способи творення нових лексем у повісті, з’ясовано залежність між стилістичною метою і способом творення слова.

Ключові слова: *оказіоналізм, потенційне слово, спосіб словотворення.*

Оказіоналізми увиразнюють індивідуально-авторську мову, надають їй експресивності, емотивної забарвленості (5: 424).

Дослідники по-різному висвітлюють явище оказіональності. Ж. В. Колоїз зазначає, що “оказіональні номени необхідні не самі по собі, а для означення нестандартної, прагматично значущої інформації” [3: 229]. О. М. Турчак у своєму дослідженні аналізує погляди різних мовознавців на оказіоналізми, зокрема О. К. Чиркової, В. І. Хохлачової, Г. М. Вокальчук. Так, О. К. Чиркова вважає, що оказіоналізми – це слова, які існують у мовленні однієї особи або групи осіб і не мають регулярної відтворюваності у сучасній літературній мові, не зв’язані системними відношеннями з узуальною лексикою і не мають загальноприйнятого значення. В. І. Хохлачова оказіоналізмом називає будь-яке слово, що не входить до словникового складу мови. Г. М. Вокальчук до оказіональних слів зараховує структурно-семантичні новотвори, авторські варіанти загальномовних слів, слова, що за формою збігаються з лексемами, які раніше існували в мові (семантичні новотвори), а також слова, фактично запозичені з інших мов [8: 6].

Потенційні слова – теж нові лексичні одиниці, які створюються в процесі спілкування на основі високопродуктивних словотворчих моделей [4: 54]. С. Є. Романчук зауважує, що

сформована лексична система накладає певні обмеження на творчу діяльність людей, але мова надає можливість для творення нових слів [4: 52].

Наприклад, на позначення дитинчат тварин В. Дрозд творить лексеми з суфіксом *-ен-*, ускладнюючи структуру слова: *“Гнида не визнавав ані коровчини, ані свиненяти...”*; *“А винним у нічному переполюсі Солом’яників було мишає пакульське лисиченя...”* (1: 64). Лексема *свиненя* зафіксована лише в електронному словнику “Словники України” (далі СУ) (2), а слово *лисиченя* відсутнє в усіх лексикографічних джерелах.

Сучасні словники (електронні словники СУ, АBBYY Lingvo x3) фіксують слово *кугут* із значенням *“селяк”* (2; 9) і вульгарною, зневажливою конотацією. В. Дрозд від слова *кугут* суфіксальним способом творить іменник із значенням особи жіночого роду. Аналогічно утворене слово *тринькачка* від *тринькало* (СГ (IV): 283), *тринькати* (СУМ (X): 266): *“...банки варення, компоту, булки, оселедці, що попливли з її щедрих рук у Пакуль до ненажерливого, невдячного рота отої кугутки, отої тринькачки, яка не знає ціни заробленій копійці...”* (1: 6).

В. Дрозд у повісті “Ірій” часто вживає незафіксовані в словниках дієслова, дієприкметники, дієприслівники. Дієслова письменник творить від уже відомих лексем і створює свої власні, наприклад: способом складання основ та афіксації, напр., слово *будьздоровкатися* (*“...весело будьздоровкався до себе і перехилив [чарку] за білі, ніби виточені з рафінаду, зуби”* (1: 12)); новотвір *виштиркуватися* вживається у значенні *“стирчати”* (*“...культянки моїх рук смішно виштиркуються з куцих рукавів”* (1: 23)). Від наявних уже в мові іменників *мільйон*, *лещата* префіксально-суфіксальним способом були утворені слова *замільйонитися*, *залещатити* (*“Отоді вже замільйониться нам!”* (1: 48); *“... часом самому Гітлеру горло залещатиш...”* (1: 57)); для надання лексемі *дзвякати*, зафіксованої у СУМі (1970–1980) (СУМ (II): 265), емоційної насиченості, письменник ускладнює його суфіксом *-от-* : *“...а недільний день, погожий, морозний, як пишуть у газетах, нетерпляче стукався в золотисто-сині шиби вікон, аж шиби іскристо дзвякотіли, і я затуляв вуха долонями, щоб не чути того звабливого дзенькоту...”* (1: 103). Емоційно-оцінну функцію виконують також слова *приланцюжений*, *приланцюгований*, *напиндюрений*, *почиргиканий*, *заглянцьований* тощо.

Дієприкметники та дієприслівники В. Дрозд утворює і від основ іменників *віжки* → *віжкуючи* (фіксує лише СУ) (2), напр., *“А писарьок, не віжкуючи шкапи, дістав із дерев’яної скриньки жмуток вилинялих від часу ганчірчатих паперів”* (1: 84); прикметників *балухатий* → *бабухатіючи* (наявне лише в (СГ (I): 15)), напр.: *Проте твань, здавалося, дихала, то опускаючись, то бабухатіючи, наче боки корови Маньки, коли вона об’їдалася росяної трави і, час од часу, булькала та клекотіла* (1: 66)), *куфайка*

→ *закуфаєний* (“... і все те висипав перед безмовною матір’ю, закуфаєною, завиненою в теплі хустки...” (1: 54)).

При творенні слів письменник часом застосовує фонетичні модифікації, тобто видозмінює лексему для надання їй певного стилістичного забарвлення. Наприклад, у повісті “Ірій” зустрічаються лексеми *шкеребчучи* (шкребучи), *лискаючи* (блискаючи), *тилігент* (інтелігент), *цургелити* (цурпелити), *розчахний* (розчахнений, розчахнутий), *настрополоханий* (наполоханий) тощо.

Аналіз новотворів В. Дрозда засвідчує вживання емоційно забарвлених авторських формальних видозмін узуальних лексем, абсолютно нових слів, не зафіксованих у лексикографічних джерелах.

1. Дрозд В. Г. Ірій: Повісті, оповідання. – Харків, 2008; 2. Інтегрована лексикографічна система “Словники України”: словозміна, транскрипція, фразеологія, синонімія, антонімія: Електронний ресурс. – Версія 3.0. – К., 2006; 3. Колоїз Ж. В. Українська okazіональна деривація. – К., 2007; 4. Романчук С. Є. Оказіоналізми як окрема група неологізмів // Вісник ЖДУ імені Івана Франка. – 2011. – № 58. – С. 52–55; 5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава, 2006; 6. Словарь української мови / Упоряд. Б. Д. Грінченко: в 4-х т. – К., 1958; 7. Словник української мови: В 11 т. / За ред. І. К. Білодіда. – К., 1970–1980; 8. Турчак О. М. Оказіоналізми в мові української преси 90-х років XX століття: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 2005; 9. АBBYY Lingvo x3: Електронний ресурс. – Версія 14.0.0.596. – М., 2010.

LEXICAL NEOLOGISMS IN THE V. DROZD’S STORY “YRIJ”

Liliya Balakhovska

The concept of occasional and potential possibilities of language is described in the study. Usual and individually-author’s derivation are nalyzed in the V. Drozd’s story “Yrij”. The most productive methods of derivation of new lexemes in this story is showed, the dependence between the stylistic purpose and method of creation of the word is found.

Key words: occasional word, potential word, V. Drozd, derivation.

НЕПЕРЕКЛАДЕНІ МОВОЗНАВЧІ ПУБЛІКАЦІЇ ІВАНА ФРАНКА
НА ШПАЛЬТАХ ПОЛЬСЬКИХ ЧАСОПИСІВ: ПРОБЛЕМИ
ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

І. Я. Капанайко

(Дрогобич)

Розглянуто ідеї І.Франка щодо повноцінного функціонування української мови наприкінці XIX ст. На матеріалі публікацій в польській періодиці, які не були досі перекладені, висвітлено низку лінгвістичних думок Каменяра про перспективи розвитку рідного мовознавства.

Ключові слова: *періодика, мова, розвиток.*

Участь І. Франка в іншомовних виданнях, зокрема польській періодиці, була органічною частиною його наукової та журналістської творчості. Різними мовами він утверджував серед чужинців українську ідентичність та самобутність рідного слова. Дописувати до польських видань І. Франко почав ще у 1878 р. Це були такі видання, як “Praca” (Львів), “Prawda” (Варшава), “Kraj” (С.–Петербург), “Przegląd Społeczny” (Львів). Але найтривалішою була його праця в газеті “Kurjer Lwowski”. (Як пише І. Франко в автобіографічних публікаціях, він співпрацював водночас і в інших польських виданнях – це “Kurjer Warszawski”, “Głos”, “Ruch” тощо). Перейти працювати сюди І. Франка змусили обставини, коли після конфлікту з лідерами народного руху він втратив роботу в “Зорі”. За підрахунками М. О. Мороза [2], письменник надрукував тут близько 900 публікацій, різних за жанрами, за проблематикою, були тут і його художні твори (“Яць Зелепуга”, “Панталаха”, “Маніпулянтка” тощо). Отже, його статті про розвиток та статус української мови – це лише невеличка частина величезного журналістського доробку І. Франка у газеті “Kurjer Lwowski”, в якій він працював до травня 1897 р.; після появи його статті “Поет зради” у віденській газеті “Die Zeit” він був змушений піти з редакції часопису.

“Kurjer Lwowski” подобався І. Франкові своїм радикалізмом та опозицією до правлячих шляхетських кіл, щоправда, це було тільки на початку Франкової праці, тому що згодом газета поступово відходила від своїх прогресивних позицій. Співпрацю в газеті “Kurjer Lwowski” письменник спочатку не відчував як “найми у сусідів” (так називав І. Франко свою роботу в польському часописі. – І.К.). Повідомляючи М. Драгоманова про неї, він так характеризував нове місце: “В моїх відносинах також зайшла деяка зміна. Я вступив до редакції “Kurjera Lwowsko-go”, газетина чесного напрямку, противна шляхетчині і попівщині, робота не втомлююча і плата як на мої обставини добра...” [4: 156].

Після газети “Kurjer Lwowski” петербурзький тижневик “Kraj” був виданням, у якому І. Франко надрукував найбільшу кількість публіцистичних матеріалів – близько 130, не враховуючи літературних творів. Український письменник співпрацював з “Krajem” в 1885–1890 рр. Така плідна й тривала співпраця вимагає ретельного аналізу, особливо якщо ця тема попередньо не була належно досліджена. У монографії Г. Д. Вєрвеса, який вивчав діяльність письменника в польських журналах, активний контакт із “Krajem”

проаналізовано дещо маргінально [1]. У літературі з цього питання немає комплексного визначення мотивів у формуванні партнерських відносин І. Франка з консервативним тижневиком, ідеологічні орієнтації якого істотно відрізнялися від поглядів письменника, що суперечило засадам автора у співпраці з іншими органами друку (наприклад, призупинення відносин із варшавською газетою “Głos” у 1888 р. – після зміни напряму часопису).

Це два часописи, в яких І. Франко публікувався часто. Проте для нас особливий інтерес становлять також і газетні статті та замітки на мовознавчі теми в польських періодичних виданнях: “Prawda”, “Kurjer Warszawski”, “Głos”, “Ruch”, “Przegląd Tygodniowy”, “Nowa Reforma”, “Gazeta Narodowa”, “Gazeta Krakowska”, “Ziarno”.

Сам письменник логічно оцінював свою публіцистичну діяльність у польському таборі. Він, за переказом журналіста з газети “Хлібороб”, заявляв перед народом: “Мені особисто робили закид ще, і то навіть русини (в “Ділі”), що мої руські кості поросли польським м’ясом. А то тому, що я мусив пристати до редакції польської газети “Kurjer Lwowski”. Але я по совісті скажу, що я й там служив і служу тій самій хлопській справі і можу сказати, що не одно я через ту газету вже перевів. Навіть наші селяни можуть посвідчити, що за мене в “Kurjer Lwowski” виведені були на світ такі кривди, котрих не хотіли містити руські газети у Львові” [3: 168].

Загалом у статтях польських видань будувалися тривалі основи наукового аналізу багатьох питань нашого життя, зокрема мовних, подавалися матеріали для пізніших студій, згадувалося минуле й передбачалися перспективи розвитку української справи, письменник шукав причини виникнення польсько-українських конфліктів та шляхи їх вирішення. Хоча публікації І. Франка – це не наукові, а, радше, оглядові статті, в яких письменник описує й аналізує мовні події, таким чином шукаючи шляхи вирішення багатьох проблем у сфері культури та мовознавства. Пишучи про статус української мови, унормування правописної системи, письменник не оминав і критичних статей, аналізуючи основні лінгвістичні праці вчених-мовознавців та висвітлюючи негативні моменти дослідження, він окреслив перспективи цих праць для української лінгвістичної науки. Зрештою визначити публіцистичну працю Каменяра на ниві мовознавства у польській пресі як наукову було б складно. Таку ретельну діяльність із упевненістю можна віднести до культурно-освітньої (з використанням дослідницько-аналітично-описового методу), в якій матеріали з мовознавчої тематики стосуються як функціонування української мови в школах, урядах, літературі й вирішення правописного питання, рецензування мовознавчих робіт, так і єдності української мови на всій території України.

Отже, польськомовні мовознавчі публікації І. Франка – важливе історичне джерело досліджень суспільно-політичного, економічного й культурного життя народу впродовж XIX–XX ст. Обговорення багатьох аспектів, різноманітність представлених поглядів дають можливість скласти загальне уявлення про мовну ситуацію, що перебувала в центрі уваги не лише часописів, а й українського та польського суспільства загалом. А той факт, що більшість статей письменника не мали наукового та фахового спрямування, засвідчував: мовна проблема в той час набула політичного забарвлення, адже його публікації, незважаючи на стиль написання, більшою чи меншою мірою, висвітлювали питання мови. Це означає важливість аналізу кожної мовної події у житті нації, – такою ідеєю й керувався І. Франко.

1. *Вервес Г.* Іван Франко і питання польсько-українських літературно-громадських взаємин 70-90-х рр. XIX ст. / Г. Вервес. – К., 1959; 2. *Мороз М.* До питання атрибуції творів І. Франка в газеті “Kurjer Lwowski” // Питання текстології. Іван Франко. – К., 1983. – С. 188–216; 3. *Франко І.* Документи і матеріали. 1856–1965. – К., 1966; 4. *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. / Ред. кол.: Є. Кирилюк, Б. Деркач, Ф. Погребенник та ін. – К., 1985; 5. *O czym i jak należy pisać dla ludu* // Ziarno. – 1883. – № 5, 27. I – S. 49–50.

UNTRANSLATED LINGUISTIC PUBLICATIONS OF IVAN FRANKO
AT THE MATERIALS OF POLISH NEWSPAPERS:
THE UKRAINIAN LANGUAGE FUNCTIONING ISSUE

Iryna Kapanayko

The study discusses ideas of Ivan Franko according to the full functioning of Ukrainian language in the late nineteenth century. In findings unpublished articles in Polish periodicals have been shown the linguistic thoughts of Ivan Franko about the prospects of native linguistics.

Key words: periodicals, language development.

ЛЕКСИЧНЕ І СТИЛІСТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ НОМІНАЦІЙ ТА ФЕНОМЕН
КОМУНІКАТИВНОГО МОВЧАННЯ В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

С. О. Швачко, І. В. Ващук

(Суми)

Досліджено питання феномену комунікативного мовчання та лексичних і стилістичних аспектів його буття. Визначено особливості експлікації факторів цього феномену, їх природу в художньому дискурсі.

Ключові слова: *силенціальний ефект, комунікативне мовчання, художній дискурс.*

Розрізняють комунікативно значущий та незначущий типи феномену мовчання. Так, комунікативно незначуще мовчання реалізується під час сну або виконання певних фізичних дій. Комунікативно значуще мовчання – свідоме та контрольоване з боку учасників інтеракції, наприклад, свідоме мовчання у відповідь на чиєсь небажане або недоречне запитання. Комунікативне мовчання пов'язують із глибинною семантикою, воно репрезентує дискурсивну імплікатуру, є складником комунікативного акту, позбавлене експліцитної пропозиції. Зміст мовчання розглядають не як смисл висловлювання, а як його імплікатуру.

Мовчання – це нульовий денотат, наповнений ситуативним смислом, корельованим психічним станом мовця: суб'єкт або говорить, або мовчить. Імплікація також є прихованою смисловою девіацією лінійних і вертикальних ризоматичних структур [3]. Зміни в поверхневій структурі корельованих одиниць не завжди генерують модифікації глибинної структури. Пор. вторинні за характером аббревіатурні утворення.

Окрім невербальних, існують вербальні екстеріоризатори (ВЕ) комунікативного мовчання. З-поміж ВЕ розрізняють монолексемні, полілексемні, синтаксичні та фразеологічні одиниці. Вербальні засоби позначення мовчання є прямими або дескриптивними номінаціями силенціального ефекту.

Соціально-культурне навантаження номінацій “мовчання / тиша” прозоре, воно канонізоване в пареміях. Наприклад: укр. *не мовчанка буває нудна, а пуста балачка; не стидно мовчати, коли нема чого сказати.* У художньому дискурсі ідентифікаторами мовчання виступають ланцюжки коментувальних одиниць на зразок укр. *відчувати тишу, запало мовчання, густа тиша, завмерти, і не чичиркнути, сидіти притихцем.*

Феномен мовчання широко представлений у прислів'ях: укр. *Хто нічого не говорить, той на все пристає. Або розумне казати, або зовсім мовчати. Замотати, зав'язати та й нікому не казати. Вмієш казати, вміє і мовчати. Слухай багато, а мало говори. Лихо говіркому, та не добре й мовчазному.*

Аналіз вербальних та невербальних маркерів мовчання засвідчує, що в художньому дискурсі вони є не лише екстеріоризаторами силенціального ефекту, але й актуалізаторами стилістичного навантаження релевантних компонентів тексту. Наприклад: укр. *У виконання вічного закону життя, схиливши сиву голову, шапку знявши й освятивши мислі мовчанням повертаю я прибитий журбою талант свій до нього, нехай*

сам продикує мені свій заповіт (4: 446); [...] а навколо немов побралась за безліч чорних рук і щільно згрудилась навкруги полум'я густа, волохата тиша (2: 49).

Силенціальний ефект тісно пов'язаний із процесами когніції. Феномени хезитацій, рефлекторності, перерви в мовленні – є взаємопов'язані процеси, напр.: укр. – *Може, вступимо, як ти гадаєш? У колгосп. І Василеві приємно. Бо й люди вже гомонять: син сількор, людей до колективу підбиває, а батько з матір'ю вдома* (4: 63); – *О батьку, тепер куркулям-глитаям кінець! А ще от нові машини одержимо. Коли б тільки одержати нам машини!..* (4: 63); – *Так-так... слово матері... – тихо промовив він сам до себе* (2: 132); *Та воно конешно... Науку пройти – не сапку склепати!.. – погодився батько і зітхнув. Трохи помовчавши, він сказав: – Ну, вчись же, Іване, та докажи всім, що мужицький син може не тільки хвостом волам крутити!* (2: 145).

Принцип семантичної атракції показовий для художнього дискурсу, в якому використовуються різні слова з “мовчазною” семою. Полікомпонентним одиницям притаманна емоційність, експресивність та еволютивність в процесі екстеріоризації силенціального ефекту, напр.: укр. *Нема бога, батюшко... Нема, тобто, абсолютно... – сказав Опанас тихо, але й цього було досить, щоб заповнити громом дім священика* (4: 78); *Василь і сам не помітив, як закурів шлях від гопака й пил зазолотів між тинів через усю вуличку. І від глухого тупоту його ніг і жагучого шепоту серед сонного безгоміння утворилась така тиша, і стільки злагоди розкрилось у всьому від землі до зірок, немовби ніколи, скільки світ існує й існуватиме, не мав і не матиме тут місця жоден злочин* (4: 76).

Невербальні знаки в художніх текстах мають тенденцію до вживання разом із паралельними, сукцесивними конструкціями, прямими та дескриптивними вербалізаторами, що є предметом подальшого дослідження. Перспективним є аналіз силенціального ефекту в дистантних гетеромовних дискурсах.

1. Анохіна Т. О. Семантизація категорії мовчання в англомовному художньому дискурсі: Монографія. – Вінниця, 2008; 2. Антоненко-Давидович Б. Д. Вибрані твори / Упорядкув., передм. О. П. Ткаченко. – К., 2006; 3. Безуглая Л. Р. Значимое молчание в системе прагматической импликации // Вісник ХНУ. – Х., 2004. – Вип. № 636. – С. 47–49; 4. Довженко О. П. Кіноповісті. Оповідання / Упоряд. І. О. Дзеверін. – К., 1986; 5. Швачко С. О., Ващук І. В. Стилiстичні засоби позначення комунікативного мовчання (на матеріалі англомовного та україномовного художнього дискурсів) // Філологічні трактати. – Суми, 2011. – Т. 3. – С. 67–73.

LEXICAL AND STYLISTIC BEING OF NOMINATIONS OF COMMUNICATIVE SILENCE PHENOMENON IN ARTISTIC DISCOURSE

Svitlana Shvachko, Ivan Vashchuk

The article deals with a problem of communicative silence phenomenon and lexical and stylistic aspects of its being. Peculiarities of the factors of this phenomenon and their nature in the artistic discourse are determined.

Key words: *silence effect, communicative silence, artistic discourse.*

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ СКЛАДНИХ СЛІВ ІЗ КОМПОНЕНТОМ САМО- В МОВІ МАС-МЕДІА

І. Я. Мислива-Бунько

(Луцьк)

У дослідженні проаналізовано функціонально-стилістичні функції складних слів із компонентом само-. Встановлено, що чимало дериватів із само- мають книжний відтінок. Виявлено складні лексеми із займенником сам, які вживаються для характеристики осіб, суспільства, використовуються для створення емоційно-експресивного, іронічного забарвлення газетно-журнальних текстів.

Ключові слова: *складне слово, мова преси, книжне забарвлення, емоційність, експресивність.*

Помітним явищем у мові української преси є активне використання складних слів, які, будучи економним інформаційно-містким засобом, виконують певні стилістичні функції. Деривати з препозитивним питомим компонентом сам(о)- досліджували О. А. Стишов [4: 147, 201; 5: 141], Н. Ф. Клименко [2: 292], Л. Є. Азарова [1: 64].

Книжний характер мають абстрактні композити-терміни зі складником сам(о)-, ускладнені суфіксами -анн (я), -енн (я), -ість, -ан (ий) (самоврядування, самофінансування, самозабезпечення, самосвідомість, саморегульований), напр.: *Справа в тому, що світова економічна криза, яка продовжує вирувати, довела неспроможність “саморегульованого ринку* (Сільські вісті, 27.10.2009); *“Знання” знаходиться на повному самофінансуванні”* (День, 26.09.200); *Тому програма енергетичного самозабезпечення, створення нових робочих місць та цивілізованого побуту зав’язані в одне ціле* (Сільські вісті, 27.10.2009).

Часто слова з початковою частиною сам(о)-, які позначають дії, процеси, вчинки, вдачу, індивідуальну поведінку (самотужки, самознищитися, самодіяльний, самозакоханий, саморобний, самодостатній, самовільний, самодержець, самогон,

самогубство, самоїдство, самолюбство, самокопання, самоізоляція, самодискредитація, самосуд, самозбагачення, самопоїдання), виконують передусім функцію характеристики особи та відзначаються емоційно-експресивним забарвленням. Такі лексеми виражають переважно негативну оцінку особам через їхні дії, вчинки, пор.: *Фінансова криза в емоціях: не допросившись віддати гроші з депозиту, канівський підприємець пригрозив банкірам самоспаленням* (Україна молода, 01.11.2008); *Проте сереховичівському Леніну у ніч на п'ятницю, 12 лютого, троє невідомих влаштували “самосуд” – відрізали голову* (Волинь-нова, 13.02.2010); *Саморобні обігрівачі приносять біду* (Аверс-прес, 08.10.2009).

Іронічний (у деяких випадках саркастичний), викривальний, засуджувальний зміст і навантаження несуть деривати зі складником **сам(о)-** у випадку, коли йдеться про політиків і політичне становище в країні, напр.: *А нинішня влада зайнята лише продукуванням своїх наступників і самозбагаченням* (Експрес, 07.02.2008); *Не можна категорично стверджувати, що сучасна фінансово-економічна криза виникла від надлишку самозакоханих політиків і корумпованих чиновників* (Волинь-нова, 13.01.2009); *А стояли ми біля біг-борда самовдоволеного кандидата [В. Янукович. – І.М.-Б.], який обіцяє: “Почую кожного”* (Волинь-нова, 01.12.2009).

Порівняно рідко вживаються композити з позитивнооцінним значенням (*самотужки, самодостатній, самосвідомість, самовіддача* та ін.), напр.: *<...> я з повною самовіддачею працював і працюю на тренуваннях і матчах, завжди готовий допомагати команді* (Луцький замок, 24.09.2009); *Можливо, якби заступник начальника відділу КРУ в області краще познайомилась з роботою фермерів, які самотужки піднімають землю, рятуються майно колишніх КСП <...>* (Волинь-нова, 05.02.2008); *Тому ми повинні готувати самодостатню особистість <...>* (День, 26.09.2008). Позитивізм таких слів закладений зазвичай у семантиці самої лексеми та меншою мірою залежить від контексту.

Як бачимо, композити з препозитивним компонентом **сам(о)-** завдяки своїм структурним особливостям є не тільки номінативно-інформаційним засобом, а й стилістичним. Через мову преси вони входять у загальний слововжиток.

1. Азарова Л. Є. Складання як один із способів словотвору: Монографія / Л. Є. Азарова, Н. Й. П'яст. – Вінниця, 2005;
2. Клименко Н. Ф. Диференційні та інтеграційні процеси в лексиці та словотворенні сучасної української мови // Слов'янські обрії: Зб. наук. пр. – К., 2008. – Вип. 2. – С. 286–307;
3. Мова і час. Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови / С. Я. Єрмоленко, Г. М. Колесник, К. В. Ленець, А. Ф. Маратова, М. М. Пилинський, Л. О. Пустовіт, В. М. Русанівський. – К., 1977;
4. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття: (На

матеріалі мови засобів масової інформації). – 2-ге вид., переобл. – К., 2005; 5. *Стишов О.* Сучасне українське словотворення: основні тенденції розвитку // *Мовознавчий вісник: Зб. наук. пр. на пошану проф. К. Городенської з нагоди її 60-річчя.* – Черкаси, 2009. – Вип. 8. – С. 135–146; 6. Сучасна українська літературна мова: Стилїстика / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1973. – Кн. 5; 7. *Пономарів О. Д.* Стилїстика сучасної української мови: Підручник. – К., 1993.

COMPOUND WORDS WITH THE *SELF*- IN THE LANGUAGE MODERN UKRAINIAN PRINT MEDIA: STYLISTIC FUNCTION

Ivanna Myslyva-Bun'ko

*The study explores the functional and stylistic burden of compound words of self-component. Found that many derivatives with the **self**- have book shade. There are complex tokens of pronoun myself, which are used to describe individuals, society, used to create emotionally, expressive, ironic coloring newspaper and magazine texts.*

Key words: compound words, language press, portrait painting, emotionality, expressiveness.

ЛІГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНИХ ЕЛЕКТРОННИХ ВИДАНЬ НА ПРИКЛАДІ ЖУРНАЛУ “ТЕЛЕКРИТИКА”

А. М. Яценко

(Дніпропетровськ)

Проаналізовано специфіку лексем, які виявлено в останніх журналістських матеріалах електронного видання “Телекритика”, а також визначено значення цих лексичних одиниць для загального семантичного та експресивного поля текстів у інтернет-комунікації.

Ключові слова: віртуальний простір, лексичні одиниці, семантичне поле, експресивність.

1. Сьогодні ми спостерігаємо надзвичайно активний розвиток аудіовізуальних засобів масової інформації, які намагаються контролювати свою аудиторію на кількох рівнях: реальному та віртуальному. Це можна пояснити надзвичайною вагомістю в житті сучасної людини мережі Інтернет, що “служує для задоволення особистісних та групових комунікаційних потреб за рахунок використання телекомунікаційних технологій” [6: 208]. Багато мас-медіа мають додаткові комунікаційні ресурси в мережі Інтернет, проте збільшується число і власне електронних ЗМІ. Серед таких комунікаційних ресурсів українського віртуального мас-медійного простору ми виділяємо е-журнал “Телекритика”.

2. Ми погоджуємося з думкою Б. Потятиника, що “нові інформаційні технології загострюють проблему інформаційної втоми, збільшують кількість інформаційного сміття” [5: 25]. Надзвичайно багато інформації сконцентровано і на телебаченні, і в мережі Інтернет. Важливо мати чіткі орієнтири у світі аудіовізуальних та віртуальних медіа: неконтрольовані інформаційні потоки негативно впливають на психофізіологічний стан людини. Такі орієнтири може запропонувати таке доступне та якісне видання, як е-журнал “Телекритика”.

3. Віртуальний простір глобальної комунікативної структури – мережі Інтернет – є специфічною сферою для функціонування журналістського тексту, адже аудиторія віртуального засобу масової інформації надзвичайно гетерогенна. Ми не можемо виділити ні віковий, ні гендерний, ні статусний критерії. Саме тому важливо на лексичному рівні врахувати ефект, що його матиме публікація, досягнувши свого адресата, портрет якого є нечітким у віковому, статусному та гендерному аспектах. Ми зробили огляд публікацій Інни Долженкової для “Телекритики” (адже вона єдиний автор, що публікує свої матеріали в розділі “Телевізійні медіа” українською мовою) у лінгвістичному аспекті та виявили кілька специфічних рис, якими можна охарактеризувати текст електронного медіа.

4. Текст електронного засобу масової інформації насичений значною кількістю неологізмів. Це і власне мовні неологізми, іншомовні неолексеми та авторські новотвори. Зважаючи на специфіку видання “Телекритика”, яке орієнтоване на аналіз телевізійної комунікації, більшість новотворів стосуються сфери телевізійних засобів масової комунікації: *телевізійний менеджер, телевізійний проект, телевізійник, скетч, креативник, медіабізнес-корпорація*. Серед авторських новотворів, які вирізняються своєю експресивністю, вкажемо на такі: *шароварно-патріотичні* міркування (1), *непристойно-епатажні* одєжини (2), *найдрастичніший* момент (4), *фріківський шарм* (4), *номінальні українці* (3), *кварталізація* всія Русі (3).

5. Використовується у проаналізованих текстах І. Долженкової і неолексика комунікації в мережі Інтернет, запозичена з англійської мови як мови глобальної мережі (це ж і мова глобальних соціальних мереж, які сьогодні є надзвичайно популярними) та ще повністю не засвоєною українською, напр.: *фрік* (4), що з англійської мови перекладається як дивак; замість лексеми “створювати” активно використовують *креативити* (1), що також активно функціонує в текстах інтернет-комунікації; лексема *гаджет* (1) використовується в українському віртуальному просторі на означення пристосувань та популярних медійних приладів, хоча в англосаксів часто вживається стосовно чогось незначного чи непотрібного; *респект* (2) – повага; *фронтмен* (2) – лідер

музичного гурту. Усі ці лексеми характерні для інтернет-комунікації і засвідчують уплив глобалізаційних процесів на формування новітньої української мови. Використовуючи такі мовні одиниці, журналісти намагаються зробити мову тексту ближчою до читачів, зрівнявши лексичні та семантичні поля розуміння медіаповідомлення реципієнтом та комунікатором, проте нівелюють власне лексичне багатство української мови. Крім того, важливо, аби журналіст та редактор чітко розуміли семантику слова і не вживали його в невласливому для нього значенні, що призводить до виникнення ненормативних конотацій у реципієнта (як зі словом *гаджет*).

6. У матеріалах видання також використовуються жаргонізми: *ульотні* комедії (1), *дура* (1), *московські звозді* (1), *прикід* (3), *общепонятна* (4). Використання лексики такого ґатунку дозволяє зробити текст експресивнішим, а отже, зацікавити читачів.

7. Активне використання неологізмів у текстах віртуальних медіа є свідченням активного розвитку інтернет-комунікації та органічності функціонування електронних ЗМІ як частини сучасного віртуального простору. Власне авторські неологізми розкривають творчі можливості журналістів у розширенні експресивного поля електронного медіатексту. Іншомовні новотвори, які стосуються такої обмеженої сфери використання, як телевізійне виробництво, сьогодні набувають ширшого вжитку, адже телебачення стало основою соціокультурного буття українців. Жаргонізми є негативним явищем у мові ЗМІ, проте їхнє використання може бути обґрунтоване бажанням автора додатково підвищити експресивність журналістського тексту. Помітним явищем є часто перебільшене вживання іншомовних лексем тоді, як можна використати власне українські відповідники. Це пов'язано і з утвердженням англійської мови як мови спілкування глобальних соціальних мереж (Facebook, Twitter), і посиленням глобалізаційних тенденцій в соціокультурній сфері буття української нації.

8. Електронний медіатекст намагається відповідати потребам аудиторії та максимально, за допомогою відповідних лексичних засобів, наблизити семантичне поле тексту до адекватного декодування його реципієнтом. Текст у віртуальному просторі має гетерогенну аудиторію, короткий час існування (актуальність стосовно тих чи інших знакових подій у світі телекомунікації) та тісний зв'язок з функціонуванням на ринку мас-медіа телевізійних ЗМІ.

1. *Долженкова І.* Дві великі різниці // Телекритика (30.12.11). – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/>; 2. *Долженкова І.* “Краса по-українськи” та цінності патріархального виховання // Телекритика (14.01.12). – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/>; 3. *Долженкова І.* Новорічна ніч на ТБ: “Веселий песець” та “Парад зірок” // Телекритика (04.01.12). – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/>;

4. Долженкова І. Парад абсурду, або Від фріка чую! // Телекритика (12.01.12). – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/>; 5. Потятиник Б. Медіа: ключі до розуміння. – Львів, 2004; 6. Соколов А. Общая теория социальной коммуникации: Учеб. посіб. – СПб, 2002.

LINGUISTIC ASPECT OF THE MODERN ELECTRONIC PUBLICATIONS' FUNCTIONALITY ON THE EXAMPLE OF THE TELECRITICA E-MAGAZINE

Anna Yatsenko

The study is devoted to the analysis of the specification of the lexical units, which were disclosed in the last publications of The Telecritica e-magazine and also role of lexical units in the common semantic and emotional field in the virtual space was defined.

Key words: lexical units, semantic filed, expression, emotion.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ТЕКСТ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ

Г. Є. Хоменко

(Кривий Ріг)

Розглянуто інформаційний текст з погляду його текстотвірних категорій; приділено увагу специфіці використання категорій придатності, ефективності, впливовості, переконливості, інформативності, інтерактивності та інтерсеміотичності в медійному дискурсі.

Ключові слова: інформаційний стиль, інформаційний текст, текстотвірні категорії, текстова інформація.

Інформаційний стиль формує мовну картину світу, є невід'ємною частиною культурного середовища, виступає інформаційним орієнтиром людини в суспільстві. Цей стиль є предметом зацікавлення багатьох лінгвістів, зокрема Ю. О. Арешенкова, Б. М. Ажнюка, Д. Х. Баранника, Т. В. Мелкумової, В. О. Нагіної, І. О. Талаш та ін.

Вивчення поняття “текст” перебуває на перетині різних наукових галузей: лінгвістики, психолінгвістики, соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики, психології. Питання тексту як лінгвістичної категорії в мовознавстві розробляли І. Р. Гальперін, О. О. Стриженко, А. П. Загнітко, І. І. Ковалик та ін., зміст понять “текст” і “дискурс” уточнюють Н. Д. Арутюнова, В. В. Бузаров, Ю. М. Колісник та ін., вивчення текстотвірних категорій було предметом дослідження О. М. Мороховського, Г. Б. Козловської, В. А. Кухаренко та ін. Сьогодні не існує загальновизнаної класифікації категорій тексту, це питання залишається відкритим, актуальним для подальшого дослідження.

Мета нашої розвідки – розглянути особливості функціонування текстотвірних категорій у медійному тексті. Загальновідомими є такі категорії тексту: зв'язність, цілісність, дискретність, континуумність, завершеність. Лінгвісти також виділяють категорії інформативності, придатності, ефективності, інтерактивності, інтерсеміотичності, впливовості.

Категорії придатності і сприйняття пов'язані з попередньою підготовкою тексту (вибором теми, стратегією її розвитку, характером аргументації, вибором композиційної форми, визначенням комунікативного завдання) [2: 24]. Суміжною до названих вище категорій є категорія інформативності, яка оперує такими поняттями, як цінність інформації, її достовірність та актуальність. Вони реалізуються в інформаційних текстах посиланнями на авторитетні джерела інформації, як-от: усесвітні суспільні та політичні організації, освітні установи, суб'єкти політичної, економічної, наукової та інших видів діяльності. Наприклад: *“Потужність сланцевої революції всіх здивувала”, – каже Крістоф Рюль, головний економіст у British Petroleum (BP) (5: 26); Адміністрація енергетичної інформації США оприлюднила у квітні звіт, де проаналізовано 48 родовищ сланцевого газу в 32 країнах (5: 26); Згідно з нещодавнім дослідженням, проведеним Массачусетським технологічним інститутом, газопроводи перекачують 80% усього газу, яким торгують між собою країни (5: 28).* Інформаційний текст є “свіжим”, актуальним, злободенним, достовірно змальовує зміни в суспільстві, адресант повідомлення зобов'язаний оперативно реагувати на постійну зміну та оновлення інформаційних потоків. Сьогодні ЗМІ постають як механізм адекватного пізнання навколишнього світу, виступають у ролі активних інтерпретаторів сьогочасних подій [1: 106].

Категорія ефективності має велике значення при створенні інформаційного тексту. Дотичними до неї є категорії переконливості та впливовості. На мовному рівні вони реалізуються насамперед реченнями спонукальної модальності, які мають великий сугестивний ефект: *Передплатіть “Український тиждень” та отримуйте журнал у півтора рази дешевше, ніж у роздріб! (5: 67); Освіжи свою рекламу (5: 57); Тримай Санорин, він допоможе (1+1); Посміхнися життю, і життя посміхнеться тобі (реклама Blend-a-Med Комплекс 7 з ополіскувачем) (1+1).* Ці категорії беруть участь у формуванні комунікативних та прагматичних інтенцій автора тексту й дозволяють йому спрогнозувати потенційно можливі наслідки після прочитання повідомлення: інтерес, подив, шок, емпатія, роздратування й т. ін.

Категорія ефективності в деяких медійних текстах, зокрема в рекламних текстах, може ототожнюватися з кінцевим результатом комунікативного акту: “виконана дія” в системі

“адресант – висловлювання – адресат – виконана дія” (купівля того чи того предмета побуту, замовлення тієї чи тієї послуги, вибір того чи того засобу зв’язку тощо).

Інтерсеміотичність реалізується на основі діалогічної взаємодії модулів комунікантів та тексту з семіотичним універсумом – кодом культури, науки, літератури і т. ін. (4: 235). Інформаційні тексти містять багато трансформованих алюзій, аплікованих конструкцій, які стосуються “вічних образів”, історичних осіб, подій, загальновідомих музичних, літературних, образотворчих творів. Наприклад: *З усіх знайомих мені місць, включно із сибірською тайгою, півострів тримає пальму (чи карликову березу?) першості за кількістю комахині* (5: 65); *Улітку, коли тринадцятий минало, завела щоденник* (5: 66); *У четвертому альбомі тейхаські музики продовжують дарувати треки із власного музичного рога достатку* (5: 61).

Категорія інтерсеміотичності пов’язана з такими видами текстової інформації, як прихована змістовно-концептуальна та прихована підтекстова інформація. Перший вид інформації є “фоновою або так званим “вертикальним контекстом”, що містить історико-філологічний контекст твору” [3: 77]. Прихована підтекстова інформація, як наголошує Н. К. Місяць, базується на здатності мовних одиниць мати кілька значень, що своєю чергою спричиняє появу в слові додаткової конотативної й асоціативної семантики, створює так звану символіку мовного коду [там само]. Ці різновиди інформації створюють культурний фон інформаційного тексту, становлять ментальний символічний пласт мовлення, багатовіковий національний досвід народу, зафіксований вербально.

Саме цей інформаційний прошарок медійного тексту може бути помилково інтерпретованим чи взагалі не декодованим читачем. З огляду на це, створюючи інформаційний текст, автор також послуговується категорією інтерактивності (точна інтерпретація читачем повідомлення без викривлень змісту). Медійне повідомлення розраховане на широку аудиторію, тому адресант тексту повинен чітко врахувати не тільки арсенал мовних, а й позамовних чинників (мовний та історико-культурний досвід реципієнта, обсяг знань, психофізіологічні, національні особливості, соціальний статус потенційного адресата тощо) задля досягнення ефективної інтерактивної реакції. Можна сказати, що постать читача теж формує текст.

Отже, розглянуті в статті категорії є важливими чинниками формування й розвитку медійних текстів, допомагають інформаційному простору ефектно, емоційно, повною мірою задовольняти інформаційні смаки суспільства.

1. Гречихин М. В. Медиадискурс как самосознание культуры // Лінгвістика: Зб. наук. пр. – № 3 (24). – Луганськ, 2011. – Ч. II. – С. 105–112; 2. Кочан І. Текстові категорії:

проблема виокремлення та трактування в сучасній науці // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Лінгвістика”: Зб. наук. пр. – Херсон, 2009. – Вип. 9. – С. 20–25; 3. Місяць Н. К. Текст і типи інформації в ньому // Вісник Житомирського держ. пед. ун-ту, 2004. – № 16. – С. 76–78; 4. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учеб. посіб. – К., 2002; 5. Український тиждень: Сусп.-пол. журнал. – 2011. – № 35 (200).

INFORMATIVE TEXT AS OBJECT OF LINGUISTIC ANALYSIS

Hanna Khomenko

In the study the informative text is considered from viewpoint of the text-forming categories; special attention is paid to the peculiarities of the categories of fitness, efficiency, influentialness, persuasiveness, informing, interactiveness and intersemiotics use in mass-media discourse.

Key words: *informative style, informative text, text-forming categories, text information.*

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ КОЛЬОРАТИВІВ У ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ КІНЦЯ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Р. Л. Ріжко

(Івано-Франківськ)

Визначено функції кольористичних номінацій у поетичній мові кін. XX – поч. XXI ст., звернено увагу на їх асоціативно-образні й текстотвірні можливості.

Ключові слова: *кольоративи, ключові слова, поетичний текст, кольоративи-синкрети.*

Одним із актуальних аспектів лінгвістичного аналізу тексту є вивчення домінантних елементів у системі художнього стилю письменника. Домінантні лінгвоодиниці – носії концептуальної інформації, ключі для глибинного розуміння тексту. Внаслідок постійних семантичних процесів, у яких вони беруть участь, ці лексеми зазнають конотативних впливів; їх значеннєва палітра збагачується символічними семами, що сприяє збагаченню асоціативно-образної структури художнього континууму [2: 245]. Аналіз мовознавчих праць, присвячених функціональному навантаженню таких слів, дає підстави стверджувати, що ключові одиниці важливі не високочастотністю вживання в поетичній мові, а насамперед здатністю реалізувати підтекст твору (актуалізують психологічні,

естетичні, когнітивні, аксіологічні, прагматично-комунікативні авторські настанови; виступають етнокультурними детермінантами).

Концептуальними репрезентантами поетичної картини світу кін. XX – поч. XXI ст. є кольористичні номінації. Хоча кожний автор здебільшого використовує загальноприйняті лексеми на означення кольору, однак їх сполучуваність, словотвірні моделі, семантичне наповнення та стилістична маркованість демонструють унікальне (неординарне) світосприйняття. Як зазначає Н. А. Адах, колір – це продуманий прийом, який допомагає майстрові слова виразити свої думки і почуття, вказати на своєрідність творчості, описати індивідуальні риси авторського бачення [1: 4].

Особливості вербалізації картини світу крізь призму кольоронайменувань постійно привертають увагу мовознавців (О. М. Дзівак, Л. О. Грибова, О. Б. Кузьміна, Г. А. Губарева, Л. В. Шулінова, І. В. Ковальська, Г. М. Яворська та багато ін.). Однак номени на позначення кольору як домінанти поетичної мови кін. XX – поч. XXI ст. майже не були об'єктом лінгвістичних досліджень, що й мотивувало вибір теми наукової розвідки.

Мета дослідження – розкрити функціональне навантаження кольоративів у поетичному дискурсі означеного періоду, визначити їх асоціативно-образний та текстотвірний потенціал.

Так, матеріал проведеного дослідження засвідчив, що кольоронайменування в художніх текстах кін. XX – поч. XXI ст. виконують такі основні функції:

1) стилістичну (описову, пейзажно-зображальну) – сприяють креативному (неординарному) моделюванню дійсності: за білим роєм / туманів косе / ясная паня (В. Гайда); Оливкове листя, мов зелені згустки повітря, / висне над головою (С. Жадан); Узимку на сливі – зеленкуватий сніг, / а згодом / з'являються очі – / зелені, сині, чорні / вершини невтомних дерев (С. Вишенський); Червоних зір червоний зорепад (М. Вінграновський); червоний кінь по сизих травах мовчить (Ю. Стахівська); Колись давно згадаєш дивний сон – / Про те, як небо синьо під ногами / Стелилося на весну (Р. Фуфалько); І мальви мої пожовтіли з лиця (С. Сапеляк);

2) когнітивну – концентрують ментальну інформацію (кольоративи у “співдії” з іншими лінгвоодинаціями (часто – етнокультурними маркерами) набувають ознак образів-символів): Купила чорний перстень – як отруту, / Сама собі накликала біду (М. Людкевич); Там зазнав я чорного болю. / Стільки болю в мене влилося (В. Недоступ) – чорний колір стереотипно пов'язується з негативними явищами, відчуттями горя, печалі, смутку, тривоги, болю; біла хата / у небі нічному / пеленає нас / від зірок / аби зірка небес / не вrekла / мене тобою (Л. Малкович), І знов наснилося село: / Білявих хат знайомі строї...

(В. Калашник) – білий (у сполученні з лексемою *хата*) актуалізує образно-символічне значення рідного краю; *Якась бабуса сивоброва / І сива, сива, як зола, / Вклонилася мені здалека, / І я здригнувся: це вона* (Д. Павличко); *І погляд сивіє жіночий* (Л. Слюсак) – зовнішні ознаки людей, експліковані відповідним кольоративом, – символи невпинного часового плину: вказують на наближення старості; пов'язуються з поняттями горя, журби, втоми;

3) аксіологічну – сприяють вираженню позитивного чи негативного ставлення мовця / ліричного героя до дійсності: *я ходжу у нім [Дніпрі] / змалку і щодня / ось тому таке / золоте життя* (Г. Ткачук); *вона [мова] горить словами золотими / у книзі всіх часів і всіх народів* (Н. Стефурак); *Йду стрімкою стежкою до гори високої, / Може, там сховалася юність золота* (Я. Ткачівський) – символічні образи, що містять номінант золотий, актуалізують метафоричне значення вартісності; *Хай самота тебе допише / Нестерпно сірим олівцем* (М. Вінграновський); *знов накочують сірі дні, / мов журливі хвилі Десни* (А. Могильний); *все стало сірим – стіни, стіл, вазони...* (В. Підпалій) – номен на позначення сірого кольору концентрує аксіологічні семи “одноманітний”, “безперспективний”; *...нехай спокуситься шелестом / і розкриється чорна мушля мого серця / хай випустить білу перлину...* (С. Осока); *залишаю одну хризантему / білу на чорному / надто вже гарна* (М. Савка); *на чорному тлі виразно проступили / білі догми кохання* (Л. Слюсак) – опозиція чорного – білого кольорів фокусує смислові наповнення “поганий” – “добрий”.

З'ясовано, що для мовотворчості досліджуваного періоду характерними є вживання кольоративів-синкрет (конструкцій із декількох кольорів та їх відтінків), які виступають своєрідними комунікативними маркерами (проектують семантичне розгортання тексту, підсилюючи враження від прочитаного, забезпечують незвичний контекст для актуалізації різноманітних асоціацій): *Дивись: зрина і порина / Сумна діля срібносива* (М. Вінграновський); *індустріальні міста / надто ранні шлюби / як на стару Європу / такою ти бачиш у снах / мою жовто-блакитну країну* (С. Ушкалов); *голос зника а вітер сріберно-синій вітер / ще наліта з далеких сріберно-синіх піль...* (П. Вольвач); *Зім'ятий сніг коричнево-рудий / Поволі тане на міських маршрутах* (О. Слоньовська); *І в передзахіднім промінні / З блакитно-білої імлі / Ще довго так вуста камінні / Мені трояндами цвіли* (Б. Мозолівський) тощо. Такі структури створені на базі фреймів (когнітивних моделей), загальноприйнятість яких полегшує не тільки збереження інформації, а й пізнання невідомої. Індивід, який пізнає нову ситуацію, або по-новому сприймає звичні речі, обирає зі своєї пам'яті необхідний базисний елемент (фрейм) із

таким розрахунком, щоб шляхом зміни в ньому окремих деталей зробити його придатним для розуміння ширшого класу явищ або процесів (З: 397).

Отже, кольорономени в поетичних текстах кін. XX – поч. XXI ст., крім власне колірної семантики, містять уявлення носіїв мови про естетичні, аксіологічні, психологічні, символічні репрезентації кольору, а також результати їх індивідуально-авторських модифікацій. Кольороназви-концепти “підпорядковані” комунікативним потребам індивідуума. Лексеми на позначення кольору в аналізованих текстах реалізують стилістичну (описову, пейзажно-зображальну), когнітивну (виступають концептами, символами), аксіологічну (сприяють вираженню позитивного чи негативного ставлення мовця до дійсності) функції.

1. Адах Н. А. Семантика індивідуально-авторських кольороназв у поетичній мові Василя Барки // Наукові записки: Зб. наук. пр. – Острог, 2008. – Вип. 10: Серія “Філологічна”. – С. 3–10; 2. Ріжко Р. Семантико-стилістична домінанта: проблема інтерпретації // Науковий вісник Чернівецького нац. ун-ту імені Юрія Федьковича: Зб. наук. пр. / Наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці, 2011. – Вип. 547–548: Слов’янська філологія. – С. 299–304; 3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава–К., 2008.

FUNCTIONS OF THE WORDS DENOTING COLORS IN POETIC TEXTS OF THE END OF THE 20th – THE BEGINNING OF THE 21st CENTURIES

Ruslana Rizhko

The functions of the color naminations in the poetic language of the end of the 20th – the beginning of the 21st centuries are determined; special attention is paid to their associative-imaginative potential and text generating ability.

Key words: *lexemes denoting colors, poetic text, syncretic lexemes denoting colors.*

ЛЕКСИЧНІ ПОМИЛКИ НА СТОРІНКАХ ДРУКОВАНИХ ЗМІ

А. Ю. Яворський

(Луцьк)

Систематизовано різноманітні лексичні аномалії, вилучені з газет та запропоновано шляхи їх усунення. Простежено частотність кожного типу помилок, окреслено ступінь їх лінгворизику у процесі редагування.

Ключові слова: мовна норма, мовна помилка (анорматив), лексична помилка.

Проблема мовних помилок хоч і має численну бібліографію, все ж лишається відкритою і невичерпаною. Актуальна вона і в сучасній українській лінгвістиці. Т. Г. Бондаренко [1], А. О. Капелюшний [2] на матеріалі газет простежили типологічні ознаки мовних помилок, з'ясували причини їх виникнення. Водночас рівень мовної грамотності в сучасних друкованих ЗМІ, особливо регіональних, на жаль, залишається далеко не зразковим.

Мета дослідження – систематизувати різнотипні лексичні помилки, що трапляються на сторінках друкованих ЗМІ. Джерелом для аналізу була всеукраїнська газета “День”, а також регіональні часописи “Луцький замок” (м. Луцьк) та “Край Кам’янецький” (м. Кам’янець-Подільський) (при покликаннях використано скорочення відповідно Д, ЛЗ, КК).

Найбільше помилок стається внаслідок пізнання лексичного значення слова та особливостей сполучуваності: *побудувати логістику* (треба: *стратегію*) *подальшого реформування суспільства* (Д / 16.06.2009: 5); *головна задача* (треба: *завдання*) – *ствердження нового покоління* (Д / 16.06.2009: 5); *переслідування незалежних громадянських* (треба: *громадських*) *груп* (Д / 16.06.2009: 3); *хто має обмежені фізичні властивості* (треба: *можливості*) (ЛЗ / 06.12.2007: 5); *їх роботи дійсно нуртують* (треба: *хвилюють*) *душі дорослих* (ЛЗ / 06.12.2007: 12); *маятись* (треба: *жити, перейматися*) *її величністю музикою* (ЛЗ / 29.11.2007: 12); *на столі стало більше вільного робочого простору* (треба: *місця*) (ЛЗ / 21.02.2008: 5); *множинні* (треба: *численні*) *тілесні ушкодження* (ЛЗ / 2.04.2009: 2); *руйнівною дією володіють* (треба: *руйнівну дію мають*) *напої* (ЛЗ / 2.04.2009: 15); *питання носять* (треба: *мають*) *історичну вагу* (ЛЗ / 13.03.2008: 6); *першу стрічку* (треба: *позицію*) *в цьому рейтингу займають* (ЛЗ / 29.11.2007: 5); *проведення інженерно-геологічних вишукувань* (треба: *розвідок*) (ЛЗ / 24.04.2008: 2); *звільнені наступні* (треба: *такі*) *категорії населення* (КК / 9.09.2011: 3); *відтак* (треба: *отже*), *роботи заплановано завершити вже у вересні-жовтні* (КК / 9.09.2011: 1); *голова завбачує* (треба: *планує*) *створити зал урочистих подій* (КК / 9.09.2011: 1); *сільський голова посприяв делегуванню* (треба: *виділенню*) *з бюджету ще 60 тис. грн.* (КК / 9.09.2011: 1); *займає* (треба: *відіграє*) *провідну роль* (КК / 9.09.2011: 1); *олія надає* (треба: *має*) *загальнозміцнюючу дію* (КК / 9.09.2011: 8) та ін.

Трапляються випадки, коли вживані слова синтезують у собі ознаки порушення лексичної та морфологічної або орфографічної норм. Наприклад, у реченні *Дуже погану послугу для суспільства роблять ті пієтети, які постійно виходять від політиків про*

освіченість суспільства, про його мудрість, вибраність (Д / 16.06.2009: 4) лексему *ністет* вжито неправильно, пор.: *ністет* “глибока повага, шанобливе ставлення до кого-, чого-небудь” (З: 528). Але в цьому випадку можна говорити і про морфологічну помилку: згідно з нормою абстрактний іменник *ністет* уживаний тільки в однині – тут же він має форму множини.

Ознаки порушення лексичної та орфографічної норм помічено в реченні *Приватна власність у нас свята і недоторкана* (ЛЗ / 13.12.2007: 6): лексема *недоторканий* за словником має значення “якого ніхто не торкався; цнотливий”. У наведеному ж контексті треба використати слово *недоторканий* “який охороняється законом”. Проте в цьому випадку можна говорити і про орфографічну помилку: прикметник, що виражає значення “який охороняється законом”, повинен писатися з подвоєнням **нн**.

Другу за частотністю групу становлять плеоназми – семантично порожні слова, які структурно лише обтяжують фразу: *спортивні тренери* (Д / 16.06.2009: 1); *свої власні твори* (Д / 16.06.2009: 18); *прагнення є плідними та результативними* (Д / 16.06.2009: 6); *Україна є поєднанням, конгломератом культур* (Д / 16.06.2009: 6); *обслуговування туристів, які приїждять* (Д / 16.06.2009: 20); *в атмосферному повітрі* (ЛЗ / 07.02.08: 10); *створення планів на майбутнє* (ЛЗ / 13.12.2007: 15); *приріст народжуваності по відношенню до смертності* (ЛЗ / 13.03.2008: 5); *за волю і незалежність* (ЛЗ / 22.11.2007: 12); *про успіхи та удачі* (ЛЗ / 13.03.2008: 6); *того чи іншого вузу чи університету* (ЛЗ / 07.02.2008: 4); *з популярними письменниками і поетами* (ЛЗ / 24.01.2008: 4); *сучасні політологи і науковці* (ЛЗ / 13.03.2008: 5); *основний пріоритет* (КК / 9.09.2011: 1); *планами на майбутнє* (КК / 9.09.2011: 1) та ін.

Відзначено чимало випадків сплутування значень паронімів: *бажаємо всім великої вдачі* (треба: удачі) (КК / 9.09.2011: 1); *пориває* (треба: прориває) *трубу з гарячою водою* (ЛЗ / 13.03.2008: 4); *ріст* (треба: зріст) *триденного малюка близько тридцяти сантиметрів* (ЛЗ / 17.01.2008: 16); *комарі летять у квартиру* (треба: у кватирку) (ЛЗ / 31.01.2008: 3); *їсти одне і те ж з дня на день* (треба: день у день) (ЛЗ / 07.02.2008: 13) та ін.

Невиправданими з погляду літературної норми є вживання неологізмів (*сприяє кращому обпробковінню шкірки* (КК / 9.09.2011: 7), *обпробковіла плодоніжка* (КК / 9.09.2011: 7); *інтерферем* (*вчилися співставляти* (треба: зіставляти) *фігурки* (КК / 9.09.2011: 1); *росіянізмів* (*білетер* (треба: касир) *стежитиме* (ЛЗ / 07.02.2008: 15); *учбового* (треба: навчального) *загону* (ЛЗ / 13.03.2008: 6); *за шкірою пробіг холодріж* (треба: холодок) (ЛЗ / 24.01.2008: 12); *суржикових утворень* (*торгівлю семечками* (треба: соняшниковим насінням) (ЛЗ / 31.01.2008: 1); *жаргонізмів* (*працювати з ноутом* (треба: з

ноутбуком) (ЛЗ / 21.02.2008: 5); діалектизмів (*в генеральських мештах* (треба: *в туфлях*) (ЛЗ / 29.11.2007: 12).

Основні причини вживання анормативних одиниць – незнання норм сучасної української літературної мови.

1. Бондаренко Т. Г. Типологія мовних помилок та їх усунення під час редагування журналістських матеріалів: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2003;
2. Капелюшний А. О. Стилїстика й редагування: практичний словник-довідник журналіста. – Львів, 2002;
3. Словник української мови: В 11 т. / Ред. А. В. Лагутїна, К. В. Ленець. – К., 1975.

LEXICAL MISTAKES IN JOURNALISTIC TEXTS

Andriy Yavorskiy

The polytypic lexical abnormities from the newspapers are systemized in the study; the ways of their improvement are suggested. The frequency of each type of mistake as well as the level of linguistic risk in the process of editing is traced.

Key words: *linguistic norms, linguistic mistake (abnormity), lexical mistake.*

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ВИЯВИ МОВНОЇ МЕТАФОРИ У МАЛІЙ ПРОЗІ МАРІЇ МАТІОС

Л. М. Приблуда

(Київ)

Досліджено структуру та стилїстичні функції мовної метафори в малїй прозі Марії Матїос. Визначено типи метафоричних конструкцій, з'ясовано інвентар словотворчих засобів, проаналїзовано стилїстичні функції мовної метафори.

Ключові слова: *мовна метафора, словотвірна структура, стилїстичні функції.*

Упродовж останніх десятиліть українська мовно-літературна практика збагатилася творами М. Матїос, мовосвіт якої сьогодні залишається малодослідженим.

Емоційний колорит художньої прози письменниці створюють семантико-стилїстичні мовні засоби, зокрема, метафора. О. М. Тищенко процес метафоризації окреслює так: людина бачить і безпосередньо відчуває предмет (чи явище) дійсності, що вже означений словом, аналізує його, порівнює з іншим і дає йому нове визначення; людина не бачить

безпосередньо предмет, але в її свідомості виникає образ цього предмета, що позначений певним словом, і дає йому нове значення [6: 39].

У мовотворчості Марії Матіос виокремлюємо такі основні групи метафоричних перенесень:

I. Тварина → людина: 1) назва тварини → людина, подібна до цієї тварини за порівнюваними інтелектуальними здібностями, характером, особливостями поведінки, напр.: *корова, бик, ласиця, бугай, орел, зозуля, кінь, ведмідь, видра*. Пор.: *Що це була робота котроїсь сільської видри, вона не сумнівалася й хвилечки* (3: 203); *Такі хлопці гинуть... Такі орли... А ти випрошуєш забрати оцю діряву бабу?* (3: 33); *Виглядно, що то й не Сандулякова Анна, бо дуже вже спритна була. Як ласиця* (3: 62); 2) частина тіла тварини → частина тіла людини: *кучма, писок, грива, лапа*. Пор.: *Татарин мав дрібні риси обличчя... пшеничну кучму, що кучерявилася на чубі* (3: 214); *Що, давно дівки не малювалися? Ще як малювалися! Натруть на терці буряків червоних, та вималюють писки – та й до церкви йдуть* (3: 241); 3) сукупність тварин → група людей: *табун, гурт, рій*. Пор.: *Ще три роки тому, коли Корнелії було сімнадцять, рій хлопців гудів за нею, де б вона не з'являлася* (3: 114); 4) дія людини, спрямована на тварину → дія людини, спрямована на іншу людину: *запрягти, заарканити*. Пор.: *Корниля заарканяють москалі й котрась фудульна дівка* (3: 69).

II. Рослина → людина: 1) стадія розвитку рослини → стадія розвитку людини: *квітнути, дозрівати, в'янути*, напр.: *І Юр'яна раптово зів'яла* (3: 27); 2) назва рослини або її частини → людина, схожа на відповідну рослину або подібна до неї за певними ознаками: *тополя, дуб, ягідка, мак, пеньок*, напр.: *Фрозина стояла маком – лиш обертала за ним голову...* (3: 98).

III. Нежива природа → людина: *пора року, частина дня → вік людини: весна, вечір, світанок*, напр.: *А на світанку життя ніхто із нас не знає, що буде...* [2: 40].

IV. Фізичні характеристики предметів і речовин, фізичні процеси → людина: *фізичний процес → стан людини*, напр.: *гнити, загнивати, розкладатися*. Пор.: *Як колись вернеться назад у Ріжі – відкопаєте. А як ні – най гниє в землі...* (3: 70); *А бодай ти не зігнила, аби гробом кидало тій, що таке мені поробила...* (3: 216).

V. Міфічні істоти → людина: *чортиця, сатана, відьма*. Пор.: *А халати нам давали чорні, то я заявила в район, як чортиця, не проти святої п'ятнички сказано* (3: 222); *...Краще най земля прийме, ніж сатана має розбирати людське добро* (3: 70–71).

Мовознавці стверджують, що метафорично може бути використана будь-яка частина мови [1: 160]. У мові художньої прози Марії Матіос кількісно переважає іменникова та дієслівна метафори.

Іменникова метафора слугує для називання предметів навколишньої дійсності. У творах письменниці вона виконує не лише номінативну функцію, а й має яскраве емоційно-оцінне забарвлення, пор.: *Ви не пам'ятаєте, як Аннина мама рвала на собі волосся коло мертвої доньки, а той двоногий пес плював на неї й обзивав її сукою?! (3: 125).* Метафоричне значення іменника увиразнюють якісні або відносні прикметники чи дієприкметники. Пор.: *Ти! Здоровий бугаю! Ти вівцям у колгосі кубушки рахуєш, а крішка дитини морозить кістки в лісі! Чого так має бути?! (3: 61); Питають Маковія сільські чоловіки коло магазину: – Маковію! Кажуть люди, що маєте любку. То й ми Вас питаємо: маєте? – А чого би не мав? Маю! – А яка застара? – Така, як найстарша колгоспна корова (3: 121); – Ну що, Іларію... Те, що ви сватаєте в мене не моє дівча, а мій лісок – це я знаю... моє дівчини ще – воно ще таке, як вовк обмоклий серед літа (3: 197).*

Дієслівна метафора виражає активну ознаку предмета, його динаміку і передає інформацію про процесуальність, змінність та діяльність. Напр.: *...зів'яла Естер сиділа на постелі під стіною... (3: 59).*

Отже, характерною стильовітною рисою малої прози Марії Матіос є активне вживання метафори, яка відтворює індивідуальні особливості авторського художнього мислення.

1. Блэк Макс. Метафора // Теория метафоры: Сборник / Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз.: общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. – М., 1990. – С. 153–172;
2. Матіос М. Кулінарні фіглі. – 2-е вид. – Львів, 2011;
3. Матіос М. Нація. – 6-е вид. – Львів, 2011;
4. Полюга Л. М. Словник українських морфем: понад 45 000. – Вид. 3-є, допов. і випр. – К., 2009;
5. Тищенко О. М. Метафора Євгена Маланюка (семантично-функціональний аспект): Монографія. – К., 2004;
6. Сучасна українська літературна мова / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 3-тє вид., допов. – К., 2002.

STRUCTURE AND STYLISTIC FEATURES OF LINGUISTIC METAPHORS IN SMALL PROSE OF MARIA MATIOS

Lyudmyla Prybluda

The article is devoted to the study of structure and stylistic features of linguistic metaphors in small prose of Maria Matios. Different types of metaphorical constructions are defined, inventory of derivational means is found out, stylistic features of the linguistic metaphors are analyzed in small prose of writer.

Key words: *linguistic metaphor, derivational structure, stylistic features.*

ХУДОЖНЯ РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАГМАТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЛЕКСЕМИ *БОГ* У МОВОТВОРЧОСТІ МАРІЇ МАТІОС

Д. В. Гурська

(Кам'янець-Подільський)

З позицій прагматики й етнолінгвістики проаналізовано українські мовні формули з лексемою Бог і їх прагматичний потенціал у мовотворчості Марії Матіос. Визначено, що семантика “сакральності” набуває прагматичного значення і виконує роль не релігійної мотивації мовленнєвих дій, а соціально- й етикетно-регуляційну, експресивну функції.

Ключові слова: адресант, адресат, лексема Бог, мовленнєвий етикет, прагматичний, релігійна лексика.

“Перед Словом всі рівні, як перед світом: перед небом, землею, сонцем. Але в кожного свій промінь, в кожного своє осоння”, – зазначає Павло Мовчан [5: 149]. Важливе значення для людини має Боже Слово, віднесене у мові до релігійної лексики, яка тривалий час чи то була поза інтересами лінгвістичних досліджень української мови, чи то її вивчення проводилось лише частково (С. В. Бібла, Т. М. Берест, Ю. І. Браїлко, І. В. Бочарова, А. А. Ковтун, Н. В. Пуряєва, Н. М. Сологуб, М. Л. Худаш, М. Юрковський та ін.). Саме тому лінгвістичні студії кін. XX – поч. XXI ст. позначені посиленою увагою до функціонування в українській мові релігійної лексики, що, хоча і поглиблює знання про українську релігійну лексику, проте не вичерпує опису особливостей уживання релігійних номенів у художньому мовленні, підкреслює необхідність аналізу їх прагматичного потенціалу, реалізованого в художніх творах окремими письменниками. Тому тема задекларованого дослідження є актуальною.

До мовотворчості М. Матіос ми звернулись тому, що в “її художньому почерку – <...> прихована і явна філософія вікової народної моралі” (3: 4). Основним підґрунтям цієї моралі є прагматичне функціонування лексеми *Бог* у відображенні національного світогляду українського народу. Переважна більшість дібраних нами прикладів із творів “Нація”, “Чотири пори життя”, “Солодка Даруся”, “Москалиця”, “Мама Маріца – дружина Христофора Колумба” Марії Матіос (327 прикладів) підтверджують, що лексема *Бог* уживається як у прямому значенні, так і через прагматичні інтенції виявляє здатність до зсуву та розширення семантики.

Бог – “у давньому народному світосприйманні – божество долі, щастя, блага, багатства і т. ін.” (1: 43). У мовотворчості Марії Матіос лексема *Бог* у прямому значенні виявляється в найменуваннях: *Бог / Господь / Спаситель / Творець / Господь Бог*. Напр.: *Вона проситиме Бога тихо* (4: 49); *І добрий Господь у тяжку хвилину поміг Іванці* (4: 50). У проілюстрованих контекстах зберігається пряме значення лексеми *Бог* та виявляється

прагматичний аспект життя українського народу – віра в Бога. На нашу думку, автор через уведення до тексту зазначених лексем, із прагматичного погляду, розширює семантичний обсяг висловлюваного.

З певною прагматичною метою у мовотворчості Марії Матіос функціонують зменшено-пестливі лексеми *Божка*, *Господичку Боже* та інтенсивне *Боже-Боже*. Напр.: *Та Божка його знає, що з моїми квітками приключилося?* (3: 10) (інтенція суму, розпуки); *Господичку-Боже... Все так давно минуло, що Северина й не згадує ті часи...* (4: 57) (інтенція спогаду минулого); – *Боже-Боже... яке страшне якесть прокляття було на цій сім'ї...* (3: 167) (інтенція співчуття). Як бачимо, через словотвірні чинники розширюється прагматичний потенціал лексеми *Бог*, референцію до якої автор обирає відповідно з інтенцією. Основою прагматичного потенціалу мовленнєвих формул з іменем Бога є християнське уявлення про те, що Бог – надлюдський рівень (гнівається, жаліє тощо), через що людина може мати з ним особистий зв'язок.

У повсякденному спілкуванні за необхідності поєднуються норми і традиції світської й релігійної культур. Найчастіше авторитетом Бога підсилюється комунікативна позиція мовця (напр., забезпечується реалізація побажання) [7: 133]. Це спостерігаємо у мовотворчості Марії Матіос.

У сучасному українському мовленні прагматичні кліше (*Бог дасть*, *Бог милує*, *Бог допоможе*, *Бог простить*, *Бог боронить* тощо) втрачають свою сакральну сутність, мають квазірелігійний характер, але семантика сакральності набуває прагматичного значення і виконує не функцію релігійної мотивації мовленнєвих дій, а соціально- й етикетно-регуляторну, жанровотвірну, експресивну функції.

Уведення до структури мовленнєвої формули посилання до Бога умовно змінює другорядні комунікативні ролі адресанта й адресата: ‘не я, а Бог звертається до тебе’. Така зміна ролей є характерною для ситуацій подяки (відповідь на подяку), похвали (відповідь на похвалу), погрози, прокляття. У цих ситуаціях адресант віддає свою позицію Богу, а сам ніби ухиляється від активної участі в ситуації. Напр.: – *А все від того, Варварко любя, що ви не сповідалися сего року... та й на невістку грішите... Ото Бог вам посилає знаки* (3: 33).

Як прагматичний фактор ім'я Бога виконує фатичну функцію, оскільки “релігія є не стільки ставленням людини до бога чи богів, скільки відносинами між людьми через уявлення про бога чи богів” [6: 538]. Зазначений фактор працює на об'єднання чи роз'єднання адресанта чи адресата. Для носіїв української мови такими є вітання: адресатом прагматичної ситуації є той, до кого звертаються, адресатом денотативної ситуації заклик-побажання – Бог. Напр.: – *Слава Йсу! – Навіки слава Богу! – одночасно*

відповіли гостеві з-поза паркана (3: 22). Тактика взаємної поведінки комунікантів ґрунтується на настанові: “Бог – еталон і орієнтир нашої поведінки”. Адресант указує адресату на те, що у своїх діях він має орієнтуватися на ті норми поведінки, які були записані у Заповіті Божому. Напр.: *А пости у п’ятницю перед Андрієм та по Різду Христовому обіцяли їй найбільшу винагороду – Господь візьме її душу на небо й запише до своєї небесної книжки* (4: 49).

Через апеляцію до авторитету Бога адресат може оцінюватися формулами попередження, докору, осуду, погрози. До сакральної сили формул з іменем Бога адресант звертається тоді, коли говорить про щось неприємне, небажане, щоб уберегти себе від подібного неприємного. Напр.: *...а то, боронь Боже, комусь “видіти, як з відьми людина робиться...”* (3: 114).

Етикетними нормами передбачається, що не можна хвалитися самому і чути похвалу від інших, оскільки успіх пояснюється волею і ласкою Божою. Напр.: *Якщо Бог розвернув її Долю в ці скелі й безлюддя – значить, вона заслужила такої Долі. А раз так – то треба дякувати Богові* (4: 21).

Проведений аналіз мовотворчості М. Матіос уможлиблює висновок: в українському традиційному мовленнєвому спілкуванні активна реалізація прагматичного потенціалу лексеми *Бог* є непрямим свідченням того, що українська культура, принаймні у своєму етикетному вияві, розвивалась як “ми-культура”.

1. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К., 2006;
2. Касевич В. Б. Буддизм. Картина мира. Язык. – СПб., 1996;
3. Матіос М. Солодка Даруся. – Львів, 2004;
4. Матіос М. Москалиця; Мама Маріца – дружина Христофора Колумба. – Львів, 2008;
5. Мовчан П. М. Мова – явище космічне : есе, літературно-критичні статті. – К., 1994;
6. Токарев С. А. Религия в истории народов мира. – 4-е изд., исправл. и дополн. – М., 1986;
7. Ożóg K. Powitania I pożegnania w języku mówionym mieszkańców Krakowa // Język Polski. – LX. – 1980. – Nr. 2–3. – S. 129–138.

ARTISTIC REALISATION OF PRAGMATIC POTENTIAL OF LEXEME GOD IN MARIA MATIOS WORKS

Daria Gurska

The Ukrainian language formulas with the lexeme God and their pragmatic functions in Maria Matios works are analyzed from position of pragmatics and ethnolinguistics. It is defined, that sacral semantic acquires and pragmatic value and obtains social and etiquette adjusting expressive functions.

Key words: sender, addresser, lexeme God, language etiquette, pragmatic, religious vocabulary.

СТІЙКІСТЬ СЕМАНТИКИ ЗАПОЗИЧЕНОГО СЛОВА В УКРАЇНСЬКІЙ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКІЙ ПРОЗІ

Н. В. Гудима

(Кам'янець-Подільський)

Проаналізовано лексико-семантичне освоєння запозичених лексем (стійкість семантики) в мові української постмодерністської прози та проілюстровано цей процес на прикладах запозичених слів, виявлених у прозових творах українських постмодерністів.

Ключові слова: семантика, мова-джерело, мова-реципієнт, запозичення, постмодерністська проза.

Проблема доцільності запозичення та використання іншомовної лексики завжди посідала й посідає важливе місце у лінгвістичних дослідженнях. У зарубіжному та українському мовознавстві останніх років це питання висвітлено в працях Б. М. Ажнюка, В. М. Арістової, Л. М. Архипенко, Н. І. Ашиток, О. Е. Біржакової, Я. А. Голдованського, С. П. Гриценко, Л. П. Єфремова, І. М. Кочан, М. П. Кочергана, Л. П. Крисіна, О. А. Лисенко, О. М. Мороховського, О. Г. Муромцевої, О. Д. Пономарева, С. В. Семчинського, Г. А. Сергєєвої, В. П. Сімонок, О. В. Степанюк, О. А. Стишова та ін., у яких створено передумови для розуміння процесу адаптації іншомовних слів на семантичному рівні за законами мови-реципієнта. Проте масштаби зазначеної проблеми настільки широкі, що виникає потреба ґрунтовнішого дослідження. Адже вивчення семантичної адаптації іншомовних слів має величезне і теоретичне, і практичне значення.

На сучасному етапі розвитку української мови інноваційним процесам відведено значну роль у розвитку й формуванні лексико-семантичної системи мови. Новітні процеси характеризуються такими чинниками: 1) активне збагачення структурного плану мови смисловими відтінками, пов'язане з політичними змінами в суспільстві; 2) посилення тенденції до семантичних змін у мові, які вимагають уточнення й диференціації їх значень. Отже, потрібно використовувати семантичний критерій, тобто зважати на семантику того самого слова в українській та іноземній мовах.

Зміни на семантичному рівні мають двоплановий характер: запозичення, пристосовуючись до іншої лексико-семантичної системи, зазнають впливу цієї системи, але й сама семантична система мови-реципієнта змінюється під впливом цього запозичення. На процес семантичної адаптації великий вплив має зміна семантики запозичення в мовах-посередниках, які беруть участь у процесі запозичення. Під час освоєння іншомовних слів на семантичному рівні спостерігаємо: збереження, звуження та розширення семантичної структури запозичення.

Метою нашої розвідки є виокремлення базового типу семантичної поведінки запозичення в новому мовному середовищі (збереження семантичного обсягу, оскільки значна частина запозичених слів у мові-реципієнті функціонує в тому ж змістовому обсязі, що й у мові-джерелі) та ілюстрування цього процесу на прикладах запозичених слів, виявлених у прозових творах українських постмодерністів.

У процесі лексико-семантичної адаптації в деяких іншомовних словах не відбулися семантичні зміни, тому запозичені лексичні одиниці зберегли те саме значення як у мові-джерелі, так і в мові-реципієнті. Напр., впливом західного, особливо американського способу життя, пояснюємо активізацію лексеми *фастфуд*, яка повністю перейняла семантику англійської моделі й позначає продукти швидкого приготування та мережу закладів швидкого харчування. Порівн.: *...і в об'єднаній Європі навіть з пива почали робити фастфуд...* (2: 256); *Хочете зробити фастфуд – робіть фастфуд, але в місті вже є сто фастфудів, хочете кабак – давайте кабак, я культурну програму влаштую, це без проблем, хочете диско – давайте диско, хочете паб – давайте паб* (3: 413).

Слово *дрес-код* також відбиває значення моделі англійського слова (“стиль одягу, обов’язковий для працівників певних організацій, громадських заходів тощо” (1: 324)): *3 огляду на “дрес-код” Юрій Андрухович на сцені Королівського драматичного театру виглядав найелегантнішим денді з-поміж усіх світил світової поезії* (5: 220).

Англіцизм *ланч* (“другий сніданок або легка закуска в інші години (між 11 та 12 год.) в Англії, США та деяких ін. країнах” (8: 341)) перейняв без змін семантику англійської моделі (1: 694). Порівн.: *...про що можна говорити з молодими науковцями, спортсменами чи дилерами, ну гаразд, можна про ланч, перші п’ять хвилин, але вони і далі говорять про цей свій ланч* (2: 5); *Вони сиділи під колючим дротом і їли схематичний ланч* (3: 474).

Українські лексикографічні джерела не фіксують слово *лузер* (“англ. *looser* – той, що програв) – той, що зазнавав поразки; невдаха” (1: 254)), тому семантику цього слова визначаємо із засвідчених контекстів: *...це був напівпрофесійний клуб, який складався з отаких відставних аутсайдерів, більшість і з них справді грали на рівні якщо не першої, то принаймні другої ліги, але вони всі були кінченими лузерами, і наш містечковий клуб був їхньою лебединою піснею, відстійником для невдах...* (4: 296); *...десятків тисяч інших божевільних у цьому суспільстві – лузерів, аутсайдерів, банкрутів..., перейнятих ідеями фашизму і реваншизму, закоханих у поп-зірок фанатів...* (4: 388). Очевидно, запозичення лексеми *лузер* в українську мову спричинене не мовною необхідністю (відповідниками в українській мові є такі лексеми: *невдаха, неборак*), а бажанням перейняти деякі риси американського світогляду як прикладу економічних та інших перемог.

Слово *сіті-лайт*, не зафіксоване лексикографічними джерелами, перейняло значення моделі англійського слова (“рекламний щит, що освітлюється” (1: 672)): *Пасивний і фаталістичний – не пригальмовувала, не вмикала двірників, не намагалася відрізнути вогні світлофорів від сіті-лайтів* (6: 192).

Аналогічно лексема *афтершейв* перейняла значення моделі слова-джерела (“англ. aftershave – косметичний засіб, який використовують після гоління” (1: 56)). *Майнес ніколи не користується афтершейвом – у нього просто ледь-ледь росте борода* (6: 42).

Німецьке слово *кнайпа* вживається у значенні “гастрономічний заклад, де подають насамперед спиртні напої; пивна (пивниця), корчма, шинок” (7: 376). В Україні цей термін перейняв значення мови-джерела. Порівн.: *Французи, окрім сили-силенної кафешок, ресторанчиків і просто забігайлівок, де подають гігантські порції багету з паштетом, залишили в столиці країни, В’єтняні, ще й богемно-сонну атмосферу. Таке враження, що ти – єдиний потенційний відвідувач усіх цих кнайп* (5: 234); *А вночі зринають інші завдання. І вони можуть бути або явними, як-то відвідини велелюдного пабу, тінейджерського панк-клубу чи кнайпи, де слухають джаз, так і секретними. Останні – ті самі вдихання міста потаємними ковтками* (5: 256).

Отже, у процесі лексико-семантичної адаптації в проаналізованих іншомовних словах не відбулися семантичні зміни. Іншомовізми зберегли те саме значення і в мові-джерелі, і в мові-реципієнті.

1. Англо-український словник: У 2 т. / Склав М. І. Балла. – К., 1996. – Т. 1–2;
2. Жадан С. Біг Мак². – К., 2006;
3. Жадан С. Гімн демократичної молоді // Капітал. – Х., 2007. – С. 401–532;
4. Жадан С. ANARCHY IN THE UKR // Капітал. – Х., 2007. – С. 231–401;
5. Карпа І. Кокореч та інші містичні їдла // Карпа І. Супермаркет самотності. Перламутрове порно. – Х., 2008. – С. 201–268;
6. Карпа І. Супермаркет самотності. Перламутрове порно // Карпа І. Супермаркет самотності. Перламутрове порно. – Х., 2008. – С. 3–199;
7. Мюллер В. Великий німецько-український словник. – К., 2005;
8. Шевченко Л. І. Новий словник іншомовних слів / Л. І. Шевченко, О. І. Ніка, О. І. Хом’як, А. А. Дем’янюк. – К., 2008.

THE STABILITY OF SEMANTICS OF BORROWED WORDS IN UKRAINIAN POSTMODERN PROSE

Natalya Hudyma

Lexico-semantic adaptation of borrowed lexems (stability of semantics) in the language of the Ukrainian postmodern prose is analyzed. The author illustrates the process via examples taken from the prose of the Ukrainian postmodern writers.

Key words: *semantics, source language, recipient language, borrowed word, postmodern prose.*

**НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА ЛЕКСИКИ І ФРАЗЕОЛОГІЇ.
ФАХОВІ МОВИ Й УКРАЇНСЬКЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО.
СЛОВНИКАРСЬКА РОБОТА В УКРАЇНІ**

ПАРАДИГМАЛЬНИЙ ПОДХОД В ЯЗЫКОЗНАНИИ И ТЕРМИНОВЕДЕНИИ

З. И. Комарова

(Россия, Екатеринбург)

Дослідження присвячено обґрунтуванню парадигмального підходу до явищ загальнонаціональної мови (у лінгвістиці) та до мов спеціального призначення (у термінології). Встановлено, що парадигмальний підхід виконує роль методологічного “ключа”, важливого для сучасного лінгвістичного дослідження.

Ключові слова: методологія, метод, методика, парадигма, поліпарадигмальність.

1. Предлагаемая концепция базируется на комплементарности шести основных постулатов: 1) антропоцентризм, реализуемый через включение познающей личности в объект науки о языке, что позволяет интегрировать разрозненные и относительно самостоятельные свойства языка; 2) праксеолого-прагматический, организующий познавательную деятельность лингвиста-исследователя на получение научных результатов; 3) системно-синергетический, направленный на изучение языка как синергетической системы; 4) дискурсивность как опосредованное познание языка в научном дискурсе; 5) полипарадигмальность как лингвистический поиск системы целесообразных и эффективных методов и методик; 6) статистико-комбинаторный, включающий количественно-качественную структуризацию языка.

2. Как известно, исходной позицией любой научной работы является определение методологии и методики исследования, которые дают ответы на главные эпистемологические вопросы: Что? Почему? Зачем? и Как? – нужно исследовать, чтобы добиться успешности, достоверности и доказательности результатов научного исследования.

3. Одним из таких методологических “ключей”, способствующих решению поставленных вопросов, по нашему глубокому убеждению, является парадигмальный подход к явлениям общего (национального) языка (в языкознании) и явлениям подязыков, LSP (в терминоведении), который даёт

возможность отыскать и поставить научные проблемы, отвечающие запросам современности, сформировать понятийно-терминологический аппарат исследования (проблема, объект, предмет, целеустановка, задачи, источники материала и т.п.), а затем найти наиболее оптимальный путь для решения поставленной проблемы, т.е. сформировать ту систему методов и методик, которые характерны для данной научной парадигмы.

4. При этом следует учесть, что “каждый из больших методов в лингвистике имеет свою собственную “первичную” сферу применения, в которой он господствует один и только он даёт наилучшие результаты, и сферу “вторичную”, куда он переносится, экстраполируется с меньшим успехом и где он подвергается конкуренции со стороны других методов” [4: 285]. Такой “первичной” сферой является та парадигма, в которой метод вызрел и сформировался (например, *сравнительно-исторический* в компаративизме; *структурный* в лингвистическом структурализме; *когнитивно-дискурсивный* в когнитивизме и т.д.).

5. Казалось бы, что всё достаточно очевидно. Однако уже более полувека продолжается полемика вокруг целесообразности использования гносеологического понятия “парадигма” в методологии лингвистики как “модели постановки проблем и их решения” [2], введенного в научный оборот американским философом науки Томасом Куном для естественных наук.

6. Большинство лингвистов, которые ведут поиск адекватного для лингвистики понимания парадигмы в какой-то мере достигли консенсуса: в расширительном смысле парадигма трактуется как доминирующий исследовательский подход к языку в определённый период или как доминирующие лингвистические теории (В. З. Демьянков) и даже как научный “климат мнений” (Д. И. Руденко).

7. Трудности в практическом использовании понятия “парадигма” в лингвистике в наши дни обусловлены ещё двумя дискуссионными проблемами: нет единства мнений о периодизации и номенклатуре парадигм в лингвистике, поскольку границы между ними размыты [3: 61].

8. Полагаем, что для решения этих проблем необходимо принять два рациональных допущения, существующих в сегодняшнем “климате мнений”. Во-первых, использовать выработанные Еленой Самойловой Кубряковой критерии “опознания” парадигм [3 : 9] для установления номенклатуры парадигм лингвистики. Во-вторых, принять идею об иерархии парадигм (Н. Ф. Алефиренко, В. А. Маслова, Ю. И. Сватко и др.), обусловленную гетерогенностью парадигм и наличием внутрипарадигмальных и межпарадигмальных отношений.

9. На этой основе в современной макролингвистике, имеющей сложную дисциплинарно-методологическую структуру и включающей более 80 лингвистических дисциплин, следует установить одну суперпарадигму – антропоцентрическую (с учётом антропогенной функции языка), в лоне которой формируются и бытуют все другие парадигмы.

Далее по вертикали располагаются языковые макропарадигмы, которые охватывают всю область дисциплинарного лингвистического знания и вбирают в себя все неоднородные составляющие: теории, школы, концепции, подходы [1: 21]. С нашей точки зрения, их четыре: компаративизм, лингвистический структурализм, коммуникативно-прагматическая и когнитивная.

Наконец, на третьем уровне иерархии находятся языковые парадигмы-спецификаторы, или частные парадигмы, которые охватывают лишь частное лингвистическое знание и отличаются однородностью составляющих компонентов [1: 20]: это парадигмы психолингвистики, социолингвистики, этнолингвистики, ареальной лингвистики, паралингвистики и т.д.

10. Изложенная концепция позволяет поставить проблему соотношения парадигмального и непарадигмального подходов к изучению объектов лингвистики и терминоведения.

Принятый подход будет показан на примере одной из актуальных проблем языкознания и терминоведения.

1. *Алефиренко Н. Ф.* Современные проблемы науки о языке. – М., 2009; 2. *Кун Т.* Структура научных революций / Пер. с англ. – М., 2003; 3. Парадигмы научного знания. – М., 2008; 4. *Степанов Ю. С.* Методы и принципы современной лингвистики. – М., 2003.

PARADIGMATIC APPROACH IN LINGUISTICS AND TERMINOLOGY STUDIES

Zoia Komarova

This study deals with the argumentation for paradigmatic approach to the phenomena of general (national) language (in linguistics) and sublanguages, LSP (in terminology studies). It is defined that paradigmatic approach fulfils a function of methodological “key” which is appropriate for conduction of a modern linguistic research.

Key words: methodology, method, procedure, paradigm, polyparadigm.

Проаналізовано визначення терміна міжнародні відносини, зокрема, формування в наукових дослідженнях (широке розуміння) та словниках (вузьке розуміння). Здійснено спробу унормувати цей термін.

Ключові слова: термін, термінологія, дефініція, міжнародні відносини, нація.

Терміносистема української мови є основним інформативним шаром лексики, яка формувалась упродовж століть, формується і нині. Увібравши все найкраще, створене українськими вченими попередніх епох, сучасна українська наукова термінологія стала потужною базою, здатною задовольнити різноманітні потреби суспільства. Як науково-технічна метамова вона перебуває у постійному русі, вдосконалюючи свій ядерний фонд та неологізуючись. “Основним завданням сучасного термінознавства є практичний аспект – систематизація, упорядкування та стандартизація наявної наукової термінології” [4: 5]. Цьому сприяє виявлення лексико-семантичних відношень у галузевих терміносистемах (Т. І. Панько, Л. О. Симоненко, Н. А. Цимбал, Л. Д. Малевич, Т. Лепеха та ін.), що стає теоретичним підґрунтям, на якому можливе подальше вивчення семантичних процесів у різних терміносистемах.

Сьогодні термінологія міжнародних відносин (МВ) потребує чіткого впорядкування та внормування. Для початку необхідно з’ясувати, що таке міжнародні відносини як окрема дисципліна. За спостереженнями А. Камінського, Р. Арон, відомий французький політолог і філософ, у праці “Мир і війна між націями” писав, що коли голландський історик Б. Г. М. Влекке, якому запропонували очолити першу кафедру міжнародних відносин у Лейдені, у своїй інавгураційній промові пробував дати визначення міжнародних відносин як наукової дисципліни, це йому не вдалося. Зокрема, важко було йому визначити межі свого предмета і репрезентувати його. Р. Арон не бачив у цьому нічого дивного, тому що, на його думку, “міжнародні відносини не мають точно окреслених меж, їх не можна матеріально відділити від інших суспільних феноменів...” [1: 5], подібно, зрештою, як це є з економікою і політикою, чи, точніше, з політичною економією та політологією.

Сам Р. Арон, вважає А. Камінський, дефініював міжнародні відносини як відносини між націями чи, радше, державами як політичними одиницями чи величинами. Причому термін *nation* як політичну величину він розумів не в тому історичному сенсі, в якому його визначила Французька революція, а як політичну спільноту, тобто колективну державно-

політичну організацію на певній території всіх часів. Отже, обсяг поняття “нації”, на думку дослідника, охоплює і грецькі міста-держави, і Римську імперію чи єгипетську великодержаву, і європейські монархії чи республіки, і “народні демократії”, як і всі інші державні, територіально й устроєво окреслені формації.

Аналізуючи погляди Г. Д. Моргентау, А. Камінський зазначає, що американський політолог і знавець міжнародних відносин у праці “Політика націй” визначив її завдання і призначення так: “Книжка має відкрити і допомогти зрозуміти сили, які визначають політичні взаємини між націями і збагнути дороги, якими ці сили діють одна на одну і на міжнародні політичні взаємини та інституції...” [1: 5]. Це визначення може служити також і дефініцією терміна *міжнародні відносини*.

Сучасні дослідники доводять, що у широкому розумінні МВ – це множина різновидових стосунків між представниками держав світу [3: 18]. На противагу їм фахові словники та енциклопедії звужують це поняття. Наприклад, “Українська дипломатична енциклопедія” (2004) подає таке визначення: “Міжнародні відносини – специфічна форма соціальних відносин, участь у яких відтворює міжнародну суб’єктність індивіда або колективу, та головне функціональне призначення якої полягає в реалізації цивілізаційної й антропологічної єдності людства” [5: 103]. А “Британська енциклопедія” наводить таку дефініцію: “Дисципліна, яка пробує аналізувати умови, потреби і прагнення (аспірації), що впливають на зовнішню політику націй (держав); зразки (моделі) сили інтересів і виправдань, які розвинулися універсально і регіонально; і процеси полагоджень, пристосувань та змін, якими намагаються засипати прірву між практикою і теорією” [Цит. за 2: 34].

Знову ж у цій доволі “деталізованій” дефініції маємо, з одного боку, деякі узагальнення, що їх знаходимо в дефініціях термінів на позначення інших дисциплін, а з другого – неточне визначення тих елементів, які увійшли до МВ як предмета з інших дисциплін.

Стосовно дефініції цього поняття у фахівців немає одностайної думки. Найпоширенішою є думка, згідно з якою під МВ розуміють системну сукупність політичних, економічних, соціальних, дипломатичних, правових, воєнних та гуманітарних зв’язків і відносин між основними суб’єктами світового співтовариства, до яких належать народи, держави, суспільні та громадські сили, рухи й організації.

Водночас багато хто з фахівців, на думку В. В. Медіссона, вважає, що таке визначення МВ, концентруючи увагу на їх суб’єктах, залишає осторонь питання про їхню діалектику й тому пропонують, кваліфікувати МВ як сукупність “інтеграційних зв’язків, які формують людське співтовариство” [2: 39]. Інші ж, акцентує увагу В. В. Медіссон,

зазначають, що всі форми обміну діяльністю, яка є предметом відносин між державами (правові, наукові, техніко-виробничі й багато інших), аж до індивідуального спілкування, утворюють міжнародні відносини [Там само].

Функціонування терміна в межах певного термінологічного поля вимагає від нього однозначності та відсутності синонімії. Проте повністю позбавитися багатозначності терміна неможливо, адже лексичний склад мови постійно розвивається. Тому в такому різноголоссі щодо визначення терміна МВ немає нічого дивного, адже відомо, що будь-яка дефініція звужує поняття. Жодна з них не в змозі повністю розкрити зміст об'єкта, що потребує визначення, а дає лише первинне уявлення про нього. Проте кожне з наведених визначень дає можливість зробити висновок, що МВ це те середовище, в якому реалізується міжнародна політика з великою кількістю соціальних та політичних суб'єктів.

1. Камінський А. Вступ до міжнародних відносин: Курс лекцій. – Львів, 1995;
2. Мадіссон В. В. Політологія міжнародних відносин: Навч. посіб. для студ. гуманітарних фак.-тів вищих навч. закладів / В. В. Мадіссон, В. А. Шахов. – К., 1997;
3. Мальський М. З. Теорія міжнародних відносин: Підручник / М. З. Мальський, М. М. Мацях. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К., 2007.
4. Симоненко Л. О. Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр. / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К., 2001. – Вип. IV. – С. 3–8;
5. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. – К., 2004. – Т. 2.

TERM INTERNATIONAL RELATIONS IN MODERN SPECIALIZED LITERATURE

Svitlana Derba

Term international relations is defined in the article. Modern researchers define this term in the very wide sense as the relationship between plenipotentiaries of different countries. Modern vocabularies constrict this term. Systematization of this term was made in the article.

Key words: term, terminology, definition, international relations, nation.

Розкрито семантику іношомовного номена супервайзер, визначено передумови його вживання в українській мові на матеріалі відповідних словників та інтернет-ресурсів.

Ключові слова: сема, семантика, номен супервайзер.

Іношомовною лексикою в мовленні українців сьогодні нікого не здивуєш. Це і всім відомий процес глобалізації, і вихід на український ринок світових компаній, і модне копіювання всього “імпортного” тощо. Як зазначає О. А. Стишов, це період, з одного боку, втрат і відходу від старих економічних догм, банкрутство державної планової економіки, а з другого – період появи нових професій, формування нового економічного ладу та відповідних відносин [7: 255]. Як наслідок, відбувається активне поповнення групи назв осіб за професією та видом діяльності за рахунок прямих запозичень з інших мов, напр.: *арт-директор, бренд-менеджер, копірайтер* тощо.

І коли деякі запозичені лексеми викликають певні асоціації, ми можемо дібрати до них питомий відповідник або описову конструкцію, то значення інших змушують звертатися до спеціалізованих довідкових джерел. До таких іношомовних слів, поширених, зокрема, у сучасному професійному середовищі, належить номен *супервайзер*. Це слово відносно нове, до українського термінофонду воно ввійшло, як почалися так звані ринкові відносини у нашій країні, але, семантика номена, на жаль, не зовсім зрозуміла. Тому метою нашої розвідки є конкретизація значення терміна *супервайзер* та визначення доцільності його вживання в українській мові.

Поняття “*супервайзер*” прийшло до нас із США на початку 70-х рр. XX ст., воно має англійське коріння – *supervisor* (“наглядач”, “контролер”), а сама поява цієї посади в американських компаніях була зумовлена розвитком технологій і необхідністю посилення контролю за персоналом (3). Тобто першоосновою у семантиці цього терміна була сема “той, хто контролює”.

Попри таку відносно прозору семантику, в українських словниках маємо певні розбіжності у визначенні цього терміна. Напр.: *супервайзер* – “організатор робіт, що потребують дій за певною єдиною програмою, який спостерігає за правильністю виконання такої програми” (9: 242). Важливо відзначити, що цей термін має ремарку *соціол.*, тобто автори словника “Нові слова та значення” (2009) визначають його як одиницю сфери соціології. У “Словнику-довіднику назв осіб за видом діяльності” (2009)

термін *супервайзер* має майже те саме значення, але без ремаркування. Пор.: *супервайзер* – “особа, яка організовує роботи, що вимагають дій за єдиною програмою, та стежить за правильним виконанням такої програми” (2: 119).

Із трьома значеннями зафіксовано слово *супервайзер* у “Сучасному словнику іншомовних слів” (2006): “1) інспектор, контролер, спостерігач, старший продавець, бригадир; 2) завідувач групи співробітників, секції; 3) головний організатор, відповідальний керівник” (8: 653). Як бачимо, у цьому лексикографічному джерелі семантику аналізованого слова подано і у вузькому, і в широкому значеннях, що свідчить про його виокремлення з однієї сфери та поширення на інші.

Поряд із цим у “Класифікаторі професій ДК 003:2010” слово *супервайзер*, уживане на позначення особи за професією та видом діяльності взагалі не зафіксоване, а представлене лише в дужках, коли йдеться про уточнення інших назв професій, зокрема *повірений морський (супервайзер)* (5) тощо.

Говорячи про реалізацію терміна *супервайзер* у професійному мовленні, можна згадати й спеціалізовані інтернет-ресурси, які не лише фіксують указану назву, але й подають до неї коментар. Пор.: *супервайзер* – “адміністративна посада у різних галузях бізнесу, держустановах, а також наукових та освітніх інституціях” (1); “керівник групи агентів з продажу” (4); “співробітник, який виконує функцію посередника між персоналом і керівництвом (замовником, начальником відділу); людина, яка організовує роботу на місцях, розподіляє завдання і контролює результат, після чого звітує перед своїм начальством за своїх підлеглих” (10) тощо.

Як бачимо, спільною семою, що об’єднує всі проілюстровані значення, залишається сема адміністратор-контролер. При цьому, як свідчать аналізовані джерела, досліджуваний термін використовують не лише у вузькому значенні, пов’язаним, зокрема, зі сферою торгівлі або соціологією, а й у широкому, що стосується будь-якої галузі науки, техніки тощо.

Отже, введення до українського професійного мовлення терміна *супервайзер* є достатньо обґрунтованим, адже він був запозичений разом із самим поняттям (явищем), що прийшло в українську культуру внаслідок нових економічних контактів з іншими країнами. Це той випадок, коли засвоюється і форма, і значення запозиченого слова. Разом із тим сьогодні можна говорити про певну семантичну неусталеність цього терміна, що, проте, не заважає йому широко вживатися у сучасному професійному середовищі.

1. Википедия. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org>; 2. Годована М. П. Словник-довідник назв осіб за видом діяльності / За ред. Л. В. Туровської. – К., 2009; 3. Донецький регіональний центр зайнятості. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua>; 4. Запрошуємо на роботу та навчання. – Ел. режим доступу: www.robota.lviv.ua; 5. Національний класифікатор України. Класифікатор професій ДК 003:2010. – Режим доступу: <http://www.dk003.com>; 6. Новий словник іншомовних слів / За ред. Л. І. Шевченко. – К., 2008; 7. *Стишов О. А.* Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі засобів масової інформації). – К., 2003; 8. Сучасний словник іншомовних слів / Уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К., 2006; 9. *Туровська Л. В., Василькова Л. М.* Нові слова та значення: Словник. / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К., 2008; 10. MY HELPER. – Режим доступу: <http://myhelper.com.ua>.

SEMANTICS OF NOMEN SUPERVISOR IN THE FIELD OF FIXING

Stanislava Ovseichyk

Semantics of foreign nomen supervisor in the Ukrainian language is analyzed; the reasons of its use are determined. Appropriate dictionaries and internet resources as source for the nomen's meaning analysis are chosen.

Key words: *seme, semantics, nomen supervisor.*

СТРУКТУРА АБРЕВІАТУР У ГОМЕОПАТИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Т. О. Луковенко

(Слов'янськ)

У дослідженні розглянуто аббревіатурні лексеми як складники гомеопатичної термінології, що є різноманітними скороченими утвореннями.

Ключові слова: *аббревіація, вторинна номінація, терміни-аббревіатури.*

Серед словотворчих засобів поповнення термінологічної лексики важливе місце належить аббревіації (від лат. *abbrevio* – скорочую).

Активізація процесів скорочення складних, багатослівних назв зумовлена свідомим прагненням до економії мовних ресурсів, тому що “аббревіатури дозволяють посилити інформативність, не збільшуючи при цьому обсягу й не порушуючи точності повідомлення. Аббревіація спрощує репрезентацію матеріалу, представленого

багатокомпонентними, іноді п'яти- і семикомпонентними словосполученнями, полегшує сприйняття головного в тексті” [5: 279].

Водночас аббревіація “приховує в собі велику небезпеку – часто призводить до псування й перекручування мови, низки непорозумінь і технічних помилок”, хоча неправильно її зовсім відкидати. За Д. С. Лотте, аббревіатурний спосіб має право на життя за умови збереження “почуття міри, мовного чуття і термінологічного смаку” [4: 31]. В. М. Лейчик зазначав, що аббревіація є найпродуктивнішим способом компресії багатослівних назв [3: 59].

Т. А. Журавльова віднесла аббревіатурні скорочення до мовних знаків, що слугують для одержання, передавання й збереження інформації. На відміну від звичайних мовних знаків скорочені назви мають вторинний характер, “тому що вони виникають у мові не одночасно з появою відповідного поняття, а через деякий час після того, як це поняття одержало своє вираження у звичайному мовному знакові” [2: 142].

В. В. Борисов трактував процес аббревіації як “одноразовий, унаслідок якого з повнозначного слова або номінативного словосполучення (що є еквівалентом слова) скороченням деяких наявних елементів, які мають менше інформаційне навантаження, виникає нова одиниця, структурно відмінна від вихідної, але має з нею певний семантичний зв'язок. Для того щоб одиниця, яка виникла, сприймалася як скорочення, важливим є співіснування нової та вихідної одиниць у мові на певному етапі її розвитку” [1: 84].

Значне поширення аббревіатурних утворень різних видів дало змогу виокремити їх в особливий пласт, який містить скорочення і термінологічних, і номенклатурних одиниць [1: 143].

За походженням розрізняють такі типи аббревіатур у гомеопатичній термінології: 1) часткові; 2) ініціальні; 3) комбіновані; 4) графічні (умовні).

1. Часткові аббревіатури (6 %) утворюють:

а) складанням частин усіх твірних слів, що входять до базової багаточленної назви, напр.: ноцицептор ← ноци-цептивний ре-цептор тощо;

б) складанням частини одного й цілого другого твірних слів: гомеотерапія ← гомео-патична терапія, гомеопатофізіологія ← гомео-патична пато-логічна фізіологія і т. ін.

Терміни цієї групи становлять 6 % аббревіатур.

2. Ініціальні аббревіатури (найпродуктивніші) поділяємо на:

а) ініціально-літерні – терміни-аббревіатури, утворені з початкових літер слів певних назв: АГТ (а-ге-те) ← антигомотоксична терапія, АНД (а-ен-де) ← а-налітичний н-ормативний д-окумент, АПЛ (а-пе-ел) ← а-даптаційний п-отенціал д-юдини, ВКТ (ве-

ка-те) ← в-роджений к-онституціональний т-ип, ГКП (ге-ка-пе) ← г-омеопатичні к-омплексні п-репарати, ГЛЗ (ге-ел-зе) ← г-омеопатичний л-ікарський з-асіб, ГЛМ (ге-ел-ем) ← г-омеопатичні л-ікарські м-онопрепарати, ГМН (ге-ел-ен) ← г-омеопатична м-атрична н-астоянка, ГР (ге-ер) ← г-омеопатичний р-озчин, ДГЛ (де-ге-ел) ← д-оза г-омеопатичних л-іків, ДФ (де-еф) ← д-ержавна ф-армакопея, ЖС (же-ес) ← ж-иттєва с-ила, ЗП (зе-пе) ← з-акон п-одібності, ІК (і-ка) ← і-стинна к-онституція, ЛМ (ел-ем) ← л-юетичний м-іазм, НЧС (ен-че-ес) ← н-ад-ч-уттєве с-прийняття, ПКТ (пе-ка-те) ← п-атологічний к-онституціональний т-ип, РСЗ (ер-ес-зе) ← р-обочий с-тандартний з-разок, ТМ (те-ем) ← т-уберкуліновий м-іазм, ТФС (те-еф-ес) ← т-имчасова ф-армакопейна с-таття, ХФС (ха-еф-ес) ← х-арактерні і-зіологічні с-имптоми та ін. (70 %);

б) ініціально-звукові – аббревіатурні одиниці з початкових звуків слів багатоконпонентних назв: БАР (бар) ← б-іологічно а-ктивна р-ечовина, ЖЕ (же) ← ж-иттєва е-нергія, МОЗ (моз) ← м-іністерство о-хорони з-доров'я, ОД (од) ← о-диниця д-ії, ТІ (ті) ← т-уберкулінова і-нтотоксикація тощо (14 %).

3. Комбіновані аббревіатури – аббревіатури, до складу яких, крім скорочених компонентів (букв, звуків), уходять і нескорочені: ІП-гіпотеза (і-пе-гіпотеза) ← і-нформаційно-п-ольова гіпотеза, система БОВ (система бов) ← с-истема б-утанол-о-цтова к-ислота-в-ода, УФ-світло (у-еф-світло) ← у-льтра-ф-іолетове с-вітло і под. Такі аббревіатури малопоширені в гомеопатії й становлять 7 % від усіх аббревіатурних скорочень.

4. Графічні (умовні) аббревіатури (3 %) утворюють вичленовуванням першої літери простого чи складного слова: в/в ← внутрішньовенно, в/м ← внутрішньом'язово, г ← грам, дг ← дециграм, мг ← міліграм, рН ← родневий показник, т ← температура тощо 3 %.

У гомеопатії способом аббревіації утворюють лише терміни-іменники. Джерелом для творення складноскорочених слів переважно є словосполучення з опорним іменником і залежним прикметником, напр.: ГЛЗ-генерик ← г-омеопатичний л-ікарський з-асіб-г-енерик, гомеопрепарат ← г-омеопатичний п-репарат, гомеотехнологія ← г-омеопатична т-ехнологія та ін.

Отже, аббревіація є продуктивним способом творення термінів української гомеопатичної галузі, що виникають унаслідок скорочення багатоконпонентних номінативних одиниць (20 %). Активізація процесів конденсації синтаксичних терміносполучень без утрати їхнього змісту є одним із виявів пристосування гомеопатичної термінології до умов сучасної наукової комунікації.

1. Борисов В. В. Аббревиация и акронимия. – М., 1972; 2. Журавлева Т. А. Особенности терминологической номинации: Монография. – Донецьк, 1998; 3. Лейчик В. М. Люди и слова. – М., 1982; 4. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. – М., 1961; 5. Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови: Навч. посіб. – К., 2006.

FUNCTIONING OF THE ABBREVIATIONAL FORMATIONS IN THE BRANCH OF HOMEOPATHY

Tatyana Lukovenko

The study continues the cycle of publications devoted to the Ukrainian homeopathic vocabulary study. Abbreviational lexemes as a part of homeopathic terminology are analyzed.

Key words: *abbreviation, abbreviational terms, the secondary denomination.*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАСПОРТИЗАЦІЙНОГО ПАРАМЕТРА В СУЧАСНИХ СЛОВНИКАХ ТЛУМАЧНОГО ТИПУ

Н. Г. Гордієнко

(Київ)

Здійснено аналіз паспортизаційного параметра в сучасних словниках тлумачного типу, розглянуто його основні функції, запропоновано типологію, визначено статус цього параметра на мікроструктурному рівні.

Ключові слова: *лексикографія, словник, паспортизаційний параметр, мікроструктура.*

Традиції паспортизування реєстрових одиниць було започатковано ще в староукраїнській лексикографії. Зокрема, В. В. Німчук зазначає, що в праці “Лексис ...” Л. Зизанія (1596) в окремих статтях фіксувалося, що реєстрові одиниці дібрано з церковнослов’янських книг і творів православної патристики [1: 77]. У “Лексиконі ...” П. Беринди (1627), за спостереженнями цього самого дослідника вже значно ширше подано паспортизацію, до складу якої входила інформація не лише про джерело поширення тієї чи тієї лексеми, а й указівка на дату, на яку припадає вшанування святого – носія певного імені (для антропонімів) [1: 113]. Фіксування вихідних даних джерельного матеріалу було характерно й для структури “Словаря української мови” за ред. Б. Д. Грінченка (1907–1909) (СУМГ), у якому зазначені прізвище автора, номер тому та сторінки. Паспортизування реєстрової одиниці в ілюстративному матеріалі найповніше відбиває “Словник української мови” (1970–1980) (СУМ), де зазначені ім’я та прізвище автора, назва праці, рік виходу видання, номер сторінки тощо.

У сучасному словникарстві спостерігаємо трансформацію паспортизаційного параметра в словниках тлумачного типу внаслідок скорочення кількості ілюстрацій, заміни цитат на короткі речення чи словосполучення.

Проаналізувавши специфіку паспортизування в сучасних словниках тлумачного типу, можемо виокремити такі різновиди: 1) ілюстративна паспортизація (застосовується для паспортизації ілюстративно-цитатного матеріалу); 2) географічна (для паспортизації територіального поширення лексем). З-поміж ілюстративної паспортизації розрізняємо: а) повну (прізвище автора, назва твору, номер сторінки, на якій зафіксоване вживання реєстрової одиниці); б) частково скорочену (ім'я, прізвище, назва джерела); в) скорочену (ім'я, прізвище автора).

Зазначимо, що в новітніх словниках найчастіше використовують ілюстративну паспортизацію, зокрема частково скорочену (див. ФСУМУ) та скорочену (див. ФСУМі, СФУМі), переважно в тлумачних, фразеологічних, етимологічних, словниках жаргонної лексики. Некоректними для сучасного розвитку лексикографії можна вважати посилання на ЗМІ чи науково-популярну літературу на кшталт: *з газети, з журналу* (див. СУМ-20).

Функція географічної паспортизації полягає в територіальній локалізації діалектного масиву української лексики, що репрезентує специфіку мовлення мешканців різних регіонів, наприклад у таких словниках, як СРГО, СЗПГ, НРС та окремих фразеологічних словниках ареального типу (див. ФСГНН, ФСССГ). У сучасних словниках такі елементи різняться за своєю структурою. Так, у СЗПГ населеному пунктові відповідає порядковий номер, який зазначається в загальному списку, натомість у НРС особливу увагу приділено територіальному поширенню лексем: спочатку в скороченій формі подано область, у якій вживається лексема, а потім повна назва населеного пункту, пор.: *брусók / брусок /*, а, ч. *Брусок для гостріння коси. Л: Сітківці, Т: Терпилівка* [НРС, с. 59] та *їжик* [їйжик] -а, ч. *“те, що їжачок І”* 143, 287, 305, 380, 456 (СЗПГ: 200).

Порушення традицій повної паспортизації впливає на наукову значущість словникової статті загалом та якість тлумачної лексикографії зокрема. Зафіксовано також лексикографічні праці, в яких параметр паспортизування не представлено, наприклад, ПСУМС, СЖЗ, СТСУМО та ін.

Паспортизаційний параметр, розроблений у повному обсязі, є умовною “адресою” реєстрових лексем, що забезпечує верифікацію бібліографічних матеріалів, час виникнення чи актуалізації лексеми, що на тлі розвитку мовного узусу набуває історичного значення. Тому попри намагання зробити словникову статтю компактною за обсягом матеріалу, скорочення формату паспортизаційного параметра є недоречним.

Отже, параметр паспортизування в сучасних словниках тлумачного типу репрезентований переважно в скороченій формі, зазвичай указане прізвище автора. Проте для лексикографії XXI

ст. пріоритетним повинна стати локалізація мовної системи з оновленою системою паспортизації, лексикографування якої має здійснюватися в повному форматі (автор, назва праці, рік виходу, номер сторінки). У параметричній системі паспортизаційний параметр має належати до основних складників мікроструктури.

1. Німчук В. В. Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською. – К., 1980.

НРС – Наддністрянський регіональний словник / Упоряд. Г. Ф. Шило; відп. ред. Л. Полюга, Н. Хобзей. – Львів; Нью-Йорк, 2008; ПСУМС – Перший словник українського молодіжного сленгу / Уклад. С. Пиркало; за ред. Ю. Мосенкіса. – К., 1998; СЖЗ – Словник жаргону злочинців / Упоряд. О. І. Поповченко. – К., 1996; СЗПГ – Словник західнополіських говірок: У 2 т. / Упоряд. Г. Л. Аркушин. – Луцьк, 2000; СРГО – Словарь русских говоров Одесщины / Сост. Ю. А. Карпенко, Л. Ф. Баранник, Л. Н. Гукова. – Одесса, 2000; СТСУМО – Сучасний тлумачний словник української мови / Уклад. Л. П. Олексієнко, О. Л. Шумейло. – К., 2006; СУМ – Словник української мови. – К., 1970–1980. – Т. I–XI; СУМ-20 – Словник української мови: У 20 т. – К., 2010. – Т. 1; СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / Уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк та ін. – К., 2003; СУМГ – Словарь української мови: В 4 т. / Упоряд. Б. Д. Грінченко. – К., 1907–1909; ФСГНН – Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряни / Упоряд. В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 2001; ФСССГ – Фразеологічний словник східнослов'янських і степових говірок Донбасу / Упоряд. В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – 3-є вид. допов. і перероб. – Луганськ, 2000; ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: У 2 кн. / Уклад. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін. – К., 1993; ФСУСУ – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К., 1998.

TRANSFORMATION OF PASSPORTIZATION PARAMETER IN MODERN EXPLANATORY DICTIONARIES

Nataliya Gordiyenko

This study gives the analysis of passportization parameter in modern explanatory dictionaries, reveals its main functions, suggests typology and defines the status of the above parameter at the level of microstructure.

Key words: *lexicography, dictionary, passportization parameter, microstructure.*

ОНОВЛЕНИЙ “СЛОВНИК АВТОРСЬКИХ ЛЕКСИЧНИХ НОВОТВОРІВ ПАВЛА ТИЧИНИ”

О. В. Кирилюк

(Рівне)

Обґрунтовано потребу створення оновленого “Словника авторських лексичних новотворів Павла Тичини” та визначено особливості цього лексикографічного джерела. Проаналізовано будову словникової статті, доведено необхідність лексикографічної перевірки авторських лексичних новотворів.

Ключові слова: авторський лексичний новотвір, Павло Тичина, індивідуально-авторська номінація.

Лексичний склад української мови – багата, різнопланова та динамічна система. Будучи відкритою для зовнішніх впливів і змін, лексика є явищем соціальним, залежним від різних суспільних обставин. Окрім того, мова як живий організм потребує оновлення своїх ресурсів, що забезпечується реакцією словникового складу на сьогодення та їхнім взаємозв'язком, який здійснюється кількома шляхами: переходом до складу пасивної лексики (*суботник, жовтень, комсомолец*), активізацією одного зі слів синонімічного ряду, розширенням значень наявних у мові слів, поверненням до вжитку історизмів та активізацією пасивної лексики, останнє – це поява нових слів [1: 43]. Н. В. Стратулат зазначає, що “у самій будові мови закладені потенційні можливості оновлення власних засобів”, і називає цей процес природною особливістю мовного оновлення [2: 71].

На початку ХХІ ст. в україністиці значно активізувалося вивчення авторських лексичних новотворів (АЛН) провідних вітчизняних письменників, що, своєю чергою, уможливило виявлення основних тенденцій індивідуальної словотворчості та встановлення причин утворення нових слів. Науковці досліджували лексичні новотвори поетів ХХ століття, зокрема М. Семенка (Г. М. Вокальчук), В. Барки (Н. А. Адах), Г. Чубая, В. Стуса, І. Калинця, І. Світличного (О. Б. Тимочко), Л. Костенко (І. В. Цапук), М. Вінграновського (Г. М. Вокальчук, Л. Гливінська), неокласиків (Н. В. Гаврилюк), поетів Рівненщини (В. В. Максимчук) та ін.

Одним із найактивніших словотворців ХХ ст. був Павло Тичина. Дослідженням інновацій цього поета займалися зокрема В. О. Шадура [3], Г. М. Колесник [4], С. Я. Єрмоленко, В. С. Калашник, Г. М. Вокальчук та ін. У 1971 році було опубліковано словник авторських лексичних новотворів Павла Тичини “З’являються нові слова у мові...” Г. М. Колесника, у якому зафіксовано 637 новотворів. Укладач опрацював 20 першоджерел, із-поміж яких – найповніше на той час 6-томне видання творів письменника (1960 – 1962 рр.). До загального реєстру увійшло АЛН, засвідчених не лише в оригінальних творах П. Тичини, а й у його поетичних перекладах творів світової

літератури, публіцистичних, літературно-критичних статтях та прозових художніх текстах. Поява 12-томного видання творів поета спричинила потребу по-новому поглянути на словотворчу практику Павла Тичини, оскільки виявилось, що не всі АЛН зафіксовано в попередньому виданні. Здійснено ще одну спробу аналізу поетичних текстів поета й укладено новий “Словник авторських лексичних новотворів Павла Тичини” на 1097 одиниць [5: 181–263]. Словник укладено згідно з теоретичними засадами лексикографічного опису авторських новотворів, що їх запропонувала Г. М. Вокальчук [6].

Словникова стаття в оновленому словникові складається з таких компонентів: 1) реєстрове слово – АЛН; 2) граматична характеристика АЛН; 3) контекст, у якому вживається АЛН; 4) довідка різного характеру і призначення (“паспортні” дані, дата створення АЛН, порівняння з іншими лексичними одиницями (узуальними і (або) okazionalnymi) тощо). На відміну від словника Г. Колесника, в оновленому словникові усі АЛН представлено в початковій формі, подано їхні граматичні характеристики (частиномовну належність, рід, число (якщо потрібно). Після кожного реєстрового слова подано його контекстуальне оточення. Зазначення чіткої хронології сприяє визначенню першоавторства та хронологізації в межах творчості аналізованого автора. Словникова стаття має такий вигляд: **Двотінь**, ім., ж. р., ...*В воді там лебедя двотінь*... (ПТ6: 354).

У процесі формування реєстру словника було проведено ретельну лексикографічну експертизу за 46 загальномовними словниками. Деякі статті містять порівняння АЛН із загальноновживаними лексемами (структурно схожими або семантично близькими). У такому випадку вказується лексикографічне джерело, у якому зафіксовано такі лексичні одиниці, наприклад, *аеролітний, аеропланити, аулитися* та ін.

АЛН П. Тичини порівнюємо з аналогічними неологізмами інших авторів, наприклад, **Чорнокрилля**, ім., ч.р., *Говори! / Чорнокрилля на голуби й сонце – / Чорнокрилля*. (ПТ1: 84 # 1917); пор. у В. Стуса: *Як прохопитись чорнокриллям / під сонцем божевільно-білим?*; в І. Драча: *...Потім хустину руками / На два кінці світу розводить – / Терновим отим чорнокриллям / Із розуму в безум заводить!* [КСАН-04]; в І. Калинця: *Гучить водограй з-під чорнокрилля, / коли поять твої пальці спраглих*. (І.Калин.4: 106).

У випадку, коли Г. Колесник фіксував слово як новотвір, а пізніше це слово увійшло до складу узуальної лексики, то після “паспортних” даних подано покликання на відповідне лексикографічне джерело, видане “найближче” до дати створення АЛН П. Тичини: **Даленіти**, дієсл., ...*а потім повернуло, / і шум подаленів. / – шум даленів*... (ПТ1: 189# 1924); зафіксовано в Г. Кол-71, с. 109, оск. не реєструвався в тогочасних словниках (напр.: УЛВН-73). Згодом АЛН увійшов до складу укр. літ. мови [УОС-08, с. 192].

Отже, “Словник авторських лексичних новотворів Павла Тичини” укладено за найновішими вимогами до словників такого типу, реєстр перевірено за максимально можливою кількістю лексикографічних праць, АЛН П. Тичини зіставлено з аналогійними за структурою новотворами інших поетів.

1. Мовчун Л. В. Народжене сьогоденням. Про зміни в лексиці сучасної української мови // Дивослово. – 2006. – № 7. – С. 43–45; 2. Стратулат Н. В. Семантична неологізація як спосіб збагачення словникового складу української мови // Мовознавство. – 2007. – № 3. – С. 69–77; 3. Шадура В. О. Лексика поезій П. Г. Тичини: Дис. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 1952; 4. Колесник Г. М. “З’являються нові слова у мові” // Тичина П. Квітни, мово наша рідна! – К., 1971. – С. 196–200; 5. Кирилюк О. В. Словник авторських лексичних новотворів Павла Тичини / За ред. С. Я. Єрмоленко, Г. М. Вокальчук // Мовотворчість Павла Тичини у дзеркалі третього тисячоліття: Зб. наук. пр. / Відп. ред. Г. М. Вокальчук. – Острогож, 2011. – С. 181–263; 6. Вокальчук Г. М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект): Монографія / За ред. А. П. Грищенка. – Рівне, 2004.

THE RENEWED “DICTIONARY OF AUTHOR’S LEXICAL NEW-FORMATIONS OF PAVLO TYCHYNA”

Olha Kyryliuk

In the study the demand of creation of renewing “Dictionary of author's lexical new-formations of Pavlo Tychyna” is proved and peculiarities of analyzing lexicographical source are determined. The structure of entry is analyzed and the necessity of using lexicographical checking of author’s word formations is substantiated.

Key words: author’s word formations, Pavlo Tychyna, individual author’s nominations.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНЕ ПРЕДСТАВЛЕННЯ ПРИКМЕТНИКОВИХ НОВОТВОРІВ ПОЕТІВ ХХ СТОЛІТТЯ

О. Г. Поліщук

(Дубно)

Проаналізовано праці, у яких об’єктом лексикографічного опису стали прикметникові новотвори з поетичних текстів ХХ ст.

Ключові слова: індивідуально-авторські прикметники, словник, прикметниковий новотвір.

В останні роки актуальним є різнопланове вивчення особливостей мови художніх творів, невід'ємною частиною якої є індивідуально-авторські прикметники. Ця вагома за експресивно-стилістичними функціями група слів є об'єктом наукового вивчення багатьох лінгвістів (Н. Ф. Клименко, Г. М. Вокальчук, О. М. Рудь, Л. І. Шутової, Т. Г. Юрченко, О. О. Жижомі, В. В. Краснянського, А. Н. Шрамма та ін.). Результати теоретичного вивчення атрибутивних конструкцій закономірно знаходять своє узагальнене відображення у системному лексикографічному описі, тому мета пропонованого дослідження – проаналізувати джерела, найпоказовіші щодо лексикографічної фіксації авторських прикметників у поезії ХХ століття.

Українська письменницька лексикографія та індивідуально-авторська неографія ХХ–ХХІ ст. представлена опублікованими словниками, словопоказчиками, а також додатками до дисертацій, у яких об'єктом лексикографічного опису стали прикметникові новотвори. Мова йде як про спеціальні праці. Показовим є те, що лише деякі з цих джерел репрезентують теоретичні аспекти лексикографічного опису одиниць [1: 359]. Так, цінним для української лексикографії та індивідуально-авторської неографії став “Словник епітетів української мови” С. П. Бибик, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт. У словнику вміщені і узуальні, і індивідуально-авторські номінації, що уможливило зіставлення узагальнених характеристик понять, винесених як реєстрові слова, із індивідуально-авторськими епітетами. Словникова стаття складається із реєстрового слова – іменника у називному відмінку однини або множини, а також алфавітного переліку епітетів у формі означень прикметникового та дієприкметникового походження. До словникової статті введено рубрику “Оригінальні епітети”, у якій подано алфавітний перелік індивідуально-авторських епітетів та відповідні ілюстрації з художніх текстів, напр.: “Земля. Оригінальні епітети. *Безсоромно-прекрасна, весело-зорна, владисто-висока., джерельно-струмна, зеленоброва, повногруда, дужа... В оздоблену зірками неба шаль / запнулася земля зеленоброва.* (В. Семенко.) *Земля! Земля! Плодюча, повногруда!* (О. Ольжич)” (4: 146). Проте з-поміж оригінальних епітетів не всі є власне новотворами, напр.: *Сувора, як чоло Савофа, і радісна одночасно, як гарний спів* (У. Самчук)” (4: 146). Наведені означення виявляють свою оригінальність лише в контексті за рахунок порушення норм лексико-семантичного поєднання компонентів, тоді як структурно-граматичні ознаки цих одиниць залишаються нормативними.

Через десять років від часу виходу у світ “Словника епітетів української мови” (К., 1998) у відділі стилістики та культури мови підготовлено “Новий словник епітетів української мови” (автори С. П. Бибик, С. Я. Єрмоленко, В. І. Єрмоленко: К., 2008). Словник значно розширено новими заголовними словами, зокрема: *абрикос, акація,*

атмосфера, бандурист, батьківщина, брат, верба та ін., а також наведеними до них оказіональними епітетами. Якщо, наприклад, до іменника *батько* у попередньому Словнику було наведено 333 епітети, то в Новому словнику зафіксовано вже 372 одиниці (2: 36).

В аспекті досліджуваної проблеми значний інтерес становить матеріал, представлений у словнику О. М. Рудь (2001) “Поетичне слововживання складних прикметників та дієприкметників”, де зібрано понад 3600 епітетів, що виступають художніми означеннями до найуживаніших іменникових назв у поетичній мові ХХ ст. До словника включено також велику кількість індивідуально-авторських епітетів, які вперше в лексикографічній практиці спеціально марковані (позначкою *). Наприклад:

РОМАН. Про психологічне сприйняття: *ліврейно-ліверний**.

На ступелі – Велике щастя, Ліврейно-ліверний роман (М. Данько) (3: 183).

За нашими підрахунками, у словнику зафіксовано більше 400 індивідуально-авторських епітетів, що мають позначку (*), проте ця кількість може коливатися, адже дуже часто у словникових статтях відсутня позначка, що символізує оказіональність епітетів. Наприклад, у словниковій статті ВІК не позначено індивідуально-авторську належність епітетів *високосвітний, мудро-буденний, ясно-тверезий*, у словниковій статті ГУБИ не позначено оказіональність епітетів *чернечо-чорно-чорні, гріховодні, іронічно-ніжні*. Натомість, нерідкісними є випадки, коли відповідна позначка наявна біля узуальних слів, наприклад у словникових статтях БІЛЬ епітет *білокрилий** позначений як індивідуально-авторський, хоча він зафіксований у “Словнику української мови” (1970) (5: 184).

Показовим із погляду лексикографічного представлення прикметникових новотворів поетів ХХ ст. є “Словник епітетів поетичної мови 20–30-х років ХХ століття” Л. І. Шутової (2003), у якому зафіксовано понад 2000 заголовних слів, розташованих в алфавітному порядку, та наведених до них понад 12695 епітетних лексем, серед яких знаходимо чимало оказіональних одиниць. Словникова стаття має такий вигляд:

АСФАЛЬТ – Е: *Задушливо-тяжкий* (Рильськ.), *липкий* (Осьм.).

“Кипить асфальт зaduшливо-тяжкий” (Рильськ.) (6: 8).

Ілюстративний матеріал проаналізованих та інших лексикографічних джерел, складником яких є атрибутивні конструкції, засвідчує наявність великої кількості оказіональних епітетів у поезії ХХ ст. У зазначених працях авторські прикметникові новотвори не були об’єктом спеціального опису, тому назріла необхідність створення спеціального словника, у якому б унаслідок суцільної вибірки були зібрані й зафіксовані індивідуально-авторські прикметники в українській поезії ХХ ст.

1. Вокальчук Г. М. Словотворчість українських поетів XX століття: Монографія / Відп. ред. С. Я. Єрмоленкою – Острого, 2008; 2. Новий словник епітетів української мови / С. П. Бирик, С. Я. Єрмоленко, В. І. Єрмоленко. – К., 2008; 3. Рудь О. М. Поетичне слововживання складних прикметників та дієприкметників: Словник. – Суми, 2001; 4. Словник епітетів української мови / С. П. Бирик, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт; за ред. Л. О. Пустовіт. – К., 1998; 5. Словник української мови: В 11 т. – К., 1970. – Т. 1; 6. Шутова Л. І. Словник епітетів поетичної мови 20–30-х років XX століття // Шутова Л. І. Епітет в українській поезії 20–30-х років XX століття (структурно-семантичний і функціональний аспекти): Дис. ... канд. філол. наук. – К., 2003. – Т. 2.

LEXICOGRAPHIC PRESENTATION OF ADJECTIVE NEW FORMATIONS IN THE POETRY OF THE XXTH CENTURY

Oksana Polishchuk

Lexicographic works devoted to the adjective new formations used in poetic text of the 20th century are analyzed in the study.

Key words: individual and authorial adjectives, dictionary, XXth-century Ukrainian poetry.

СПІВВІДНОШЕННЯ НОРМИ Й ДЕВІАЦІЇ У ФРАЗЕМІЦІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Г. О. Бардукова

(Донецьк)

У дослідженні простежено механізми оновлення фраземіки сучасної української мови, визначено ключові поняття “фраземіка”, “фразема”, “фраземна норма”, “фразеологічна норма”, “фразеодевіація”, “фразеоінновація”; здійснено класифікування фразеоінновацій, дібраних з творів новітньої української літератури.

Ключові слова: фраземіка, фразема, норма, девіація, інновація.

Статус фраземіки як однієї з найдинамічніших, регулярно оновлюваних підсистем системи мови сьогодні в лінгвістиці є вже визнаним [6: 33–34; 7: VIII]. Не викликає сумнівів і те, що розвиток фраземіки, як і мови загалом, спричинений змінами, які з погляду чинної норми сприймаються як її порушення. Проте мовознавці ще не виробили теоретичного підґрунтя, яке унаочнювало б найтісніший зв'язок фраземіки та суспільної мовної практики, зокрема 1) не розмежували поняття “фразема” і “фразеологізм”,

“фраземіка” і “фразеологія”; 2) чітко не визначили ключове поняття “фразеологічна норма” (натомість, В. А. Чабаненко, Ж. В. Колоїз тільки принагідно зауважили про складність її встановлення [5: 34; 8: 152]). За невизначеності поняття “фразеологічна норма” лінгвісти вивчали її порушення тільки як дієвий спосіб посилення виразності вислову / тексту [5; 8]. Це зумовлює актуальність нашого дослідження й постає як завдання, розв’язання якого необхідне для досягнення мети – окреслити процедури пошуку мобільних ділянок фраземного корпусу сучасної української мови.

1. Фраземіка – це проміжна відкрита підсистема системи мови, або ж, у термінах А. О. Білецького, релятивно трансфінітна поліномо-діасистема, упорядкована сукупність фразем (поліномів). Фразему (поліном) кваліфікуємо як мовносистемну абстрактну інваріантну одиницю-модель. Інваріантна емічна одиниця – фразема – у суспільній мовній практиці закономірно реалізується в етичних одиницях, варіантах – фразеологізмах, або фразеологічних одиницях (ФО). Сукупність таких текстових реалізацій системного зразка формує фразеологію української мови як структуровану множину фразеологізмів (ФО).

2. Будову та вживання в мовній практиці складників фраземного корпусу української мови – фразем як одиниць системи мови – регулює фраземна (прескриптивна, системна) норма. Фраземна норма – це відносно усталена сукупність інваріантних одиниць-конструктів. Функціонування ж фразеологізмів регулює фразеологічна (дескриптивна, мовленнєва) норма. Фразеологічна норма – це сукупність відповідних системі української мови продуктів узуальної та okazіональної мовотворчості, мовної практики.

3. Відхилення від чинної фраземної та фразеологічної норми пропонуємо кваліфікувати як девіацію (термін у широкому трактуванні як взагалі відхилення від мовної норми запропонував Ф. С. Бацевич). Така девіація може мати різні наслідки для фраземіки української мови. Відповідно до цього розмежовуємо типи фразеодевіацій. Фразеодевіації-інновації, від своєї появи покликані заповнити мовно-естетичну лакуну, є потужним потенційним ресурсом поповнення фраземіки української мови, моделювання нової фразеологічної (дескриптивної) та фраземної (прескриптивної) норми. Фразеодевіації-помилки, зокрема повно або частково кальковані запозичення як невідповідні системі української мови, її чинній фраземній і фразеологічній нормі – сприяють денормалізації, дестабілізації української фраземіки.

4. Спостереження над мовотворчістю сучасних українських письменників С. Андрухович, Ю. Андруховича, Л. Дереша, О. Забужко, Є. Кононенко, М. Матіос дають можливість класифікувати фразеодевіації-інновації за критерієм оновлення форми і / або семантики фразем. Ресурси української фразеології невпинно збагачуються цілком новими з погляду форми й семантики словосполученнями із загальноновживаного, жаргонного,

діалектного фонду та з фондів регіональних койне, як-от: за шкалою Ріхтера, зі сл. с у д і т и. Суворо; причепітися до вóза якого. Стати причетним до чогось, брати в чомусь участь; дўпля пёрти (бїти), жарг. Розумітися на чомусь; бук ся розвиває кому, діал. Хтось утратив душевний спокій через кохання; пóза йорчіху, регіон., зі сл. Г о т у в á т и с я, з б и р á т и с я, х о д і т и, в і д н é с т и когось. Померти. Крім того, оновлення зазнають уже наявні в українській мові фраземи. Таке контекстуальне оживлення одиниці може стосуватися тільки її формальної структури й відбуватися у спосіб заміни компонентів (розверну́ти голо́блі ← поверта́ти / поверну́ти голо́блі (огло́блі) [наза́д]; до шпíку кісто́к пробира́є ← до мо́зку кісто́к пробира́є (незафікс.) (шпíк – діал. Кістковий мозок)), їх еліптування (о́чі вила́зять ← [аж] о́чі з ло́ба (з голови́) вила́зять (рідше лі́зуть)) або ж змін форми компонента (підбива́ти клі́ни ← підбива́ти / підбїти клі́на; ді́рка од бу́бличка ← ді́рка з (від) бу́блика). Часто видозміни форми фразем зумовлюють явні зрушення в їхній семантиці і / або функційному навантаженні. Формально-семантичне трансформовування фразем – це насамперед субституція компонентів (не одну́ куле́шу з’ї́сти – “подолати численні труднощі для досягнення чогось” (Г. Б.) ← [не оді́н (до́брый)] пуд со́лі з’ї́сти), поширення компонентного складу (перемива́ти пи́сьме́нницькі кісткі́ ← перемива́ти (мі́ти) / перемі́ти [усі́] кісточки́ (кісткі́)), комбінування субституції та еліптування (зга́дувати незлі́м ті́хим – “пліткувати про когось, комусь щось закидати” (Г. Б.) ← пом’яну́ти незлі́м ті́хим сло́вом), субституції та поширення структурних компонентів (се́рце стриба́є від го́рла до діафра́гми ← гори́ть (пала́є, пломені́є, палахті́ть і т. ін.) се́рце (душа́) / запала́ло (запломені́ло) се́рце), контамінація ([ховáтися / сховáтися] в куці́ або́ за спі́ну ← ховáтися / сховáтися в куці́ (по куці́х) + ховáтися / сховáтися за спі́ни (за спі́ну))). Як семантичне трансформовування фразем кваліфікуємо їх уживання в іншому, не зафіксованому словником значенні (дава́ти чо́су – “бігти зазнавши поразки” (Г. Б.)), універсалізацію словникового фраземного значення внаслідок розширення встановлених синтагматичних зв’язків одиниці з найближчим контекстом (навздога́д бурякі́в зі сл. ї х а т и), подвійну актуалізацію фраземи (майструва́ти Ку́рінь (незафікс.) – “виявляти здатність по-справжньому безкорисливо кохати” + “готувати торт ку́рінь” (Г. Б.)).

5. Поповнення фраземного корпусу сучасної української мови – це тривалий триетапний рух одиниці від тексту до системи мови: 1) текстовий варіант → 2) зразок → 3) системний інваріант [3: 24]. Систематичне оновлення фраземіки української мови, тобто формування нової фраземної та фразеологічної норм, – явище цілком закономірне й, безсумнівно, необхідне. Відбиваючи зміни в суспільстві й свідомості людей, динаміка фраземного фонду задовольняє нові номінативні та комунікативні потреби українців.

1. Бардукова Г. О. Проблеми вивчення норми в українській фразеології // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград, 2011. – Вип. 100. – С. 8–13; 2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної девіатології. – Львів, 2000; 3. Белецкий А. А. Система и несистема в естественном языке // Структурная и математическая лингвистика. – К., 1974. – № 2. – С. 20–31; 4. Карпіловська Є. Тенденції розвитку сучасного українського лексикону: чинники стабілізації інновацій // Українська мова. – 2007. – № 4. – С. 3–15; 5. Колоїз Ж. Порушення фразеологічних норм як один із способів інтенсифікації виразності у мові засобів масової інформації // Мандрівець. – 2004. – № 2. – С. 34–39; 6. Мельничук О. С. Розвиток мови як реальної системи // Мовознавство. – 1981. – № 2. – С. 22–35; 7. Мокиенко В. М. Новая русская фразеология: Материалы к словарю. – Орле, 2003; 8. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови: Навч. посіб. [у 3-х ч.]. – Ч. 1. – Запоріжжя, 1993.

THE CORRELATION OF THE NORM AND DEVIATION IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE PHRASEMICS

Anna Bardukova

The renovation mechanisms of the modern Ukrainian language phrasemics are traced: the key concepts “phrasemics”, “phraseme”, “phrasemic norm”, “phraseological norm”, “phraseological deviation”, “phraseological innovation” are defined; the classification of the phraseological innovations which were selected from the creations of the modern Ukrainian literature is realized.

Key words: phrasemics, phraseme, norm, deviation, innovation.

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ РЕМАРОК У СЛОВНИКАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

О. В. Зайцева

(Київ)

Виокремлено основні етапи розвитку системи ремарок у словниках нової української літературної мови. Критично осмислено теоретичні засади та практику маркування слів у досліджуваних лексикографічних працях.

Ключові слова: словник, ремарка, стилістичні коментарі, маркування.

Наше дослідження зумовлене потребою детально вивчити теоретичні засади та практику маркування слів у словниках української мови різного періоду з огляду на важливість цих позначок для функціонально-стильової характеристики слів.

Ремарки – це спеціальні позначки у словникових статтях, що вказують на сферу функціонування слова, його експресивне чи експресивно-емоційне забарвлення, нормативність чи ненормативність або на інші його особливості: частотність уживання, територіальну обмеженість тощо [1: 93]. Ремарки у словникових статтях подають скорочено, як-от: *дит.* – “дитяче слово”, *заст.* – “застаріле слово”, *зневажл.* – “зневажливе слово”, *рідко* – “рідковживане слово”.

У словниках ремарки починають з’являтися ще у XVII ст. Як зазначає О. О. Тараненко, П. Беринда у “Лексиконі славеноросскому” (1627) вперше у східнослов’янській лексикографії вжив граматичні ремарки (на зразок *предлогъ, мно[ж].*), а також позначки, що вказували на переносне вживання слова (як-от *мет[афориче], образнѣ, инорѣчнѣ*) [3: 297]. Проте найбільшого розвитку система ремарок набуває в словниках нової української літературної мови. За хронологічним критерієм ми виділили чотири основні етапи її формування.

1. Кін. XVIII–XIX ст. У словниках цього періоду були створені не стільки теоретичні засади, скільки лексикографічна практика маркування слів. Набір ремарок був невеликим. У словникових статтях частіше фігурували стилістичні коментарі. Наприклад, зазначає А. А. Москаленко, у першому словнику нової української літературної мови “Собрание малороссійскихъ словъ, содержащихся въ Энеидѣ...” (автор Й. К. Каменецький; 1798), що був додатком до поеми, вміщені лише коментарі: *балка і ковтки – в степныхъ местах, ланци – бранное, багачь – въ переносномъ смысле* (огонь) [2: 31]. Скорочені стилістичні позначки можна знайти у “Словарі російсько-українському” М. Уманця та А. Спілки (1893–1898), напр.: *кляса – гал.* (“галицьке слово”), *бабуся – zdr.* (“здрібніле слово”), *конфорка – кн.* (“книжне слово”), *ясочка – ласк.* (“ласкаюче слово”), *боян – стар.* (“стародавнє слово”). Проте в цьому словнику, за спостереженням дослідниці, подано також стилістичні коментарі до слів, напр.: *аршинник – 1) крамарь (більше зневажливо або лайливо)*. У “Русско-малороссійскому словнику” Є. К. Тимченка (1897–1899) біля термінологічної лексики з’являються галузеві ремарки, на кшталт: *позвоночник – анат.* (“анатомія”), *ляма – зоол.* (“зоологія”) тощо [2: 88]. Отже, більшість ремарок та коментарів до слів у словниках кін. XVIII–XIX ст. була емоційного змісту, зокрема, позитивно-емоційного (*zdr., ласк.*), негативно-емоційного (*бранное, зневажливо*). Проте в цих працях наявна значна кількість варіантних форм слів – лексичних, стилістичних, граматичних, які не були марковані жодними позначками.

2. Перша пол. XX ст. Цей період характеризується помітним удосконаленням системи словникових ремарок. Ремарки стають одним із засобів кодифікації мовної норми. У “Словарі української мови” (за ред. Б. Д. Грінченка (1907–1909) було

використано і ремарки (*уменьш., иронич., ласкат., дѣтск.*), і стилістичні коментарі (*бранное слово для женщины, несколько пренебрежительно*). Усталенню мовних норм сприяв “Український стилістичний словник” І. І. Огієнка (1924). Для розмежування західно- та східноукраїнського варіантів літературної мови, були використані такі позначки: *а.г.* – “давнє (архаїчне) українське слово, що вживається в Галичині, але вже забуте на Великій Україні”, *г.* – “слово, звичайно вживане в Галичині”, *сх.-укр.* – “східноукраїнське слово”. Наприклад, з ремаркою *а.г.* подані слова *бервено, внук, всего, днесь*. У “Російсько-українському словнику” за ред. А. Ю. Кримського (1924) були розроблені ремарки, які чітко вказували на літературно-нормативний чи позанормативний характер слів, як-от: *ирон.* – “іронически”, *диал.* – “діалектизм”, *нелитер.* – “нелитературное”. Наприклад: *лестница* – (*диал.*) *драба*. Проте технічному оформленню ремарок не надавали спочатку належного значення. Так, у РУСі-24 непослідовно використані скорочення тих самих ремарок: *ирон.* та *иронич., ласк.* та *ласкат. назв., насм.* та *насмеш., насмешл.* тощо. Пор.: *білотелесий* (*ирон.*); *шахрай* (*иронич.*). Це, звичайно, істотний недолік, оскільки непослідовність і щодо самих ремарок, і щодо скорочень дезорієнтує користувачів словника.

3. Друга пол. ХХ ст. У перекладних і тлумачних словниках, що виходили друком упродовж цього періоду – “Російсько-український словник” (1948), “Українсько-російський словник” (1953), “Російсько-український словник” (1969), “Словник української мови в 11-ти томах” (1970–1980) – ремарки подані лише скорочено. З’являється чимало нових ремарок (*ав.* – “авіація”, *бухг.* – “бухгалтерія”, *розм.* – “розмовне слово” тощо). Проте, з огляду на відомі політичні причини, у словниках саме цього періоду ремарки використовували як примусовий засіб унормування слововживання. Питомі українські слова зараховували до розряду діалектних, застарілих, рідковживаних та позначали відповідними ремарками у словниках, як-от: *допіру* – *діал.*, *будущина* – *заст.*, *шпиталь* – *рідко* (СУМ). Урочиста лексика (а власне старослов’янізми) також зазнавала директивного унормування, її часто маркували як “церковне”, “застаріле”. Наприклад: *благовістити* – *церк.* (РУС-69), *уроч.* (ВТСУМ), *владика* – *церк.* (РУС-69), *глава* – *заст.* (РУС-69), *благовіст* – *заст.* (СУМ). Наведені слова, на нашу думку, варто позначати ремаркою *уроч.* (“урочисте слово”).

4. Поч. ХХІ ст. У реєстрі сучасних словників фігурують ремарки, яких раніше не використовували. Зокрема, у “Російсько-українському словнику” за ред. В. В. Жайворонка (2003), “Великому тлумачному словнику” за ред. В. Т. Бусела (2004) подано стилістичну ремарку *жарг.* – “жаргонне слово” при словах *бабки* (“гроші”), *гешефт*, *жиган* тощо. У двадцятитомному “Словнику української мови” за ред. В. М. Русанівського (І том, 2010)

використані нові ремарки *бібл.* – “біблійна лексика та фразеологія”, *екол.* – “екологія”, *інформ.* – “інформатика” тощо. Однак у сучасній лексикографічній практиці не завжди критично використовують попередній досвід. Новітні словники часто залучають словникові статті із СУМа, наводять маркування слів без жодних змін.

Отже, якщо у словниках української мови кін. XVIII – поч. XX ст. система ремарок лише формувалася, створювалися практичні засади маркування слів, то у другій пол. XX ст. та у сучасних лексикографічних працях відбувається остаточна систематизація ремарок, що послідовно відбивають закріпленість мовних одиниць за певними функціональними стилями літературної мови, експресивно-емоційне забарвлення слів, особливості слововживання тощо.

1. Бурячок А. А. Функціонально-стильова оцінка слів у Словнику української мови // Лексикологія та лексикографія. – К., 1969. – С. 106–113; 2. Москаленко А. А. Нарис історії української лексикографії. – К., 1961; 3. Тараненко О. О. Лексикографія // Українська мова: Енциклопедія. – К., 2004. – С. 296–304.

ВТСУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови. – Київ; Ірпінь, 2004; РУС-24 – Російсько-український словник / За ред. А. Ю. Кримського. – К., 1924.; РУС-69 – Російсько-український словник: У 3 т. / Гол. редкол. І. К. Білодід. – К., 1969; СУМ – Словник української мови: В 11 т. / Гол. редкол. І. К. Білодід, А. А. Бурячка. – К., 1970–1980.

THE HISTORY OF FORMATION OF THE LINGUISTIC LABELS SYSTEM IN THE MODERN UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE DICTIONARIES

Olha Zaitseva

The main stages of development of the linguistic labels system in the modern Ukrainian literary language dictionaries are distinguished and systematized. Theoretic principles and practice of marking words in the studied lexicographic works are critically analyzed.

Key words: dictionary, linguistic label, stylistic comments, marking.

ФРАЗЕОЛОГІЧНА МІКРОСИСТЕМА “ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ”:

ІДЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

О. О. Картамишев

(Сімферополь)

Розвідку присвячено дослідженню фразеологічної мікросистеми “здібності людини”, що є маловивчено в українському мовознавстві. Здійснений ідеографічний опис фразеологічних одиниць на позначення здібностей людини.

Ключові слова: *фразеологічна одиниця, фразеологічна мікросистема, здібності людини, тематичне поле, тематична група.*

Фразеологічна ідеографія в царині мовознавства вважається малодослідженою галуззю з невизначеною теоретичною базою, незначною кількістю проаналізованих мікросистем, а також із невідпрацьованою схемою укладання словників ідеографічного типу тощо.

Вагомий внесок у розвиток ідеографічного опису фразеологічних одиниць (далі ФО) на матеріалі різних мов зробили Ю. О. Гвоздарьов, А. М. Емірова, В. М. Мокієнко, Ю. Ф. Прадід та інші вчені. Наприклад, Ю. Ф. Прадід у монографії “Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень)” [2] описав ідеографічні мікросистеми ФО “психічні процеси”. Результати досліджень і схема ідеографічної класифікації Ю. Ф. Прадіда були вдало апробовані в працях його учнів – Н. Ф. Грозян (фразеологічна мікросистема “поведінка людини”), І. Є. Колеснікової (фразеологічна мікросистема “характер людини”), Л. Ш. Кубедінової (фразеологічна мікросистема “мовлення людини”).

Зазначимо, що теоретичні обриси понять фразеологічної макро- та мікросистеми не унормовані. Проте можна стверджувати, що, по-перше, фразеологічна мікросистема – це підсистема фразеологічної макросистеми. По-друге, мікросистеми розглядають з погляду певного семантичного виміру. По-третє, основою фразеологічних угруповань є синонімічні зв’язки між ФО. По-четверте, сформовані групи ФО відкриті для поповнень.

Термін *фразеологічна мікросистема* позначає порівняно невеликі за кількісним складом угруповання ФО. Фразеологічною мікросистемою можна вважати синонімічний ряд, семантичну групу, семантичне поле тощо. Термін *фразеологічна макросистема* доцільно вживати лише на позначення великих за кількісним складом угруповань ФО. Так, наприклад, можна говорити про макросистему “людина”, в якій об’єднуються тисячі, а то й десятки тисяч ФО, що характеризують психічні процеси, діяльність людини, її індивідуально-психологічні особливості [2: 18–19].

Здібності – це індивідуально-психологічні особливості людини, що виявляються в діяльності та є умовою її успішного виконання [3: 141]. У психології питання про класифікацію здібностей людини залишається актуальним. Найчастіше розрізняють природні, набуті та втрачені здібності [1: 375–376].

Диференційна риса класифікацій здібностей людини зумовила становлення однойменної фразеологічної мікросистеми з розгалуженою структурою. Тематичне поле ФО “здібності людини” об’єднує у своєму складі три великі тематичні групи ФО на позначення:

1) природних здібностей, напр.: мати спичку в носі. У хлопця цього є така спичка в носі (З журналу); і швець і жнець і на (у) дуду грець. У Кирила золоті руки! Він і швець і жнець і в дуду грець... (О. Копиленко) та ін.;

2) набутих здібностей: Бог розум послав. – Хіба ж Василь письменний, щоб йому Апостола читати? – спитала Настя. – Був неписьменний, а тепер Бог йому розум послав – (Кв.-Осн.); наламати языка. – Думаю, коли відкалатаєте в армії стільки, скільки я, то й ви не гірше языка наламаєте (Гашек, перекл. С. Масляка) та ін.;

3) втрачених здібностей: розгубити ролики. Женька цитькнув на них: “Ви що, ідіоти, зовсім ролики розгубили? Пізнають!” (А. Хижняк); забути языка в роті. Андрій з ляком дивився на Гудзя. Він навіть языка забув у роті (М. Коцюбинський) та ін.

Отже, фразеологічну мікросистему визначаємо як угруповання фразеологічного матеріалу з єдиною семантичною ознакою, смисловими та логічними відношеннями. Усього фразеологічна мікросистема “здібності людини” налічує 801 ФО, об’єднуючи 3 тематичні групи ФО: “природні здібності” (307 ФО), “набуті здібності” (410 ФО), “втрачені здібності” (84 ФО).

1. Немов Р. С. Психология: В 3 кн. – 3-е изд. – М., 1997. – Кн.1.: Общие основы психологии; 2. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень). – К.; Сімферополь, 1997; 3. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О. М. Степанов. – К., 2006.

PHRASEOLOGICAL MICROSYSTEM OF “ABILITIES OF A PERSON”:

IDEOGRAFIC ASPECT

Alexandr Kartamyshev

The study considers the phraseological microsystem of “Abilities of a person” which is the least analyzed in Ukrainian linguistics. Ideographic description of phraseologisms denoting the abilities of a person is carried out.

Key words: phraseological unit, phraseological microsystem, abilities of a person, thematical field, thematical group.

ПАРАДИГМАТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ ТЕРМІНІВ
НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ –
УЧАСНИКА ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Р. І. Монастирська

(Сімферополь)

Досліджено компоненти значень термінів на позначення понять юридичної особи в цивільному законодавстві, встановлено еквіполентні й привативні словесні опозиції в межах семантичної групи “юридична особа – господарське підприємство” та семантичної групи “юридична особа – об’єднання громадян”, виявлено синонімічні кореляції.

Ключові слова: юридичний термін, семантична група, словесна опозиція.

В основі парадигматичних відношень мовних одиниць лежить подібність за певною семою – інтеграційною, диференційною, імплікаційною. Мінімальним проявом цих відношень визнано словесну опозицію, максимальним – клас слів [2], найважливішим з погляду терміносистеми типом якого є семантична група (далі СГ). Терміни на позначення понять юридичної особи чинного Цивільного кодексу України (далі ЦК) у межах СГ “юридична особа – господарське підприємство” й СГ “юридична особа – об’єднання громадян” стали об’єктом наукової розвідки. Спільний термін *юридична особа* референціює поняття організації – учасника цивільних правовідносин, створеної шляхом об’єднання осіб і / або майна. Напр.: *Юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, установлених законом* (ЦК, ст. 83).

Товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність, створюються як господарські товариства; це підтверджує наявність у складі СГ “юридична особа – господарське підприємство” спільних інтеграційних сем ‘господарський’, ‘підприємство’, що сприяє утворенню еквіполентних опозицій термінів: *акціонерне товариство ÷ залежне господарське товариство ÷ командитне товариство ÷ повне товариство ÷ товариство з обмеженою відповідальністю*, пов’язуючи їх відношенням контрастної дистрибуції. У складі архітерміна *господарське підприємство* базовим словом є *підприємство*, а компонентом, який звужує його семантику, – *господарський*. У “Словнику української мови” в 11 т. (1970–1980) лексема *підприємство* тлумачиться як “окрема виробнича установа” (СУМ (6)), а слово *господарський* визначене як “галузь якого-небудь виду виробництва” (СУМ (2)). Термін *виробництво* виявляє семантичну близькість з *виробничий*, в опозиції між якими диференційною є граматична сема.

Диференційні семи ‘здійснювати’, ‘торговельний’, ‘діяльність’ і периферійні ‘спільно’, ‘відповідати’, ‘зобов’язання’, об’єднують терміни *командитне товариство* й *повне товариство*. Лексема *діяльність* перебуває на перетині значень термінів: двох вищезазначених і терміна *товариство з обмеженою відповідальністю*, в якому наявна імплікаційно. Семантичну близькість із словом *діяльність* виявляє лексема *здійснювати*, яка є маркованою одиницею й тлумачиться як “запроваджувати, втілювати в життя, робити що-небудь дійсним, реальним” (ВТСУМ (463)). Диференційні семи ‘торговельний’ і ‘торговий’ референціюють поняття купівлі-продажу товарів і є семантично близькими, оскільки тлумачаться одна через іншу.

На основі периферійної семи ‘спільно’ (відповідна лексема в СУМі визначається як “разом, гуртом, спільними силами” (СУМ (9)), усі вищезазначені терміни перетинаються з терміном *виробничий кооператив*, у значенні якого ця одиниця є диференційною. Спільний семантичний зміст мають лексеми *відповідати* й *відповідальність*, що розрізняються граматичною семою й тлумачаться в СУМі як “покладений на когось або взятий на себе обов’язок відповідати за певну роботу, чийсь дії, вчинки, слова” (СУМ (1)). Периферійною семою лексичного значення терміна *залежне господарське підприємство* є лексема *капітал*, що своєю чергою є спільною диференційною семою лексичних значень термінів *акціонерне товариство* й *товариство з обмеженою відповідальністю*, маніфестуючи поняття сукупності коштів (майно, гроші, нерухомість), які приносять прибуток (ВТСУМ: 529). Напр.: *Господарським товариством є юридична особа, статутний (складений) капітал якої поділений на частки між учасниками* (ЦК, ст. 113).

Смисловою домінантою СГ “юридична особа – об’єднання громадян” є інтеграційні семи ‘об’єднання’, ‘громадянин’, що сприяють утворенню еквіполентних опозицій термінів *політична партія* ÷ *громадська організація* ÷ *виробничий кооператив*. Напр.: *Громадяни України мають право на свободу об’єднання у політичні партії та громадські організації* (Конституція України, ст. 36). У СУМі лексема *громадянин* тлумачиться як “особа, що належить до постійного населення якої-небудь держави, користується її правами і виконує її обов’язки, встановлені законами цієї держави” (СУМ (2)).

Сема ‘підтримка’ (відповідну лексему у СУМі зафіксовано в значенні “виступати на захист або бути на боці кого-, чого-небудь”) наявна в семантиці слова *захист*, яке в СУМі значиться як “дія за значенням заступництво, охорона, підтримка” (СУМ (3)).

У цій СГ в синонімічні відношення вступають лексичні одиниці *спільний* і *загальний*, що вживаються на позначення “такий, у якому беруть участь усі присутні” (СУМ (3)). Лексема *загальний* у поєднанні з лексемою *державний* передає значення “спільного,

єдиного для всієї держави” (СУМ (3)) й виявляє близькість на основі семи ‘держава’, що є диференційною у значенні терміна *громадянин*.

Лексема *програма* в значенні “документа, в якому викладено основні положення діяльності політичної партії, утворює еквіполентні опозиції з термінами семантичної підгрупи “документ”, вступаючи у відношення контрастної дистрибуції.

На основі семи ‘правило’ утворюється еквіполентна опозиція термінів загальноюридичного змісту *закон ÷ право* в значенні “системи загальнообов’язкових правил поведінки” (СУМ (3)). Семи ‘законний’, ‘закон’ є близькими.

Поняття добровільного об’єднання громадян на засадах членства для спільної виробничої або іншої господарської діяльності репрезентує термін *виробничий кооператив*, у лексичному значенні якого є семи ‘господарський’, ‘діяльність’, на основі яких він об’єднується з термінами СГ “юридична особа – господарське підприємство.

Отже, аналіз лексико-семантичної структури термінів на позначення понять юридичної особи в ЦК показав певні закономірності: 1) основною парадигматичною особливістю СГ є наявність спільних інтеграційних сем, на основі яких терміни вступають в еквіполентні опозиції одиниць груп; 2) ієрархічний характер системних відношень у межах СГ забезпечують привативні опозиції; 3) синонімія лексем СГ представлена: ідеографічними синонімами (*спільний ÷ загальний*), дублетами (*торговельний ÷ торговий*); 4) досліджувані терміни диференціюються за частинами мови (*виробництво ÷ виробничий, діяльність ÷ здійснювати, відповідальність ÷ відповідати, закон ÷ законний*).

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь, 2005; 2. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка: Учебн. пособ. для филол. фак. ун-тов. – М., 1982; 3. Словник української мови: В 11 т. / Гол. редкол. І. К. Білодід. – К., 1970–1980; 4. Цивільний кодекс України: за станом на 12 травня 2008 р. / М-во юстиції України. – Офіц. вид. – К., 2008.

PARADIGMATIC RATIOS OF TERMINOLOGICAL UNITS THAT DENOTE THE CONCEPTS OF JURIDICAL PERSON – PARTICIPANT OF CIVIL LAW RELATIONS

Rymma Monastyrskа

The structure of functional and terminological units that denoting the concepts of juridical person in civil law is investigated; the equipollent and privative verbal oppositions within the semantic group “legal person – commercial enterprise” and “legal person – association of citizens” are envisaged; semantic correlations were found.

Key words: *juridical term, semantic group, verbal opposition.*

“СЛОВНИК ДІЛОВОЇ МОВИ” М. ДОРОШЕНКА, М. СТАНИСЛАВСЬКОГО,
В. СТРАШКЕВИЧА В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

О. С. Боярчук

(Київ)

Проаналізовано “Словник ділової мови” М. Дорошенка, М. Станиславського, В. Страшкевича (1930), який відіграв важливу роль в унормуванні лексики та фразеології української ділової мови. Будучи найповнішим виданням у сфері ділового спілкування початку ХХ ст., цей словник і сьогодні не втратив своєї актуальності, а отже, може стати авторитетним джерелом під час укладання сучасних лексикографічних праць.

Ключові слова: історія української лексикографії, словник ділової мови, українізація.

Доба українізації була дуже плідним періодом в історії української лексикографії загалом і в історії офіційно-ділової лексикографії зокрема. За період із 1923 по 1933 рр. видано понад 10 словників ділової мови та правничої термінології. Створення Інституту української наукової мови (далі – ІУНМ) та затвердження Академією наук правил українського правопису сприяли централізації лексикографічної роботи й унормуванню поданого у словниках лексичного матеріалу.

У 1930 р. в Харкові вийшов друком “Словник ділової мови” (далі – СДМ), який уклали М. Дорошенко, М. Станиславський і В. Страшкевич – співробітники Секції ділової мови при Соціально-економічному відділі ІУНМ. Цей словник, хоч і мало досліджений, отримав заслужено високу оцінку сучасних мовознавців, зокрема, А. А. Москаленко називає його “найповнішим і найавторитетнішим” серед усіх словників ділової мови, виданих у 20-х рр. минулого століття [2: 123]. Словник містить близько 15 000 російських термінів і фразеологізмів, розміщених за абетково-гніздовим принципом. Наголоси проставлено тільки в правій, українській, частині реєстру.

Головним завданням укладачів було “дати громадянству <...> проект нормативного словника, цілком придатний до ділових стосунків і діловодства, складений на основі суто-народної мови і позбавлений специфічного – селянського, міського чи якогось місцевого (льокалізми) забарвлення” [1]. Подібну мету мали автори більшості лексикографічних праць доби українізації, що якісно відрізняло словники цього періоду від праць доби Визвольних Змагань (1917–1921).

Серед основних джерел, використаних авторами для укладання словника, були не лише авторитетні лексикографічні видання царської доби, зокрема “Словарь російсько-український” М. Уманця та А. Спілки (1893–1898) і “Словарь української мови” за ред.

Б. Д. Грінченка (1907–1909), а й найновіші термінологічні видання 1920-х років, наприклад, такі як “Практичний правничий словник російсько-український” С. Веретки та М. Матвієвського (1926), “Практичний російсько-український словник ділової мови (контторської та рахівничої)” за ред. М. Д. Гладкого й К. Т. Туркала (1926), “Фразеологія ділової мови” В. П. Підмогильного та Є. П. Плужника (1926), а також “Російсько-український словник правничої мови”, гол. ред. А. Ю. Кримський (1926).

Реєстр досліджуваної лексикографічної праці формувався також на основі лексики тогочасних інструкцій, листів, договорів і кошторисів різних відділів державних установ.

Серед головних засад, на основі яких було сформовано реєстр словника, можемо назвати такі:

- уникання архаїзмів. Щодо цього принципу в передмові зазначено: “Секція вважає, що <...> до словника сучасної ділової мови треба брати тільки такі терміни-перебутки з минулого, також і фразеологію, з якими пов’язані вже нові поняття, подаючи до них в українській частині словника рівнобіжні сучасні розв’язання (напр.: “жалованье” – *платня*; “служащий (чиновник)” – *урядовець*)” (1);

- уникання кальок із російської мови, які “секція не вважала за догідний науковий матеріал” (1). Наприклад, російське слово *ведомость* замість кальки *відомість* перекладено як *розпис, таблиця, реєстр*; до російської лексеми *доход* замість кальки *дохід* дібрано відповідник *добуток*; замість кальки *необхідний* до російського *необходимый* подано такі відповідники, як *потрібний, необійденний, незамінний, неминучий, неодмінний, доконечний*; до російського фразеологізму *относительно чего*, який часто перекладають як *відносно чого*, автори словника добирають кілька можливих відповідників: *относительно чего это сказано? – проти чого це сказано?; относительно этого дела – (об этом деле) – за цю справу, про цю справу, в цій справі, (что касается этого дела, то...) – щодо цієї справи, то..., относительно этого существуют различные мнения – про це (на це) є різні думки* (1) тощо;

- тяжіння до однозначності. Як зазначено в передмові, “до кожного слова (з російського реєстру) суто-термінологічного Секція подавала одно розв’язання, і тільки в окремих випадках, де виправдувала практика й авторитетні джерела, подавала окрім одного рекомендованого ще другий, рівний йому термін” (1). Отже, автори досліджуваного словника, опрацьовуючи лексику офіційно-ділового стилю, намагалися дотримуватися головних настанов цього стилю, якими є стислість та однозначність викладу;

- намагання не уникати інтернаціоналізмів. На початку ХХ ст., у період активного формування термінології офіційно-ділового стилю важливим джерелом термінотворення стали інтернаціоналізми: “Визнаючи, що інтернаціональним термінам взагалі належить

певне місце в українській мові, Секція подає в словнику також і інтернаціональні терміни... Тоді ж коли в українській мові є свій влучний переклад, Секція додавала до інтернаціонального терміну й українське розв'язання, ніде, однак, не намагаючись запровадити за всяку ціну замість інтернаціонального терміну український” (1). Наприклад, *антагонизм* – *антагонізм, противенство*; *арсенал* – *арсенал, збройниця*; *артиллерист* – *гарматник, гармаш, артилерист*; *ассигнование* – *асигнування, призначення, приділення грошей*; *ассоциация* – *асоціація, спілка*; *доминировать* – *домінувати, панувати над ким, над чим* (1) тощо;

- використання питомих українських афіксів під час творення термінів. Найкращими прикладами на підтвердження цієї тези є подані в словнику українські відповідники до російських лексем на позначення осіб за видом їхньої діяльності, де замість не властивих українській мові іменникових суфіксів *-чик, -щик* автори послуговуються питомими українськими – *-ник, -ач, -ар, -ець*. Наприклад, *пайщик, -ца* перекладено як *пайовик, пайовичка*; *поденичик, -щица* – *поденний, поденна, поденник, поденниця*; *подрядчик, -ца* – *підрядник, підрядниця* (1) тощо.

Вищеназвані засади, на яких було створено словник, цілком відповідали настановам “Інструкції для укладання словників” ІУНМ. Саме дотримання авторами словника цих засад зробило його академічним виданням своєї доби: словник сприяв унормуванню тогочасної української офіційно-ділової лексики та фразеології. Увібравши в себе досвід української офіційно-ділової лексикографії за більш ніж десять попередніх років, “Словник ділової мови” М. Дорошенка, М. Станиславського, В. Страшкевича став кульмінаційною працею термінографів першої третини ХХ ст. Безперечно, що сьогодні цей словник потребує детального вивчення й перевидання для залучення його реєстру до сучасних ділових словників.

1. *Дорошенко М., Станиславський М., Страшкевич В.* Словник ділової мови: термінологія та фразеологія (проект). – К.; Х., 1930; 2. *Москаленко А. А.* Нарис історії української лексикографії. – К., 1961.

“THE OFFICIAL-BUSINESS LANGUAGE DICTIONARY” BY M. DOROSHENKO,
M. STANYSLAVSKYJ, V. STRASHKEVYCH IN THE DEVELOPMENT
OF UKRAINIAN LEXICOGRAPHY

Olena Boyarchuk

The study is about “The Official-Business Language Dictionary” by M. Doroshenko, M. Stanyslavskyj, V. Strashkevych (K., Kh., 1930) that played the important role in processes of standardization for the Ukrainian

official-business lexis and phraseology. This Dictionary is actual today as a good source for composing of new contemporary lexicographical works.

Key words: *history of Ukrainian lexicography, official-business language dictionary, ukrainization.*

ІНТЕНСИВНІСТЬ НЕГАТИВНИХ ЕМОЦІЙ У ЛЕКСИКОГРАФІЧНОМУ ПРЕДСТАВЛЕННІ

О. О. Коляденко

(Київ)

Розглянуто особливості лексикографічного представлення іменників на позначення негативних емоцій. Здійснено аналіз сполучуваності лексичних одиниць, що йменують страх, сум та гнів в українській мові, запропоновано триступеневу шкалу інтенсивності.

Ключові слова: *інтенсивність, емоція, сполучуваність слів, семантика, лексикографія.*

Лексикографічна теорія і практика впродовж десятиків років намагаються розв'язати питання, пов'язані з принципами побудови тлумачних словників, структурою словникової статті, вичерпним і адекватним тлумаченням значення слова. Особливі труднощі становить опис тих номінативних царин, які фіксують результати пізнання емоційної сфери буття особи [4: 140]. Мовознавці неодноразово робили спроби віднайти метамову, яка дозволила б ґрунтовно та водночас стисло пояснити значення номінантів емоцій (Ю. Д. Апресяна, А. Вежбицької, Дж. Лакоффа, М. Джонсона та ін.). Укладачі словників пропонують різні семантичні параметри для опису почуттів та емоцій, одним із яких є інтенсивність [1: 371; 2: 6].

Інтенсивність як семантичний феномен пов'язана не з будь-якою кількісною кваліфікацією явища, а тільки з тією, яка демонструє відхилення від зони нормативності, невідповідність будь-якої ознаки за ступенем (силою) свого вияву [4: 141]. Щодо емоції точкою відліку для визначення інтенсивності, на думку О. М. Вольф, є стереотипні уявлення мовців про емоційний стан, його зовнішні прояви та причини виникнення [3: 238].

Показовими у плані лексичної репрезентації інтенсивності емоційного переживання, на нашу думку, є іменники. Відповідно, матеріалом для аналізу обрано іменники загальною кількістю 78 одиниць, що позначають базові негативні емоції страху, суму та злості.

Дослідники (Ю. Д. Апресян, І. А. Аскерова, Л. М. Марчук, М. О. Красавський та ін.) виділяють різну кількість ступенів інтенсивності, зазвичай їхня кількість варіює від двох до чотирьох.

Фактичний матеріал, дібраний нами з тлумачних словників української мови, свідчить про фіксацію чотирьох ступенів інтенсивності емоційного переживання: 1) слабкий (*присмуток* – “легкий смуток” (6 (VIII): 29)); 2) помірний (*страх* – “стан хвилювання, тривоги, неспокою, викликаний чеканням чого-небудь неприємного, небажаного”, “невеселий, важкий настрій, спричинений горем, невдачею” (6 (IX): 754, 834)); 3) сильний (*гнів* – “почуття сильного обурення” (6 (II): 94), *туга* – “почуття глибокого жалю” (6 (X): 310) тощо); 4) гранично сильний (*жах* – “почуття, стан дуже великого переляку, страху, що охоплює кого-небудь” (6 (II): 513); *сказ* – “надзвичайний ступінь роздратування, гніву” (6 (IX): 239) тощо) вияв емоції.

Проте, на нашу думку, перелік номінантів емоцій із варіативною інтенсивністю є неповним. Із 78 проаналізованих визначень лише 7 містять семи-маркери інтенсивності (“легкий”, “сильний”, “глибокий”, “дуже великий”, “нестримний”, “надзвичайний”). Попри відсутність у словниках української мови у визначеннях більшості іменників на позначення негативних емоцій фіксації інтенсивності, вважаємо, що можна виділити одиниці, у структурі яких є відповідна диференційна сема.

Віднайти семантичні відмінності дозволяє аналіз сполучуваності слів: вибіркова сполучуваність іменників із певними прикметниками визначена семантичними особливостями обох [7: 118]. Так, прикметники та дієприкметники зі значенням повного або граничного ступеня інтенсивності вияву ознаки можуть поєднуватися з іменниками, які позначають глибоке переживання емоційного стану (*божевільний, невимовний жах; страшенний переляк, переполох, безмежна туга, несамовита лют* та ін.), на відміну від тих, що позначають легкий, незначний за своєю силою емоційний стан (*невимовне побоювання, божевільний острах, глибокий присмуток, невимовне роздратування* та ін.).

Отже, прикметники та дієприкметники на позначення інтенсивності є своєрідними маркерами відповідної диференційної семи у лексичному значенні одиниць – номінантів емоцій. Аналіз сполучуваності свідчить про невинуватну втрату в лексикографічних працях компонента “сильний” у дефініціях слів *жалоба, скорбота, горе, переполох, перестрах, лют, ярість, несамовитість* та “легкий” у визначеннях слів *острах, побоювання, острашка, обава* та *роздратування*.

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды. – 2.изд., испр. и доп. – М., 1995. – Т. 1: Лексическая семантика: синонимические средства языка; 2. Аскерова І. А. Семантичне поле назв

емоційно-афективних станів у польській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2006; 3. *Вольф Е. М.* Функциональная семантика оценки. – Изд. 3-е, стер. – М., 2006; 4. *Красавский Н. А.* Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах. – Волгоград, 2001. 5. *Марчук Л. М.* Категорія градації в сучасній українській літературній мові: Автореф. ... д-ра філол. наук. – К., 2008; 6. Словник української мови: В 11 т. / Ред. колегія: І. К. Білодід (гол.), А. А. Бурячок та ін. – К., 1970–1980; 7. *Уфимцева А. А.* Лексическое значение: Принцип семиологического описания лексики. – М., 2010.

INTENSITY OF NEGATIVE EMOTIONS IN LEXICOGRAPHIC REPRESENTATION

Olena Kolyadenko

The special features of lexicographic representation of substantives designating negative emotions in the Ukrainian language are examined. Combinatory of lexical units for concepts “sadness”, “fear” and “anger” is analyzed; the scale of their intensity is constructed.

Key words: intensity, emotion, combinatory, semantic, lexicography.

ПОЛІСЕМІЗАЦІЯ ЗАГАЛЬНОВЖИВАНИХ СЛІВ ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕРМІНІВ

Н. А. Ляшук

(Севастополь)

Проаналізовано лінгвістичні терміни, утворені способом семантичної деривації загальноновживаних слів з подальшою їх спеціалізацією. З'ясовано, що для термінологізованих слів також характерне явище лексичної полісемії.

Ключові слова: полісемізація, термінологізація, лінгвістична термінологія, полісемія.

Мова науки як метамова, виникаючи на основі природної мови, не може повністю звільнитися від минулого та зберігає в своїх глибинних структурах сліди початкового досвіду. Поліфункціональність лексичних одиниць, можливість тим самим словом репрезентувати одразу кілька значень є визначним фактором, який лежить в основі термінологічної номінації.

Одним із чинників формування лінгвістичної термінології є полісемізація загальноновживаних слів та спеціалізація їх у певних галузях знання. Цей процес кваліфікуємо термінологізацією. Аналізуючи найгрунтовніші лексикографічні праці, у

яких систематизовано сучасну лінгвістичну термінологію української мови (“Лінгвістична енциклопедія” О. О. Селіванової (2010) (ЛЕ), енциклопедія “Українська мова” (2000) (УМЕ), “Мала філологічна енциклопедія” О. І. Скопненка, Т. В. Цимбалюк (2007) (МФЕ), “Словник лінгвістичних термінів” Д. І. Ганича та І. С. Олійника (1985) (СЛТ2), “Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів” за ред. С. Я. Єрмоленко (2001) (КТСЛТ) та ін.), ми з’ясували, що загальна кількість консубстанційних (таких, що функціонують і в загальномовному вжитку й у фаховому середовищі) лексем становить близько 155 слів, напр.: *абсурд, акцент, , база, варіант, вигук, говірка, градація, дерево, закінчення, зрощення, інформативність, лапки, мотивація, наріччя, норма, об’єкт, оболонка, пауза, перехід, рівень, рід, система, слово, такт, текст, усічення, установка, фігура, фраза, центр, цілісність, час, частка, штамп*.

Наприклад, лінгвістичне та загальновживане значення: лінгв. *лапки* – “парний розділовий знак, що вживається для виділення прямої мови, цитат, назв творів, газет, журналів, підприємств і под., а також окремих слів, що вжиті в іронічному або умовному значенні, що є новими або, навпаки, застарілими тощо” (КТСЛТ: 82) і загальновжив. *лапки* – в однині “зменшено-пестливе до лапа; лапа – стопа, нога тварини, птаха і т. ін.” (СУМ (4): 448; 447).

Використання слів літературної мови для вираження спеціальних понять і явищ мовознавства – один із регулярних процесів, що відбуваються в мові. Полісемізація загальновживаних слів, тобто виникнення нових термінологічних значень у словах літературної мови, – закономірне функціонування спеціальної термінологічної лексики в системі національної мови.

Для нашого дослідження особливо актуальним видається той факт, що й серед консубстанційних лінгвістичних термінів, утворених шляхом термінологізації, зустрічаються багатозначні одиниці. Тобто внаслідок полісемізації загальновживаного слова та його спеціалізації в процесі функціонування в галузі мовознавства вищезазначені терміни, розвиваючи свою семантику, ще набувають нових значень. Це так звана вторинна семантична деривація.

Серед проаналізованих консубстанційних термінів, які повторно розвинули нові спеціалізовані значення, багатозначних – 26 одиниць (17% від загальної кількості термінологізованих одиниць), напр.: *абсурд, акцент, варіант, відміна, дублети, ім’я, запозичення, зв’язка, лакуна, мовлення, мотивація, об’єкт, образність, переклад, позиція, рід, такт* тощо. Пор.: *абсурд* – “суперечливе висловлення, в якому одночасно щось стверджується й заперечується”; “художній прийом побудови текстового сюжету, оповіді, де поєднуються принципово не поєднувальні ситуації або складники цих ситуацій” (ЛЕ:

б); *акцент* – “те саме, що наголос”; “діакритичний знак, за допомогою якого на письмі позначається наголос”; “своєрідне вимовляння звуків нерідної мови, зумовлене артикуляційною базою рідної мови, або сукупність особливостей вимови, характерних для певного діалекту і не властивих літературній мові, зумовлена недосконалим володінням її нормами” (УМЕ: 16); *варіанти* – “видозміни, паралельні форми існування мовної одиниці, що модифікують різні аспекти її вираження, але не порушують принципу її тотожності”; “конкретні форми вираження, реалізації в мовленні умовно-абстрактних мовних одиниць – фонеми, морфеми, лексеми і т.ін.” (УМЕ: 62).

Отже, один із активних шляхів появи лінгвістичних термінів – подальший семантичний розвиток загальноживаного слова. Ми віднайшли 155 терміноодиниць, утворених способом первинної семантичної деривації, тобто 7.75% від загальної кількості досліджуваних лінгвістичних термінів (2018 од.). Цей спосіб можна вважати досить продуктивним. З’ясувалося також, що для лінгвістичної термінології характерне творення багатозначних одиниць і способом вторинної семантичної деривації. Кількість таких терміноодиниць становить 17 % від загальної кількості досліджуваних лінгвістичних термінів.

КТСЛТ – Єрмоленко С. Я., Бибики С. П., Тодор О. Г. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. – К., 2001; ЛЕ – Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава, 2010; МФЕ – Скопненко О. І., Цимбалюк Т. В. Мала філологічна енциклопедія. – К., 2007; СЛТ2 – Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. – К., 1985; УМЕ – Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000; СУМ – Словник української мови: В 11 т. – К., 1970–1980. –Т. 4.

POLYSEMANTIZATION OF COMMONLY USED WORDS AS A FACTOR OF LINGUISTIC TERMS FORMATION

Natalya Lyashuk

The linguistic terms formed by the way of terminologization of generally used words are established in theses. It was found that for terminologized words the lexical polysemy is typical.

Key words: polysemantization, terminologization, linguistic terminology, polysemy.

Закцентовано увагу на проблемі визначення лексичних одиниць, які одночасно відносяться до термінології та фразеології. Систематизовано погляди мовознавців на тлумачення цього феномену.

Ключові слова: *термінологічне словосполучення, фразеологізм, лексична одиниця.*

У сучасній лінгвістиці не знаходимо одностайної думки дослідників щодо позначення мовної одиниці, яка має ознаки і терміна, і фразеологізму. Із взаємодії цих двох ознак випливає, що фразеологічне і термінологічне значення поєднуються в одній лексичній одиниці, накладаються одне на одного, доповнюють одне одного.

У пропонованій розвідці аналізуємо лінгвістичні праці, в яких мовознавці пропонують своє визначення лексичного знака, який має ознаки і терміна, і фразеологізму. У мовознавстві на позначення цієї одиниці існують такі терміни, як *термін-фразема* (О. І. Павлова), *термін-фразеологізм* (Я. В. Разводовська, К. В. Житнікова), *термінологічний фразеологізм* (О. О. Нікуліна), *фразеотермін* (О. А. Шиленко).

Як фразеологізми термінологічного походження розглядають лексичні одиниці, які мають ознаки і терміна, і фразеологізму С. П. Коновець, Р. М. Мамедова, О. В. Коваленко, К. П. Сидоренко.

Цікавим лексикографічним матеріалом у сучасній лінгвістиці є теоретична і практична розвідка В. М. Мокієнка “Новая русская фразеология” (2003), у якій дослідник визначає суспільно-політичні терміни як фразеологічні інновації. Наприклад: *черный рынок, чрезвычайное положение* [2: 33, 79–80].

О. І. Павлова у статті “Англійські бінарні терміни-фразами і проблеми їх перекладу” (2004) використовує поняття “термін-фразема” та визначає його як семантично цілісне сполучення двох і більше слів, пов’язаних відношенням підрядності. Авторка зазначає, що найчастотнішими термінами-фразами є ті, що складаються з двох компонентів, тому, додає до їх називання ще поняття “бінарні”. Це зумовлено обмеженістю словника будь-якої мови порівняно з необмеженістю предметів і понять, традицією відображення родовидових ознак денотата в структурі терміна та компактністю, економічністю цього способу номінації. Дослідниця, проаналізувавши лексику англійської науково-технічної літератури, зокрема автомобільну термінологію, робить висновок, що всі бінарні терміни-фразами є ядерними регресивними субстантивними словосполученнями з підрядним зв’язком, які можна поділити на два типи: 1) логіко-номінативні (імена речей,

властивостей і відношень відображуваного світу, між якими існує об'єктивний зв'язок), значення компонентів яких використані у своєму прямому термінологічному значенні і належать до однієї термінологічної системи; 2) асоціативно-номінативні (уявлення про предмети та явища), лівий компонент яких є загальновживаним словом, яке вживається у переносному значенні і не використовується в тій чи тій терміносистемі як самостійний термін, а правий компонент – ужитий у своєму прямому термінологічному значенні і виражає родове технічне поняття [4].

Я. В. Разводовська послуговується поняттям “термін-фразеологізм”, яке використовує означення словосполучення з повним або частковим лексико-граматичним переосмисленням його компонентів, що є предметом вивчення і термінології, і фразеології. Терміни-фразеологізми відображають складні об'єкти пізнання дійсності та явища професійної діяльності [5: 349]. Терміни-фразеологізми дослідниця відносить до фразеологічних зрощень і єдностей. Їхньою особливістю є те, що при позначенні спеціальних понять вони виконують не емоційно-експресивну функцію, а номінативно-дефінітивну. Використовуючись у мові спеціального призначення, вони не мають такої образності, як фразеологізми загальнолітературної мови. Між термінами-фразеологізмами і спеціальними термінами спостерігаємо взаємопроникнення.

К. В. Житнікова, досліджуючи явище взаємозв'язку терміна і фразеологізму в терміносистемі менеджменту та маркетингу, зазначає, що тенденції фразеологічної номінації в цих терміносистемах проявляються через такий специфічний лінгвістичний знак як термін-фразеологізм, що має ознаки фразеологізму та виконує функцію терміна, насамперед домінує поняття менеджменту й маркетингу, і тільки потім починає поширювати “інформацію з іменем” серед реципієнтів [1: 73].

Отже, зрозуміло, що вони займають проміжне місце між фразеологією і термінологією.

О. О. Нікуліна вводить поняття “термінологічний фразеологізм”, зазначаючи, що під час використання стійких словосполучень у термінологічному контексті реалізується їхнє первинне ускладнене значення. Коли такі мовні одиниці внаслідок процесу метафоризації переносяться у художній контекст чи до загальномовного вжитку, то реалізується їхнє вторинне, фразеологічне значення. І тому, враховуючи складну природу та первинну належність цих одиниць до термінологічного рівня мови, дослідниця відносить їх до термінологічних фразеологізмів. Цей термін, на думку О. О. Нікуліної, якнайкраще передає мовний статус досліджуваних одиниць, їх асиметричність та взаємодію [3: 52–53].

Зважаючи на відсутність терміна, який би позначав одиницю, що одночасно є фразеологізмом і терміном, О. А. Шиленко зробила спробу класифікувати такий лінгвістичний знак, як фразеотермін, який означає одиницю, що поєднує в собі основні

ознаки фразеологізмів і термінів [6; 7]. Фразеотерміни, за її словами, – це стійкі образні словосполучення, які складаються з двох або більше слів, постійно відтворюються в мові та мовленні фахівців різних галузей науки й техніки як фіксовані конструкції з властивим їй лексичним складом і значенням та належать до відповідних терміносистем [7: 228].

Отже, у тлумаченні лексичного знака, який має ознаки і терміна, і фразеологізму, бачимо розбіжності. Одні мовознавці відносять такий лінгвістичний знак до фразеологічного рівня мови, інші – до термінології. Ми поділяємо думку О. А. Шиленко щодо позначення самого феномену, проте в нашому подальшому дослідженні будемо послуговуватися поняттям “термін-фразема”.

1. *Житнікова К. В.* Комунікативно-прагматична функція терміна-фразеологізму терміносистеми менеджменту та маркетингу // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2004. – Сер.: Філологія. – Вип. 636. – С. 72–76; 2. *Мокиєнко В. М.* Новая русская фразеология. – Орле, 2003; 3. *Никулина Е. А.* Лингвистическая компетенция и концепция терминологических фразеологизмов // Вестник МГУ. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2003. – № 4. – С. 52–59; 4. *Павлова О. І.* Англійські бінарні терміни-фраземи і проблеми їх перекладу // Вісник ЖДУ імені І. Франка. – 2004. – Вип. 17. – С. 203–205; 5. *Разводовская Я. В.* Термины-фразеологизмы подъязыка репродуктивного здоровья, функционирующие в текстах научной и научно-популярной литературы // Фразеологизм в тексте и текст во фразеологизме: Четвертые Жуковские чтения / Отв. ред. В. И. Макаров. – Великий Новгород, 2009. – С. 349–352; 6. *Шиленко О.* Термін-фразеологізм: проблема визначення // Наукові записки. – Вип. 75 (1). – Сер.: Філологічні науки (мов-во). – У 5 ч. – Кіровоград, 2008. – С. 329–334; 7. *Шиленко О. А.* Фразеологізація в англійській фаховій мові економіки // Вісник Житомирського державного ун-ту. – 2010. – Вип. 49. – Сер.: Філологічні науки. – С. 228–231.

THE TERM-PHRASE AS A SYNCRETIC LINGUISTIC UNIT

Yulia Prodan

The study is about a special group of lexical units which belong both terminology and phraseology, the ideas of linguists are analyses in relation to the noted problem.

Key words: *terminology combination of words, phraseologism, lexical unit.*

НАЙДАВНІШІ НАЗВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ МІСТКОСТЕЙ ДЛЯ МЕДУ: ТЕНДЕНЦІЇ СЕМАНТИЧНОГО РОЗВИТКУ

І. В. Шматко

(Київ)

Проаналізовано назви на позначення місткостей для меду в діахронному аспекті; визначено їхні диференційні ознаки, сферу використання в українській загальноживаній і літературній мовах; прослідковано тенденції семантичного розвитку.

Ключові слова: бджільницька термінологія, історизм, діалектизм, термін.

Термінологія бджільництва розвивалася разом із становленням бджільництва – однієї з найдавніших галузей народного господарства. В її складі виділяємо ядро та периферію. До ядерної термінології бджільництва відносимо такі тематичні групи лексем: назви на позначення комах, що збирають нектар і переробляють його на мед (напр., *бджола, рій*); назви на позначення осіб, що займаються бджільництвом (напр., *бортник, пасічник, бджоляр*); назви на позначення приміщень для житла бджіл (напр., *борт, вулик*); назви на позначення продуктів бджільництва (напр., *мед, віск, прополіс*). До периферійних назв відносимо назви на позначення найпоширеніших хвороб бджіл (напр., *актиномікоз, браульоз*); дій, процесів, застосовуваних у бджільництві (напр., *ситити, пасічникувати*); машин, приладів, використовуваних у бджільництві (напр., *медогонка, різак*); основних медоносних і пилконосних рослин (напр., *гречка, вільха, береза*); кількості бджіл та їхніх продуктів.

У нашому дослідженні аналізуємо тенденції семантичного розвитку лише найдавніших назв на позначення місткостей для меду, які входять до складу тематичної групи лексем на позначення кількості бджіл та їх продуктів.

Із освоєнням бджіл та розвитком галузі бджільництва виникла потреба в предметах зберігання меду. На позначення місткостей для меду, крім власне лексем *місткість* і *ємність* (*ємкість*), що є взаємозамінними (синонімічними), використовують також номінацію *посуд*. У сучасній українській мові *місткість* – це 1) “властивість за значенням місткий”; 2) “об’єм чого-небудь” (СУМ (IV): 751), тоді як *ємність* (*ємкість*) вживається на позначення “здатність умістити в собі певну кількість кого-, чого-небудь; *місткість*” (СУМ (II): 498). У нашій розвідці послуговуємося також терміном *посудина* (*посуд, посуда*), який визначаємо як контекстуальний синонім до вище згаданих лексем *місткість* і *ємність*. Одним із значень назви *посудина* (*посуд, посуда*) у нормативній українській мові є “виріб з глини, скла, металу тощо, який використовують для приготування або подавання їжі, напоїв і т.ін., а також для зберігання харчових продуктів; *начиння*” (СУМ

(VII): 389). Отже, основою семантики досліджуваних назв організовується навколо архісем ‘вміщуваний’, ‘зберігання’ та ‘вимірювання’.

Найдавнішим видом посуду вважають глиняний, виготовлений із найдоступнішого в обробленні жароміцного матеріалу глини. На зміну глиняному посудові з’явився дерев’яний та чавунний. До складу підгрупи лексем на позначення місткостей для меду входять загальновживані (напр., *бочка, відро*), народно-розмовні слова, діалектизми (напр., *ручка*) та галузеві терміни (напр., *медниця, воцаниця*), які функціонували у складі бджільницької лексики ще на ранніх етапах її становлення. Для аналізу номінацій використано тексти писемних пам’яток, етнографічні джерела, архівні матеріали та загальномовні й діалектні словники української мови. Залучення до аналізу діалектних назв допомагає з’ясувати тенденції їх семантичного розвитку, географічного поширення та збереження в літературній мові.

До найдавніших назв видів посуду для зберігання меду, вимірювання його об’єму належать також *лукно́, коло́да, белі́ць, кадь, бочка, відрó, корча́га, носáтка, ко́рець, ру́чка*, які в їх історичному розвитку на загальному тлі історії словникового складу української мови досліджував В. О. Винник [1] та у лінгвістичному аспекті вони розглядалися в працях М. Л. Худаша²⁷.

Однією з найдавніших назв, яка первісно вживалася на позначення предмета для вимірювання або зберігання чогось, є лексема *лукно́*, вживана на позначення “короба, кузова” (ТМС (I): 409). За свідченням пам’яток, бджоларі використовували цю посудину для зберігання меду: “*И повель искати меду, они же шедше взяша меду лукно, бѣ бо погребено в кнѣжи медуши*” (ССДЯ (II): 54). У давнину розрізняли *п’ятип’ядне* і *чотирип’ядне лукно* (АЗР (I): 38), де числівник указував на вагу меду (чотири, п’ять пудів). Щодо місткості цієї міри, І. Єрофієв зазначає, що *лукно́* – це “медова міра в 10 пудів” [3: 21]. В українській мові термін *лукно́* як посудина фіксує “Словник української мови” за ред. Д. І. Яворницького (1920) із посиланням на *кадь* – *кадка* (ЯСУМ: 329–330).

У писемних пам’ятках (кін. XIV ст.) на позначення посудини для меду зустрічається назва *коло́да*: “*А идет с не колода меду*” [4: 158]. У “Словаре древнерусского языка” І. І. Срезневського (1989) слово *коло́да* засвідчене з кількома значеннями, зокрема: 1) “видовбаний пень дерева, який використовували для поховання мертвих”; 2) “посудина

²⁷ Худаш М. Л. Лексика українських ділових документів кінця XVI – поч. XVII ст.: На матеріалах Львівського Ставропігійського братства. – К., 1961; Худаш М. Л. Метрологічна термінологія в українській мові кінця XVI –початку XVII ст. (На матеріалах ділових документів Львівського Ставропігійського братства) / “Доповіді та повідомлення” Львівського педінституту. – Львів, 1956. – Серія філологічна.

для зберігання меду”; 3) “вулик для утримання бджіл” (ССДЯ (I): 1184). В останньому значенні назва *колода* збереглася у бджільницькій термінології та в мові художніх творів, напр.: “*Мав колоду бджіл, а медом смакував цісар*” (С. Чорнобривець).

У деяких слов’янських мовах (російській, білоруській, польській, чеській) відома лексема *корець*, яку вживали на позначення посуду ємністю 12,5 кг (АСЗГ (I): 243). “Словарь української мови” за ред. Б. Грінченка (1907–1908) цю лексему фіксує в 4 значеннях, серед яких “мѣра сыпучихъ тѣлъ” та посудина – “желѣзный или деревянный ковшъ” (СУМГ (II): 283). Назва *корець* на позначення посуду для вимірювання меду збереглася у художніх творах, наприклад: “*Сього-того їм принесуть (Свою щоб підкріпити думку): Сметани, пиріжків, яєць, І меду золотий корець*” (О. Бодянский). На думку О. Г. Преображенського, від зближеного *корець*, *корчик* (ПЭСРЯ: 393) походить і лексема *корчага*, яка в українській мові засвідчена ще з XVI ст.: “*А ловчому кунця да корчага меду*” (Арх. ЮЗР (VI, I): 172)²⁸. У Словнику української мови назва *корча́га* зафіксована зі значенням “у Київській Русі – це велика глиняна посуда з вузькою шийкою для зберігання зерна або рідини” (СУМ, IV: 302). У художніх творах згадується про таку міру, зокрема для вина. Синонімом до слова *корча́га*, на думку І. Н. Єрофієва [3: 48], є назва *носа́тка*, яка вживалася на позначення посуду для меду, його міри. У “Матеріалах до словника писемної та книжної української мови XVI– I половини XVII ст.” Є. Тимченка (2002–2003) лексема *носа́тка* засвідчена зі значенням “кувшин с длинным носиком” (ТМС (I): 510). У сучасній українській мові термін *носа́тка* на позначення посуду для рідини зберігся, зокрема засвідчений у СУМі із ремаркою *заст.* “посудини з довгим носиком, що нагадує своєю формою чайник” (СУМ (V): 444), також у поліських діалектах “дерев’яна посудина (або глечик) із отвором, у якій беруть воду на поле” (ЛСПГ: 138) та у творах художньої літератури.

На позначення певної місткості меду згадується і лексема *беліць*, яка, за свідченням Д. Яворницького, походить із живої народної мови та вживається на позначення “известной мѣри для жидкости”, напр.: “*Три беліці меду*” (ЯСУМ: 29). В. О. Винник висловлює припущення, що слово *беліць* в Україні і в Білорусії у давнину міг означати невелику медову міру, еквівалентну 1,5–2 кг [1: 98]. Пізніше лексема *бѣлецъ* змінює свою семантику і вживається на позначення “той, що мешка в монастирі, але в закон не пострижений” (ІСУЯТ (I): 170). У сучасній українській мові назва *беліць* на позначення посудини не збереглася.

Для зберігання та перевезення меду використовували посудину, яка називалася *кадь*,

²⁸ Цит. за В. О. Винником. – С. 112.

кадіб: “всеє дани *п~~а~~т кадеї меду*” (ССМ XIV–XV (I): 459). У лексикографічних працях XIX–XX ст. від терміна *кадь* засвідчені його деривати, вживані на позначення різних видів посуду, наприклад: *кадка*, *кадіб*, *кадовб*, *кадівб*, *кадуб*, *кадовбець*, *кадібець* (СУМГ (II): 206–207), які збереглися в окремих діалектах української мови (АСЗГ (I): 203–204; ГГ: 88; ВСПГ: 41; ЛСПГ: 88).

На позначення однієї з основних посудин та мір сипких і рідких речовин вживається номінація *бóчка*. У період XVI–XVII ст. назва *бóчка* (*бóчъка*) вживалася на позначення міри земельної площі, засіяної бочкою зерна та великої посудини для зберігання сипких, рідких та інших речовин та визначення їх об’єму і місткості. Слово *бóчка* (*бóчъка*) мало синонімічні назви *дєлва*, *фаска*, *кадь*, *дѣжка*, *бечка* та *бочулка*, *бочечка* / *бечівки*, напр.: “У томъ же скарбу свечъ *восковыхъ* великихъ 2,... *железа белого бочулкъ* 3”; *бóчка великая*, *бóчка великая лвовская*, *бóчка лвовская* – назва мір місткості сипких тіл, напр.: “отъ *бочки лвовское меду пресного грошей двадцат чотири*” (СУМ XVI–XVII (III): 41). У сучасній українській мові назва *бóчка* зберегла своє первісне значення “велика дерев’яна або металева циліндрична посудина переважно опуклої всередині, з двома плоскими днищами” (СУМ (I): 223; ВТССУМ: 61), що, залежно, від контексту, може бути загальноживаним словом і терміном. Особливо це яскраво підтверджують фразеологізм “*Бочка меду, та ложка дьогтю*” (ФСУМ: 47) й термін-словосполучення *бóчка для меду* (СБНРУ, СБАРУ).

Для вимірювання та зберігання меду наші предки використовували посуд, який іменувався *гáрнець*, або *гóрнець*, *гóрънець* а також *го(р)щокъ*, *мѣра*, зафіксовані зі значеннями “глиняний або мідний посуд, у яких варять їжу; міра місткості”, наприклад: “18 гє(н) ва(р) в второ(к) по по(с)вєщеню обѣдоъ бра(т)ски(и) на вл(д)ку, чє(рн)що(в)... з пиво(м), *медо(м)*, вина 8 *го(р)щє(и)*” (СУМ XVI–XVII (VI): 33). У сучасній українській мові назва *гóрнець* засвідчена з ремаркою *діал.* На позначення “горщик” (СУМ (II): 133).

З давніх-давен і до сьогодні бджолярі використовують посудину для зберігання меду, яка називалася *відрó*: “А се покони вирни... *вирьникоу взѣти. З вѣдеръ солодоу на недлю*” (ССДЯ (I): 480), “Василь *окулич даєть двѣ вєдрѣ меду*” (4, I: 91). У “Словнику староукраїнської мови XIV – I пол. XV ст.” (1977–1978) лексема *відрó* з низкою похідних *вєдер*, *вєдри*, *вєдрѣ* зафіксована на позначення місткості для меду: “А поведаль намъ, *штож дей с них одна служъба, а дани двадцять вєдер меду и чотыры ведра*” (ССМ XIV–XV (I): 157–158).

За свідченнями деяких лексикографічних джерел у XIV–XV ст. посуд для меду, місткістю 24 л називався *ручка*: “у Берестѣ Левону Шаломигу два жеребѣ пустыхъ, а на

третемъ два человѣки, дають сорокъ грошей а три ручки меду” (ССМ XIV–XV (II): 309–310). Термін *ручка* визначаємо як міжгалузевий омонім, у сучасній українській мові він уживається в шести значеннях (СУМ (VIII): 917), які не мають нічого спільного із вимірюванням, проте як міра чого-небудь назва *ручка* побутує в українських діалектах зі значеннями “посудина з клепок, якою міряли збіжжя” (АСЗГ (II): 132); *заст.* “міра сіна” (ГГ: 167).

Проаналізовані лексеми на позначення різного посуду за місткістю, зокрема *відро*, *цѣбер*, *цѣбрикъ*, *дѣжка* і *бѣчка* та їх демінутиви *цѣбрикъ*, *дѣжечка*, *бочѣчка* та ін., які позначали таку саму місткість, на думку В. Й. Горобця, слід виділяти в окрему групу як назви громіздкого господарського посуду [2: 88–89].

Отже, історичні назви на позначення місткостей (посудин) для зберігання меду формувалися разом з розвитком бджільництва як галузі. Більшість із них на сучасному етапі стали історизмами (напр., *белець*, *кадуб*), частина поповнила склад загальноновживаних слів української мови (напр., *колода меду*, *бочка меду*, *відро меду*), які лише в складі словосполучень є бджільницькими термінами, а деякі поповнили ядро сучасної бджільницької термінології і стали власне галузевими термінами. Зокрема, з діалектів української мови до української бджільницької термінології потрапили лексеми, утворені від основ *мед* та *віск*, наприклад: *меду́нка* “берестяний кошик для меду”; 1) “дерев’яна посудина для меду”; 2) “сорт грушок” (ГГ: 121), *мидáрка* “посуд, у якому зберігають мед”, *медниця* “посудина для меду”, *медівниця* “посудина для меду” (ВНЗНТ); *воцаниця* “невелика ємність, зроблена із воску у XII–XIII ст.” (КПС: 43).

1. Винник В. О. Назви одиниць виміру і ваги в українській мові. – К., 1966;
2. Горобець В. Й. Лексика історично-мемуарної прози першої половини XVIII ст. (на матеріалі українських діаріушів). – К., 1979;
3. Єрофієв І. Н. До питання про старі українські міри, вагу і грошевий облік // Роботи з метрології. – Х., 1927. – Ч. 2;
4. Розов В. Українські грамоти. – К., 1928. – Том I.

АЗР – Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археграфическою комиссиею. – СПб., 1846–1853. – Т. I–V.; АСЗГ – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: У 2 т. – Луцьк, 2000; ВНЗНТ – Верхратський І. Нові знадоби номенклатури і термінології природописної, народної збирані між людом. – Львів, – 1908; ВСПГ – Ващенко В. С. Словник полтавських говорів. – Харків, 1960. – Вип. I; ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.;– Ірпінь, 2004; ГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / Уклад. Г. Гузар, Я. Закревська та ін. //

Відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997; ІСУЯТ – Історичний словник українського языка / Улож. проф. Е. Тимченко, Е. Волошин и др. // Зредаг. проф. Е. Тимченко. – Харків; Київ, 1930; КПС – *Карпов А. Н.* Пчеловодческий словарь. – М., 1997; ЛСПГ – *Лисенко П. С.* Словник поліських говорів. – К., 1974; ПЭСРЯ – *Преображенский А. Г.* Этимологический словарь русского языка. – М., 1955. – Т. I–II; СБАРУ – Словник бджільництва: Англо-російсько-український / За ред. Л. І. Боднарчука, М. Л. Алексеніцер. – К., 1997; СБНРУ – Словник бджільництва: Німецько-російсько-український / М. Л. Алексеніцер, Л. І. Боднарчук, К. В. Добровольська. – К., 1999; ССДЯ – *Срезневский И. И.* Словарь древнерусского языка: У 3 т. – М., 1989; СРЯ XI–XVII – Словарь русского языка XI–XVII вв. / Гл. ред. Ф. П. Филин. – М., 1980. – Вып. 7 (К–КРАГУЯРЬ); ССМ XIV–XV – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: У 2 т. / Упоряд. Д. Г. Гринчишин та ін. – К., 1977–1978; СУМ – Словник української мови: В 11 т. – К., 1970–1980; СУМГ – Словарь української мови / За ред. Б. Грінченка: В 4 т. – К., 1907–1909; СУМ XVI–XVII – Словник української мови XVI – I половини XVII ст.: У 28 вип. / Гол. ред. Д. Гринчишин. – Львів, 1994. – Вип. 2: Б-Богуславець; ТМС – *Тимченко Є.* Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.: У 2 кн. – К.; Нью-Йорк, 2002–2003; ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К., 1993; ЯСУМ – Яворницький Д. І. Словник української мови. – Катеринослав, 1920.

ANCIENT NAME FOR HONEY CAPACITY: TRENDS IN SEMANTIC DEVELOPMENT

Inna Shmatko

The names of capacities for honey in diachronic perspective is analyzed, their differential characteristics are described, a sphere of use these names in Ukrainian standard and commonly used language is fixed; trends of their semantic development are showed.

Key words: apiculture terminology, historicism, dialect, term.

СЛОВО *БІЗНЕС* В ОБ'ЄКТНІЙ ФУНКЦІЇ: СЕМАНТИКА, СИНТАГМАТИКА, КОНОТАЦІЇ

Ю. С. Коваленко

(Харків)

Простежено функціонування слова бізнес в об'єктній ролі при дієсловах. Виявлено, що в таких словосполученнях лексема бізнес уживається в прямому і в переносному значеннях. З'ясовано, що дієслова, при яких стоїть це слово в значенні об'єкта, мають переважно метафоричний характер і активно використовуються в контекстах із негативною оцінною семантикою.

Ключові слова: дієслівно-іменникове словосполучення, метафора, метонімія, експресивність, оцінність.

Лексика, що зазнала в пострадянський період певних функціонально-семантичних змін, активно вивчається в сучасному мовознавстві (Є. А. Карпіловська [1], Т. І. Печончик [2], О. А. Стишов [3], Л. В. Струганець [4] та ін.). До такої лексики належить і слово *бізнес*. Бізнес –явище, яке в сучасному суспільстві привертає увагу численної аудиторії, тому, звичайно, знаходить своє відображення в засобах масової інформації (ЗМІ). Дискурсивне поле бізнесу з роками розширюється: ця діяльність стає предметом зацікавленості не тільки ділового середовища, а й широкої громадськості, що яскраво демонструє нам мова ЗМІ. Важливу роль при цьому відіграють і авторські колонки, адже вони є одним із найсуб'єктивніших і найемоційніших жанрів публіцистики, тому дослідження їхнього мовного матеріалу може яскраво продемонструвати вищесказане. Мета нашої розвідки – простежити, як сполучуваність лексеми *бізнес* із дієсловами відображає уявлення про бізнес у суспільній свідомості (на матеріалі авторських колонок інтернет-видань: ТСН, “Український тиждень”, “Новинар”, “Українська правда”, “Україна Incognita”, “Телекритика”). Предметом цієї розвідки є синтаксичні конструкції, у яких *бізнес* виконує роль додатка.

Дієслова, що називають дію, спрямовану на бізнес, уживаються у прямому та в переносному значеннях. Прикладами прямого вживання можуть бути такі словосполучення, як-от: *хотіти мати бізнес*, *втратити бізнес* тощо. У наведених словосполученнях лексема *бізнес* має значення “вид діяльності”. Є також випадки, коли в сполученні з дієсловами лексема *бізнес* зазнає метонімічного переосмислення і починає позначати не вид діяльності, а тих, хто займається цією діяльністю, тобто бізнесменів, напр.: *приваблювати бізнес*, *зацікавити бізнес*. Наприклад: “Без цього політична структура розвалиться відразу і перестане приваблювати бізнес” (5), “[Кіно] зацікавить бізнес лише в тому випадку, коли його, кіно, можна буде показати в кінотеатрах від Донецька до Чона, тим самим задовольнивши й амбіції олігарха, який узяв у цьому фінансову участь” (5).

Проте більшість дієслів, що називають дію, об'єктом якої є бізнес, зазнають метафоричного переосмислення, напр.: *притиснути бізнес*, “*трусити*” *бізнес*, *будувати бізнес*, *руйнувати бізнес* та ін. Як бачимо, в деяких випадках дієслова беруть у лапки (“*трусити*” *бізнес*), що додатково підкреслює їхню метафоризацію. Здебільшого метафора слугує засобом створення експресії. Щоправда, у словосполученнях *будувати бізнес*, *руйнувати бізнес*, *закрити / відкрити бізнес* тощо метафора вже стерта, а от у наступних прикладах вона створює експресивність за рахунок наявності в значенні дієслів елемента

інтенсивності дії, напр.: *притиснути бізнес, обсісти бізнес, “трусити” бізнес, виштовхувати бізнес, знищити бізнес*. У сполученні з метафорично переосмисленими дієсловами лексема *бізнес* може вживатися також у двох значеннях: у прямому (*знищити бізнес, руйнувати бізнес* тощо) і в переносному – “особи, які займаються цією діяльністю” (*притиснути бізнес, “трусити” бізнес*). Також експресія створюється за допомогою метафоричних слів і зворотів, що входять до складу сталих словосполучень: *збивати гроші з бізнесу*.

Цікаво, що для метафоризованих дієслів, від яких залежить слово *бізнес*, характерна семантика грубої, різкої фізичної дії. Такі дієслова активно вживаються в контекстах із негативною оцінною конотацією і мають значення “не давати розвиватись” або “ліквідувати”, у них наявна сема ‘інтенсивність дії’: “Контролюючим органам, силовим структурам дали зелене світло: вони можуть розорити будь-який бізнес, який не є провладним або ж належить, наприклад, нелояльним власникам” (5); “Важливо те, що системна корупція завжди й у всіх країнах була гіршою навіть за корупцію безсистемну. Друга руйнує великий бізнес, бо йому ні з ким домовляти. Перша руйнує всіх інших, бо їм ніяк жити” (6). У таких контекстах оцінність може поєднуватися з експресивністю: “...якщо раптом твій бізнес обсіли рекетири чи бандюки погрожують убити дитину, а ти самотужки записуєш їхні дзвінки (бо місцеві менти одержують гроші у бандитському “общаку”) – хай запис пройде 1000 міжнародних експертиз і буде визнаний автентичним, але це не доказ” (5). Оцінність та експресивність можуть слугувати засобами творення іронії чи навіть сарказму: “АМКУ зможе “трусити” бізнес методами міліції, СБУ та податкової. Антимонопольному комітету України можуть дозволити перевіряти бізнесменів будь-коли і будь-де” (6); “...влада під акомпанемент переможних економічних реляцій виштовхує з країни бізнес” (5).

Рідше в таких випадках уживаються дієслова з позитивною оцінною семантикою: *допомогти бізнесу, підтримати бізнес*. Наприклад: “Економіка олігархізується? Подрібнюйте олігархії, проводьте демонополізацію, реально підтримайте малий і середній бізнес” (5); “Суспільство, а це ми з вами, у час соціально-економічної кризи та фінансових потрясінь спроможне боронити своє право на нормальну зарплату та придатні до життя родини умови праці; трапляється, “припікає” комуналка або збільшення податкового тиску на сімейний бізнес – щоб допомогти бізнесу сімей олігархічних” (5). Як бачимо, у наведених реченнях дієслова повною мірою не реалізують своєї позитивної семантики, оскільки в першому випадку дієслово вживається в наказовому способі, тобто виражає ірреальну дію, бажану, а не дійсну, а в другому має

обмежувальне уточнення *сімей олігархічних*, тому в актуальному суспільному контексті набуває навіть негативної конотації.

Отже, сполучуваність дієслів із лексемою *бізнес* репрезентує відображення самого бізнесу в ЗМІ, а відповідно, у свідомості громадян.

1. Карпіловська Є. Тенденції розвитку сучасного українського лексикону: чинники стабілізації інновацій // Українська мова. – 2007. – № 4. – С. 3–15; 2008. – № 1. – С. 24–35;
2. Печончик Т. Суспільно-політична лексика української мови (основні зміни кінця XX – початку XXI століть) // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2004. – № 632: Сер. Філологія. – Вип. 42. – С. 40–44;
3. Стишов О. Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця XX ст. // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 7–21;
4. Струганець Л. Динаміка лексичних норм української літературної мови XX століття. – Тернопіль, 2002;
5. Український тиждень: інтернет-видання. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua>;
6. ТСН.ua: інтернет-видання. – Режим доступу: <http://tsn.ua>.

THE WORD *BUSINESS* AS AN OBJECT:

SEMANTICS, SYNTAGMATICS, CONNOTATION

Julia Kovalenko

The functioning of the word business as an object by verbs is observed. It is revealed that in such word combinations the lexeme business is used in its direct and in metonymic meanings. It is explicated that the verbs, which this word preceeds as an object, are largely metaphorical in their nature, and are actively used in the context of negative evaluation.

Keywords: verb-noun word combination, metaphor, metonymy, expressivity, evaluation.

СТРУКТУРНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ (НА ПРИКЛАДІ ТЕРМІНІВ СИНТАКСИСУ)

О. І. Петрова
(Миколаїв)

Дослідження присвячено проблемам вивчення лінгвістичних термінів. Зокрема, виявлено основні структурні моделі, визначено ступінь їхньої продуктивності, окреслено тенденції структурного моделювання.

Ключові слова: граматична термінологія, структурна модель, терміни синтаксису.

Нині питання окремих галузевих терміносистем активніше потрапляють у поле зору науковців, ніж проблеми лінгвістичної термінології, незважаючи на те, що вона унікальна серед інших завдяки тому, що “для її опису послуговуємося особливою семіотичною системою, застосовуваною тоді, коли йдеться про мову, яка при цьому виступає об’єктом дослідження” [1: 8].

Метою розвідки є структурно-граматична характеристика лінгвістичної термінології синтаксису.

Матеріалом дослідження слугують словники лінгвістичних термінів, праці К. Ф. Шульжука, І. І. Слинька, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянської, І. Р. Вихованця.

За кількістю компонентів терміни-словосполучення синтаксису поділяються на одно-, дво- та багатокomпонентні терміни, до складу яких входять три та більше компонентів.

Стверджуємо, що семантичне ядро досліджуваної лексики становлять терміни-словосполучення, утворені на базі однослівних термінів, панівна роль серед яких належить іменникам. Наприклад, *синтаксема, речення, словосполучення, підмет, присудок, предикат, додаток, валентність, керування, координація, прилягання, парадигма*. Серед двочленних граматичних термінологічних одиниць (загалом проаналізовано 126 терміноодиниць) виокремлюємо такі:

1) Найпродуктивнішу атрибутивну модель “прикметник + іменник” (32 %), утворену на основі співвідношення рід – вид (тобто терміна, що є родовим поняттям, який конкретизується означенням – видовим поняттям), напр.: *просте речення, автосемантичне речення, адвербіальне словосполучення, одновалентний предикат, неелементарне (ускладнене) словосполучення, сурядне словосполучення, часові відношення, прямий додаток* та ін. Серед термінів цієї моделі яскраво вираженими є терміни, побудовані на антонімічних відношеннях, як-от: *неповне узгодження* – це такий тип узгодження, в якому залежне слово має не всі граматичні форми головного слова, а *повне узгодження* відбувається тоді, коли залежне слово повністю узгоджує свої граматичні форми з головним [2: 188];

2) субстантивну модель “іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку” (5,6 %), напр.: *парадигма речення, член речення, предикат якості, предикат процесу*.

Розглянувши багатокomпонентні моделі складених термінів синтаксису, доходимо висновку, що механізм творення трикомпонентних термінів-словосполучень досить прозорий: до двочленної одиниці додається прикметник, який звужує значення вихідної сполуки.

Таким чином, моделі термінів-словосполучення представлені так:

1) “прикметник + прикметник + іменник” (усі компоненти в називному відмінку) (16 %) – *складне синтаксичне ціле, складне багатокомпонентне речення, неелементарне складне речення, складносурядне елементарне речення, синкретичне складне речення*;

2) “прикметник + іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку” (7,2 %), напр.: *головний член речення, другорядний член речення, однорідний член речення, структурна схема речення, комунікативна парадигма речення*.

У межах чотиричленних словосполучень виділяються безприйменникові та прийменникові словотвірні моделі. До першої групи відносимо такі:

1) “прикметник + прикметник + іменник + іменник” (2,4 %), напр.: *парцельований другорядний член речення, детермінантний другорядний член речення*;

2) “прикметник + прикметник + прикметник + іменник” (2,4 %), напр.: *вигукове нечленоване просте речення, вокативне односкладне просте речення*;

3) “прислівник + прикметник + прикметник + іменник” (1,6 %), напр.: *семантично елементарне просте речення, семантично неелементарне просте речення*;

4) “[прикметник + іменник] у називному відмінку + [прикметник + іменник] у родовому відмінку” (4,8 %), напр.: *формально-синтаксична структура складного речення, головний член односкладного речення, головний член двоскладного речення*.

Друга група представлена моделями:

1) “[прикметник + іменник] у називному відмінку + прийменник + [числівник + прикметник] в орудному відмінку” (0,8 %), напр.: *складнопідрядне речення з кількома підрядними*;

2) “[прикметник + прикметник + іменник] у називному відмінку + прийменник + іменник в орудному відмінку” (1,6 %), напр.: *складне сполучниково-безсполучникове речення із сурядністю, підрядністю і безсполучниковістю, складне сполучниково-безсполучникове речення із сурядністю і безсполучниковістю*.

Серед багатокомпонентних терміносполучень фіксуємо прийменникові моделі:

1) “[прикметник + прикметник + іменник] у називному відмінку + прийменник + [прикметник + іменник] в орудному відмінку” (7,2 %), напр.: *складне безсполучникове речення з неоднорідними частинами, складносурядне елементарне речення з єднальними сполучниками, просте ускладнене речення з однорідними членами*;

2) “іменник у називному відмінку + прийменник + [прикметник + прикметник] в орудному відмінку + [прикметник + іменник] у родовому відмінку” (0,8 %), напр.: *речення з підрядними означальними відносного підпорядкування*;

3) “[прикметник + іменник] у називному відмінку + прийменник + [числівник + прикметник] в орудному відмінку + прийменник + [прикметник + іменник] в орудному

відмінку” (2,4 %), напр.: *складнопідрядне речення з кількома підрядними з неоднорідною підрядністю, складнопідрядне речення з кількома підрядними з однорідною підрядністю, складнопідрядне речення з кількома підрядними з послідовною підрядністю.*

Безсумнівно, простежено структури не всіх синтаксичних термінів, проте результати нинішнього етапу роботи дозволяють констатувати, що в основі побудови більшості термінів лежить модель двокомпонентної структури, використання багатоконпонентних термінів пов’язане із прагненням якомога повніше репрезентувати необхідні релевантні ознаки визначеного поняття.

1. *Гриценко П., Казимирова І. Засади укладання “Словника лінгвістичних термінів” // Українська наукова термінологія: Зб. наук.-практ. конф. “Українська наукова термінологія: суспільні та гуманітарні науки”. – К., 2010. – Вип. 3. – С. 3–12;*
2. *Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. – К., 2001.*

STRUCTURAL MODELING OF GRAMMATICAL TERMINOLOGY (SYNTACTICAL TERMS)

Oksana Petrova

This study is devoted to the researching issues of linguistics terms. In particular, the basic structural model is revealed, the degree of its productivity is determined; the main trends of structural modeling are described.

Key words: *grammatical terminology, structural model, terms in syntax.*

ВІДОБРАЖЕННЯ АНІМІСТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ УКРАЇНЦІВ У ФРАЗЕОЛОГІЇ

І. С. Чибор

(Сімферополь)

Досліджено анімістичний світогляд людини як фрагмент міфологічного коду культури. У структурі фразеологічних одиниць виявлено елементи анімістичних вірувань та уявлень, що базуються на явищах уособлення, зооморфізму, етіології фізичного стану. Фразеологічні одиниці описано крізь призму світоглядних і релігійних уявлень українців.

Ключові слова: *фразеологічна одиниця, анімізм, міфологічний код, анімістичний субкод.*

У сучасному мовознавстві спостерігаємо посилену увагу науковців до проблем співвідношення мови й міфологічного мислення народу, що й зумовлює актуальність репрезентації анімістичного світогляду закодованого у фразеологічних одиницях (далі –

ФО) як фрагменту міфологічного коду культури (див. праці В. М. Мокієнка, В. А. Маслової, В. М. Телії, М. В. Жуйкової, Л. В. Савченко). Завдання розвідки – виявити елементи анімістичних уявлень у структурі ФО, описати їх крізь призму світобачень українців.

Анімізм як віра в наявність душі (духу) у явищах природи та предметах навколишнього світу – основна риса дохристиянських вірувань. Людина вірила, що все кругом неї живе: відчуває, розуміє, має свої бажання, бореться за своє існування, як усяка жива істота, а тому до природи первісна людина ставилася, як до живої. Анімізм особливо характерний для традиційних уявлень і вірувань слов'янських народів, що й знайшло своє відображення у фразеосистемі мов.

Анімістичний світогляд був основою всіх давніх вірувань і глибоко проник у мову, зберігшись у метафорах, напр.: *сонце сходить (заходить, сідає); ударив грім, буря виє, вітер свище, несе його, небесне світило* хоча реальний зміст цих конструкцій у сучасному світі не сприймається. Елементи анімізму простежуємо в системі культів, у формі вірувань у наявності душі в дерев, тварин, птахів, природних стихій – грому, блискавки, померлих людей. Душі та духи уявлялися то аморфними, то фітоморфними (наші предки уявляли богів в образах рослин, а рослини – як священні творіння, що втілюють сутність богів), то зооморфними (образи реальних чи уявних об'єктів наділяли рисами тварин), то антропоморфними істотами. Однак свідомість, воля та інші людські властивості були притаманні цим істотам.

Багато міфологічних образів відображено у фразеології, де іманентно виявляються фрагменти різних вірувань. Образи багатьох ФО ведуть до однієї з давніх форм культури – анімістичного сприйняття, через яке оживають та уособлюють частини тіла людини. Наприклад, в образі ФО *тримати рот на замку; тримати (точити) зуб* втілюється анімістичний субкод через соматичний і антроподіальнісний коди культури. У ФО *тримати язик за зубами (на прив'язі)* метафорично переплітаються соматичний і зооморфний коди. Щодо цієї ФО вчені стверджують, що мова людини, яка метонімічно ототожнюється “за суміжністю з мовленнєвою здатністю, одночасно включатися і в зооморфну метафору, що уподібнює мову тварині, яка через її непрогнозовану поведінку утримується на прив'язі” [1: 47].

На основі зооморфізму виникли уявлення про можливість метаморфоз – оборотність як зміну оболонки душі. Наприклад, уявлення, відображене у ФО *лізти в душу; вимотати (витягти) душу; лізти змією в душу*, відоме всім міфологіям, і образ зооніма експлікується через відображення в розповідях про перевертнів, душі яких здатні переселятися у тварин. Відголосками є порівняння з характерними елементами

зовнішності тварини, її дій, поведінки. Наприклад, у міфологічній традиції *дивитися вовком*; *вовчий погляд*; *вовчим оком дивитися* (вовк – символізує жорстокість), *витися вузем* (вуж – символ хитрості), *як баран на нові ворота* (баран – уособлення нерозумності й упертості); *каркати як ворона*; *не каркай* (ворона – вісник нещастя, який в основному належить царству мертвих). Так, ФО *куди ворон кісток не носив* функціонує в значенні “дуже далеко, в найвіддаленіші місця” [3: 124], й імплікує відповідно значення “на той світ”. Змія в лінгвокультурі є носієм як мінімум двох еталонних ознак – це гнучкість і здатність ужалити: *витися (тягнутися, вигинатися)*, *як змія*; *змійна совість*, *змійне серце*, *змія підколодна*, *пригріти змію на своїх грудях*, *хитрий, як змія*. Поряд із негативними рисами змія наділена й позитивними, вона є символом мудрості – *змійний розум*; *змійна мудрість*; *мудрий, як змій*.

На основі анімістичних вірувань людина трактувала етіологію фізичного стану – хвороби, лихоманки, сну, пояснювала таке явище, як тінь, яку уявляли двійником людини, її духовною суттю. Етіологічна функція притаманна більшості міфів і специфічна для міфу як такого. Світоглядні анімістичні уявлення народу закріпилися у ФО, базовим компонентом яких виступають номінатами на позначення різних хвороб і суміжних із ними понять. У народі уособлювалися практично всі хвороби: *лихоманка*, *трясця*, *пропасниця*, *гостець*, *чума*, *колька*, *грець*, *завійна*, які вважалися ніби живими істотами. Наприклад, *лихоманка* (*лихорадка*, діал. *фрибра*, *фебра*), уявлялася істотою жіночої статі [2: 456–457]. Вважали, що це 12 сестер, які за східнослов'янським повір'ям є доньками Ірода, в іншому варіанті – дочки Каїна. Зафіксовані ФО що співвідносяться з етіологічним субкодом культури в міфології: *як (мов, неначе) лихоманка стрепенула*; *мов лихоманка із-за плечей бере*.

Сон, як відомо, уявляли в образі кудлатого чоловіка з чотирма очима, який за характером є добрим і зовсім не страшним. На основі міфологізованої етіології і сформувалися ФО, у яких компонент *сон* (*дрімота*) є уособленням істоти, що має безпосередній вплив на людину: *сон не бере / не взяв*; *сон хилисть* (*зломив, клонить, поборов*). Тінь – символ душі людини, тривоги, підозри. Тінями уявлялися безтілесні примари – привиди. Отже, темне відображення, яке з'являється, коли зникає світло, слов'яни оживили у своїх уявленнях, вбачаючи в ньому живу істоту. Саме тому у ФО компонент *тінь* наділений властивістю одухотворення: *боятися власної (своєї) тіні*; *одна тінь залишилася (зосталася)*.

Як бачимо, у ФО інформація кодується за допомогою активації фрагментів давніх знань, які стосуються життя людини в навколишньому середовищі. Уявлення, які лягли в

основу ФО, втрачені у свідомості конкретного носія мови, але збереглися в колективній пам'яті нації, у мові, культурі та фразеологічній картині світу.

1. Зимин В. И., Потапушкин Н.А. Этимология фразеологизмов как ключ к миропониманию народа // Фразеологическая картина мира: Материалы междунар. науч. конф.: У 2 ч. – Ч. 2. – Тула, 2002. – С. 46–53. 2. Савченко Л. В. Етіологія та персоніфікація хвороб у дзеркалі анімічних вірувань українців і їх відображення у фразеології // Учёные записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. – Симферополь, 2009. – Том 22 (61). – С. 454–461; 3. Словник фразеологізмів української мови / Уклад. В. М. Білоноженко та ін. – К., 2003.

ANIMISTIC WORLD-VIEW DISPLAYING OF THE UKRAINIAN PEOPLE IN PHRASEOLOGY

Iryna Chybor

The animistic world-view as a fragment of mythological culture code is presented. The structure of phraseological units found items of animistic beliefs and ideas, based on the phenomena of embodiment, zoomorphism, the etiology of physical condition. Phraseological units are described in the view of philosophical ideas of the Ukrainian people.

Key words: phraseological unit, animism, mythological code, animistic subcode.

ТИПОЛОГІЧНІ РІЗНОВИДИ СЕМ. ПОНЯТТЯ СЕМАНТИЧНОГО (СЕМАСІОЛОГІЧНОГО) ПРОСТОРУ

Н. Г. Лозова

(Київ)

Розглянуто поняття “сема” та основні типологічні різновиди сем, розроблені в сучасному мовознавстві, а також поняття “функціонально-семантичне поле” й “семантичний (семасіологічний) простір”, які корелюють із поняттям “змістова організація слова”.

Ключові слова: сема, функціонально-семантичне поле, семантичний (семасіологічний) простір, змістова структура слова.

Щоб описати вже відомі класифікації сем, удамося до тлумачення самого терміна *сема*. У лексикографічних джерелах та мовознавчій літературі віднаходимо такі визначення цього терміна: “елементарний компонент значення як найменша розрізнявальна риса, об’єктивно притаманна денотату, а на думку деяких дослідників, і конотату лексичної

одиниці” (6: 632); “мінімальна семантична одиниця двосторонніх мовних знаків – морфем і слів, елементарне лексичне чи граматичне значення, яке є складовим елементом плану змісту цих одиниць” (синонімічні назви: *маркер, елементарний смисл, семантичний множник, компонент значення*) (8: 597); “найменша одиниця мовного плану змісту, що відбиває різні сторони й властивості названих предметів і явищ дійсності” [9: 151]; “найменший (мінімальний) компонент змісту слова, який співвідноситься з мінімальним компонентом плану вираження – морфемою і є її змістом” [2: 368]; “диференційна семантична ознака, компонент значення, який виявляється при зіставленні значень різних слів” [3: 437–438]; “компонент значення, що виражає відмінні ознаки денотата слова (предмета, явища, процесу) та відмінні конотативні (*емоційні та оцінні* семи) й внутрішньомовні ознаки (*структурно-мовні* семи) [4: 47].

Уважають, що: семи у складі одиниць мови мають неоднакове структурне та функціональне навантаження, тому розрізняють семи лексичні й граматичні, експліцитні (формально виражені) й імпліцитні (приховані), ядерні й периферійні, інтегральні й диференційні, обов’язкові й факультативні та ін. (8: 597).

Д. Н. Шмельов виділяє категорійні семантичні ознаки, за якими весь словниковий запас мови може бути розбитим на певні класи, що утворюються перехрещенням саме категорійних ознак. Категорійні семи, своєю чергою, поділяють на класи, підкласи, родосеми та видосеми, що дало змогу визначити категорійні семи як семи, що відповідають класам, підкласам, розрядам, групам явищ об’єктивної дійсності. При цьому інтегральні ознаки будуть баластом, який накладається на окремі одиниці отриманих класів і підкласів лексики, а диференційні ознаки – тим об’єднувальним началом, яке певним чином організовує подані одиниці всередині класів і підкласів. Диференційні ознаки, за Д. Н. Шмельовим, можуть бути двох типів, оскільки вони мають подвійну природу. Вони можуть базуватися на відображенні в лексиці й найзагальніших логічних категорій, вичерпуючи зміст протиставлених слів, і на відображенні дуже приватних якостей конкретних предметів [10: 155].

Ж. П. Соколовська виділяє архісему – спільну сему родового значення. Далі, за словами дослідниці, встановлюють семи видового значення, які можуть бути двох типів: описові, тобто ті, що відбивають властивості предмета, виділені на основі подібностей і відмінностей, та відносні, що відбивають зв’язки різних об’єктів (функція, просторові й часові відношення). На нижчому рівні виділяють потенційні семи, які повинні відбивати потенційні властивості предметів та актуалізуватися за певних умов [7: 16–17].

Проблемою вивчення сучасних класифікацій сем займалась О. О. Селіванова, яка зазначає, що термін *сема* увів Б. Потье (6: 632). Дослідниця наголошує, що в сучасній

семантиці семний аналіз застосовує певну метамову, яка є набором тих чи тих сем: класеми – найбільш узагальненої частиномовної ознаки; інтегральної (архісеми) – ознаки, спільної для тематичної групи чи лексико-семантичного поля; диференційних (гіпосем) – ознак, що відрізняють значення певного слова від семантики слів тієї самої групи або поля; потенційних (оказіональних), що виявляються у певних контекстах і суперечать ознакам лексичного класу. Дослідниця також говорить, що є численні класифікації, які демонструють загальні принципи семної структуризації, зокрема: ядерний (архісема, доміантні й залежні, ядерні й периферійні семи), описовий (гіпосеми як компоненти інтенціоналу, диференційні та опорні семи), контекстний (супутні, імплікаційні, периферійні, потенційні, контекстуальні та оказіональні семи). Проте, за словами О. О. Селіванової, деякі лінгвісти розширюють класифікацію сем уведенням категорійних, граматичних, лексико-граматичних сем (Г. М. Шипіцина), а також експліцитних та імпліцитних (У. Вейнрейх); яскравих, градуальних, граматичних, словотвірних; обов'язкових і факультативних сем. Семи деталізують компоненти системного значення: головні семи – якість предмета, постійні – об'єкт номінації, асертивні – реальний об'єкт, яскраві та периферійні – неголовні, ймовірні, диспозиційні, похідні, імпліцитні, слабкі. Дослідниця також говорить про дискусійність статусу відтінків конотата. Згідно з цим виділяють логіко-предметні й емотивні семи, або конотеми (В. Шаховський); поряд із обов'язковими й змінними семами виокремлюють специфіковані, що вказують на стилістичні, регіональні, соціальні особливості вживання слова (Е. Шнайдер) [6: 633].

З. Д. Попова й І. А. Стернін вважають, що термін сема на позначення найменшого компонента значення вперше вжив В. К. Скалічка. Крім цього терміна пропонували й інші терміни: фігури плану змісту (Л. Єльмслєв), семантичний множник (А. К. Жолковський), диференційна ознака (І. В. Арнольд), семантичний маркер (Дж. Катц та Дж. Фодор), семантичні примітиви (А. Вержбицька), семантична ознака (А. А. Уфимцева) тощо. Проте найбільшого поширення набув саме термін сема. Дослідники розуміють сему як семантичну одиницю, яка є компонентом семеми й відбиває певну ознаку позначуваного предмета чи поняття. Членування семеми на семи теоретично нескінченне, його межа обумовлена мірою людського знання про денотат, позначений словом, але практично таке членування здійснюється обмежено, залежно від поставленої мети [4: 47].

Мовознавці також розкривають семантику, структуру та типологію сем. У структурному плані, за словами З. Д. Попової та І. А. Стерніна, сему можна членувати на семантичну ознаку й семний конкретизатор. Дослідники виділяють такі різновиди сем: 1) денотативні – інтегральні семи (класеми та архісеми) та диференційні семи, постійні та

ймовірні, відносні та описові, побутові та професійні, антонімічні, градуальні та симетричні / несиметричні, парадигматичні та синтагматичні, актуалізовані, неактуалізовані; 2) конотативні – емоційні й оцінні [4: 47].

Розглянувши відомі сьогодні класифікації сем, ми дійшли висновку, що жодна із запропонованих типологій не є вичерпною. На нашу думку, найґрунтовнішою є класифікація сем, запропонована російськими лінгвістами З. Д. Поповою та І. А. Стерніним, проте її варто було б доповнити й іншими типологічними різновидами сем – периферійними, контекстуальними, потенційними (оказіональними), експліцитними та імпліцитними семами.

Останнім часом у лінгвістиці важливу роль відіграє функціональний підхід до вивчення мови, представники якого вважають, що дослідження в галузі лексичної семантики потрібно розпочинати з визнання та віднаходження певного загального значення. В. Е. Райлянова вважає, що угруповання мовних одиниць, об'єднаних на основі спільності значення (семантична ознака) або за спільністю виконуваних функцій (функціональна ознака), в сучасній лінгвістиці позначають терміном *функціонально-семантичне поле*. Польовий підхід до вивчення мовних одиниць є наслідком прагнення дослідників осмислити відповідні факти як систему й описати їх в системному взаємозв'язку.

Проте специфіка поля як способу існування певного об'єкта, вважає дослідниця, поширюється тільки на невеликі групи елементів з якимось спільним значенням, що збігається з іменем поля (наприклад, функціонально-семантичне поле атрибутивності, функціонально-семантичне поле часу, числа, прямого об'єкта тощо), тобто воно “працює” в досить вузькому регістрі й дозволяє адекватно описувати мікроструктурні семантичні взаємодії мовних одиниць. В. Е. Райлянова також зазначає, що доволі часто у працях із семантики використовують термін *семантичний простір* як аналог до терміна *поле*, проте перший відрізняється своєю розмірністю. Дослідниця вважає цілком логічним визначити систему різноманітних семантичних характеристик розгалуженого класу слів як семантичний простір [5: 6].

Натомість Т. С. Возняк вважає, що *семантичний простір* – це простір змістів, до складу якого входить уся сума змістів, охоплена мовою в минулому, теперішньому і майбутньому. Базою простору змістів є три підпростори: 1) підпростір розкритих у минулому змістів; 2) поле змістів, розкритих у цей момент; 3) підпростір змістів, які будуть розкриті, матимуть місце, бо сюди входить не лише нововідкритий, а й успадкований зміст [1: 10].

Дослідник також вважає, що *семантичний простір* складається з доменів. Доменом він називає множину сенсів, які вказують на одну глосу, звуковий складник слова-знака.

Домен є поляризованою (векторною) множиною значень, усі точки якої вказують на свою глосу; ці ж точки можуть бути включені й у інші множини, об'єднані за іншими законами, тоді їх векторна поляризація буде інакшою. За деяких обставин, наприклад, за синонімії, можлива також спрямованість точок у доменах у кількох напрямках [Там само].

Отже, поняття “семантичний простір” як сукупність змістів слова, охоплених мовою у минулому, теперішньому і майбутньому, корелює із поняттям “змістова структура слова”, а поняття “сема” із поняттям “компонент лексичного значення слова”, або “міні-компонент змістової структури слова”.

1. *Возняк Т.* Спроба формального підходу до опису семантичного простору мови // *Тексти та переклади.* – Харків, 1988. – С. 17; 2. *Мала філологічна енциклопедія* / Уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К., 2007; 3. *Новиков Л. А.* Семантика русского языка : Учеб. пособ. – М., 1982; 4. *Попова З. Д., Стернин И. А.* Лексическая система языка: Внутренняя организация, категориальный аппарат и приемы описания. Учеб. пособ. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М., 2010; 5. *Райлянова В. Е.* Семантичний простір звертання в сучасній російській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 2001; 6. *Селіванова О. О.* Лінгвістична енциклопедія. – Полтава, 2010; 7. *Соколовская Ж. П.* Система в лексической семантике. – К., 1979; 8. *Українська мова. Енциклопедія.* – К., 2007; 9. *Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів* / За ред. С. Я. Єрмоленко. – К., 2001; 10. *Шмелев Д. Н.* Проблемы семантического анализа лексики. – М., 1973.

TYPOLOGICAL VARIETIES OF SEMES.

THE NOTION OF SEMANTIC (SEMASIOLOGICAL) SPACE

Nataliya Lozova

The concept “seme” and basic typological varieties of semes, that exist in the modern linguistics, concept of the functionally-semantic field and semantic (semasiological) space as totalities of word meanings, included by language in the past, present and future are considered in this abstract .

Key words: *сема, functionally-semantic field, semantic space.*

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ СИНТАКСИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ
В СХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ГРАМАТИКАХ ПОЧАТКУ
20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Ю. А. Чернобров

(Біла Церква)

Розглянуто синтаксичну термінологію в східноукраїнських граматиках від початку до 20-х рр. ХХ ст. Залучено дані історичних джерел, зацентовано увагу на дослідженнях українських мовознавців, присвячених формуванню синтаксичної термінології на тлі попередніх наукових досягнень.

Ключові слова: термін, синтаксична термінологія, східноукраїнські граматики.

У східноукраїнських граматиках ХІХ ст. синтаксис (відповідно, й синтаксична термінологія) не знаходить належного системного представлення. Це були переважно букварі та читанки, в яких увага на теоретичному опрацюванні граматичної будови української мови не загострена. Через заборону українського друкованого слова в Східній Україні (Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський указ 1876 р.) центром граматичної думки впродовж ХІХ ст. стає Галичина. Лише після 1905 р. із втратою чинності заборон на українську мову в Східній Україні з'являються граматики української мови шкільного типу, автори яких продовжують опрацювання синтаксису, спираючись на теоретичні досягнення західноукраїнських мовознавців і доповнюючи їх власними науковими здобутками.

Так, “Коротка українська граматика для школи” (1907) Г. П. Шерстюка була призначена для початкової школи, тому мотивованою є обмежена кількість синтаксичних термінів, засвідчених у ній. Праця присвячена вивченню простого речення, у якому виділено головні члени речення – підмет, присудок [7: 5], та пояснювальні додатки (другорядні члени речення): додаток – предмет; означення – додаток приложний. Учений усвідомлює розгалуженість значень обставини, вживання якої зумовлене конкретною потребою характеристики дії, тому диференціація цього члена речення відбувається за трьома видами: додаток нарічний міста, додаток нарічний часу, додаток нарічний способу [7: 6]. Формально-синтаксичну типологію речення здійснено відповідно до наявності / відсутності другорядних членів: речення просте (за сучасною термінологією – непоширене) та розширене (тобто – поширене) [Там само]. Г. П. Шерстюк використав власне авторські терміни, наполягаючи на тому, що кожен учений обирає найвдалішу на його думку термінологію “і тим всім дає матеріал для майбутнього вироблення одностайної найкращої термінології” [7: 3].

За народну основу української мови і термінології та орієнтацію на східноукраїнську мовну практику й відмову від використання термінів західноукраїнських граматик виступив І. С. Нечуй-Левицький. Свої погляди він виклав у “Граматиці українського языка” (1914), у статтях “Сьогочасна часописна мова на Україні” (1907), “Криве дзеркало української мови ” (1912).

У граматиці автор використовує синтаксичні терміни, які відрізняються від запропонованих його попередниками. Розділ “Синтаксис” дослідник починає з вивчення простого, або коротенького і складчастого речень (відповідно – простого і складного). За наявності / відсутності другорядних членів відповідно використовує терміни *поширені*, або *розвиті*, й *непоширені речення* [5: 3, 4]. На відміну від авторів попередніх граматик, І. С. Нечуй-Левицький підібрав терміни для характеристики речень за комунікативною ознакою: *оповідальні*, *питальні*, *викрикувальні* [5: 5].

Учений намагався відійти від скалькованих термінів. Замість терміна *підмет* пропонує більш мотивований – *діяльник*, а замість *присудок* – *скажуєме* [5: 7]. Для позначення другорядних членів використовує три терміноодиниці. Сучасний термін *додаток* у граматиці І. С. Нечуя-Левицького представлений як *додаток*, *додаткове слово*, *доповнювальне слово* [5: 11]. Також учений розробляє класифікації кожного з другорядних членів речення. Наведені вище ілюстрації свідчать про прагнення І. С. Нечуя-Левицького до оригінальності в термінотворенні. Той факт, що автор використовує суфіксальні морфеми з експресивною семантикою, дозволяє кваліфікувати його терміни як такі, що не відповідають мовознавчим вимогам. Однак, відчутним є прагнення створити термінологію, засновану на народній мовній основі. Водночас граматика І. С. Нечуя-Левицького яскраво ілюструє труднощі, які супроводжували процес творення української синтаксичної термінології.

Велике наукове значення для упорядкування синтаксичної і граматичної термінології загалом мала праця під назвою “Граматична термінологія і правопись, ухвалена Комісією мови при Українському товаристві шкільної освіти в Києві” (1917). Укладачі ставили за мету застерегти авторів граматик від немотивованого використання деяких термінів, узятих із російської мови [2: 5].

Суттєво доповнює синтаксичні вчення О. Б. Курило у праці “Уваги до сучасної української літературної мови” (1925), присвяченій розгляду рідковживаних синтаксичних конструкцій. Значне місце в дослідженні належить іменним конструкціям (бездієслівним зворотам), паратактичним сурядним сполученням тощо [4: 118]. Згадана праця має практичний характер і показує суттєві відмінності у слововживанні й поєднанні слів у

реченні української та російської мов. Авторка покладає сподівання на усталеність наукової мови і досягнення культурного рівня.

Серед значної кількості підручників цього часу – “Українська мова” М. К. Грунського і Г. О. Сабалдира (1927) та “Українська мова. Практично-теоретичний курс” П. Й. Горецького й І. Шалі (1929).

Автори першого підручника досліджують формальний зв'язок між компонентами синтаксичних одиниць, виражений відповідними мовними засобами – залежність слів. Формально-граматичний підхід виявляється у диференціації складнопідрядного речення – нерівнорядно-сполученого. Розмежування основних типів здійснюється за злучним словом: що; який; котрий, котрий; хто, той; хто, кого; щоб; коли – тоді; коли – то [3: 85–87]. П. Й. Горецький та І. Шаля розвинули вчення про формальний зв'язок. Крім залежності або підрядності йдеться також про згодження і прилягання [1: 153].

Усе зазначене свідчить про розквіт граматичної думки у Східній Україні. Із розвитком синтаксичної науки термінологія поступово набуває стрункості, організованого, системного характеру.

1. *Горецький П. і Шаля І.* Українська мова. Практично-теоретичний курс. – К., 1929;
2. Граматична термінологія і правопис, ухвалені Комісією мови при українському товаристві шкільної освіти в Києві. – К., 1917;
3. *Грунський М. і Сабалдир Г.* Українська мова. – Х., 1927;
4. *Курило О.* Уваги до сучасної української літературної мови. – К., 1925;
5. *Нечуй-Левицький І.* Граматика української мови. – К., 1914. – Ч. 2;
7. *Шерстюк Г.* Коротка граматика для школи. – Полтава, 1907. – Ч. 1.

UKRAINIAN SYNTACTIC TERMINOLOGY TRENDS IN EAST UKRAINIAN GRAMMARS FROM BEGINNING TO 20TH OF THE XX CENTURY

Yulia Chernobrov

The study deals with the syntactic terminology in Ukrainian grammar manuscripts from beginning to 20th of the XX century. Using historical material was used for this research, the contribution of Ukrainian linguists in formation of complete term system against the background of previous achievements is described.

Key words: term, syntactic terminology, East Ukrainian grammar manuscripts.

Дослідження є логічним продовженням низки публікацій автора, присвячених вивченню української авіаційної термінології. Зокрема, розглянуто проблему паронімії в авіаційній термінології, окреслено функціонування паронімічних пар авіалексики в розглядуваній терміносистемі.

Ключові слова: авіаційний термін, паронім, паронімічна пара.

Проблемі співзвучних утворень у споріднених і неспоріднених мовах присвячені праці О. О. Потебні й Л. В. Щерби, питання внутрішньомовної паронімії в лінгвістичному аспекті порушували О. М. Гвоздєв, М. П. Колесников, О. В. Вишнякова, Ю. А. Бельчиков, М. С. Панюшева та ін., проте сьогодні не випрацьовано чітких критеріїв визначення термінів “внутрішньомовна й міжмовна паронімія”, “внутрішньомовний й міжмовний паронім”.

Паронімію в українській мові досліджували А. П. Критенко [8; 9], Д. Г. Гринчишин, О. А. Сербенська [6], М. Т. Демський [7]. Як зазначає О. О. Тараненко, пароніми – слова, а також фразеологічні одиниці й синтаксичні конструкції, що за повної або часткової семантичної відмінності є дуже подібними за формою, внаслідок чого можуть сплутуватися у мовленні або спеціально обіграватися зі стилістичною настановою [12: 460]. А. П. Критенко пароніми розглядає як спільнокореневі слова, що належать до однієї частини мови, та тотожні за граматичними (морфологічними) властивостями, і які мають співзвучні префікси та спільне місце наголосу [8].

На думку О. О. Селіванової, пароніми – “слова або фраземи, що мають часткову звукову подібність і семантичну розбіжність (повну чи часткову)”. Авторка визначає основні проблеми дослідження паронімів: 1) визнання паронімів однокореновими словами однієї частини мови надає паронімії статусу системного явища; 2) розширення паронімів до рівня випадкового збігу слів однієї частини мови усуває пароніми із мовної системи, а неправильне вживання подібних слів у мовленні перетворює їх на девіації (11: 448).

Як зазначає О. В. Вишнякова, “пароніми – різні за значенням слова, які близькі за вимовою, лексико-граматичною належністю та спорідненістю коренів, схожість у звучанні яких призводить до змішування їх у мові” [2]. На думку цієї самої дослідниці, “паронімія характеризується співзвучністю компонентів пари; різкою, такою, що тяжіє до протилежності диференційованістю значень компонентів; моносемією кожного компонента пари; неможливістю взаємозамінності компонентів, завдяки самостійності

кожного з них” [2]. Лексичні значення компонентів паронімічної пари обов’язково розмежовані. Це й пояснює неможливість заміни будь-якого з паронімів його парним компонентом.

На нашу думку, виникнення певних паронімів можна пояснити проникненням у загальновживану лексику тих лексем, які спочатку фіксувалися тільки в спеціалізованих сферах мови. О. В. Вишнякова зазначає, що термінологічне походження низки паронімів розширює можливості постійного поповнення загальномовної лексики, доказом цього є наявність термінологічних паронімічних пар, які позначають назви принципово різних явищ, процесів, предметів [4: 30]. Зокрема, в авіаційній термінології прикладом означеної тези може слугувати паронімічна пара *елерон* – *елевон*.

Наприклад, співзвучними видаються назви елементів конструкції літального апарата літака: *елевон* (рухома поверхня, розміщена вздовж задньої кромки крила літака. Виконує функції керма висоти та елерона (рульової поверхні хвостової частини крила літака)) (11: 259) та *елерон* (рухома хвостова (або кінцева) частина крила літака, призначена для керування ним у поперечному (боковому) напрямі) (1: 262). У спеціалізованому галузевому словнику авіаційної лексики зазначений термін деталізовано: *елерон* (кермо крену) – рульова поверхня, що є певною часткою хвостової або (кінцевої) частини крила, відхиляється вгору і вниз; призначена для керування літаком відносно його поздовжньої осі. Бувають: диференціальні, кінцеві (плаваючі) тощо (5: 455).

Співзвучними можуть бути й спільнокореневі слова, які належать до однієї частини мови, напр. *штурмовик* (тип військового літака призначений для штурму та атаки наземних цілей з невеликої висоти; пілот такого літака; спеціально підготовлений солдат: Тут “ставали на крило” майже всі радянські “вертикальники”, себто пілоти перших серійних корабельних штурмовиків вертикального злету і посадки Як-38 (ЗМІ)) та *штурмовицьк* – людина, яка намагається поспішною роботою наздогнати втрачений час, щоб уникнути порушення плановості в організації справи: Як штурмовицька його часто критикували на роботі [4: 175].

При зіставленні паронімів акцентуються їхні семантичні відмінності, у зв’язку з чим виявляються і сполучні можливості таких слів, що надає паронімії системного характеру на рівні ідеографії та словотворення. Наприклад, деякі лексеми мають відмінності на фонетичному рівні, хоча мають різну семантику, напр.: *шми*, *невідм*. “Салонний бальний танець, різновид фокстроту” (1: 1395) і *шми* “мимовільні коливання (автоколивання) зорієнтованого носового колеса шасі, які виникають при перевищенні літаком певної визначеної швидкості під час руління, злітання і посадки через люфти у кріпленнях і деформації носового стояка і пневматика, бокових коливань літака” (5: 449).

Пароніми часто зустрічаємо в різних словниках, напр., *авіація* “теорія і практика польотів на апаратах важчих за повітря” (5: 10) та *девіація* – 1) “зміна середніх стадій ембріонального розвитку органа, що призводить до змін будови його у дорослого організму”; 2) “відхилення стрілки компаса під впливом великих мас заліза”; 3) “відхилення від правильного напрямку руху корабля, літака, артилерійського снаряда тощо”; 4) “соціальна поведінка, що відхиляється від тієї, що вважається нормальною чи соціально прийнятною у суспільстві або в соціальному контексті” (1: 211).

Отже, внутрішньогалузева паронімія в українській авіаційній термінології, як і в більшості технічних терміносистем, малопоширене явище, небажане для термінології. Для уникання неправильного вживання термінів-паронімів необхідно точно знати лексичне значення кожного слова з паронімічної пари та сферу їх вживання. Детальне вивчення основних типів паронімії допоможе обмежити необґрунтоване застосування і сплутування (чи заміну) одних паронімів іншими.

1. Великий тлумачний словник сучасної української літературної мови / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К., 2001; 2. Вишнякова О. В. Паронимия в русском языке. – М., 1984; 3. Вишнякова О.В. Словарь паронимов русского языка. – М., 1984; 4. Вишнякова О. В. Паронимы современного русского языка. – М., 1981; 5. Военно-авиационный словарь / Гл. ред. В. П. Березин. – М., 1966; 6. Гринчишин Д. Г., Сербенська О. А. Словник паронімів української мови – К., 2008; 7. Демський М. Т. Фраземна паронімія // Українська мова та література у школі. – 1988. – №1. – С. 28–32; 8. Крищенко А. П. Паронімія в українській мові // Мовознавство. – 1968. – № 3. – С. 48–58; 9. Крищенко А. П. Паронімія та її роль у мові // Мовознавство. – 1969. – № 1. – С. 50–62; 10. Пустовіт Л. О., Скопненко О. І., Сютя Г. М., Цимбалюк Т. В. Словник іншомовних слів. – К., 2000. – С. 715; 11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава, 2006; 12. Тараненко О. О. Пароніми // Українська мова: Енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К., 2004. – С. 460–461.

PARONYMS IN UKRAINIAN AVIATION TERMINOLOGY

Ludmyla Khalinovska

The study is a logical continuation of some author's publications about the research of Ukrainian aviation terminological vocabulary. The issue of paronyms in aviation terminology is considered. Couples of paronyms functioning in airvocabulary is described.

Key words: aviation term, paronym, couple of paronyms.

Описано засоби вираження семантики інтенсивності на різних рівнях мови. Запропоновано класифікацію слів зі значенням інтенсивності в межах концепції інваріантних образів множинності на матеріалі української мови.

Ключові слова: семантика, інтенсивність, образ множинності.

Сьогодні в лінгвістиці немає однозначної інтерпретації поняття інтенсивності. І. Бодуен де Куртене визначив інтенсивність як вираження кількості (ступеня) ознаки [2: 313]. За І. І. Туранським, інтенсивність – кількісна міра оцінки якості, міра експлікативності, емоційності, оцінності, сигналізувальна градуальність [6: 7]. Дослідник розмежовує поняття “інтенсифікатор” – засіб творення неординарного ступеня інтенсивності (лексеми-інтенсифікатори, афікси-інтенсифікатори, тони-інтенсифікатори) та “інтенсив” – найменування наслідку, мовна маніфестація, що сприймається як неординарний за ступенем інтенсивності, яку ми спостерігаємо, вводячи у висловлення інтенсифікатор [6: 29]. Так, розтягнуте й акцентоване **и-и-и** – інтенсифікатор, а сам вислів *Вели-и-икі плани!* – інтенсив.

Фонетичним засобом інтенсифікації семантики в українській мові постає емоційний наголос, що виражає додаткові відтінки значення, емоції, пов’язаний з особливим смисловим підкресленням слів (див. попередній приклад). На морфологічному рівні – префікси *архі-, ультра-, екстра-, мега-, пре-, супер-, недо-, мало-* та ін., укр. суфікси *-ість, -от(а), -ств(о); -енн(ий)* та ін. Цікавим явищем в українській та російській мовах є співіснування інтенсивного та демінутивного значення в суфіксах. Так, значення інтенсивності разом із пестливістю в прислівниках реалізують суфікси *-еньк-, -есеньк- / -ісіньк-*, напр.: *багатенько* “доволі багато”, *частесенько / частісінько* “дуже часто”.

Серед лексичних засобів інтенсифікації С. Є. Родіонова розрізняє інтенсифікатори – експліцитні засоби посилення (*дуже, жасливо, неймовірно*) та інтенсифікати – слова, які імпліцитно містять у своєму значенні сему інтенсивності (*тріумф* “великий успіх”, *чудовий* “дуже хороший”, *безцінний* “дуже дорогий”, *ненавидіти* “дуже не любити”) [4: 159–160]. При цьому дослідниця говорить про те, що чітку межу між інтенсифікаторами та інтенсифікатами встановити важко: чимало слів, які мають імпліцитну сему “дуже”, можуть посилювати експліцитно інші слова.

Зважаючи на постульований лінгвістами зв'язок категорії інтенсивності та образності, пропонуємо класифікацію слів зі значенням інтенсивності на основі 12 інваріантних образів множинності, репрезентованих у розвідці Г. І. Берестньова [1].

Серед прикладів інтенсифікаторів, співвідносних з (1) образом сили, відзначимо: укр. *міцний* (вітер, мороз), *щосили, що є сили, чимдуж, чимдужче* при *дужий* “сильний”.

До (2) образу великих розмірів апелюють вислови: *далеко краще, широке розповсюдження, велике поширення, великі (глибокі, широкі) знання*, також фразеологізм *на широку ногу*. Позначення інтенсивності, пов'язані з уявленням про (3а) нечисту силу: з *біса* (розумна), *насточортіти, осточортіти* “дуже набриднути”, *достобіса* “дуже багато”, *бісовий*, напр.: *Вам уже бісова купа років, ваші діти вже до школи мали би піти* (І. Карпа. Добро і зло).

Апелюють до смислу (3б) благої сили при вираженні інтенсивності слова *божественний, божевільний, обожнювати, добре, на диво, напрочуд, надивовижу, на пречудо*. Зазначимо також особливості перекладу за словником С. Караванського (З: 163): рос. *крайний* (егоїст) – укр. *не-дай-Господи-який*, рос. *крайне капризный* – укр. *не доведи Господи який вередливий*. До аналізованого образу дотичною постає частка *он*, що вживається зі значенням вказівки на що-небудь віддалене й реалізує підсилення кількісної або якісної характеристики кого-, чого-небудь: *Он як радіє!*.

Із (4) образом неупорядкованих масивів співвідносні найменування: *купа справ, гора книжок, навал, завал* та ін. Значення інтенсивності реалізують такі апелювальні до (5) образу маси слова, як: *гуща* (*дерев, дротів, людей, подій*), діал. *жирно* перен. “надмірно”, *густо* “багато”, *твердо-натвердо* (переклад рос. *крепко-накрепко* в (З: 164)), сленг. *круто*. Співвідносними з образом (6) локальної єдності будуть вислови на позначення великої кількості об'єктів типу *повна кімната / хата / кишеня / скриня*; компоненти сталих висловів: *повна торба, повний мішок* “дуже багато”.

(7) Образ схоплення – утримання ілюструють приклади: *неохопний: Неохопне бажання працювати* (7); *завзятий* ‘вельми діяльний, енергійний’, *цупкий, разючий*;

(8) образ зусилля при об'єднанні елементів у множину – *напхом набито, напхано* “дуже щільно”, *замотаність* “надмірна перевантаженість справами”, *парити* “сильно бити”, сленг. *запарити* “дуже набриднути”, *дрбча* діал. “непомірний податок”. (9) Образ втрати наявної буттєвості – *всмерть* “надзвичайно”, *смертельна* (*нудота*), *до смерті* “дуже”, *до зарізу* “дуже”, *убиватися* “дуже сумувати”, діал. *допропасти* “дуже багато”, з *хороби* “у великій мірі”, також простор.: *Хлопці аж кишки порвали од реготу* (5: 10).

(10) Образ оновленої буттєвості ілюструють приклади: *будь здоров* “значний”: *В мене топографічний кретинізм будь здоров* (І. Карпа. Добло і зло), *суттєвий, істотний*. (11)

Образ міри, норми – слова *украй, безконечний, безмірний, надмірний, непомірний, незмірний, невимірний, неомірний, безмір* (кореляція з образом великих розмірів); *безкрайї, необмежений, нескінченний* та ін. Перевищення міри чітко реалізують префікси: **над-, за-, пре-**: *надзвичайний, занадто, пречудово*; значення подолання й перевищення встановленої норми – префікси **без-, не-**: *безмежний, небачена (красуня), нечувана (радість)*.

(12) Образ задоволеної потреби ілюструють лексеми *досхочу / донесхочу, вволю, скільки душа забажає*; фразеологізми з компонентом *хоч*: *хоч купайся, хоч возом вози, хоч відбавляй*. Припускаємо, у подібних конструкціях частка *хоч* реалізує значення певної незалежності повноти наявності від волі мовця, і неможливість її змінити.

На синтаксичному рівні прикладами вираження інтенсивності постають оцінні вислови зі словами *який, як; такий, так* (*Яка дівчина!; Ти так чекала на весну*), конструкції з прийменником *до*: *до нестями, до безтями, до непритомності, до безпам'яті*, а також генітивно-квалітативні речення на зразок: *Народу!; Квітів!* та ін.

Отже, наведені приклади свідчать про різноманітність вияву семантики інтенсивності на всіх рівнях мовної системи в категорійних і лексичних значеннях.

1. Берестнев Г. И. Образы множественности и образ множественности в русском языковом сознании // Вопросы языкознания. – 1999. – № 6. – С. 83–99; 2. Бодуэн де Куртене И. Количественность в языковом мышлении // Избранные труды по общему языкознанию: В 2 т. – М., 1963. – Т. 2. – С. 312–318; 3. Караванський С. Російсько-український словник складної лексики. – Львів, 2006; 4. Родионова С. Е. Семантика интенсивности и ее выражение в современном русском языке // Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры / Отв. ред. А. В. Бондарко. – СПб., 2005. – С. 150–168; 5. Словарь української мови / Упоряд. із додатком власного матеріалу Б. Грінченко: В 4 т. – К., 1997. – Т. 4; 6. Туранский И. И. Семантическая категория интенсивности в английском языке: Монография. – М., 1990; 7. Резюме PR-менеджера // Работа Интернешнл: Портал по трудоустройству в Украине. – Режим доступа: <http://rabota.ua/cv/3092360>.

INTENSIVE MEANING REPRESENTATION IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

Elvira Golovan

The study deals with the analysis of intensive meaning representation in the Ukrainian language. The classification of word-intensifiers based on invariant image of plurality is developed.

Key words: semantics, intensity, image of plurality.

*Ідеться про історію становлення терміна *прізвище* та процеси виникнення і функціонування *прізвищевих* назв.*

Ключові слова: *прізвище, прізвищева назва, антропоніміка.*

Система найменування осіб, що існує в сучасній українській літературній мові, пройшла довгий і складний шлях історичного розвитку, засвідчений писемними пам'ятками різних епох і територій. Серед цієї системи найменувань вагому роль відіграють прізвища, адже саме вони – одна з основних форм ідентифікації особи.

У Давній Русі відомі з літописів та інших пам'яток особи мали тільки імена: *Олег, Святослав, Ярослав, Ольга*, – до яких для розрізнення додавали інколи назву по батькові: *Давид Святославович, Давид Ігорович*. Прізвищ тоді ще не було.

Лише з XIII ст. зрідка зустрічалися додані до імен компоненти, які можна розглядати як прізвища. Та це, імовірно, індивідуальні прізвиська, які ще не переходили на нащадків [1: 13].

Процес виникнення й усталення прізвищ як окремого класу спадкових найменувань людей охоплює значний проміжок часу. Найраніше спадкові родові назви виникли в середовищі вищих верств феодального суспільства – князів, магнатів, власників земельних володінь і маєтків. Проте основна маса населення України – селяни – ще довго залишалися без зафіксованих документами прізвищ. Вважається, що початок закріплення прізвищ як спадкових родових назв поклало на Україні духовенство.

Проте перед сучасною антропонімічною наукою стоїть не лише проблема походження, становлення та розвитку української прізвищевої системи, а й проблема неусталеності антропонімної термінології. Саме тому термін *прізвище* нині вживається механічно, тобто без урахування його юридичного та правового статусу.

Спосіб найменування людини, який ми називаємо прізвищем, усталився в літературній мові в кінці 30-х рр. XIX ст., коли він вперше у теперішньому своєму значенні був уведений до реєстру академічного “Російсько-українського словника” (1937 рік). До того часу в значенні терміна *прізвище* уживалися різні терміни: *прозвище, прізвисько, прозвання, назвище, фамілія*.

Прізвище сьогодні – це другий після власного імені обов'язковий засіб офіційної ідентифікації особи. Тому воно й належить до сфери понять цивільного права.

Для того, щоб проаналізувати правові основи вживання особових назв та їх особливості, слід звернутися до історії. На території давньої України цивільне право сягає звичаєвого права, тому що, за традицією, кожна людина повинна мати ім'я і прізвище, проте цього не було зафіксовано у правових документах. Поява й закріплення в мовній практиці додаткового розрізняювального елемента спричиняє виникнення його назви. У східних слов'ян давньоруського періоду такими назвами були: *прозваніє, прозвище, прирокъ*. Вони збереглися й у староукраїнській мові, в якій зросла кількість їх морфологічних форм. Як зазначає М. Л. Худаш, цих назв, беручи до уваги варіантні, було аж десять, серед них: *назвисько, прозвиско, прозвище, прозваніє, назвище, порекло, прирокъ, презимя, промънокъ*, і, нарешті, *имя* [5: 40]. Між усіма цими назвами немає жодної семантичної відмінності.

Уживаючи термін *прізвище* щодо певних фактів староукраїнської антропонімії (наприклад, родинних назв), деякі дослідники помилково переносять сучасну антропонімну дійсність на історичну, й до розряду найменувань прізвищ безпідставно відносять різні особові назви [4: 12]. Українські антропонімісти знаходять у середньовічних пам'ятках свідчення передавання особових назв у спадок, проте встановити в кожному окремому випадку, чи є це найменування спадковим або неспадковим важко [1: 28]. Тому вчені, що досліджували антропонімію староукраїнського періоду, додаткові ідентифікувальні лексеми при імені рекомендують називати іншими термінами. Різні автори називають їх неоднаково, зокрема в українській антропонімії вживають: *власні найменування прізвищевого типу* (Г. Є. Бучко), *додаткові найменування* (Ю. О. Карпенко), *допрізвищеві утворення* (О. Д. Неділько), *допрізвищеві назви* (С. М. Медвідь-Пахомова), *назви прізвищевого типу* (Л. О. Тарновецька), *прізвища та приіменні ідентифікаційні знаки* (С. Є. Панцьо), *приіменні означення прізвищевого типу* (П. П. Чучка), *прізвищеві назви* (М. Л. Худаш, Р. І. Осташ, І. Д. Фаріон). Найвдалішим можна вважати введення у науковий обіг М. Л. Худашем терміна *прізвищева назва* зі значенням “іменування людини назвою типу прізвища” [5: 78].

У XVI ст., коли антропонімна система в Україні не була внормована, загальнозживаними засобами ідентифікації особи поряд з власним іменем були традиційні додаткові найменування – *назви по батькові* (рідше *матері*), *прізвиська, відтопонімні означення особи* тощо. Прізвиська, найменування по батькові (або патроніми) та будь-які інші означення особи перетворилися на прізвищеві назви не одразу. Процес утворення антропонімної категорії *прізвищева назва* відбувався поступово [3: 80].

Процес становлення українських прізвищ умовно відносять до кін. XVIII – поч. XIX ст., коли на всій етнічній території України було запроваджено кодифіковане право. Термін

прізвище стосовно української антропонімної дійсності пов'язують із формуванням на поч. 30-х рр. XIX ст. сучасної української офіційної антропонімної системи [5: 97].

Отже, прізвище – наймолодший клас найменувань в українській антропонімії. Відповідний термін на його позначення пройшов довгий шлях свого розвитку, доки не набув сучасного значення.

1. Горпинич В. О., Корнієнко І. А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України. – Дніпропетровськ; Миколаїв, 2006;
2. Єфименко І. В. Дещо про походження сучасних українських прізвищ // Дивослово. – 2002. – № 11. – С. 18–20;
3. Єфименко І. В. З історії виникнення та розвитку українських прізвищ // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С. 75–81;
4. Худащ М. Л. Украинская антропонимия XIV – начала XIX вв. (мужские наименования): Автореф. дис. ... докт. филол. наук. – Ужгород, 1980;
5. Худащ М. Л. З історії української антропонімії. – К., 1977.

FORMATION AND DIFINITION OF THE TERM SURNAME

Oksana Oblat

In the article information is given from formation and definition of term of surname and also the short review the process of origin and development of surnames.

Key words: *surname, nickname, antroponymyka.*

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ (НА МАТЕРІАЛІ “ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ І СТЕПОВИХ ГОВІРОК ДОНБАСУ”)

В. А. Проскурня

(Луганськ)

Дослідження присвячено виявленню гендерних стереотипів, репрезентованих в ареальних фразеологізмах, що містять номінації на позначення чоловіків та жінок. Проаналізовано традиційну семантику фразеологічних сполучень із компонентами мати, батько, дід, баба та ін.

Ключові слова: *гендерна лінгвістика, гендерні стереотипи, ареальні фразеологізми, номінації осіб, конотація.*

Учені стверджують, що лінгвістика кін. XX ст. має антропоцентричну спрямованість, тобто зорієнтована на людину [5: 152], на протизагугу мові “у собі і для себе”. У зв’язку з

цим досить активно розвивається порівняно новий напрям сучасного мовознавства – гендерна лінгвістика, яка досліджує проблеми виявлення в мові особливостей статі, а також мовної й загалом комунікативної поведінки чоловіків та жінок [4: 46].

Однією з найменш розроблених проблем вітчизняної гендерної лінгвістики є лексикографічне вивчення гендеру. Словники різних типів уможливають простежити динаміку уявлень про чоловіка та жінку на різних етапах розвитку суспільства, виявити особливості гендерних характеристик на рівні мови й на рівні її використання. Зокрема фразеологічний словник може слугувати джерелом вивчення номінацій чоловіків і жінок за статусно-рольовими характеристиками, а також дозволяє зафіксувати гендерні стереотипи й асиметрії.

Проблемам репрезентації гендеру в лексикографічних джерелах на сучасному етапі присвячено чимало праць. Зокрема, В. М. Телія дослідила відображення культурного концепту “жінка” в російській фразеології [7]; А. В. Кириліна займалася виявленням гендерних стереотипів у російській пареміології [3]; І. В. Зикова вивчала способи конструювання гендеру в англійській фразеології [2]; Л. О. Ставицька з’ясовувала місце “чоловіка (мужчини)” у концептосфері української фразеології [6] та ін.

Актуальність визначеної теми зумовлена недостатньою розробленістю гендерної проблематики в українській фразеології, зокрема ареальній.

Мета дослідження – виявити українські гендерні стереотипи мовної репрезентації чоловіка та жінки у фразеологізмах.

Завдання – зафіксувати фразеологізми, до складу яких входять номінації осіб, та визначити, які українські гендерні стереотипи в них відображено.

Дослідження проведено на матеріалі “Фразеологічного словника східнословобжанських та степових говірок Донбасу” (автори: В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко) (8). Для аналізу відібрано фразеологізми, до складу яких входять номінації на позначення статусно-рольових характеристик осіб чоловічої та жіночої статі. Факт належності назв родинних стосунків до найдавнішого шару української лексики зумовив наявність значної кількості фразеологізмів із номінаціями осіб за кровною (*батько, мати, син, донька, баба, дід, сестра, брат*) та некровною спорідненістю (*свекруха, невістка, зять, теща*).

Зазначимо, що у виявлених та зафіксованих фразеологізмах репрезентовано такі традиційно чоловічі ролі, які пов’язані з “чоловіком-батьком”. Для дружини й дітей батько, в першу чергу, – це годувальник, “гарант” матеріального благополуччя, звідси й зафіксоване у фразеологізмах значення: *як у батька за пазухою* – “без усяких турбот, у достатках, затишно” (пор. *як у Бога за пазухою*).

Лексема *мати* не відзначена частотивживаністю: *мати в авосьці носила, мати з п'ятого поверху впустила* “хто-небудь приземкуватий, недоумкуватий”, *матері твоєї три ковінки* з позначкою *лайливе* як вираження обурення, незадоволення. Такі фразеологізми найчастіше пов'язані з номінаціями на позначення жінок (пор.: *клята баба, матері його біс, враг його матері*). Первісно ці вирази використовувалися з метою образити людину, побажати їй неприємностей.

Дід у сприйнятті народу традиційно асоціюється із сивою старістю, з наближенням смерті й самою смертю, що й підтверджують фразеологізми: *з сивим дідом повинчатись, піти до дідів, віднести до дідів* “померти”. Зазначимо, що частина фразеологічних одиниць на позначення смерті у східнослов'янських говірках показує смерть як подорож, і опорними тут виступають саме лексеми на позначення осіб чоловічої статі: *дід, прадід, батько, предок* (*відправитися до батьків, піти до батька молитися* тощо).

Найуживанішою серед усіх виявлених фразеологізмів є лексема *баба* та її варіанти: *бабуся, бабушка*. У фразеологізмах *бабське радіо, одна баба сказала* відбито традиційні уявлення українського народу про жінку: занадто говірка, цікавиться всіма новинами, а також не завжди передає правдиву інформацію. Із цим значенням зафіксовано також такі фразеологізми: *баба Полька телевизор, сарафанне радіо, самсонівська кума, сільський вісник, почути по Дуськиному радіо, почути по Манькиному радіо*. Цей стереотип щодо жінки зафіксовано в мові й відображено у фразеологізмах. Проте відомо й те, що чоловіки також бувають досить говіркими. Зазначимо, що чоловіків, які виявляють “нечоловічі” риси (такі, як балакучість, пліткарство), називають зневажливо *баба*, хоча “Великий тлумачний словник української мови” (2003) фіксує вживання цієї лексеми лише відносно чоловіків чи хлопців, які є слабкими, боязкими, нерішучими (1: 30). Із цього приводу Л. О. Ставицька зазначала, що “концептуалізація цієї нібито “нечоловічої” риси відбувається шляхом уживання фемінативів, що особливо образливо”, оскільки порівняння чоловіка з жінкою принижує його статус [6: 126].

Серед відібраних фразеологізмів кількісно переважають фразеологічні одиниці з номінаціями на позначення осіб жіночої статі. Фраземи, зафіксовані у словнику, розкривають позитивні й негативні конотації образу жінки. Численними виступають негативні характеристики жінки, що зумовлено традиційним поглядом про підлеглість жінки в андроцентричному світі. Отже, фразеологізми із компонентами на позначення осіб обох статей відображають стереотипні уявлення про чоловіків та жінок у свідомості мешканців східної Слобожанщини.

Залучення до гендерного аналізу різноманітних словників дозволяє виявити фрагменти картини світу, з якими співвідносяться гендерні уявлення. Мету наших подальших

досліджень вбачаємо у виявленні засобів для вираження гендерно релевантної інформації, залучаючи не тільки лексикографічні матеріали, а й художні та публіцистичні тексти.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь, 2003;
2. Зыкова И. В. Способы конструирования гендера в английской фразеологии. – М., 2003;
3. Кирилина А. В. Женский голос в русской паремиологии // Женщина в российском обществе. – 1997. – № 3. – С. 23–26;
4. Миронова Н. В. Становлення гендерної лінгвістики // Науковий вісник ВНУ імені Лесі Українки. – 2009. – № 17. – С. 44–46;
5. Семиколонова Е. И., Шилина А. Г. Гендерные исследования как новый вектор современной лингвистики // Культура народов Причерноморья. – 2002 – № 44. – С. 152–157;
6. Ставицька Л. О. “Чоловік (мужчина)” у концептосфері української фразеології // Мовознавство. – 2006. – № 2–3. – С. 118–129;
7. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М., 1996;
8. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник східнословобанських і степових говірок Донбасу. – 5-е вид., перероб. й доп. / В. Д. Ужченко,. – Луганськ, 2005.

LEXICOGRAPHICAL REPRESENTATION OF GENDER STEREOTYPING (BASED ON PHRASEOLOGICAL DICTIONARY OF DIALECTS IN SLOBODA UKRAINE AND DONBASS STEPPE)

Viktoriya Proskurnya

The study is devoted to the identification of gender stereotypes represented in regional idioms which include notions of male and female. The traditional semantics of idiomatic phrases with the components of father, mother, grandfather, grandmother, etc. are analyzed.

Key words: gender linguistics, gender stereotype, regional idioms, nominations of a person, connotation.

ПОЄДНАННЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТА ФІЛОСОФСЬКОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО КОСТЮМА

Л. Андрушко

Доведено важливість поєднання лінгвістичної та філософської інформації для аналізу номінацій українського національного костюма, запропоновано різновиди взаємозв'язку такої інформації, розкрито перспективи їх дослідження.

Ключові слова: інформація, види взаємозв'язку, номінація, український національний костюм.

Сьогодні науковці активно вивчають номінації одягу окремих соціальних станів (див.: [3]), назви елементів українського національного костюма (далі УНК) в пам'ятках того чи іншого історичного періоду (див.: [5]), або в деяких говірках [див.: 1; 2; 4 та ін.] тощо.

Ми не претендуємо на вичерпний перелік усіх праць, присвячених цій проблемі, проте аналіз наукової літератури із зазначених проблем дозволяє стверджувати, що лінгвістичний напрям у дослідженні УНК представлений фрагментарно. На нашу думку, однією з причин такого стану – є недостатня увага вчених до філософського складника.

Необхідність поєднання лінгвістичної та філософської інформації можна вважати доведеною. Актуальність такого підходу у вивченні національного костюма виводимо із загальної тенденції до інтеграції сучасних досліджень, а також до збільшення кількості розвідок, у яких активно вивчають позамовні чинники в лінгвістиці. Для оптимального дослідження номінацій важливо врахувати також інформацію про його творців, різні стилі та напрями в пошитті одягу.

Інформація про мову, отримана за межами лінгвістики, наприклад, у костюмознавчих студіях, сприяє посиленню ролі її внутрішньолінгвістичної рефлексії, в якій ми бачимо й філософські складники. Пропонуємо їх увиразнювати, що допоможе лінгвісту краще зрозуміти процеси номінації.

У дослідженні номінацій УНК важливо врахувати поєднання лінгвістичної та філософської інформації: філософію мовця, філософію мовних явищ, у яких відбито особливості номінацій, філософію “мови” УНК, лінгвальну діяльність мовця, мову текстів, у яких описано УНК тощо.

Взаємозв'язок лінгвістичної та філософської інформації залежить від різних чинників. Скажімо, мовець може мати негативне, нейтральне чи позитивне ставлення до УНК, яке залежить від світогляду людини.

Проблема поєднання лінгвістичної та філософської інформації у дослідженні номінацій УНК вимагає подальшого розроблення та аналізу окремих аспектів її втілення в конкретних лексичних одиницях.

1. *Березовська Г.* Лексико-семантична група назв шийних прикрас у східно-подільських говірках // Мовознавчий вісник. – Черкаси, 2010. – Вип. 10. – С. 109–113;
2. *Гримашевич Г.* Назви чоловічого піджака в середньополіських говірках // Мовознавчий вісник. – Черкаси, 2010. – Вип. 11 – С. 83–87;
3. *Косміна О.* Формування номінацій одягу українського козацтва // Український термінологічний словники з мистецтвознавства й етнології: досвід складання, проблеми та перспективи підготовки: Матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 110-річчю від народж. М. Ф. Трохименка (10.XII.1899 – 3.XI.1937). – К.,

1999. – С. 26–27; 4. *Пономар Л. Г.* Народний одяг західноукраїнського Полісся кінця XIX – початку XX століття (комплексне дослідження реалій та термінів за матеріалами картографування): Автореф. дис. ... канд. істор. наук. – К., 2000; 5. *Сібрुक А. В.* Структура та семантика назв прикрас (на основі пам'яток XI–XIV ст.): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2011.

COMBINATION OF LINGUISTIC AND PHILOSOPHIC INFORMATION IN RESEARCHES OF THE UKRAINIAN NATIONAL COSTUME

Lesia Andrushko

Nowadays the actuality of combination of linguistic and philosophic information for the analysis of the Ukrainian national costume is approved types and possibilities of the subtypes separation of such interrelation are suggested and aspects of their researches are discussed.

Key words: *information, types of interrelation, nomination, Ukrainian national costume.*

**УКРАЇНСЬКА МОВА У КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДИНАМІКИ
СУСПІЛЬСТВА. КРОС-ГАЛУЗЕВІ ВИМІРИ ЛІНГВОУКРАЇНІСТИКИ.
УКРАЇНСЬКА МОВА І КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА**

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА НЕЙРОЛІНГВІСТИЧНОГО ПРОГРАМУВАННЯ
В СУЧАСНИХ МОВОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ**

Т. Ю. Ковалевська

(Одеса)

Проаналізовано новітню галузь мовознавчих досліджень – нейролінгвістичне програмування, скероване на з'ясування комплексної природи впливових феноменів та моделювання прогнозованої комунікації.

Ключові слова: комунікативна сугестія, мовленнєвий вплив, нейролінгвістичне програмування, комунікація, екстралінгвальні фактори впливу.

Антропоцентрична скерованість сучасного гуманітарного знання зумовлює поглиблену увагу вчених до нагальних проблем комунікативного буття соціуму й особистості, що в межах лінгвістичної парадигми визначає актуальність проблематики, насамперед пов'язаної з дослідженням природи й архітектоніки впливових феноменів, іманентно притаманних усій мовній системі в широкому спектрі різножанрових реалізацій. Починаючи ще з часів античності та філософії Відродження й Нового часу (софісти, Арістотель, Платон, стоїки; Ф. Бекон, Р. Декарт, Н. Маккіавелі), цей аспект і сьогодні активно опрацьовують у світовій лінгвістиці (Л. Я. Балонов, Р. Барт, В. П. Белянін, Р. Блакар, О. О. Брудний, К. Бурк, Г. Грайс, О. О. Залевська, В. І. Карасик, Р. Лакофф, О. О. Леонтьєв, Л. М. Мурзін, Дж. Остін, Б. Ф. Поршнев, М. О. Рубакін, Дж. Серль, К. Ф. Сєдов, Ю. О. Сорокін, Д. Л. Співак, Ю. С. Степанов, Й. А. Стернін, І. П. Сусов, І. Ю. Черепанова, Т. В. Чернігівська, В. І. Шалак). У вітчизняному мовознавстві детальне вивчення комунікативної сугестії і мовленнєвого впливу як її фундаментального складника також уже має певні здобутки, що засвідчують наукові концепції Ф. С. Бацевича, А. П. Загнітка, Г. Г. Почепцова, В. В. Різуна, О. О. Селіванової, О. А. Семенюка, М. Феллера та інших учених. Проте наявні розробки переважно присвячені лише окремим аспектам сугестивних дискурсивних практик або суто

теоретичним питанням, що унеможливорює врахування гетерогенної природи мовленнєвого впливу, а отже, й ефективність практичного застосування отриманих результатів (професійну адаптацію й моделювальні перспективи). Саме тому найрелевантнішим креативним науковим напрямом, у межах якого аналізують вплив (і насамперед – мовленнєвий), вважаємо нейролінгвістичне програмування (Г. Бейтсон, Д. Гріндер, Д. О'Коннор, А. А. Плігін, Д. Сеймор), орієнтоване на з'ясування глибинної природи та узагальненої систематики комунікативної сугестії з урахуванням екстралінгвальних (психоментальних, нейрофізіологічних, загальносеміотичних), паравербальних та власне лінгвальних складників цього явища. Такий комплексний підхід дає підстави не лише отримати об'єктивну й цілісну інформацію про імпліковані механізми та експліковані характеристики сугестогенних моделей, а й скорегувати їхню кодувально-декодувальну специфіку до визначеної фахової сфери, що своєю чергою уможливорює коректний синтез та адекватний аналіз відповідних ефектів.

У нейролінгвістичному програмуванні (НЛП) доведено, що екстралінгвальними чинниками, які зумовлюють сугестивний ефект, зокрема є:

1) психологічні властивості людини, детерміновані особливостями глибинних корелятивних взаємовідношень на рівнях міжсоціальних і міжособистісних інтеракцій, а також на рівні інтраперсональних рефлексій. Учені вважають, що психіка людини, насамперед її підсвідомі, глибинні масиви, підлягають впливу через наявність певних внутрішніх метапрограм, які, орієнтуючись на універсальні поведінкові закони, вироблені людством упродовж століть, спрямовані на апіорне, позараціональне (найчастіше) засвоєння зовнішніх сугестивно маркованих комплексів, підґрунтям яких, зокрема, виступають психологічні стереотипи й індивідуації (див. праці Р. Бендлера, Д. Гріндера, Р. Ділтса, Р. Чалдіні);

2) нейрофізіологічні властивості особистості, перебуваючи в нерозривній єдності з психоструктурними програмами, відбиваються в теорії міжпівкульної асиметрії головного мозку, інтегративну діяльність якого забезпечують дві системи: “система чуттєвого сприйняття (“правопівкульна психіка”) та система знакового опису довкілля в елементах природної мови (ліва півкуля)” [1: 11], що мають симультанно-сукцесивний характер психічної активності. Спираючись на динаміку роботи мозкових системних аналізаторів, а також на природність поліфункціональної сумації сприйняття генетичними матричними структурами мозку, можна оптимізувати прогнозований впливовий ефект як наслідок продуктивного сприйняття, співвідносного із “системою реалізації перцептивних гіпотез, утворених на симбіозі детерміністських настанов, програм розумових дій та настанов

імовірного прогнозування, поєднаних з активно-продуктивною функцією кори великих півкуль головного мозку” [3: 298];

3) специфічність психосемантичної та загальносеміотичної організації ситуативних контекстів, а також їхня інформаційна структурованість (анулюючі, фінгуючі, індефінітизуючі перетворення);

4) у НЛП невербаліку (паравербаліку) як потужний складник здійснення латентного впливу досліджують насамперед у двох напрямках: по-перше, як максимально інформативний маркер психоемоційного стану співрозмовника, що уможливорює адекватну кваліфікацію його психоструктурних домінант, визначаючи вибір релевантних комунікативних стратегій і тактик, скерованих на оптимізацію взаємодії; по-друге, як константу інтернально-екстернального програмування, що має на меті, з одного боку, аналітичну реконструкцію особистісного позиціонування, а з другого, прогнозовану корекцію концептуальної комунікативної політики через імплікативне увиразнення її впливових векторів. У цих же межах активно застосовують здобутки гаптики (Ю. Крейлдін) та проксемики (Е. Голл), що також скеровані на ідентифікацію і моделювання певних елементів загального невербального контуру особистості / особистостей;

5) ідентифікацію лінгвальних сугестивних потенцій у НЛП насамперед здійснюють на базі метамодельних (функційний вектор – оптимізація взаємодії) та Мілтон-модельних (функційний вектор – здійснення впливу) методологій. На особливу увагу в аспекті визначення сугестогенних елементів заслуговують мовні маркери процесів генералізації й упушення (універсальні квантифікатори, модальні оператори можливості / необхідності, компаратори сенсу, судження, спектр неспецифічної лексики, номіналізації тощо), оскільки саме вони ілюструють явище семантичної дифузності як інваріантної ознаки мовленнєвого впливу, активізуючи субдомінантне позараціональне сприйняття. Розрізнення типів дисторціальних виявів (процеси викривлення) переважно пов’язане із семантичними характеристиками мовленнєвих сигнатур. Найактивніше зазначені нейролінгвістичні маркери впливу використовують у сугестогенних дискурсах, до яких насамперед уналежнюємо рекламний, політичний та фідеїстичний [2].

Сьогодні авторський курс нейролінгвістичного програмування викладають в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова, у Миколаївському державному університеті імені В. О. Сухомлинського та в деяких інших вищих навчальних закладах у Центрах підвищення кваліфікації. Вважаємо, що викладання курсу основ НЛП, а також ознайомлення наукового загалу з теоретичним підґрунтям та прикладними можливостями цієї науки не лише сприятиме поглибленню загальної теорії

комунікації, окремих розділів лексикології та синтаксису української мови, нейропсихолінгвістики, комунікативної й сугестивної лінгвістики, а й уможливить конструювання екологічних, емпатичних контекстів з прогнозованим впливовим ефектом, водночас забезпечуючи об'єктивну інтерпретацію і захист від маніпулятивної взаємодії.

1. Кандыба В. М. Триста техник глубокого гипноза: В 2 т. – СПб., 2001. – Т. 1;
2. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. – Одеса, 2008;
3. Хромов Л. Н. Рекламная деятельность: искусство, теория, практика. – Петрозаводск, 1994.

THEORY AND PRACTICE OF NEURO-LINGUISTIC PROGRAMMING IN CURRENT PHILOLOGY STUDIES

Tetyana Kovalevska

The article is devoted to the analysis of the one of new branch – neuro-linguistic programming, which is directed at elucidating the complex nature of suggestive phenomena and predictable communication modeling.

Key words: *communicative suggestion, speech suggestion, neuro-linguistic programming, communication, suggestion extralingual factors.*

ДИСЦИПЛИНАРНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ КОНЦЕПТОЛОГИИ

В. К. Щербин

(Минськ)

Рассматривается история становления восточнославянской концептологии. Анализируются сформировавшиеся в ее рамках и под ее влиянием дисциплинарные направления разных типов. Раскрываются связи дисциплинарных концептологий с разными гуманитарными и социальными науками.

Ключевые слова: *когнитивная лингвистика, концепт, концептология, концептография.*

Авторы вводной статьи «Что такое когнитивная наука?» к четырехтомной «Encyclopedia of Cognitive Science» (2005) считают, что современная история этой междисциплинарной науки началась в 1930-е гг. [14: XV]. При этом, по мнению

российских когнитивистов В. З. Демьянкова и Е. С. Кубряковой, начало когнитивной лингвистики (далее КЛ), как одного из направлений когнитивной науки, приходится на 1980-е гг. [1: 54]. Несмотря на достаточно позднее (по сравнению с другими направлениями когнитивистики) становление КЛ, полученные ею результаты заслужили признание в среде когнитивистов. Последнее стало возможным благодаря быстро протекающему процессу специализации лингвокогнитивных исследований. В частности, в рамках американской и западноевропейской КЛ доминируют такие ее направления, как когнитивная грамматика, теория концептуальной метафоры, теория ментальных пространств и теория концептуальной интеграции [15: 539–543]. В свою очередь, специфику восточнославянской КЛ составляет быстрое развитие в ее рамках различных направлений когнитивной лексикологии и лексикографии (концептологии, концептографии, когнитивной ономазиологии, когнитивной ономастики, когнитивной семасиологии, когнитивного терминоведения, когнитивной энциклопедистики и др.) [10: 234]. При этом процесс специализации лингвокогнитивных исследований продолжается и внутри указанных направлений восточнославянской КЛ. Проиллюстрируем сказанное на примере восточнославянской концептологии.

В середине 1990-х гг. из состава КЛ благодаря исследованиям А. П. Бабушкина, В. В. Воробьева, В. В. Дубичинского, У. А. Карпенко, В. В. Колесова, Е. С. Кубряковой, С. Х. Ляпина, Ю. С. Степанова, Г. М. Яворской и др. выделилась *единая наука о концептах*, которая в дальнейшем распалась на две дисциплины: *концептологию* и *концептографию* [9]. Позднее, уже в рамках восточнославянской концептологии, сформировались ее национальные варианты: *белорусская концептология* [8], *русская концептология* [3] и *украинская концептология* [12]. Однако и на этом процесс специализации концептологических исследований не остановился. В зависимости от того, какая форма общественного сознания (художественная литература, традиционная этническая культура, наука, изобразительное искусство и проч.) становилась объектом изучения в таких исследованиях, они относились (например, в работе В. Л. Иващенко) либо к *художественной лингвоконцептологии*, либо к *этнолингвоконцептологии*, либо к *научной концептологии* [2: 4], либо (в работе А. Л. Селицкого) к *художественной концептологии* [6: 115]. В зависимости же от используемых в таких исследованиях подходов и методов они объединяются в рамках *теоретической концептологии* [6: 115], *эмпирической концептологии* [13], *сравнительной концептологии* [5] или *сопоставительной концептологии* [4: 219].

Наконец, в последние годы под влиянием новейших достижений КЛ в составе многих гуманитарных и социальных наук Беларуси, России и Украины были сформированы свои

когнитивные разделы в виде соответствующих дисциплинарных концептологий. Очевидным лидером среди последних является *политическая концептология*, поскольку в отличие от иных концептологических направлений, включая лингвоконцептологию, она уже в достаточной степени институционализована (в Ростове-на-Дону издается специализированный журнал «Политическая концептология», а при Южном федеральном университете успешно работает Центр политической концептологии). Кроме того, по проблемам политической концептологии к настоящему времени опубликовано весьма значительное количество работ (в числе их авторов – такие известные политологи, как М. В. Ильин, С. А. Кизима, И. Я. Левяш, А. В. Лубский, В. П. Макаренко, А. С. Макарычев, К. С. Петров и др.). Весьма успешно развиваются в Беларуси, России и Украине также *лингвоконцептология* (в работах С. Г. Воркачева, С. В. Ивановой, В. Л. Иващенко, П. И. Карасика, В. И. Кононенко, В. А. Масловой и др.), *литературоведческая концептология* (см., например, [7]), *социологическая концептология* (см., например, [11]) и другие узкодисциплинарные концептологии.

1. Демьянков В. З. Когнитивная лингвистика / В. З. Демьянков, Е. С. Кубрякова // Краткий словарь когнитивных терминов / Под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – М., 1997. – С. 53–55;
2. Иващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології). – К., 2006;
3. Колесов В. В. Мир человека в слове Древней Руси / В. В. Колесов. – Л., 1986;
4. Приходько А. М. Концепт як об'єкт зіставного мовознавства // Мова. Людина. Світ: До 70-річчя проф. М. П. Кочергана: Зб. наук. статей. – К., 2006. – С. 212–220;
5. Степанов Ю. С. «Интертекст», «Интернет», «интерсубъект» (к основаниям сравнительной концептологии) // Известия РАН. Серия лит. и яз. – 2001. – № 1. – С. 3–11;
6. Сяліцкі А. Л. Беларускі мастацкі пейзаж і нацыянальная канцэпталогія (да пастаноўкі праблемы) // Весці Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэту імя М. Танка. Серыя 2. – 2011. – № 4. – С. 115–118;
7. Тарнашинська Л. Презумпція доцільності: Абрис сучасної літературознавчої концептології. – К., 2008;
8. Щербин В. К. Белорусская концептология: на этапе самоопределения // Etnolingwistyka: Problemy języka i kultury. – 2009. – Т. 21. – S. 171–185;
9. Щербин В. К. Концептология и концептография как разновидности текстового анализа // Текст в лингвистической теории и в методике преподавания филологических дисциплин: Материалы III Междунар. науч. конф.: В 2 ч. – Ч. 1. – Мозырь, 2005. – С. 80–82;
10. Щербин В. К. Славянская концептология и концептография // Мовознаўства. Літаратуразнаўства. Фалькларыстыка: XIV Міжнар. з'езд славістаў (Охрид, 2008): Даклады беларускай дэлегацыі. – Мн., 2008. – С. 233–252;

11. *Щербин В. К.* Социологическая концептология: проблемы и перспективы развития // Социология. – 2011. – № 2. – С. 18–42; 12. *Щербин В.* Українська концептологія і концептографія: погляд із Білорусі // Українська мова. – 2008. – № 3. – С. 26–40; 13. *Morton A.* But are they right? The prospects for empirical conceptology // Journal of Cognition and Culture. – 2006. – Vol. 6. – № 1–2. – P. 159–163; 14. *Nadel L.* What is Cognitive Science? / L. Nadel, M. Piattelli-Palmarini // Encyclopedia of Cognitive Science: In 4 volumes. – Vol. 1. – Chichester, 2005. – P. XIII–XLI; 15. *Fauconnier G.* Cognitive Linguistics // Encyclopedia of Cognitive Science: In 4 vol. – Vol. 1. – Chichester, 2005. – P. 539–543.

DISCIPLINARY TRENDS IN EAST SLAVIC CONCEPTOLOGY STUDIES

Vyacheslav Shcherbin

The history of formation of East Slavic conceptology is considered. Various disciplinary trends formed within its frames and under its influence are analyzed. Ties of these disciplinary conceptologies with different liberal arts and social studies are described.

Key words: cognitive linguistics, concept, conceptology, conceptography.

ОРУДИЙНАЯ КАТЕГОРИЯ: ПАРАДОКС ИЛИ НОРМА

З. И. Комарова, Е. И. Чукреева

(Екатеринбург)

Подано обґрунтування концепції поняттєвої категорії орудійності та її вербалізації в будь-якій природній людській мові та її підмовах (LSP), і, зокрема, у мові техніки.

Ключові слова: категорія, знаряддя праці, технічні артефакти.

В самом общем плане исследование языка можно определить как исследование категорий, выраженных в языке.
У. Лабов

Разработка проблемы «категория и язык» является важнейшим аспектом в исследовании вопроса о соотношении языка и мышления, поиски ответа на который ведутся учёными уже много столетий, начиная с трактата Аристотеля «Категории», в котором выделены 9 основных онтологических категорий. Далее они либо сужались (4 у Платона, 3 у Р. Декарта и Дж. Локка), либо расширялись (12 у И. Канта). Однако неизменным оставалось понимание исключительной ценности категорий для всех наук и

научного мышления [10], а потому, учитывая более чем двухтысячелетнюю «вписанность категорий в эволюцию культуры» [15: 28–42], эта проблема была приоритетной во все времена, начиная с античности и до когнитивизма.

В наши дни сложилась парадоксальная ситуация: с одной стороны, в философии, философии науки, науковедении, терминоведении и частных науках (субнауках) осознано, что категориальный строй мышления выступает в качестве необходимой предпосылки и условия всякой познавательной деятельности, в том числе и в лингвистике [7; 8]; с другой стороны, точное число категорий – ни понятийных, ни языковых – до сих пор не установлено, сведения о типологии категорий весьма скудны (Д. С. Лотте, Т. Л. Канделаки, З. И. Комарова, В. А. Татарinov и др.) и более того, вряд ли возможно «сведение реального многообразия категорий к их конечному списку» [10: 13–18], то есть проблема количества и номенклатуры категорий остаётся открытой, переменной.

Достижения когнитивной лингвистики последних десятилетий, «во многом определяющие лицо современной лингвистики» [13], выдвинули в число насущных проблем исследований языка, наряду с новым пониманием категории «как функции когниции и коммуникации» [10] и как основного формата знания (Дж. Лакофф, Ф. Растье, Р. Джекендофф, Дж. Сёрль, Х. Патнем, У. Лабов, Е. С. Кубрякова, Е. В. Падучева, Н. Д. Арутюнова, Н. Н. Болдырев и др.), категориальный подход к изучению языка, что открывает возможность поиска неизученных категорий.

Обратимся к генезису орудийной категории, связанной с концептом *орудие труда*. Вопрос о роли труда и орудий труда в философии и философии науки был поставлен К. Марксом в его знаменитом «Капитале» и Ф. Энгельсом в его не менее известной работе «Диалектика природы». Они показали, что вечным естественным условием человеческой жизни является труд как целесообразная деятельность, которая немыслима без орудий труда, уровень развития которых является характерным отличительным признаком определённой эпохи.

Вторым аргументом, обуславливающим существование данной категории, является орудийная теория антропогенеза, развиваемая отечественными и зарубежными исследователями (А. Смит, Л. Гейгер, Л. Нуаре, Ф. Энгельс, Л. Уайт, Ибн Хальдун, Аль-Ани, Б. Ф. Поршнев, К. Х. Момджян, В. Мерцалов, В. Г. Кузнецов и др.), доказавшая, что только с появлением орудий труда начинается подлинная человеческая история, а орудийная деятельность человека представляет собой «мощный фактор антропосоциогенеза» [16: 105].

Третьим аргументом является праксеологический, деятельностный подход в современной философии, обосновывающий деятельность как универсальную форму

существования человека в мире, которая по существу представляет собой предметно-орудийную деятельность [11], а также деятельность «как объясняющую модель сфер человеческой активности» [13].

Четвёртый аргумент – праксеология науки, которая раскрывает деятельностьную модель любого научного познания (К. Поппер, В. Гумбольдт, Т. Кун, М. Вебер, Х. Г. Гадамер, В. С. Стёпин, А. С. Майданов, Е. М. Бабосов и др.), в шестизвенной структуре которой важнейшим звеном являются средства познания, в том числе – и орудия познания.

Пятый аргумент – антропоцентризм современной научной парадигмы, а особенно – лингвистики, который состоит в следующем: 1) во включении языковой личности в объект науки, в том числе науки о языке как концепции, позволяющей интегрировать разрозненные и относительно самостоятельные свойства языка [4; 5; 10]; 2) в познавательной деятельности субъект познания (действующий человек) является основным компонентом познавательной ситуации [1; 11]; 3) антропный принцип Вселенной [3; 6; 9; 14].

Шестой аргумент – современная техногенная цивилизация, в которой «атомами» мироздания стали не только вещество и энергия, но и знание и информация, позволившие осознать в качестве центральной проблемы когнитивной лингвистики «построение модели языковой коммуникации как основы обмена знаниями» [12: 23].

Вместе с тем, в техногенной цивилизации сформировался своеобразный *социотехнико-инновационно-научно-культурный суперкомплекс* (Е. М. Бабосов), в котором достойное место заняла техника и «технические артефакты, выступающие как ценностно-символическое бытие человека» (В. А. Канке), а связь наук в такой цивилизации может быть представлена в виде вектора: гуманитарные → технические → естественные (В. А. Канке, С. А. Лебедев, В. С. Стёпин, В. Г. Горохов, М. А. Розов и др.).

В связи с этим наиболее ярко и специфично орудийная категория проявляется в языке техники, потому предметом нашего анализа являются *технические артефакты* [3].

Приоритет исследования русских технических терминов для категории процессов принадлежит Г. О. Винокуру (1939), который назвал их «основной логической категорией труда и техники».

Всё сказанное позволяет нам считать, что орудийная категория незаслуженно осталась на периферии лингвистических изысканий, а потому её изучение представляется нам приоритетным для решения проблем типологии категорий в науке в целом и, особенно, – в языке и языкознании.

1. *Бабосов Е. М.* Философия науки и культуры. – Мн., 2006; 2. *Белюсов К. И., Блазнова Н. А.* Введение в экспериментальную лингвистику. – М., 2005; 3. *Вернадский В. И.* О науке. Т. 1. Научное знание. Научное творчество. Научная мысль. – Дубна, 1997; 4. *Гринев-Гриневиц С. В., Сорокина Э. А., Скопюк Т. Г.* Основы антропологической лингвистики. – М., 2008; 5. *Караулов Ю. Н.* Русский язык и языковая личность. – М., 2010; 6. *Князева Е. Н., Курдюмов С. П.* Основания синергетики: Человек, конструирующий себя и свое будущее. – М., 2011; 7. *Комарова З. И., Дедюхина А. С.* Категория как формат знания в когнитивной лингвистике, когнитивном терминоведении и философии науки: история и современность // Термінологічний вісник / Відп. ред. В. Л. Іващенко. – К., 2011. – Вип. 1. – С. 28–46; 8. *Комарова З. И., Запелова Л. А.* Категория как формат предпосылочного и выводного знания (на материале категории единичности) // Терминология и знание: Материалы II Междунар. симпоз. – М., 2010. – С. 37–53; 9. *Кохановский В. П.* Основы философии науки: Учеб. пособ. для аспирантов. – Ростов н/Д, 2008; 10. *Кубрякова Е. С.* О месте когнитивной лингвистики среди других наук когнитивного цикла и о её роли в исследовании процессов категоризации и концептуализации // Когнитивные исследования языка. – М.; Тамбов, 2010. – Вып. VII. – С. 13–18; 11. *Лебедев С. А.* Философия науки: краткая энциклопедия (основные направления, концепции, категории). – М., 2008; 12. *Маслова В. А.* Когнитивная лингвистика: Учебное пособие. – Мн., 2004. – 256 с.; 13. *Попова З. Д., Стернин И. А.* Когнитивная лингвистика. – М., 2007; 14. *Пригожин И., Стенгерс И.* Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. – М., 1986; 15. *Режабек Е. Я.* Культурные границы языкового сознания. О вписанности грамматических категорий в эволюцию культуры // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2009. – № 3 (009). – С. 28–42; 16. *Уайт Л.* Избранное: Эволюция культуры. – М., 2000; 17. *Чукреева Е. И.* Гносеологический аспект технических артефактов // Актуальные проблемы германистики, романистики и русистики. – 2011. – С. 146–149.

CATEGORY OF TOOLS: PARADOX OR NORM

Zoya Komarova, Yelena Chukreyeva

The study provides rationale for the theory of notional category of tools and how it is expressed in any natural human language and its sublanguages (LSP), and first of all in the language of technology.

Key words: categories, instruments of labour, technical artefacts.

КОНЦЕПТ “БАТЬКІВЩИНА” В УКРАЇНСЬКІЙ, ПОЛЬСЬКІЙ ТА ФРАНЦУЗЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ (НА МАТЕРІАЛІ ПРИСЛІВ’ІВ І ПРИКАЗОК)

У. Б. Андрусів

(Івано-Франківськ)

Досліджено особливості експлікації концепту “БАТЬКІВЩИНА” в українській, польській та французькій лінгвокультурах на матеріалі прислів’їв та приказок, змодельовано фрейм-структуру паремій концепту, виокремлено універсальні та лінгвокультурно марковані смисли у змісті концепту “БАТЬКІВЩИНА”.

Ключові слова: концепт, фрейм-структура, лінгвокультура, паремія.

Мета дослідження – вияв особливостей експлікації концепту “БАТЬКІВЩИНА” в українській, польській та французькій лінгвокультурах на матеріалі паремійного фонду цих мов. Як елемент універсального людського культурно-ціннісного надбання, паремії виступають “засобом відображення когнітивних процесів” [1: 412] і є виразниками ментально-світоглядних кодів певної етнокультури, а тому дають досить широкий простір для аналізу мовної та концептуальної картин світу. В аналізі прислів’їв та приказок різних мов виходимо не стільки з принципу подібності, скільки з принципу “презумпції неоднаковості” [2: 44], щоб засвідчені в іншій мові смислові й формальні відмінності сприймалися не як відхилення від норми, втіленої в пареміях власної мови, а як вираження іншої норми, що є органічною частиною іншого мовного образу світу. Оскільки, за О. О. Потебнею, “приказка – це елемент байки, що частково походить від прислів’я та байки, як залишок, згущення їх” [5: 105], а цей процес переходу можна назвати “процесом згущення думки” [5: 100], трактуємо їх як фрейм-структури, або згущені конденсовані культурні сценарії, в яких яскраво виражений оцінний компонент та наявне відповідне емотивно-експресивне забарвлення. Фрейм-структуру розглядаємо як “когнітивну одиницю, сформовану кліше / штампами свідомості, що є “пучком” передбачуваних валентних зв’язків (слотів), векторів спрямованих асоціацій” [3: 289].

Дослідження здійснене на матеріалі 80 прислів’їв та приказок української, польської та французької мов [6; 7; 8] що вербалізують концепт “БАТЬКІВЩИНА”. Польські та українські прислів’я, на наш погляд, утворюють єдиний слов’янський когнітивний простір, тобто утворюють подібні фрейм-структури. Натомість французькі паремії експлікують відмінний, романський, лінгвокультурний простір, який репрезентують інші фрейм-структури.

Ядра концепту “БАТЬКІВЩИНА” слов’янського та романського (у нашому випадку французького) лінгвокультурного простору суттєво відрізняються. Так, ядро фрейм-структури концепту “БАТЬКІВЩИНА” в українських і польських пареміях представлено

слотами “Батьківщина – найвища цінність” (20 паремій), “Батьківщина – чужина” (12 паремій) та “Батьківщина – це вибір “свого” (9 паремій). Натомість у фрейм-структурі концепту “БАТЬКІВЩИНА” у французьких пареміях виокремлюємо такі центральні слоти: “Батьківщина – найкращий вибір” (10 паремій), “Вибір іншої країни” (5 паремій), “Цінність Батьківщини” (4 паремії). Якщо для французької мовної свідомості батьківщина все-таки пов’язана з усвідомленим вибором (*Avec les garçons de ton pays marie les filles; Il faut marier le bétail du pays*), то для слов’янської релевантним є протиставлення *свого*, *рідного*, – *чужому* (*Cudze kraje chwalmy, a swoich się trzymajmy; Лінше своє мале, ніж чуже велике*). В українській лінгвокультурі Батьківщина виступає найвищою цінністю та, відповідно, асоціюється з *раєм* (*Де рідний край, там і під ялиною рай*). Культурний сценарій “Вибір іншої країни”, що знаходиться на другій позиції в ядрі концепту “БАТЬКІВЩИНА” французької лінгвокультури, взагалі нерелевантний для слов’янського ментального простору, де немає *іншої* країни – є “чужина”, а вибір іншої країни маркується як зрада (Пор. *Il ne faut passer que de pays en autre pour être gentil-homme; Cudze kraje chwalmy, a swoich się trzymajmy*).

Фрейм-структури паремій, які моделюють периферію концепту, позначені ще більшою лінгвокультурною маркованістю. Так, серед українських і польських паремій це слоти “Батьківщина – обов’язок, служіння” (5 паремій), “Батьківщина – мати” (4 паремії). Серед французьких паремійних текстів виокремлюємо чотири слоти: “Батьківщина – внутрішні міжусобиці” (2 паремії), “Батьківщина – закон, обов’язок” (2 паремії), “Батьківщина – наречена / дружина” (2 паремії); “Місцезнаходження Батьківщини” (2 паремії). Спільним для усіх трьох лінгвокультур є наявність у структурі концепту “БАТЬКІВЩИНА” смислу “обов’язок”: *Де б не жити, треба Вітчизні служити; Ojczyzna jest to wielki obowiązek; A Dieu, père, maître et patrie, le semblable ne se rend mie*. Оригінальними у паремійній експлікації концепту “БАТЬКІВЩИНА” у французькій лінгвокультурі, як показує матеріал дослідження, є асоціації з внутрішніми міжусобицями (*Pays discord et divisé, d’autre proie, rompu et brisé*) та місцезнаходженням (*Le pays est là où l’on se peut vivre*).

Однак вартим особливої уваги та детальнішого розгляду є два зовсім відмінні образи-асоціації батьківщини – з матір’ю (у слов’янському образі світу) та з нареченою, коханою дружиною (у французькій лінгвокультурі). Варто зазначити, що концепт “МАТИ” є одним з ключових концептів слов’янського лінгвокультурного простору, зокрема української лінгвокультури, натомість ядерним концептом французької концептосфери є концепт “ЖІНКА”, про що свідчать як дані паремійних фондів досліджуваних лінгвокультур, так і дані асоціативного експерименту [4: 33]. Як наслідок, можемо спостерігати абсолютно різне трактування Батьківщини – як матері (*Батьківщина – всім матерям мати;*

Батьківщина – мати, умій за неї постояти; Ojczyzna jest jak matka), або ж як коханої, Прекрасної Дами (*Douce est l'amour de la patrie; Fiancer la vertu, épouser sa patrie*). Для французької ментальності одружитися з Батьківщиною – це одружитись із представницею своєї нації, із француженкою, це будувати із свого каміння та вдягатись зі свого сукна, тоді як для слов'янської мовної свідомості шанувати Батьківщину як матір – це насамперед служити їй, це віддати за неї життя, відчувати із нею сильний емоційний та духовний зв'язок (що сягає корінням архетипу Великої Матері), це вибір серця, а не розуму.

Отже, робимо висновок, що в пареміях відображено лінгвокультурно марковані особливості національної концептосфери.

1. Ковальська Н. Паремії як засіб відображення когнітивних процесів // Вісник Львівського ун-ту. Серія Філологія. – 2004. – Вип. 34. – Ч. 1. – С. 214–218; 2. Коцюба З. Г. До питання про пареміологічний парадокс // Мовознавство. – 2006. – № 4. – С. 41–53; 3. Красных В. В. “Свой” среди “чужих”: миф или реальность? – М., 2003; 4. Марчук У. Б. Асоціативний потенціал лінгвокультурних концептів у різносистемних мовах: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2009; 5. Потебня А. А. Теоретическая поэтика. – М., 1990; 6. Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / Упоряд. М. М. Пазяк. – К., 1989; 7. *Maloux M. Dictionnaire des proverbes, sentences et maximes.* – Paris, 1961; 8. *Wielka Księga Przysłów / Pod red. Katarzyny Nowakowskiej.* – Warszawa, 2006.

THE CONCEPT “MOTHERLAND” IN UKRAINIAN, POLISH AND FRENCH LINGUO-CULTURES (ON THE PROVERBS AND SAYINGS)

Ulyana Andrusiw

The study describes the peculiarities of explication of the concept “MOTHERLAND” in the Ukrainian, Polish and French linguo-cultures, based on the materials of the proverbs and sayings; it models the frame structure of paremia concept and detaches universal and lingual-cultural marked meanings in the content of the concept “MOTHERLAND”.

Key words: *concept, frame structure, linguo-culture, paremia.*

ПРЕЦЕДЕНТНІ ТЕКСТИ ЯК ОСНОВА СЛОГАНІВ СОЦІАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ ПАТРІОТИЧНОГО ХАРАКТЕРУ м. ОДЕСИ

Н. В. Кутуза

(Одеса)

Розглянуто структурну специфіку слоганів соціальної реклами патріотичного характеру м. Одеси, зумовлену характером прецедентних текстів, що перебувають в основі аналізованих моделей.

Ключові слова: вплив, прецедентні тексти, слоган, сприйняття, соціальна реклама патріотичного характеру.

Переважає більшість дослідників вважає патріотичну рекламу різновидом / видом соціальної (Ю. С. Бернадська, Л. П. Дмитрієва, В. Г. Зазикін, Е. В. Зазикіна, Т. О. Костильова, С. С. Марочкіна, А. П. Мельников, Г. Г. Ніколайшвілі, Н. В. Ткаченко). Проте Є. В. Ромат кваліфікує цю рекламу як державну, де однією з її основних цілей є “формування (підтримка) патріотичних настроїв населення (зокрема збереження та примноження традицій національної духовності, стимулювання вивчення історії країни та рідної мови)” [5: 156]. Вважаємо, що таку рекламу краще називати “соціальною рекламою патріотичного характеру”, яка увиразнює її тематичну та функціональну скерованість насамперед з огляду на процеси національної ідентифікації в сучасному глобалізованому просторі. За такого підходу на особливу увагу заслуговує структурна специфіка слоганів соціальної реклами, насамперед тих, що містять у своїй основі фрагменти прецедентних текстів, семантична конденсованість і загальна відомість яких максималізує впливові ефекти рекламної продукції й тим самим визначає загальну актуальність аналізованої проблематики.

Об'єктом статті стала соціальна реклама патріотичного характеру м. Одеси, предметом – структура (моделі) слоганів соціальної реклами патріотичного характеру (близько 20 одиниць, але багаторазово повторюваних), основу яких становлять прецедентні тексти.

Метою розвідки є з'ясування структурної специфіки слоганів соціальної реклами патріотичного характеру, що передбачає виконання таких завдань: розглянути загальні особливості слоганів і прецедентних текстів, виявити специфіку сприйняття прецедентних текстів в основі слоганів соціальної реклами патріотичного характеру, кваліфікувати різновиди (моделі) прецедентних текстів, наявних у структурі зазначених слоганів.

Для оптимального втілення ідеї соціальної реклами та забезпечення її адекватного сприйняття існують певні вимоги, де серед інших В. Г. Зазикін, Е. В. Зазикіна й

А. П. Мельников називають універсальну форму, зрозумілу адресатам будь-якої вікової, національної, соціальної чи професійної групи [1: 172]. Вважаємо, що в цьому аспекті ефективність зовнішнього конструювання посилюється завдяки застосуванню характерних прецедентних текстів (ПТ), кваліфікованих як завершений та самодостатній продукт мисленнєво-мовленнєвої діяльності, добре відомий кожному пересічному реципієнту національно-лінгвокультурного суспільства [2: 172]. Здійснивши моніторинг соціальної реклами патріотичного характеру м. Одеси, зафіксували високу частотність використовуваних ПТ, що виступали структурними елементами відповідних слоганів. Популярність застосування ПТ пояснюємо насамперед 1) специфікою власне рекламного слогану, якому мають бути притаманні лаконічність, конкретність, прозорість (форма), повторюваність, яскравість, емоційність (стиль), асоціативність, багатозначність, запам'ятовувальність тощо (див. праці Т. Ю. Ковалевської, Є. Г. Паповянц, І. Ю. Черепанової та ін.); 2) особливостями власне ПТ, що містять “згорнуту”, конденсовану, загальновідому та в основному асоціативно активну й образну інформацію і не вимагають додаткових зусиль у процесі декодування, що загалом оптимізує рекламний вплив.

У процесі аналізу структури слоганів соціальної реклами патріотичного характеру ПТ виявлено і в нетрансформованому вигляді, і в трансформованих моделях, де в останніх може бути додано чи замінено деякі лексеми / словосполучення. Є. А. Земська кваліфікує такі різновиди ПТ відповідно як цитації та квазіцитації [4: 26].

1. Нетрансформовані ПТ (цитації), співвідносні з назвами або рядками пісень, присвячених Одесі, зафіксовано в слоганах, розташованих переважно на тлі історичних краєвидів міста. Найчастіше використовують пісні легендарного Л. Утьосова: *У Черного моря* (назва пісні); *Есть город, который я вижу во сне...* (рядок пісні “*У Черного моря*”); *Ах, Одесса, жемчужина у моря* (назва пісні й перший рядок цієї пісні), *Ах, Одесса, не город, а невеста; Одесса – мама* (рядки з пісні “*Ах, Одесса, жемчужина у моря*”); рядки зі своєрідного гімну Одеси – оперети І. О. Дунаєвського “Белая акация”: *Ты в сердце моем*; рядок із пісні, що стала характерним одеським “трендом”: *В семь сорок он подъедет* (“Семь сорок” невідомого автора).

2. Трансформовані ПТ (квазіцитації) найчастіше містять елементи відомих висловів / прислів'їв і мають у своєму складі а) додані до первинного тексту лексеми / словосполучення, що дають змогу акцентувати на власне “місцевому” патріотизмі: *Одесса – это не совсем город, а улыбка Бога* (пор. первинний варіант відомого вислову *Улыбка Бога*) або б) замінені лексеми / словосполучення первинного тексту: *Мой город – мой дом!* (Мой дом – моя крепость!), *Одесса – большая деревня* (Город – большая

деревня), *Одесса – житница Украины* (Украина – житница СССР), *Великий и могучий одесский язык* (Великий и могучий русский язык) тощо.

Проведений аналіз дає підстави вважати актуальним структурним різновидом слоганів соціальної реклами патріотичного характеру трансформовані й нетрансформовані ПТ, які створюють позитивний емоційно-експресивний ореол, що максималізує впливовий ефект таких повідомлень. Крім того, використання таких ПТ продукує прогнозовану сприйняттєву реакцію, що засвідчено авторськими експериментальними даними, зокрема представленими в асоціативному словнику рекламних слоганів, де окреслено “певні тенденції оцінювальних стратегій та асоціативних домінант декодування рекламних слоганів, уможливаючи визначення позитивних і проблемних сегментів сучасної слоганістики” [3: 15]. Подальший аналіз досліджуваної проблематики уможливить створення коректної та сугестивно активної соціальної реклами патріотичного характеру.

1. *Зазыкин В. Г., Зазыкина Е. В., Мельников А. П.* Психология рекламы и рекламной деятельности. – М., 2009; 2. *Красных В.* «Свій» среди «чужих»: миф или реальность? – М., 2003; 3. *Кутуза Н. В., Ковалевська Т. Ю.* Короткий асоціативний словник рекламних слоганів. – Одеса, 2011; 4. *Постнова Т. Е.* Прецедентные тексты в рекламе. – М., 2007; 5. *Ромат Е. В.* Реклама. – 7-е изд. – СПб., 2008.

PRECEDENT TEXTS AS THE BASIS OF SLOGANS OF PATRIOTIC SOCIAL ADVERTISEMENT IN ODESSA

Natalya Kutuza

The author analyzes the structural specificity of patriotic type social advertisement in Odessa, which is conditioned by the nature of precedent-related texts forming the base of the analyzed models.

Key words: suggestion, precedent-related texts, slogan, perception, patriotic type social advertisement

ФРЕЙМОВИЙ АНАЛІЗ КУЛЬТУРНО-ПРАВОВОГО ПОЛЯ ФОЛЬКЛОРУ

С. Т. Лавриненко

(Київ)

У дослідженні доведено, що вивчення елементів правових уявлень, трансльованих народною творчістю, потребує когнітивного підходу. Фреймовий аналіз мовних знаків, співвідносних із буденними знаннями про порядок, форми його порушення та способи відновлення, забезпечує осмислення культурно-правової інформативності фольклорних текстів різних жанрів.

Ключові слова: фреймовий аналіз, правові смисли, фольклор.

Виявлення значущих лінгвосемантичних сегментів культурно-правового концептополя народної творчості потребує застосування когнітивного підходу.

Метою нашої розвідки є обґрунтування адекватності фреймового аналізу як одного з методів вивчення правової інформативності українського фольклору.

На думку М. Л. Макарова, фрейм – це організована навколо певного концепту когнітивна структура феноменологічного поля людини, що ґрунтується на знаннях про типові ситуації і пов'язаних із цими знаннями очікуваннях проявів властивостей реальних чи гіпотетичних об'єктів [2: 153]. Фрейм трактують як множину лінгвістичних опцій, що асоціюються із так званими сценами або ж ситуаціями [7: 209]. З погляду когнітології, фрейм фіксує переконання та вірування, занурені в певну сферу досвіду. Фрейм-система передбачає знання конкретних ситуацій і, відповідно, впливає на наше розуміння мовних одиниць, що стосуються кожної з них. Якщо ситуація представлена не як набір фактів, а подається з погляду перспективи послідовних кроків, ми виходимо за межі фрейму й маємо скрипт, тобто структуру знань, спеціально призначену для адекватного тлумачення часто повторюваних подій [7: 214]. Динамічно представлений у ситуативному аспекті фрейм набуває ознак сценарію. Сценарій відтворює в ментальній сфері носіїв мови стандартну послідовність подій, типових для щоденної життєвої практики. Сценарії є конвенційними, стереотипізованими, ритуалізованими явищами, які спираються на знання про предмет спілкування, пов'язаний із ним попередній досвід та ймовірнісне прогнозування [1: 173; 4: 68–85; 5: 390–419].

Апеляція до фреймів та сценаріїв (скриптів) є абсолютно природною властивістю людини [1: 213]. Ці структури реалізуються у сегментах текстів і можуть використовуватися для моделювання концептополя будь-якого образу позамовної дійсності, у тому числі й правового. В українських народних казках, піснях, думах, баладах представлені фрейми та сценарії, що постали з буденних уявлень про порядок, форми його порушення та способи відновлення.

Фреймове моделювання, тісно пов'язане з інтерпретативним і польовим аналізом, забезпечує поєднання значень окремих елементів тексту в цілісний смисловий конструкт. За допомогою фреймового моделювання інтерпретатор поступово створює внутрішній світ, який із просуванням текстом дедалі більше конкретизується. “Фрейм активізується, коли інтерпретатор, намагаючись встановити зміст фрагмента тексту, може надати йому інтерпретацію, відображаючи зміст цього фрагмента в моделі, що є відомою незалежно від тексту” [6: 65].

Ми звертаємося до фреймового аналізу з метою осмислення закодованих українським фольклором механізмів вербалізації культурно-правових уявлень про злочин, суд,

покарання, угоду, й відштовхуємося від переконання, що фрейм – статичний, а сценарій – динамічний мисленнєві образи, кожний з яких є необхідним для лінгвокультурологічного опису трансльованого народною творчістю правового досвіду. Підґрунтям фреймового аналізу правової інформативності фольклору є положення про те, що представлені в різних жанрах структури свідомості й структури мови перебувають у тісній взаємодії.

Культурно-правові фрейми фольклорного конструкту слугують когнітивними одиницями формування стереотипів свідомості, представлених у вербальній мережі носіїв традиції. Стереотипність культурно-правових фреймів забезпечує збереження й трансляцію інформації, пов'язаної із правовим досвідом носіїв фольклору. Адже, за твердженням М. Мінського, “розум звичайно інтерпретує факти у термінах раніше набутих і призначених для опису структур, до яких належать фрейми” [3:289]. Фольклорний персонаж, намагаючись пізнати нову для себе ситуацію або апелювати до вже звичних речей, обирає зі своєї пам'яті потрібний фрейм із таким розрахунком, щоб шляхом заміни у ньому окремих деталей зробити його придатним для розуміння розширеного спектру явищ або процесів. Фреймові структури культурно-правової інформативності українського фольклору характеризуються наявністю передбачуваних асоціативно-сміслових зв'язків: якщо персонаж наймається служити, то він має отримати за роботу матеріальну винагороду; якщо хоче придбати певну річ, має знати ціну й розрахуватися за товар із продавцем; якщо укладає угоду, має виконувати її умови; якщо ініціює злочин, має бути готовим до відповідальності й покарання. Різновидами фреймових структур культурно-правової інформативності українського фольклору є сценарії, або скрипти, пов'язані з реалізацією правових програм персонажів у сімейній, трудовій, майновій, адміністративній сферах. Культурно-правові фрейми та сценарії як знаки стереотипних ситуацій етнобуття вмотивовують об'єднання мовних та позамовних репрезентацій культурно-правової інформативності народної творчості в концептополе.

Таким чином, використання фреймового аналізу, як одного з методів лінгвокультурологічного осмислення фольклорно-правового конструкту, спирається на денотативний зв'язок енграм правової інформативності народної творчості з набором стереотипних буттєвих ситуацій; можливості об'єктивації культурно-правових фреймів засобами природної мови; структурованість та взаємозумовленість досліджуваних одиниць, що дозволяє об'єднати у цілісні когнітивні образи мовні та позамовні знання сфери права, трансльовані українськими народними казками, піснями, думами, баладами. Перспективи дослідження зорієнтовані на вироблення комплексної методики вивчення мовних знаків концептуалізації етноперсоніфікованих правових смислів, відтворених фольклорною традицією.

1. *Иванова С. В.* Лингвокультурологический аспект исследования языковых единиц: Дисс. ... докт. филол. наук. – Уфа, 2003; 2. *Макаров М. Л.* Основы теории дискурса. – М., 2003; 3. *Минский М.* Фреймы для представления знаний / Перевод с англ. яз. С. М. Кулакова. – М., 1979; 4. *Олешков М. Ю.* Лингвоконцептуальный анализ дискурса (теоретический аспект) // Дискурс, концепт, жанр: Монография / Отв. ред. М. Ю. Олешков. – Нижний Тагил, 2009. – С. 68–85. 5. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика. Напрями та проблеми. – Полтава, 2008; 6. Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка. – М., 1988. – Вып. XXIII; 7. *Ungerer F., Schmid H.-J.* An Introduction to Cognitive Linguistics. – London; New York, 1997.

FRAME ANALYSES OF LEGAL AND CULTURAL INFORMATIVITY IN FOLKLORE

Svitlana Lavrynenko

The study proves that researching of the legal ideas elements transmitted by folk creativity demands the cognitive-based analysis. Frame analyses of language signs, denoting routine knowledge about order, forms of its disruption and ways of rehabilitation, assures the understanding of legal and cultural informativity in folklore texts belonging to various genres.

Key words: frame analyses, legal senses, folklore.

УРБАНОЛІНГВІСТИКА В УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

О. Г. Руда

(Київ)

У розвідці зроблено огляд наукової літератури з урбанолінгвістики, резюмовано надбання вітчизняного мовознавства у вивченні міського мовлення. Обґрунтовано актуальність та окреслено проблеми дослідження національно зумовлених урбаністичних форм мовної комунікації.

Ключові слова: урбанолінгвістика, урбанолекти, міське койне, урбаноніми, мовне портретування.

Урбанолінгвістика – молодий напрям мовознавства на наших теренах, у якому окреслені такі дослідницькі парадигми: мови й етноси; літературномовні й діалектні контакти; мовна практика городян; мовне портретування жителів міста; соціальні типи й соціальні ролі городян; концептуалізація міських реалій і урбанонімів; прецедентні феномени міста тощо. Ці наукові проблеми загалом формують поле макросоціолінгвістичних досліджень, метою яких є вивчення мовної ситуації в країні й

обґрунтування мовної політики держави. Та принципова відмінність урбанолінгвістичних розвідок полягає в тому, що в дослідженнях мовної ситуації в основі поділу на мову міста й мову села лежить соціотериторіальний принцип, на відміну від регіонального (дослідження мовної ситуації певного регіону країни).

В Україні досі не проводили комплексного вивчення національно зумовлених урбаністичних форм мовної комунікації, що, за словами відомої української соціолінгвістки Л. О. Ставицької, вказує на нашу “безнадійну відсталість від світової думки” [8: 243]. Поодинокі наукові розвідки присвячені опису мовної ситуації в окремих містах, особливостям діалектної взаємодії, формуванню койне (Є. М. Степанов [9], Л. В. Корновенко [4]), дослідженню міської комунікації в умовах українсько-російського білінгвізму (Н. П. Шумарова [10], Л. Т. Масенко, Г. М. Залізник [3], Т. В. Кузнєцова [6], І. І. Брага [1]). Представники Черкаської мовознавчої школи періодично видають праці, в яких “вимальовують” мовний портрет рідного міста [4; 7]. Є й монографічні дослідження міського мовного побуту. Зокрема, Є. М. Степанов запропонував структурно-функціональну модель дослідження одеського міського койне [9]. Утім, вітчизняне мовознавство ще не виробило загальних принципів лінгвістичної типологізації міст, сьогодні не складено лінгвістичних портретів більшості українських міст.

Аналіз мовного життя міста дає змогу виявити закономірності, притаманні мовленнєвій поведінці всіх городян (універсальні) й властиві мовній поведінці жителів окремого досліджуваного міста (специфічні). Сьогодні майже всі українські городяни є білінгвами, але двомовність кожного міста через соціо- та лінгвокультурні чинники відмінна. Отже, на прикладі конкретного міста можна визначити особливості формування мовних картин світу його жителів, а також відмінності мовних картин світу містян і селян.

Дослідження міського мовного побуту має бути зосереджене на вивченні урбанолектів – нових форм побутування мови, які посідають проміжне місце між територіальними діалектами та літературною мовою. Діалекти в міській мові позбуваються найхарактерніших ознак, причому урбанолекти зберігають найбільш сталі, але менш специфічні діалектні ознаки. Дослідники вводять поняття міського койне на позначення мови певного міста, яка має як лінгвальні – лексичні, фонетичні, морфологічні та синтаксичні, і екстралінгвальні особливості функціонування [2]. Це те специфічне (унікальне) у мовленні, на чому ґрунтується протиставлення за дихотомією “свій – чужий” у сприйнятті мовців. Іншими словами, кожне сучасне місто має свій мовний код.

Метою мікроурбанолінгвістичного дослідження є вивчення того, як певні ідіоми (арго, жаргон, койне, міські діалекти тощо) виникають і функціонують у малих соціальних групах одного чи кількох міст. Вивчають процеси оновлення та старіння мовних процесів,

явищ, одиниць у фонетиці, лексикології, словотворі, фразеології, граматичі тощо. Дослідника перш за все має цікавити, хто, як, якою мовою і чому саме так і такою мовою говорить. Саме тому у фокусі уваги опиняються соціальні параметри мовців – соціальний стан, вік, стать, освіта, професія тощо. Інший параметр – якою мовою – так само вміщує кілька варіантів (рідна мова, перша мова, іноземна). Причиново-наслідковий аналіз змін у мовленні городян неможливо здійснити без урахування такого параметру, як тривалість проживання в місті. Актуальним сьогодні є мовне портретування людей, які впродовж останніх років переселилися з маленьких містечок, райцентрів і сіл до великих міст – так званих “нових городян”. Ця соціокультурна група, безумовно, має свої особливості мовної поведінки, зумовлені економічними й психологічними потребами, попередньою мовною практикою. Мовний побут міста модифікує когнітивну діяльність індивіда, сприяє формуванню нових концептів і моделей мовної поведінки.

Місто не є сталим соціально-економічним, демографічним і культурним утворенням. Склад його населення постійно змінюється кількісно, за соціально-професійними, етнічними, освітніми та іншими характеристиками. Ось чому урбанолінгвістичні дослідження не можуть не враховувати статистичних, демографічних даних, фактів політичного життя. Дослідник має схарактеризувати місто за ознакою демографічної потужності, за мовними особливостями регіону розташування, за історико-етнічною ознакою, за кількістю носіїв певних етнічних мов.

Кількість етнічних та соціальних ідіомів у місті, їхня демографічна та комунікативна потужність, функціональне домінування можуть бути виявлені не лише в текстах побутового мовлення, а й у спілкуванні в професійній сфері, в мові засобів масової комунікації, рекламі тощо. Лексику міста формують номінативні одиниці, пов’язані зі специфікою міського устрою та побуту. В поле уваги дослідників потрапляють передусім урбаноніми (годоніми – назви вулиць, агороніми – назви площ, емпороніми – назви магазинів тощо).

Особливості мовлення представників різних соціальних груп, рівень володіння мовними кодами видається можливим дослідити в групах респондентів з тотожними наборами етномовних, гендерних, професійних, інших соціальних характеристик за допомогою класичних соціолінгвістичних методів – спостереження, введеного спостереження, усного інтерв’ю, тестування, анкетування, а також аналізу писемних джерел.

1. *Брага І. І.* Лінгвосоціокультурний простір м. Суми // Соціолінгвістичні студії / За заг. ред. Л. О. Ставицької. – К., 2010. – С. 123–128; 2. *Горбач О.* Арго в Україні. – Львів, 2006;

3. *Залізник Г., Масенко Л.* Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдеший. – К., 2001; 4. *Корновенко Л. В.* Мовний портрет м. Черкаси: сфера обслуговування // Вісник Черкаського ун-ту. – Черкаси, 2007. – Вип. 116. – Серія “Філологічні науки”. – С. 3–10; 5. *Кудрейко І. О.* Мовна ситуація на території міст Донеччини: синхронний і діахронний аспекти // Соціолінгвістичні студії / За заг. ред. Л. О. Ставицької. – К., 2010. – С. 44–51; 6. *Кузнєцова Т. В.* Мова білінгвальної сім’ї у функціональному аспекті: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1999; 7. Мовне обличчя міста: Черкаси – 2007: Матеріали наук.-практ. конф. – Черкаси, 2008; 8. *Ставицька Л.* Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови. – К, 2005; 9. *Степанов Є. М.* Модель і методологія урбанолінгвістичного дослідження в Україні // Соціолінгвістичні студії / За заг. ред. Л. О. Ставицької. – К., 2010. – С. 115–123; 10. *Шумарова Н. П.* Мовна поведінка киян: соціолінгвістичний аспект // Мовознавство. – 1992. – № 4. – С. 11–17.

URBAN LINGUISTICS IN UKRAINE: STUDYING PROSPECTS

Olena Ruda

The research summarizes achievements of Ukrainian linguistic in studying of urban communication. The author substantiates the relevance of studying national forms of urban communication and outlines the major problems of researches of urban lingual life.

Key words: urban language code, language portraiting, city dweller.

КЛІШЕ В СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ПАРАДИГМІ (НА МАТЕРІАЛІ МАС-МЕДІЙНОГО МОВНОГО ДИСКУРСУ)

Н. М. Шарманова

(Кривий Ріг)

Зосереджено увагу на теоретичних питаннях мовних кліше в контексті нових напрямів дослідження – когнітивного, комунікативного, прагмалінгвістичного. Висвітлено лінгвостилістичні особливості стереотипних одиниць у мові сучасних українських мас-медіа.

Ключові слова: кліше, стереотипна ситуація, мас-медійний дискурс.

У сучасному мовознавстві залишаються нерозв’язаними питання комплексного опису механізмів масової комунікації, пов’язаних з актуалізацією мовних кліше як регулярних комбінацій словесних знаків, що становлять автономні лінгвістичні утворення із

традиційно заданими значенням і формою. Мовні кліше є готовими одиницями комунікації, що завжди містяться в ментальному лексиконі комуніканта. З раннього дитинства в пам'яті закарбовано найменш усвідомлювані мовні явища – стереотипи і кліше [4: 49].

Спроби пояснити поширеність кліше автоматичністю використання засобів мови у процесі комунікації, певною інертністю в оперуванні лінгвістичним матеріалом, економією мовних і творчих зусиль, шаблонністю людського мислення шляхом відмови від добору оригінальних засобів мовного вираження спрямовують на обмеження негативною оцінкою у кваліфікації цього явища. Мовне кліше є репрезентантом когнітивної діяльності комунікантів – складною грою складного мовного механізму людини в умовах певного моменту [9: 361].

Мовна компетенція людини не може розглядатися як сума її мовного досвіду, відповідно й мовні реакції на зовнішні стимули варіюються. У схожих комунікативних ситуаціях використовують схожі або однотипні вислови [2: 16]. Повторювані комбінації мовних знаків, що подають регулярну маніфестацію за чітко визначених умов, є засобами об'єктивації вражень від реалій навколишньої дійсності [3: 106]. Мовні кліше як стандартні відтворювані засоби мови повторюються в певних контекстах і служать ознаками певного стилю [6: 209]. Традиційно вважали, що кліше пов'язані лише з офіційно-діловим стильовим різновидом мови.

Соціолінгвістичні умови відображають широкі можливості використання в мас-медійному дискурсі готових мовних одиниць. Мова мас-медіа як віддзеркалення сучасного стану української літературної мови сприяє, на думку С. Я. Єрмоленко, виробленню мовного стандарту [5]. Однією з визначальних рис мови мас-медіа є спрямування до логізації викладу, раціоналізму, певного стандарту, місткості [8: 35].

Метакомунікативна і прагматична функції мовного кліше реалізуються у процесі щоденної масової комунікації. Скорочення діапазону впливу друкованої публіцистики, оперативність реагування на суспільно-політичні й соціальні події, розбудова усної форми мови в теле- й радіожурналістиці, перевага лаконізму оперативних повідомлень в Інтернет-виданнях, фіксований ефірний час і обсяг друкованих знаків, дозволяють активно використовувати в мас-медійному дискурсі готові мовні одиниці, які відповідають основному конструктивному принципу публіцистичної мови (Д. П. Вовчок, В. Г. Костомаров, Г. Я. Солганік) – упорядкованому й регулярному чергуванню стандартизованих й експресивно забарвлених мовних конструкцій на різних ділянках мовного ланцюжка, різних композиційних рівнях [1; 7].

Лаконізм і місткість у номінації назв (телепередач, телеанонсів, відеосюжетів, рубрик друкованої періодики й Інтернет-видань) за допомогою готових структурно-змістових блоків виразно репрезентують мовні і стильові ознаки медійного дискурсу, напр.: *Про головне; Так просто* (Перший національний телеканал); *Правила життя; Покажи, на що ти здатний* (СТБ); *Як кажуть* (ТРК–11). Серед значної кількості усталених зворотів, наявних у хронікальній інформації, слід виокремити групу фразеологізмів і кліше, які найчастіше використовувані в цьому жанрі, закріплені за ним і віддзеркалюють особливості стилю хроніки. Разом із характерною лексикою ці фразеологізми і кліше впливають на стиль [1: 33; 7: 38].

Експліцитне маркування в різних публіцистичних жанрах суспільної інформації за допомогою постійно відтворюваних мовних знаків – кліше – визначає комунікативні стратегії та мовну поведінку учасників масової комунікації.

Позитивна оцінка актуалізації кліше: відповідність ментальним стереотипам як відображенню в свідомості людей часто повторюваних явищ дійсності; автоматизація процесу відтворення готових зручних уніфікованих формул; прагнення редукувати саму форму вираження, скорочуючи її склад до відомого стандарту; економія мисленнєвих зусиль, часу для обох сторін комунікації; використання існуючих словесних комплексів для вираження нових смислів, нових результатів суспільного досвіду. У сприйнятті змісту мас-медійної інформації, що передається за допомогою наявних у мові знаків (їхніх звукових форм), мовна свідомість реципієнта намагається асоціювати задані форми з відомим змістом, напр.: *Нова історія* (СТБ); *За власним бажанням* (Інтер).

Масовий мовний вплив на читача (слухача) через кліше осмислюється з погляду когнітивних і прагматичних механізмів. За номенами впізнаваних фактів рівня побутової свідомості здійснюється інформування про важливі суспільні події, напр.: *Генеральне прибирання* (СТБ); *Господар у домі* (Перший національний телеканал). Дискурс масової комунікації має властиві тільки йому знаки актуальності з посиланням на авторитети: *на думку незалежних експертів*, – і маркери нефактуального статусу інформації, напр.: *говорять, що; ходять чутки про*. Формування позитивних оцінок подано в незамкнених кліше з обмежувальною семантикою, напр.: *без кордонів; без обмежень; без консервантів; без ГМО* (Новий канал); *без жінок* (1+1).

Серед критеріїв негативної оцінки використання кліше в текстах мас-медіа можна виділити такі: утрата мінімального інформаційного «руху» смислів (Ф. С. Бацевич); несуттєве й позбавлене інформативності установлення референційного відношення за допомогою мовних стереотипів; ситуативна неспіввіднесеність, недоцільність актуалізації

в текстах; інтенсифікація й висока частотність уживання зумовлює перехід до розряду штампів, напр.: *На зв'язку; Далі буде.*

Отже, мас-медійний дискурс – це та сфера комунікативної діяльності, де відбивається оперативне реагування на злободенні суспільно-політичні, соціальні події та чітко простежується вплив мови ЗМІ на формування суспільних цінностей. Кліше як повторюваний у схожих ситуаціях мовний знак дозволяє втілювати стереотипні комунікативні смисли в текстах мас-медіа.

1. Вакуров В. Н. Стилистика газетных жанров / Вакуров В. Н., Кохтев Н. Н., Солганик Г. Я. – М., 1978; 2. Гак В. Г. О двух типах знаков в языке (высказывание и слово) // Материалы науч. конф. [“Язык как знаковая система особого рода”]. – М., 1957. – С. 16; 3. Гельгардт Р. Клишированные сочетания слов (“беллетризмы”) в литературных текстах // Литературная учеба. – 2006. – № 5. – С. 94–111; 4. Завьялова М. В. Механизмы стереотипизации при билингвизме (на материале исследования ассоциаций литовско-русских билингвов) // Речевые и ментальные стереотипы в синхронии и диахронии: Материалы к коллективному исследованию: Тезисы докладов / Отв. ред. Т. М. Николаева. – М., 1999. – С. 39–49; 5. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: (стилістика та культура мови). – К., 1999; 6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава, 2006; 7. Стилистика газетных жанров / Под ред. Д. Э. Розенталя. – М., 1981; 8. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття: (На матеріалі мови засобів масової інформації). – 2-ге вид. – К., 2005; 9. Щерба Л. В. О трояком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании // Звегинцев В. А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях. – М., 1965. – Ч. II. – С. 361.

THE CLICHÉ IN THE MODERN SCIENTIFIC PARADIGM (ON THE MATERIAL OF THE LANGUAGE DISCOURSE OF MEDIA)

Natalia Sharmanova

The article deals with questions theoretical questions of cliché in the new approaches of investigation – cognitive, communicative, pragmatic and linguistic. The linguistic and stylistic peculiarities of stereotype units in language of the modern Ukrainian media are being considered in particular.

Key words: *cliché, stereotype situation, discourse of media.*

ТЕРМІН У РОСІЙСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ: СОЦІОКОГНІТИВНИЙ ПІДХІД

Т. В. Стасюк

(Дніпропетровськ)

Здійснено комплексний аналіз визначень терміна, розроблених російськими мовознавцями; виявлено його істотні ознаки з позицій антропоцентризму; встановлено взаємозв'язок термінотворення з особливостями концептуалізації в науковій картині світу.

Ключові слова: *термін, термінотворення, соціокогнітивне термінознавство, концептуалізація, науковий дискурс, антропоцентризм.*

На сучасному зрізі мовознавства постає цілком нове уявлення про термін. Соціокогнітивне термінознавство припускає, що кожна окремо взята лексична одиниця має в собі певну структуру знання, за якою, власне, і схована справжня сутність терміна. Новим аспектом досліджень стає концептуалізація дійсності в терміні, кодування мисленнєвих процесів, артефактів професійної свідомості в його природі. Особливість такої структури знання полягає в тому, що в ній відбиваються ідеї певного напрямку наукових пошуків, що істотно впливає на організацію змістової структури терміна та розподіл його системних зв'язків.

Із позицій когнітивної лінгвістики системність терміна не обмежується лише окресленням системи зв'язків у тій чи іншій сфері його функціонування, а передбачає прямий взаємозв'язок між поняттєвою структурою терміна і системою понять тієї галузі знання, в якій він функціонує, а також ту наукову парадигму, із позицій якої його вивчають.

Усі релевантні нині підходи до вивчення терміна зумовлені передусім його багатоаспектністю. З огляду на питання визначення терміна в межах соціокогнітивного термінознавства постає необхідність окреслити найновіші в лінгвістиці його трактування.

Термін – це вербалізований результат професійного мислення, вагомий лінгвокогнітивний засіб орієнтації в професійній сфері та важливий елемент професійної комунікації [6: 63].

Терміни – це одиниці мов професійної комунікації, співвідносні з відповідними одиницями свідомості, які не можна розглядати окремо від діяльності [4: 19].

Термін – це реалізація механізмів пізнання тієї чи іншої галузі знань або діяльності, репрезентація структур спеціального знання, які є відправним пунктом в осмисленні професійного простору і сприяють оптимальній організації діяльності фахівців [4: 23].

Термін є невід’ємною когнітивною структурною одиницею мови фахівців, мови професійної орієнтації. Це “вербалізований результат” професійного досвіду й комунікації [7: 118–119].

Терміни, позначаючи найбільш значеннєві ментальні об’єкти професійної діяльності (такі, що мають референт, і такі, що є абстрактними), вербалізують логічну модель певної системи знання або діяльності та функціонують як основні когнітивні орієнтири в межах цих систем [5].

Термін є особливою когнітивно-інформаційною структурою, в якій акумулюється виражене в конкретній мовній формі професійно-наукове знання, накопичене людством за весь період його існування [1:25].

Терміни, за допомогою яких спілкуються фахівці конкретної галузі знання, є особливими когнітивними структурами – фреймами, що вимагають відповідного поводження, продиктованого конкретними знаннями [1: 90].

Термін як носій колективного професійно-наукового знання, яке оптимізує пізнавальну та перетворювальну діяльність людей [2: 3].

Термін є своєрідним записом професійно-наукового знання. Його зміст об’єктивується в спеціальному значенні, яке представляє не тільки об’єкт пізнання, але й розумовий процес, пов’язаний із ним [1: 30].

Терміни – мовні знаки, формування яких відбувається в діяльності особистості і має когнітивно-дискурсивну природу. Тому закономірності термінологізації, сутнісні властивості, функція і структура терміна як мовного знака зумовлені закономірностями дискурсу і закономірностями розвитку професійної мовної особистості [14: 22].

Термін в найзагальнішому значенні – це слово в особливій функції. Це слово спеціальної мови для професійного, наукового спілкування, що пов’язане з поняттям, яке належить до певної сфери або техніки [13: 67].

Термін – це мовний знак, що фіксує в своєму значенні наукове знання, яке пояснюється, в основному, за допомогою знаків тієї ж системи. Специфіка термінів як знаків особливого типу полягає в тому, що вони створюються для позначення предметів, явищ, відносин, комунікативно й когнітивно значущих лише в особливому семіотичному просторі, – просторі тієї чи іншої професійної діяльності [13: 68].

Термін на відміну від інших одиниць професійної комунікації – це максимально навантажений змістом знак; його змістовна структура має інтелектуальний характер [11: 62].

Термін – це мовна одиниця (слово чи словосполучення) переважно субстанційного характеру, яка конвенційно співвідноситься з поняттям і предметом професійної сфери і служить для концентрації, фіксування, зберігання та передавання інформації [12: 77].

В осмисленні *терміна* як специфічного мовного знака вчені керуються тим, що *термін* є вербалізованим результатом професійного мислення, значущим лінгвокогнітивним засобом орієнтації в професійній сфері і найважливішим елементом професійної комунікації [9].

Термін – одиниця професійно-наукового знання, яка є не тільки об'єктом пізнання, а й результатом розумового процесу, пов'язаного з пізнанням. Розумовий процес фіксує конкретне визначення термінованого об'єкта [8: 98].

Терміни як носії професійно-наукової пам'яті є засобом спілкування в спеціальних галузях життя, де їх використовують як особливі когнітивні моделі, необхідні в процесі професійної комунікації [8: 98].

Термін – це основна одиниця науки, спеціальних галузей знань і сфер діяльності людини, покликана номінувати об'єкти і процеси та одночасно слугувати засобом пізнання навколишнього світу [10: 14].

Термінологія – це вербалізований результат когнітивної діяльності фахівця, пов'язаний з осмисленням та освоєнням його професійного досвіду. Терміносистема певної сфери знання / діяльності є своєрідним “відображенням” того, як фахівець концептуалізує і категоризує навколишню дійсність, які її елементи для нього релевантні, найбільш значимі [15: 10].

Термін – це одиниця професійного мовлення, мета якої найпродуктивніше й економніше передати інформацію, отримати нове наукове знання або практичний результат [3].

Аналізуючи представлені визначення, зазначимо, що термінологія відображає суспільні уявлення про науковий світ, його предмети, явища, процеси тощо.

Власне когнітивний підхід до вивчення терміна акцентує увагу на тому, що термін відбиває певні сторони свідомості фахівця, кодує не лише об'єкти дійсності, а й пізнавальні та мисленнєві процеси, акумулює накопичений науковий досвід і примножує наукові знання.

Соціальні референції терміна виражаються у його властивостях, які в усіх їхніх відтінках виокремлюють термін як: вербалізований результат професійного досвіду, лексикалізований результат професійного мислення, засіб орієнтації в професійній сфері, засіб освоєння професійної діяльності, засіб осмислення професійного досвіду, носій колективного професійно-наукового знання, одиниця осмислення професійного простору,

позначення ментального об'єкта професійної діяльності, реалізація механізму пізнання галузі знань, репрезентація структури спеціального знання, фрагмент професійного мислення тощо.

Соціокогнітивне дослідження терміна враховує комунікативну та професійну (експертну) функції терміна, те, як його використовують у професійному мовленні, які соціальні чинники впливають на його формування тощо.

Отже, основоположним критерієм розрізнення лінгвокогнітивного, з одного боку, та соціолінгвістичного й соціокогнітивного підходів до вивчення терміна, з другого, є встановлення факту належності окремого терміна до професійної сфери функціонування, відображення механізмів омовлення професійного досвіду, пам'яті, орієнтації, знання.

1. *Володина М. Н.* Когнитивно-информационная природа термина (на материале терминологии средств массовой информации). – М., 2000; 2. *Володина М. Н.* Когнитивно-информационная природа термина и терминологическая номинация: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М. 1998; 3. *Воропаева В. С.* Особенности метафоризации как способа терминообразования в итальянском и русском языках // Вестник Челябинского ГУ. – 2010. – № 22 (203). – Вып. 46. – Сер.: Филология. Искусствоведение. – С. 25–28; 4. *Голованова Е. И.* Лингвистическая интерпретация термина: когнитивно-коммуникативный подход // Известия Уральского ГУ. – 2004. – № 33. – С. 18–25; 5. *Голованова Е. И.* Типология единиц профессиональной коммуникации: когнитивно-прагматический аспект // Вестник Челябинского ГУ. – Вып. 19. – Сер.: Филология и искусствоведение. – 2008. – С. 25–29; 6. *Голованова Е. И.* Когнитивное терминоведение. – Челябинск, 2008; 7. *Голованова Е. И.* Категория профессионального деятеля в динамическом пространстве языка (лингвокогнитивный анализ): Автореф. дисс. ... докт. филол. наук. – Челябинск, 2004; 8. *Грунина Л. П., Широколобова А. Г.* Когнитивный аспект исследования терминов // Филологические науки. – Вопросы теории и практики. – Тамбов, 2010. – № 1 (5): в 2-х ч. – Ч. I. – С. 97–99; 9. *Дудецкая С. Г.* Метафоризация как способ терминообразования (на материале английской терминологии черепно-челюстно-лицевой хирургии и стоматологии): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Самара, 2007; 10. *Ивина Л. В.* Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминосистем (на примере англоязычной терминологии венчурного финансирования). – М., 2003; 11. *Лейчик В. М.* Терминоведение: Предмет, методы, структура. Изд. 2-е, исправл. и доп. – М., 2006; 12. *Лемов А. В.* Система, структура и функционирование научного термина (на материале русской лингвистической терминологии). – Саранск, 2000; 13. *Массалина И. П., Новодранова В. Ф.* Дискурсивные маркеры в английском языке военно-морского дела. –

Калининград, 2009; 14. Мишланова С. Л. Термин в медицинском дискурсе: Образование, функционирование, развитие: Автореф. дисс. ... докт. филол. наук. – М., 2003; 15. Федотова Е. А. Когнитивно-дискурсивный анализ специального языка научной области «безопасность производства и технологических процессов» (на материале немецкой научной литературы): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Калининград, 2011.

TERM IN RUSSIAN LINGUISTICS: SOCIOCOGNITIVE APPROACH

Tetyana Stasyuk

The study makes the comprehensive analysis of the definitions of a term, developed by Russian linguists, shows a term's features from the standpoint of anthropocentrism, determines the relationship of term-forming with the peculiarities of the conceptualization of the scientific world picture.

Key words: term, term-forming, sociocognitive terminology, conceptualization, scientific discourse, anthropocentrism.

ВИВІСКИ ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВ ЯК ЕЛЕМЕНТ МОВНОГО ЛАНДШАФТУ (НА МАТЕРІАЛІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Л. Л. Белей

(Київ)

Проаналізовано мовні особливості вивісок на державних установах Закарпатської області та їх екстралінгвальні чинники. Дослідження виконано на матеріалі власноруч зібраних текстів – 180 фотовивісок.

Ключові слова: соціолінгвістика, мовний ландшафт, державна установа.

За визначенням Р. Ландрі та Р. Бурі, мовний ландшафт – це мова публічних і комерційних знаків на певній території чи у певному регіоні [6: 25]. Йдеться, зокрема, про мову дорожніх транспарантів, рекламних біл-бордів, назв вулиць, топонімів, вивісок магазинів, знаків на урядових будівлях тощо.

Е. Бен-Рафаель та ін. так характеризують елементи мовного ландшафту: “будь-який знак або оголошення, розміщене всередині або зовні публічної інституції або приватного підприємства у визначеній географічній місцевості” [3: 42].

П. Бакгауз [2], Е. Бен-Рафаель та ін. [3], Д. Гортер та Д. Ценоз [4] розрізняють два види елементів МЛ: нисхідні та висхідні (англ. *top-down* та *bottom-up*). До нисхідних елементів МЛ належать знаки, авторами яких є держава та органи її управління (назви вулиць, держустанов, дороговкази тощо). До другого виду належать знаки, авторами яких є неофіційні особи, комерційні та приватні організації. А. Павленко [7] розрізняє 3 види елементів МЛ: офіційні, приватно-офіційні та приватні. До офіційних належать вивіски на державних установах – на органах місцевої влади, школах, лікарнях тощо. Вони мають стереотипний характер і типову структуру [1].

Ужгородський район – найбільший за кількістю населення у Закарпатській області. Тут розташований обласний центр – Ужгород (бл. 120 000 мешканців), статус якого передбачає чималу кількість офіційних елементів МЛ, оскільки саме в обласному центрі розташовані органи місцевої влади.

Вивіски на держустановах мають стереотипний характер, тобто їх виготовляють за визначеною схемою, однаковою по всій країні. Зверху пишуть назву держави: “Україна”, нижче – міністерство, якому воно підпорядковане, потім область, у якій розташована установа. Ще нижче вказують “район” і назву самої установи. Потім подають назву населеного пункту.

Серед зібраного матеріалу в багатьох вивісках були випущені певні елементи цього зразка. Ключовою є назва конкретної установи, засвідчена на всіх вивісках держустанов.

Усі вивіски на державних установах Ужгорода написано українською мовою. Текст на деяких із них продубльовано іншими мовами – угорською, російською, словацькою. Зазвичай, це вивіски на школах для нацменшин.

У Чопі, другому за величиною населеному пункті Ужгородського району, фіксуємо ті ж самі тенденції, що й в обласному центрі.

У селах Середнє, Глибоке та Сторожниця, у яких за даними словацьких науковців мешкають словаки [5: 9], вивіски на держустановах словацькою мовою не продубльовано. У селах, де живуть представники угорської меншини, поруч з українським текстом вивіски подають угорський переклад.

У Мукачеві помічаємо ті самі тенденції щодо подання тексту функціонування вивісок.

Серед мешканців Берегівського району українці за чисельністю поступаються угорцям, становлять меншість – 18,8% у районі та 38,9% у райцентрі. За нашими підрахунками, 32 % вивісок на держустановах Берегова написані українською мовою без дублювання; усі інші – українсько-угорські; 98% угорських дублетних написів розміщені праворуч або знизу від україномовних. Угорською дублюється весь текст, у 10 % випускаються певні елементи, наприклад, ЗОШ на вивісці загальноосвітньої школи.

У Виноградові більшість вивісок на держустановах виконані українською мовою. Ми зафіксували тільки одну вивіску, яка мала ще й угорський переклад.

У Тячівському районі, крім численної угорської меншини, мешкають румуни (12, 4 %). На держустановах у районному центрі написи мовами меншин відсутні, тоді як у селі Нижня Апша поруч з українським текстом є румунське дублювання, а в селищі Солотвино – румунське та угорське.

83,8% населення Рахівського району становлять українці, але у ньому, як і в Тячівському районі, є анклав румунського населення, наприклад, у с. Біла Церква, де вивіски написані українською та румунською.

Хустський район – найбільший район Закарпатської області з гомогенним населенням, тому вивіски на держустановах тут усі україномовні, без дублювання.

Великий Березний, Перечин, Іршава, Міжгір'я, Воловець та Рахів – районні центри області з гомогенним українським населенням. Тут більшість вивісок на держустановах виконано українською мовою без дублювання. Тільки у Сваляві ми зафіксували україномовну вивіску з англійським дублюванням на районному відділенні МВС.

У малих райцентрах Закарпатської області часто невеликі відділи різних держустанов розміщують в одній будівлі. Таким чином під одним дахом можуть розташовуватися навіть чотири держустанови, що спричиняє нагромадження вивісок при вході до таких адміністративних будівель.

На держустановах у малих райцентрах можна знайти анахронічні вивіски, які залишилися з часів СРСР.

Вивіски на держустановах у Закарпатській області вказують на універсальні тенденції: переважна більшість з них україномовні, проте в районах, у демографічній структурі яких, окрім українців, помітне число складають національні меншини, вони можуть дублюватися відповідними мовами. Дублювання часто неповне. Ці особливості – небажані для офіційно-ділового тексту.

Стереотипна структура вивісок часто порушується. Пропускається назва держави, назви міністерств передані неточно.

Вивіски часів СРСР – демонтовані, проте у віддалених районах можна знайти також і ці анахронічні елементи МЛ.

Англомовне дублювання вивісок відділів МВС, розраховане на іноземців, виконане непослідовно. Серед національних меншин тільки угорська та румунська виявляють мовну присутність на вивісках держустанов. Німецькомовна меншина представлена слабо, словацька – відсутня.

1. Про печатки, штампи і вивіски загальноосвітніх навчальних закладів // Інформаційний зб. Міністерства освіти України. – № 11. – К., 2000; 2. *Backhaus P.* Multilingualism in Tokyo: A Look into the Linguistic Landscape // *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. – Clevedon, 2006. – P. 52–67; 3. *Ben Rafael E., Shohamy E., Hasan M.* Linguistic Landscape as Symbolic Construction of the Public Space: The Case of Israel // *International Journal of Multilingualism*. – Vol. 3. – № 1. – 2006. – P. 32–64; 4. *Cenoz J., Groter D.* Linguistic landscapes and minority languages // *Linguistic landscape: A new approach to multilingualism*. – Clevedon, 2006. – P. 67–80; 5. *Haraksim L.* O Minulosti Slovákov na Zakarpatsku // *Slovaci na Zakarpatskej Ukrajine. Dom Zahraničných slovákov*. – 1998. – S. 9–15; 6. *Landry R., Bourhis R.* Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study // *Journal of Language and Social Psychology*. – 1997. – № 1. – P. 23–49; 7. *Pavlenko A.* Linguistic landscape of Kyiv: A Diachronic study // *Linguistic Landscape in the City*. – Bristol, 2010. – P. 133–152.

SIGNBOARDS OF GOVERNMENT INSTITUTIONS

AS ELEMENT OF LINGUISTIC LANDSCAPE (IN ZAKARPATSKA OBLAST)

Les Beley

The author explores the peculiarities of government institution signboards in Zakarpatska oblast, analyzes some linguistic and extralinguistic aspects. The exploration has been conducted on the material of 180 photos of linguistic landscape elements.

Key words: sociolinguistics, linguistic landscape, government institution.

ВПЛИВ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ КИЄВА НА МОВНУ СИТУАЦІЮ В МІСТІ (КІЛЬКІСНИЙ АНАЛІЗ)

В. І. Гнатюк

(Мюнхен)

Дослідження дає відповідь на питання, чи місцеві еліти Києва впливають на мовну ситуацію в місті. Цю проблему буде розкрито на основі кількісного аналізу інтерв'ю, проведених з представниками політичної та економічної еліт міста, а також з представниками широких верств населення.

Ключові слова: еліти, вплив еліт, мовна ситуація.

Питання про вплив еліт на мовну ситуацію в Україні розглядали Л. Т. Масенко [2; 3; 4], Г. М. Залізняк [1; 2], В. Сківська [6]. Учені пояснюють такий вплив на інтуїтивному рівні або за принципом очевидності. Так, Л. Т. Масенко стверджує: “Аналіз рівня конфліктності у стосунках двох різномовних громад України засвідчує, що високий її ступінь характеризує передусім взаємини регіональних мовних еліт. Натомість назагал серед населення України конфронтація між україномовною і російськомовною його частинами фактично відсутня” [5: 111–112]. Висновок ґрунтується на результатах соціологічного дослідження, що було проведено з представниками широких верств населення, а також на даних фокусних інтерв’ю з представниками широких верств. З іншого боку, В. Сківська [6] аналізує дії регіональних еліт Одеси, так чи інакше спрямовані на змінення або збереження мовної ситуації в місті, і робить висновки щодо їх мотивів.

Дослідження базуються на опитуваннях громадської думки, тобто на опитуваннях усіх груп населення без їх розподілу за майновим, соціальним чи будь-яким іншим фактором. Натомість відсутні дослідження окремих соціальних груп. Оскільки Л. Т. Масенко та її послідовники акцентують увагу на впливові еліт на мовну ситуацію в Україні, їм бракує аналізу саме такої відокремленої соціальної групи, як “еліта”.

Цей дефіцит і повинен перекрити дослідження впливу регіональних еліт на мовну ситуацію в українських містах, яке ми здійснюємо в Мюнхенському університеті ім. Людвіга-Максиміліана. Зосередимося на аналізі впливу еліт на мовну ситуацію в місті Києві. Хоча збираємо дані також з інших міст – Донецька, Львова та Миколаєва. Ця розвідка ґрунтуватиметься на опитуваннях як еліт, так і широких верств населення – на відміну від уже проведених досліджень та їх опублікованих результатів. Уважаємо, що лише емпіричне дослідження соціальної групи, яка є цікавою як предмет вивчення, дає змогу говорити про науковість та об’єктивність отриманих результатів і висновків.

До групи “регіональна еліта” в пропонованому науковому проекті належать бізнесові та політичні діячі, чий вплив є відчутним на регіональному рівні. Такий вплив (для ілюстрації) може чинитися через голосування в міській, обласній чи районній радах, виконання ключових функцій у місцевих адміністраціях чи на партійній роботі – для політичної еліти. Представники регіональної економічної еліти зазвичай є власниками або керівниками підприємств, що потужно представлені на місцевому рівні, і саме місцевий рівень є для таких підприємств основним ринком збуту. Одним із завдань дослідження є проведення інтерв’ю з керівниками місцевих асоціацій малого та середнього бізнесу, яких також можна розглядати як представників регіональної економічної еліти.

Матеріалом дослідження слугує опитування представників широких верств населення міст та представників регіональної еліти цих міст, проведене за такий самий період часу, у

тих самих місцях за допомогою єдиного питальника. Таким чином, представники широких верств населення (або “нееліти”) є, з одного боку, контрольною групою, а з другого – порівняльною базою для проведення критичного аналізу мовної ситуації й тих впливів, яких вона зазнає.

Дослідження проводимо з опертям на методи аналізу ставлення респондентів до мов. Адже, зрозумівши ставлення до мов, що є домінантними в певному місці, в певний момент, можна передбачити подальші кроки тих акторів, які впливають на мовну ситуацію. Основними методологічними інструментами для аналізу ставлення до мов у цьому дослідженні є тест парних масок (*matched-guise test*) та метод семантичного диференціалу, які пройшли випробування в багатьох культурних (мовних) контекстах, проте ще не знайшли поширення в українській лінгвістиці. Оскільки методи є кількісними, вони надають результатам об’єктивності.

Отримані кількісні дані аналізуємо за допомогою статистичного програмного забезпечення, а якісні дані фіксуємо та тлумачимо самостійно. Результати та висновки дослідження щодо Києва плануємо представити під час доповіді на конференції.

1. *Залізник Г.* Чинники національно-патріотичної орієнтації молоді столиці. – К., 2003;
2. *Залізник Г., Масенко Л.* Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній. – К., 2001;
3. *Масенко Л. Т.* Мова і політика. – К., 2004;
4. *Масенко Л. Т.* Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. – К., 2004;
5. *Масенко Л. Т.* Мовна ситуація в Україні: соціолінгвістичний аналіз // Мовна політика та мовна ситуація в Україні. – К., 2008. – С. 96–131;
6. *Сквірська В.* “Мова – зброя політики” або про мовні проблеми у пострадянській Одесі // Мовна політика та мовна ситуація в Україні. – К., 2008. – С. 167–195.

KYIV REGIONAL ELITE EFFECT ON THE LANGUAGE SITUATION IN THE CITY (QUANTITATIVE ANALYSIS)

V’yacheslav Hnatyuk

The presentation answers the question whether the local elites of Kyiv influence the language situation in the city. This is done by means of quantitative analysis of interviews with the economic and political elites, as well as with general population.

Key words: *elites, influence of elites, language situation.*

Схарактеризовано сучасні урбаноніми Києва, проаналізовано мотивовані та немотивовані назви закладів столиці, виділено регулярні моделі номінації та лексико-тематичні групи слів, які активно використовуються в наш час на вивісках міста.

Ключові слова: урбанонім, номінація, універсалія.

Вивчення ономастикону сьогодні – перспективний напрям розвитку науки про мову. Найяскравіше нові тенденції та традиції номінації збережено у вивісках міста, в яких помічаємо тенденцію до максимальної інформативної насиченості, а також до диференціації цього різновиду тексту від інших.

Нерідко в назвах на вивісках підкреслюють національний колорит закладу або актуалізують екзотичний колорит, що характерно для ресторанів певної національної кухні – китайської, японської, італійської та ін., трапляються поширені за радянських часів назви об'єктів, наприклад, “Гастроном”, “Загреб” (кінотеатр), “Голосіївський” (готель).

Регулярними для онімного простору міста є складені найменування на вивісках: словосполучення з опорними компонентами *світ, дім, будинок, салон, все* тощо: “Все до столу”, “Дім кави”, “Будинок іграшок”, “Світ зв'язку”, “Салон штор”.

Що ж до частиномовної належності, то в назвах на вивісках нині фігурують не лише іменники й іменникові словосполучення в називному відмінку, трапляються випадки прийменникової номінації (“У Оленки”, “Меблі для дому”), найменування предикативного типу (ресторан “Будьмо”).

Найменування із прозорою мотивацією переважно конструюються на основі різних моделей метонімічних заміन:

1. Номінація за розташуванням у просторі:
 - 1) назви, які спираються на міську топонімію (назви міських районів, вулиць тощо) або на імена тих чи тих просторових об'єктів, напр.: готель “Голосіївський”;
 - 2) назви, мотивовані просторовими характеристиками об'єкта, напр., кафе-бар “Поверх 2^{1/2}”.
2. Найменування, які відображають спеціалізацію міського об'єкта (за функціональним призначенням, типом товарів та асортиментом, виробником):

1) пряма номінація інформативного типу: за назвою товару (*“Квіти”*, *“Продукти”*, *“Кондитерські вироби”*, *“Зоомагазин”*, *“Державні лотереї”*, *“Аптека”*, *“Взуття”*, *“Оптика”*) або за видом послуг, які надає заклад (*“Перукарня”*, *“Ломбард”*, *“Фото”*);

2) “непряма” номінація асоціативного типу:

а) назви, мотивовані тематичними й лексико-семантичними зв’язками слів, а також номінації на основі образних асоціацій, напр.: *“Портатив”* (магазин техніки), *“Інфанта”* (салон весільної та вечірньої моди), *“Мураками”* (мережа ресторанів), *“ДекомайстеR”* (крім того, цікаво обігране графічне використання латинських графем на місці кириличних);

б) номінації на основі регулярних метонімічних моделей: на основі асоціацій етнографічного характеру *“Іль Патіо”* (італійський ресторан), *“Авлабар”* (грузинський ресторан), *“Олива”* (продуктовий магазин); найменування, мотивовані іменами осіб, напр.: *“Любава”* (перукарня), *“Неоніла”* (перукарня);

в) жартівливі назви: *“Пузата хата”*, *“Пивоман”*, *“Велика кишеня”*;

3. Назви, мотивовані позитивною семантикою оцінки, – дуже потужна за кількістю номінацій група – слова (і словосполучення) з: оптики *“Грація”*, *“Найкраща”* (перукарня), *“Діамантбанк”*.

Назви із затемненою мотивацією:

Деякі назви на вивісках складно поєднати асоціативними зв’язками з об’єктом найменування, серед таких назв виділяємо такі лексико-тематичні групи слів:

1) назви осіб: *“Панна”* (будівельна компанія), імена історичних осіб (*“Магелан”*);

2) назви рослин, напр.: *“Жасмін”* (салон краси), шинок *“Журавлина”*, *“Каштан”* (магазин);

3) назви предметів, об’єктів, подеколи зовсім невластиві, нехарактерні для даної сфери діяльності, напр.: *“Рукавичка”* (магазин квітів; натяк на те, що в магазині квітів повно, як у казковій рукавичці звірів), *“Ліра”* (салон краси; сузір’я, інструмент, грошова одиниця), *“Шале”* (салон краси; будиночок у швейцарському стилі), *“Золотий дукат”* (кав’ярня; історично склалося, що солодощі та шоколад коштували дорого та були спершу доступними лише королям та знаті);

4) запозичення: з інших мов, конструювання з використанням елементів латинського походження, напр.: *“Стелла”* (салон краси; в перекладі з латини – зірка), *“Віталюкс”* (мережа аптек; *віта* – життя, *люкс* – світло), з англійської: *“Таймаут”* (ресторан; в перекладі з англійської – перерва між таймами футбольного матчу);

5) міфологічні образи, напр.: *“Афіна Тревел”* (поєднання з англомовними елементами);

б) космонім, напр.: “*Космос*” (консалтингові послуги).

Водночас деякі назви на вивісках відбивають певну “внутрішню” логіку, але їх важко зарахувати до будь-якої з перелічених категорій: “Реприза” (музичний термін на позначення повторення дії), “Фокстрот” (танок із різноманітним ритмічним малюнком та поєднання повільних і швидких темпів), “Лонда” (місцевість у Італії, назва перукарні), клуб-кафе “ДеПо”, “Савалін-тур” – можливо, номінація за прізвищем (турагентство), “Сам” (туристична фірма).

Отже, дослідження українськомовних вивісок міста Києва засвідчує велике різноманіття лексико-семантичних груп слів, залучених до них. Кількісно найчастотнішими лишаються прямі номінації за назвами, характером продукції чи послуг, але поряд із ними дедалі популярнішими стають назви, мотивовані асоціативними зв’язками, метонімічні моделі номінації. Висока інформативна насиченість тексту вивіски, поява чисел, прагнення викликати в адресата позитивні асоціації та емоції, зростання особистісного начала в номінації, різні моделі конструювання та комбінування тексту та візуального ряду, написання назв іноземними мовами або запозичення слів і написання їх кирилицею, вкраплення латинських літер і символів характерні для динамічного життя столиці.

SIGNBOARDS IN KYIV: SOME ASPECTS OF NOMINATIONING

Oksana Oliynyk

The contemporary urbanonyms of Kyiv are analyzed, motivated and not motivated nominations of capital establishments are described, regular models category and lexical thematic groups of words that are widely used nowadays on the signboards are marked out in the study.

Key words: urbanonym, nomination, universal.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ У ПУБЛІЧНИХ ВИСТУПАХ ПОЛІТИКІВ

К. Ю. Чаус
(Київ)

У дослідженні розглянуто особливості функціонування займенників у публічних промовах політичних діячів. Зокрема, схарактеризовано присвійні та особові займенники як найуживаніші в політичних тактиках.

Ключові слова: публічний виступ, усне мовлення, політична комунікація, займенник.

Сучасні лінгвістичні дослідження спрямовані на вивчення різних типів дискурсу з комунікативно-прагматичного погляду, що передбачає розгляд мови не лише як засобу спілкування та передавання інформації, але й як механізму впливу на формування та зміну поглядів на певну ситуацію, що визначає поведінку індивідів та суспільних груп [2].

Дослідження мови як засобу впливу та маніпуляції є актуальним саме в політичному дискурсі, що став невід'ємною частиною життя людини в демократичному суспільстві. Крім того, політичний дискурс варто розглядати як специфічний тип мовлення зі специфічним лексико-стилістичним оформленням та засобами увиразнення, які стають інструментами впливу у виступах політичних діячів. Основний суб'єкт системи політичної комунікації - це політик (відправник тексту).

Найменш дослідженими лишаються питання реалізації усного виступу. Характер публічного виступу залежить не лише від дібраних і відповідним чином витлумачених фактів, але й від самої мовленнєвої форми їхнього викладу. Крім логічної композиційної структури публічної промови, доцільного співвідношення емоційного та раціонального, виконання основних вимог, що ставляться до неї, та власне вдалої презентації, успішність промови безпосередньо залежить від матеріалу, з якого вона складається, тобто від самого слова промови.

Однією з найважливіших царин діяльності політики є завоювання симпатій населення. Цього досягають за допомогою різних засобів, у тому числі й мовних. На думку фахівців, дуже ефективними для завоювання довіри мас є так звані ідентифікаційні формули, тобто мовні звороти, які немовби запрошують читачів або слухачів ідентифікувати (ототожнювати) себе з тим, хто говорить.

У пропонованій розвідці представимо фрагмент аналізу особових та присвійних займенників в усному мовленні політика. Використання займенників у політичних текстах належить до загальновідомих прийомів, зокрема протиставлення "свій - чужий" реалізовано саме через використання відповідних займенників "ми - вони". А політичні лідери, застосовуючи комунікативні тактики ототожнення та солідаризації для самопрезентації, уживають займенник *ми* замість займенника *я* у значенні - "ми з вами" [1: 44-52].

Досліджуючи публічні виступи політиків, зокрема Арсенія Яценюка, у прямих ефірах, можемо говорити про те, що політик, використовуючи присвійні та особові займенники, ідентифікує учасників комунікації. Звернувши увагу на займенники у вступній частині виступу, бачимо, що адресант ідентифікує себе з реципієнтом. На це вказують займенники *наше, наша*, що позначають дещо спільне (зокрема те, що вони громадяни однієї країни) для комунікатора й адресата. Водночас особовий займенник *ви* показує, що у виступі

йтиметься про громадян, і що оратор ураховує їхню думку, є солідарним. *Давайте зараз поговоримо про наше життя. От про то, як живе ви, про то, як живе в цілому наша країна. І тоді ви кожен дасть самотійну оцінку, чи говорив правду президент, чи ні; чи дійсно в нього справедливі наміри, і чи дійсно ми якісно змінили країну за останній рік.*

Чартерні перельоти з вашої кишені: в минулому році – 125 мільйонів гривень, в цьому році – 189 мільйонів гривень на їхні перельоти. Займенник *вашої* показує те, що політик наразі звертається до масового адресата, тобто до аудиторії у студії та перед телеекранами. Характерно, що тут не використано займенник *нашої* (на початку виступу Яценюк послуговується саме ним, ототожнює себе з громадянином, який відчуває на собі дії влади). Найімовірніше політичний діяч таким чином намагається вплинути саме на прихильників своїх опонентів, аби ті змінили свої погляди та вподобання.

Під час розгортання доповіді оратор все менше звертається до займенників *ми, наші*, а частіше послуговується займенниками *ви, ваші*. Таким чином, політик займає позицію ”третього” у корелятивній парі “виборці – влада”. Навіть не пропонуючи альтернативи, він компрометує дії влади, все частіше вдаючись до використання займенників *вони, їхні*. Зазначимо, що прагнення підтримати “своїх” та висвітлити дії “чужих” у не найкращому світлі, – є типовою рисою політичної комунікації. Оратор, указуючи на недоліки своїх опонентів, намагається виглядати як звичайний громадянин, у свідомості якого “народ” – це “ми”, а політична влада – “вони”. *Все, що вони приймають, на превеликий жаль, не відобразилося в законі про державний бюджет. Дуже видно, вони живуть тільки для себе, на жаль.* Таким чином, займенник як самотійна частина мови набуває неабиякого значення у сугестивних текстах, виступаючи безпосередньо засобом впливу.

Отже, основним завданням політика в комунікаційному акті є вплив на одержувача інформації з метою привернення його на свій бік, нав’язування своїх політичних поглядів та переконань. Добір лексичних засобів, лексико-стилістичне оформлення публічних промов є головними важелями досягнення цілей у політичній комунікації.

Тактики ототожнення та солідаризації є найпоширенішими у політичній комунікації. Типовим для таких тактик є використання займенників, зокрема присвійних та особових, для розмежування або, навпаки, об’єднання учасників комунікації, а також із метою впливу на погляди й уподобання громадян.

1. *Паришина О.* Российская политическая речь: теория и практика. – М., 2007;
2. *Тхоровська С.* Стратегії політичного дискурсу // Вісник СумДУ. – 2007. – № 1. – Т 2. – С. 50–55.

THE PRONOUNS USAGE SPECIFICITY IN PUBLIC ADDRESSES BY POLITICIANS

Kateryna Chaus

In the study the features of functioning of pronouns in public addresses by political figures are considered. The attention for possessive and personal pronouns as the most used in political tacticians is spared.

Key words: public address, spoken language, political communication, pronoun.

ЛЕКСЕМИ *ПІЖМУРКИ* Й *ХОВАНКИ* ЯК ЗНАКИ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ В МАС-МЕДІА

В. І. Пустовалова

(Харків)

Розглянуто лексеми піжмурки й хованки як носії непрямих значень, досліджено вплив сценарію гри на переносне вживання цих мовних засобів. Проаналізовано контекстуальні особливості функціонування цих одиниць у мові преси.

Ключові слова: вторинна номінація, метафора, експресія, сценарій.

Проблема ігрової діяльності як феномену людського життя здавна привертає до себе увагу дослідників. Лексеми на позначення дитячих ігор вербалізують явища, які належать до фонду знань переважної більшості комунікантів незалежно від віку чи соціального статусу. Саме тому складники лексико-семантичного поля “гра” становлять інтерес для вивчення [1; 3: 270–275; 4]. Наше дослідження спрямоване на аналіз особливостей функціонування лексичних одиниць *хованки* та *піжмурки* в дискурсі преси як знаків вторинної номінації – в переносному вживанні.

Про концептуальну значущість аналізованих одиниць свідчить їх використання в назвах статей: “Гра в хованки на 35-й “Молодості” (Кіно-коло, 06.12.2005); “Тендерні піжмурки Кабінету міністрів” (Дзеркало тижня, 13.10.2007).

За словниковим визначенням, “*піжмурки (жмурки)* – гра, за якої один учасник із зав’язаними очима ловить або відшукує захованих інших” [2: 369], “*хованки* – дитяча гра, учасники якої ховаються, а один їх відшукує” [2: 1421]. Незважаючи на те, що кожна з ігор має специфічні риси, їх сутність визначається семантикою спільного для обох дієслова *ховатися*, адже особливістю обох ігор є процес ховання та відшукування захованого. Матеріал показує, що лексичні одиниці *піжмурки* та *хованки* функціонують у ролі вторинних номінатів як синонімічні й розрізняються лише відтінками контекстуальних значень.

В. Ф. Старко визначає ознаку кооперації як одну з основних для експлікації концепту ГРА [43: 59]. Зважаючи на специфіку ігор, назви яких розглядаються, можна говорити не стільки про кооперацію, скільки про зумовлену правилами взаємодію між суб'єктом та об'єктом пошуків у процесі гри. Оскільки гра – свого роду модель дійсності, особливості її сценарію можуть бути перенесені на побутові, неігрові ситуації. Таке перенесення потребує від ситуації чітко визначених суб'єкта і об'єкта пошуків. *“Доволі довго актори приховували свої стосунки навіть від своїх колег. Врешті гра в хованки їм набридла, тим більше, що й так усі все бачили і розуміли. Пара уже вважає себе сім'єю, навіть прагне завести дитину”* (Газета “По-українськи”, 16.06.2006). У цьому прикладі учасниками ситуації, як і в грі, є чітко визначені люди. Ситуація приховування зумовлює подібність до гри в хованки, отже, дає підставу для метафоризації виразу.

Схожим є контекст, у якому об'єкт пошуків – сам мовець: *“Жити в гуртожитку я не маю права. Але живу вже довго, як і мої побратими по нещастю (десятки – лише в цьому гуртожитку). Хоча паспортний контроль досі існує. Тому періодично доводиться грати в хованки з грізними представниками цієї незрозумілої інстанції”* (Дзеркало тижня, 16.06.2001). Хоч автор прямо й не називає себе, чітко окреслюючи лише суб'єкт, його особа як об'єкта гри легко визначається за контекстом. Тут хованки – це процес буквального переховування від органів контролю, і це є прямим побутовим відповідником гри в хованки. Аналогічні відносини між суб'єктом і об'єктом моделюються в іншій ситуації: *“І річ навіть не в тому, що не з моїм обличчям і не з моїми доходами гра в хованку по закордонах”* (Дзеркало тижня, 18.12.2010).

Оскільки гра передбачає взаємодію учасників, відсутність одного з них – це пряме порушення сценарію, що додає експресивності вислову. *“Мов самі із собою граємо в піжмурки, і мріємо, що якось воно вийде на краще”* (День, 13.01.2011). Розвиток процесу гри унеможливлюється через відсутність партнера. Саме на неможливості розвитку ситуації наголошує автор висловлювання, використовуючи аналізовану лексику в такому контексті.

У мистецькому контексті схоже сполучення слів набуває іншого змісту: *“Тут, повторюся, Тарантіно як кінематографіст сам же із собою грає в піжмурки. Ну не міг він не супроводити фільм піснею Цари Леандр із хітового в нацистській Німеччині фільму “Велика любов”. Але й не міг не відмовитися від ідеї, щоб шпигунку-кінозірку зіграла Настасія Кінські”* [Дзеркало тижня, 29.08.2009]. Ідеться про “переховування” особистості автора за різнотипними прийомами, які ускладнюють “упізнавання” творчої манери режисера.

Чимало прикладів засвідчують, що суб'єкти і / або об'єкти гри – не обов'язково люди. Аналізовані одиниці широко використовуються, наприклад, для опису взаємодії суб'єкта гри (людини) з власними почуттями, емоціями, навіть із власною сутністю. Така гра відбувається у свідомості суб'єкта: *“Мені просто хочеться поговорити з людьми з різних країн. Це – моя незалежність. Не нав'язуватися, а ніби грати з власним настроєм в ненавмисні хованки”* (День, 19.07.2009). У свідомості інших людей також відображуються події, що відбуваються з кимось, у формі гри з абстрактними явищами: *“Їх немов щось у спину штовхало на “Мосфільм” – “підглянути” за “великою Орловою”, зрозуміти, як вона може так вільно грати з часом у піжмурки”* (Дзеркало тижня, 08.07.2006).

Явища природи можуть бути залученими до сценарію гри в різних ролях: *“Якщо зима так довго грає з нами чи то в хованки, чи то в доганялки, якщо щодня, виглянувши у вікно, розумієш, що і сьогодні тобі не “світить” позбавитися зимового одягу [...], то залишається лише спокійно змирившись, приймати обставини без метушні”* (День, 19.03.2010); *“А через півгодини вас накриває справжній гірський дощ. І дай Боже, щоби він був коротким. Інакше – прощайте грандіозні плани, метри над рівнем моря і кілометри гірських стежок. Будете грати в хованки з вітром і водою”* (Карпати, № 4, 2006). Тут актуалізується одне зі значень дієслова *ховатися*, тісно семантично пов'язаного з назвами ігор: *“укриватися певним чином, захищаючись від дії чого-небудь (холоду, морозу, спеки і т. ін.)”* [2: 1566].

Цікавим, на наш погляд, є такий випадок: *“Дохід – це збільшення власного капіталу підприємства, адже гроші в піжмурки не грають, і від перекладання купюр із кишені в кишеню їх більше не стає”* (Дзеркало тижня, 03.10.2009). У наведеному контексті маємо заперечення доречності сценарію гри для певної сфери діяльності, а okazіональне поєднання лексеми *гроші* з предикатом забезпечує експресивну вербалізацію ідеї мовця.

Отже, лексеми *піжмурки* і *хованки* активно функціонують у сучасному дискурсі преси в ролі вторинних номінативних одиниць. Вони набувають нових значень шляхом переосмислення елементів сценарію: як самого процесу гри, так і її учасників.

1. Барилова Г. К. Назви ігор з використанням джгута (на матеріалі східнослов'янських говірок) // Лінгвістика. – 2011. – № 22. – Ч. 1. – С. 22–25;
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., 2005;
3. Кононенко В. І. Мова в контексті культури. – К.; Івано-Франківськ, 2008;
4. Старко В. Ф. Концепт ГРА. – Луцьк, 2007.

THE PIZHMURKY AND KHOVANKY LEXEMES AS SECONDARY NOMINATION SIGNS IN THE MASS-MEDIA

Vira Pustovalova

The pizhmurky (blind man's buff) and khovanky (hide and seek) lexemes are considered as carriers of indirect meanings, the influence of playing scenario on the figurative using of these linguistic means is investigated. The contextual features of functioning of these units in the language of the press are analysed.

Key words: secondary nomination, metaphor, expression, scenario.

ТРАНСФОРМАЦІЯ СЕМАНТИКИ ВЛАСНИХ НАЗВ ІНОЗЕМНИХ ПОЛІТИКІВ У МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ

І. В. Тільнова

(Кіровоград)

Розглянуто особливості переносного вживання онімів на позначення іноземних політичних діячів у сучасних українських друкованих засобах масової інформації. Визначено основні екстралінгвальні чинники розширення значень пропріальних лексем, окреслено головні способи творення відонімних okazіonalіzmів від антропонімів на позначення російських, італійських, американських політиків.

Ключові слова: публіцистичний стиль, переносне вживання, пропріальна лексика.

Тісна взаємодія української, російської та іноземних культур, глобалізаційні процеси, що відбулися в суспільстві на зламі століть, здійснили свій вплив на особливості оцінки світових реалій українськими журналістами. Мовотворчість кореспондентів друкованих ЗМІ характеризується креативністю, імена та прізвища політиків стають мотивувальними для okazіonalіzmів різних типів та неканонічних мовних форм. Антропоцентричність авторських журналістських публікацій, медіадизація, інтелектуалізація та демократизація суспільства спонукає до ширшого розгляду цього явища.

Вивчення переносного вживання власних назв різних класів у період важливих суспільно-політичних змін сприятиме з'ясуванню впливу результатів переносного вживання на нову інтерпретацію дійсності, дозволить визначити особливості лексико-семантичних процесів у мові підстилю друкованих засобів масової інформації публіцистичного стилю сучасної української мови.

Значна популярність колишнього президента Росії В. В. Путіна, тісні взаємозв'язки української й російської політики сприяли появі великого різноманіття відантропонімних okazіonalіzmів у текстах українських друкованих ЗМІ. Співзвучність прізвища *Путін* й

апелятива *путь* (дорога) дозволили етимологізувати омонімічну частину: *Повторна Путь. За два місяці до парламентських і півроку до президентських виборів кремлівський тандем поділив владу: Путін знову стане президентом, а Медведєв – прем'єр-міністром* (УМ, 27.09.2011); *Володимир Володимирович “Каддафі” або Путь Путіна* (Кореспондент, 29.10.2011). В останньому прикладі, крім каламбуру *путь Путіна*, фіксуємо повний тричленний антропонім *Володимир Володимирович Каддафі*, утворений способом контамінації (усічений початковий сегмент однієї власної назви (ім'я й по батькові *Володимир Володимирович* + кінцевий сегмент другої (прізвище *Каддафі*) за схемою $abc + def = abf$. Рівень сприймання читачем семантики таких okazіоналізмів великою мірою залежить від його фонових знань. Оскільки під контамінацією розуміють об'єднання елементів двох або більше слів на базі їх семантичної близькості, спільними семами для утворення контамінованого okazіоналізму стали семи ‘лідер’, ‘президент’, ‘авторитарний стиль правління країною’. Онім *Володимир Володимирович Каддафі* сприймається як стійка сполука, єдине семантичне ціле, наділене значенням, тож можна говорити про часткову фразеологізацію подібних новотворів.

Ми зафіксували такі нові слова на основі власної назви *Володимир Володимирович Путін*: *Путін у спідниці, путінізм, путініст, путінський, запутінищина, путінізація, путінюгенд, путьониші, переПУТІН*.

Авторське словотворення журналістів окремих видань активізує увагу читачів, ідіостиль певних авторів може приваблювати аудиторію, відтак збільшувати попит на видання, а звідси й тираж. “Неабияку роль у досягненні експресивності вислову виконує індивідуально-авторське слововживання тих працівників мас-медіа, які добре відчують національну специфіку української мови і на основі власне українських лексем продукують вдалі, системно зумовлені номінації нових понять”, – зазначає О. А. Стишов [2: 64]. Хоч позначення мовного явища дійсності не виключає зі змісту новоствореного поняття попереднього значення (без цього не було б контакту між автором і реципієнтом), та уявлення й асоціації, що виникають у читачів, великою мірою залежать від мовного та суспільно-політичного контексту, який інколи є визначальним. Як стверджує М. І. Філон, “переносні вживання слова створені автором для певного контексту. Вони живуть тільки в ньому. З цього погляду переносні вживання повною мірою репрезентують характерні риси ідіостилу письменника” [3: 63].

Політичні події в інших країнах світу знайшли свій відбиток у лексиці сучасних українських ЗМІ. Активно вживаються відпропріальні деривати на зразок *бушизм, саркосизм*, які, незважаючи на однаковий словотворчий формант – суфікс *-изм*, мають різне значення. Зокрема, слово *бушизм* (англ. bushisms) спочатку закріпилося для

називання обмовок, логічних неточностей, неправильних закінчень та помилкового відмінювання слів, повторів, каламбурів, нісенітниць, зафіксованих у публічному мовленні президента США Дж. Буша [4: 334]. Згодом відбулося семантичне розширення лексеми, зокрема українські журналісти почали вживати слово зі значенням “висловлювання-нісенітниця”. За аналогією до *бушизму* в українській мові виникла лексема *янукізм* зі значенням “ляп, алогізм із промови президента України В. Януковича”. Для розуміння цих новотворів необхідний макроконтекст, оскільки в текстах ЗМІ фіксуємо вживання лексеми *янукізм* у ще одному значенні: “прихильність до В. Януковича” (так само, як і *саркосизм* у значенні “повний контроль усіх сфер життя у Франції президентом Н. Саркозі”). Загалом спільні риси чинного українського президента В. Януковича та американського глави держави Дж. Буша стали ґрунтом для створення перифрази на зразок *Український Буш* (Інформбюлетень, 10.02.10).

Звукова оболонка власної назви дозволяє використовувати її для семантизації окремих частин лексеми. Карнавальність, прагнення до епатажу, певний контекстуальний гротеск (поєднання комічного й серйозного) ілюструє контамінація двочлених власних назв італійського політика Сільвіо Берлусконі та центральної фігури в християнській традиції Ісуса Христа: *Ісус Берлусконі* – “*суперстар*”. Варто звернути увагу на алюзійність конструкції *Ісус Берлусконі* – “*суперстар*”, утвореної на основі назви рок-опери (пізніше – мюзиклу) Е. Л. Веббера та Т. Райса “Ісус Христос – суперзірка”, сюжет якої описує події, не пов’язані з ортодоксальними біблійними традиціями.

Отже, взаємодія української та іноземних культур, економіки, політики сприяє активній мовотворчості та лінгвокреативності журналістів. Публіцистичному стилю, зокрема газетно-журнальній публіцистиці, властиве здебільшого метафоричне вживання антропонімів, утворення каламбурів та мовної гри на основі власних назв.

1. Зацний Ю. А. VIP-неологізми англійської мови XXI століття // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2006. – Вип. 27. – С. 29–31; 2. Стишов О. А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації): Автореф. дис. ... докт. філол. наук. – К., 2003; 3. Філон М. І., Хомяк О. Є. Сучасна українська мова. Лексикологія: Навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. У 2-х частинах. – Ч. 1. – Х., 2010; 4. Glovka W., Melancon M., Wyckoff D. Among the New Words // American Speech. – 2003. – Vol. 78. – № 3. – P. 331–342.

SEMANTICS TRANSFORMATION OF FOREIGN POLITICANS PROPER NAMES IN THE UKRAINIAN CONTEMPORARY NEWSPAPERS

Inna Tilnova

The study focuses on the problem of indirect use of proper names of foreign politicians in the modern Ukrainian print media. The author overviews the main extra-linguistic factors, the main types of indirect use of proper names and the main methods of forming new words based on proper names of Russian, Italian, American politicians.

Key words: *journalistic style, indirect use, proper names.*

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ “САД” В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДОНАЦІОНАЛЬНОЇ ДОБИ

І. М. Мурдза

(Київ)

Концепт “сад” досліджуємо на мовному матеріалі донаціональної доби (фольклорних, біблійних, апокрифічних джерелах, поетичних текстах доби бароко). Особливу увагу звертаємо на виявлення смислового наповнення та структурної його організації в мовній картині світу українського народу, простежуємо вплив народнопоетичних, релігійних та естетичних уявлень на вербальну репрезентацію концепту “сад” у староукраїнській мові.

Ключові слова: *концепт, мовна картина світу, лінгвокультурологія, сад, староукраїнська мова.*

Останнім часом вітчизняна та світова лінгвоконцептологія все частіше звертає увагу на вивчення мовної картини світу народу через особливості ключових слів або концептів культури. Одним із таких концептів є концепт “сад” – етнокультурна домінанта українського народу, що поєднує знання про зовнішню реальність і внутрішній світ людини, належить до ключових образів-символів української культури.

Мова епохи, мовна особистість і текст, мовна картина світу (далі – МКС) – це мовні реалії, на які необхідно звертати особливу увагу під час дослідження концепту “сад” на матеріалі творів давньої та староукраїнської літератури. Різні за походженням і вживанням давньо- та староукраїнські тексти, писані типологічно і структурно відмінними мовами, відтворюють різні (а часто і протилежні) аспекти МКС українця донаціональної доби.

Специфіка дослідження концепту “сад” детермінована абстрактним характером значення цього слова у староукраїнську добу, на відміну від конкретного значення в сучасній МКС. Абстрактні найменування фіксують найважливіші концепти колективної свідомості, пов’язані з ціннісною картиною світу та смыслом життя людини. Уявлення про

абстрактну сутність відображені у філософських і наукових концепціях, а в художньому та побутовому світосприйманні реалізуються переважно через контексти метафоричної й метонімічної сполучуваності ключового слова та його асоціативний потенціал.

Іменник *сад* в українській мові є віддієслівним і походить від праслов'янського дієслова **saditi* (3: 163), означає “спеціально відведену площу землі, на якій вирощують плодові дерева, кущі” тощо (9: 9). У переліку слів-синонімів СУЛМ знаходимо: *сад* (*Посоловів од співу сад, од солов'їв* – В. Стус); *садок* (*Старе дерево в садку посохло* – І. Нечуй-Левицький); *сад-виноград* (фольк.); *Над річкою сад-виноград повився* – Л. Українка); *вертоград* (книжн. заст.); *Я не хотів би ні царських палат, Ні вертоградів пишно-прохолодних, Аби у мене був з душею добрий лад* – П. Куліш) (10).

Звернення до словників староукраїнської мови дозволило виявити ще слова, які в донаціональний період вживались із значенням “сад”: *верть, вѣртоградъ, виноградникъ, выреи, раи, земной рай, садъ* (6; 7). А старослов'янсько-український словник подає такі відповідники старослов'янським словам: *садъ, садомъ* – *рослина, дерево, гóрод, горóд, сад; садити, садить* – *садити, посадити* (1: 225).

У давніх біблійних текстах вербалізується метафора *сад-рай*, адже будь-який сад – це відтворення втраченого раю на землі, тобто такого місця, де людина відчуває втіху та насолоду [2].

Сад – один із найулюбленіших образів народної свідомості. На це вказує внесення цього образу-символу до словника-довідника “Знаки української етнокультури” В. В. Жайворонка (5: 519–520). З фольклорних текстів, що відбивають наївне світосприйняття, сад постає неодмінним атрибутом українського подвір'я, територією, наділеною знаком святості. Усталюється у вживанні народнопоетична назва саду – *сад-виноград*; за лексемою *сад* закріплюються асоціації, вербалізовані такими постійними епітетами: *зелений, вишневий, квітучий, чарівний*.

Згадки про сад як місцезнаходження вирію – міфічної сонячної країни, де птахи та змії зимують, а люди живуть після смерті, побутують у голосіннях. У казках сад здебільшого уявляють як потойбічний світ, що повторює світ реальний, адже перебування на землі бачилося нашими пращурами тимчасовим станом. Фольклорна традиція, що часто відбиває наївну картину світу, сад представляє як велику та малу батьківщину українця, як сполучну ланку між сучасною людиною та її історією, предками.

Сад у апокрифах одночасно сприймається як *сад-рай* і як *сад-місто (сад-город)*, що “осяєне славою Божою”, “освячене” реальною присутністю Бога, у ньому (як і у біблійному раю) протікає річка і росте дерево життя. Часто використовують прикметники на його означення *срібний, золотий, святий, неземний* (11).

Вертоград – сад фруктових дерев; за переконанням І. Срезневського, П. Шафарика, Й. Міклошича слово прийшло з готської *aútigards* “garden” у праслов’янську **vьrtьgradъ*, зазнавши значних фонетичних змін, його фіксують старослов’янські пам’ятки як *врьтоградъ*, *вертоградъ*, *вьртъпъ*, *вьртепъ*, *вертеп*. Із XVII ст. вживається у значенні “квітковий сад”, “сад, що обов’язково містить квіти” (4: 365).

Узявши до уваги вербалізацію концепту “сад” у апокрифічній літературі (*сад-гóрод*), дозволимо собі зробити припущення щодо фонетико-семантичної трансформації цього слова на українському ґрунті. Готська частинка *gards* “garden” була сприйнята мовцями східнослов’янського ареалу як *градъ* (повноголоса форма *городъ*) – староукраїнська назва “місто”, що було узвичаєним у їхній мовній свідомості, культурних і релігійних уявленнях, а, отже, відповідало МКС українця донаціональної доби.

Аналізуючи барокові твори, можна простежити такий семантичний ланцюжок: “сад – Церква”, “сад – Богородиця”, “сад – людська душа”, “сад – страждання й милосердя”, “сад – плоди благочестя, мудрості, знання”, “сад – людське життя, людство”, “сад – краса і різноманіття”.

У творчості Г. Сковороди наявний дещо відмінний асоціативний ряд: *сад – душа людини*, *сад – знання*, *сад – освіта*. В текстах також натрапляємо на традиційну для староукраїнської МКС паралель *сад-град* та на нову власне сковородинівську – *сад-Бог* (8).

Вербальний простір староукраїнської МКС постає сукупністю трансформованих репрезентацій смислів, що відбивають поняття “сад”. Їх можна схематично представити у вигляді тріади: релігійне наповнення концепту “сад” – народнопоетична традиція осмислення і вербалізації – літературно-естетичне розуміння. Саме ця тріада залишається актуальною і для сучасної української мови, доводить, що концепт є етнокультурним і формує перспективу його дослідження в літературно-естетичній традиції Т. Шевченка.

1. *Белей Л., Белей О.* Старослов’янсько-український словник. – Львів, 2001; 2. *Біблія*. Український переклад І. Огієнка. – Вінніпег, 1962; 3. *Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Т. 5: Р – Т / За ред. О. С. Мельничука.* – К., 2006; 4. *Етимологічний словник української мови / Опрац. Я. Рудницький.* – Вінніпег, 1962. – Т. 1 (А – Г); 5. *Жайворонок В. В.* Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К., 2006; 6. “Лексикон” Лаврентія Зизанія. “Синоніма словеноросская” / Підгот. В. В. Німчук – К., 1964; 7. “Лексикон словеноросский” Памва Беринди / Підгот. В. В. Німчук – К., 1961; 8. *Сковорода Г.* Повне зібрання творів: У 2 т. – К., 1973. – Т. 1; 9. *Словник української мови: В 11 т. / Гол. редкол. І. К. Білодід.* – К., 1978. – Т. 9; 10. *Словники України on-line [Електронний ресурс]* – Режим доступу: <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua>; 11. *Франко І. Я.*

Апокрифи і легенди з українських рукописів: У 5 т. / Зібр., упоряд. і пояснив І. Франко. – Львів, 1896–1910.

VERBALIZATION OF “THE GARDEN” CONCEPT IN UKRAINIAN LITERATURE BEFORE NATIONAL PERIOD

Iryna Murdza

The concept “the garden” is studied on a linguistic material before national period (folkloric, biblical, apocryphal sources, poetic texts of the Baroque period). Particular attention is paid to identify the semantic content and its structural organization in the language picture of world of the Ukrainian people, shows the influence of folk, religious and aesthetic notions of verbal representation the concept “the garden” in the Old Ukrainian language.

Key words: concept, garden, linguistic picture of the world, Old Ukrainian language.

ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО МОЛОДІЖНОГО СЛЕНГУ

Д. А. Гаврилова

(Харків)

Вивчення особливостей мовної реалізації сучасного молодіжного сленгу є актуальною проблемою. До цього часу немає чіткої відповіді, чи є це позитивним фактором у мові, чи лише засмічує її. Сленг варто досліджувати безперервно, адже він постійно видозмінюється та оновлюється.

Ключові слова: сленг, молодіжний сленг, субстандартна лексика, метафоричність, інверсія, емоційна маркованість.

Проблема пропонованого дослідження – функціонування молодіжного сленгу в українській лінгвокультурі. Сленг – доволі поширене явище, засіб спілкування у різних верствах населення, що своїм корінням сягає сивої давнини. Видатний мовознавець, фахівець у галузі знань про сленг, укладач словника нестандартної лексики Е. Партрідж зазначає, що сленг такий давній, як і світ. Він існував у стародавній грецькій та латинській мовах. Цьому сприяло людське прагнення урізноманітнити загальноприйняті мовні звороти, вживати більше образної лексики, запропонувати своє трактування наукових термінів й офіційних слів [5].

У XVIII–XIX ст. на території Східної України, особливо там, де було розповсюджено кобзарювання, сліпі бандуристи мали власний сленг, який називався “лебійською мовою”. Не зрозумілий для більшості, він досить легко вивчався, адже, проаналізувавши його особливості, можна стверджувати, що основна закономірність полягала в перекручуванні

слів, хоча були й окремі сленгові новоутворення. Наприклад, з “лебійської мови” пішло слово *лахати* (*сміятися*), а слово *кльово*, яке дійшло до нас також від мандрівників-лірників, спершу вимовлялося як *клево* й уживалося у значенні “добре”.

Сленг, за своєю природою підвладний індивідуальній мовній творчості, з плином часу видозмінюється, оновлюється новою лексикою. Як не дивно, ті слова, які у 60–90 рр. ХХ ст. уважалися сленгом, нині складають частину повсякденного словникового запасу людини. Зважаючи на те, що мова дуже чутлива до суспільних змін, молодіжний сленг 50–60 рр. ХХ століття майже не зрозумілий для сучасного люду.

Наявні елементи сучасного українського молодіжного сленгу потребують чіткої фіксації та систематизації, аби згодом найцікавіший матеріал увійшов до культурного надбання вітчизняної мовної сфери. Адже це, перш за все, новий погляд на усталену лексику, її незвична інтерпретація мовних зворотів і конструкцій, певних понять.

Нині деякі мовознавці переймаються питанням про те, яку роль сленг виконує у мові: оновлює, урізноманітнює та збагачує її, чи навпаки – лише засмічує, завдає значної шкоди.

Не можна категорично стверджувати, що сленг лише псує мову. Навпаки: чим частіше вживання сленгових слів, тим більшими будуть прагнення й сподівання, що соціум, побачивши себе у дзеркалі мовлення, ще впевненіше заговорить літературною мовою. Під таким аспектом Ю. В. Шевельов розглядав функціонування субстандартної лексики. “Міський сленг націлений у майбуття мови, а брак цього шару ставить під сумнів майбутнє цієї мови” [4: 18–19].

Найпростіший спосіб зануритися в атмосферу сучасного молодіжного життя, вивчити його особливості, дізнатися про те, які позитивні й негативні явища наявні в ньому сьогодні, полягає у ретельному дослідженні сленгу. Різноманітність сленгового запасу молоді викликана тим, що кожен прагне виділитися як окрема, цікава у спілкуванні особистість; всі разом – як окрема, не залежна ні від кого, соціальна група.

Чільне місце в молодіжному мовленні посідає метафоричність, що виявляє образні можливості внутрішньої форми уявленого (*кайф* – *задоволення* тощо).

Сучасний сленг молодого покоління не позбавлений і дотепності, почуття гумору (*шпроти* – *дохлі дельфіни*; *радіо* – *дідовий телевізор* і под.).

Досліджуючи мовленнєві особливості молоді, можна помітити зміну значення лексем літературної мови, надаючи іронічного забарвлення. Наприклад, у літературній мові слово *базар* означає “торгівля”, тоді як сленгове значення – “мовлення”. До переліку таких понять додамо слова з літературної мови, які в молодіжному спілкуванні набули нових значень: *грузити*, *висіти*, *наїжджати*, *доганяти* тощо. Часто це поєднується ще й зі

створенням незвичних синтаксичних конструкцій або із застосуванням інверсії (*кайфувати фільм*).

У молодіжному сленгові поширений також прийом заміни слів семантичними синонімами. Наприклад, словосполучення *іди сюди* у такому разі змінюватиметься на *мандруй, мігруй, крокуй сюди*.

Сленг відрізняється великою кількістю вставних слів і конструкцій, а також вигуків. Семантику подібних слів розуміють лише в усному мовленні, яка виражається за допомогою інтонації.

Словотвірна система молодіжного сленгу підпорядковується законам сучасної української мови. Відповідно найпродуктивнішим способом словотвору одиниць усіх частин мови є афіксальний.

Основна функція лексики молодіжного сленгу – номінативна, що спричиняє активне використання іменників. У зафіксованих сленгових іменниках нерідко засобом творення є суфікси, які відрізняються великою різноманітністю: **-іст**, **-щик**, **-ун**, **-ар**, **-л(о)** (**-ил(о)**), **-ня**, **-аг**, **-ець**, **-ух(а)**, **-ган**, **-бан**, **-фан** (*депресуха*, хавало).

Не менш актуальним є скорочення довгих слів і понять, для більшої зручності й прикладання мінімуму зусиль під час вимови: *д / з* – *домашнє завдання*; *ф-но* – *фортепіано*; *літ-ра* – *література*; *інет* – *інтернет*; *комп* – *комп'ютер*.

Дуже часто сленгізми характеризуються тими ж особливостями, що й розмовна лексика або побутове мовлення. Для прикладу можна розглянути специфіку сленгу з фонетичної точки зору. У цьому випадку не можна оминати таке поширене мовне явище, як подовження приголосних звуків, результатом якого є загальновживані слова літературної мови, що вже сформовані у свідомості людини та асоціюються з відповідним образом, здобувають новий образ та яскраве емоційне забарвлення.

Отже, сленг сучасної молоді – це той шар лексики, який потребує дослідження на всіх мовних рівнях, що і є метою наших подальших лінгвістичних розвідок.

1. Єрмоленко С. Я. Вивчення жаргонізмів // Українська мова та література. – 2004. – № 38. – С. 11–13.; 2. Мацько Л. І. Мова – інтелектуальний портрет народу: ненормована лексика // Дивослово. – 2004. – № 9. – С. 3–6; 3. Пиркало С. Походження сучасного українського молодіжного сленгу // Українська мова та література. – 1998. – № 25. – С. 4–5; 4. Фурса О. С., Мосенкіс Ю. Л. Український молодіжний сленг як динамічний феномен: Стан та перспективи досліджень, мовні контакти, галузі сленгу. – К., 2008; 5. Partidge E. Slang Today and Yesterday. – London, 1979.

LINGUAL REALIZATION FEATURES OF CURRENT YOUTH SLANG

Dasha Gavrylova

The phenomenon of youth slang is the issue enough of the day. To this time there is not a clear answer or there is it by a positive factor in a language, how only worsens a language. It costs to probe a slang continuously, in fact he constantly mutates and brushes up.

Key words: *slang, youth slang, substandard vocabulary, metaphorical, inversion, emotional marking.*

МЕТАФОРИЧНІ ТА МЕТОНІМІЧНІ ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ “АКТОР” (НА МАТЕРІАЛІ ІНТЕРВ’Ю)

Ю. А. Янченко

(Харків)

Досліджено один із головних складників концептосфер “ТЕАТР” і “КІНО” — концепт “АКТОР”. Проаналізовано метафоричні та метонімічні засоби його вербалізації в акторсько-режисерському дискурсі, що дає уявлення про відповідний фрагмент концептуальної картини світу людей відповідних професій.

Ключові слова: *концепт, концептосфера, метафора, метонімія.*

В інтерв’ю акторів і режисерів театру й кіно репрезентуються найголовніші концепти, пов’язані з їхнім життям і роботою. Сукупно ці концепти формують відповідні концептосфери — “ТЕАТР” і “КІНО”. Професійна діяльність накладає відбиток на світобачення людини, що відображується в системі концептів, дослідження яких дає змогу робити висновки про ментальні моделі дійсності, які вербалізуються в мові. Вивчення мовного образу людини в системі соціально-професійних зв’язків закономірно передбачає аналіз фрагмента мовної картини світу [1: 76].

За основу нашого термінологічного апарату взято визначення концепту як інформаційної структури свідомості, різносубстратної, певним чином організованої одиниці пам’яті, яка містить сукупність знань про об’єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п’яти психічних функцій свідомості й позасвідомого. Ядром концепту є поняття, фіксоване у вигляді пропозиційних структур і позначених певною номінативною одиницею [2: 256]. Концептосферу за О. О. Селівановою розглядаємо як фрагмент концептуальної системи, що репрезентує певну предметну галузь [2: 261].

У концептосферах “ТЕАТР” і “КІНО” одним із головних є концепт “АКТОР”. Тож мета нашої розвідки – дослідити вербалізацію цього концепту за допомогою метафоричних і метонімічних одиниць. Матеріалом слугували інтерв’ю, взяті з газет “Україна молода”, “Високий замок”, “Ратуша”, “Хрещатик” та інтернет-видань “Робота для жінок” [3] і “Театр імені Марії Заньковецької” [4] за 2008–2012 рр.

Серед репрезентантів концепту “АКТОР” є ті, які виникли внаслідок перенесення – метафори чи метонімії. Так, наприклад, у мовленні української акторки Л. Руснак професія актора порівнюється з пластиліном, що в когнітивному аспекті розглядаємо як концептуальну метафору, системно репрезентовану у фрагменті мовлення: *“Актор повинен бути, як пластилін. Коли він забронзовілий, такий, знаєте, корифей, непорушний – це неправильно. Актор повинен мати таку гнучкість, щоб можна було виліпити будь-який характер чи образ* (www.umoloda.kiev.ua, 2012). У цьому випадку номен *пластилін* має експресивний компонент, образність допомагає респондентові вербалізувати особисте ставлення до професії, акцентуючи її мінливість, постійне варіювання.

Метафори такого типу відтворюються неодноразово: *“Актор – це щось незбагненне. Він має бути м’яким, як глина, має вміти відтворити все: різні характери, будь-які діалекти, вади, володіти пластиною, розуміти, що таке людина взагалі, і зокрема та, яку маєш зіграти”* – Н. Сумська (www.ladyjob.com.ua, 2008). Номен *глина* в мовленні респондента виникає внаслідок перенесення за тією самою ознакою, що й у попередньому прикладі. Це свідчить про актуалізацію і усталеність метафоричної моделі такого типу в ментальній свідомості мовців, об’єднаних саме цією галуззю діяльності.

Концепт “АКТОР” в наступному прикладі актуалізовано протиставленням свого бачення і чужого: *“Я не з тих людей, які є “монахами” в театрі, які посвячуються йому зовсім сліпо, відрікаються від мирського життя – як ченці – і творять мистецтво. Я радше сприймаю себе як одного з мільйона кольорів, звуків, нот – людину, яка приносить щось своє і, можливо, від цього світ стає кращим. Комуś одному, може, стає краще. Хтось щось отримує”* – Ю. Хвостенко (www.ratusha.lviv.ua, 2009). Антитеза двох поглядів реалізується в протиставленні метафор. У такий спосіб мовець репрезентує індивідуальне наповнення концепту “АКТОР”, яке не співвідноситься з номенами *монахи, ченці*, що дає можливість деталізувати мовну картину світу особистості. Концепт репрезентовано за допомогою опозиційності ментальних уявлень, які вербалізуються через метафоричні моделі. У цьому випадку респондент асоціює себе (а отже і акторство загалом) з полігамністю кольорів, звуків, нот, заперечуючи у такий спосіб попередньо використані ментефакти (актори – це *ченці, монахи*).

Інакше ставлення до професії, а відповідно, і творення, суттєво відмінне від попередніх вербальних образів простежуємо в наступному контексті: *“Актор – це як наречена. Треба чекати, поки тебе виберуть. Поки тебе попросять: “підеш за мене”... Деякі актори, особливо в кіно, на роки залишаються ось такими “нареченими”. Це велика несправедливість до професії. Але хто на кого вчився!”* – О. Янчук (www.wz.lviv.ua, 2011). У цьому випадку недостатньо вказати лише на когнітивну метафору (*наречена*), слід звернути увагу на сценарій (один із типів знань, що функціонує паралельно з концептом), до якого звертається респондент.

В інтерв'ю з О. Сумською актуалізація концепту “АКТОР” відбувається на рівні метонімічного перенесення: *“Актор – це готовність до роботи у будь-який момент і за будь-яких обставин. Це пошук, доведення незвіданого своєму глядачеві”* (www.kreschatic.kiev.ua, 2011). Акцентуючи саме ці професійні риси, акторка наголошує на важливості, вищому покликанні митця, його внутрішніх переживаннях.

Схоже метонімічне перенесення спостерігаємо і в наступному контексті: *“Я ніколи не пошкодував, що обрав фах актора. Мені у ньому легко дихається – як на природі. Актор – це контакт із різними людьми, різними режисерами, свого роду людська академія, де пізнаєш життя людей, розкриваєш його – через п'єсу, через персонаж, і в той же час мусиш сам у живому спілкуванні з людьми виявляти певну уважність, розум, такт...”* – Б. Козак) (www.zankovetska.com.ua, 2010). Мовець за допомогою метонімії формує власне уявлення щодо концепту “АКТОР”, головною особливістю якого є постійний взаємозв'язок, комунікація. Відзначаємо позитивне ставлення мовця до фаху, захоплення ним, підтвердженням чого є метафора *людська академія*. У такий спосіб респондент акцентує пізнавальний аспект обраної професії.

Таким чином, концепт “АКТОР” має широкий спектр метафоричних та метонімічних засобів його вербалізації, що дає змогу якнайточніше розкрити мовну картину світу та розширити номінативне поле концептосфер “ТЕАТР” і “КІНО” в акторсько-режисерському дискурсі.

1. *Потапова Т. Е.* Вербализация образа профессионала в текстах портретного интервью // Мир русского слова. – 2009. – № 1. – С. 76–81; 2. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава; К., 2006; 3. Робота для жінок. – Режим доступу: <http://www.ladyjob.com.ua>; 4. Театр імені Марії Заньковецької. – Режим доступу: <http://www.zankovetska.com.ua>.

Yuliya Yanchenko

The concept “ACTOR” being one of the main elements of “THEATRE” and “CINEMA” concept spheres is pointed out. The metaphoric and metonymic means of its verbalization representing this fragment of conceptual world image of professionals are analyzed in their discourse.

Key words: concept, concept sphere, metaphor, metonymy.

КОНЦЕПТОСФЕРА “ВНУТРІШНІЙ СВІТ ЛЮДИНИ” ТА МОВНІ ЗАСОБИ ЇЇ ВИРАЖЕННЯ

І. Ю. Давиденко

(Київ)

Ідеться про загальні теоретичні положення дослідження концептосфери “внутрішній світ людини”, виокремлено концепти, що її репрезентують, досліджено засоби їх вербалізації в українській мові.

Ключові слова: концепт, концептосфера, вербалізація, душа, серце, розум, дух.

Когнітивна лінгвістика – це особливий напрям мовознавчої науки, одним із об’єктів дослідження якого є концепти і концептосфера. Концепт розуміємо як оперативну одиницю пам’яті, ментального лексикону, системи і мови мозку (*lingua mentalis*), всієї картини світу, відображеної в людській психіці і репрезентованої в мові (1: 90). Концептосферу формує сукупність концептів.

Об’єктом нашої розвідки є концептосфера “внутрішній світ людини”. Цю концептосферу формують “ДУША”, “СЕРЦЕ”, “РОЗУМ”, “ДУХ”, які мають широке номінативне поле; їх можна також визначити комунікативно релевантними одиницями, оскільки в суспільстві вони є предметом обговорення, обміну думок та інформації.

Концепти “ДУША”, “СЕРЦЕ”, “РОЗУМ”, “ДУХ” по-різному вербалізовані, оскільки є наскрізними для різних сфер людської діяльності: філософії, релігієзнавства, лінгвістики тощо. Так, концепти “ДУША” і “ДУХ” мають спільне походження, одночасно належать до різних сфер, зокрема до сакральної та загальномовної. Сакральна сфера репрезентує передусім релігійне значення лексеми *душа* й представлена в мові найчастіше стійкими виразами, в яких збережено найтиповіші людські уявлення про душу, не репрезентуючи розмаїття художніх засобів (метафор, епітетів, порівнянь), якими цей концепт вербалізується. За нашими спостереженнями, у цій сфері зазначені концепти менше метафоризуються, краще конкретизуються, канонізуються; у несакральній сфері вони представлені мозаїчніше. Неординарність і нетиповість відчуття людської душі знаходить

відображення в текстах художньої літератури, де зафіксовано найрізноманітніші, навіть індивідуалізовані, уявлення про душу. У несакральній сфері досліджувані концепти репрезентовані чималою кількістю метафор, порівнянь. Так, наприклад, мовну реалізацію концепту “ДУХ” у сакральній сфері найчастіше представляють стійкі словосполучення: *віддати (оддати) богові (богу, богам) дух; випустити дух, дух вийшов, дух випирає*.

Лексема *дух* як ім’я відповідного концепту найповніше представлена в художніх творах у значеннях, закріплених у словниках. Очевидно, це пов’язано з тим, що є певне традиційне, канонізоване уявлення про дух, якого мовці намагаються дотримуватися. Ця лексема обмежено представлена епітетами, їх поява – це результат поетизованої репрезентації українських митців слова.

Концепти “ДУША” і “СЕРЦЕ” більшою мірою вербалізовані, для відповідних імен цих концептів характерна наявність широкого спектра реалізації основних значень та їх відтінків у мові, які знаходять своє віддзеркалення переважно у фразеології, усній народній творчості через значну кількість метафор, порівнянь, епітетів.

Концепт “РОЗУМ” реалізований у мові в двох варіантах – *розум* і заст. *ум*. Лексема *розум* так само представлена у фразеології та фольклорі, але значно меншою кількістю художніх засобів, зокрема незначною кількістю метафор, які надають їй яскравого відтінку щодо первинного значення, а також епітетами, напр.: *лютий розум, ясний розум, безсилий розум*.

Отже, концепти “ДУША”, “СЕРЦЕ”, “РОЗУМ”, “ДУХ” мають різні мовні засоби вираження. Розвиток переносних значень у відповідних лексичних репрезентантів якнайкраще представлений насамперед у художній літературі, меншою мірою – в усній народній творчості та фразеології.

Отже, концептосфера “внутрішній світ людини” в її вербальній репрезентації відображає релігійно-міфологічну, історико-культурну, філософсько-психологічну картини світу українців.

1. Краткий словарь когнитивных терминов / Под ред. Е. С. Кубряковой. – М., 1996.

THE CONCEPT SPHERE “THE HUMAN INNER WORLD” AND LANGUAGE MEANS OF ITS REPRESENTATION

Igor Davydenko

General theoretical statements about the research of the concept sphere “the human inner world” are considered, the concepts which represent it are distinguished, means of their verbalization in the Ukrainian language are studied.

Key words: concept, concept sphere, verbalization, linguistic picture of a world, concept sphere, soul, heart, mind, spirit.

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Т. В. Морозова

(Севастополь)

Розглянуто розвиток лінгвістичних технологій, пов'язаних із практичним розв'язанням питань застосування мови.

Ключові слова: лінгвістика, лінгвістичний аналіз, комп'ютерна лінгвістика, інформаційний пошук, корпусна лінгвістика.

Історія розвитку лінгвістики як науки характеризується переважно увагою до фундаментальних теоретичних досліджень. Наш прагматичний час зумовив активізацію досліджень у сфері ужиткового застосування накопичених лінгвістичних досягнень і, відповідно, активний розвиток лінгвістичних технологій, пов'язаних із практичним розв'язанням питань застосування мови: стандартизація термінології; автоматизація систем інформаційного пошуку; розроблення методів автоматичного машинного перекладу; створення синтезаторів мови.

Одним із напрямів лінгвістичних технологій є корпусна лінгвістика, яка займається створенням корпусів текстів та їх використанням.

За останнє десятиліття корпусна лінгвістика швидко засвоїла той досвід, який було накопичено в інших розвинених галузях, що об'єднуються терміном *автоматичне оброблення тексту* (АОТ), або ж *автоматичне розуміння тексту* (АРТ). Корпусна лінгвістика сьогодні розвивається у двох напрямках – лінгвістичний та інформаційний аналіз тексту.

Цінність зазначених технологій полягає в тому, що вони:

- показують мовні дані в їх реальному оточенні, що дозволяє досліджувати лексичну й граматичну структури мови, а також безперервні процеси мовних змін, що відбуваються у мові впродовж певного відрізка часу;
- характеризуються збалансованим складом текстів, що дозволяє використовувати їх для тестування пошукових машин, машинних морфологій, систем перекладу, а також використовувати їх в різних лінгвістичних дослідженнях;

- мають важливе значення для викладання мови, оскільки за допомогою цих технологій можна швидко й ефективно з'ясувати особливості вживання незнайомого слова або граматичної форми;

- дають можливість значно розширити й автоматизувати аналіз мовного матеріалу, який є найважливішою базою будь-якого лінгвістичного дослідження. Що більше матеріалів аналізується, то вища цінність висновків і рівень їх достовірності.

Сучасні комп'ютерні програми дозволяють використовувати лінгвістичні технології, наприклад, знаходити потрібні приклади текстів, які зберігаються в електронному варіанті. Це зменшує кількість часу порівняно з традиційною технологією збирання прикладів вручну.

Безумовно, лінгвістичні технології яскраво й чітко репрезентують себе в одному з перспективних напрямів – комп'ютерній лінгвістиці. Електронні словники й енциклопедії розробляють сьогодні як автономні й мережеві програмні продукти. Не викликає сумніву той факт, що електронні словники надають користувачеві безліч додаткових можливостей порівняно з друкарськими аналогами: дозволяють зберігати великий обсяг інформації за рахунок використання гіперпосилань; містять мультимедійні засоби: озвучування заголовних слів, введення ілюстративного матеріалу з фотографіями, анімацією, відеофрагментами; використовуються в локальній та глобальній мережах.

З огляду на специфіку змісту електронного словника, зазначимо, що слово в електронному варіанті реалізується в семантичному макрополі, що складається з кількох полів, об'єднаних в певну систему: поле індексації (служить для зручного пошуку в базі даних); поле заголовного слова; поле граматичної інформації, прагматичне навантаження якої пов'язане з конкретним граматичним статусом у текстах; поле етимологічних довідок; поле авторського тлумачення (будується не за всією семантичною парадигмою слова, а лише за її основною частиною, тематично пов'язаною з політичною сферою вживання); поле ілюстрацій (працює для верифікації дефініції, тим самим виявляє семантику офіційної лексики в певному контекстуальному оточенні; у словнику ілюстрації з текстів різних жанрів використовуються і в традиційному вигляді як виправдувальний контекст, що особливо важливо для метафоричних значень, і як лексикографічний прийом, що допомагає створити просторову, тимчасову та соціально-історичну перспективу); поле фразеології; поле енциклопедичних відомостей (відображає основні етапи становлення даної дефініції, еволюцію її домінантних ознак).

1. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику. – М., 2001; 2. Волошин В. Г. Комп'ютерна лінгвістика: Навч. посіб. – Суми, 2004; 3. Широков В. А. Прикладна лінгвістика та лінгвістичні технології. – К., 2007.

LINGUISTIC TECHNOLOGIES IN UKRAINE

Tetyana Morozova

In the study considers issues in linguistic technologies in Ukraine. The ways triggering basic features of linguistic aspects are analyzed.

Key words: linguistics, linguistic analysis, computer linguistics.

СЛЕНГ ПРЕДСТАВНИКІВ НЕФОРМАЛЬНИХ СУБКУЛЬТУРНИХ УГРУПОВАНЬ ЯК МЕХАНІЗМ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

А. В. Мархоцька

(Луганськ)

Проаналізовано сленг неформальних субкультурних угруповань як механізм соціальної адаптації мовної особистості в контексті мотивів і потреб суспільства, розкрито перебіг цього процесу на конкретних прикладах із соціологічного, психологічного, культурологічного та соціолінгвістичного поглядів.

Ключові слова: мовна особистість, сленг, соціолінгвістика, мовлення, культура.

Проблему мовної особистості в контексті мотивів і потреб соціального існування можна розглядати в різних ракурсах, оскільки розвиток мови та суспільні процеси є стрімкими явищами, що вимагають від індивіда певних адаптаційних реакцій, формуючи його мовну особистість. У розвідці йдеться про вплив сленгу неформальних субкультурних угруповань на розвиток мовної особистості людини, що дає змогу додати нові штрихи до вивчення вищезазначеної проблеми на конкретних прикладах.

Мовній особистості присвячені праці О. М. Горошкіної, Ю. Н. Караулова, Є. Р. Боринштейна, Я. К. Радкевича-Винницького, В. П. Іванишина та інших дослідників. Утім, аспект соціальної адаптації особистості в неформальному субкультурному угрупованні за допомогою сленгу залишається мало розробленим. У проблемі формування мовної особистості в контексті мотивів і потреб соціального існування є невисвітлені питання, одне з яких – недостатня кількість прикладів конкретних виявів цього явища серед представників окремих соціальних категорій і з використанням окремих специфічних мовних ресурсів.

У розвідці проаналізовано конкретні приклади, типові для сучасної стадії розвитку українського суспільства, а також процеси, що в ньому відбуваються. Уперше акцентуємо увагу на адаптивній функції сленгу та механізмі, за яким відбувається соціальна адаптація мовної особистості. Сленг представників неформальних (субкультурних) угруповань – це складне соціокультурне явище, що впливає на формування та адаптацію мовних особливостей учасників цих угруповань і яке можна розглядати в чотирьох основних аспектах, а саме: соціологічному, психологічному, культурологічному та власне лінгвістичному (соціолінгвістичному).

Із погляду соціології, неформальні субкультурні угруповання – це офіційно незатверджені об'єднання у групи окремих представників соціуму за певними критеріями (ідеологічні переконання, музичні уподобання, стиль поведінки та одягу тощо), часто такі групи мають характер молодіжного руху. Будучи представником такої групи, людина проходить соціальну адаптацію за механізмами, притаманними усьому суспільству [9: 123]. Зауважимо, що в неформальних угрупованнях діють механізми соціальної мобільності, за якими індивід отримує певний статус, може переходити з однієї субкультури до іншої, демонструвати рівень своєї обізнаності у значущих для представників угруповання питаннях, заробляти авторитет серед однодумців [8: 218].

Із погляду психології, молодіжні рухи – це основні чинники, які впливають на формування та розвиток особистості своїх представників, особливо в підлітковому віці. Основною функцією будь-якого об'єднання, хоч це самодіяльний рух, чи контркультурна неформальна група, є прагнення до самореалізації, суб'єктного втілення. Якщо в людини 14–17 років соціалізація полягає насамперед у запереченні соціуму, то в молоді старшого віку панує орієнтація на певні соціально значущі цілі.

Для неформальних субкультурних об'єднань однією з визначальних рис є створення альтернативної культури (поміrkований варіант) або контркультури (радикальний варіант), що виявляють себе в активному використанні сленгу.

Із філологічного погляду, сленг – це жаргонні слова або вислови, характерні для мовлення людей певних професій чи соціальних прошарків.

За нашими спостереженнями, сленг представників неформальних субкультурних угруповань має особливості, за якими його можна відрізнити від інших мовних явищ, а саме: існування “загально неформального” та “специфічно субкультурного сленгу” (готичний – сленг готів, панківський – сленг панків, емовський – сленг емо, металістичний – сленг металістів, хіповський – сленг хіпі, скіновський або скінхедський – сленг скінхедів); переосмислення значень загальновживаних слів (мука – “косметика для надання шкірі блідих відтінків”, дім – “могила”, шкіра – “шкіряний одяг”, курка –

“цигарки”, попільничка – “дівчина, яка палить”, драма – “драммашина”, підводка – “закуска”); явище дисленгізації (авт.) – переінтерпретації відомих сленгових слів на субкультурно сленгові (мобільник – могильник, панк замість попереднього панк – пункер; псих – психейщик, бошка замість башка, коса замість косуха); особлива система прізвиськ, що походять:

- від назв гуртів та окремих виконавців (*Цойка* – від прізвища В. Цоя, соліста гурту “Кіно”; *Іванко-Нірванко* – від назви гурту К. Кобейна “Нірвана”; *Гори* – скорочення від прізвища соліста гурту “Король і Шут” М. Горшньова);
- від назв пісень (*Штиль* – від назви пісні гурту “Арія”; *Вічна Весна* – від назви пісні гурту “Громадянська Оборона”; *Кішка* – від назви пісні гурту “Океан Ельзи”);
- за рисами зовнішності (*Руда* – дівчина має руде волосся; *Товстий* – парубок страждає на зайву вагу; *Патлань* – парубок має довге волосся);
- за рисами характеру (*Тиша* – скромна дівчина; *ідейний* – парубок слідує ідеалам субкультури; *Шалун* – надто веселий хлопець);
- вимова імен на західний манер (*Джина* – Женя; *Джим* – Женя; *Хелен* – Олена);
- за стилем музики, яку слухає чи виконує людина, і пов’язаними з цим поняттями (*Бас* – бас-гітарист; *Металюга Ден* – металіст на ім’я Денис; *Гламур* – шанувальник глем-року);
- через випадок із життя (*Пельмень* та *Лимон* – після складання іспиту стверджували, що один із них почувається “ніби його зварили”, а інший “мов вичавлений лимон”; *Мужчинка* – маючи 16 років від народження стверджував, що він “дорослий чоловік”);
- скорочення від справжніх імен та прізвищ (*Ром* – Роман; *Кух* – Кухарев; *Пиво* – Пивоваров);
- за найчастіше використаною атрибутикою в одязі (*Бахрома*, *Хрест*, *Череп*);
- прізвиська іншомовного походження (*Shadow* – тінь; *Rainbow* – веселка; *Hellstorm* – пекельний шторм);
- за архетипною аналогією (*Пес* – вічно зайнятий; *Бобер* – дивакуватий; *Kim* – незалежний);
- за вподобанням міфологем (*Люцифер*, *Юнона*, *Ніка*).

Із соціолінгвістичного погляду, молодіжні неформальні субкультурні угруповання мають величезний вплив як на особистість, так і на мовні процеси. Отже, спираючись на визначення поняття “мовна особистість” та факти, помічені під час вивчення впливу на неї молодіжних неформальних субкультурних організацій, робимо висновок, що мовна особистість, проходячи обов’язковий механізм соціальної адаптації, зазнає впливу і є вимушеною підлаштовуватися під потреби навколишнього соціального середовища. На

процес соціально-культурної адаптації спроможні позитивно впливати такі якості-характеристики мовної особистості: мовна відкритість і доступність; соціально-діяльна спрямованість; адаптивно-акумулювальна характеристика; соціально-культурна пізнавальна мотивація; мисленнєва індивідуалізація світу; культурно-репрезентативна якісна визначеність; естетико-мовний профіль особистості.

Під час дослідження було з'ясовано, що специфічними ознаками сленгу неформальних субкультурних угруповань є особлива система його творення та поширеність; було проаналізовано зв'язки сленгу неформальних субкультурних угруповань як мовного феномена з суміжними феноменами з інших галузей науки; розглянуто його у різних аспектах як механізм соціальної адаптації мовної особистості; виявлено й проаналізовано причини та наслідки використання сленгу мовними особистостями та мотиви їх вступу до неформальних субкультурних угруповань; доведено, що сленг – це явище за функціональною ознакою ширше, ніж у традиційному розумінні, оскільки слугує і комунікативним, і адаптаційним засобом; доведено, що сленг представників неформальних субкультурних угруповань – це один із механізмів соціальної адаптації мовної особистості, оскільки є ознакою виконання нею однієї з умов прийняття культурних цінностей обраного руху; розкрито мотиви поведінки мовної особистості у суспільстві. Подальші розвідки в цьому напрямі можуть охопити нові шари мовного простору третього тисячоліття у межах основної проблеми означеної роботи.

1. *Боринштейн Є.* Соціокультурні особливості мовної особистості // Соціальна психологія. – 2004. – № 5 (7). – С. 63–72; 2. *Головатий Н. Ф.* Социология молодежи: Курс лекций. – К., 1999; 3. *Головаха Є. І.* Суспільство, що трансформується. Досвід соціологічного моніторингу в Україні. – К., 1997; 4. *Головенько В. А.* Український молодіжний рух у XX столітті. – К., 1997; 5. *Горошкіна О. М., Кузьмішина О. С., Мордовцева Н. В.* та ін. Формування мовної особистості учня. – Луганськ, 2009; 6. *Іванишин В., Радкевич-Винницький Я.* Мова і нація. – Дрогобич, 1994; 7. *Караулов Ю. Н.* Русский язык и языковая личность. – М., 2000; 8. *Кравченко А. И.* Социология: Учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М., 2002; 9. *Черниш Н.* Соціологія. Курс лекцій. – Львів, 2003.

SLANG USED BY REPRESENTATIVES OF INFORMAL SUBCULTURAL GROUPMENTS AS A MECHANISM OF LANGUAGE IDENTITY FORMATION

Anastasiya Markhotska

The study deals with the influence of the slang of informal subcultural groups on the development of language personality through the system of motivation and needs of the society. It describes the mechanisms of the performance of this process through concrete examples from the sociologic, psychological, culturological and sociolinguistic points of view.

Key words: *language personality, slang, sociolinguistics, speech, culture.*

**ЛІНГВОУКРАЇНІСТИКА ТА КРОС-КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ КОМУНІКАЦІЇ.
ПРАКТИКА І МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА МОВИ
СПЕЦІАЛЬНОСТІ В УМОВАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ.
МЕТОДОЛОГІЯ ЛІНГВІСТИКИ**

РЕЛАКСОПЕДИЯ КАК МЕТОД ОБУЧЕНИЯ ДЕЛОВОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ

Т. Н. Федуленкова

(Северодвинск)

Процесс обучения посредством релаксопедии организуется в несколько ступеней: а) от усвоения терминов-фразеологизмов с частичным переосмыслением компонентного состава ФЕ до усвоения терминов-фразеологизмов с полным переосмыслением компонентов, б) от мотивированной к немотивированной деловой фразеологии и в) от двухкомпонентных к поликомпонентным фразеологическим единицам.

Ключевые слова: *релаксопедия, фразеологическая единица, деловая терминология.*

Релаксопедия – это обучение, использующее в учебных целях релаксацию, то есть психическое и физическое расслабление, вызываемое внушением [1: 314].

Экспериментальная практика обучения студентов-экономистов английскому языку позволяет отнести релаксопедию к эффективным методам овладения деловой терминологией фразеологического характера, т.е., в нашем случае фразеологией экономики, менеджмента, финансов, банковского дела, аудита: *bean counter – someone whose job is to study financial figures and work out the cost of doing something, and who is only concerned with making a profit, allow a claim – to decide that an amount of money claimed for insurance, damages etc is correct and should be paid, black hole – business activity or product on which large amounts of money are spent, but that does not produce any income or other useful result* (M. Murthy 2009), *nest egg – an amount of money that you save to use later, especially when you have stopped working* (Longman 2007).

Характерной чертой такой терминологии является ее полностью или частично переосмысленный характер [2: 98], с одной стороны, и информативная емкость [3: 23], с другой стороны. Последнее особенно ярко проявляется при сравнении термина-фразеологизма с объемом его словарной дефиниции, например: *sundry debtor – a person or organization that owes money to a company for something other than goods or services that*

have been sold to them, for example money that the company has lent them, crown jewels defence – when a company avoids being taken over by selling important assets cheaply to a supporter, so that the company is less attractive to buy, and then buying them back later when the takeover is no longer likely to happen (M. Murthy 2009), Laffer curve – the idea developed by the US economist Arthur Laffer that money that the government gets from taxes will increase if higher rates of tax are reduced, because there will be more investment and activity in the economy (Longman 2007).

Обучая студентов-экономистов, используем следующую методику проведения релаксационного занятия по деловой фразеологии: а) предварительное знакомство обучающихся с новыми фразеологизмами (8 мин.), б) ввод в состояние релаксации с помощью специальных фраз (5 мин.), в) релаксационное усвоение новых терминов фразеологического характера (20 мин.), г) вывод из состояния релаксации (1–2 мин.), д) упражнения, активизирующие применение изученных терминов фразеологического характера (10 мин.).

На начальной ступени обучения для запоминания предлагаются двухкомпонентные термины-фразеологизмы с частичнопереосмысленным значением [4: 114], т.е. такие терминосо сочетания, в которых один компонент употребляется в своем первоначальном значении: Dodge plan – a plan of stabilization in Japan in 1949 (ERBAED 2004), blind copy – copy of a letter or e-mail sent to a person without indication on the original that a copy has been sent (J. P. Friedman 2007), floor broker – a broker that trades on a market face-to-face, not on a computer or the telephone, white-collar crime – crimes by professional people that involve ways of illegally getting money, cold canvassing – canvassing in which people are visited without being telephoned or warned in advance (M. Murthy 2009).

На второй ступени для запоминания обучающимся предлагаются двухкомпонентные термины фразеологического характера с полностью переосмысленным значением [5: 249], т.е. такие терминологические сочетания слов, сумма компонентов которых ничего не говорит о значении всего сочетания в целом: Aunt Millie – an unprofessional investor (ERBAED 2004), bear run – a period of time when prices fall on a financial market, cash cow – a very profitable business or part of a business, carpet bomb – to send advertising material to as many people as possible, or to all the people in an area, category killer – a very big specialized international chain store that causes local competitors to go out of business (M. Murthy 2007), boomerang effect – used of exported technology to manufacture products that compete with those produced by the original exporter (J. P. Friedman 2007), go long – to buy or keep bonds, shares, currencies etc because you believe that their value will rise (Longman 2007).

На каждой последующей ступени происходит усложнение компонентного состава предъявляемых для запоминания терминов-фразеологизмов:

1) сначала за счет увеличения количества компонентов: а) трехкомпонентные термины-фразеологизмы: *residual equity theory* – *theory that common stockholders are considered to be the real owners of the business* (J. G. Siegel 2005), б) четырехкомпонентные термины-фразеологизмы: *selling short against the box* – *selling short stock actually owned by the seller but held in safekeeping at brokerage firm, called the box in Wall Street jargon* (J. P. Friedman 2007);

2) затем за счет усложнения характера переосмысления ФЕ-термина: *resource cost driver* – *best single measure of the quantity of resources consumed by an activity* (J. G. Siegel 2005), *split dollar life insurance* – *policy in which premiums and ownership rights and death proceeds are split between an employer and an employee, or a parent and a child* (J. P. Friedman 2007).

Практика преподавания показывает, что у обучающихся под влиянием специальной психологической подготовки вырабатывается внутренняя установка на запоминание, активизируется сфера подсознания. В промежуточном состоянии между сном и бодрствованием снимаются барьеры внутреннего сопротивления и открывается доступ к скрытым ресурсам памяти. Контрольное тестирование свидетельствует о значительном повышении эффективности усвоения деловой фразеологии посредством применения методики релаксопедии.

1. Тамбовкина Т. Ю. Самообучение иностранным языкам: проблемы и перспективы. – Калининград, 2007; 2. Федуленкова Т. Н. Фразеология деловой речи // Особенности изучения феномена культуры в системе социально-гуманитарных наук: Материалы докладов межвуз. науч.-практ. конф. – Тюмень, 2000. – С. 97–100; 3. Федуленкова Т. Н. Фразеологические единицы в языке экономики и бизнеса // Инновационные методы преподавания иностранных языков: Межвуз. сб. науч.-метод. тр. – Тюмень, 1998. – Вып. 1. – С. 22–25; 4. Поварова В. Н., Федуленкова Т. Н. Вторичная фразеологическая номинация и модели в деловой фразеологии // XII Ломоносовские чтения: Сб. науч. тр. – Архангельск, 2000. – С. 113–116; 5. Fedulenkova T. Idioms in Business English: Ways to Cross-cultural Awareness // Domain-specific English: textual practices across communities and classrooms / Giuseppina Cortese & Philip Riley (ed.). – Bern; Berlin; Bruxelles; Frankfurt am Mein; New York; Oxford; Wien, 2002. – P. 247–269.

RELAXOPEDIA AS A METHOD IN BUSINESS PHRASEOLOGY TEACHING

Tatiana Fedulenkova

The process of teaching through relaxopedia is organized in stages: a) from PU-terms with partial transference of meaning to PU-terms with full transference of meaning b) from motivated to non-motivated business phraseology and c) from two-component to poly-component phraseological units.

Key words: *relaxopedia, phraseological units, business phraseology.*

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Н. В. Горбунова

(Ялта)

Визначено важливу роль української мови у професійній підготовці майбутніх фахівців. Розвиток української державності пов'язуємо з проблемою формування у студентів будь-якої спеціальності професійного мовлення. Обов'язковою навчальною дисципліною підготовки майбутніх фахівців будь-якого напрямку / спеціальності є “Українська мова” чи “Ділова українська мова”.

Ключові слова: *українська мова, професійне спілкування.*

На сучасному етапі побудови суверенної української держави зросла роль української мови, яка, набувши державного статусу, увійшла в усі сфери життя українського суспільства, стала знаряддям спілкування широких верств населення. Мова є досконалим інструментом формування думки, розвитку інтелекту особи, засобом впливу на інших людей, найголовнішою ознакою держави та нації. Рівень розвитку рідної мови відображає рівень духовного розвитку нації, її культури. Опанування рідної мови, слова починається з раннього дитинства, в родині, в дошкільному навчальному закладі та вдосконалюється протягом усього життя. Знання з української мови необхідні й абітурієнтам для вступу до вищих навчальних закладів України. Зокрема, для вступу на напрями “Комп’ютерні науки”, “Право”, “Музичне мистецтво”, “Театральне мистецтво”, “Кіно-, телемистецтво”, “Хореографія”, “Дизайн”, “Фотомистецтво”, “Менеджмент”, “Філологія”, “Міжнародні відносини” тощо необхідні сертифікати Українського центру оцінювання якості освіти з предметів: українська мова та література.

Розвиток української державності пов'язаний із проблемою формування в майбутніх фахівців будь-якої спеціальності професійного мовлення. Як справедливо зазначає Н. М. Костиця, “відповідно до потреб держави у розв’язанні цілого комплексу соціально-

економічних і культурно-просвітницьких проблем постають нові вимоги до мовної освіти майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах” [3: 317].

Обов’язковою навчальною дисципліною підготовки майбутніх фахівців будь-якого напрямку / спеціальності є “Українська мова” чи “Ділова українська мова”, що є державною мовою ділових паперів, ділового спілкування. Недостатній рівень володіння майбутніми фахівцями українською мовою є наслідком недооцінювання значення загальної, нормативної мовної освіти, необхідної для кожного випускника вищої школи. Одним із найважливіших завдань викладання курсу “Ділова українська мова” є формування професійного мовлення студентів. Н. М. Костриця розглядає професійне мовлення як вид діяльності людей окремої галузі знань, що знаходить вияв у користуванні мовою конкретної галузі в усній і писемній формі [4].

Формування професійного мовлення ґрунтується на теорії мовленнєвої діяльності, реалізується в різних її формах і видах. Без неї неможлива ніяка інша, вона передуює, супроводжує, а іноді формує, складає основу діяльності. Мовленнєва діяльність – це діяльність, що має соціальний характер, у ході якої висловлення формується й використовується для досягнення визначеної мети (спілкування, повідомлення, впливу). Л. С. Виготський характеризував мовленнєву діяльність як процес матеріалізації думки, тобто перетворення її у слово [1]. Мовленнєва діяльність складається з мовленнєвих дій (актів), що є підготовкою та реалізацією висловлення, цілком, незалежно від його обсягу (це може бути репліка в діалозі, розповідь). Теорія мовленнєвої діяльності враховує перш за все, що комунікація – це не передавання інформації, а обмін нею між співрозмовниками. Вони по черзі міняються ролями (“я” – комунікатор, “ти” – перцепієнт), висловлюючись про спільний предмет розмови. Основу структури мовленнєвої діяльності становить мовленнєва ситуація, яка допомагає реалізації професійних завдань під час спілкування; сприяє формуванню необхідних мовленнєвих умінь і навичок для інтерпретації тексту; бере до уваги екстралінгвістичні, прагматичні, психологічні та інші чинники, що супроводжують мовлення, а її кінцевим результатом є дискурс. Основою для формування професійного мовлення у студентів є фахова лексика, зокрема відповідна фаху термінологія, оволодіння якою поглиблює не лише знання з мови, а й якість підготовки фахівців.

У процесі вивчення дисципліни “Ділова українська мова” у вищих навчальних закладах необхідно насамперед навчити студентів умінням орієнтуватись у професійних ситуаціях, фахово користуватись українською мовою. Такий підхід до навчання зумовлює оновлення змісту, форм і методів викладання дисципліни “Українська мова” (“Ділова українська мова”). Тематика навчальної дисципліни передбачає вивчення таких аспектів: “Документи

і діловодство” (сучасні вимоги до складання та оформлення документів; класифікація ділових паперів; правила викладу матеріалу і логічної побудови тексту документа; організаційні й розпорядчі документи та їх реквізити; інструкція; положення; постанова; статут; розпорядження; ухвала; довідково-інформаційні документи та правила їх оформлення; адреси, телеграми, телефонограми, радіограми; звіти та їх різновиди (статистичні, текстові); довідки; доповідні та пояснювальні записки; протокол; резолюція; етикет ділового листування); “Морфологічні та синтаксичні особливості ділового мовлення”, “Етика ділового спілкування” та ін.

Проблема формування українського професійного мовлення фахівців різних напрямів підготовки / спеціальностей знаходить відображення в дисертаційних дослідженнях. Зокрема в дисертації Н. М. Костриці “Формування українського професійного мовлення у студентів вищих навчальних закладів економічної освіти України” [3], в якій теоретично обґрунтовано систему роботи щодо формування українського професійного мовлення студентів-економістів, принципи відбору навчального матеріалу з курсу “Ділова українська мова” для студентів зазначених спеціальностей, виявлено психолого-педагогічні умови формування професійного мовлення студентів економічних спеціальностей. Розроблено типологію вправ, яка ґрунтується на поетапному формуванні мовленнєвих навичок, визначено лексичний мінімум для навчання всіх видів мовленнєвої діяльності (укладено частотний міні-словник) та доведено наукову доцільність розробленої програми експериментально-дослідного навчання студентів економічних спеціальностей [1].

Вільне володіння українською мовою є запорукою спілкування з будь-яким опонентом і на рівні ділового спілкування, і на побутовому рівні. Проблеми діалогової комунікації знайшли своє відображення в працях С. К. Хаджираєвої та Н. М. Черненко, які репрезентують принципи та правила ведення ділової бесіди, ділової наради, створення презентації тощо. Автори визначили типологію стилів спілкування: довірчо-діалогічний; альтруїстичний (притаманна надмірна опіка, низька рефлексія, відсутність прагнення до самовдосконалення); конформний (педагогу властива поступливість, пасивне реагування); пасивно-ідефентний (характерними є стриманість, поверхове рольове спілкування, відсутність потреби в емоційному контакті); рефлексивно-маніпулятивний (властивий для педагогів з егоцентричною спрямованістю); авторитарно-монологічний (характеризується схильністю до лідерства); конфліктний (передбачає несприйняття педагогом своєї професійної ролі) [3].

общей психологии. – С. 295–361; 2. *Костриця Н. М.* Значення професійного мовлення у підготовці фахівців // Науковий вісник Нац. аграрного ун-ту. – 2000. – № 30. – С. 156–159; 3. *Костриця Н. М., Шостак А. В., Мельник І. І.* Формування мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності засобами ділового мовлення // Науковий вісник Нац. аграрного ун-ту. – 1999. – № 13. – С. 317–322; 4. *Костриця Н. М.* Формування українського професійного мовлення у студентів вищих навчальних закладів економічної освіти України: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 2002; 5. *Хаджирадеєва С. К., Черненко Н. М.* Діалогова комунікація: теорія та практика. – Одеса, 2004.

A ROLE OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF FUTURE SPECIALISTS

Natalia Gorbunova

The study deals with the role of the Ukrainian language in the training of future specialists. Under conditions of the Ukrainian state development the problems of developing the professional speech of any specialty students is raised. Such subjects as Ukrainian language or Business Ukrainian language are treated as obligatory ones in preparing future specialists of any direction / specialty.

Key words: *Ukrainian language, professional communication.*

МОРФОЛОГІЧНА ПАРАДИГМАТИКА ІМЕННИКА ЯК ОКРЕМА ДИСЦИПЛІНА В НАВЧАЛЬНОМУ ПЛАНІ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРА-ФІЛОЛОГА

С. Л. Ковтюх

(Кіровоград)

Розкрито мету, завдання та зміст дисципліни “Морфологічна парадигматика іменника в сучасній українській мові”, яку з 2011–2012 навчального року включено до освітньо-професійної програми підготовки магістра на факультеті філології та журналістики КДПУ імені Володимира Винниченка.

Ключові слова: *морфологічна парадигматика, парадигма, релевантні чинники.*

Освітньо-професійна програма фахівців на факультеті філології та журналістики передбачає поглиблену фундаментальну гуманітарну, лінгвістичну підготовку, неможливу без нових предметів мовознавчого циклу. Тому з 2011–2012 р. дисципліна “Морфологічна парадигматика іменника в сучасній українській мові (СУМ)” включена до навчального плану підготовки спеціалістів ОКР “магістр”. На її опрацювання відведено три кредити ECTS, що відповідає двом національним (усього 108 год., з яких на денній формі 18 –

лекційних, 90 – для самостійної роботи; на заочній формі 8 – лекційних, 100 – для самостійної роботи). Самостійно студенти вивчають теоретичні питання, пишуть індивідуальне навчально-дослідне завдання, готуються до модульного контролю та заліку. У попередні роки цей предмет був апробований в освітньо-навчальній діяльності ВНЗ, входив до програми підготовки фахівців ОКР “спеціаліст” як спецкурс із 26 лекційними год. та екзаменом як видом підсумкового контролю.

Мета викладання “Морфологічної парадигматики іменника в СУМ”: на основі поглибленого аналізу теоретичних питань граматики, якнайповнішого використання здобутків української граматичної науки, творчої репрезентації спірних питань забезпечити фахову підготовку студентів з морфологічної парадигматики як нової галузі мовознавства, зокрема із морфологічної парадигматики іменника в СУМі, сприяти формуванню в майбутніх філологів науково-лінгвістичного мислення, фахової компетентності, зорієнтувати на професійне застосування набутих знань.

Вивчення дисципліни охоплює комплекс теоретичних та практичних завдань. До перших належать такі: сформуванню системне уявлення про відмінювання іменника, сприяти засвоєнню теоретичних положень морфологічної парадигматики сучасної української літературної мови (СУЛМ), виробити наукові погляди на мову, допомогти усвідомити діалектичні зв'язки між фонетичною, фонологічною, лексичною, словотвірною, морфологічною, синтаксичною системами. Прикладні завдання передбачають навчити студентів правильно розуміти й аналізувати мовні явища, зокрема з'ясувати роль кожного із системи релевантних чинників, що визначають елементарні парадигматичні класи іменника, розвинути навички сучасних підходів до розгляду лінгвістичних фактів із залученням історичних, діалектологічних та інших коментарів, виробити стійкі уміння та навички у визначенні особливостей відмінювання іменників у СУМ.

Для засвоєння “Морфологічної парадигматики іменника в СУМ” необхідні знання з інших основних та допоміжних лінгвістичних дисциплін: практикуму з української мови, СУЛМ, історичної граматики, історії української літературної мови, української діалектології, загального мовознавства, теоретичних основ СУЛМ, спецкурсу з ономастики тощо.

Вагомими є методологічні дослідження словозміни іменника у вітчизняній лінгвістиці, зокрема розділ “Іменник” (1969) у колективній праці “Сучасна українська літературна мова” [4: 32–139], монографія “Іменник в українській мові” (1974) І. Г. Матвіяса, розділ “Іменник” (2004) І. Р. Вихованця [2: 44–120] тощо. Система формотворення дієслова зафіксована в “Граматичному словнику українських дієслів” у 2-х томах (1998)

Л. А. Алексієнко, І. В. Козленко. Таблиці відмінювання і дієвідмінювання слів української мови як додаток до українсько-угорського словника вміщені в праці О. О. Тараненка “Словозміна української мови” (2003). Відмінкові парадигми різних лексико-граматичних класів репрезентовані в модулі “Словозміна” електронного видання “Словники України” (2001–2010) (автори: В. А. Широков, Л. Л. Шевченко, Н. М. Сидорчук, О. Г. Рабулець, К. М. Якименко), проте в останньому є неточності та помилки. Вийшов друком “Грамматичний словник української літературної мови. Словозміна” (2011) (відп. ред. Н. Ф. Клименко), реєстр якого становить близько 140 тис. слів. Крім того, до обов’язкового списку літератури включені важливі праці з граматики таких українських та закордонних авторів, як В. Г. Адмоні, Ш. Баллі, С. П. Бевзенко, О. К. Безпояско, Л. Блумфільд, О. В. Бондарко, Л. А. Булаховський, В. В. Виноградов, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, М. А. Жовтобрюх, А. П. Загнітко, А. А. Залізник, І. М. Керницький, В. М. Русанівський, А. П. Грищенко, І. І. Ковалик, Є. Курилович, І. К. Кучеренко, І. Г. Матвіяс, І. Г. Милославський, І. І. Огієнко, Н. М. Сологуб, М. Я. Плющ, С. П. Самійленко, Є. К. Тимченко, Ч. Філлмор, Ю. В. Шерех, Р. О. Якобсон та ін.

Морфологічна парадигматика української мови має вагоме методологічне підґрунтя, власні об’єкт, предмет, завдання, спеціальну термінологію. Об’єктом дослідження є системи парадигм змінних лексико-граматичних класів, зокрема іменників. Предмет вивчення – сукупність словоформ кожного члена системи, тобто окремі словозмінні (для іменників – відмінкові) парадигми, з урахуванням комплексу релевантних чинників для визначення репертуару елементарних парадигматичних класів. До найважливіших завдань належать такі: класифікація та систематизація змінних частин мови за видами, типами і зразками словозміни з урахуванням подібності флексій та ідентифікації основ, виділення елементарних парадигматичних класів для іменників – у межах кожної відміни, групи тощо, вивчення критеріїв, які впливають на відмінювання чи дієвідмінювання та ін. Для морфологічної парадигматики характерні специфічні терміни (парадигма, мікропарадигма, повна / неповна парадигма, нульова парадигма, нульова відміна, елементарний парадигматичний клас тощо), також вона використовує термінологічний апарат морфології [1; 3].

Важливими видаються перспективи розвитку морфологічної парадигматики іменника, зокрема пропозиції відомих мовознавців щодо системи словозміни іменника в кін. XX – на поч. XXI ст.; уживання флексії *-и* у формі родового відмінка однини деяких субстантивів III та IV відмін; закінчення *-а* (*-я*) чи *-у* (*-ю*) в родовому відмінку однини ойконімів чоловічого роду; проблема словозміни іменників іншомовного походження на -

о після приголосної фонемі та з першим компонентом *нів*-; інші проблеми в галузі словозміни іменника.

1. Авдєєва С. Л. Морфологічна парадигматика української мови // Українська мова. – 2003. – № 3–4. – С. 65–76; 2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови: академічна граматика української мови. – К., 2004; 3. Ковтюх С. Л. “Елементарний парадигматичний клас” як новий термін українського мовознавства // Слов’янський збірник: Зб. наук. пр. – Одеса, 2011. – Вип. XIV–XV. – С. 191–196; 4. Матвіяс І. Г. Іменник // Сучасна українська літературна мова: морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1969. – С. 32–139.

MORPHOLOGICAL PARADIGMATICS OF THE NOUN AS AN INDEPENDENT SUBJECT IN THE MASTER’S DEGREE CURRICULUM

Svitlana Kovtiukh

The author takes up the objectives, targets, problems and the description of the academic subject “Morphological paradigmatics of the noun in the modern Ukrainian language” which enters the Master’s degree curriculum at the faculty of philology and journalism of Kirovohrad State Volodymyr Vynnychenko Pedagogical University since 2011–2012 academic year.

Key words: morphological paradigmatics, paradigm, relevant factors.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКЛАДАННЯ СПЕЦКУРСУ “ОСНОВИ ТЕРМІНОЗНАВСТВА” ДЛЯ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ ВНЗ УКРАЇНИ

О. В. Колган

(Слов’янськ)

Подано рекомендації до вивчення курсу “Основи термінознавства” для спеціальності “Філологія” денної та заочної форм навчання у ВНЗ України. Розкрито теоретичні та практичні аспекти вивчення філологічної термінології у виші.

Ключові слова: термін, термінологія, філологічна термінологія, спецкурс.

Як “всесвітня історія думок і почуттів людства” мова не тільки виховує мовну культуру учнів, а й формує комунікативну компетентність, необхідну для успішної соціалізації в суспільстві й активної адаптації на ринку праці [3: 140].

Проблема професійної компетентності фахівців, як і проблема функціонування філологічної термінології, залишається актуальною і на теоретичному, і на практичному рівнях.

На жаль, реальний стан мовленнєвої підготовки фахівців у галузі філології свідчить про її низький рівень, що зумовлено й недостатнім рівнем забезпечення спеціальною літературою, зокрема лексикографічними, термінографічними працями.

З огляду на це слушна, на нашу думку, ухвала IX Міжнародної конференції “Проблеми української термінології. Словосвіт 2006”: “запропонувати Міністерству освіти і науки України ввести у вищих навчальних закладах “Основи термінознавства” як окрему дисципліну”. Але, на жаль, до сьогодні у ВНЗ цей навчальний предмет є лише спецкурсом, на який згідно з навчальними планами відведено лише 8 лекційних, 8 практичних годин та 16 годин на самостійну роботу з видом контролю – заліком наприкінці навчального семестру.

Метою спецкурсу “Основи термінознавства” є ознайомлення студентів-філологів із загальнотеоретичними проблемами поповнення терміносистем, завданнями стандартизації та уніфікації термінології, функціонуванням термінів у різних мовних стилях, термінологічною лексикографією, історією розбудови вітчизняної термінології тощо.

Викладання курсу “Основи термінознавства” сприяє підвищенню загального мовного рівня студентів, розширенню обсягу знань та уявлень про стан української термінології від найдавніших часів до сьогодення.

Основні завдання спецкурсу: 1) розкрити поняття “термін”, “терміносистема”, “термінологія”; 2) визначити роль і місце термінологічної лексики в сучасній українській літературній мові; 3) дослідити історію вивчення української лінгвістичної терміносистеми; 4) окреслити основні проблеми української термінології; 5) з’ясувати особливості функціонування наукової термінології в різних стилях сучасної української мови.

У результаті засвоєння курсу студенти повинні: знати основні етапи вивчення української термінології; чітко розрізняти поняття “термін”, “терміносистема”, “термінологія”; уміти користуватися термінологічними словниками різних галузей знань; уміти грамотно оперувати термінами; знаходити терміни в усному й писемному мовленні різних стилів сучасної української мови.

Для досягнення поставленої мети доречним є таке завдання для самостійної роботи, як конспектування наукової літератури, наприклад, фундаментальних праць із дослідження лінгвістичної термінології, зокрема: Л. Васенко, В. Дубічинський, О. Кримець “Деякі проблеми унормування форм запозичених двовидових дієслів” [1]; Г. Городиловська

“Філологічні терміни в барокових проповідях XVII ст.” [2]; 3. Сікорська “Структурно-граматична характеристика української словотвірної термінології” [5] тощо.

Під час вивчення цього спецкурсу доречним є виконання студентами таких індивідуальних навчально-дослідних завдань, як підготовка доповідей, присвячених постатям відомих науковців у формуванні української термінологічної думки, наприклад, таких, як О. Горбач, О. Курило, І. Огієнко, І. Пулюй та ін.

Оскільки цей предмет згідно з навчальними планами вивчають студенти випускних курсів, то доречним є написання курсових і дипломних робіт із термінознавства за темами: “Термінологія лінгвістики (літературознавства): історія та сьогодення”, “Способи трансформації запозичених термінів лінгвістики (літературознавства)”, “Питання лінгвістичної (літературознавчої) термінології на сторінках журналу “Українська мова”, “Використання термінологічної лексики в мові поетичних (прозових) творів різних авторів” і под.

Завдання такого типу сприятимуть не лише засвоєнню термінологічного мінімуму, необхідного для вчителя-філолога, а й сприятимуть досягненню вимоги, яку ставлять у сучасній науці до професійно компетентного педагога – учителя, який усвідомлює свою роль у навчанні й вихованні учнів, має ґрунтовні знання з предмету, що викладає; постійно вдосконалює свій професійний рівень й обізнаний у різних царинах життєдіяльності.

Зважаючи на вищесказане, наголосимо на таких основних очікуваних результатах після вивчення навчального предмету “Основи термінознавства” у студентів-філологів ВНЗ: створення системи необхідних мовних знань, умінь, навичок і мінімального термінологічного словника спеціаліста; поглиблення та систематизація практичних і теоретичних знань із філології; оволодіння вільним мовленням, що дає змогу застосування мови спеціальності, зокрема філологічної термінології [4: 167].

Отже, вивчення курсу “Основи термінознавства” сприяє можливості кращого засвоєння термінології та усвідомленню вживання термінів у мовленні в процесі навчання, наукової діяльності, а в шкільній практиці – правильній організації навчальної діяльності й формуванню професійно компетентного філолога – знавця рідної мови.

1. Васенко Л., Дубічинський В., Крimeць О. Деякі проблеми унормування форм запозичених двовидових дієслів // Вісник: Проблеми української термінології. – Львів, 2006. – № 559. – С. 127–131; 2. Городиловська Г. Філологічні терміни в барокових проповідях XVII ст. // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К., 2009. – Вип. VIII. – С. 204–208; 3. Гумбольдт В. Язык и философия

культури. – М., 1958; 4. Давидов П. Г., Сушинська І. М. Юридична термінологія як один із складників формування мовленнєвої культури студентів-правознавців // Культура народів Причорномор'я. – 2006. – № 82. – Т. 2. – С. 164–167; 5. Сікорська З. Структурно-граматична характеристика української словотвірної термінології // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К., 2001. – Вип. IV. – С. 267–271.

METHODICAL GUIDE TO “THE INTRODUCTION TO THE SCIENCE OF TERMINOLOGY” SPECIAL COURSE TEACHING FOR THE PHILOLOGY DIRECTED STUDENTS OF UKRAINIAN UNIVERSITIES

Olena Kolgan

The study deals with the guidance for teaching the course “The introduction to the science of terminology” for the special subject “Philology” of the full-time and distant education university students of Ukraine. The theoretical and practical aspects of the studying of the philological terminology in the university are shown.

Key words: term, terminology, philological terminology.

ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ У ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНОМУ АНАЛІЗІ ПОСТМОДЕРНОЇ ЛІТЕРАТУРИ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ ЄВГЕНА ПОЛОЖІЯ)

С. І. Єрмоленко

(Мелітополь)

Репрезентовано лінгводидактичний аспект у лінгвостилістичному аналізі постмодерної літератури, а саме на матеріалі творчості Євгена Положія; навчання мові та мовленню у середній та вищій школах повинно ґрунтуватися, крім традиційних, і на сучасних текстах українських письменників.

Ключові слова: лінгводидактика, лінгвостилістика, постмодернізм, текстовий аналіз.

Актуальність дослідження полягає у тому, що глобальна інформатизація сучасного суспільства потребує модернізації освіти – суттєвих змін у педагогічній теорії та практиці. Необхідно навчити учнів або студентів самостійно опрацьовувати текст. Ефективне формування мовленнєвих умінь та навичок потребує творчого підходу до вибору методів, прийомів і форм навчальної діяльності. Одним із шляхів розв'язання цієї проблеми є використання лінгвостилістичного аналізу під час опрацювання запропонованих текстів на заняттях з української мови у середній і вищій школах.

Аналіз наукових досліджень із проблеми виявив різноманітність думок науковців у галузі лінгводидактики та лінгвостилістики щодо сутності лінгводидактичного аспекту у лінгвостилістичному аналізі текстів різних типів, стилів та жанрів мовлення (Т. Донченко, В. Дорозд, В. Мельничайко, Л. Скуратівський, Г. Шелохова, Л. Шевчук).

Так, Л. Шевчук пропонує використовувати групову роботу під час опрацювання текстів різних стилів, типів та жанрів мовлення, адже “груповою роботою учнів може використовуватися під час таких етапів (та їх складників) роботи над текстом: змістовий і процесуальний аспекти підготовки до сприймання нового твору; первинне ознайомлення з текстом; з’ясування особливостей емоційного сприймання учнями твору; перечитування й переглядання тексту, з’ясування й відтворення його фактичного змісту; смисловий аналіз тексту; робота над його зовнішньою структурою; діалогічна взаємодія читача з текстом, творча діяльність школярів на його основі” [5: 17].

В. Дорозд розробила класифікацію вправ на текстовій основі за характером виконаних операцій, спрямованих на формування вмінь, які становлять основу дискурсивної компетентності: інформаційно-рецептивні вправи, репродуктивні й аналітичні вправи, реконструктивні вправи [2: 44].

Мета нашого дослідження полягає у тому, щоб випрацювати методику, на основі якої учні або студенти зможуть самостійно аналізувати тексти постмодерної літератури, а саме романи Є. Положія. Відповідно ми опрацювали наукові джерела з лінгводидактики, лінгвостилістики, а також критичні статті у пресі на романи Є. Положія; коротко зупинилися на лінгвостилістичному аналізі романів, а саме, звернули увагу на лексичні та синтаксичні мовні засоби, якими послуговується письменник.

Серед когорти постмодерністів Є. Положій виділяється тим, що його романи насичені екзистенційними та філософськими мотивами, їм присутня вишукана філігранна інтелігентність, а також легкий відтінок ментально-української меланхолії (ось епіграф до роману “Потяг”: *“Усі птахи, що літають у небі, всі риби, що плавають у воді, всі дикі звірі, що бігають хащами, знаходять могилу в нашому шлунку. От і спитай себе, чого ми помираємо так швидко! Ми живемо мертвими. Муса-вільновідпущений”* (4: 5).

У критичній статті до роману “По той бік пагорба” Т. Дігай зазначає, що *“читачам запропоновано варіант інверсії форми і змісту: автор продовжує розвивати кінематографічну техніку монтажу епізодів, де завдання форми складають важливу частину змісту, а численні сюжетно-нарративні нашарування непомітно переходять одне в одне – концепція “безперервного рукопису” (за С. Беккетом)”* [1]. Важко не погодитися зі сказаним.

Образність романів Є. Положія виявляється у передачі загального поняття через словесний образ, що є емоційним сприйняттям дійсності. При цьому широко використано всі можливі експресивно-емоційні засоби мови, її лексичне, фонетичне багатство, уся різноманітність граматичних форм і конструкцій. Так, наприклад, назва роману “Вежа мовчання” несе в собі глибинний підтекст: *“Сучасна людина – як ця Вежа. Велично здіймається над усім світом – над природою, над вірою, над знанням, над традицією, над іншими людьми – така горда і така розумна, вона не вірить у безсмертя – і тому поспішає жити. Але, якщо розібратися, вона дуже нещасна, дуже самотня, їй навіть поговорити по душах нема з ким, навіть з Богом”* (3).

Авторській манері Є. Положія характерні такі риси: використання простих конструкцій речень, перевага надається простим або простим ускладненим реченням, найчастіше ускладненнями є вставні та вставлені конструкції; використання великої кількості діалогів, які створюють ефект присутності, участі в діалозі; розповідь часто ведеться від першої особи, що сприяє психологізації контексту – ми перевтілюємося у головних героїв романів, емоційно близько сприймаємо їхні почуття, співпереживаємо за їхні вчинки; лексика переважно загальноновживана, з невеликим відсотком зниженої або діалектної, що робить події можливими у будь-якій частині України, а це знову ж сприяє кращому розумінню тексту читачем; філософські та екзистенційні сентенції вплітаються у звичайні побутові діалоги, як їхня природно-гармонійна частина; часто Є. Положія наводить шокуючі паралелі (наприклад, про спарювання білих ведмедів у романі “По той бік пагорба”), які вимагають глибокого осмислення тощо.

Особливості художнього мовлення романів Є. Положія тісно пов’язані з властивою йому естетичною функцією. Вона об’єднує всі мовні засоби, що використовує автор, і поза цією функцією їх не можна розглядати як явище мистецтва.

Отже, лінгводидактичний аспект пов’язаний із системою навчання мови. На заняттях з української мови як у середній, так і у вищій школах доречно використовувати як дидактичний матеріал тексти із романів Є. Положія, тому що за змістом вони виховують прекрасні естетичні смаки, є оригінальними та сучасними, легко сприймаються читачами, а за формою відзначаються правильною синтаксичною побудовою, насичені нормованою лексикою, стилістично виправдані.

1. Дігай Т. про Положія: кримінальна інтрига [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/2010/12/101207_review_dihay_polozhiy_sp.shtml; 2. Дорозд В. Мовленнєвий акт і текст як комунікативне вираження крос-культурного дискурсу на уроці української мови // Українська мова і література в школі. –

2010. – № 8. – С. 37–45; 3. *Положій Є.* . Вежі мовчання. – Харків, 2009; 4. *Положій Є. В.* Потяг. – Харків, 2008; 5. *Шевчук Л.* Текст як лінгводидактична основа групової роботи молодших школярів // Українська мова і література в школі. – 2011. – №7. – С. 14–17.

LINGUODIDACTIC ASPECT IN LINGUOSTYLISTIC ANALYSIS OF THE POSTMODERN LITERATURE (ON YEVGEN POLOZHIY'S CREATIVE WORKS)

Svitlana Yermolenko

The research work presents linguodidactic aspect in linguostylistic analysis of the postmodern literature on the basis of Yevgen Polozhiy's creative works. The author claims that the process of teaching both the language and speech must be based not only on traditional but on modern texts written by Ukrainian writers.

Key words: linguodidactics, linguostylistics, postmodernism, text analysis.

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНА ПРАКТИКА ЯК ВАЖЛИВИЙ СКЛАДНИК СИСТЕМИ НАВЧАННЯ СУЧАСНОГО СТУДЕНТА-ФІЛОЛОГА

О. Л. Кирилюк

(Кіровоград)

Основну увагу приділено вивченню особливостей проведення лінгвістичної (соціолінгвістичної) практики на факультеті філології та журналістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Наголошено на необхідності проведення практики за двома напрямками – теоретичним і практичним.

Ключові слова: соціолінгвістика, мовний код, соціолект, соціолінгвістична практика.

Прогресивний розвиток сучасного суспільства сприяє створенню гарних умов для взаємозв'язку різних лінгвокультур. Нині володіти іншомовним кодом стає суттєвою додатковою, а інколи й необхідною, умовою успішної реалізації особистісних якостей в більшості галузей професійної діяльності. Конкурентоспроможність спеціаліста, який володіє кількома іноземними мовами, значно зростає на ринку праці. Тому поширеною серед сучасних батьків є практика приділяти в освітньому процесі власних дітей більше уваги іноземній, ніж рідній мові. Це сприяє тому, що сучасні молоді люди перетворюються на білінгвів. Таку форму білінгвізму прийнято називати штучною (наприклад, українсько-англійський білінгвізм). За словами О. К. Чернічкіної, штучний білінгвізм передбачає володіння двома лінгвокультурними кодами, один з яких засвоєний в умовах спеціального вивчення [3: 4].

Глобалізація як процес зростаючого впливу чинників міжнародного значення (наприклад, тісних економічних і політичних зв'язків, культурного й інформаційного обміну) на соціальну дійсність окремих країн стає сьогодні невід'ємним фактом існування світової спільноти. Головна ідея цього явища полягає в тому, що значну кількість проблем неможливо оцінити адекватно й вивчити тільки на державному рівні, такі питання варто розглядати з погляду глобальних світових процесів [1]. Безумовно, змінюються й межі мовного функціонування. Багатомовність особистості нині визначається як звичайна побутова необхідність. Доречно згадати, що найпопулярніші інформаційні технології базуються на матеріалі англійської мови, а це робить необхідним її вивчення хоча б на рівні “користувача”.

Проте варто брати до уваги той факт, що проблема білінгвізму в українській державі набагато глибша, і стосується передусім не стільки популярних нині англійської, німецької, французької та ін., а саме російської мови. Таку форму білінгвізму називають природною.

Актуальні питання моно-, полі- та двомовності, а також проблема становлення мовної особистості в умовах білінгвізму, в останні десятиліття стають предметом багатьох наукових досліджень. В українському мовознавстві цю проблему найґрунтовніше висвітлено в працях Л. Т. Масенко. Особливу увагу привертає видання 2011 р. “Суржик: між мовою і язиком” [2], у якому здійснене детальне вивчення змішування мовних кодів, причин виникнення суржику, особливостей його функціонування.

Безумовно, для сучасного студента-філолога важливим є не тільки ознайомлення з найновішими соціолінгвістичними дослідженнями, а й можливість відчувати себе дослідником сучасної мовної ситуації в Україні і своєму регіоні зокрема. У 2010–2011 навчальному році на факультеті філології та журналістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка запроваджена соціолінгвістична практика. Вона передбачає підготовку студентів за двома напрямками – теоретичним і практичним. Перший передбачає роботу з матеріалами провідних мовознавчих часописів (“Мовознавство”, “Українська мова”, “Українська мова та література в школі”, “Дивослово”, „Вопросы языкознания”, “Филологические науки”, “Русский язык в школе”, “Русский язык и литература в учебных заведениях” та ін.) від 1980 р. до сьогодення, також ознайомлення з ґрунтовними працями із соціолінгвістики. Оскільки окремо дисципліна “Соціолінгвістика” на викладається, то студенти самостійно опрацьовують літературу з теми, роблять анотації, конспектують. Теоретичний етап дає змогу краще ознайомитися з предметом дослідження, заглибитися в тематику обраного напрямку роботи.

Практичний напрям передбачає безпосереднє дослідження мовної ситуації в обраному регіоні: визначення загальної кількості населення в досліджуваному місті, диференціацію за національною та мовною належністю (офіційні статистичні дані за регіоном, містом тощо); ознайомлення з основними історичними етапами розвитку території, виявлення їхнього впливу на формування мовної ситуації в обраній для дослідження місцевості (наприклад, які національності проживали в різні етапи історичного розвитку і який вплив вони мали на мовну ситуацію в регіоні). Студенти обирають школу, в якій проводять анкетування учнів 6-го класу. Опитування саме цієї соціальної групи планується провести також, коли анкетовані навчатимуться в 9-му, а потім 11-му класах. Такий підхід дасть можливість простежити динаміку зміни мовних уподобань сучасних школярів. Для проведення опитування за основу взято анкету “Мова сучасного українського міста”, розроблену відділом соціолінгвістики Інституту української мови НАН України.

Відповідно до встановлених вимог кожен студент-практикант має опитати не менше 40 інформантів і здати на кафедру 40 анкет. Перед опитуванням рекомендується провести попередню бесіду з інформантами, в якій варто наголосити на важливості та анонімності проведеного дослідження, що дозволить створити атмосферу довіри й отримати відверті відповіді в анкетах.

Викладачами кафедри української мови розроблені відповідні методичні вказівки до організації та проведення соціолінгвістичної практики.

За результатами виконаної роботи в жовтні 2011 р. було проведено підсумкову конференцію, під час якої студенти III курсу факультету філології та журналістики представили результати соціолінгвістичних досліджень, поділилися враженнями, а також висловили побажання щодо подальшого проведення відповідного напрямку роботи. Показники здійснених студентських досліджень учнівського соціолекту цікаві і з регіонального погляду (дослідження мовної ситуації в Кіровоградській області), і зіставного аспекту (порівняння місцевих даних з даними міст інших областей України, зокрема, Львівської, Миколаївської, Дніпропетровської).

Результати дослідження засвідчили неабияке зацікавлення студентів-філологів проблемами мовної ситуації в Україні.

1. *Михальченко В. Ю.* Национальные языки в эпоху глобализации: языки России и Монголии // Вопросы филологии. – 2010. – № 1 (34). – С. 34–39; 2. *Масенко Л. Т.* Суржик: між мовою і язиком. – К., 2011; 3. *Черничкина Е. К.* Искусственный билингвизм: лингвистический статус и характеристики: Автореф. дисс. ... докт. филол. наук. – Волгоград, 2007.

SOCIAL-LINGUISTIC PRACTICE AS AN IMPORTANT PART OF THE STUDYING SYSTEM OF THE MODERN PHILOLOGICAL DIRECTED STUDENTS

Olga Kyrylyuk

The attention is paid to the linguistic (social-linguistic) practice at the Department of Philology of Kirovohrad State V. Vynnychenko Pedagogical University. It's mainly stressed on the necessity of having this practice in two ways – theoretical and practical.

Key words: social linguistics, language code, social-linguistic practice.

ПРИЙОМИ РОБОТИ З ЛІНГВОКУЛЬТУРНИМ КОНЦЕПТОМ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ФІЛОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ

О. А. Кучерява

(Одеса)

Схарактеризовано основні прийоми роботи з лінгвокультурним концептом у межах мовознавчих дисциплін, які читають на філологічних факультетах ВЗО. Наведено зразки лінгвокультурологічних завдань, побудованих на засадах концептуального аналізу художнього тексту та залученні різних видів мистецтва (зокрема образотворчого мистецтва).

Ключові слова: лінгвокультурний концепт, лінгвокультурологічні завдання, вища філологічна освіта.

Одним із провідних принципів антропоцентричної лінгводидактики справедливо називають лінгвокультурологічний, згідно з яким рідну мову вивчають як національно-культурний феномен (В. Ф. Дороз, С. Я. Єрмоленко, Л. І. Мацько, Г. В. Онкович, М. І. Пентиліук, О. М. Семенов, Л. В. Скуратівський та інші). Реалізація лінгвокультурологічного принципу у вищій школі спирається на роботу з лінгвокультурними концептами та мовними одиницями з національно-культурним компонентом.

Як слушно зауважують З. Д. Попова та Й. А. Стернін, концепти формуються у свідомості людини на основі безпосереднього сенсорного досвіду, мисленнєвих операцій людини з іншими, вже наявними в її свідомості концептами предметної діяльності, а також у процесі спілкування та самостійного пізнання людиною значень мовних одиниць [1]. При цьому важливу роль відіграє навчальна діяльність, яка повинна бути спрямована на “трансформацію отриманих відомостей з мови, літератури, історії та інших предметів,

власного життєвого досвіду (...) в особистісно неповторний погляд на життя, у переконання, світоглядні установки, ідеали, у знання культурних реалій, які забезпечують органічне входження в суспільство” [2: 12–13]. Таким чином, концепт, як основну клітинку культури в ментальному світі людини, визначають базовою одиницею навчання (В. Ф. Дороз, В. І. Кононенко, Л. І. Мацько, Н. Л. Мішатіна, О. І. Потапенко), а завдання лінгводидактики вищої школи полягає в розробленні ефективних методів і прийомів роботи з ним.

Мета нашої розвідки – схарактеризувати та проілюструвати основні прийоми роботи з лінгвокультурними концептами в межах мовознавчих дисциплін, які читають на філологічних факультетах ВЗО.

Як відомо, важливу роль у формуванні концептів національної мови відіграє художня література, а отже, одним з основних прийомів роботи з лінгвокультурними концептами є виявлення та інтерпретація текстових смислів, асоціацій, ціннісних та індивідуально-авторських ознак, що репрезентують його зміст. У лінгвоконцептології та лінгвістиці тексту послуговуються терміном *концептуальний аналіз*. Концептуальний аналіз тексту дозволяє змодельовати структуру концепту, проінтерпретувати його складники, зокрема національно забарвлені, та описати зв'язки між ними, визначаючи місце концепту в культурному та соціальному просторах. При цьому до уваги беруть заголовки та епіграф твору, пейзажні описи, художні деталі, слова-символи, тропи та інші композиційно-стилістичні й лексико-семантичні елементи художнього твору. Означений прийом може доповнювати лінгвістичний (дисципліна “Лінгвістичний аналіз тексту”) та стилістичний (дисципліна “Стилістика української мови”) аналізи тексту або використовуватись як окремий етап концептуального моделювання. Наведемо приклади завдань.

1. Прочитайте вірш І. Драча “Тополі, тополі”. Виділіть ключові слова твору та встановіть асоціативні зв'язки між ними. Опишіть концептосферу лінгвокультурного концепту “тополя”. Сформулюйте ідею твору, наголошуючи на концептуальній інформації (“Лінгвістичний аналіз тексту”).

2. Зверніть увагу на пейзажні описи в оповіданні Гр. Тютюнника “Холодна м'ята”. Доповніть словесну модель лінгвокультурного концепту “м'ята” запаховими, зоровими та звуковими образами на основі аналізу концептуального простору художнього твору (“Лінгвістичний аналіз тексту”).

3. Опишіть когнітивні ознаки концепту “дуб”, що виявляються у таких народнопоетичних порівняннях: *хлопець, як дуб; міцний парубок, як дуб; здоровий, як дуб*. Відповідь проілюструйте уривками з фольклорних творів (“Стилістика української мови”).

Проте для формування лінгвокультурного концепту у свідомості недостатньо лише роботи з мовним матеріалом, “необхідне обов’язкове залучення чуттєвого досвіду, необхідна наочність (що виразно виявляється у процесі навчання), необхідна предметна діяльність” [1: 123]. Тому в роботі з лінгвокультурними концептами використовують аналіз художніх творів та інших продуктів духовної діяльності людини (живопис, музику, скульптуру тощо), що дозволяє занурити студентів у матеріальний і духовний світ рідної культури. Трактуювання когнітивних ознак концепту в різних видах мистецтва доповнює його структуру – образ та інтерпретаційні складники. Проілюструємо це на прикладі роботи із картиною відомої української художниці К. Білокур “Хата в Богданівці”, яка відтворює образ української хати:

1. Уважно роздивіться картину К. Білокур “Хата в Богданівці”, які асоціації вона у вас викликає? Опишіть їх (“Лінгвокультурологія”).

2. Які ви знаєте картини українських художників, що відтворюють образ української хати? Які відчуття, переживання вони у вас викликають? Доберіть до них уривки з художніх творів та усної народної творчості, які б передавали зміст картини або ваші відчуття від побаченого? (“Лінгвокультурологія”).

3. Складіть лінгвокультурологічний портрет української хати, який би містив історико-етнографічну та лінгвістичну інформацію. Лінгвістична характеристика повинна включати лексичний і фразеологічний аналізи (“СУЛМ. Лексикологія. Фразеологія”).

Головне завдання наведених вправ – спонукати студентів до осмислення та переживання національно-духовних цінностей, закладених у лінгвокультурний концепт. При цьому лінгвокультурологічні завдання можуть ґрунтуватися на роботі з окремим лінгвокультурним концептом або індивідуальними концептами письменника (художньою картиною світу).

У підсумку ще раз наголосимо, що одним із шляхів практичного втілення лінгвокультурологічного принципу на філологічних факультетах є розв’язання лінгвокультурологічних завдань, які допомагають студентам розкривати та опрацьовувати нові смисли, пов’язані з тим чи тим лінгвокультурним концептом, і, таким чином, вибудовувати повноцінний концепт “в єдності образного компонента, інформаційного змісту та інтерпретаційного поля” [1: 123].

Подальші дослідження будуть спрямовані на урізноманітнення прийомів опрацювання лінгвокультурних концептів та конкретизацію системи лінгвокультурологічних завдань.

1. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. – М., 2007; 2. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова. 5–12 класи / За ред. Л. В. Скуратівського. – К., 2005.

THE METHODS FOR LINGUOCULTURAL CONCEPT WORKING IN THE SYSTEM OF HIGHER PHILOLOGICAL EDUCATION

Oksana Kucheryava

The study characterizes the main methods of work with linguocultural concept, suggests the standard of linguocultural tasks. The attention by author is focused on the concept text analysis and using different kinds of arts for concept interpretation. These linguocultural tasks are intended for the students of the philological faculties of higher educational establishments.

Key words: *linguocultural concept, linguocultural tasks, higher philological education.*

КОМУНІКАТИВНА ІНТЕНЦІЯ У СВІТЛІ СУЧАСНИХ АНТРОПОЗОРІЄНТОВАНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕОРІЙ

С. Т. Шабат-Савка

(Чернівці)

У науковій розвідці окреслено лінгвістичний статус комунікативної інтенції, схарактеризовано її обсяг і значеннєвий діапазон у таких антропозорієнтованих теоріях: теорія мовленнєвих актів, теорія мовленнєвої діяльності й теорія мовленнєвого впливу; визначено комунікативну інтенцію як амбівалентне поняття, що є єдністю інтенційного стану мовця (його психоментального простору) та інтенційного знака-висловлення, синтаксично релевантного для комунікативної ситуації.

Ключові слова: *комунікативна інтенція, мовець, висловлення, теорія мовленнєвих актів, теорія мовленнєвої діяльності, теорія мовленнєвого впливу.*

У поліпарадигмальному просторі сучасної лінгвістики особливої актуальності набуває комунікативно-прагматичний напрям, скерований на глибоке дослідження мовних одиниць у процесі спілкування, на визначення чинників, які породжують та організовують мовленнєву діяльність. У контексті зазначеної проблематики важливою для вивчення вважаємо низку питань, що мають стосунок до обґрунтування лінгвістичного статусу категорії комунікативної інтенції, її типологічних виявів та синтаксичних засобів реалізації в україномовному дискурсі.

Комунікативна інтенція була предметом вивчення багатьох мовознавчих студій (Ф. С. Бацевич, Л. А. Кисельова, О. О. Селіванова, І. П. Сусов, Н. І. Формановська та ін.), проте й досі існує термінологічна неузгодженість щодо її обсягу та змісту. Не викликає ніякого сумніву, що це поняття виражає мовленнєвий намір, має когнітивне підґрунтя, передає цільові настанови спілкувальників. В адресантно-адресатному континуумі, де перетинаються різні інтенційні горизонти комунікантів, інтенція співвідноситься з іллокуцією, суб'єктивно-модальним значенням, із мотиваційно-потребовою сферою мовної особистості, зі стратегіями і тактиками мовлення, а отже, входить до термінологічного апарату принаймні трьох лінгвістичних теорій – теорії мовленнєвих актів, теорії мовленнєвої діяльності й теорії мовленнєвого впливу.

У теорії мовленнєвих актів, репрезентованій у працях Дж. Л. Остіна, Дж. Р. Серля, Г. П. Грайса та П. Ф. Стросона, інтенцію розглядають як суб'єктивне значення мовця, тобто те, що конкретний мовець має на увазі під своїм висловленням [5: 378]. Дж. Р. Серль уводить поняття “інтенційного стану”, що відображає ментальне спрямування суб'єкта до дійсності, його ставлення до висловленого чи побаченого [3]. Комунікативна інтенція асоціюється з вираженням різних інтенційних станів: “Від ранку до вечора запитуємо, відповідаємо, сперечаємося, аргументуємо, обіцяємо, хвалимося, сваримо, скаржимося, відмовляємося, когось хвалимо, дякуємо, звіряємось, докоряємо, робимо зауваження тощо” [6]. Власне, психоментальний простір мовної особистості, бажання та наміри мовця формують його інтенційний стан, який експлікується через синтаксичну систему, певний інтенційний знак. У теорії мовленнєвих актів інтенцію розглядають і в контексті іллокутивної сили та мети висловлення. Іллокуція як один із складників мовленнєвого акту передбачає втілення у реченні певної інтенції, приміром, інформативної, питальної, спонукальної. Цілком логічно, на нашу думку, визначати комунікативну інтенцію як амбівалентну лінгвістичну категорію, що становить єдність інтенційного стану мовця та синтаксично релевантного інтенційного знака-висловлення, що відображає наміри адресанта у безпосередній інтеракції.

Теорія мовленнєвої діяльності – одна з сучасних психолінгвістичних концепцій, безпосередньо пов'язана з людським чинником, із мотивацією мовленнєвої активності комунікантів, експлікацією їх інтенцій та потреб. У процесі спілкування комунікативна інтенція виступає як предмет комунікативно-пізнавальної потреби, “впливає на формування думки (когнітивної структури майбутнього висловлення) і подальшої внутрішньої програми зовнішнього мовлення” [2: 210]. Мотиваційно-потребова сфера мовної особистості породжує інтенцію довербального, мисленнєвого рівня, яка тільки у процесі “переливання думки у слово” (Л. С. Виготський) матеріалізується у синтаксичних

конструкціях, засобах втілення інтенцій вищого порядку – комунікативних. Висловлення слугує найбільш адекватним засобом відображення цілісного інтенційно-психологічного змісту мовленнєвої діяльності: індивідуальних особливостей мовця та адресата, їх ціннісних орієнтацій, інтелектуального рівня, мотивацій, які зумовили початок інтеракції і впливають на її перебіг.

У теорії мовленнєвого впливу інтенцію розглядають в аспекті комунікативних стратегій і тактик, усвідомленої (інтенційної) чи неусвідомленої (неінтенційної) діяльності мовця, спрямованої на адресата (В. І. Карасик). Бути суб'єктом мовленнєвого впливу, як зазначає О. С. Іссерс, – означає регулювати діяльність свого співрозмовника [1: 21], мати чіткий план ефективного досягнення прогнозованої мети, скерованої на “завоювання авторитету чи бажання сподобатися, на передавання партнеру нових знань, на зміну його світогляду, на створення гарного настрою, на залякування партнера, позбавлення його волі і здатності протистояти, на виведення з психологічної рівноваги, застереження, підбурювання та ін.” [4: 58]. Іntenція детермінує стратегічну програму за допомогою синтаксичних засобів, висловлень-тактик, що регулюють та коригують поведінку реципієнта. Ефективність реалізації інтенцій визначається за діями адресата: приміром, запит інформації передбачає відповідь, прохання – виконання певних мовленнєвих або фізичних дій. Напр.: – *Здоров! Ти був на річці?* – *Був* (В. К. Винниченко). – *А подай-но мені, доцю, коли ласка твоя, води напитися, та гляди не розхлюпай. Ганнуса <...> піднесла їй кухлика* (О. С. Забужко). Коли між комунікантами відсутній контакт, інтеракція набуває конфліктного характеру, що свідчить про невдалу комунікацію, нереалізовану мовленнєву інтенцію. Порівн.: – *Хто ти така? Як ти смієш?! Таку...таку брехню зводити на мого чоловіка!* – *Смію! Ще й як смію. Бо мені вас жаль* (Г. Т. Тарасюк).

Отже, у межах сучасних антропозорієнтованих лінгвістичних теорій, теорії мовленнєвих актів, теорії мовленнєвої діяльності, теорії мовленнєвого впливу, інтенцію ототожнюють із суб'єктивним значенням та комунікативним наміром мовця, розглядають як компонент іллокутивного акту, детермінанту стратегічної програми, важливий чинник генерації висловлень-тактик, витлумачують як прояв соціальної, мотиваційно зумовленої потреби. Широке використання терміна *комунікативна інтенція* у практиці мовознавчих студій уможлиблює внесення його до базових, ключових понять сучасної лінгвістики, забезпечує категорійний статус, обґрунтування та опис якого стане предметом наших наступних наукових студій.

1. Іссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. – М., 2008;
2. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава, 2010;
3. Серль Дж. Р.

Классификация иллокутивных актов // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1986. – Вып. XVII. – С. 170–194; 4. *Формановская Н. И.* Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. – М., 2002; 5. *Grice H. P.* Meaning // *The Philosophical Review*. – 1957. – Vol. 66. – № 3. – P. 377–388.; 6. *Wierzbicka A.* Genry mowy. Tekst i zdanie: zbiór studiów. – Wrocław, 1983.

COMMUNICATIVE INTENTION IN THE VIEW OF CONTEMPORARY ANTHROPOCENTRIC LINGUISTIC THEORIES

Svitlana Shabat-Savka

The linguistic status of communicative intention is described; its volume and content variety are characterized within the framework of such anthropocentric theories as speech acts theory, speech activity theory and speech influence theory. Communicative intention is defined as an ambivalent notion which presupposes unity on a speaker's intentional condition (their psycho-mental space) and an intentional utterance sign which is syntactically relevant for the communicative situation.

Key words: *communicative intention, speaker, utterance, speech acts theory, speech activity theory, speech influence theory.*

РОЛЬ МЕДІАТЕКСТУ У ФОРМУВАННІ МЕДІАКУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ

К. С. Курган
(Одеса)

Розглянуто сутність поняття “медіа культура” крізь призму сучасної медіаосвіти, окреслено основні підходи щодо класифікації медіатекстів та визначено місце медіатекстів у формуванні медіакультури студентів.

Ключові слова: *медіакультура, медіатекст, медіакомпетентність, медіаосвіта.*

Сьогодення має розвинену інформаційну інфраструктуру, в якій володіння інформацією поступається вмінням знаходити, передавати та сприймати інформацію. Утім сучасне студентство повинне мати високий рівень сформованості всіх рис, які сприяють адаптації у медіапросторі; однією з них є медіакультура, яку вивчають медіапедагогіка, медіалогія, психологія, соціологія, культурологія.

Дослідженню означеного питання присвятили свою увагу такі науковці, як Н. Б. Кирилова, М. Г. Яцимірська, Г. В. Онкович, О. В. Федоров та ін. Водночас поняття

“медіакультура”, на нашу думку, щільно пов’язане з медіаосвітою, основною одиницею якої вважається “медіатекст”. Метою цієї розвідки є комплексне дослідження ключових понять медіаосвіти. Реалізація поставленої мети передбачає аналіз поняття “медіакультура” та визначення ролі медіатекстів у її формуванні.

Традиційно під культурою розуміють систему надбіологічних програм людської діяльності, поведінки і спілкування, що історично розвиваються та виступають умовою відтворення і зміни соціального життя. Програми діяльності, поведінки і спілкування, що є “тілом” культури, репрезентують різні знання, навички, норми й ідеали, зразки діяльності й поведінки, ідеї і гіпотези, вірування, соціальні цілі, ціннісні орієнтації тощо. “У своїй сукупності і динаміці вони утворюють історично накопичуваний соціальний досвід” [2: 271]. У наш час, коли медіапростір обіймає левову частку культури, більш виправданим є використання терміна медіакультура, тож, зважаючи на те, що в сучасній медіадидактиці чимало підходів щодо його визначення, розглянемо ключові поняття означеного феномену.

На думку О. В. Федорова, медіакультурою є сукупність матеріальних та інтелектуальних цінностей у галузі медіа, а також історично визначена система їх відтворення й функціонування в соціумі; стосовно аудиторії медіакультура може виступати системою рівнів розвитку особистості людини, яка може сприймати, аналізувати, оцінювати медіатексти, займатися медіатворчістю, засвоювати нові знання у галузі медіа. За спостереженнями дослідника, Н. О. Коновалова вважає медіакультуру перш за все “діалоговим способом взаємодії з інформаційним суспільством, до складу якого входять ціннісний, психологічний і особистісно – творчий компоненти” [1: 18]. Зважаючи на різні визначення цього поняття, вважаємо за доцільне долучитися до позиції Н. І. Череповської, яка розрізняє поняття “медіакультура”, як феномен виробництва та “медіакультура особистості”, що є “особистісним надбанням кожним індивідом системи способів споживання та застосування медіаінформації” [3: 185]. Спираючись на способи отримання споживачем інформації – візуальний (стаття у газеті чи журналі), аудіальний (радіопередача) чи аудіо-візуальний (телевізійний репортаж), доцільно розділяти поняття візуальної, аудіальної та аудіо-візуальної медіакультури.

На сучасному етапі поступу медіаосвіти поняття “медіатекст” набуло значення однієї з найголовніших категорій, охоплюючи не лише традиційне тлумачення тексту як такого, але водночас демонструючи унікальний тип тексту, який поєднує в собі всі засоби масової комунікації. Медіатексти характеризуються унікальними рисами: слово, звук, візуальність (кінокадри, фото, відеосюжети). Традиційно їх поділяють на такі різновиди: радіо-, теле-, газетні- та інтернет-тексти. З останніми пов’язують поняття мультимедійності та

гіпертексту. “Гіпертекст – це комбінація мовного тексту зі здатністю комп’ютера здійснювати інтерактивне розгалуження та динамічне відтворення нелінійного тексту, який не може бути надрукований на аркуші паперу у звичайний спосіб” [4: 268]. Медіатексту притаманні логічна завершеність висловлювань, комунікативна та прагматична настанова. Особливістю медіатекстів є їх можливість всеохоплювальної інформатизації. Як відомо, текст у його класичному розумінні – носій культури, адже інформація, що міститься в ньому, – продукт розвитку цінностей людства. Медіатекст як основна категорія медіапростору – носій медіакультури як сукупності ціннісних надбань у медіапросторі. Зважаючи на те, що медіапростір активно реагує на будь-які зміни у всіх сферах життя, медіатексти всіх видів – журналістські статті, телевізійні репортажі чи інтернет-видання стають доцільним інструментом інформування соціуму про події того чи того характеру.

Отже, медіатекст – унікальна одиниця культури, адже саме завдяки йому мовна особистість має змогу перебувати в центрі культури та успішно виступати частиною соціуму, отримуючи доступ до масових комунікацій, які пов’язують людину з довкіллям.

Підсумовуючи викладене, важливо наголосити, що становлення медіаосвіти як однієї з найактуальніших галузей медіапедагогіки сьогодення спричинило дослідження, скеровані на вивчення ключових понять цієї галузі, одним з яких є поняття “медіакультура”. Щодо визначення цього поняття у науковців немає однастайності, що засвідчить про актуальність порушеної проблеми для вітчизняної лінгвопедагогіки. Очевидним є той факт, що медіатекст – це втілювач культури й водночас – одиниця медіапростору. Відповідно, поєднуючи в собі медіа- та культурну цінність, медіатекст має лінгводидактичний потенціал формування медіакультури у студентів, оскільки з його допомогою стає можливим формування мовної особистості, що характеризується високим рівнем культури використання медіаінформації, та водночас дає змогу орієнтуватися в інформаційних потоках сьогодення.

1. Федоров А. В. Развитие медиакомпетентности и критического мышления студентов педагогического вуза. – М., 2007; 2. Философский словарь / Гл. ред. И. Т. Фролов. – М., 2011; 3. Череповська Н. Формування візуальної медіакультури особистості засобами медіаосвіти // Культура народів Причорномор’я. – 2007. – № 120. – С. 184–187; 4. Яцимірська М., Драган Н. Медіатекст як продукт журналістської творчості (психолінгвістичний аналіз логічного сприйняття та емоцій) // Вісник Львівського університету. – 2007. – Вип. 30. – Сер.: Журналістика. – С. 132–137.

A ROLE OF MEDIATEXT IN FORMING OF MEDIACULTURE OF STUDENTS

Carina Kurgan

Essence of concept “mediaculture” is considered from the point of view of modern mediaeducation, basic approaches are outlined in relation to classification of mediatexts, the location of mediatexts is determined in forming of mediaculture of students.

Key words: *mediaculture, mediatext, mediacompetence, mediaeducation.*

КРЕОЛІЗОВАНІ РЕКЛАМНІ ТЕКСТИ В МЕТОДИЦІ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

А. А. Ісаєнко

(Одеса)

Розглянуто сутність поняття “креолізований текст”, з’ясовано потенціал україномовних рекламних креолізованих текстів у процесі навчання української мови іноземних студентів.

Ключові слова: *креолізовані тексти, рекламний дискурс, іноземні студенти, міжкультурне спілкування.*

Сьогодні посилився інтерес педагогів-практиків і науковців до оновлення форм і методів навчання іноземців в українських вишах, формування вторинної мовної особистості студентів-іноземців, створення в процесі навчання таких ситуацій реального спілкування, за яких засвоєння мови буде найефективнішим. В Україні й Росії цю проблему порушують Н. Б. Булгакова, А. С. Крайнова, Л. О. Куришева, Л. О. Левчук, Л. Т. Мазітова, О. В. Малихін, Н. К. Маяцька, Л. І. Рибаченко, В. І. Тарасенко та ін. З огляду на те, що процес спілкування містить і вербальний, і невербальний компоненти, а на оволодіння нерідною мовою величезний вплив справляє осягнення культури носіїв цієї мови, то ймовірним є те, що оптимізувати навчальний процес стає можливим за допомогою осмислення саме таких мовних одиниць, які несуть на собі відбиток культури, залучаючи і вербальний, і невербальний коди. Саме такими одиницями, на нашу думку, є так звані креолізовані тексти.

Мета розвідки – з’ясувати, в чому полягає лінгводидактичний потенціал рекламних креолізованих текстів як засобу підвищення ефективності оволодіння українською мовою.

Проблема креолізованого тексту як семіотично ускладненої нетрадиційної, полікодової лінгвістичної одиниці розглядалася в дослідженнях таких учених, як О. Є. Анісімова, В. М. Березін, Л. С. Большіянова, Н. С. Валгіна, І. В. Вашуніна, Л. А. Головіна, Г. Ю. Зенкова, О. Л. Каменська, І. А. Кольцов, В. М. Клюканов, Н. В. Месхішвілі,

Ю. О. Сорокін, Є. Ф. Тарасов тощо. Креолізований текст, за визначенням Ю. О. Сорокіна й Є. Ф. Тарасова, це “текст, структура якого складається з двох негомогенних частин: вербальної (мовної / мовленнєвої) і невербальної (яка належить до інших знакових систем, ніж природна мова)” [3: 180]. Квон Сун Ман, досліджуючи лінгвометодичний потенціал рекламних текстів у процесі навчання, зауважує, що дуже важливим при навчанні іноземної мови є запровадження ситуацій реального застосування мови, тобто занурення у природне мовленнєве середовище. Тексти реклами, наголошує науковець, “належать до тієї маси текстів, розуміння яких украй необхідне іноземцеві для занурення в реальне мовленнєве спілкування” [2: 12]. Ця теза науковця спонукала нас до з’ясування лінгводидактичного потенціалу україномовних рекламних креолізованих текстів в процесі викладання української мови як іноземної.

Реклама супроводжує нас скрізь. Через візуальні (бігборди, плакати, флаєри, телебачення, Інтернет) й аудіальні (радіо, телебачення) рекламні тексти ми сприймаємо соціум, розуміємо його пріоритети, відчуваємо особливості культури. Водночас для повноцінного спілкування на тлі іноземної культури необхідне занурення в неї. Реальну можливість здійснити таке занурення дають рекламні креолізовані тексти, які є своєрідною формою культурно-мовної адаптації. Вони залучають реципієнта до осмислення мови та культури найпростішим і найприроднішим способом – зверненням до повсякденності, до задоволення людських потреб (побутових, естетичних, духовних тощо). Ці потреби дуже схожі у представників різних національностей, культур, а отже, тема товарів і послуг, які можуть задовольнити людські потреби, повинна бути близькою і зрозумілою навіть людині чужомовної культури. Проте рекламна інформація несе на собі відбиток специфічності відповідно до того, в якому культурному середовищі вона функціонує. Так чи інакше, за умов сприйняття, а тим паче аналізу рекламного тексту, студент-іноземець відчуватиме і матиме змогу простежити риси цієї специфіки. Враховуючи те, що мова – явище суспільне, і що в загальнонаціональній мові відбивається психічний склад нації, її менталітет, її культурні особливості, можна твердити, що і в рекламному тексті як різновиді мовленнєвого висловлювання, відбито культуру нації. Саме тому рекламні тексти можна вважати благодатним ґрунтом для розуміння нерідної культури. Креолізований текст як сукупність різних знакових систем, розкриває ще ширші можливості розуміння змістового наповнення тексту завдяки поєднанню в ньому вербального компонента і зображення. При цьому зображення може або доповнювати зміст вербального компонента, або функціонувати паралельно з ним, або домінувати (коли текст виступає доповненням), або мати слабкий зв’язок із вербальною частиною, компенсувати недостатність інформації вербальної, чи навпаки, бути

компенсованим більш розгорненим вербальним компонентом. О. Є. Анісімова наголошує на тому, що сутність зображення як знакової одиниці полягає в тому, що в поєднанні зі словом як вербальною одиницею значення зображення і слова “інтегруються і утворюють складний смисл” [1: 11], адже поєднання вербальної та іконічної частин у креолізованому тексті набуває нового змісту, який не може бути переданий цими компонентами окремо. Два цікаві приклади специфічного поєднання вербальної частини і зображення – рекламні проспекти засобу для миття посуду “Fairy” і автомобілю “Nissan”. У першому випадку текст “*Fairy: зберігає руки м’якими та зволеними*” супроводжує зображення жінки, яка, вийшовши з душу з нанесеною на обличчя косметичною маскою, із задоволенням опускає руки в піну. Іконічна частина красномовно підтверджує і доповнює висловлене в тексті – цей миючий засіб може стати в один ряд із корисними для жінки косметичними засобами, крім того, що є засобом для миття посуду. На другому проспекті зображено автомобіль, який рухається вулицями міста, причому бруківку, ліхтарі, тротуари зображено ніби м’якими, як салон самого автомобіля. У цьому випадку саме зображення впливає на візуальні, і, певним чином, тактильні відчуття того, хто сприймає це повідомлення, а вербальний фрагмент, наче вихоплений з іншого тексту дієприслівниковий зворот “*Nissan: рухаючись з комфортом*”, ніби припис до зображення, підтверджує іконічну інформацію – так, дійсно ідеться про комфорт. Наведені приклади україномовних рекламних текстів, на нашу думку, ілюструють величезний лінгвістичний і лінгводидактичний потенціал креолізованих текстів стосовно багатоаспектного аналізу мовленнєвого повідомлення, що дуже важливо для іноземного студента під час оволодіння нерідною мовою з огляду на відчуття, розуміння, засвоєння її культурно-ментального, лексичного наповнення, стилістичних особливостей тощо.

Отже, такі рекламні тексти наближені до реальних ситуацій спілкування, що вкрай необхідно студентам-іноземцям для занурення у мовно-мовленнєве середовище країни, мову якої вони вивчають, а також цінні тим, що поєднання вербальних і невербальних кодів під час креолізації позитивно впливає на процес сприйняття інформації, поглиблює і вдосконалює його, а отже, впливає на ефективність оволодіння природною мовою.

1. Анісімова Е. Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов). – М., 2003; 2. Квон Сун Ман. Лингвометодический потенциал рекламных текстов и его использование при обучении русскому языку иностранных учащихся: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – М., 2006; 3. Сорокин Ю. А., Тарасов Е. Ф. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция // Оптимизация речевого воздействия. – М., 1990. – С. 180–181.

CREOLIZED ADVERTISEMENT TEXTS AS COMPONENT OF METHODOLOGY OF TEACHING OF UKRAINIAN AS FOREIGN

Alina Isaenko

In the study considered essence of concept “creolized text”, defined potential of Ukrainian-language, advertisement creolized texts during educating to Ukrainian of foreign students.

Key words: creolized texts, advertisement discourse, foreign students, cross-cultural communication.

МЕТОДИЧНИЙ КОМЕНТАР ДО ВИВЧЕННЯ СЛІВ КАТЕГОРІЇ СТАНУ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

М. О. Кононенко

(Кобиляки, Полтава)

Зосереджено увагу на проблемі слів категорії стану в сучасному мовознавстві. Запропоновано систему їх вивчення в шкільному курсі української мови. Обґрунтовано доцільність розгляду слів категорії стану як окремого лексико-граматичного розряду.

Ключові слова: слова категорії стану, лексико-граматичний розряд, дидактична діяльність.

Вивчення слів категорії стану на сучасному рівні розвитку мовознавства є особливо актуальним у зв'язку з тим, що серед мовознавців не існує єдиного погляду на проблему: чи вважати слова категорії стану самостійною частиною мови, чи зараховувати до предикативних прислівників. Немає однозначного розуміння цього лексико-граматичного класу слів, їх позначають різними термінами – *незмінні присудкові слова, слова категорії стану, предикативи, предикативні прислівники, безособово-предикативні слова, станівник*; не визначена точна кількість лексико-семантичних груп слів категорії стану; немає однозначної думки про наявність категорій часу і способу в цих словах; чітко не визначені синтаксичні особливості слів категорії стану в текстах різного характеру.

Слова категорії стану як лексико-граматичний розряд потребують спеціального вивчення з кількох причин. Ця група слів займає особливе місце в системі повнозначних частин мови. Специфіка цих слів настільки різнопланова, що дає підстави одним ученим зараховувати їх до самостійних частин мови (Л. В. Щерба, В. В. Виноградов, І. І. Мещанінов, М. А. Жовтобрюх, В. О. Горпинич та інші), іншим – не визнавати їхньої самостійності (О. К. Баліашвілі, А. Б. Шапіро, Фр. Травнічек, П. С. Кузнєцов, В. М. Русанівський, І. М. Уздиган, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська та інші).

Слова категорії стану вважають відносно молодим, структурно і функціонально рухливим класом слів, що має багато особливостей, які вимагають вивчення. Проте визначеності щодо змісту вивчення цієї теми в шкільному курсі української мови немає, не відведено окремих годин на вивчення слів категорії стану.

Дидактична діяльність сучасного вчителя-словесника потребує володіння технологією проведення уроку, проблема оптимізації якого залишається актуальною, адже від змісту, структури й методичного забезпечення уроку, від професійної майстерності вчителя залежить успіх реалізації мовної освіти в державі.

У методиці та шкільній практиці існує три підходи до змісту уроку рідної мови: системно-мовний підхід, функціонально-мовний або функціонально-стилістичний підхід, комунікативний підхід.

У дидактичній та лінгводидактичній літературі поділ уроків на типи здійснюється за різними ознаками, тому в сучасній методиці навчання української мови існує кілька підходів до класифікації уроків: за дидактичною метою, за основними етапами навчального процесу, за методами навчання, за способами організації навчальної діяльності учнів.

Усі сучасні класифікації уроків, власне, модифікують традиційну, якої й дотримуються більшість учителів, бо на кожному етапі розвитку освіти, зокрема й навчання української мови, вона легко модифікується, піддається організаційним і структурним змінам, залишаючись у своїй основі науково апробованою й виправданою.

Вивчаючи слова категорії стану, доцільно враховувати названі вище особливості уроків мови, дотримуватися вимог до змісту уроків мови та їх типології.

Найчастіше використовують слова категорії стану, які сформувалися на основі таких частиномовних розрядів слів: прислівників з обставинними та якісно-означальними значеннями, слів з модальним значенням необхідності, можливості, іменників, які, виконуючи предикативну роль, втратили зв'язок із системою відмінювання, віддієслівних форм на *-но*, *-то*.

Визначальною ознакою станівника є його синтаксична функція – функція головного члена односкладного речення (безособового) речення.

Дослідники [1; 2; 3] поділяють слова категорії стану на два розряди залежно від значення, яке вони виражають: якісні та модальні.

Беручи до уваги специфіку слів категорії стану, а також відсутність у шкільній програмі з української мови окремих годин на вивчення цієї теми, на нашу думку, систему ознайомлення учнів можна побудувати як вивчення: а) лексико-семантичних груп “слів

категорії стану”, б) синтаксичної функції “слів категорії стану”, в) системи частин мови слів із семантикою “стану”, а саме:

- слів категорії стану, які сформувалися на основі прислівників з обставинними та якісно-означальними значеннями;
- слів категорії стану, які походять від дієприкметникових форм на **-но, -то**;
- слів категорії стану, які мають частиномовну належність до іменників, що, виконуючи предикативну роль, втратили зв’язок із системою відмінювання.

З огляду на те, що уроки української мови поділяють на дві групи: аспектні й уроки розвитку зв’язного мовлення, доцільно вивчати лексико-семантичні особливості слів категорії стану, в першу чергу, на уроках розвитку зв’язного мовлення. Доцільно для вивчення слів категорії стану використовувати міжпредметні зв’язки з літературою.

На нашу думку, складність аналізу окремих ознак слів категорії стану під час вивчення різних частин мови полягає в тому, що програмою не передбачено окремих уроків для цілісного вивчення слів категорії стану. Після ознайомлення учнів з особливостями цієї категорії слів як самостійної частини мови (чи окремим класом слів) учитель міг би актуалізувати опорні знання учнів. Крім того, знання дітей про слова категорії стану були б структурованими, а не фрагментарними.

1. Волох О. Т., Чемерисов М. Т., Чернов Є. І. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис. – К., 1989; 2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К., 1988; 3. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник. – К., 2004; 4. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови: Підручник. – К., 1972; 5. Словник української мови: В 11 т. – К., 1970–1980; 6. Сучасна українська літературна мова: В 5 кн. / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1969; 7. Українська мова. Енциклопедія. – К., 2004; 8. Українська мова. 5–12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. – К., 2005.

METHODOLOGY COMMENTS FOR THE STUDY OF THE PREDYKATYVS IN SCHOOL COURSE OF UKRAINIAN LANGUAGE

Mykhailo Kononenko

The attention is focused on the problem of predykatyvs in modern linguistics. The system of their study in school course of the Ukrainian language is proposed. The necessity of consideration of predykatyvs as separate lexical and grammatical category is justified.

Key words: *predykatyvs, lexical and grammatical category, didactic activities.*

УЧАСНИКИ ФОРУМУ

Абузарова Марта Мирославівна –

докторантка Університету імені Адама Міцкевича;
marta.stetsula@interia.eu

Андрусів Уляна Богданівна –

андидат філологічних наук, асистент кафедри слов'янських мов
Прикарпатського національного університету імені Василя
Стефаника; jakmary2003@yahoo.com

Балаховська Лілія Вікторівна –

аспірантка Інституту української мови НАН України;
lilibalachovska@yandex.ru

Бардукова Ганна Олександрівна –

аспірантка Донецького національного університету;
anna_bardukova@mail.ru

Белей Лесь Любомирович –

аспірант Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України;
to.mamay@gmail.com

Блануца Андрій Васильович –

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії України середніх віків і раннього нового часу Інституту історії України НАН України; an_blan@mail.ru

Боярчук Олена Сергіївна –

молодший науковий співробітник відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України; olenka_kma@mail.ru

Бурдунюк Оксана Вікторівна –

здобувачка Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського; kafteorlit@mail.ru

Вашук Іван Вікторович –

магістрант Сумського державного університету; vivat-ua@mail.ru

Вербич Наталя Сергіївна –

кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник відділу діалектології Інституту української мови НАН України; nataljaverbich@ukr.net

Волошинова Марина Олексіївна –

аспірантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка; marishinova@gmail.com

Вороніна Юлія Володимирівна –

аспірантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка; lidjil@yandex.ru

Габай Анна Юріївна –

кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник відділу граматики Інституту української мови НАН України; gabai_a@ukr.net

Гаврилова Дар'я Андріївна –

студентка Харківської гуманітарно-педагогічної академії; ashynka.g@yandex.ru

Галаур Світлана Петрівна –

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови та української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка; svitlana.galaur@gmail.com

Гамера Ольга Петрівна –

магістрантка Рівненського державного гуманітарного університету;
Gamera_1812@ukr.net

Ганєчко Вероніка Володимирівна –

кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології
Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького;
v.ganechko@ukr.net

Гарюнова Юлія Олегівна –

аспірантка Харківського національного університету імені
В. Н. Каразіна; makhankov@ukr.net

Гливінська Леся Костянтинівна –

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології
для неспеціальних факультетів Інституту філології Київського
національного університету імені Тараса Шевченка;
franco@univ.kiev.ua

Глібчук Наталія Мирославівна –

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Львівського національного університету імені Івана Франка;
natalka.glibchuk@gmail.com

Гнатюк В'ячеслав Іванович –

аспірант Мюнхенського університету імені Людвіга-Максиміліана;
slavko_hnatyuk@bigmir.net

Головань Ельвіра Олександрівна –

аспірантка Донецького національного університету; elgol@ukr.net

Горбунова Наталія Володимирівна –

доктор педагогічних наук, доцент Республіканського вищого навчального закладу “Кримський гуманітарний університет”, директор Інституту педагогіки, психології та інклюзивної освіти, завідувач кафедри педагогічної майстерності вчителів початкових класів та вихователів дошкільних закладів; natalya-gor2008@yandex.ru

Гордієнко Наталія Григорівна –

молодший науковий співробітник відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України;
gordikus@ukr.net

Горіна Жанна Дмитрівна –

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського;
gorinajanna@rambler.ru

Григорчук Юлія Миколаївна –

аспірантка Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України;
yulviola@ukr.net

Гудима Наталія Василівна –

старший викладач кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;
gudyma.natalka@yandex.ru

Гурська Дарія Володимирівна –

аспірантка Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка; kaf_ukr_lng@kpmu.edu.ua

Давиденко Ігор Юрійович –

учитель української мови та літератури Київської середньої школи № 193; IgorD25@ukr.net

Данилюк Ірина Володимирівна –

аспірантка Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка; renya09@rambler.ru

Дегтярьова Ірина Олександрівна –

кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов
Дніпропетровського державного інституту фізичної культури і
спорту; irenkadnepr@ukr.net

Дерба Світлана Миколаївна –

кандидат філологічних наук, асистент кафедри української та
російської мов як іноземних Інституту філології Київського
національного університету імені Тараса Шевченка;
derbasv2003@ukr.net

Дерев'янка Людмила Іванівна –

аспірантка Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка;

Добосевич Уляна Богданівна –

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Львівського національного університету імені Івана Франка;
u-lana@hotmail.com

Дорогович Наталія Омелянівна –

аспірантка Прикарпатського національного університету імені
Василя Стефаника; lorenza@i.ua

Єрмоленко Світлана Іванівна –

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови
Мелітопольського державного педагогічного університету імені
Б. Хмельницького; svitlana.lana@gmail.com

Жук Катерина Анатоліївна –

аспірантка Одеського національного університету імені
І. І. Мечникова; ekaterina.zhuk@gmail.com

Задорожна Альона Сергіївна –

магістрантка Харківського національного університету імені
В. Н. Каразіна; zadorozhna_alena@mail.ru

Зайцева Ольга Вікторівна –

аспірантка Національного університету “Києво-Могилянська
академія”; olga.zaytseva@ukr.net

Ісасенко Аліна Анатоліївна –

здобувачка Південноукраїнського національного педагогічного
університету імені К. Д. Ушинського; alina.bibliograf@yandex.ua

Іщенко Олександр Сергійович –

кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник
відділу діалектології Інституту української мови НАН України;
www.phonetica.wordpress.com

Кадочнікова Олена Петрівна –

кандидат філологічних наук, старший викладач Національного
університету “Києво-Могилянська академія”;
olenakolisnyk@rambler.ru

Капанайко Ірина Ярославівна –

аспірантка Дрогобицького державного педагогічного університету
імені І. Франка; kapanaiko@yahoo.com

Картамишев Олександр Олегович –

здобувач Таврійського національного університету імені
В. І. Вернадського; kartamyshev.aleksandr@mail.ru

Кашуба Зореслава Сергіївна –

студентка Кам'янець-Подільського національного університету імені
Івана Огієнка; zoreslava19@ukr.net

Кирилюк Ольга Володимирівна –

здобувачка Рівненського державного гуманітарного університету;
вчитель ЗОШ I-II ступенів с. Вовчицьк Маневицького району
Волинської області; yes-olga1@ukr.net

Кирилюк Ольга Леонідівна –

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української
мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені
Володимира Винниченка; kyryluk@ukr.net

Книш Олена Вікторівна –

аспірантка Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка; lenylka17@gmail.com

Кобченко Наталя Віталіївна –

кандидат філологічних наук, завідувач відділу обслуговування
користувачів, викладач Державного бюджетного закладу культури
м. Москви “Бібліотека української літератури”; n.kobchenko@mail.ru

Ковалевська Тетяна Юріївна –

доктор філологічних наук, професор кафедри української мови
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;
kovalevska@arstv.od.ua

Коваленко Юлія Сергіївна –

студентка Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; yuli-kov@ukr.net

Ковтюх Світлана Леонідівна –

кандидат філологічних наук, доцент, обраний професор, завідувач кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка; Kovtjukh@rambler.ru

Колган Олена Володимирівна –

кандидат філологічних наук, доцент Слов'янського державного педагогічного університету; kolgan_olena@mail.ru

Колеснік Людмила Ярославівна –

молодший науковий співробітник відділу діалектології Інституту української мови НАН України; Nezabydka.86@gmail.com

Колібаба Лариса Миколаївна –

кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу граматики Інституту української мови НАН України; kolibaba.lm@meta.ua

Коловоротна Наталя Дмитрівна –

викладач Комунального закладу “Харківська гуманітарно-педагогічна академія”; kolovorotnaya@ukr.net

Коляденко Олена Олександрівна –

аспірантка Інституту української мови НАН України;
sayapinalena@mail.ru

Комарова Зоя Іванівна –

доктор філологічних наук, професор Уральського державного федерального університету імені першого Президента Росії Б.М. Єльцина; zikomarova@bk.ru

Кондратенко Наталя Василівна –

кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;
kondr_nat@ukr.net

Кононенко Михайло Олександрович –

здобувач кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка;
kashtan_58@mail.ru

Корнієнко Ірина Анатоліївна –

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського; kafteorlit@mail.ru

Кочукова Наталія Іванівна –

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Слов'янського державного педагогічного університету; kochukov_dmitry@meta.ua

Курган Каріна Сергіївна –

аспірантка Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського; carun89@mail.ru

Кутуза Наталя Валеріївна –

кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; kutuza@i.ua

Куцак Ганна Миколаївна –

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Слов'янського державного педагогічного університету; ukrkafedra@ukr.net

Кучерява Оксана Анатоліївна –

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського; oksana.kuch@gmail.com

Лавриненко Світлана Томівна –

кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри сучасної української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; lavrist@mail.ru

Ландер Майя Анатоліївна –

викладач кафедри української мови і літератури Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського; kafteorlit@mail.ru

Лісова Лариса Олександрівна –

аспірантка Волинського національного університету імені Лесі Українки; lisova88@ukr.net

Лозова Наталія Григорівна –

аспірантка Інституту української мови НАН України; white_angel@tim.ua

Луковенко Тетяна Олександрівна –

викладач Слов'янського державного педагогічного університету;
lukovenkotatyana@gmail.com

Ляшук Наталя Альбертівна –

старший викладач Севастопольського національного технічного університету, аспірантка Інституту української мови НАН України;
natasuper777@inbox.ru

Макарова Марина Володимирівна –

асистент Східноукраїнського національного університету імені В. Даля; marna84@mail.ru

Макович Христина Ярківна –

аспірантка Львівського національного університету імені Івана Франка; khrystyna.makovych@gmail.com

Максимчук Віталій Васильович –

викладач кафедри української мови Національного університету “Острозька академія”, заступник керівника Лексикографічної лабораторії “Острозький неограф”, аспірант; vitalykmaks@gmail.com

Максимчук Галина Вікторівна –

студентка Національного університету “Острозька академія”;
halyna_maks@ukr.net

Максим'юк Наталія Василівна –

викладач Чернівецького торговельно-економічний інституту
Київського національного торговельно-економічного університету;
danatmax@mail.ru

Марсєв Дмитро Анатолійович –

аспірант Національного педагогічного університету імені
М. П. Драгоманова;

Мархоцька Анастасія Вікторівна –

студентка Луганського національного університету імені Тараса
Шевченка; sojka@lds.net.ua

Меркотан Леся Йосипівна –

асистент кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка; merkotanl@i.ua

Мелекєсцева Наталія Василівна –

аспірантка Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

melena26@i.ua

Мирончук Олександр Якович –

кандидат богословських наук, завідувач кафедри філології Київської православної богословської академії; a_myronchuk@ukr.net

Мислива-Бунько Іванна Ярославівна –

аспірантка Волинського національного університету імені Лесі Українки; jasya2510@ukr.net

Монастирська Римма Іванівна –

аспірантка Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського; monastirska-r@bk.ru

Морозова Тетяна Вікторівна –

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри УПК Севастопольського національного технічного університету; romstar15-9@mail.ru

Мурдза Ірина Михайлівна –

студентка Київського університету імені Бориса Грінченка;
iramurdza@ukr.net

Набок Марина Миколаївна –

кандидат філологічних наук, викладач кафедри мовної підготовки іноземних громадян Сумського державного університету;
nabok.marinka@gmail.com

Нечасва Ніна Олександрівна –

викладач кафедри романо-германської філології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка;
ninaluh2005@rambler.ru

Новикова Юлія Миколаївна –

кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики та етнології Донбаської національної академії будівництва і архітектури; mov79@yandex.ru

Облат Оксана Миколаївна –

здобувачка Приватного позашкільного навчального закладу “Освітньо-розвивальний центр” приватного підприємства “Південний лінгвістичний центр”; ksunia1310@mail.ru

Овсейчик Станіслава Володимирівна –

кандидат філологічних наук, асистент Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; slavika1980@yandex.ru

Олійник Оксана Юрївна –

аспірантка Інституту української мови НАН України; matres@ukr.net

Оплеталова Олена –

докторант Університету імені Палацького в Оломоуці; elena.opletalova@entrum.cz

Осінчук Юрій Васильович –

кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу української мови Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України; osinchuk@gmail.com

Падалка Руслана Миколаївна –

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Слов'янського державного педагогічного університету; ruslana-padalka@i.ua

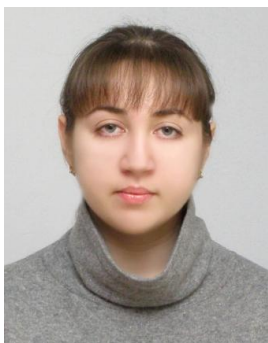
Париляк Лілія Івнівна –

кандидат філологічних наук, провідний фахівець Інституту українознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; lipar02@mail.ru

Педченко Світлана Олександрівна –

доцент кафедри української мови та української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка; svpedchenko@gmail.com

Петрова Оксана Іванівна –

магістрантка Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського; poi_4@mail.ru

Піменова Марина Володимирівна –

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Кемеровського державного університету; член-кореспондент Сибірської академії наук вищої школи; pimenovaMV@rambler.ru

Поліщук Оксана Григорівна –

аспірантка Національного університету “Острозька академія”; PolishchukOksana@ukr.net

Потапчук Ірина Михайлівна –

асистент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка; potapchukirina@mail.ru

Прадід Ольга Юріївна –

аспірантка Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського; pradid1@rambler.ru

Приблуда Людмила Михайлівна –

асистент кафедри українознавства Національного університету харчових технологій, аспірантка Київського національного лінгвістичного університету; Duvoslovo@mail.ru

Продан Юлія Петрівна –

аспірант Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка; yulia_prodan25@mail.ru

Проскурня Вікторія Анатоліївна –

викладач української мови та літератури Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, старший лаборант кафедри кримінального права; vproskurnya@list.ru

Пустовалова Віра Іванівна –

аспірантка Харківського національного університету імені
В. Н. Каразіна; pustovalova-v@mail.ru

Ріжко Руслана Любомирівна –

кандидат філологічних наук, викладач кафедри філології
Прикарпатського національного університету імені Василя
Стефаника; ruslana-lilija@mail.ru

Романина Ірина Романівна –

аспірант Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України;
iraromanyna@gmail.com

Руда Олена Григорівна –

кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу
соціолінгвістики Інституту української мови НАН України;
arudaya@yandex.ru

Сікора-Литвин Галина Вікторівна –

молодший науковий співробітник відділу діалектології Інституту
української мови НАН України; sikoragalyna@ukr.net

Стасюк Тетяна Валеріївна –

кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології
Дніпропетровського державного аграрного університету;
stasyuktv@gmail.com

Теркулов В'ячеслав Ісайович –

доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи
Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов;
terkulov@rambler.ru

Тимочко Ольга Богданівна –

викладач Бродівського педагогічного коледжу імені Маркіяна
Шашкевича, аспірантка Рівненського державного гуманітарного
університету; tymochkoolha@yahoo.mail

Тимошенко Аліна Ігорівна –

старший лаборант кафедри української мови Кіровоградського
державного педагогічного університету імені Володимира
Винниченка, аспірантка; tai-27@ukr.net

Тільнова Інна Володимирівна –

аспірантка Кіровоградського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка; Vats07@rambler.ru

Ткачук Марина Миколаївна –

кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник
відділу діалектології Інституту української мови НАН України;
tkachuk_maryna@ukr.net

Трифонов Роман Анатолійович –

кандидат філологічних наук, доцент Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна; tryfonov@yahoo.com

Федорчук Ольга Ігорівна –

магістрантка Рівненського державного гуманітарного університету;
olga.fedorchuk.89@mail.ru

Федуленкова Тетяна Миколаївна –

доктор філологічних наук, професор Північного (Арктичного)
федерального університету імені М. В. Ломоносова; член-
кореспондент Російської академії природознавства;
fedulenkova@list.ru

Халіновська Людмила Анатоліївна –

аспірантка Інституту української мови НАН України;
halima@bigmir.net

Хвищук Олександр Віталійович –

студент Волинського національного університету імені Лесі Українки; grom@ukr.net

Холодьон Олена Миколаївна –

аспірантка Інституту української мови НАН України;
smoloskup@mail.ru

Хоменко Ганна Євгенівна –

здобувачка Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ
“Криворізький національний університет”; www.doktor_zajka@mail.ru

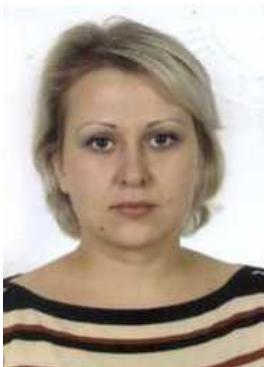
Чаус Катерина Юрївна –

аспірантка Інституту української мови НАН України; katyad5@mail.ru

Черемська Ольга Степанівна –

кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри
українознавства і мовної підготовки іноземних громадян
Харківського національного економічного університету;
cheremska@gmail.com

Чернобров Юлія Анатоліївна –

асистент кафедри філології Білоцерківського національного аграрного університету; yulibanchuk@yandex.ru

Чешко Галина Анатоліївна –

аспірантка Інституту української мови НАН України;
Galina_cheshko@meta.ua

Чибор Ірина Степанівна –

аспірантка Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського; chibrusyk@bigmir.net

Чукресва Олена Ігорівна –

аспірантка Уральського державного педагогічного університету,
асистент кафедри іноземних мов; silver-23@yandex.ru

Шабат-Савка Світлана Тарасівна –

докторантка Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича; shabatsavka2011@mail.ru

Шаповал Катерина Миколаївна –

аспірантка Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка; shapoval.ekaterina@gmail.com

Шарманова Наталя Миколаївна –

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ “Криворізький національний університет”; nmsharm@mail.ru

Швачко Світлана Олексіївна –

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Сумського державного університету; shvachko.07@mail.ru

Шматко Інна Володимирівна – лаборант I категорії відділу термінології Інституту української мови НАН України; ineska0809@gmail.com

Штанденко Уляна Михайлівна –

кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу історії української мови Інституту української мови НАН України; ustandenko@yandex.ru

Щербін В'ячеслав Костянтинович –

кандидат філологічних наук, провідний науковий співробітник
Центру системного аналізу і стратегічних досліджень НАН Білорусі;
slavalex@mail.ru

Яворський Андрій Юрійович –

студент Волинського національного університету імені Лесі
Українки; andriy88hml@ukr.net

Янченко Юлія Анатоліївна –

магістрантка Харківського національного університету імені
В. Н. Каразіна; yuliya-yanchenko@mail.ru

Яценко Анна Миколаївна – студентка Дніпропетровського
національного університету імені Олеся Гончара;
yatsenko_ania@ukr.net

УДК 811.161.2(477)(06)

ББК 81.2Укр я 43

У45

Відповідальні редактори:

доктор філологічних наук, професор **П. Ю. Гриценко**

доктор філологічних наук **В. Л. Іващенко**

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор **Н. М. Сологуб**

кандидат філологічних наук **Л. П. Науменко**

Редакційна колегія: докт. філол. наук, проф., чл.-кор. НАНУ **В. В. Німчук**; докт. філол. наук, проф., чл.-кор. НАНУ **С. Я. Єрмоленко**; докт. філол. наук, проф. **К. Г. Городенська**; докт. філол. наук, проф. **Є. А. Карпіловська**; докт. філол. наук **В. П. Шульгач**; докт. філол. наук, проф. **Н. О. Мех**; докт. філол. наук **С. О. Соколова**; канд. філол. наук, проф. **Л. О. Симоненко**; канд. філол. наук **І. С. Гнатюк**; канд. філол. наук **Г. М. Сютя**; канд. філол. наук **Л. В. Мовчун**; канд. філол. наук **С. П. Бирик**; канд. філол. наук **В. О. Балог**; канд. філол. наук **О. М. Тищенко**; канд. філол. наук **І. А. Казимирова**; канд. філол. наук **Л. В. Туровська**; канд. філол. наук **С. Г. Чемеркін**; канд. філол. наук **Н. О. Яценко**; канд. філол. наук **Т. А. Коць**; канд. філол. наук **Л. О. Тименко**, канд. філол. наук **О. С. Іщенко**, канд. філол. наук **О. І. Іваненко**.

Технічні редактори: **Н. Г. Гордієнко, О. О. Коляденко, І. В. Шматко.**

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту української мови НАНУ

(Протокол № 2 від 28 лютого 2012 року)

У45 Українська мова у ХХІ столітті: традиції і новаторство: Тези доповідей II Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених, Київ, 24–26 квітня 2012 року. – К.: ІУМ НАНУ, 2012. – 464 с.

ISBN 978-966-96911-8-7

У збірнику вміщено тези молодих науковців України, Росії, Білорусії, Польщі, Чехії, Німеччини, присвячені актуальним питанням сучасного мовознавства. Аналізуються проблеми етимології та історії української мови, української ономастики, діалектології, лінгвогеографії, фонетики та фонології. Тези присвячено і традиційним галузям мовознавства (граматика, морфологія, словотвір, синтаксис, стилістика, лексикологія, фразеологія, термінологія та ін.), і новітнім підрозділам лінгвістичного знання (соціолінгвістика, дискурсознавство, інтернет-комунікація, когнітивна, комп'ютерна, корпусна лінгвістика тощо). Наголошено на значенні культури мови та крос-культурних аспектах комунікації, на практиці та методиці викладання української мови як іноземної. Розмаїття поглядів та наукових концепцій – характерна риса пропонованої праці.

УДК 811.161.2(477)(06)

ББК 81.2Укр я 43

Підписано до друку 12.04.2012.

Формат 70х100/16. Ум. друк. арк. 26.6. Обл.-вид. арк. 22.8.

Папір офс. №1. Друк офс. Наклад 300 прим. Зам. № 195.

Адреса редакції: 01135, м. Київ, вул. Андрюшенка, 6

т/факс: 0 44 236-73-81

e-mail: pnp_print@mail.ru

© Інститут української мови НАН України, 2012